

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXIII

Sa. 266

Nisan 2009

ANKARA - 2009

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Page
DURNA, GÜL E.: Knidia Karakteri Üzerine Bir Analiz.....	1
GÖKHAN, İLYAS, Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş.....	35
İNALCIK, HALİL: Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme ...	77
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: Son Eretnalı Sultanı II. Mehmed'in Mezar Taşı (6 resim ile birlikte).....	109
PAMUK, BİLGEHAN: XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası (2 resim ile birlikte).....	115
UMUNÇ, HİMMET: Türkiye'de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis de Bruyn ve Gözlemleri.....	145
SONYEL, SALÂHÎ R.: Uluslararası İlişkilerde Haksızlığa Uğramış ve İzole Edilmiş Bir Halk: Kıbrıs Türkleri.....	165
SONYEL, SALÂHÎ R.: Turkish Cypriots - A People Unfairly Treated and Isolated by the International Community.....	179
Çeviriler:	
ARBEL, BENJAMIN, (Çev. Betül İ. Argıt): Nûr Bânû: Venedikli Bir Sultan? (1530 - 1583).....	201
Kitap Tanıtımlar:	
ZIMMERMANN, THOMAS: Jürgen Seeher, <i>Ergebnisse Grabungen an den Ostseiten und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2002..</i>	221
KÂHYA, ESİN: Salim T.S. Al-Hassani, E.W. Woodcock ve R. Saound, <i>1001 Investments, Muslims Heritage in our World (2. ed) Foundation for Science, Technology and Civilisation</i>	225
ŞAKİROĞLU, H. MAHMUT: Eric A. Dursteller, <i>Venetians in Constantinople Nations, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean</i>	229
2008 Yılı İkinci Yarisında Kütüphanemize Gelen Kitap ve Dergiler	231
İngilizce Özetler	331

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

Yayın Komisyonu / Commision of Publications

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Doç. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68/210-217

310 25 00

Fax: 310 16 98

<http://www.ttk.org.tr>.

basinyayin@ttk.org.tr.

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli

30 Mart 2009 – ANKARA

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler

İnternet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>.

e-posta : e-magaza@ttk.org.tr.

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü'nün Ev Adresi:

Prof. Dr. Ali BİRİNCİ

Serpil Sokağı Nu. 7/1 Seyranbağları / ANKARA

ÖNCÜ BASİMEVİ tarafından basılmıştır.

Adres: Öncü Basımevi Ltd. Şti. Kâzım Karabekir Caddesi Ali Kabakçı İş Hanı

No: 85/2 İskitler/Ankara

Tel : (0312) 384 31 20 Faks: 384 31 19

BELLETEN

Cilt: LXXIII

Nisan 2009

Sayı: 266

KNİDİA KARAKTERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

-Görünenden Görünmeyene-

GÜL E. DURNA*

Tarih boyunca sanata konu olan çıplaklık farklı kültürlerde farklı anlamlar ifade etmiştir. Bu anlamlar kimi zaman aşk ve cinsellik, kimi zaman saflık ve temizlik, kimi zaman da güç ve verimlilik. Söz konusu, antik çağın tanrıça figürlerindeki çıplaklık olunca -ki bunun en güzel örneklerini İştâr, Afrodite ve Venüs sergilemektedir- antik Helen sanatının ünlü heykeltıraşlarından Praxiteles'in (İ.Ö. 4. yüzyıl) eseri *Knidia*, hayli özel bir yere sahiptir. Üç boyutlu, anıtsal çıplak bir kadın heykeli olması nedeniyle antik sanat tarihinde yeni bir temanın ilk örneği olan bu eser, dünyevi güzelliğin çok ötesine taşan, idealize edilmiş ilahi bir güzelliğin eşsiz örneği ve antik çağ sanatında bir övünç sebebi olarak görülmüştür¹. İlerleyen yüzyıllarda birçok sanatçıya esin kaynağı, birçok esere de model olması o nedenle boşuna değildir². Latin yazar Plinius'un (İ.Ö. 1. yüzyıl) tüm antik dünyada görülmeye değer bir şaheser olarak tanımladığı *Knidia*, dinsel alanda da yerini bulmuş ve bir tanrıçanın -Afrodite'nin- kült imajı olarak Knidoslulara nasip olmuştur³. Antik coğrafyada bir Karia yerleşmesi olarak görünen ve Anado-

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Antonio Corso, *The Art of Praxiteles: The Development of Praxiteles' Workshop and Its Cultural Tradition until the Sculptor's Acme (364-1 B.C.)* (Roma, 2004), s. 165.

² Christine Mitchell Havelock, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, (Michigan, 1995). Ayr. Bkz. Angel D. Arvello, *A Hellenistic Masterpiece: The Medici Aphrodite (MA Thesis)*, Louisiana State University, 2005 (<http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-04142005-032052/>), s. 19, 21 (fig. 2.01), 22 (fig. 2.02), 29 (fig. 2.07), 30 (fig. 2.08 ve 2.09), 32 (fig. 2.10 ve 2.11), 34 (fig. 2.12), s. 37 (fig. 2.14), 42 (fig. 2.17); Andrew Stewart, *Museum Review: Praxiteles*, *AJA*, c. 111 (2007), s. 566, 567 (fig. 1).

³ Plinius, *Natural History X*, çev. D. E. Eichholz (Cambridge, 1962), XXXVI, IV 20-22. *Knidia*'nın özellikle Roma döneminde dünyanın dört bir yanından gittikçe daha fazla ziyaretçi çektiğini vurgulayan Plinius, Praxiteles'in biri giyinik diğeri çıplak olmak üzere iki heykel yaparak bunları satışı çıkarmış

lu tarihine tanrıça Afrodite'nin Afrodissias'dan sonra gelen ikinci büyük kült merkezi olarak adı geçen Knidos, özellikle Roma dönemindeki toplumlara-rası ününe, yine Plinius'a göre, bu kült imajı sayesinde kavuşmuştur.

Sanatsal yönü bir yana bırakılarak, Helen politeizminde bir tapınım nesnesi olarak değerlendirildiğinde *Knidia*'nın her şeyden önce doğal bir gerçeklik ve değer simgesi olduğu görülür. Çünkü kendisi, ortak temel so-rular ve sorunlar –ya da yaşamsal koşulların tatminine bağlı olarak istenen ve istenmeyen olgular- karşısında, hayatın her alanında doğaüstü varlıklar arayan ve yaratan Helen düş gücünün bir ürünü; doğal düzene egemen kılınmış tanrısal bir varlığın görünümüdür. Bir başka deyişle, evrensel ve doğal olguları kavramsal ve simgesel yolla açıklayan Helen politeizminde, “doğaüstü”den “tanrısal”a varan niteliklerle karakterize edilen ve böylece kendisine kutsallık biçilen *Knidia*, bir sanat eseri olmanın ötesinde anlamlar taşır. Knidos'daki Afrodite tapınağı için yapılmış olan bu estetik harikasının ardında saklı kalan tanrısal karakteri irdelemek ve bu karakterin Knidos-luların yaşamındaki dinsel önemini değerlendirmek, araştırmamızın temel amacıdır. Yaşamsal gerçeklikler içerisinde varlığın, varolabilmenin, ekono-mik bağlamda korunmasına yönelik ortaya çıkan sosyo-psikolojik ihtiyaçlar, doğaüstü bir güç olarak görülen *Knidia*'ya ne tür roller yüklemiştir?

Görünenden görünmeyene uzanan bir çizgide yürütülecek olan söz konusu karakter analizinin kaynaklarını, simgeler başta olmak üzere arkeolojik bul-gular oluşturmaktadır. Yapılan araştırmada, *Knidia*'nın Helen mitolojisinde ön plana çıkarılan *panhelenik* karakterine dayalı bir genelleme yapmaktan uzak durularak, bütünüyle bölgesel kimliği irdelenmiş; tanrıçanın kimliğin-de taşıdığı özellikleri güçlendirmek amacıyla, Anadolu ve Hellas başta olmak üzere diğer bölgelerdeki Helen kentlerine ait arkeolojik bulgularla karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiş; gerekli görüldükçe de tanrıça ile ilişkili kılınan tanrı ya da tanrıçaların kimlikleri ve ilgili *mitos*ları değerlendirilmiştir.

Reşadiye Yarımadası'nın batıya uzanan en uç noktasında Tekir'e lo-kalize edilen antik kent Knidos, coğrafi konumu itibariyle tipik bir koloni yerleşmesi görünümündedir. Deveboynu olarak adlandırılan ve bir kıstak ile ana karaya bağlı olan ada üzerindeki yerleşimi de sınırları içine alan kent,

olduğundan söz etmekte; Kosluların giyinik olanı tercih ettiğini, Knidosluların da diğerini satın aldığını belirtmektedir. Yazara göre kral Nikomedes, *Knidia* adı ile ün yapan çıplak kült heykelini Knidos'dan istemiş; daha da önemlisi, bunun karşılığında kentin tüm borçlarını sileceğine dair söz vermiş; ancak Knidoslular, oldukça yüklü borçları olmasına karşın kralın talebini geri çevirmişlerdir. Praxiteles'in *Knidia* eserine ilişkin olarak ayr. Bkz. Alain Pasquier & Jean-Luc Martinez ed., *Praxitèle* (Paris, 2007), s. 32.

Herodotos'a göre bir Dor kolonisidir⁴. Kuruluşu İ.Ö. I binyılın ilk çeyreğine kadar uzanan yerleşme⁵, Strabon tarafından yirmi gemilik bir donanmayı barındırabilecek iki limanlı bir kent olarak tanımlanmaktadır⁶. Gerek korunaklı limanlarıyla Akdeniz ve Ege deniz ticaretinin önemli bir uğrak yeri olması, gerekse İtalya ve Mısır'a pazarladığı iyi cins şarabıyla Anadolu'da önemli bir ihracat merkezi konumuna ulaşması⁷, Knidos'un antik dünyadaki kentsel kimliğine ve gelişmesine şüphesiz büyük katkıda bulunmuştur. Deniz ticaretinde böylesi aktif rol oynayan Knidoslular, açık denizlerde ihtiyaç duydukları fiziki güvenliği, Ege ve Akdeniz'e egemen siyasi bir gücün -Roma Devleti'nin- himayesinde sağlamıştır. Korsanlıkla ilgili çıkarılmış bir Roma yasası⁸, bu himayenin somut göstergesidir. Bir kopyası Delfi'ye, diğer bir kopyası da Knidos'a gönderilen söz konusu yasa Roma vatandaşlarının, müttefiklerinin, Latinlerin ve Roma halkı ile dostluk içerisinde olan diğer toplumların, denizlerdeki korsanlık tehlikesine karşı güvenliklerinin sağlanacağına dair bir teminattır. Bu teminat, Helen kentleri açısından bakıldığında denizcilik ve gemicilikte ekonomik bir önlem olarak görünürken, Roma devleti açısından da güvenli şartları oluşturarak doğuda dost toplumlar edinmek gibi siyasi bir amaca hizmet etmiş olmalıdır. Güdülen amaç ya da sağlanan yarar her ne olursa olsun, denizlerde güvenliğin sağlanmasına ve kontrolüne yönelik çıkarılmış bu resmi kararın, Knidoslular için büyük önem arz ettiği

⁴ Herodotos, *The Persian Wars*, çev. George Rawlinson (New York, 1942), II 78.

⁵ Çeşitli formlarda üretilmiş ritüel kap parçalarından oluşan Geometrik Dönem'e (İ.Ö. 1050 - 700) ait kalıntılar ile Arkaik Dönem'e (İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllar) tarihlendirilen mermer heykel parçaları söz konusu tespiti doğrulayan kanıtlar olarak görülmüştür. Bkz. I. C. Love, "Excavations at Knidos", *TAD* XXI, 2 (1974), s. 92-93; D. French, "Recent Archaeological Research in Turkey", *AS*, c. 24 (1974), s. 37-38; M. J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *AJA*, c. 77 (1973), s. 183. Ayrıca, İ.Ö. 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasındaki çeşitli dönemlere tarihlendirilen Homeros'un *Hymnos*larında, yerleşim yerinin Sarp Knidos olarak anılması Love'a göre, Tekir bölgesinin en azından arkaik bir yerleşme olduğunu güçlendiren önemli bir veridir. Bkz. I. C. Love, "Excavation in 1967", *TAD* XVI, 2 (1967), s. 140; D. French, "Recent Archaeological Research In Turkey", *AS*, c. 18 (1968), s. 39.

⁶ Strabon, XIV, II, 15.

⁷ D. Magie, c. I (1950), s. 51. Ayr. bkz. Strabon, XIV, II, 15; XIV, I, 15. Knidosluların Doğu Akdeniz toplumlarıyla olan yakın ilişkisi arkeolojik bulgularla da kanıtlanabilmektedir. Bkz. Ramazan Özgan - Christine Özgan, "2005 Yılı Knidos Kazıları", *KST* XXVIII /II (2007), s. 656.

⁸ G. V. Summer, "The Piracy Law From Delphi and the Law of the Cnidos Inscription", *GRBS*, c. 19 (1978), s. 211; A. W. Lintott, "Notes on the Roman Law Inscribed at Delphi and Cnidos", *ZPE*, c. 20 (1976), s. 65; E. Badian & Th. R. Martin, "Two Notes on the Roman Law From Knidos", *ZPE*, c. 35 (1979), s. 153; M. Hassall, M. Crawford & J. Reynolds, "Rome and the Eastern Provinces at the End of the Second Century B.C.: The So Called Piracy Law and A New Inscription From Cnidos", *JRS*, c. LXIV (1974), s. 195, fig. 7, res. XI-XIV; A. N. Sherwin-White, "Roman Involvement In Anatolia, 167-88 B.C.", *JRS*, c. LXVII (1977), s. 70.

hayli açıktır. Ne var ki kent halkının denizciliğe dayanan ekonomik kaygı ve beklentilerinin, Roma'nın fiziki ve siyasi düzlemde sağlamış olduğu hukuki bir teminatla giderilmiş olması kadar önemli, hatta daha da önemli bir güvence vardır ki o da ancak tanrısal bir gücün himayesidir. Politeist bir anlayış ve inançla denizlere egemen bir güç olarak benimsenen ve kurumlaşmış bir kült çerçevesinde resmi ve kolektif olarak tapınılarak, kendisine dünyevi kazançlar için dualar edilen bu tanrısal güç, Knidoslu Afrodite'dir: *Knidia* ya da Helen dünyasındaki yaygın adıyla Afrodite *Euploia*⁹.

Sosyal grupların içinde yaşadıkları doğal düzeni sorgulama ve yorumlama biçimini yansıtan Helen politeizmindeki tanrısal rollerin, coğrafyaya bağlı olarak gelişen ekonomik yapılanmalarla ilintisi hayli açıktır. Yaşamsal olgular karşısında açığa çıkan doğal düzeni koruma ya da düzen içinde korunma ve sığınma ihtiyacı ya da arzu ve umutlar, Helen düş gücünün birer ürünü olan doğaüstü güçlere rollerini biçmiştir. Bu bağlamda denizciliğe ve deniz ticaretine dayalı bir yaşam tarzı geliştirmiş olan toplumların kaçınılmaz bir biçimde gereksinim duyduğu deniz güvenliğinin tanrısal bir gücün bağıışı ile sağlanabileceğine yönelik dinsel inanç *Knidia*'da temsilini bulan tanrıça Afrodite'yi, *Euploia* (*güvenli deniz/gemi yolculuğu*) epiteti altında bir deniz tanrıçası olarak yüceltmıştır¹⁰. İ.Ö. 400 yılından sonrasına tarihlenen Knidos sikkelerinde tanrıça ile bir arada betimlenen *pruva*¹¹, gerek kentin sosyo-ekonomik çehresini, gerekse tanrıçanın söz konusu karakterini simgelemesi açısından önemli bir öğedir. Bazı sikkelerde *pruva* amblemine gemici çapası¹², amfora¹³, balık¹⁴ ya da karides¹⁵, gibi yine denize ait öğeler eklenmiştir. Uğurlu bir yolculuk sağladığına inanılan tanrıça bu yönüyle diğer Helen kentlerine de yabancı değildir. Örneğin, tıpkı Knidoslular gibi yaşamlarını deniz ticaretinden sağlayan Kaunoslular da dinsel yaşamlarında

⁹ Makalenin ilerleyen bölümlerinde tanrıçanın adı *Knidia* olarak anılacaktır.

¹⁰ Knidos'daki Aphrodite *Euploia* kültü için bkz. Chr. Blinkenberg, *Knidia: Beitrage Zur Kenntnis Der Praxitelischen Aphrodite* (Kopenhagen, 1933), s. 201.

¹¹ B. V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics* (London, 1963), s. 615, res. 304; H. V. Aulock ed., *SNG Karien* (Berlin, 1962), res. 82, no. 2601; P. Franke & M. Hirmer, *Die Griechische Münze* (München, 1964), s. 136, no. 633, res. 186; M. Comstock & C. Vermeule, *Greek Coins: 1950 to 1963* (Boston, 1964), s. 46, no. 190, res. XVIII; B. V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes & c.*, *BMC* (London, 1897), s. 87, no. 24, res. XIV. 6, no. 25, res. XIV. 7, s. 88, no. 26, res. XIV. 8, no. 27, res. XIV. 9, no. 28, res. XV. 1; F. W. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*, c. 1 (Wien, 1901), s. 143, no. 2.

¹² T. E. Mionnet, *Description de Medailles Antiques, Grecques et Romaines*, c. 3 (1972), s. 340, no. 211.

¹³ S. W. Grose, *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins*, c. III (1929), s. 185, res. 296. 15.

¹⁴ T. E. Mionnet (1972), s. 340, no. 213.

¹⁵ H. V. Aulock ed., (1962), res. 82, no. 2608.

tanrıçayı bu özelliği ile ön plana çıkarmışlardır. İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen ve deniz yolu ile yapılan ithalat ve ihracatla ilgili olarak yürürlüğe konulan vergilere ilişkin hükümleri içeren bir Kaunos yazıtında¹⁶, ticari malların girişinde ve çıkışında *Euploia* kültü için yapılması gereken ya da muafiyeti söz konusu olan ödemelerden söz edilmesi, *Knidia*'nın bir liman ve deniz tanrıçası olarak benimsenmiş olduğunun göstergesidir¹⁷. Bu tanrısal özellik, yine tanrıçanın adına iliştilen *Pontia*¹⁸ (denize ait), *Anadyomene*¹⁹ (denizden gelen / türeyen), *Limenia*²⁰ (limana ait) epitetleri ile dümen²¹ ve yunus²² gibi sembollerde daha da netleşir.

Tanrıçanın Knidos kentinde *Euploia* epiteti ile ön plana çıkarılan denizlere egemen yönü, Fenike din kültürünün bir etkisi olarak değerlendirilmektedir²³. Antik çağda Akdeniz ticaretinde etkin rol oynayan ve Ege adaları ile Anadolu kıyı şeridindeki önemli liman kentlerini kendilerine birer üs edinen Fenikelilerin Batı kültürü üzerindeki genel etkisi azımsanamayacak boyuttadır²⁴. Ticari iletişim ve beraberinde gelen kültürel etkileşim çerçeve-

¹⁶ G. E. Bean, "Notes And Inscriptions From Caunos", *JHS*, c. 74 (1954), s. 97, no. 38. Ayr. bkz. J. Robert & L. Robert, *REG*, c. 69 (1956), s. 165, no. 274d; B. Ögün, "Kaunos Kazıları 1968-1970", *TAD XIX* / 2 (1970), s. 196; D. French, "Recent Archaeological Research In Turkey", *AS*, c. 21 (1971), s. 53.

¹⁷ G. E. Bean, *JHS*, c. 74 (1954), s. 102.

¹⁸ Pausanias, *Description of Greece*, çev. W. H. S. Jones (Cambridge, 1992), II XXXIV, 11; H. Engelmann & R. Merkelbach, *Inchriften Von Erythrai und Klazomenai*, *IGSK*, c. II (1973), s. 367, no. 213 a. Ayr. bkz. Matthew P. J. Dillon, "Post-Nuptial Sacrifices on Kos (Segre ED 178) and Ancient Greek Marriage Rites", *ZPE*, c. 124 (1999), s. 76, 78.

¹⁹ M. Marcovich, "Three New Epigrams from Ephesos", *ZPE*, c. 56 (1984), s. 238.

²⁰ Pausanias, II 34, 11.

²¹ J. Pouilloux, ed., *Lexicon Iconographie et Mythologie Classica*, c. 2, I (1988), s. 58.

²² Tanrıçanın Lydæ'den ele geçen yunus formunda destek parçalı heykeli (bkz. A. H. Smith, *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities* (British Museum), c. 3 (London, 1904), s. 219, no. 2133; Torlonia'dan, kürek ve yunus ile birlikte görüntülediği mermer tasviri (bkz. Ad. Michaelis, "The Cnidian Aphrodite of Praxiteles", *JHS*, c. 8 (1887), s. 335); Arykanda (C. Bayburtluoğlu, "1990 Arykanda Kazısı", *KST XIII/2* (1991), s. 231) ve Priene'den (Theodore Wiegand-Schrader, *Priene*, Berlin, 1904, s. 341) ele geçen yunuslu betimlemeleri; yine tanrıçanın gemi ve yunus motifleriyle bir arada sergilendiği III Gordianus (İ.S. 238-244) dönemine tarihlendirilen Phaselis sikkesi (H. V. Aulock (1974), s. 77, no. 268) ile Marcus Aurelius dönemine ait Argos sikkesi (F. W. Imhoof-Blumer & Percy Gardner, *Ancient Coins Illustrating Lost Masterpieces of Greek Art* (Chicago, 1964), s. 42, res. L LI), söz konusu deniz hayvanının Afrodite ile ilişkisini netleştiren örneklerdir.

²³ B. V. Head (1963), s. 615; John Ward, *Greek Coins and Their Parent Cities* (London, 1902), s. 360; A. Laumonier, *Les Cultes Indigènes en Carie*, ed. E. de Bocard (Paris, 1958), s. 498.

²⁴ Fenikelilerin özellikle Karia adalarındaki etkisi yazıtlarla da ortaya konulabilmektedir. Helen ve Fenike dili olmak üzere çift dilde yazılmış bir Kos yazıtı söz konusu doğu etkisinin önemli bir kanıtıdır. Klasik döneme tarihlendirilen yazıtı önemli kulan nokta, *Knidia*/Afrodite'nin, Fenikelilerin tanrıçası Astarte ile özdeşliğidir. (Bkz. H. W. Pleket et al. ed., *SEG*, c. XXXVI (1986), s. 226, no. 758). Tanrıçanın adadaki kültüne dair epigrafik bulgular için bkz. C. Habicht, "Neue Inschriften Aus Kos", *ZPE*, c. 112

sinde, Askalon ve Bambyk'de su tanrıçası olarak yüceltilen Atargatis ya da deniz tanrıçası olarak tapınılan Aštarte, Helen din kültürüne nüfuz ederek ve Helen unsurları ile şekillenerek *Afrodite* adı altında kendine sağlam bir yer edinmiştir²⁵.

Helenler arasında dışarıdan gelen kültürel öğeleri malediş ve benimseyiş yollarından biri, o öğeyi panhelenizmin önemli araçlarından biri olan mitlerle meşrulaştırmaktır. Helen pantheonunun önemli bir üyesi olarak bilinen ancak, esasen Doğu din kültüründen gelen bu tanrısal figür için de bir mit yaratılmıştır. Tanrıça, Helen mitolojisinde geçen doğuş mitosuna göre, adının etimolojisinden de anlaşılacağı üzere, deniz köpüğünden türemiştir²⁶. Bu mitos çok büyük bir olasılıkla, tanrıçanın sadece Doğulu kökenini değil, Doğu kültürünün etkisiyle benimsenen denizler üzerindeki gücünü de meşrulaştırma çabasının bir ürünü olsa gerektir. Mitolojik boyutta üstü örtülü olarak işlenen bu kutsal karakter, özellikle Arkaik Dönem'den itibaren Helen dünyasında hızla kabul görmüş; denizcilerin ya da gemicilerin sığındığı bir güç olarak kendisine birden fazla Helen yerleşmesinde tapınılmış²⁷; hatta idolleri de yine Fenikeliler'den gelen bir uygulama ile gemilerde doğaüstü koruyucu birer güç sembolü olarak taşınmıştır²⁸.

Doğu Akdeniz kıyılarında *Knidia*'ya bir deniz tanrıçası olarak tapınan halkların, kutsal alanları deniz seviyesinden rahatça görülebilen yüksek alanlarda inşa etmiş oldukları bilinmektedir²⁹. Plinius'un ifadelerinden, Knidos'daki *Knidia*'ya ait kutsal alanın da denize hakim yüksek bir tepede yer almış olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın, kült imajının her yönden görü-

(1996), s. 84; C. T. Newton ed., *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*, c. II (Oxford, 1883), s. 104, no. CCCXXXVIII; J. Robert & L. Robert, "Bulletin Epigraphique", *REG*, c. LII (1940), s. 217, no. 89; M. P. J. Dillon, s. 63; G. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum* (MDCCCC / 1900), s. 416, no. 621, s. 577, no. 734; W. R. Paton & E. L. Hicks, *Inscriptions From Cos* (Oxford, 1891), s. 64, no. 36, s. 159, no. 147, s. 286). Fenikelilerden gelen bir etki ile adaya nüfuz etmiş olan deniz tanrıçası Aštarte'nin kültü, Helen din kültürü ile yeniden biçimlenerek *Knidia*'nın şahsında kurumlaşmış; adadan da anakaraya taşınmış olmalıdır. Bkz. R. A. Stucky, "Lykien-Karien-Phönizien: Kulturelle Kontakte Zwischen Kleinasien und der Levante," *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions*, ed. By Jürgen Borchardt & Gerhard Dobesch, c. I (1993), s. 261-268.

²⁵ Gül E. Durna, "Helen Panteonunda Doğulu Bir Tanrıça: *Kypris*," *Sevim Buluç Anı Kitabı* (Çanakkale, 2006), s. 111-122.

²⁶ Hesiodos, *Theogonia*, 154-200.

²⁷ L. R. Farnell (1896), s. 636-637.

²⁸ Athenaeus, *Deipnosophistae*, çev. C. Burton Gulick (Cambridge, 1999), XV 675 f – 676 a.

²⁹ V. Scully, *The Earth, the Temple and the Gods: Greek Sacred Architecture* (New York, 1969), s. 93.

lebildiği yolunda yaptığı açıklamalar³⁰ tapınağın, üstü tamamen açık, etrafı seyrek aralıklı sütunlarla çevrili ve çapı çok geniş olmayan yuvarlak bir yapı olduğunu düşündürmektedir³¹. Nitekim, 1969 yılında yerleşim merkezinin en üst terasında (batı terası) gün ışığına çıkarılan yuvarlak tapınak kalıntısı, Plinius'un *Knidia* tapınağına ilişkin yaptığı tarifi arkeolojik kanıtı olarak değerlendirilmiştir³². Bu bölge, Plinius'un verdiği bilgiden hareketle, gerek denizcilerin her açıdan görebileceği yükseklikte gerekse gemi ve kadırgaların yanaştığı limanlara hakim seviyede³³ olması münasibetiyle, *Knidia* tapınım alanı olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar yuvarlak yapının *Knidia*'ya ait olduğunu kesin olarak ortaya koyan epigrafik bulgulardan henüz yoksun olursa da, kutsal alanı dolaylı yoldan tanrıça ile ilişkili kılan birden fazla arkeolojik veri saptanmıştır. Bu ilişkide, mermer *podiumun* bulunduğu alanda ortaya çıkan bulgular arasında kadın heykelciklerinin erkek figürinlerine oranla çoğunlukta kalması; büyük bir bölümünü birbirine tutturulmuş bronz fibulaların oluşturduğu adak malzemelerinin, Sparta'daki Artemis *Orthia* ile Argos'daki Hera'ya ait kutsal alanlarda bulunanlar göz önünde tutularak, bir tanrıça tapınımı ile daha çok bağdaşan sunular olması dikkate alınmıştır³⁴. Bulgular arasında en önemlisi, *Knidia*'ya ait mermerden bir tasvir kalıntısıdır. Kıvrımlı bir giysiye ait olan bu parçada iç yüzeyin, Praxiteles'in *Knidia* yapıtında olduğu gibi *hydriaya* benzer bir objenin üzerine oturacak uygunlukta işlenmiş olması dikkat çekicidir³⁵. Bunun dışında Afrodite *Euploia* başının Helenistik bir kopyası³⁶ ile kutsal alanın güney-batı

³⁰ Pliny, XXXVI, IV 21.

³¹ İ.Ö. 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı mimar Vitruvius'a göre yuvarlak yapılar tapınak mimarisinde karşılaşılan bir modeldir. Mimarın, etrafını sütunların çevrelediği *cellasız* monopteral formda inşa edilmiş tapınakların yüksek bir platformda yer aldığına ilişkin verdiği bilgi (bkz. Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, çev. Morris Hicky Morgan (New York, 1960), IV, 8. 1), Plinius'un *Knidia* tapınağı ile ilgili ifadelerinden doğan düşüncüyü destekler görünmektedir. Diğer yandan Roma sanatında boyalı duvar resimlerinde görülen, içinde tanrıçanın kült heykeline yer verilmiş yuvarlak tapınak modeli de, *Knidia* tapınağının mimari yapısına yönelik varsayımı güçlendiren bir başka veri olarak değerlendirilmiştir. Bkz. I. C. Love, "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos," *AJA*, c. 74 (1970), s. 154. Ayr. bkz. P. W. Lehmann, *Roman Wall Paintings From Boscoreale in the Metropolitan Museum of Art* (Cambridge, 1953), s. 119; C. M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors* (Michigan, 1995), s. 60.

³² I. C. Love, *AJA*, c. 74 (1970), 154-155, res. 47, fig. 37 ve 38.

³³ Plinius, XXXVI, IV 21.

³⁴ I. C. Love, "Excavations at Knidos," *TAD XXI* / 2 (1974), s. 91; A. g. y., *AJA*, c. 76 (1972), s. 403, res. 40, fig. 20.

³⁵ I. C. Love, "Excavations at Knidos, 1971," *TAD XX*, 2 (1973), s. 109; A. g. y., *AJA*, c. 76 (1972), s. 404.

³⁶ A.g.y. "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971," *AJA*, c. 76 (1972), s. 68, res. 17, fig. 16; M. J. Mellink, "Archaeology in Aisa Minor," *AJA*, c. 81 (1997), s. 303.

kesiminde ele geçen, yuvarlak formda üzeri yazıtlı mermerden anıtsal bir kaide, bu alanın ve *monopterosun*³⁷ *Knidia* ile ilgisini ortaya koyan bulgular olarak değerlendirilmiştir. İ.Ö. 3. yüzyıl ya da 2. yüzyıla tarihlendirilen kaidenin üzerindeki yazıt tam olarak okunamasa da Praxiteles adının ilk dört harfi ile başlaması, ikinci satırda “çıplak” anlamına gelen bir terimin yer alması³⁸, üçüncü satırdaki sözcüğün ise “yukarıda, üstte, her şeyin üstünde, son derece önemli” anlamında tercüme edilmesi, epigramda bahsedilenin, Praxiteles’in yaptığı çıplak kült heykeli olduğu sonucunu doğurmuştur. Yazıt, antik yazarların bahsettiği o ünlü eser *Knidia*’nın kanıtı olarak değerlendirilirken, yapı kalıntıları da alanın tanrıçaya tahsis edilmiş bir kült mekanı olabileceğine dair ileri sürülen iddiaları güçlendirmiştir³⁹.

Denizci bir toplum olan Knidosluların, denizlere egemen tanrısal bir güç olarak karakterize ettikleri ve öylesi bir güce yakışır bir yerde yarımadanın ucundan dönmek için kullanılan tehlikeli geçitlere hakim yüksek bir tepede tapındıkları *Knidia*, elbette sadece bir deniz tanrıçası değildir. *Knidia*’nın Knidosluların hayatında etkin olduğu bir diğer alan da kült imajındaki çıplaklığında ve pozunda gizlidir. Tamamen çıplak görünümde sergilenen tanrıça, banyo yapmaya hazırlanır bir durumda betimlenmiştir. Bu görüntü, salt sanatsal estetik kaygısından öte, tanrıçaya beslenen dinsel inançlardan da yansımalar taşır. Her şeyden önce, antik çağın politeist dinlerinde çoğunlukla bereket tanrıçalarına yakıştırılan bu betimlemede görülen, cinsellik, verimlilik, doğurganlık gibi dünyevi olguların kaynağında var olduğu düşünülen ve kaderci bir anlayışla hem yapıcı hem de yıkıcı olduğu hayal edilen doğaüstü bir güçtür. Kökeni Mezopotamya’ya kadar uzanan ve bir bereket tanrıçası olan İnanna’yı çağrıştıran poz, kültürel etkileşimle Kıbrıs’da önem kazandıktan sonra Helen unsurları ile şekillenmiş⁴⁰; Arkaik dönemden itibaren de *Knidia*’da göze çarpan bir poz olarak yaygınlaşmıştır. Samos *Heraion*’da ele geçen ve İ.Ö. 600 yılına tarihlendirilen bir *terrakotta* heykelcik bu bağlamda güzel bir örnektir. Bu örnekte tanrıça tamamen çıp-

³⁷ Korint mimari düzeninde inşa edilmiş olan *monopteros* ile doğusunda yer alan altanın, mimari özellikleri dikkate alındığında, İ.Ö. 2. yüzyıla ait olabileceği düşünülmüştür. Bkz. Ramazan Özgan, “1991 Knidos Kazısı,” *KST* XV/II (1995), s. 163. Ayr. Bkz. A. g. y. “1990 Knidos Kazısı,” *KST* XIII/II (1992), s. 172-173.

³⁸ I. C. Love, “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970,” *AJA*, c. 76 (1972), s. 72.

³⁹ A. g. m, s. 72, res. 19, fig. 29.

⁴⁰ L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States* (Oxford, 1896), s. 671.

lak ve sağ eli ile göğsünü tutar pozda görüntülenmiştir⁴¹. Çıplaklığın bütünüyle ön plana çıkarıldığı bu örneklerde, tanrıçanın kimi zaman bir eliyle göğsünü, diğer eli ile de cinsel organını gizler durumda betimlendiği görülür. Bir kült heykeli olan *Knidia*'nın da benzer pozda işlenmiş olmasında, sanatsal açıdan kültürel geçmişin payı ya da katkısı olduğu düşünülebilir⁴². Ne var ki, doğudan benimsenen ilk *Knidia* tiplemesinde yaygın bir unsur olarak kullanılan bu poz, gelenekselleşmiş biçimde bir bereket tanrıçasına, hatta evrenselleşmiş bir Ana Tanrıça'ya özgü bir karakterin kutsal bir ifadesidir. *Knidia*'ya ait kutsal alan olarak düşünülen bölgede *monopterosun* güney-doğusunda ele geçen, her iki eli ile göğüslerini tutar pozda betimlenmiş tanrıça figürinlerini⁴³ -ki bunlar büyük olasılıkla tanrıçanın idolleridir- *Knidia*'da temsilini bulan söz konusu karaktere yönelen geleneksel inancın sembolleri olarak değerlendirmek mümkündür. Öyleyse *Knidia*, Knidosluların yaşamında aynı zamanda bir bereket tanrıçası mıdır?

Knidia imajında görülen bir başka nokta da banyo ya da yıkanma temasının işlenmiş olmasıdır. Bu tema ilk bakışta her ne kadar *Knidia*'daki çıplaklığın mazareti olarak görünse de dinsel bir anlam taşımaktadır. Tanrıça kültlerinde yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkan yıkanma işlemi Hera, Demeter, Artemis, Afrodite ve Kybele gibi çoğunlukla bereket tanrıçaları için düzenlenen ritüellerin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen tanrıçaların kültleri çerçevesinde gerçekleştirilen dinsel törenlerde sadece katılımcı kadınların değil, kült heykellerinin de geleneksel olarak yıkandığı anlaşılmaktadır. Dinsel amaçlı beden yıkama geleneğinin Helenler ve Romalılar arasında arınma, huzur, dinçlik ve bereket sağladığına inanılmıştır. Örneğin Eleusisli kadınlar, bir bereket tanrıçası olan Demeter'in tapınağına girmeden önce ritüelin önemli bir adeti olarak geniş bir kap içerisinde ellerini yıkamayı, ardından da dinsel töreni başlatmak ve bereketi artırmak amacıyla toplu halde denize girmeyi adet edinmişlerdir⁴⁴. Bu tür yıkanma işlemlerinin geleneksel olarak en çok uygulandığı kült ise *Knidia* kültürüdür. Eleusis'dekine benzer bir geleneğin, tanrıçanın Sikyon'daki kültüründe de ugulanmış olduğu görülmektedir. Sikyonlular, tanrıçanın kültü

⁴¹ G. Schmidt, Samos VII: Kyprische Bildwerke aus dem Heraion Von Samos, (Bonn, 1968), s. 29, res. 50; Pouilloux, ed., s. 47.

⁴² C. M. Havelock (1995), s. 36-37.

⁴³ I. C. Love, *TAD*, c. XX, 2 (1974), s. 90, s. 112, fig. 59 ve 60.

⁴⁴ C. M. Havelock, (1995), s. 23-25.

kapsamında uyguladıkları evlilik banyosu geleneğinin “yaratıcılığı” arttıracığına inanmışlardır. *Loutrophoria* adı altında yer edinen söz konusu adet, tanrıçanın bereketin ve cinsel gücün kaynağı olarak benimsenmiş olmasından kaynaklanmış; kült heykelinin yıkanması ise, tanrısal gücün tazelenmesi anlamı taşımıştır⁴⁵. Ovidius’un, Roma’da her yıl tanrıçanın kültü kapsamında düzenlenen törenlerde, kadınların mermerden yapılmış kült heykelini havuzda ya da denizde yıkadıklarına ilişkin verdiği bilgi⁴⁶ de bu bağlamda dikkat çekicidir. Homeros’un, tanrıçanın Ares ile birlikteliğinden sonra Akdeniz’deki en ünlü kült merkezi olan Kıbrıs’a dönerek kutsal koruluğunun ve tüten sunaklarının bulunduğu Pafos’taki tapınağında nasıl yıkandığına ve süslendiğine ilişkin anlatımları⁴⁷, dinsel yaşamdaki yıkanma geleneğinin mitolojik yansıması olsa gerektir. Kült heykelinin yıkanmasını, hatta bu işi gerçekleştirmekle yükümlü özel memurlar atanmış olduğunu epigrafik olarak da kanıtlayabilmekteyiz. Örneğin, İ.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilen bir Atina yazıtında⁴⁸, devlet memuru statüsünde bulunan, tanrıçanın kültüründe görevli *astynomoinin*, bir konsül kararı ile belirlenen görevleri sıralanmaktadır. Dinsel törenlerin düzenlenmesinden ve denetlenmesinden sorumlu tutulan bu memurların, kült heykelinin yıkanmasıyla yükümlü kılınmış olmaları dikkat çekicidir. Söz konusu görevlerin resmi bir kararla belirlenmiş olması, uygulamanın dinsel önemini çarpıcı bir şekilde ortaya sermektedir. Özetle, tanrıça kültlerinde önemli yer edinmiş olan banyo geleneğinin ister tapınan gruplara ister tapkı heykellerine dönük olsun verimlilik, yaratıcılık ve bereket gibi olgulara yönelik bir inançla korunmuş olduğu düşünülmektedir⁴⁹. Benzer bir inanç güçlü bir olasılıktır ki Knidos’taki *Knidia* kültüründe de mevcuttur. Roma döneminde basılmış olan ve üzerinde, kült heykeli ile görüntü açısından büyük bir benzerlik gösteren -banyo yapar ya da banyoya hazırlanır pozda işlenmiş- çıplak *Knidia* tasvirleri bulunan Knidos sikkeleri, bu inancın resmi belirtileri gibidir. *Knidia* kutsal alanının kuzey-doğu kesiminde ortaya çıkarılan ve bir banyo mekanına ait olduğu saptanan üzerinde yunus tasvirli mozaik bir döşeme kalıntısı ile emziği *fallus* formunda işlen-

⁴⁵ A. Chaniotis & E. Stavrianopoulou, “Epigraphic Bulletin 1994 /1995”, *Kernos* c. 11 (1998), s. 348-349.

⁴⁶ Ovidius, *Fasti*, çev. J. G. Frazer (London, 1929), IV 136-139.

⁴⁷ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat & A. Kadir (İstanbul, 1978), VIII, 360-366.

⁴⁸ P. Foucart, “Inscriptions de L’Acropole: Le Temple D’Aphrodite Pandemos”, *BCH*, c. 13 (1889), s. 161.

⁴⁹ J. Ferguson *The Religions of the Roman Empire*, London: Thames & Hudson, (1970), s. 28; Christine M. Havelock (1995), s. 24.

miş olan bir testi⁵⁰, bu bağlamda önemsenmelidir. Büyük olasılıkla yıkama işleminde kullanılmış olan testide *fallus* unsuruna yer verilmiş olması, kabın her şeyden önce bir bereket ritüelinde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Zira yıkanma geleneğinin ardında yatan inanç ile *fallusun* taşıdığı anlam birbirine aykırı düşmemektedir.

Bereket ve cinsel gücü artırma ya da tazeleme inancıyla uygulanan bir gelenekte, *fallus* motifi gibi verimliliği ve cinsel üremeyi simgeleyen unsurlar taşıyan kapların kullanımı oldukça doğaldır. Helenler arasında İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kullanımı yaygınlaşan *fallus* formundaki tasvirlerin, kötü gözden ve kötülükten koruduğuna inanıldığı gibi⁵¹, bereket ve iyi ürün elde etmek için de uğur getirdiği düşünülmüştür. Plinius, kötü gözden korunmaları için bebeklerin ve çocukların boyunlarına *fallus* formunda tasvirler asıldığından bahsetmektedir. Yazara göre, zafer kazanmış generallerin savaş arabalarının altına asılan benzer simgelerle nazardan korunma amacı güdülmüştür⁵². *Fallusun* sembolik olarak kullanıldığı başka bir geleneğe Lavinium'da rastlanmaktadır. *Foruma* getirilen bir *fallus* heykelciğinin evli bir kadın tarafından taçlandırılması ile tarlaların kötü büyüden kurtulacağına ve iyi ürün elde edileceğine inanılmıştır⁵³. Antik çağda gerek Helenler gerekse Romalılar arasında *fallusa* yönelik bu türlü inançların varlığı, Knidos'ta *Knidia* tapınım alanından ele geçen *fallus* emzikli testinin anlamını daha da derinleştirmektedir. Kaldı ki söz konusu bulgu, *Knidia*'nın kült merkezinden ele geçmiş tek örnek değildir⁵⁴. Örneğin tanrıçanın kültü ile ilişkili olduğu düşünülen kutsal bahçenin kuzey-doğusunda farklı büyüklüklerde çok sayıda ele geçen *fallus* formunda kalıntılar bulunmuştur⁵⁵. Nicelik açısından bu çokluk, gerek alanın *Knidia* tapınımı ile ilintisi, gerekse tanrıçanın karakteri konusunda –üstelik tanrıçanın doğu din kültüründeki versiyonu olan tanrıça Atargatis'in kültüründe de *fallusun* sembolik bir unsur olarak yaygın bir biçimde kullanılmış olduğu⁵⁶ dikkate alındığında- kuşkuya yer

⁵⁰ D. French, "Recent Archaeological Research in Turkey", *AS*, c. 23 (1973), 46.

⁵¹ K. W. Slane & M. W. Dickie, "A Knidian Phallic Vase From Corinth", *Hesperia*, c. 62 (1993), s. 487.

⁵² Pliny, XXVIII, VII, 39.

⁵³ K. W. Slane & M. W. Dickie, (1993), s. 487.

⁵⁴ Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir *fallus* bulgusu için bkz. Ramazan Özgan, "1997 Knidos Kazısı", *KST* XX/II (1999), s. 206, dn. 2, s.214, res. 10. *Fallus* formundaki seramik bulguların kandil parçalarıyla bir arada bulunması, bunların rituel amaçlı kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

⁵⁵ I. C. Love, *TAD* XXI / 2 (1974), s. 91.

⁵⁶ K. W. Slane & M. W. Dickie, s. 488.

bırakmamaktadır. Bu bulguların *Knidia* kült uygulamalarına tanıklık etmiş olduğu düşünülen “kutsal koruluğun” lokalize edildiği alandan ele geçmiş olması daha da anlamlıdır. Zira kutsal koruluk ve *fallus*, doğadaki bereketin kaynağı olarak benimsenen bir tanrıça kültüründe anlamca birbirini tamamlayan unsurlardır.

Lucianus’un tarif ettiği mersin ağaçları ve üzüm asmaları ile kaplı o büyümlü kutsal koruluğun, kent merkezinin en yüksekünde bulunan tapınak *podiumunun* doğusunda yer aldığı tespit edilmiştir⁵⁷. 1971 yılında kutsal alanda yürütülen kazı çalışmalarının ortaya koyduğu üzere, koruluğun taş döşemeli bir yol ile *Knidia* tapınağına bağlı olduğu anlaşılmıştır⁵⁸. Knidos’ta Lucianus’un bahsettiği tanrıçaya ait kutsal bahçelerin bulunduğu alanın arkeolojik olarak saptanmış olması, *Knidia*’nın bir doğa ve bereket tanrıçası olarak benimsenmiş olduğu varsayımını daha da güçlendirmektedir. Özelikle Helen ve Roma dünyasında tanrıçaya, bahçeleri ve ekinleri koruyan, verimlilik bağışlayan kutsal bir güç olarak tapınılmış olduğu gerçeği⁵⁹, bu varsayımdaki yanlış payını hayli azaltmaktadır. Antik yazarlara göre, tanrıçaya ait kült merkezlerinde tapınım alanlarının özenle hazırlanmış koruluk ve bahçelerle bezenmiş olması, ancak bu kutsal gücün floradaki çoğalmanın, canlanışın ve verimliliğin kaynağı olarak görülmesi ile açıklanabilir. Ozan Safo’da, Lesbos adasından tanrıçaya yapılan bir seslenişte,

*Girit’i terket ve şimdi bana, bu kutsal tapınağa gel! Elmalarla kaplı korulukların ile bu güzel yerin seni bekler ve tütsülerin altlarının üzerinde için için tüter. Elmalarla kaplı dalların ötesinde soğuk akarsular mırıldanır, güller her bir köşeye gölgesini bırakır; yaprakların hışırtısında seni tuhaf bir uyku alır; orada çayır, çimen ve atların beslendiği otlak, baharın tüm açmış çiçekleri. Meltemler öylesine tatlı eser ki...*⁶⁰

şeklinde geçen ifadeler, tanrıçanın adadaki kutsal koruluğunu tanımlayan ve karakterine ilişkin önemli ipuçları taşıyan önemli veriler içermektedir. Tanrıçaya ait tapınım alanının önemli bir mekanı olarak kullanılan kutsal koruluğun önemi Homeros’ta da oldukça açıktır. Ozan’ın, Paphos’taki ünlü tapınım alanını tanımlarken vurguladığı iki önemli kült unsuru vardır

⁵⁷ I. C. Love, *AJA*, c. 76 (1972), s. 72. Ayr. bkz. Pseudo-Lucian, *Affairs of the Heart XII*, çev. ve ed. M. D. Macleod, (London & Cambridge, 1967), VII 167.

⁵⁸ I. C. Love, *TAD XXI / 2* (1974), s. 91.

⁵⁹ Plinius, XIX, XIX, 50. Ayr. bkz. C. M. Havelock (1995), s. 109.

⁶⁰ M. Williamson, *Sappho’s Immortal Daughters* (Cambridge, 1995), s. 140.

ki bunlardan ilki “kutsal bir koru”, diğeri ise “tüten altarlar”dır⁶¹. Tanrıça için düzenlenmiş koru ya da bahçelerin varlığını ya da bu alanlara gösterilen önem ve özeni epigrafik bulgularla da doğrulayabilmekteyiz. Helenistik döneme tarihlendirilen ve tanrıça için inşa edilecek bir *temenostan* bahseden bir Didyma yazıtının, kutsal alanda yapılacak ağaçlandırma çalışmasına, dahası mersin ağaçları, süs bitkileri ve çiçeklerle donatılacak kutsal bir bahçenin hazırlanmasına ilişkin bir karar içeriyor olması⁶² sözü edilen önemin ve özenin kanıtıdır.

Knidos'ta *Knidia* kültü ile bağlantısı saptanmış olan bir koruluğun aynı zamanda tanrıçanın kültüründe önemli bir öge olan⁶³ flora tanrısı Adonis'le de ilgili olması olasılık dahilindedir. Yılın belirli bir dönemi yeryüzünü kaplayan belirli bir dönemi ise yok olan bitki örtüsü, Adonis'in şahsında simgeleşmiştir⁶⁴. Daha açık bir deyimle, bahar ve sonbahar gibi birbirine zıt olan iki doğa olgusu, Adonis ritüellerinde tanrının doğuşu ve ölüşü ile temsil edilmiştir. Bahardaki bereketin doğurduğu coşku ile sonbaharın alıp götürdüğü canlılığın ardından tutulan yaslar söz konusu ritüellerin ana teması olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁵. Tanrıçanın kültüründe her yıl ölen ve dirilen bir tanrı olarak doğadaki canlanışı ve soluğu temsil eden Adonis tapınıminde taze bahçe ürünlerinin önemi büyüktür. Florada gözlemlenen sürekli devinimin sembolik uygulaması olarak bu ritüellerde görülen bir diğer dinsel gelenek de çabuk filizlenen ve solan bitkilerin saksılarda yetiştirilmesi⁶⁶ ve özel bir törenle akarsuya bırakılmasıdır⁶⁷. Doğa ve bereket tanrıçalarını karakter olarak tamamlayan ve bu tanrıça kültürlerindeki dinsel uygulamalara konu olan Adonis figürü⁶⁸, büyük olasılıkla Knidos'ta da *Knidia*'ya bağlı olarak kendisine önemli bir yer edinmiştir. Kutsal koruluğun lokalize edildiği alanda varlığı saptanan pınar ve birbirine paralel olarak düzenlenmiş

⁶¹ Homeros, *Odyssea*, VIII 360-365.

⁶² K. Tuchelt, *Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma* (Berlin, 1973), s. 39, 103; T. Wiegand, Didyma II (Die Inschriften von A. Rehm) (Berlin, 1958), s. 285, no. 486.

⁶³ Ovidius, *Fasti*, IV 221; Theokritos, *Idylls*, çev. R. J. Cholmeley (London, 1901), III. 48.

⁶⁴ J. G. Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (London, 1954), s. 325. Ayr. Bkz. M. Detienne, *The Gardens of Adonis*, çev. J. Lloyd (Princeton, 1994); Ovidius, *Amores* (*The Love Poems*), çev. A. D. Melville (Oxford, 1990), s. 208, III 9, 16.

⁶⁵ M. Williamson (1995), s. 79 (14A L-P); Ovidius, *Fasti*, I 221; Theokritos, III 48.

⁶⁶ M. P. Nilsson, *Greek Folk Religion* (Philadelphia, 1961), s. 97.

⁶⁷ J. D. Reed (1995), s. 320.

⁶⁸ Adonis, Suriye ve Mezopotamya'daki İhtar/Aştarte tapınıminde Tammuz/Dumuzi, Anadolu'daki Kybele kültüründe ise Attis adı ile karşımıza çıkan tanrısal karakterin Helen dinindeki karşılığıdır.

oturma basamakları, tanrıçanın kültü kapsamında gerçekleştirilen bu tür uygulamaların mekanı görünümündedir. Pınarın yanında yer alan oturma basamaklarının geniş bir kitleyi üzerinde barındıramayacak boyutlarda olduğu ve kentte biri 12000, diğeri ise 4500 kişilik iki ayrı tiyatro yapısı bulunduğu öne sürülerek, alanın daha farklı bir amaçla kullanılmış olabileceği düşünülmüş; Bergama ve Atina'daki Demeter kutsal alanlarına dayanarak da söz konusu oturma yerlerinin büyük olasılıkla ritüellere katılan kişiler tarafından kullanıldığı kanısına varılmıştır⁶⁹. Aynı alanda rastlanan mimari kalıntılar da dinsel işlevi olan yapılara ait parçalar olarak değerlendirilmiştir⁷⁰. Flora tanrısı Adonis için yapılan törenlerle ilişkili kılınan pınarın⁷¹, bu tanrıdan bağımsız olarak *Knidia* kültüründe bereketi artırmaya yönelik uygulanan banyo geleneği için de kullanılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Özetle, antik yazar Lucianus'tan hareketle arkeolojik olarak yeri saptanmış olan koruluğu, pınarı, oturma basamaklarını ve daha da önemlisi kült uygulamalarının en önemli kanıtı olan altar kalıntısını⁷² üzerinde barındıran alanın, büyük olasılıkla Adonis'in de içinde yer aldığı *Knidia* kültürü kapsamında düzenlenen bereket ritüellerinin gerçekleştirildiği kutsal bir bölge olduğunu söylemek mümkündür.

Knidia'nın bir bereket tanrıçası olarak tapınılmış olduğunu destekleyen bir diğer önemli bulgu da tanrıçanın, tanrı Hermes ile kült birlikteliğini ortaya koyan bir yazıttır. Helen inanç sistemine genel olarak bakıldığında, yaşamsal beklentiler doğrultusunda her biri ayrı rollerle biçimlendirilmiş olan tanrı ve tanrıçaların tapınım bazında bir araya getirilmesinde, güçlerinin daha etkin olacağı yolunda baskın bir inancın yer aldığı görülmektedir. Böylesi bir inançtan kaynaklanan kült ortaklıklarının dayanağı ise dişil ve eril tanrısal güçlere yüklenmiş rollerin kimi zaman kesişmesi, bir diğer deyişle kimliklerindeki benzeşmedir. Ortak özelliklere dayanarak farklı tanrısal karakterlerle kült uygulamalarında sağlanan dinsel bütünlüğün, mitoloji yoluyla meşrulaştırılmış ve böylece tapınım ortaklığına bir kalıcılık kazandırılmış olduğu dikkat çekmektedir. Tanrıçanın Hermes ile kült ortaklığı Helen kentlerinde oldukça yaygın olarak karşılaşılan bir tapınım formudur⁷³. Tanrı ve tanrıça

⁶⁹ I. C. Love, *TAD XX* / 2 (1973), s. 108-109.

⁷⁰ I. C. Love, *AJA*, c. 76 (1972), s. 405.

⁷¹ I. C. Love, a.g.m., s. 405.

⁷² I. C. Love, *TAD XXI* / 2 (1974), s. 95, fig. 50, 148.

⁷³ Tanrı ile tanrıça arasındaki kült ortaklığı birden fazla Helen yerleşmesinde arkeolojik bulgularla kanıtlanabilmektedir. Bkz. E. Buschor, "Aphrodite und Hermes", *AM*, c. 72 (1957), s. 80; B. Bergquist, *The*

birbirlerinden bağımsız özellikler taşıyalar da, daha çok bereket, cinsel güç ve üremeye egemen doğatüstü bir gücün dişil ve eril karakterleri gibidirler. Hermes'in cinsel gücü ve vahşi doğa ile ilişkisi, tanrıçanın doğada aşk ve cinsel birleşmeye egemen yaratıcı gücü ile örtüşmektedir. Tanrının bu yönü, bazı Helen kentlerinde yol kenarlarına dikilmiş *fallus* formundaki yuvarlak kaideli sütunlarla sembolize edilmiştir⁷⁴. Bu sütunlar ilk çağın kutsal sayılan mesafe taşları olarak kabul görmüştür⁷⁵. Üremeyi sağlayan her iki gücün çoğalmanın ve bereketin kaynağı olarak benimsenmiş olmaları, büyük olasılıkla Helen kentlerinde kurumlaşan kült birlikteliğine dayanak noktası oluşturmuştur. Knidos kentinde saptanmış olan ortak tapınımda da tanrı ve tanrıçanın bu yönlerinin ön planda tutulmuş olması güçlü bir olasılıktır.

Knidos'da *Knidia*-Hermes kült ortaklığına işaret eden yazıt, *gymnasium*un bulunduğu alandan ele geçmiş mavi mermer bir blok üzerinde yer almaktadır. 25 cm. yüksekliğinde, 52 cm. genişliğinde ve 40 cm. kalınlığında olan bloğun bir kaide olduğu düşünülmektedir⁷⁶. Harf karakteristiğine bağlı olarak İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen yazıtın içeriği, Hermes kültünün Knidos kentine nüfuzu ve *Knidia* tapınımı kapsamında kurumlaştırılması ile ilgilidir. Yazıtta Hermes tanrıçanın *paredros*'u olarak anılmaktadır. Bu terim, Hermes'in tanrıçanın eşi olarak kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. Söz konusu sıfat anlam itibarıyla, her iki güç arasındaki birliktelikte tanrıçanın üstünlüğünün her zaman korunacağını ortaya koymaktadır. Yazıtta yer alan ifadeler Hermes'e aittir. Diğer bir deyişle tanrının bir seslenişidir. Söz konusu ifadelerden, Hermes kültünün Knidos kentinde kurumlaşmasında isimleri sıralanan on beş şahsın rolü olduğu anlaşılmaktadır. Kültün ve söz konusu şahısların varlığı kentteki bir kurul tarafından onaylanmıştır ki bu *prostatae* adında resmi bir birimdir. Adı geçen kurulun, kent vatandaşları olmayan yabancıların haklarının korunmasına, vatandaşlığa kabulüne ya da reddine veya önceden vatandaşlık statüsünü kazanmış olan kişilerin bu haktan men edilmesine yönelik yetki ve görevlere sahip bir birim olduğu

Archaic Greek Temenos: A Study of Structure and Function (Lund, 1967), s. 47; D. Ohly, "Die Göttin und Ihre Basis", *AM*, c. 68 (1953), s. 46-49, no. 7; P. Metaxa-Muhly, 'Linear A Inscriptions From the Sanctuary of Hermes and Aphrodite at Kato Syme', *Kadmos (Zeitschrift Für Vor- Und Frühgriechische Epigraphik)*, c. XXIII (1984), s. 124-135; Vitruvius, II 8, 12-13.

⁷⁴ E. Buschor (1957), s. 77.

⁷⁵ A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul, 1989), s. 152-153.

⁷⁶ G. Hirschfeld, *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum, c. I (Knidos, Halikarnassos and Branchidae)* (Oxford, 1893-1916), s. 13, DCCXCVI; J. Robert & L. Robert, "Bulletin Epigraphique", *REG*, c. LXVII (1954), s. 169; W. Blümel, "Die Inschriften Von Knidos", *IGSK*, c. 41, I, s. 10, no. 21; L. Robert, *Hellenica*, c. XIII (Paris, 1965), s. 131.

düşünülmektedir⁷⁷. Gerek Hermes kültünün gerekse isim listesi verilen yabancı grubun bölgeye kabulü, *prostatae* kurulunun onayına bağlıdır⁷⁸. Adı geçen kurulun onayı ve *Knidia* tapınağında tanrıçanın kült heykelinin yanına Hermes heykelinin yerleştirilmesi ile resmileştirilmiş olan kült birlikteliğinin mitolojik bir evlilik ilişkisine dayandırıldığı ileri sürülmektedir⁷⁹.

Yazıtın tarihlendirildiği dönem göz önüne alındığında Klasik dönemde *Knidia* tapınımı kapsamına alındığı anlaşılan Hermes kültünün, tanrıça ile olan dinsel ilişkisi ve bu dinsel bağın bir evlilik mitosuna güçlendirilmesi diğer arkeolojik bulgularla da desteklenebilmektedir. 1971 yılında tapınak ile doğusunda yer alan kutsal koruluk arasında yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen mermer bloklar, üzerinde taşıdıkları tasvirler açısından tanrı ve tanrıça arasındaki ilişkinin somut göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Tapınağın doğusunda yer alan kare formundaki anıtsal altara sadece altı metre uzaklıkta bulunmuş olan bloklar üzerinde öncelikle göze çarpan, kutsal damat rolünde betimlenmiş Hermes figürüdür. Tanrı bir *biga*⁸⁰ önünde ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Başının üzerinde *Nympha* epigramı bulunmaktadır. Ele geçen bir diğer frizli blokta yarı çıplak bir tanrı tasviri ile bir ağacın önünde bulunan kaya üzerinde, yarı uzanmış durumda giyinik bir tanrıça figürü yer almaktadır. Bu figürlerde temsil edilen tanrısal güçler büyük olasılıkla Hermes ve *Knidia*'dır. Her iki bulguya ilave edilebilecek rölyefli bir başka mermer blok vardır ki üzerinde görüntülenen sahnede dans eden üç bayan tasvirine yer verilmiş olması, öncekilerle bağlantılı olarak düşünüldüğünde anlamlı gelmektedir. Aynı alandan ele geçen ve yukarıda ele alınanlarla bir bütünlük sergileyen üç tarafı oyularak dekore edilmiş bir diğer blokta ise tahtta oturan bir tanrıça ile ayakta betimlenen kadın figürleri bulunmaktadır. Söz konusu frizli blokların tümünün eşit yüksekliğe (70 cm.) ve taşıdıkları sahneler açısından birbirlerini tamamlayıcı niteliğe sahip olmasından yola çıkarak, parçaların altarın yüzeyini çevreleyen dekoratif kaplıklar olduğu düşünülmüş; aynı bölgeden gün ışığına çıkarılan üzeri bereket sembolü olan haşhaş başı ve defne dalı motifleri ile bezenmiş frizli mermer kalıntılar da aynı altara ait bulgular olarak değerlendirilmiştir⁸¹.

⁷⁷ E. L. Hicks, "Iasos", *JHS*, c. 8 (1883), s. 107; G. Hirschfeld (1893-1916), s. 13.

⁷⁸ G. E. Bean & J. M. Cook, "The Knidia", *BSA*, c. 47 (1952), s. 207.

⁷⁹ G. Hirschfeld (1893-1916), s. 13.

⁸⁰ Antik Yunan ve Roma dünyasında iki atın çektiği iki tekerlekli savaş, zafer alayı ve koşu arabası.

⁸¹ I. C. Love, *TAD XX / 2* (1974), s. 94, fig. 140-144.

Mermer bloklar üzerinde yer alan görüntüler büyük olasılıkla *Knidia* ile Hermes'in kutsal birlikteliklerini simgeleyen düğün sahnesine aittir. Özelikle bloklardan birinin üzerinde Hermes'in *biga* önünde kutsal damat görünümünde betimlenmiş olması, bir diğerinde dans eden genç kız figürlerine yer verilmiş olması, kutsal evlilik sahnesinin işlenmiş olduğunu düşündüren önemli verilerdir. Bir diğer olasılık da Hermes tapınımlarında önemli yeri olan bir ritüelin resmedilmiş olmasıdır. İşlenen tema her ne olursa olsun, yukarıda ele alınan Knidos yazıtına ve bu yazıtta Hermes için kullanılan *paredros* sıfatına dayanarak tanrıyı ya da tanrı için düzenlenmiş bir ritüeli *Knidia*'dan veya kültürden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

Aynı alandan ele geçen elinde güvercin tutan Hermafroditos heykeltciği her iki gücü birbiri ile ilişkilendiren ve kutsal beraberliği pekiştiren bir başka arkeolojik kanıttır⁸². Helen mitolojisinde tanrıça ile Hermes'in çocukları olarak geçen Hermafroditos, tanrısal ana ve babasının cinsel güçlerini bünyesinde barındıran çift cinsiyetli bir figürdür ve bu kimliğini bir pınarda yaşayan *Nympha*⁸³ Salmakis ile çiftleşmesinden sonra kazanmıştır⁸⁴. Hermafroditos'a ait bir heykeltciğin varlığı, *Knidia*'ya ait kutsal alanda yer alan pınarın ve pınarı çevreleyen koruluğun, tanrıça ile Hermes'in ortak kültüründe düzenlenen ritüellere de tanıklık etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Hermafroditos'un kutsal evliliğin bir ürünü olması, tanrıça ile Hermes'in aynı zamanda evlilik kurumu üzerinde ve cinsellikte etkin birer güç oluşlarının göstergesidir. Yine aynı ortak külte sahne olmuş Halikarnassos kentinden ele geçen bir yazıtta göre, Hermafroditos'un su perisi ile kurduğu cinsel temas, evlilik kurumunun icadı olarak kabul edilmiştir⁸⁵. Bir başka deyişle evlilik kurumu, varlığına inanılan bu doğaüstü güçlerle kutsallaştırılmıştır. Genç tanrıyı evliliğin kurumlaşmasında temel bir figür olarak karşımıza çıkaran bu inanç, Hermes ile tanrıça arasındaki bağın aşk,

⁸² I. C. Love, *AJA*, c. 76 (1972), s. 405, res. 84, fig. 32.

⁸³ Gelin anlamına gelen *Nympha* kırlarda, sularda ve ormanlarda yaşayan doğal ve tanrısal varlıkların dışı olanlarına verilen addır. Bkz. Azra Erhat (1989), s. 239.

⁸⁴ Ovidius, *Metamorphoses*, IV 285-388; Statius, *Silvae I (Book I-V)* çev. H. J. Mozley (Cambridge, 1982), I. V 20-40; Martialis, *Epigrams II (Book VI-X)*, ed. ve çev. Shackleton Bailey (Cambridge, 1993), VI 68; H. Cancik & Helmuyh Schneider ed., "Hermafroditos", *Der Neue Pauly Enzyklopadie der Antike*, c. 5 (Gru-Iug), s. 418-419; Azra Erhat (1989), s. 288.

⁸⁵ S. Isager, "The Pride of Halikarnassos", *ZPE*, c. 123 (1998), s. 1; C. Brixhe, "Bulletin Epigraphique", *REG*, c. 112 (1999), s. 675, no. 490.

cinsellik, üreme ve verimlilik gibi evlilik kurumunu biçimlendiren kavramlar üzerine kurulmuş ve gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, Hermafroditos'a yüklenen söz konusu rolün, tanrısal ana ve babasının kimliğinde taşıdığı ortak özelliklere bağlı olarak belirlenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Hermafroditos heykelciğinde betimlenmiş olan güvercin, taşıdığı anlam açısından bu bağlamda önemli bir unsurdur. Güvercinin herhangi bir bölge ve zaman sınırlamasına gidilmeksizin antik çağ boyunca geleneksel ve evrensel bir unsur olarak Ana Tanrıça karakterleri ile ilişkilendirilmiş olduğu görülmektedir. Helen din kültüründe ise bir Ana Tanrıça modeli olan *Knidia* ile bütünleşmiş olan bu kuş cinsinin⁸⁶ baharı, doğadaki bereketi ve aşkı simgelediğini ortaya koyan yazılı ve arkeolojik veriler bulunmaktadır. Örneğin, tanrıçanın Kıbrıs'daki kültü kapsamında kutlanan festivallerde beyaz güvercinlerin bir ateş üzerine salınıp yakılması⁸⁷; tanrıçanın Atina'daki tapınağında, tapınağın tinsel anlamda arındırılması ve temizlenmesi için bir güvercin bulundurulması⁸⁸; yine tanrıçanın önemli bir kült merkezi olan Afrodisias'da güvercinlerin yakalanmasını, saklanmasını ve ürkütülmesini yasaklayan buyruklar çıkarılması⁸⁹; Miletos Zeyintep'e'de yer alan tanrıçaya ait kutsal alanda ele geçmiş kuş kemiklerinin güvercine ait olması⁹⁰; Atina *Agorası*'nda Klasik dönem boyunca (İ.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda) kullanıldığı anlaşılan tanrıçanın altarının etrafından çıkan kuş kemiklerinin % 80'inin güvercin kemikleri olması⁹¹; yine tanrıçanın önemli kült merkezlerini üzerinde barındırmış olan Kıbrıs⁹², Petra⁹³, Laodikeia (Phrygia)⁹⁴, Leukas (Akarnania)⁹⁵ ve Rodos'a⁹⁶ ait sikkelerde güvercine yer verilmesi, güvercinin tanrıçanın kült merkezlerinde edinmiş olduğu önemi ve anlamı ortaya koymaları açısından yeterli örneklerdir. Bu nedenle güvercinin Hermafroditos

⁸⁶ Martialis, *Epigrams III*, çev. Shackleton Bailey (Cambridge, 1993), XIII, 66.

⁸⁷ Ovidius, *Fasti*, I 451;

⁸⁸ P. Foucart (1889), s. 161.

⁸⁹ J. M. Reynolds, *Aphrodisias and Rome* (London, 1982), s. 172-173, döküman 46, res. XXIX, 3.

⁹⁰ V. V. Graeve, *Milet 1991*, "Ist. Mit.", c. 42 (1992), s. 121.

⁹¹ R. Hagg, "Osteology and Greek Sacrificial Practice", *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence*, ed. Robin Hagg (Stockholm, 1998), s. 53.

⁹² A. B. Cook, *Zeus, A Study in Ancient Religion*, c. I (1964), s. 741.

⁹³ E. S. G. Robinson, "Petra or Eryx?", *NC* (6th series), c. VIII (1948), s. 131.

⁹⁴ T. E. Mionnet, *Description de Medailles Antiques, Grecques et Romaines*, Supplement, c. 7 (1973), s. 579, no. 415.

⁹⁵ R. Plant, *Greek Coin Types and Their Identification* (London, 1979), s. 38, no. 445.

⁹⁶ B. V. Head (1897), s. 242, no. 128, res. XXXVIII. 3.

ile birlikte tasvirilenmiş olması taşıdığı anlama ters düşmemektedir. Bu kuş türü Hermes, *Knidia* ve Hermafroditos'un aşk, cinsellik ve verimlilik gibi doğal değerler üzerine örtüşen karakterlerini simgeler görünmektedir.

Knidos antik kentinde *Knidia*-Hermes-Hermafroditos ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer bulgu, tanrıçaya ait olduğu düşünülen *monopteros*un kuzeyinde ortaya çıkarılan bir mağaradır. Sarkıt ve dikitleri ile doğal bir mekan görünümünde olan mağaranın giriş duvarlarında boyalı *stuko*⁹⁷ izleri bulunmaktadır. Dar geçitten sonra ulaşılan iki galeriden biri *akropolis* doğrultusunda yukarıya doğru, diğeri ise deniz yönünde devam etmektedir. *Terrakottadan* yapılmış dar koridorun duvarındaki dikdörtgen boşluklarla anıtsal altara bir geçit sağlanmış olması, mağaranın dinsel amaçlı kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Nitekim İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren farklı dönemlere tarihlendirilen çok sayıda seramik kalıntısı ve kandil parçaları bu olasılığı daha da güçlendirmektedir⁹⁸. Doğal bir su kaynağının oluşturduğu mağaranın bulunduğu bu mekanın bir *Nympheum* olarak tanımlanmış olması ve alandan ele geçen yarı çıplak *nympha* heykelcikleri⁹⁹, söz konusu alanın doğal olarak *Knidia* kültü ile ilişkisini düşündürmektedir. Helen kentlerinde bu tür mekanların tanrıçanın tapınımı ile ilişkili kılınarak kutsallaştırılmış olduğunu ortaya koyan epigrafik veriler bulunmaktadır. İ.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilen bir Halikarnassos yazıtı bu bağlamda önemli bir bulgudur¹⁰⁰. Kent limanının batısında, Kaplan Kalesi'nin bulunduğu burunda ele geçen yazıtın bir bölümünde, mağaranın Halikarnassos kentine tanrılar tarafından bağışlanan en büyük ödül olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadenin tanrıçanın ağzından yazılmış olması anlamlıdır. Mağaranın tanrıça tarafından çocuğu Hermafroditos ile *Nympha* Salmakis'in kutsal mekanı olarak tanımlanması ve genç tanrının evlilik kurumunun icadında önemli bir figür olarak anılması, Knidos'taki mağaranın tanrıçanın kültü ile olan ilişkisine de dolaylı yoldan açıklık kazandırmaktadır. Her şeyden önce her iki kentte de Hermes ile tanrıça arasındaki kült birlikteliği epigrafik olarak kanıtlanabilmekte, Hermafroditos'un bu birliktelikteki yeri ve önemi arkeolojik bulgularla ortaya konabilmektedir. Knidos'da arkeolojik bulgulara dayanarak *Knidia*'ya ait

⁹⁷ Alçı ya da sönmüş kireç, tebeşir, beyaz mermer tozu, yumurta akı, tutkal ve su karıştırılarak yapılan bir çeşit sıva.

⁹⁸ I. C. Love, *TAD XXI* / 2 (1974), s. 92, fig. 109, s. 96, fig. 132, 134.

⁹⁹ Ian Jenkins- Ramazan Özgan, "2003 Yılı Knidos Kazıları", *KST XXVI* / I (2005), s. 243.

¹⁰⁰ Signe Isager, "The Pride of Halikarnassos (Editio Princeps of an Inscription From Salmakis)", *ZPE*, c. 123 (1998), s. 1; Claude Brixhe, "Bulletin Epigraphique", *REG*, c. 112 (1999), s. 675, no. 490.

olduğu saptanan bir tapınım alanında yer alan mağaranın, tanrıça, Hermes ve Hermafroditos ilişkisi dikkate alındığında, Halikarnassos'ta taşıdığı öneme sahip olması beklenmeyen bir durum değildir.

Tanrı ve tanrıçanın dinsel yönden kült ortaklığına, mitolojik açıdan ise kutsal evliliklerine dayanak oluşturan ortak özelliklerinin daha çok verimlilik kavramı üzerine geliştirilmiş olduğunu ortaya koyan bir başka veri, *Knidia* kutsal alanında ele geçen altın parçası üzerindeki haşhaş motifleridir. Haşhaş tıpkı nar gibi, çok tohumlu olması nedeni ile tanrıçaya kutanmış bereketi simgeleyen bitkiler arasında yer almaktadır¹⁰¹. Bu simgeye Ovidius'ta geçen bir efsanede değinilmektedir¹⁰². Anlatılan geleneğe göre Helen ve Romalı gelinlere, kocalarının evine ilk geldiklerinde haşhaş tozu ile karıştırılmış bir içecek sunulmaktadır. Yazarın ifadesi haşhaşın evlilik kurumunda bereketi ve üremeyi sembolize eden bir bitki olarak benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Knidos'taki *Knidia* altarına ait mermer kalıplar üzerinde, damat Hermes figürünün yanı sıra rastlanan haşhaş motifinde de büyük olasılıkla benzer bir anlam yüklüdür. Bitkinin *Knidia* tapınımında bereketi temsil eden bir unsur olduğu dikkate alındığında, *Knidia*-Hermes ilişkisinde evlilik ve verimliliğe yönelik ifade ettiği anlam daha da netleşmektedir. Tanrıçaya ait olduğu düşünülen *monopterosun* güney-batısında ele geçen ve elinde bereket boynuzu taşıyan Hermes heykelciği, gelin ve damat figürinleri¹⁰³ ile *herme*¹⁰⁴ formunda birden fazla adak malzemesi¹⁰⁵, tapınım alanının evlilik ve berekete yönelik ne denli yoğun ve yerleşik bir inanca mekan olduğunu gösteren diğer bulgulardır. Kutsal alanda ortaya çıkarılan adak eşyaları arasında yer alan bronz kemer tokaları bu bağlamda göz ardı edilmemesi gereken kalıntılardır¹⁰⁶. Kemerlerin *Knidia* kültüründe adak malzemesi olarak kullanılmış olduğu, diğer Helen kentlerine ait arkeolojik kaynaklarla da desteklenebilmektedir. Benzer bir kemer tokasına Arkaik dönemden itibaren tanrıçanın kültüne merkezlik yapmış olan Miletos antik kentindeki Zeytintepe kutsal alanında ortaya çıkarılan kalıntılar arasında

¹⁰¹ Pauly-Wissowa (1894), s. 2767-2768; R. E. Bell, *Women of Classical Mythology: A Biographical Dictionary* (California, 1991), s. 53; A. B. Cook, c. II, 2 (1965), s. 1165.

¹⁰² Ovidius, *Fasti*, IV 153.

¹⁰³ I. C. Love, *TAD XXI / 2* (1974), s. 90, 112, fig. 57 ve 58.

¹⁰⁴ Hermes büstü ve *fallus* simgesi taşıyan prizmatik sütun.

¹⁰⁵ I. C. Love, *TAD XXI / 2* (1974), s. 90, s. 112, fig. 62.

¹⁰⁶ I. C. Love, *AJA*, c. 76 (1972), s. 403, res. 40, fig. 20.

da rastlanmaktadır¹⁰⁷. Günlük yaşamda kullanılan bronz kemerlerin gerek bakireler gerekse evli kadınlar tarafından Hera, Artemis ve Afrodite gibi bereket tanrıçalarına, evlilik ilişkisine dönük beklentilerin birer ifadesi olarak sunulmuş olduğu bilinmektedir¹⁰⁸. Knidos'taki *Knidia* tapınıminde da benzer bir geleneğin varlığı olasılık dahilindedir.

Yukarıda ele alınan verilerin tümü bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, Knidos'ta Arkaik dönemden itibaren bir deniz tanrıçası niteliğinde bağımsız olarak tapınılmış olan *Knidia*'nın aynı zamanda, gerek Adonis ile bağlantısına; gerekse Klasik dönemde Hermes ile arasında kurulan kült birlikteliğine ve bu birliktelikte üstün güç olarak yerini korumuş olmasına dayanarak, bir bereket tanrıçası olarak tapınılmış olduğunu düşünebiliriz. Hermes'le olan ilişkisinde, tanrının kimliği ile uyuşan özelliklerinin ön plana çıkarılmış olduğunu ileri sürebiliriz. Evlilik bağının korunması için gerekli olan aşk, cinsellik, verimlilik ve üremeye dönük sosyo-psikolojik beklentiler ve endişeler, tapınan grup içerisinde bu alanlarda kendilerine sınımlanabilecek ve yakarılacak tanrısal çift yaratma ihtiyacı doğurmuş olmalıdır. Knidos'ta *Knidia* ile Hermes'i bir araya getiren etmen de, büyük olasılıkla inanç dünyasında kendini güçlü bir biçimde hissettiren bu tür bir gereksinimdir.

Knidia'nın Hermes ile arasındaki kült birlikteliğinde aşk tanrıçası olarak üstlendiği rol, erken imparatorluk dönemine tarihlendirilen bir yazıtla da desteklenebilmektedir¹⁰⁹. 1972 yılında kent limanının kuzey-doğusunda gün ışığına çıkarılan yazıt, 123 cm. yüksekliğinde ve 52 cm. çapında mermer bir sütun parçası üzerinde yer almaktadır. Tanrıçanın rahibi Damoxenos için yazılmış bu onur yazıtında, *Knidia* "*Tea Erate*" sıfatı ile anılmıştır. Rahip, vatandaşın özgürlük zaferini, Roma imparatorlarının ölümsüzlüğünü, kutsallığını ve Dorların Anası'nı koruyan bir şahıs olarak yüceltilmiştir¹¹⁰. Epigramda tanrıça için kullanılan *Erate* epiteti "büyüleyici, çekici, zarif, zevk veren, sevgili" gibi anlamlar içermektedir. Tamamı anlamca birbirine yakın görünen bu terimler tanrıçanın dişilik, cinsellik ve aşk ile olan ilişkisini göstermekte;

¹⁰⁷ V. V. Graeve, *İst. Mit.*, c. 42 (1992), s. 107.

¹⁰⁸ J. Boardman, *Excavations in Chios, 1952-1955: Greek Emporio* (London, 1967), s. 63. Ayr. bkz. A.g.y., "Ionian Bronz Belts", *Anatolia*, c. (1960), s. 179-189.

¹⁰⁹ W. Blümel, "Die Inschriften Von Knidos", *IGSK*, c. 41, I (1992), s. 67, no. 103; H. W. Pleket et al. ed., *SEG*, c. XLII (1992), s. 291; A. g. y., *SEG*, c. XXIX (1979), s. 262, no. 1074.

¹¹⁰ A. Chastagnol et al. ed., *Asie Mineure, L'Annee Epigraphique* (1992), s. 444, no. 1599.

Knidoslular tarafından güzellik ve cinsel çekicilik ve aşk bağışlayan bir tanrıça olarak benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Helen mitolojisinde, “güzeller güzeli” olarak anılan *Knidia*, “bastığı yerleri yeşil çimenlere dönüştüren; “cılve, sevmek ve sevişmek” gibi kavramlarla bütünleştirilen bir güçtür¹¹¹. Knidoslular’ın *Knidia*’nın güzelliğini, cazibesini ya da büyüleyiciliğini vurgulamak için kullanmış oldukları *Erate* epiteti, tanrıçanın Hermes ile olan birlik-teliğinde sergilemiş olduğu karakteri de fazlasıyla belirginleştirmektedir.

Bu karakteri güçlendiren, Knidosluların *Knidia* için kullanmış oldukları bir başka sıfat vardır ki o da “aşkta egemen” ya da “aktif” anlamına gelen *Peitho*’dur¹¹². Reşadiye’de ele geçen Klasik Dönem’e ait mermer bir *stele* üzerinde, iki kadın rölyefi ile aynı yüzeyde yer alan bir adak yazıtında tanrıçanın bu sıfatla nitelendirilmesi¹¹³ kendisinin aşk ve sevgi bağında etkin bir güç olarak benimsenmiş olduğuna işaret etmektedir. *Knidia*’nın özellikle İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren diğer Helen kentlerinde de yine *Peitho* tanımlamasıyla açığa çıkan bu yönü¹¹⁴, 1999 yılında kazı alanından ele geçmiş olan bir figürin grubu ile de desteklenebilmektedir. Yüksekliği 15,7 cm. olan *terrakota* eser, yan yana betimlenmiş *Knidia* ile kanatlı Eros heykelciklerinden oluşmaktadır¹¹⁵. Eros sikke, rölyef ya da heykel gibi mitolojik öğeler taşıyan arkeolojik bulgular üzerinde tanrıça ile sıkça görüntülenen önemli bir figürdür. Evrende birleşmeyi ve üremeyi sağlayan doğal bir güç olduğuna inanılan Eros ile *Knidia* arasındaki birliktelik mitolojik bir temele dayandırılmıştır. Bu birliktelik, tanrıçanın doğuş *mitosunda* yüzerek karaya çıktığı ilk bölge olarak bilinen Kıbrıs’ta başlamaktadır. Bu *mitosta* tanrıçanın Helen pantheonuna katılışının simgesel yolla anlatıldığı sahnede, tanrıçayı adada karşılayan iki önemli figür vardır ki bunlar cinsel arzu, aşk ve üremeye egemen özellikleriyle bilinen çocuk tanrı Eros ile yine aşk isteğini ya da cinsel arzuyu sembolize eden *Himeros*’dur¹¹⁶. Her iki figürün de simgeledikleri değerler, *Knidia* karakterinde görülen temel yönlerdir. Söz konusu Burgaz

¹¹¹ Hesiodos, *Theogonia*, 190-205.

¹¹² F. Passow, c. 2 (1852), s.784.

¹¹³ G. E. Bean & J. M. Cook, “The Cnidia,” *BSA*, c. 47 (1952), s. 189, no. 10; W. Blümel, *IGSK*, 41, I, s. 242, no. 612; A. G. Woodhead ed., *SEG*, c. XII (1955), s. 121, no. 423; J. Robert & L. Robert, “Bulletin Epigraphique”, *REG*, c. LXVII (1954), s. 164-165, no. 228.

¹¹⁴ G. E. Bean & J. M. Cook, *BSA*, c. 47 (1952), s. 190. Ayr. bkz. R. E. Bell, s. 53.

¹¹⁵ Kazı alanının güney-doğu sektöründe yer alan 12. 8. D no’lu plankaresinin 5 no’lu dolgusundan ele geçmiş olan bulguyu (env. no. 5). Doktora Tez çalışmamda kullanmama izin veren kazı başkanı Prof. Dr. Numan Tuna’ya bir kez daha teşekkür ederim.

¹¹⁶ Hesiodos, *Theogonia*, 200-205.

bulgusunda Eros ile tanrıçayı bir araya getiren anlayış, tıpkı Hermes örneğinde görüldüğü gibi, bu tanrısal figürlere aynı alanda etkin güçler olarak beslenen ortak inançtan kaynaklanmış olmalıdır ki bu bağlamda *Knidia*'ya bir aşk tanrıçası rolü biçilmiştir.

Knidia'yı Knidoslular arasında aşkla bağlantılı kılan bir başka simge de Helenistik döneme tarihlendirilen sikkeler üzerinde tanrıça ile birlikte görüntülenen güldür. İ.Ö. 190 ile 160 yılları arasına tarihlendirilen ve ön yüzünde Helios başı bulunan bir sikkenin arka yüzü gül motifi ve tanrıçanın figürü ile bezelidir¹¹⁷. Mersin ağacı ve haşhaş gibi tanrıçaya kutsanmış bitkiler arasında yer alan gül aşkla bağlantılı kılınmakta¹¹⁸, tıpkı nergis, menekşe, zambak ve çiğdem gibi tanrıçanın aşk olgusuyla ilintisinin bir simgesi olarak değerlendirilmektedir¹¹⁹. Calabria Rosarno'dan ele geçen ve Klasik döneme (İ.Ö. 450-440) tarihlendirilen *terrakotta* bir kabartmada, tanrıçanın Eros eşliğinde Hermes'e uzattığı gül, aralarındaki aşkın bir simgesi olmalıdır¹²⁰.

Antik edebi kaynaklara göre bu çiçek baharın ve gençliğin de bir simgesidir. Martialis'te,

*Git uğurlu gül, bir taç ol; Apollinaris'in buklelerini sar; O saçlar beyazladığında da geri kalma sarmaktan. Bu nedenle sever seni Venüs her zaman.*¹²¹

şeklinde geçen ifadeler, gülün yaşlılığa tezat bir canlanışı temsil ettiğini ve bu canlılığın kaynağı olarak görülen tanrıça ile ilişkili kılındığını net olarak ortaya sermektedir. *Knidia*'nın Sparta'da *Ambologera* epiteti ile gençlik aşıl原因 ve yaşlanmayı geciktiren tanrısal bir güç olarak benimsenmiş olması¹²², Martialis'in tanrıçanın gülle olan ilişkisine yönelik ifadelerini doğrular görünmektedir.

Mitolojik açıdan *Knidia*'nın aşk, bahar, canlanış ya da tazelik gibi kavramlarla olan ilişkisini sembolize eden gülün, Knidos sikkeleri üzerinde edindiği yere ilişkin göz ardı edilmemesi gereken bir başka olasılık da bulunmaktır. Özellikle Helenistik döneme tarihlendirilen sikkeler üzerinde görülen gül motifinin Rodos adasından gelen bir etki ile Knidos'ta nümizmatik bir

¹¹⁷ B. V. Head (1963), s. 616.

¹¹⁸ R. E. Bell (1991), s. 53.

¹¹⁹ M. Williamson (1995), s. 142.

¹²⁰ A. B. Cook, c. II /2 (1965), s. 1043.

¹²¹ Martialis, VII 89, XIII 127, VI 80.

¹²² A. Chaniotis & E. Stavrianopoulou, "Epigraphique Bulletin 1994/1995", *Kernos* c. 11 (1998) s. 307, no. 127.

unsur olarak benimsenmiş olabileceği dikkatten kaçmaması gereken bir durumdur. İ.Ö. 190 ile 167 yılları arasında, Karia'nın Rodos hakimiyeti altında bulunduğu dönemde, adanın Knidos sikkeleri üzerindeki etkisi bilinmektedir¹²³. Söz konusu etkinin en belirgin işareti ise yukarıda ele alınan *Knidia* ve gül tasvirli Knidos sikkesindeki Helios imajıdır. Adadaki üç büyük yerleşme olan Kamiros, Lindos ve Ialysos'un oluşturduğu Rodos *synoekismos*undan sonra yeni yerleşmenin baş tanrısı olan güneş tanrısı Helios kültünün Karia ve Likya bölgesine nüfuzu için özel bir çaba harcanmış olduğuna dair her hangi bir kanıt yoktur. Ancak adanın Anadolu'nun güney batı kıyılarında kendine tabi kıldığı toplumlari Rodos kültlerini paylaşmaya yönelmek gibi dinsel bir politika gütmüş olduğu saptanmış; Knidos, Lagina, Panamara ve Alabanda yerleşmelerindeki Helios kültünün varlığı bu tür bir değerlendirmeye açıklığa kavuşturulmuştur¹²⁴. Tıpkı tanrı Helios gibi gül de Rodos'a özgü bir unsurdur. Yaklaşık olarak İ.Ö. 400 ile İ.Ö. 43 yılları arasında basılmış olan Rodos sikkelerinde sıkça resmedilmiş olan gül (*rodon*), adada bol yetişen ve bu nedenle bölgenin simgesi haline gelmiş bir çiçek türüdür¹²⁵. Ön yüzünde Helios başının yer aldığı arka yüzünde ise tanrıçanın gül motifi ile betimlendiği bir Rodos sikkesi, yukarıda ele alınan Knidos parası ile öğeler açısından benzerlik sergilemektedir¹²⁶. Bu benzerlik sikke basımındaki etkileşimi göz önüne serdiği kadar, tanrıça ile gül arasındaki mitolojik bağı da güçlendirmektedir.

Knidos sikkeleri üzerinde *Knidia* karakterine ilişkin değerlendirilebilecek simgelerden bir diğeri grup da miğfer, mızrak, kalkan gibi savaşa ilişkin olanlardır¹²⁷. İ.Ö. 300 ile 190 yılları arasına tarihlendirilen bu sikkelerin arka yüzleri aslan motifi ile kaplıdır. Ön yüzde yer alan *Knidia* portresinin hemen yanında betimlenmiş olan miğfer, kalkan, mızrak ve asa, tanrıçanın tamamen savaşçı ve koruyucu yönünü sembolize etmektedir ki gerek Helenler tarafından gerekse Romalılar tarafından bir kent tanrıçası kimliği altında yaygın biçimde kabul görmüş olan bu özelliğın nümizmatik göstergelerine sıklıkla rastlanmaktadır¹²⁸. Arkeolojik bulgular, tanrıçanın siyasi ve sosyal

¹²³ B. V. Head (1963), s. 616; Polybius, *The Histories V*, çev. W. R. Paton, c. 5 (Books XVI-XXVIII) (London, 1968), XXII. 5. 8.

¹²⁴ P. M. Fraser & G. E. Bean, *The Rhodian Peraea and the Islands* (London, (1954), s. 130-137.

¹²⁵ J. Ward, *Greek Coins and Their Parent Cities* (London, 1902), s. 11-115, no. 707-722.

¹²⁶ B. V. Head (1897), s. 242, no. 128, res. XXXVIII. 3.

¹²⁷ T. E. Mionnet, c. 3 (1972), s. 340, no. 208; B. V. Head (1897), s. 272, no. 39 A, res. XLV, 7; S. W. Grose (1929), s. 186, res. 296. 21-22.

¹²⁸ P. Clayton ed., "Sales List", *Seaby Coin & Medal Bulletin*, no. 822 (July-August, 1987), s. 210, C 355;

bir birim olan kent-devletin varlığı üzerindeki koruyucu ve dolayısıyla bir kent tanrıçası olarak benimsenmiş olması ile yakından ilişkili görünen savaşçı karakterinin, özellikle Klasik Dönemde (İ.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar) ön plana çıkarılmış olduğunu göstermektedirler. Bu yüzyıllarda Helen dünyasında yaşanan Pers savaşlarının ekonomik ve sosyal alandaki etkileri, savaşlarda koruyuculuğuna sığınılan tanrısal güçlere yönelik bir dindarlığı da beraberinde getirmiş ve geliştirmiştir. Söz konusu dindarlığın en temelinde yatan inanç ise, Pers tehlikesinin sadece Olymposlu tanrıların yardımıyla uzaklaştırılabileceği anlayışından kaynaklanmıştır¹²⁹. Dinsel inançların böylesine yoğunluk kazandığı ve Pers tehdidine karşı sığınılan Olymposlu kutsal güçlerin böylesine ön plana çıkarıldığı Klasik Helen din kültüründe, *pantheon*un önemli bir üyesi olan *Knidia*'nın da koruyucu gücünün önem kazanmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tanrıçaya verilen önemin en belirgin işareti, Akrokorint'deki tapınağında bulunan kült heykelinin üzerinde yer alan epigramdır. Silahlandırılmış olarak betimlenen kült heykeli üzerinde,

*İşte, Hellas ve savaşan kocalarımız için Kypris'e (Afrodite'ye) dua eden kadınlar burada. Tanrılar onlarla. Afrodite kalemizi Pers oklarına yenik düşürmeyecek.*¹³⁰

şeklinde, Korintli kadınların inancını belirten ifadeler, tanrıçanın Klasik dönemde benimsenmiş olan karakterini açıkça ortaya sermektedir. Bu karakter, *Strategis*¹³¹ ya da *Strateia*¹³², *Areia*¹³³ (savaşçı) gibi epitetlerle; sikkeler üzerinde tanrıçanın imajı ile birlikte yer alan *Victrix* veya *Nikeforos* (zafer sağlayan) lejandlarıyla ya da miğfer, mızrak ve kalkan gibi simgelerle¹³⁴ daha da somut olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıçanın savaşçı özelliğini içine alan kent üzerindeki koruyucu yönü kimi zaman da arkeolojik tasvirlerde başının üzerinde taşıdığı sur biçiminde betimlenmiş taçta¹³⁵ ifadesini bulmuştur.

P. J. Seaby & P. F. Purney, "A Price List of Numismatic Items Offered For Sale", *Seaby Coin & Medal Bulletin*, no. 723 (November, 1978), s. 353, C 1137.

¹²⁹ A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, (Ankara, 1988), s. 339-340.

¹³⁰ Plutarkhos, *Moralia*, çev. Lionel Pearson-F. H. Sandbach (London, 1965), c. XI, 871 A, B. Ayr. bkz. F. Jacoby, *Fragmente Der Griechischen Historiker* (Berlin, 1923), ii B, no. 115,F 285; iii B, no. 566, F 10.

¹³¹ H. Engelmann, "Inscripfen Von Erythrai", *Ep.An.*, c. 9 (1987), s. 140, no. 7.

¹³² H. Engelmann & R. Merkelbach, *JGSK*, c. II (1973), s. 347, no. 207.

¹³³ Pausanias, III 17, 5.

¹³⁴ "Catalogue of Greek, Roman, English and foreign Coins, Banknotes, War Medals and Decorations and Books offered For Sale", *Num.Circ.* c. LXXXIII, no. 12 (December, 1975), s. 488, no. 1892; P. Clayton, ed., *Seaby Coin & Medal Bulletin*, no. 822 (July-August, 1987), s. 210, C 355; A. M. Burnett (1986), s. 75.

¹³⁵ L. R. Farnell (1896), c. II, s. 627, s. 704, res. LI a; K. T. Erım & R. R. R. Smith, "Sculpture From the Theatre: A Preliminary Report", *Aphrodisias Papers 2: A Sculptor's Workshop, Philosophers And Coin Types*, ed. R. R. R. Smith & K. T. Erım (Michigan, 1991), 80, fig. 16.

Knidia'nın Helen kent-devletinin ve bu devletin şemsiyesi altında toplanmış olan vatandaş grubunun varlığını ve güvenliğini garanti altında tutan koruyucu yönü kimi zaman benzer karakter sergileyen tanrısal figürlerle de ilişkilendirilmiştir. Bu figürlerin başında ise savaş ve zafer olgularını temsil eden Ares ve Nike gelmektedir. Tanrıça ile Helen *pantheonunun* ünlü savaş tanrısı Ares'in aşk ilişkisi üzerine kurulan mitolojik bağı, dinsel alanda savaşçı yönleri üzerinde düğümlenmiştir. Tanrı ve tanrıçanın bir arada yer aldığı, İ.Ö. 4. yüzyılın başına tarihlendirilen bir Venedik kabartması¹³⁶ ile Roma dönemine tarihlendirilen bir Teos sikkesi¹³⁷, her iki güç arasındaki karakter benzerliği üzerinde kurulmuş olan kült birlikteliklerinin arkeolojik göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu kutsal birlikteliğin Roma döneminde de yerini koruduğu anlaşılmaktadır. Ephesosluların, insanların yaşamlarını kurtararak büyük bir kahramanlık gösterdiği için Iulius Caesar'ı tanrıça ile Ares'in oğlu olarak onurlandırmış olmaları¹³⁸, tanrı ve tanrıça arasında kurulan ortaklığın epigrafik kanıtıdır. Ele alınan arkeolojik kanıtlara ek olarak, Romalı yazar Martialis'in yapıtında,

*Caesar, yenilmez askeri gücün için savaşçı Mars'ın sana verdiği hizmet yeterli değildir; Venüs de sana yardım edecektir.*¹³⁹

biçiminde geçen ifadeler, tanrıça (Venüs/Afrodite/*Knidia*) ile Ares (Mars) karakterlerinin savaşlarda zafer sağlayan tanrısal figürler olarak birbirlerini ne denli tamamladıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, tanrıçanın zafer bağışlayan bir güç olarak tapınılmış olduğu, Nike ile olan birlikteliği ile de açıklanabilir. Helenistik döneme ait bir Smyrna sikkesinde tanrıçanın elinde asa ve zaferi temsil eden Nike motifi ile görüntülenmiş olması, üzerinde durulan özelliği pekiştirici niteliktedir¹⁴⁰. Benzer betimleme tarzına bir Roma sikkesinde de rastlanmaktadır¹⁴¹. İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilen söz konusu sikkede tanrıça, kalkan ve Nike figürü ile birlikte betimlenmiştir ki her iki öge de tanrıçanın savaşlarda sığınılan ve galibiyet

¹³⁶ L. R. Farnell (1896), s. 702.

¹³⁷ B. V. Head (1963), s. 606. Tanrıçanın Ares ile birlikte yer aldığı sikkeler için ayrıca bkz. F. W. Imhoof-Blumer (1901), s. 113, no. 5; D. J. MacDonald (1992), s. 67, res. II, O27 R55, s. 94, res. XI, O 142 R245; Barclay V. Head (1897), s. 43, no. 113, res. VII, 6.

¹³⁸ C. Börker & R. Merkelbach, "Die Inschriften Von Ephesos", *JGSK*, c. 12, II (1979), s. 49, no. 251.

¹³⁹ Martialis, VII 6 (*Belliger invictis quod Mars tibi servit in armis, non satis et, Caesar, eruit et ipsa Venus*).

¹⁴⁰ B. V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Ionia* (London, 1892), s. 240, res. XXV, 9. Ayr. bkz. A. g. y. (1963), s. 593; D. R. Sear, *Greek Coins And Their Values*, c. 2 (London, 1979), s. 417, no. 4566.

¹⁴¹ P. Clayton ed., *Seaby Coin And medal Bulletin*, no. 828 (March, 1988), s. 50, C 101.

bağışlayan etkin gücünü sembolize etmektedir. Tanrıçaya özellikle siyasi alanda, tapınan gruplarca kitlesel olarak bu denli önemli bir rol yüklenmiş olması, kentin varlığının ve güvenliğinin tanrısal bir gücün koruyuculuğuna tesliminden başkaca bir anlam taşımamaktadır. Zira politeist bir dindarlıkta, savaşlarda ya da askeri alanda elde edilebilecek üstün başarı ancak ve ancak koruyan ve zafer bağışlayan tanrısal bir gücün bağışdır.

Tüm Helen kentleri genelinde yaygın olarak benimsenmiş olan bu kutsal özellik, temelde tanrıçayı Tanrılar Anası ile bağdaştıran bir noktadır. Koruyan, savunan ve gerektiğinde savaşan sosyal bir varlık olarak prehistorik dönemlerden itibaren toplumsal düzlemde genel bir kimlik kazanmış olan “ana” karakterinin kutsallaştırılarak tanrısal bir figüre model alınması, toplumun neredeyse yaşamın her alanında bir bütün olarak sığınma ve korunma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Antik çağda farklı kültürel öğelerle yoğurulmuş olan toplumlarda ana vasıflarını bünyesinde taşıyan kutsal karakterlerin egemenliğine teslimiyet anlayışı, İnanna, İştart / Aştarte, Kybele gibi değişik adlarla anılan Ana Tanrıça ya da Büyük Ana kültlerinin ortaya çıkışında temel bir etmendir. Söz konusu tanrısal ana kimliklerinin Helen dinindeki görüntüsü olan *Knidia* da aynı kaderci düşünce yapısının bir ürünüdür. *Knidia*’da görülen koruyucu ve savaşçı özellikler, doğurgan, verimli ve üretken gibi analığı tanımlayıcı niteliklerle şekillenmiş olan kutsal ana karakterini bütünleyen yönlerdir. Helen toplumlarının tanrıçanın söz konusu yönüne tapınmasında, varlıklarını kaderci bir yaklaşımla tanrısal bir ananın hakimiyetinde güvence altına almak gibi oldukça insani ve doğal bir ihtiyaç yatmaktadır. *Knidia*’yı miğfer, kalkan ya da mızrak gibi sembollerle donatan Knidoslular için de durum özünde farklı değildir.

Netice itibariyle *Knidia*, insanın kendisine dönük veya kendisine ait kılmak ya da kendisinden uzaklaştırmak istediği her olguya yönelik, değişken ve yazgıcı bir anlayışla yarattığı ve karakterize ettiği kutsal bir kimliktir. Bir kent devletin, bu kent-devleti çatısı altında toplanmış olan vatandaş grubunun ve bu grubun üyesi olan insanın, varlığını koruma ya da ayakta kalabilme beklentisi, beklentileri doğrultusunda gelişen endişeleri ve mücadeleleri, kaderci bir anlayış ve düşünce tarzı ile birlikte şekillenen dinsel sistem içerisinde *Knidia* gibi kutsal bir güce sığınma ve yakarma gereksinimini de beraberinde getirmiştir. *Knidia*, genelden özele doğru inildiğinde, her şeyden önce yeryüzüne ve yeryüzündeki tüm canlıların yaşamına bütünüyle

egemen bir bereket tanrıçası; topluma ve bu toplumun en küçük birimi olan aile ve evlilik kurumuna birlik ve gönenç bağışlayan kutsal bir figürdür. Bu figür, deniz ticareti gibi ekonomik yaşamın belkemiğini oluşturan temel uğraşlarda güven ve istikrar bağışlayan; savaş gibi, yaşam kaynaklarını tehdit edebilecek gelişmelere karşı da koruyan doğaüstü bir güçtür.

KAYNAKÇA

- Athenaeus, *Deipnosophistae*, çev. Charles Burton Gulick, Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Aulock, H. V. ed. *SNG (Sylogae Nummorum Graecorum) Karien*, c. 7 (No. 2334-2867), Berlin: The British Academy Deutsches Archaeologisches Institut Verlag Gebr. Mann., 1962.
- , *Die Münzprägung des Gordian III und Der Tranquillina in Lykien*, Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth, 1974.
- Badian E. & Th. R. Martin, "Two Notes on the Roman Law from Cnidos", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 35 (1979), s. 153-167.
- Bayburtluoğlu, Cevdet, "Arykanda Kazısı Raporu", *KST (Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara)* II (1980), s.53-56.
- Bean, George E., "Notes and Inscriptions from Caunus", *JHS (Journal of Hellenic Studies, London)*, c. 74 (1954), s. 85-110
- , & J. M. Cook, "The Cnidia", *BSA (The Annual of the British School, Athens)*, c. 47 (1952), s. 171-212.
- Bell, Robert E., *Women of Classical Mythology; A Biographical Dictionary*, California: ABC-CLIO Inc., 1991.
- Bergquist, Birgitta, *The Archaic Greek Temenos: A Study of Structure and Function*, Lund: CWK Gleerup, 1967.
- Blinkenberg, Chr., *Knidia: Beitrage Zur Kenntnis Der Praxitelischen Aphrodite*, Kopenhagen: Levin & Munksgaard, 1933.
- Blümel, Wolfgang, "Die Inschriften von Knidos", *IGSK (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien -Österreichischen Akademie der Wissenschaften Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften-Bonn)*, c. 41, I, 1992.
- Boardman, John, *Excavations in Chios, 1952-1955: Greek Emporio*, London: Thames & Hudson, 1967.
- , "Ionian Bronz Belts", *Anatolia*, c. V (1960), s. 179-189.
- Börker, C. & R. Merkelbach, "Die Inschriften von Ephesos", *IGSK (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien -Österreichischen Akademie der Wissenschaften Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften-Bonn)*, c. 12, II, 1979.
- Brixhe, Claude, "Bulletin Epigraphique", *REG (Revue Etudes Grecques -Societe D'edition les Belles Lettres- Paris)*, c. 112 (1999), s. 568-714.
- Burnett, A.M., "The Iconography of Roman Coin Types in the Third Century B.C.", *NC (Numismatic Chronicle -The Royal Numismatic Society- London)*, c. 146 (1986), s. 67-75.
- Buschor, Ernst, "Aphrodite und Hermes", *AM (Athenische Mittheilungen -Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archeologischen Instituts Athenische Abtheilung- Athen)*, c. 72 (1957), s. 77-86.
- Cancik, Hubert & Helmuth Schneider ed., "Hermafroditos", *Der Neue Pauly Enzyklopadie der Antike*. c. 5 (Gru-Iug). Stuttgart: Verlag J. B. Metzler, s. 418-419.

- "Catalogue of Greek, Roman, English and Foreign Coins, Banknotes, War Medals and Decorations and Books Offered for Sale", *Num. Circ. (Numismatic Circular, London)* c. LXXXIII, no. 12 (December, 1975), s. 485-506.
- Chaniotis A. & E. Stavrianopoulou, "Epigraphic Bulletin 1994 /1995", *Kernos* (Revue Internationale et Pluridisciplinaire de Religion Grecque Antique – Atina / Liege), c. 11 (1998), s. 265-369.
- A. Chastagnol v.d. ed., "Asie Mineure", *L'Annee Epigraphique*. Paris: Presses Universitaires De France, 1992, s. 433-471
- Clayton, Peter ed., "Sales List", *Seaby Coin and Medal Bulletin*, no. 822 (July-August, 1987), s. 203-223.
- , "Sales List", *Seaby Coin and Medal Bulletin*, no. 828 (March, 1988), s. 48-62.
- Comstock, Mary & Cornelius Vermeule, *Greek Coins: 1950 to 1963*, Boston: Museum of Fine Arts, 1964.
- Cook, Arthur Bernard, *Zeus, A Study In Ancient Religion*, c. I. New York: Biblo & Tannen, 1964.
- , *Zeus, A Study in Ancient Religion*, c. II/2, New York: Biblo & Tannen, 1965.
- Corso, Antonio, *The Art of Praxiteles: The Development of Praxiteles' Workshop And Its Cultural Tradition until the Sculptor's Acme (364-1 B.C.)*, Roma: "L'Erma" di Bretschneider, 2004.
- Detienne, M., *The Gardens of Adonis*, çev. J. Lloyd, 2nd, ed. Princeton, 1994.
- Dillon, P. J. Matthew, "Post – Nuptial Sacrifices on Kos (Segre ED 178) and Ancient Greek Marriage Rites", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 124 (1999), s. 63-80.
- Dittenbergero, Guilelmo, *Sylloge Inscriptionum Graecarum* (Iterum Edidit), Volumen Alterum. Lipsiae: Apud S. Hirzelium, MDCCCC (1900).
- Durna, Gül E., "Helen Panteonunda Doğulu Bir Tanrıça: *Kypris*", *Sevim Buluç Anı Kitabı. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Univ. Yay.* 2006, s. 111-122.
- Engelmann, H., "Inscripfen Von Erythrai", *Ep.An. (Epigraphica Anatolica -Zeitschrift für Epigraphik und Historische Geographie Anatoliens- Bonn)*, c. 9 (1987), s. 133-152.
- , & R. Merkelbach, "Inscripfen von Erythrai Und Klazomenai", *IGSK (Inscripfen Griechischer Stadte aus Kleinasien –Österreichischen Akademie der Wissenschaften Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften- Bonn)*, c. II, 1973.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi A.Ş., 1989.
- Erim, K. & R. R. R. Smith, "Sculpture From the Theatre: A Preliminary Report", *Aphrodisias Papers 2: The Theatre, A Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin Types* (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, no. 2), ed. R. R. R. Smith & Kenan T. Erim, Michigan: Ann Arbor, 1991, s. 67-98.
- Farnell, Lewis Richard, *The Cults of the Greek States*, Oxford: Clarendon Press, 1896.
- Ferguson, John, *The Religions of the Roman Empire*, London: Thames & Hudson, 1970.
- Foucart, P., "Inscriptions de L'Acropole: Le Temple D'Aphrodite Pandemos", *BCH (Bulletin de Correspondance Hellenique, Paris)*, c. 13 (1889), s. 157-178.
- Franke, P. & Max Hirmer, *Die Griechische Münze*, München: Hirmer Verlag, 1964.
- Fraser, P.M. & George E. Bean, *The Rhodian Peraea and the Islands*, London: Oxford University Press, 1954.
- Frazer, James George, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, London: Macmillan & Co. Ltd. 1954.
- French, David, "Recent Archaeological Research in Turkey", *AS (Anatolian Studies -The British Institute of Archaeology- Ankara)*, c. 24 (1974), s. 17-59.

- , "Recent Archaeological Research in Turkey", *AS (Anatolian Studies-The British Institute of Archaeology-Ankara)*, c. 18 (1968), s. 21-43.
- , "Recent Archaeological Research in Turkey", *AS (Anatolian Studies-The British Institute of Archaeology-Ankara)*, c. 23 (1973), s. 13-68.
- Graeve, Volkmar Von, "Milet 1991", *İst. Mit. (İstanbul Mitteilungen-Deutsches Archäologisches Institut-İstanbul, Tübingen)*, c. 42 (1992), s. 97-134.
- Grose, S.W., *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins (Fitzwilliam Museum)*, c. III (Asia Minor, Farther Asia, Egypt, Africa). Cambridge: Cambridge University Press, 1929.
- Habicht, Christian, "Neue Inschriften aus Kos", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 112 (1996), s. 83-94.
- Hagg, Robin, "Osteology and Greek Sacrificial Practice", *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence (Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, 22-24 October 1993)* ed. Robin Hagg. Stockholm: Swedish Institute at Athens, 1998, s. 49-56.
- Hassall, Mark, Michael Crawford & Joyce Reynolds, "Rome and the Eastern Provinces at the End of the Second Century B.C: The So-called Piracy Law and a New Inscription From Cnidos", *JRS (Journal of Roman Studies-The Society for the Promotion of Roman Studies-London)*, c. LXIV (1974), s. 195-220.
- Havelock, Christine Mitchell, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors*, Michigan: Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1995.
- Head, B. V., *Historia Numorum: A Manual Of Greek Numismatics*, London: Spink And Son Ltd., 1963.
- , *Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes & c., BMC (British Museum Catalogue)*, London: Printed by Order of the Trustees of the British Museum, 1897.
- Head, Barclay V., *Catalogue of the Greek Coins of Ionia BMC (British Museum Catalogue)*, London: Printed by Order of the Trustees of the British Museum, 1892.
- Herodotos, *The Persian Wars*, çev. George Rawlinson. New York: Random House, Inc., 1942.
- Hesiodos, "Theogonia", *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları*, çev. Sabahattin Eyuboğlu & Azra Erhat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Hicks, E. L., "Inscriptions From Iasos", *JHS (Journal of Hellenic Studies, London)*, c. 9 (1888), s. 338-342.
- Hirschfeld, Gustav, *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*, c. IV (*Knidos, Halikarnassos and Branchidae*), Oxford: Clarendon Press, 1893-1916.
- Homerios, *Odyseia*, çev. Azra Erhat & A. Kadir. İstanbul: Sander Yayınları, 1978.
- Ian Jenkins – Ramazan Özgan, "2003 Yılı Knidos Kazıları", *KST (Kazi Sonuçları Toplantısı)* XXVI / I. Ankara: DÖSSİM Basımevi, 2005, s. 235-248.
- Imhoof-Blumer, Friedrich W., *Kleinasiatische Münzen*, c. I. Wien: Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes (Alfred Hölder K. U. K. Hof- und Universitäts-Buchandler), 1901.
- , & Percy Gardner, *Ancient Coins Illustrating Lost Masterpieces of Greek Art*, Chicago: Argonaut Inc. Publishers, 1964.
- Isager, Signe, "The Pride of Halikarnassos (Editio Princeps of an Inscription from Salma-kis)", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 123 (1998), s. 1-23.
- Jacoby, F., *Fragmente der Griechischen Historiker*, Berlin, 1923.
- Laumonier, Alfred, *Les Cultes Indigènes en Carie*, ed. E. de Boccard. Paris: Université de Paris-Faculté des Lettres, 1958.

- Lintott, W., "Notes on the Roman Law Inscribed at Delphi and Cnidos", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 20 (1976), s. 65-82.
- Love, Iris Cornelia, "Excavations at Knidos", *TAD (Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara)* XXI/2 (1974), s. 85-129.
- , "Excavation in 1967", *TAD (Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara)* XVI, 2 (1967), s.133-159.
- , "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c.74 (1970), s.149-155.
- , "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c.76 (1972), s. 393-405.
- , "A Preliminary Report of The Excavations at Knidos, 1970", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c. 76 (1972), s.61-76.
- , "Excavations at Knidos, 1971", *TAD (Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara)* XX/2 (1973), s. 97-142.
- Lehmann, P. W., *Roman Wall Paintings from Boscoreale in the Metropolitan Museum of Art*, Cambridge, 1953.
- MacDonald, David J., *The Coinage of Aphrodisias*, London: Royal Numismatic Society Special Publication, No. 23, 1992.
- Magie, David, *Roman Rule In Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, 2 c. (Text). Princeton: Princeton University Press, 1950.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, TTK yay., 1988.
- Marcovich, M., "Three New Epigrams from Ephesos", *ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn)*, c. 56 (1984), s. 237-239.
- Martialis, *Epigrams II (Books VI - X)*, ed. ve çev. Shackleton Bailey, Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- , *Epigrams III (Books XI - XIV)*, ed. ve çev. Shackleton Bailey, Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Mellink, Machteld J., "Archaeology in Asia Minor", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c. 77 (1973), s. 169-193.
- , "Archaeology in Asia Minor", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c. 81 (1977), s. 289-321.
- Metaxa - Muhly, Polymnia, "Linear A Inscriptions from the Sanctuary of Hermes and Aphrodite at Kato Syme", *Kadmos (Zeitschrift Für Vor- Und Frühgriechische Epigraphik)* c. XXIII. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1984, s. 124-135.
- Michaelis, Ad., "The Cnidian Aphrodite of Praxiteles", *JHS (Journal of Hellenic Studies, London)*, c. 8 (1887), s. 324-355.
- Mionnet, Theodore Edme, *Description de Medailles Antiques, Grecques et Romaines*, c.3. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1972.
- , *Description de Medailles Antiques, Grecques et Romaines*, c. 7. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1973.
- Newton, C. T. ed., *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*, c. II. Oxford: Clarendon Press, 1883.
- Nillson, Martin P., *Greek Folk Religion*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1961.
- Ohly, Dieter, "Die Göttin und Ihre Basis", *AM (Athennische Mittheilungen - Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archeologischen Instituts Athenische Abtheilung - Athen)*, c. 68 (1953), s. 46-49.
- Ovidius, *Fasti*, çev. J. G. Frazer, London: Heinemann, 1929.

- , *Amores (The Love Poems)*, çev. A. D. Melville, Oxford, New York: Oxford University Press, 1990.
- , *Metamorphoses*, çev. Marry M. Innes, New York: Viking Penguin Inc., 1985.
- Öğün, Baki, "Kaunos Kazıları 1968-1970", *TAD (Türk Arkeoloji Dergisi, Ankara)* XIX / 2 (1970), s. 195-202.
- Özgan, Ramazan, "1991 Knidos Kazısı", *KST (Kazı Sonuçları Toplantısı)* XV/II, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1995, s. 161-168.
- , "1997 Knidos Kazısı", *KST (Kazı Sonuçları Toplantısı)* XX/II, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Bas., 1999, s. 205-214.
- , "1990 Knidos Kazısı", *KST (Kazı Sonuçları Toplantısı)* XIII/II, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1992, s. 171-188.
- Özgan, Christine-Ramazan Özgan, "2005 Yılı Knidos Kazıları", *KST (Kazı Sonuçları Toplantısı)* XVIII/II, Ankara: DÖSSİM Basımevi., 2007, s. 649-668.
- Pasquier, Alain & Jean-Luc Martinez, *Praxitèle*, Paris: Somogy Editions d'Art, 2007.
- Passow, Franz. *Handwörterbuch der Griechischen Sprache*, c. 2, ed. Val. Chr. Fr. Rost & Friedrich Palm. Leipzig: Fr. Chr. Wilh. Vogel, 1852.
- Paton, W. R & E. L. Hicks, *Inscriptions from Cos*, Oxford: Clarendon Press, 1891.
- Pauly-Wissowa, "Aphrodite", *Real-Encyclopadie Der Classischen Alterumswissenschaft*, c. I, 2. Stuttgart, 1894.
- Pausanias, *Description Of Greece*, çev. W. H. S. Jones, Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- Plant, Richard, *Greek Coin Types and Their Identification*, London: Seaby Publications Ltd, 1979.
- Pleket, H. W. v.d. ed., *SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum, Amsterdam)*, c. XXXVI (1986), s. 225-376.
- , *SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum, Amsterdam)*, c. XLII (1992), s. 287-381.
- , *SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum, Amsterdam)*, c. XXIX (1979), s. 190-383.
- Pliny, *Natural History X (Libri XXXVI-XXXVII)*, çev. D. E. Eichholz, Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, MCMLXII (1962).
- Plutarkhos, *Moralia*, çev. Lionel Person & F. H. Sandbach, London, 1965
- Polybius, *Histories V (Books XVI – XXVIII)*, çev. W. R. Paton, London: William Heinemann Ltd., 1968.
- Pouilloux, J., ed. *Lexicon Iconographie et Mythologie Classica*, c. 2, I. Zurich, 1988.
- Pseudo-Lucian, *Affairs of the Heart XII*, çev. Ve ed. M. D. Macleod, London & Cambridge, 1967.
- Reed, Joseph D., "The Sexuality of Adonis", *Class. Ant. (Classical Antiquity-California Studies in Classical Antiquity- California)*, c. 14, no. 2 (October, 1995), s. 317-347.
- Reynolds, Joyce M., *Aphrodisias and Rome (Society For the Promotion of Roman Studies, Journal of Roman Studies Monographs No. 1)*, London: Society for the Promotion of Roman Studies, 1982.
- Robert, Jeanne & Louis Robert, "Bulletin Epigraphique", *REG (Revue Etudes Grecques- Societe D'Édition les Belles Lettres- Paris)*, c. LII (1940), s. 197-236.
- , "Bulletin Epigraphique", *REG (Revue Etudes Grecques -Societe D'Édition les Belles Lettres- Paris)*, c. 67 (1954), s. 95-193.

- Robert, Louis, *Hellenica (Recueil D'Épigraphie de Numismatique et D'Antiquités Grecques)*, c. XIII (D'Aphrodisias a La Lycaonie; Compte Rendu du Volume VIII des Monumenta Asiae Minoris Antiqua). Paris: 1965.
- Robinson, E. S. G., "Petra or Eryx?" *NC (Numismatic Chronicle - The Royal Numismatic Society - London)*, 6th series, c. VIII (1948), s. 131-133.
- Sear, D. R., *Greek Coins and Their Values*, c. 2. London, 1979.
- Schmidt, G., *Samos VII: Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos*, Bonn, 1968.
- Scully, V., *The Earth, the Temple and the Gods: Greek Sacred Architecture*, New York, 1969.
- Seaby, P. J. & P.F. Purney, "A Price List of Numismatic Items Offered for Sale", *Seaby Coin & Medal Bulletin*, no.723 (November, 1978), s.348-368.
- Sherwin-White, A. N., "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.", *JRS (Journal of the Roman Studies - The Society for the Promotion of Roman Studies - London)*, c. LXVII (1977), s. 62-75.
- Slane, Kathleen W. & M. W. Dickie, "A Knidian Phallic Vase from Corinth", *Hesperia* (American School of Studies, Athens), c. 62 (1993), s. 483-505.
- Smith, A. H., *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek And Roman Antiquities, BMC (British Museum Catalogue)*, c. 3, London, 1904.
- Stewart, Andrew, "Museum Review: Praxiteles", *AJA (American Journal of Archaeology, New York)*, c. 111 (2007), s. 565-569.
- Strabon, *Geographika, XII-XIV*, çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 1993.
- Statius, *Silvae I (Book I - V)*, çev. J. H. Mozley, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982.
- Stucky, Rolf A., "Lykien-Karien-Phönizien: Kulturelle Kontakte Zwischen Kleinasien und der Levante", *Akten Des II. Internationalen Lykien - Symposions (Wien, 6-12 Mai 1990)*, ed. Jürgen Borchhardt & Gerhard Dobesch, c. I, Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1993, s. 261-268.
- Summer, G. V., "The Piracy Law from Delphi and the Law of the Cnidos Inscription", *GRBS (Greek, Roman and Byzantine Studies, North Carolina)*, c. 19 (1978), s. 211-225.
- Theokritos, *Idylls*, çev. R. J. Cholmeley, London: George Bell & Sons, 1901.
- Tuchelt, Klaus, *Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma*, Berlin, 1973.
- Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, çev. Morris Hicky Morgan. New York: Dover Publications, Inc., 1960.
- Ward, John, *Greek Coins an Their Parent Cities*, London: John Murray, 1902.
- Wiegand, Theodore, *Didyma II (Die Inschriften von A. Rehm)*, Berlin, 1958.
- Williamson, Margaret, *Sappho's Immortal Daughters*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- Woodhead, A. G. ed. *SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum, Amsterdam)*, c. XII (MCMLV / 1955), s. 99-134.

ARAPLARIN FETHİNDEN SELÇUKLULAR ZAMANINA KADAR MARAŞ

İLYAS GÖKHAN*

İslâm Coğrafyacılarına Göre Maraş Bölgesi:

Ortaçağ'da *Maraş* tarihi incelenirken, bu bölgede bulunan ve *el-Hades*¹ olarak bilinen, bugün tamamen yıkılmış olan şehirle birlikte ele alınmalıdır. *Maraş* ve *Hades* şehirleri Ortaçağ İslâm ve Hristiyan kaynaklarında birlikte geçer. Hititlerin, *Gurgum*, Asurluların *Maraj* veya *Markasi* gibi isimlerle bildikleri *Maraş*, Romalılar zamanında **Caligula** adlı bir generalin ismine nispetle *Germanikeia* olmuştur. Müslümanlar ise şehri *Maraş* olarak biliyorlardı. Fethettikten sonra da aynı adla anmaya devam ettiler². *Maraş*'tan İslâm kaynakları sıkça bahseder ve *Şam*'ın kuzey beldelerinden biri olarak yazarlar. Şehir hakkında en eski ve ayrıntılı bilgilere **el-Belâzuri**'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde rastlanır. Bu müellif *Maraş*'ın yanı sıra *Hades*'in de Müslümanlar tarafından nasıl, kim tarafından ve ne zaman fethedildiğini açıklar. Ayrıca bu bölgelerde Müslümanlar ile Hristiyanların mücadelelerini ayrıntılı

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ *Hades-Göynük*: Pazarcık ile Çağlayancerit arasındaki ovanın kuzeyindeki boğaz ağzında olup, şimdi ki Bozlar köyünün olduğu yerde bulunan tarihi şehirdir. İslâm-Bizans çatışmalarına sahne olan Hades, Haleb-Dülük- Elbistan- Kayseri askeri ve ticaret yolunun üzerinde bulunan başta Akçaderbent olmak üzere birçok geçidin kontrol edilmesi açısından da önemli bir mevkideydi. Hades, Göynük, Hadesü'l-Hamra, Derbüt's-Selam, Adata, Mehdiye, Muhammediye gibi isimlerle de anılmıştır. Hades'in toprağı kırmızı olduğu için Hadesü'l-Hamra yani Kızıl Hades deniyordu. Burası birkaç defa yakıldığı için Türkçe yanık anlamına gelen Göynük de denildiği iddia edilmektedir. Hades, Hamdânilerin elinden Bizanslılar tarafından geri alınmış ve Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi sırasında Türklerin eline geçmiştir. Ancak şehir Moğol İstilâsı sırasında Ermeniler tarafından işgal edilir. Memluk sultanı Baybars tarafından yeniden fethedilen Hades zamanla harabe hale gelmiş ve terk edilmiştir. Bk. Faruk Sümer, "el-Hades (Göynük) Şehri" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul Eylül 1993, s. 4-8. Merhum Faruk Sümer Hoca, Hades'in bugün o yörede Göynük adı ile var olan köyün yerinde olduğunu yazsa da, Hades'in Bozlar kasabasında olduğu, buradaki cami ve şehir surlarının kalıntılarından anlaşılmaktadır. Hades'in XIII. yüzyılda tamamen yıkıldıktan sonra burada yaşayan halkın Göynük'e gittiği anlaşılmaktadır. Dulkadir Beyliği zamanında Göynük'ün içinde, cami ve hamamı olan küçük bir kasaba olduğu görülmektedir. Bk. Refet Yınanç - Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, C. I, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırmalar ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara, 1988, s. 242-243; Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, C. II, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 946.

² Ernest Honigmann, "Maraş", *İA*, C. VII, MEB Yay., Eskişehir, 1997, s. 312-313.

bir şekilde ortaya koyar. Böylece **el-Belâzürî**, verdiği bilgiler ile birçok müellife kaynak olmuştur³.

Önemli İslâm coğrafyacılarından biri olarak kabul edilen **İbn Havkal** (ö. 977), *Maraş*'ı *el-Cezire*'nin batısında ve *Hades*'in yakınında bir yer olarak tarif ederek, şehrin doğusunda *Malatya* ve batısında *Hârûniye*'nin⁴ bulunduğunu yazar. O, *Malatya*'dan *Maraş*'a kadar olan yerlere *el-Cezire Sugûru* (sınır) denildiğini belirterek bölgenin bu adla anılmasının sebebinin de, bu şehirlerin *el-Cezire Sugûru*'nda olmalarından dolayı değil de *el-Cezire* ahâlilerinin buralarda İslâm hudutlarını korumak için *Bizans*'a karşı karakolluk görevi yapmaları ve savaşmalarıyla açıklar. **İbn Havkal**, *Maraş*'ın *cebel-Lükam*'a (*Amanos Dağı*) yakın olduğunu da ifade eder⁵. Bu genel bilgilerden sonra yaşadığı Hamdaniler döneminde *Maraş* ve *Hades*'in durumu hakkında da bilgi veren **İbn Havkal** kendi zamanında bu şehirlerin *Bizans*'ın eline geçtiğini ve daha sonra **Seyfüddeve** tarafından fethedildiğini yazmaktadır. Onun verdiği bilgilerden bu dönemde *Maraş* ve *Hades*'in mamur birer şehir olduğu anlaşıyor. Ancak **İbn Havkal** kısa süre sonra bu iki şehrin düşman eline geçtiğine şahit olmuş ve buralarda Hristiyanların Müslümanlara eziyetlerini işittiğini kaydetmiştir. *Maraş*'ın batısında bulunan başka bir garnizon şehri olan *Hârûniye*'yi de ziyaret eden **İbn Havkal** buranın da mamur bir yerken, Hristiyanlar tarafından işgal edilerek harap bir hale getirildiğini ifade eder. Müellifin verdiği bir bilgiye göre bu sırada, *Irak* üzerinden *İstanbul*'a gidilirken *Malatya*, *Afşin* ve *Rummane* (*Hurman Kalesi*) üzerinden gidilmekteydi⁶. Yine *Şam* üzerinden, *Haleb-Hades* üzerinden *Akçaderbeni*'ten geçilerek *Afşin*'e ve *Hurman*'a ulaşıp buradan yol *İstanbul*'a ulaşmaktaydı⁷. Bu bilgilerden

³ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.270.

⁴ *Hârûniye*: Şimdiki Düziçi İlçesi. Hârûn Reşid tarafından yapılan bir hisarın etrafında gelişen şehir, İslâm- Bizans çatışmalarında ileri bir karakol vazifesi yapmıştır. Burayı gören İbn Havkal, Hârûniye'nin Cebel-i Lükam'ın batısında olduğunu, gayet iyi imar edildiğini, ahâlisinin Bizans'a karşı Anadolu içlerinde savaşıklarını ve gayretli olduklarını ve bol ganimet kazandıklarını belirtmektedir. Belâzürî de Hârûn Reşid'in 799-800 yılında inşa edilen bu şehre başka yerlerden savaşçılar getirdiğini yazmaktadır. Müellif Hârûn'un daha babasının zamanında burayı inşaaya başladığını haber vermektedir. Bk, el-Belâzürî (ö. 892) s.245; İbn Havkal, *Kitabu Suretü'l-Arz*, (Neşr.: R. Blachère, H.A.R.Gibb, P.Kahle, J.H. Kramers, H. Von Mzik, C.A. Nalliona, A.J. Wensick), Leiden, 1939, s. 182; İbnü'l-Adim, *Bugetü'l-Taleb Fi Tarih-i Haleb*, C.I, (Neşr.: Süheyl Zekkâr) Darü'l-Fikr, Dımaşk, 1988, s. 219.

⁵ İbn Havkal, 164-188, Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh, *Kitabu'l-Alakati'n- Nefise*, (Neşr.: F. Wüstenfeld), Lugdunı Batavorum, Apud E.J. Brill, 1892, s. 107; Yusuf Ziya Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, Selenge Yay., İstanbul, 2004, s. 71-84.

⁶ Hurman Kalesi için bk. Özkarcı, II, s. 752-759.

⁷ Yörükân, s. 77-78, 84.

Maraş'a bağlı Afşin-Hurman bölgesinin yolların geçtiği bir kavşak olduğu anlaşılmaktadır.

Kudame b. Cafer adlı müellif *Hades'in Zibatra'dan*⁸ dört fersah mesafede olduğunu yazarak, burasının düşmanın göğüsünden daha tehlikeli bir yer olduğunu belirtmektedir. Yine **Kudame Maraş'ın**, *Hades'ten* beş fersah uzaklıkta olduğunu belirterek bu iki yerin tehlikeli sınırları oluşturduğunu ve bunlardan sonra düşman hududunun başladığını ifade eder⁹. *Maraş'tan, Maraş Amikî'ne* inildiğini zikreden **İbn Hurdadbih** ise *amik* kelimesinin etrafı dağlarla çevrilmiş yeşil ovaya dendiğini kaydeder¹⁰. *Mesâlikü'l-Memâlik'in* müellifi **Istahrî** de *Maraş, Hârûniye* ve *Hades* gibi yerleri hudut şehirlerinden saymakta, buraların *Fırat'ın* gerisinde olup *Malatya'dan Maraş'a* kadar olan yerlerin *sugûr* olduğunu ifade etmektedir¹¹. **El-Mukaddesî** ise *Maraş* ve *Hades'i Şam* ülkesinin *Haleb* bölgesinin şehirlerinden olarak belirtir¹². **İbn Rusteh** de eserinde *Maraş, Hades* ve *Malatya'dan* bahsederek buraların *sugûr* şehirlerinden olduğunu yazar¹³.

Yakut el-Hamevî ise, *Maraş'ın Biladü's-Şam* ve *Biladü'r-Rum* arasında bulunan *sugûr* şehirlerinden biri olduğunu yazarak, şehrin ortasında iki tarafı hendek olan bir kalesinin bulunduğunu kaydeder. **Yakut**, son Emevi **Halifesi II. Mervan b. Muhammed** tarafından tamir edilen ve mamur hale getirilen *Maraş'ın* kalesi ve surlarının halifenin isminden dolayı *Mervanü'l-Himar*¹⁴ olarak bilindiğini yazar. Aynı müellifin verdiği bilgiye göre, daha sonra **Hârûn Reşid** civardaki *Hades* ve *Hârûniye* ile birlikte *Maraş'a* büyük

⁸ Bugünkü Malatya'nın Doğanşehir İlçesi'nin olduğu yerdeki eski kalenin adıdır. Hades'le birlikte Habîb b. Mesleme el-Fihri tarafından fethedilmiştir. Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında birçok kez el değiştiren şehir, Emevi ve Abbâsiler zamanında birkaç kez yeniden inşa edilmiştir. Halife Mu'tasım zamanında Bizanslılar burayı tahrip edip içindeki Müslümanları katletmişlerdir. Halife şehrin yeniden imar edilmesini sağlamıştır. Bk. İbnü'l-Adîm, I, 247-248.

⁹ İbnü'l-Ferec Kudâme b. Cafer el-Bağdadi, *Kitabu'l-Harac*, (Neşr. M.J. De Goeje), Matbaatü'l-Biril, Leyden, 1889, s. 216.

¹⁰ Ebû Kasım Abdullah İbn Hurdadbih, *el-Mesalik ve'l-Memâlik*, (Neşr.: M.J. De Goeje), Matbaatü'l-Beril, Leyden, 1889, s. 97.

¹¹ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi el-Istahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Matbaatu Biril, Beyrut, 1927, s. 63-68.

¹² el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, (Neşr.: Muhammed Mahzum), İhyâü't-Tarâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1987, s. 36, 137.

¹³ Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh, *Kitabu'l-Alakati'n-Nefise*, (Neşr.: F. Wüstenfeld), Lugdunî Batavorum, Apud E.J. Brill, 1892, s. 107.

¹⁴ II. Mervan b. Muhammed, yaban eşiği çiçeği denilen bir çiğdemi sevdiği için kendisine eşek anlamına gelen "*Himar*" denmiştir. Bk. *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I (Terc.: Ö. R. Doğrul), TTK. Yay, Ankara 1999, s. 197.

önem vermiştir¹⁵. **Yakut**, bugün *Aksu* olarak bilinen nehir hakkında da bilgi verir. Bu nehrin adını *Nehri Hûrîs* olarak yazar. O, bu nehrin *Hades* yakınındaki göllerden suyunu aldığını, daha sonra *Maraş* yakınından akarak *Ceyhan Nehri*'ne karıştığını belirtmektedir¹⁶. *Ceyhan Nehri* hakkında da bilgi veren İslâm coğrafyacıları, bu nehrin *Rum* beldelerinden çıkıp, *Maraş* yanından geçerek *Misis* üzerinden *Akdeniz*'e döküldüğünü belirtirler. Bu nehrin adı bazan *Cahan* şeklinde de geçer¹⁷.

XIII. yüzyıl müelliflerinden olup, *Eyyubiler* tarafından **Alâeddin Keykubad**'a elçi olarak gönderilen **İbnü'l-Adim**, *Kayseri*'ye gidip gelirken *Maraş* ve *Hades*'i gördüğünü belirterek bu şehirler hakkında geniş bilgi verir. Ona göre *Maraş*; *Haleb* yakınlarında, mamur, suyu, ekinleri ve ağaçları bol bir yerdir. Şehrin sağlam bir kalesi bulunmaktadır. *Maraş*'ta yaşayan ahaliden ilim, irfan ve ibadetle meşgul olanlar çıkar. Burada pek çok âlim yetişmiş olup onlar *el-Mar'eşi* mahlasıyla bilinmektedirler. Bunlardan biri **Huzeyfetü'l-Mer'aşi**'dir. **İbnü'l-Adim**, bir coğrafyacı olan **Ebü Yezid el-Belhi**'den naklen *Hades*'in de *Maraş* gibi özelliklere sahip olduğunu belirterek her iki beldenin de *sugûrda* bulunduğunu zikretmektedir. **İbnü'l-Adim**, *Maraş*'ın kendi zamanındaki tarihi hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre *Maraş*, **Nureddin Mahmûd Zengî** tarafından Haçlılardan *Tel-Bâsir* kontu **Joscelin**'in esir edilmesi sırasında fethedilmiştir¹⁸. **İbnü'l-Adim**, daha sonra *Selçuklulara* terk edilen *Maraş*'ın 1258'e kadar onların elinde kaldığını, bu tarihte Ermeniler tarafından istila edildiğini haber vermektedir¹⁹.

İslâm kaynaklarında geçen *Maraş*'a bağlı yerlerden biri de *Ashabü'l-Kehf Mağarası*'nın bulunduğu *Efsûs*'tur. Kaynaklarda *Ebsus*, *Efsus*, *Arabsus*, *Arabisus* gibi isimlerle de anılan bu yer **Dikyanus/Dakyanus (Diokletianus)** şehri olarak bilinir. **Yakut**, *Efsûs*'u *Anadolu* şehirlerinden *Elbistan* yakınlarında bir

¹⁵ Yakutü'l-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, C. V., Dar Sader, Beyrut, (BTY), s. 107.

¹⁶ Aksu nehri Arap kaynaklarında *Nehri'l-Hûrîs* olarak geçmekte olup Hades yakınlarında bulunan Göynük, Azaplı ve Baş Göl gibi bir kaç küçük gölcükten suyunu almaktadır. Bk, Yakut, V, 320; "Hades", *İA*, C.V/I, MEB Yay.,Eskişehir, 1997, s. 42.

¹⁷ İstahri, 63; Yakut, II, 196; el-Mukaddesî, 33.

¹⁸ 1097'de Haçlılar tarafından işgal edilen *Maraş*'ta Antakya Haçlı Prenskepliği'ne bağlı bir senyörlük oluşturulmuştur. Bazen Urfa Kontluğu'na bazen de Antakya Prenskepliği'ne bağlanan *Maraş* Haçlı Senyörlüğü 1149'a kadar devam etmiştir. *Maraş* şehri söz konusu tarihte Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud tarafından fethedilmiş ve Moğol hâkimiyeti esnasında 1258'de şehri Kilikya Ermenileri işgal etmiştir. Bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, s. 187.

¹⁹ İbnü'l-Adim, I, 235

nahiye olarak zikreder ve *Ashabü'l-Kehf* ve *er-Rakim*'in²⁰ orada bulunduğunu yazar. Müellif burada harap halde bulunan büyük eserlerin olduğunu belirtir²¹. Bu şehri 1237'de *Kayseri*'ye giderken *Ashabü'l-Kehf* makamı olduğu için ziyaret ettiğini belirten **İbnü'l-Adim** ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre: *Ashabü'l-Kehf* ehlinin yaşadığına inanılan mağara bir dağ yamacında olup, önünde ziyaretçiler için *Maraş* sahibi tarafından yapılmış misafirhane ve diğer binalar bulunmaktadır. Mağaranın yakınında adı *Efsus* olan bir kasaba olup, yıkılmış ve harap halde bulunan surları hâlâ ortadadır. Bu bilgileri verdikten sonra **İbnü'l-Adim** *Ashabü'l-Kehf* ehli ve onların yaşadığına inanılan şehir hakkında bilgi veren sahabe, tarihçi, müfessir, muhaddis ve *Anadolu*'ya gazâ amacıyla gelen *Müslüman* komutanların isimleri ve verdikleri bilgileri aktarır. Bütün bu bilgi ve rivayetlere dayanarak söz konusu *Ashabü'l-Kehf* ehlinin bulunduğu mağara ve şehrin *Efsus* olduğunu açıklar. **İbnü'l-Adim**'e göre:

1. **Yahya b. Muin**'in tarihinde ismi *Azabzus* olarak yazılan *Arabsus Şam* köylerinden biridir.

2. **İbn Hurdadbih**'te *Ashabü'r-Rakim*'in bulunduğu, *Tarkis* ismiyle anılan yer *Bilad-ı Rum*'un nahiyelerinden biridir. Orada *Afsis* kalesi bulunmakta olup *Ashabü'l-Kehf* burasıdır. **Mesleme Rum**'a (*Anadolu*) girerken buradan geçmiştir.

3. **Hz. Ömer**'e isnad olunan rivayetlere göre göre, *Anadolu*'ya yürüten İslâm ordularının başında bulunan komutanlar, kendileri ile düşmanları arasında *Ashabü'l-Kehf* ehlinin saklandığı mağaranın bulunduğu *Arabsus*'un bulunduğunu söyleyerek buranın korumasız olduğunu beyan etmişlerdir. Halife de buraya ilgili bazı sözler söyleyerek *Ashabü'l-Kehf* ehlinin hayırlı insanlar olduğuna dair sözler söylemiştir.

4. **Ebü Ubeyde**, *Hades*'in nahiyelerinden biri olarak zikrettiği *Arabus*'un *Ashabü'l-Kehf* ehlinin yaşadığı mekân olduğunu beyan eder.

Müellif kendisinin de ziyaret ettiği *Ashabü'l-Kehf* mağarasıyla ilgili gözlemlerini yazar. Burada *Maraş* sahibi²² tarafından vakıflar kurularak binalar

²⁰ *Efsus*: Yedi Uyurların uyuduğu mağaranın bulunduğu inanılan şehir. *Kehf*: Yedi Uyurların uyuduğu mağara, *er-Rakim* ise onların isimlerinin yazılı olduğu bakır levhanın adıdır.

²¹ Yakut, I, 73.

²² Maraş sahibi denilen kişi I. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad zamanında Maraş valiliği yapan Nusretüddin Hasan Bey'dir. Bkz. M. Halil Yananç, "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S. 82, İstanbul, 1340, s. 87.

tesis edildiğini, bir çardak bulunduğunu insanların buraya ziyaret amacıyla geldiklerini yazar. Ayrıca mağaranın *Kur'an-ı Kerim*'de anlatıldığı özelliklere uyduğunu belirterek *Kehf Suresi*'nin iki ayetini yazar²³. İbn Hurdadbi ve **Kazvinî** gibi müellifler *Ashabü'l-Kehf*'in *Rum* dağlarında *Amuriyye* yakın bir yerde olduğunu zikrederler²⁴. *Ashabü'l-Kehf* ehlinin yaşadığı şehrin neresi olduğu günümüze kadar tam olarak tespit edilememiş olup, bu konuda tartışmalar sürüp gitmektedir²⁵. Ancak dinî, tarihî, coğrafi ve arkeolojik belge ve

²³ İbnü'l-Adim, I, 330-335.

²⁴ İbn Hurdadbi, 106-107; Zekeriyâ Kazvinî, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcudât*, (Neşr.: Faruk Said), Darü'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, 1988, s. 208-209.

²⁵ İbnü'l-Adim eserinde 30 sahife ayırdığı Tarsus'la ilgili maddesinde Ashab-ı Kehf Mağarası'nın bu şehirde olduğuna dair hiçbir kayıt düşmemiştir. Bazı bilgin ve din âlimlerinin Ashab-ı Kehf Mağarası'nın Tarsus'ta olduğuna dair bilgileri ise bir yanlış anlaşılardan kaynaklanmaktadır. İslâm fetihleri sırasında oluşturulan Bizans hudutlarındaki Sugûr ya da Avâsım şehirlerinin merkezi genellikle Tarsus olup valisi de burada oturmaktaydı. Efsus ya da Arabisus olarak zikredilen Ashab-ı Kehf Mağarası'nın bulunduğu mevkinden bahsedilirken, burası Tarsus'un beldelerinden biri olarak verilir. Yakut el-Hamevi, eserinin bir yerde Efsus'u, Elbistan yakınlarında zikrederken, başka bir yerinde de Tarsus Sugûru'nda Ashabü'l-Kehf beldesinin olduğunu yazar. Bk. Yakut, I, 231. Müellifin iki ifadesi de aynı yere işaret etmektedir. Çünkü bunu anlayabilmek için avâsım ya da sugûr kelimelerinin ne olduğunu bilmek gerekir. Tarsus, Avâsım'ın ya da Sugûr'un merkeziydi. Buradan Antakya'ya, Maraş'a, Afşin'e, Elbistan'a ve Malatya'ya kadar olan yerler Tarsus'un sugûru yani oraya bağlı şehirlerdi. Burada bahsedilen sugûr bir şehrin sınırı olmayıp, İslâm hudutları ile Hristiyanlar arasındaki bütün sınır bölgelerini kapsamaktaydı. Anadolu'da birçok yer gibi Efsus ya da Arabisus da Avâsım'ın merkezi olan Tarsus'a bağlıydı. Ancak zamanla Ashabü'l-Kehf mağarası Efsus'da değil de Tarsus'ta aranmaya başlanmıştır. Ashabü'l-Kehf ya da Efsus'un nerede olduğu konusunda tefsirci veya din âlimlerinden ziyade tarihçi, coğrafyacı, sanat tarihçisi ve arkeologların sundukları kanıt ve görüşleri esas almak daha mantıklı gelmektedir. Birinci grup gezip görmeden bulunduğu yerde elde ettiği kaynak ve delillerle açıklama yaparken, ikinci grup tarihi, coğrafi ve arkeolojik bilgilere dayanarak hüküm verir. Günümüzde Ashabü'l-Kehf'in Tarsus'ta olduğunu söyleyenlerin XIII. yüzyıl müelliflerinden İbnü'l-Adim'in eserinde, başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabe ve Anadolu'ya ilk giren Müslüman komutanların görüşlerine dayanarak yazdığı Efsus maddesini dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık bu müelliften dört beş yüz yıl sonra yaşayan Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi gibi Osmanlı müelliflerinin görüşlerine dayanmaktadırlar. Oysa daha I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220 ve kardeşi Alâeddin Keykubad (1220-1237) zamanında Maraş Emiri tarafından Afşin'deki Ashabü'l-Kehf mağarası önünde yapılan mescit, medrese, hankâh ve kervansaray gibi eserler görmezlikten gelinmiştir. Dulkadir Beyliği ve Osmanlılar zamanında da burada pek çok eser inşa edilmiştir. Hattâ bu yapıların taşları incelendiğinde Bizanslılar zamanında burada yapılmış olan kilise ve bazı binaların kalıntılarından alındığı anlaşılır. Buradaki mescidin sütun başları Korint ve İon tarzı denilen mimari tarzların özelliklerini yansıtır. Ashabü'l-Kehf hadisesinin Anadolu'da ilk Hristiyanlar zamanında geçtiği düşünülürse, daha onlar zamanında burasının kutsal bir yer kabul edilmesi bu yapıların olmasıyla kanıtlanmaktadır. Ashabü'l-Kehf'in Tarsus'ta olduğunu iddia edenler buradaki en eski eserinin XIX. yüzyılda yapılmış olduğunu görmezlikten gelmişlerdir. Yabancı tarihçi ve coğrafyacıların da neredeyse tamamı Ashabü'l-Kehf mağarasının Afşin'deki yer olduğunu kabul etmektedirler. Bu konularda hüküm verilirken tarihi belgeler daha iyi incelenerek, coğrafi bilgiler ve arkeolojik malzemeler de dikkate alınmalıdır. Daha geniş bilgi için şu eserlere bkz: Faruk Sümer, *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989; Refet Yinanç, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara 1988, s. 311-319.

kalıntıların bu şehrin *Afşin*'de olduğunu güçlendirmektedir²⁶. *Ashabü'l-Kehf Mağarası'nın Afşin*'de olduğuna dair **Faruk Sümer Hoca** değerli bir eser yapmıştır. Bu eserde tefsir, hadis ve tarih kitapları incelenerek, *Ashabü'l-Kehf* ehlinin yaşadığı mağaranın *Afşin*'de olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır²⁷. **Refet Yinanç Hoca** ise *Ashabü'l-Kehf* vakıfları üzerinde bir makale yazmıştır. Bu makalede *Selçuklu, Dulkadirli ve Osmanlı Dönemlerinde Ashabü'l-Kehf* vakıfları ve mütevellileri tahrir ve arşiv kayıtlarından çıkarılarak incelenmiştir²⁸.

Emeviler zamanında *İslâm-Bizans sugûru Ceyhan*'dan *Fırat*'a kadar uzanmaktaydı. *Sugûr* bölgesi bu dönemde ikiye ayrılmıştı: Buralar *el-Cezire* ve *Kınnesrin* valilikleri tarafından korunuyordu. *el-Cezire Sugûru* denilen bölgenin merkezi *Malatya* idi. Diğerinin merkezi ise *Tarsus*'tu. *Avâsım* da denilen *sugûr* bölgelerinden Müslümanlar *Anadolu* içlerine biri yazın diğeri kışın olmak üzere iki *gazâ* yaparlardı. Kışın yapılan *şâtiye* yazın yapılan ise *sâfiya* denirdi²⁹. Abbâsiler zamanında ise *Bizanslılar* ile *İslâm* hudutları üç kısma ayrılmıştı: Bunlar *sahil, sugûr ve avâsım*'dır. *Sahil* denilen bölge şehirleri kuzeyde *Tarsus*'tan başlayarak *Adana, Misis, Anavarza=Ayn Zarba, Hârûniye, Payas*'ı içine almaktadır. Bu bölgenin yıllık geliri yüz bin dinar olup, bu paranın hepsi bu şehirlerin askerî giderlerine harcanmaktaydı. Hattâ bu meblağ yetmediği gibi devlet hazinesinden de buraya yardım gönderilirdi. *Şam*'ın kuzey hududundan sonra ise *el-Ceziretü'l-Irak*'a nispetle (*Sugûr-ı Cezire*) adı verilen hudut şehirleri bulunurdu. Bunların ilki *Maraş* olup, daha sonra *Hades, Samsat, Malatya* gibi şehirleri kapsardı. Bu şehirlerin geliri ise 70.000 dinar idi. Bu paranın mühim bir kısmı askerlere bir kısmı da gönüllü olarak orduya katılanlara verilirdi. Bu suretle bu müstahkem şehirler uzun müddet Arapların Rumlara karşı yaptıkları akınların üssü olmuştu³⁰. **M. Halil Yinanç Hoca** ise *Maraş*'ı *Şam sugûrunda* yani *sahil* bölgesine dahil eder ve *Hadesle* birlikte üçüncü derecede müstahkem mevkiiler arasında görür³¹. **Hârûn Reşid** halife olduktan sonra *Maraş*'ı *Bizanslılardan* alıp, yakınına *Hârûniye* şehrini kurup bölgede Hristiyanlara karşı yeni bir savunma hattı oluşturmuştu³².

²⁶ Ashabü'l-Kehf Külliyesi için bk. Özkarcı II, 629-701.

²⁷ Sümer, *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989, s.14-50.

²⁸ Refet Yinanç, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara 1988, s.311-319.

²⁹ Kâzım Yaşar Koprıman "Abbâsiler Zamanında Bizans Sugûrunda Türklük Faaliyetleri", *Makaleler*, (Yay. Hazr. S. Yalçın, A. Çetin), Berikan Yay., Ankara 2005, s.335.

³⁰ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Amire, İstanbul H.1339, s.27..

³¹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi I*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944, s.26.

³² Maraş ile Hârûniye arasında, Doluca denilen köyde (Doluca ya da Orçin Kalesi denilen) küçük bir kale bulunmaktadır. Bu kalenin de *İslâm-Bizans* çatışmaları sırasında yapıldığı ve Hârûniye ile Maraş

Hârûn Reşid, zamanında *Menbic*, *Dülük*, *Ra'ban*, *Kurus*, *Antakya* ve *Tizin* şehirleri *avâsım* olarak teşkilatlandırılmıştı. **el-Belâzuri**'ye göre Müslümanlar savaşa gittiklerinde veya sınırlardan çıktıklarında buralara sığınıyorlardı. *Avâsım* denilen bu yerler onları koruyor ve muhafaza ediyordu. *Avâsım*'ın merkezi **Hârûn Reşid** zamanında *Menbic*'di. *Antakya* ve sahildeki birçok şehir de zamanla *avâsım* şehri olmuştu³³. Bununla birlikte *avâsım* ve *sugûr* tabirleri kesin çizgilerle birbirinden ayrılmayıp zaman zaman biri diğerinin yerine de kullanılıyordu. İslâm hudutları *Anadolu* içlerine doğru ilerledikçe ileri karakol vazifesi yapan *sugûr* şehirleri daha öndeki yerlere denmeye başlıyor, dolayısıyla *avâsım* da buna göre değişiklik gösteriyordu.

İbn Hurdazbih, *Bizans* ile Araplar arasındaki 846'da hudut kaleleri olarak *Tarsus*, *Ayn-ı Zarba* (*Anavarza*), *Hârûniye* (*Düziçi*), *Kenisetü's-Sevda* (*Kara Kilise*), *Tel-Cübeyr* (*Tarsus* yakınlarında bir kale), *Salagus*, *Keysun*, *Samsat*, *Malatya*, *Zibatra*, *Hades*, *Hısn-ı Mansur* (*Adıyaman*), *Kurus* (*Antakya* yakınlarında bir kale), *Maraş*, *Dülük*, *Raban* ve *Kemah*'ı saymaktadır³⁴. Müslümanların elinde bulunan bu hattın karşısında *Bizans İmparatorluğu* da İslâm ordularının saldırılarını püskürtebilmek için *Silifke*'den başlayarak *Küçük Kapadokya*, *Kharisianon* (*Harşana*), *Sivas* ve *Koloneia*'da *kleisuralar* (dağ geçidi koruma yerleri) zinciri denen bir savunma hattı oluşturmuştu. Buralar daha sonra stratejik ehemmiyetleri dolayısıyla *themalığa* yani *Bizans*'ın idaresinde bulunan müstakil valiliklere yükseltildi³⁵.

Dört Halife Döneminde Maraş:

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ve *Ridde* harekâtının üstesinden gelmesinden sonra İslâm orduları *Suriye*'nin fethine başlamışlardı. Kısa süre içinde *Bizans* orduları mağlup edilmiş ve *Suriye*'yi terke mecbur bırakılmıştı. **Hz. Ömer**'in *halife* olmasının akabinde *Suriye*'nin fethi hızlanmış ve kısa süre içinde de tamamlanmıştı. 635 yılında *Şam*'ın merkezi *Dımaşk*'in fethinden sonra İslâm orduları kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler³⁶. *Bizanslılar*

arasındaki yolun emniyetini sağlamak amacıyla burasının karakol görevi üslendiği anlaşılmaktadır. Bkz. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, C. II, TTK Yay., Ankara 2007.

³³ el-Belâzuri, 188, 234; İbn. Rusteh, 107, Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım" DİA, C.IV, İstanbul, 1991, s. 111-112.

³⁴ İbn Hurdazbih, 70-72; Honigsmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Terc.: F. Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1970, s. 40.

³⁵ F. Işıltan, aynı eser, s.40.

³⁶ Mustafa Öztürk, "Dört Halife Döneminde Bilâd-ı Şam'da İslâmlaşma ve Kültürel Değişme", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya, 2007, s. 408.

ile Müslümanlar arasında yapılan *Ecnadeyn*, *Yermuk*, ve *Fihl* muharebeleri ile *Suriye*'nin tamamen fethedildiği görülmektedir. Bu sırada *Bizans* imparatoru olan **Herakleios**, İslâm ordularını durdurmak amacıyla *Antakya*'ya kadar gelmiş fakat bunun imkânsız olduğunu görünce geri çekilmek zorunda kalmıştı. *Bizanslılar* ile Müslümanlar arasında yapılan savaşlar neticesinde *Suriye* tamamen *Bizans*'ın elinden çıktığı gibi *Tarsus* ile *İskenderun* arasında kalan bölge de ele geçirilmişti. Bizanslılar *Anadolu*'nun geri kalan kısmını ellerinde tutmak için gayret ettilerse de İslâm ordularının *Anadolu* içlerine seferlere devam ettiler. İslâm orduları bu bölgede tutunabilmesi için *Toros Dağları*'nın güney kısmını kontrol altında tutmaları gerekiyordu. Burası bir tabii sınırı teşkil etmekteydi. *Maraş* da *Torosların* güneyinde olması hasebiyle Müslümanların fetih yolu üzerindeydi³⁷.

Hz. Ömer'in *Suriye* orduları başkomutanı **Ebû Ubeyde b. Ebi'l-Cerrah**, 636-637'de **Halid b. Velid**'i *Kinnesrin* üzerine gönderdi. Bu sırada bölgede bulunan *Bizans* imparatoru **Herakleios**'un ordusunun başında ise **Minas** adlı bir komutan bulunuyordu. İslâm ordusu ile karşılaşan *Bizans* ordusu hezimeye uğramış ve *Kinnesrin* fethedilmişti. **Halid b. Velid** *Güneydoğu Anadolu*'da *Urfa* tarafına doğru harekete geçmiş ve kendisine komutanlarından **İyaz b. Ganim**, *Irak* ordusundan **Amr b. Mâlik** ve **Abdullah b. Ganim** da yardıma gelmişlerdi. İslâm orduları karşısında çaresiz kalan **Herakleios** artık *Suriye*'yi elinde tutamayacağını anlamış ve *Urfa*'dan *Samsat*'a çekilmişti. Hattâ bir rivayete göre yüksekçe bir tepe üzerine çıkarak *Suriye* tarafına dönmüş ve hüznünlü bir şekilde “*Ey Suriye !..artık seninle bir daha buluşmamak üzere elveda!. Ebediyen elveda!*” demişti³⁸.

Ebû Ubeyde, *Haleb*'i ve *Antakya*'yı alır; *Suriye*'nin kuzeyinden *Fırat*'a kadar olan yerler tamamıyla Müslümanların eline geçer. Bu sırada **Ebû Ubeyde**, **Hâlid b. Velid**'i *Maraş*'a gönderdi. İslâm orduları *Maraş*'a girdiğinde şehir halkının bir kısmı kaçmış ve geri kalanı da kaleye çekilerek direnişe geçmişti. Şehir ahalisi direnişlerinin nafiye olduğunu görüp yapılan bir anlaşmayla *Maraş*'ı 637 tarihinde **Hâlid b. Velid**'e teslim etti³⁹. Bir halk inancına göre *Maraş*'ın **Mikdâd b. Esved** tarafından *Cimcime* adlı *Bizans* valisinin

³⁷ Atalay, 24.

³⁸ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I, (Süryaniceden Çev.: R.A.W.Budge, Türkçe Çev.: Ö. R. Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1999, 177; Ebû'l-Fidâ, I, 224, İbnü'l-Verdi, I, 137.

³⁹ el-Belâzuri, 270; İbnü'l-Adim, I, 235; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, C. I, (Neşr.: Mahmûd Deyyub), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1997, s. 224.

elinden alındığı kabul edilir⁴⁰. Ancak bu şahsın *Maraş*'ı fetheden **Halid b. Velid**'in ordusunda bulunan bir sahabe olduğunu zannediyoruz. *Maraş*'ın fetih tarihi bazı kaynaklarda 638 olarak verilse de 637'yi esas alanlar çoğunluktadır. *Maraş* fethedildiği sıralarda bölgenin diğer önemli yerleşim merkezi olan *Elbistan* Müslüman askerleri tarafından tahrip edilmişti⁴¹. *Maraş*'ı alan Müslümanlar burada yaşayan Hristiyan halka dokunmamışlardı. Çünkü şehir sulh ile teslim alınmış ve yapılan teslim anlaşması ahalinin can ve mallarına dokunulmayacağı şart konmuştur. *Maraş*'ta bulunan Hristiyanların şehri serbestçe terk etmeleri sağlanmış ve yerlerine Müslüman ahali yerleştirilmişti. Müslümanlar *Maraş*'ta bir askerî garnizon kurarak *Anadolu* içlerine yapılacak seferler için burayı bir üs haline getirdiler. Şehrin fethi sırasında ve daha sonra Hristiyanlara karşı savunulmasında pek çok sahabe de buraya gelir. Hattâ rivayetlere göre *Maraş*'ın fethine **Hz. Ali** de katılır. Fakat bunun rivayetten öte gitmediği görülmektedir⁴². *Maraş*'ın alınmasıyla birlikte bölgede bulunan *Dülük*, *Raban* (*Araban*), *Hades* gibi yerler de fethedilir. *Maraş* yakınlarında olan *Hades*, **İyaz b. Ganim**'in gönderdiği **Habib b. Mesleme el-Fihri** tarafından fethedildi⁴³. **Hz. Osman**'ın halifeliği sırasında **Muaviye** komutasında bir *İslâm* ordusu *Maraş* ya da *Toroslardan* geçerek *Kayseri*'ye kadar ulaşmıştı. Ancak *İslâm* ordusu bu şehri fethedemeden büyük ganimetler ele geçirerek geri dönmüştü⁴⁴.

Bizanslılar Suriye'yi çabucak terk edip kaçmışlardı fakat *sugûr* bölgesini Müslümanlara kolayca bırakmayacakları anlaşılmaktaydı. Bölgeyi *İslâmlardan* almak için yoğun faaliyetlere ve saldırılara başladılar. *Maraş* ve *Hades* de dâhil olmak üzere *Sugûr*'da *İslâm*-Hristiyan çatışmaları 965'lere kadar üç yüzyıldan fazla sürdü. Bu süre içinde bölge çok kez el değiştirip savaş alanı haline geldi.

⁴⁰ Bu halk inancısını *Maraş*'a yaptığı seyahatinde duyan Evliya Çelebi eserine kaydetmiştir. Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, IX, X, (Sadeleştiren: Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 135.

⁴¹ M. H. Yinanç, "Elbistan", *İA*, MEB Yay, Eskişehir, 1997, s. 243.

⁴² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde geçen rivayetlere göre, Halep üzerinden Ayıntab ve *Maraş* bölgesine yaklaşan **Hz. Ali**, *Maraş* Kaszeri (*Maraş* Valisi) olan Cimcime ve ahaliyi *İslâm*'a davet eden bir mektup yazarak Mikdâd b. Esved ile gönderir. Bunun üzerine mektubu alan *Maraş* valisi ve ahalişi Şir Dağna doğru kaçarlar. Boşaltılan şehre giren Mikdâd b. Esved kalesini yıktırır. Bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, X, 135; Atalay, 21.

⁴³ Belâzurî, 273; Yakut, II, 227-278; Mustafa Demirci, "İslâm-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri: *Maraş*", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. I, (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş), *Maraş* der ve Kahramanmaraş Belediyesi Yay., İstanbul, 2005, s. 320; Hades, 42.

⁴⁴ Abu'l-Farac, I, 180.

İlk İslâm fethinden bir süre sonra *Maraş*'i *Bizanslılar* geri almıştı. Ancak kısa süre sonra **Hz. Osman** zamanında şehri, 651'de **Süfyan b. Avf el-Amidi** komutasında bir ordu yeniden fethetti. Aynı sıralarda başka bir İslâm ordusu *Maraş*'tan geçerek kuzeye doğru ilerlemiş ve Hristiyanlara karşı *gazâya* çıkmıştı. *Bizans* İmparatorluğu Müslümanlara karşılık vermek için büyük bir orduyu *Malatya* tarafına gönderdi. Buna karşılık Müslümanlar da **Selman b. Rebiati'l-Bâhili** komutasında bir ordu ile *Anadolu*'ya girdiler ve birçok kale ve bol ganimet alınarak geri dönüldü. Bu sırada *Şam* valisi olan **Muaviye** 650-51 yılında, *İslâm-Bizans* çatışmalarında tahrip olan *Maraş*'ı yeniden imar ettirip, Hristiyanların *Suriye* hudutlarına girişini engellemek ve *Anadolu*'da yeni yerler fethetmek için şehre asker yerleştirip tahkim etmişti. *Maraş*, **Muaviye**'nin *Şam* valiliği sırasında Müslümanların *Anadolu* içlerine yapacakları seferler için askeri bir üs olmuştur⁴⁵. Bu dönemlerde *Maraş* bölgesinde cereyan eden İslâm-Hristiyan çatışmalarında pek çok sahabe burarlarda bulunmuş ve *gazâlara* katılmışlardır⁴⁶.

Emeviler Döneminde Maraş:

Muaviye'nin *Suriye* valiliği sırasında İslâm orduları *Maraş*'ı geçerek *Haymana* yakınlarında bugün harabeleri bulunan *Amuriyye* şehrine kadar ilerlemişlerdi. Ancak **Muaviye** ile **Hz. Ali** arasındaki hilafet mücadelesi sırasında *Bizanslılar* fırsatları değerlendirerek *Maraş*'ı geri alarak *Suriye* hudutlarına

⁴⁵ el-Belâzuri, 270-271; Honigmann, *Maraş*, 313; Yinanç, "Maraş Emirleri", 82, 1.

⁴⁶ Bugün *Maraş*'ta bazı sahabelerin makamları ya da türbeleri bulunmaktadır. Bunların sayıları çok fazla olmasına rağmen ikisi yöre insanının gönlünde taht kurmuştur. Bunlardan biri *Mikdâd b. Esved* olup yörede *Karaziyyet* adıyla meşhur makamı olan şahsiyettir. Bu sahabe şehrin Müslümanlar tarafından fethine katılmış ve *Maraş*'ta bulunmuştur. *Hz. Ömer*, bir İranlı tarafından yaralandığı sırada ölmek üzereyken yanına çağırarak *Mikdâd b. Esved*'e, yeni halifeyi belirlemek üzere önceden belirlediği bir şura heyetini toplamasını vasiyet etmişti. Onun *Maraş*'ta vefat edip etmediği belli olmamakla birlikte yöre halkı tarafından mezarının burada bulunduğu inanılmaktadır. *Karacasu* kasabasının adı bu sahabelen gelmekte olup burada onun adına bir de cami inşa edilmiştir. *Kahramanmaraş*'ta kabri bulunan ikinci önemli şahsiyet ise *Mâlik b. el-Eşter*'dir. *Yemen* kökenli bir tabii olduğuna inanılan *Mâlik b. el-Eşter* de *Maraş*'ın fethinde bulunmuştur. Yapılan araştırmalara göre *Mâlik b. el-Eşter*, *Siffin* savaşında, *Hz. Ali* yanında yer almıştı. *Hz. Ali* onu *Mısır* valiliğine tayin etse de, buraya varmadan *Kızıldeniz*'de *Muaviye*'nin adamları tarafından gemide zehirlenerek öldürülmüştür. *Merhum Faruk Sümer*'in *Kahramanmaraş*'ta bulunduğu bir konferansta verdiği bilgiye göre Emeviler eziyet etmesinler diye onun cesedi oğlu tarafından *Maraş*'a getirilip defnedilmiştir. Ancak bu bir varsayımdan ibarettir. *Maraş*'ın 8 kilometre güneyinde *Türkoglu-Adana* yolu üzerinde bir tarafı *Aksu* diğer tarafı *Kumaşır* gölü arasında bir sırtın üzerinde bulunan *Mâlik Ejder türbesi* *Maraş*'ın en kutsal ziyaretgâhıdır. *Maraşlılar* sürekli *Mâlik b. el-Eşter* türbesini ziyaret ettikleri gibi buraya defnedilmeyi de uğurlu saymaktadırlar. *Kahramanmaraş* halkının öteden beri söyleyip geldiği menkıbeye göre *Mâlik el-Eşter* burada Hristiyanlarla savaşırken yaralanmış ve şehit olmuştur. Bu sahabelin adından dolayı *Maraşlılar* çocuklarına *Ejder* adını verdikleri gibi, şehirde bir camii ile mahalleye de bu isim verilmiştir.

dayanmışlardı. **Muaviye**'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu **Yezid** zamanında *Maraş* bölgesine *Bizans* akınları hızlanmıştı. *Maraş*, bu sırada Müslüman ahalinin şehri terk etmesi üzerine, *Bizans*'ın eline geçti. **Mervan b. el-Hakem**'in ölümünden sonra halife olan **Abdûlmelik** döneminde *Bizanslılar Antakya*'ya kadar ilerlemişlerdi. Bunun üzerine **Abdûlmelik** (685–705) Hristiyanlara karşı bir ordu gönderdi. İslâm orduları *Torosların* ötesine kadar *Bizanslıları* püskürttü. Bunun üzerine *Bizanslılar* Müslümanlarla barış yapmak zorunda kaldılar. Halife bir miktar para vererek Hristiyanların bölgeden çekilmesini sağlamıştı. Ancak barışın kısa sürdüğü, 694 yaz aylarında İslâm ordularının **Muhammed b. Mervan**'ın komutanlığında *Anadolu* içlerine yürüdüğü görülmektedir. Ancak Ağustos-Eylül 694'de *Bizanslıların* karşı atağa geçerek *Maraş* taraflarından geçerek *Amik*'e indikleri görülmektedir. Bunun üzerine İslâm ordusu başında **Eban b. Velid** ve **Ukbe b. Ebî Muayt** adlı komutanlar olduğu halde *Bizans*'a karşı harekete geçer. **Eban**'ın yanında **Abdûlmelik b. Mervan**'ın azatlı kölesi *Kinnesrin* ve çevresinin valisi **Dinar b. Dinar** da vardı. İslâm ve *Bizans* orduları *Maraş* ovasında karşılaşırlar. Çok şiddetli geçen savaşta *Bizanslılar* ağır bir yenilgiye uğradılar. Müslümanlar Hristiyan ordusunu takip ederek pek çoğunu öldürdüler. **Dinar b. Dinar**, *Maraş*'tan *Samsat* tarafına doğru giderek buranın 10 mil uzağında *Göksu* çayı üzerinde *Yağrı* köprüsünde bir kez daha *Bizanslıları* mağlup eder. **Halife Velid**'in oğlu, **el-Abbâs b. el-Velid b. Abdûlmelik**, *Maraş*'a gelerek, savaşlarla harap olan şehri yeniden imar ettirip güçlendirir ve buraya Müslüman ahalî yerleştirilir. Bu sırada *Maraş*'a büyük bir cami de inşa edilir. *Maraş*'ın *Bizans* saldırılarına karşı korunması için, *Kinnesrin* bölgesi halkının her yıl buraya belirli sayıda asker göndermesi de zorunlu hale getirildi⁴⁷.

696'da **Yahya b. Hakem** adlı Müslüman komutan, *Maraş*'tan yola çıkarak bu bölgeye yakın *Merc-i Şahn* üzerine akınlar yapmıştır. Yine 697'de İslâm orduları **Velid b. Abdûlmelik** komutasında *Malatya* tarafından *Anadolu*'ya girer. Halifenin kardeşi **Abdullah b. Abdûlmelik**, 702'de *Maraş*'ın kuzeyinde bulunan *Dârende*'yi fetheder. Müslümanlar harabe bir durumda bulunan bu şehri imar ederek içine asker ve insan yerleştirirler. İslâm ordularının ulaştığı kuzeydeki en uzak nokta olan *Dârende*'nin alınması *Maraş*'ın güvenliği açısından da mühimdi. Bir süre sonra İslâm orduları daha kuzeydeki

⁴⁷ el-Belâzuri, 271; İbnü'l-Adim, I, 236; İbn-i Kesir, *Büyük İslâm Tarihi* (el-Bidaye ve'n-Nihaye), C. XI, (Çev: M. Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1995, s. 17; Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yay., İstanbul, 2003, s.75.

Kemah bölgesini de ele geçirip burada bulunan ve Bizanslıların baskılarına maruz kalan Ermeni ahaliyi *Maraş* ve *Malatya* taraflarına yerleştirirler⁴⁸. **Ebü'l-Farac**, *Dârende*'nin fethi konusunda farklı bir tarih vererek, Müslümanların burayı **Halife Velid** zamanında **Mesleme** adlı komutanla 711'de aldıklarını yazar. Aynı yıllarda İslâm orduları *Bhasipolis* adı verilen *Ablastin*'i (*Elbistan*) de fethederler⁴⁹. 731-732'de **Muaviye b. Hişâm**, *Maraş* üzerinden *Bizanslıların* üzerine bir akın düzenler⁵⁰. *Bizanslılar* 741'de *Malatya* ve *Maraş* üzerine yürüyünce İslâm orduları **Hişâm b. Abdülmelik**'in karşı hareketi ile onları geri püskürtür.

Bizans İmparatorluğu tahtına 717'de *Maraş* kökenli **III. Leon**⁵¹ geçer. Handedana adını veren bu kişi zamanında *Maraş* üzerinde Bizans-Emevi çatışmaları şiddetlenir. **İmparator III Leon**'un aslı *Maraşlı* olup buradan *Trakya*'ya sürgün edilmişti. Onun *Bizans* imparatoru olmasıyla birlikte Bizans'ta saltanat kavgaları sona ermiş, 741 yılına kadar *Bizans* tahtında kalmıştır⁵². **III. Leon** çocukluğunun geçtiği *Maraş*'ta daha önce *Araplarla* birlikte yaşamış ve onların dilini öğrenmiş olup İslâm kültürüne de vakıf bیریdi. Onun 25 Mart 717'de *Bizans* imparatoru olması İslâm kaynaklarına göre **Mesleme b. Abdülmelik**'in ona yardımı sayesindeydi. Ancak **III. Leon** tahta çıktıktan sonra Müslümanlara ihanet eder. Bu sırada *İstanbul*'u kuşatan İslâm orduları onun ihaneti yüzünden çok sayıda şehit verir. İslâm dini ve kültürünü iyi tanıyan **III. Leon** zamanında Bizans ülkesinde **Hz. İsa** ve **Meryem** ile Hristiyan azizleri temsil eden ikonalar (resim) yasaklanır ve tahrip edilir. Aynı sıralarda *Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz* de Hristiyanlardan alınan yerlerdeki ikonaların ortadan kaldırılmasını emrediyordu. **III. Leon**, doğduğu ve aile bağlarının bulunduğu *Maraş* bölgesini ele geçirmek için Müslümanlarla şiddetli bir mücadeleye girişir⁵³.

Son Emevi halifesi **II. Mervan** (744–750), bir yandan *Hıms* bölgesinde halkın ayaklanması, diğer yandan dahili çatışmalar yüzünden ortaya çıkan

⁴⁸ Belâzuri, 266; Mustafa Demirci, 322.

⁴⁹ Abu'l-Farac, I, 190.

⁵⁰ İbn-i Kesir, IX, 498.

⁵¹ *III. Leon*: *Maraş* kökenli bir Hristiyan olup tahta çıktıktan sonra Bizans imparatorluğunu yeniden Araplara karşı güçlendirdi. Uzun yıllar tahta kalan bu imparator 733 yılında vâliht oğlu Konstantin'i Hazar Hanı'nın kızıyla da evlendirerek Müslümanlara karşı Türklerin desteğini elde etmeyi hedefledi. Bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.: F. İşıltan), TTK Yay., Ankara, 1999, s. 146; Avcı, 153.

⁵² Ostrogorsky, 144–145.

⁵³ Ostrogorsky, 149–150; Demirci, 322–323.

problemlerle uğraşırken, fırsatı değerlendiren **III. Leon**'un oğlu Bizans İmparatoru **V. Konstantin** (741-775) 746 yılında *Maraş*'a saldırdı. Bu sırada *Maraş* valisi olan **el-Kevser b. Ziver b. el-Haris el-Kilâbî**, kaleye çekilerek Bizanslılara karşı direnişe geçti. Ancak onun kuvvetlerinin azlığı sebebiyle **V. Konstantin**'e karşı koyması mümkün değildi. Bundan dolayı halifeye haber yollayarak yardım göndermesini istedi. Halife ise *Hıms* isyanı ile uğraştığından dolayı yardım gönderecek durumda değildi. Bu yüzden vali ve *Maraş* halkının yardım isteklerine, sabretmeleri ve direnişe devam etmeleri şeklinde bir haber gönderdi. Halifenin yardımı gelmeyince daha fazla zayıat vermemek için vali şehri Bizans İmparatoruna sulh ile teslim etti. *Maraş*'ta yaşayan Müslüman halk şehri terk ederek *Suriye* ve *el-Cezire* taraflarına çekildi. *Maraş*'a giren Bizans ordusu şehri yakıp yıkarak tahrip etti. **V. Konstantin**, babasının memleketi olan *Maraş*'tan *Suriye*'nin kuzeyine kadar uzanan bölgeleri dolaşarak akrabaları olduğu gerekçesiyle bölge halkının bir kısmını *Trakya*'ya götürdü. Bu sırada *Maraş*'ta yaşayan Hristiyan ahaliden *Nasturileri* de sürgün etti. *Maraş*'a da asker ve etraftan topladığı bazı Hristiyanları yerleştirdi. **II. Mervan**, *Hıms*'taki ayaklanmayı bastırdıktan sonra, *Maraş* üzerine bir ordu göndererek fethettirdi. İslâm orduları *Maraş*'a girdiklerinde yıkık, harap ve ahalisi sürgün edilmiş bir şehirle karşılaştılar. Halife buraya yeniden Müslüman ahali ve askeri birlikler gönderdi. **II. Mervan**, iki tarafı dere olan⁵⁴ şehrin etrafına bir de sur inşa ettirdi. İçeride ise kalenin surlarını tamir ettirip askerler yerleştirdi⁵⁵. *Emevilerin* son halifesi olan **II. Mervan**, *Maraş*'a büyük ehemmiyet vererek sürekli *Bizanslıların* saldırısına uğrayan ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında el değiştiren şehirde hâkimiyetini sağlamlaştırmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için de hem kalenin surlarını yaptırmış hem de şehri bir dış sur ile çevirtmiştir. Bu surlar halifenin isminden dolayı "*Mervani*" olarak isimlendirilmiştir. Kısa süre sonra *Bizanslılar* *Maraş*'ı yeniden alırlar. Bunun üzerine **Mervan, el-Velid b. Hişâm**'ı *Maraş*'a gönderdi. *Amik Ovası* üzerinden *Maraş* üzerine yürüyen İslâm ordusu şehri tekrar fethetti. *Velid*, *Bizanslılar* tarafından yıkılmış olan *Maraş* kalesinin surlarını yeniden yaptırdı⁵⁶. *Abbâsilerin* *Emevi* iktidarına son verdiği günlerde *Maraş*'a saldıran *Bizanslılar* şehri yeniden ele geçirip yakıp yıktılar.

⁵⁴ *Maraş* kalesi doğu tarafında Akdere, batı tarafından ise Şekerdere arasında bir tepe üzerine kurulmuştur. Bu iki dere kale önünde birleşerek aşağıya doğru akar.

⁵⁵ el-Belâzurî, 272; İbnü'l-Adim, IX, 3953; Ebû'l-Fidâ, I, 297; Ostrogorsky, 155.

⁵⁶ Demirci, 323-324.

Emevilerin 90 yıllık döneminde sürekli *Bizanslılar* ile *Araplar* arasında el değiştiren *sugûr* bölgesi şehirleri savaş alanı haline gelmişti. İnsanlar, can güvenliği olmayan bu bölgede yaşamaya pek istekli değillerdi. Müslümanlar fethettikleri *sugûr* şehirlerinde yaşayan Hristiyan ahalinin bir kısmını göçe zorlasalar da bir kısmını da zimmî statüsüne almışlardı. Ancak söz konusu bölge *Bizanslılar* tarafından yeniden alındığında Müslüman ahali ya katlediliyor ya da *Suriye*'ye çekilmek zorunda bırakılıyordu. *Bizanslılar* ise daha çok *Süryani*, *Nasturi* ve *Ermeni* gibi kendi mezheplerinden olmayan Hristiyan ahaliyi bölgeden sürgün ediyorlardı. Çünkü bu gruplar, *Rumların* mezhep taassupları yüzünden İslâm idaresini *Bizans* idaresine tercih ediyorlardı. İki taraf arasındaki sürekli çatışmalar sebebiyle *sugûr*, güvensiz ve insansız tampon bir bölge olmuştu. **Taberi** ve **İbnü'l-Esir** gibi İslâm tarihçileri Müslüman ve Hristiyan devletlerarasında oldukça geniş bir arazi şeridinin sahipsiz hudut bölgesi kabul edildiğini, bundan dolayı da Arapça *ed-davahî* (*İngilizce=no man's land*) yani sahipsiz arazi dendiğini yazmaktadırlar. Tamamen boş olmamakla birlikte, bu bölge ancak *Abbâsiler* zamanında ciddi anlamda iskâna açılabilmiştir⁵⁷.

Abbâsiler Döneminde Maraş

750'de *Abbâsiler* hilafeti ele geçirdikleri esnada, bu kargaşadan istifade eden *Bizanslılar Maraş*'ı yeniden ele geçirmişlerdi. *Abbâsiler* ülke içinde asayiş sağladıktan sonra selefleri gibi *Sugûr*'a büyük bir ehemmiyet verdiler. Burası elde tutulmadan *Suriye*'nin güvenliğini sağlamak mümkün değildi. *Abbâsiler*, *Bizans-İslâm* çatışmaları nedeniyle harap olan ve insansızlaşan *sugûr* şehirlerini yeniden yerleşime açıp mamur hale getirmeye karar verdiler. Bu zamana kadar *sugûr* bölgesindeki yerleşim alanları daha çok kale ve ribatlar oluşurken, *Abbâsilerle* birlikte şehirler kurulup insanlar buralara yerleştirilmeye başlandı.

İkinci *Abbâsi* halifesi **Ebû Cafer Mansûr** (753-775), *Şam* valisi olan amcası **Sâlih b. Ali**'yi *Sugûr* bölgesine gönderdi. **Sâlih b. Ali**, *Maraş*'ı yeniden mamur hale getirip tahkim ettirdi. Halife de etraftan Müslüman ahaliye arazi ve maaş vaat ederek buraya yerleştirdi. Hattâ *Sugûr* valisi **Sâlih b. Ali** kız kardeşleri **Ümm-i İsa** ve **Lübâbe**'yi de yanına alarak *Hades* üzerinden geçip *Orta Anadolu*'ya girerek *Bizanslılara* karşı *gazâya* çıkmıştı. Bu dönemde Müslümanlar *Misis*, *Adana*, *Keferbiyya*, *Tarsus*, *Maraş* ve *Hades* gibi şehirlerin

⁵⁷ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 36-37.

surlarını tamir ettirip içine Müslüman asker ve ahali yerleştirdiler⁵⁸. 769'da Hristiyanların *Maraş* taraflarında bir İslâm keşif kolunu ele geçirdikleri haberi gelince, bu çevreye yürüyen Müslüman askerler Hristiyanları cezalandırarak esir alıp *Filistin*'de *Remle*'ye sürgün ettiler⁵⁹. *Abbâsiler Tarsus, Adana, Misis, Maraş, Elbistan, Samsat ve Malatya*'ya kadar olan hattı tamamen ele geçirmişlerdi. *Bizanslıların Orta Anadolu'dan Güneydoğu Anadolu ve Suriye*'ye geçiş kapısı olan *Elbistan* ile *Hades* arasındaki *Derbû'l-Hadid* denilen *Akçaderbent* Müslümanların eline geçmişti⁶⁰. Bu geçit ağzında bulunan *el-Hades* şehri ise stratejik konumuyla ön plana çıkmaktaydı. *Abbâsiler* zamanında *Hades* ve *Maraş* üzerinde *İslâm-Bizans* çatışmaları hızlandı. Aşağı yukarı üç yüz yıl devam eden iki taraf arasındaki mücâdelede bölge sık sık el değiştirdi. Bu yüzden de pek çok defa tâhrîb edildi.

Halife **Ebû Cafer Mansûr** zamanında **Züfr b. Âsım b. Abdullah b. Yezid b. el-Hilâli** komutasındaki İslâm ordusu 770-771'de *Misis* taraflarına girmiş, burada *Bizanslılar* ile çeşitli çatışmalara girerek pek çok ganimet ele geçirip *Maraş* taraflarını da dolaşıp geri dönmüştü⁶¹. Halife **el-Mehdi** (775-785) zamanında 777-778'de *Bizans İmparatoru IV. Leon, Mihail el-Patrik* komutasında 80 bin kişilik bir orduyu *Sugûr* bölgesine gönderdi. *Bizans* ordusu *Hades*'i geçerek *Akabetu Harretin*'e inip bölge halkını yenilgiye uğratmıştı. Buradan *Anzerân* köyüne gelen *Bizanslılar* birçok Müslüman'ı öldürüp burayı ateşe verip *Maraş*'a ulaşmıştı. Bu sırada *Maraş*'ta vali olan halife **Mehdi**'nin büyük amcası **İsâ b. Ali, Sâlim el-Burnûsi** adlı Müslüman komutanla birleşerek *Bizanslılarla* savaşa tutuştu. **İsâ**, bundan bir süre önce aynı yıl içinde Hristiyanlarla savaşarak onlara ağır kayıplar verdirmiş olmalıdır ki, *Bizanslılar* ondan intikam almak için *Maraş*'a gelmişlerdi. *Maraş*'ı kuşatan *Bizanslılar* çatışmanın başlangıcında valinin 8 adamını öldürmüş olmalarına rağmen surlarını geçip şehri ele geçiremediler. **Mihail** daha sonra *Maraş* üzerinden *Ceyhan* tarafına geçti. Bu sırada *Dâbık*'da bulunan ve *Bizans*'a karşı gazâ ile meşgul olan başka bir Müslüman komutan **Sümâme b. el-Velid el-Abbâsi**, adamlarından **Mülâle b. Hikmet**'i bir kısım askerleri ile **Mihail**'in üzerine

⁵⁸ İbn-i Kesir, X, 130, 272; Demirci, 319.

⁵⁹ Abu'l-Farac, I, 200.

⁶⁰ Philip K. Hitti, *History of Syria*, Macmillan-Co. Ltd New York . St. Martin's Press, London, 1957, s. 442-443.

⁶¹ Halifet b. Hayyât, *Tarihu Halifet b. Hayyât*, (Çev.: A. Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s.510.

göndermişti. **Mülâle** ile *Bizans* komutanının güçleri *Hades* geçitlerinde karşılaşmışlardı. Burada iki taraf arasında şiddetli muharebede Müslüman askerler ağır bir hezimete uğradıkları gibi başlarındaki komutan **Mülâle** de şehit düşmüştü. Bu çatışmadan Müslüman askerlerden çok az bir kısmı kaçarak kurtulabilmişti⁶². Bizans İmparatoru **IV. Leon Maraş** bölgesinden çok sayıda insanı *Trakya*'ya sürgün etmiştir⁶³.

Bu dönemde *sugûr* şehirlerinin güçlendirilmesine önem verildiğini görüyoruz. *Abbâsiler* zamanında başta *Bağdad* olmak üzere birçok şehir kurulmuştur. Bu dönemde *Abbâsiler* imar ve kültür faaliyetlerine önem verdiklerinden dolayı pek çok mühendis yetiştirip ya da dışarıdan getirip şehirler inşa ettirmişlerdir. Bu mühendisler, Halife **Ebû Cafer Mansur**'un emriyle *Anadolu'da Malatya, Misis ve Mansûr (Hısn-ı Mansur)* gibi bazı şehirleri yeniden inşa ederler⁶⁴.

Abbâsilerle Bizanslılar arasında çatışmalar sürüp giderken, 778-779'da **Hasan b. Kahtaba et-Tâî** (ö.779) 80 bin askerle *Anadolu*'ya bir *gazâ* seferine çıkmıştı. Birçok yeri yağmalayan, fetheden **Hasan** dönüşte *Maraş* bölgesine gelmiş, *Bizans* ordusunun bölgedeki faaliyetlerine son vererek şehrin asayiş ve güvenliğini yeniden sağlamıştı. **Hasan**'ın zaferlerinden ve başarılarından *Anadolu*'nun yerli Hristiyanları da öyle yılmışlardı ki, kiliselere korkudan onun resimlerini astıkları rivayet olunmaktadır.

777-780 yılları arasında **el-Mehdî**, *İran, Horasan ve Türkistan* gibi memleketlerden büyük bir ordu toplayarak oğlu **el-Hadî**'yi *Bağdad*'da naip olarak bıraktıktan sonra diğer oğlu **Hârûn** ile birlikte *Anadolu*'ya sefere çıktı. *Haleb*'e gelen halife burada ortaya çıkan bir isyancı grubu temizledikten sonra oğlu **Hârûn**'u başkomutan olarak görevlendirip yanına **Hasan b. Kahtaba** ile **Hasan b. Süleyman el-Bermekî**'yi katarak *Ceyhan* nehrine kadar geldi. **Abu'l-Farac**, *Abbâsi* halifesinin *Arbisos'a (Efsus=Afşin)* kadar ulaştığını ve çadırını *Puraman (Hurman)* nehri kenarına kurduğunu yazar⁶⁵. **M.Halil Yinanç**'a göre bu mıntıkeyi çok beğenen halife **el-Mehdî** burada bir şehir

⁶² Halifet b. Hayyât, 520.

⁶³ René Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi* (Çev.: Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2005, s.318.

⁶⁴ Ahmed b. Ebî Yakûb b. Cafer b. Vehb b. Vâzih el- Kâtib el-Yakubî, *Kitabu'l-Büldan* (Neşr.: F. Wüstenfeld), Lugduni Batavorum, Apud E.J.Brill, 1892, s.231.

⁶⁵ Abu'l-Farac, I, 204.

inşa etmek istediye de bunu yapmaya zamanı olmamıştır⁶⁶. Halife buradan geri dönerken, oğlu **Hârûn** da bu güçlü ordu ile *Anadolu* içlerine ilerlemiş ve birçok yeri fethederek büyük ganimetle geri dönmüştü. **el-Mehdî**, 781-782'de yine oğlu **Hârûn**'u güçlü bir orduyla *gazâ* yapması için *Anadolu*'ya gönderdi. **Hârûn**, *Anadolu*'yu boydan boya geçerek *İstanbul Boğazı*'na kadar ilerledi. Kaynaklarda belirtilmemekle birlikte onun gerçek hedefi *İstanbul*'u fethetmekti. Ancak *Bizans* imparatoru, **Hârûn**'la yılda 70 bin altın karşılığında üç sene geçerli olacak bir anlaşma yaparak geri dönmesini sağlamıştır⁶⁷. 785-786 yılında **Ma'tuk b. Yahya**, *Derbü'r-Rahib* yolundan geçerek *Rumların* üzerine sefere çıkarak *Hades*'e kadar ulaşmıştı⁶⁸.

Bu arada **Hasan b. Kahtaba**, Halife **el-Mehdî**'den yıkık ve harap bir halde bulunan *Hades* ve *Tarsus* şehirlerinin yeniden tamir edilmesini istedi. Bu şehirler tamir edilip içine garnizonlar yerleştirilirse *Bizans*'ın bölgeye saldırıları durdurulabilecekti. Bu tavsiyeler üzerine her iki şehir yeniden inşa edildi. Halife **el-Mehdî**, *Kınnesrin* ve *el-Cezire* valisi **Ali b. Süleyman b. Ali**'yi *Hades*'i yeniden kurmakla görevlendirdi. *Hades*'in yeniden inşasına 779'da başlandığı ve 786 yılında bittirildiği anlaşılmaktadır. Yeniden inşa edilen *Hades*'e halifenin adına nispetle **Mehdiye** veya **Muhammediye** adı verildiyse de bu yaygınlaşmayıp eski ad kullanılmaya devam etti. Bu sırada halife **el-Mehdî** de ölmüştü. **Ali b. Süleymân**, *Hades*'i inşa edince 4000 asker için para ayırmış ve *Malatya*, *Samsat*, *Keysun*, *Dülük* ve *Raban* şehirlerinden 2000 kişiyi buraya göç ettirmişti. Yeni halife olan *el-Hâdî*, **Ali b. Süleymân**'ı azledip yerine *el-Cezire* ve *Kınnesrin* valisi olarak **Muhammed b. İbrahim b. Muhamed b. Ali**'yi tayin etti. **Muhammed**, *Şam*, *el-Cezire* ve *Horasan* ahalisinden bazılarını 40 dinar maaşla asker yapıp ev ve ikta vererek bu bölgeye gönderdi. Ayrıca onların her birine 300 dirhem ihsanda bulundu. *Abbâsilerin* bu bölgeye iskân ettikleri insan sayısı 25 bine ulaşmıştı. *Hades*'in yapımının tamamlanmasından bir yıl sonra kışın bölgeye aşırı kar yağmasından dolayı kerpiçle yapılan surları ve evler yıkılmaya başlamıştı. Aynı zamanda *Bizanslılar* da *Hades*'e saldırmıştı. Bu yüzden buranın ahalisi şehri terk ederek kaçmıştı. Böylece Hristiyanlar *Hades*'i işgal edip, içindeki camiye yıkmışlar, Müslümanların mallarını yağmalayıp evlerini yerle bir etmişlerdi⁶⁹.

⁶⁶ Yinanç, "Elbistan", 224.

⁶⁷ Ebi'l-Fidâ, I, 308.

⁶⁸ Yakut, II, 227; İbn Kesir, X, 265.

⁶⁹ el-Belâzürî, 273-274; Yakut, II, 228; Demirci, 326; Hades, 42.

1. Hârûn Reşid Döneminde Maraş:

Hârûn Reşid (786–809) halife olduktan sonra bu bölgede yaşayan Hristiyan halkın, *Bizans*'ın lehine casusluk yaptıklarını tespit edince *Keysun*'dan *Hades*'e kadar yerlerde bulunan 15 kilisenin yıkılmasını emreder. Bu arada halife harap olan *Hades*'i yeniden inşa etmek için bölgede bulunan *Keysun* şehrinin harabelerinden 2000 kağıt ile mermer taşıtır. **Muhammed b. İbrahim**'e *Hades*'i yeniden inşa ettiren **Hârûn Reşid**, daha sonra onu azleder. Buraya birçok asker ve insan getirilir. Halife kiliseleri yağmalatıp, Hristiyanların Müslümanlar gibi giyinmelerini de emretmişti. Bunun nedeni ise onların *Bizans*'ın buraya yaptığı saldırılarına destek vermeleriydi. **Hârûn Reşid** *Hades*'in tamir edilmesinden sonra *Tarsus* şehrinin de yeniden yapılmasını emreder. İki şehrin de tamiratının bitirilmesinden sonra bölge Müslüman komutanlara ikta edilir⁷⁰. **Hârûn Reşid** zamanında *Maraş*, *Hades* ve *Dârende* şehirleri sürekli *Bizanslılar* ile Müslümanlar arasında çatışma alanı olmuştur⁷¹.

Abbâsiler, *Sugûr* bölgesine *İran*, *Horasan* ve *Türkistan*'dan insanları getirтип yerleştiriyorlardı. Bu gelenlerin ekseriyeti İslâmiyet'i yeni kabul etmiş *Türk*lerdi. *Memlük* adı verilen bu *Türkler*, *Bizans*'a karşı *sugûr* bölgesini korudukları gibi aynı zamanda *Anadolu* içlerine seferler yaparak *Üsküdar* önlerine kadar akınlarda bulunuyorlardı. Bu dönemde *Maraş* ve *Tarsus* taraflarında çok sayıda *Türk* asıllı komutana rastlanır. Bunlardan biri halife tarafından *Tarsus*'un imarına ve valiliğine memur edilen **Ferec b. Süleym el-Hadım et-Türki**'ydi. Bu şahıs *Çukurova*'da *Ayn-ı Zarba*'yı de inşa etmişti. Bu komutan tarafından *Horasan* ve *Türkistan* tarafından getirilenler bu bölgeye yerleştirilmişti. **Hali-fe Ebû Cafer Mansûr** tarafından, *Erzurum* ve *Malatya* taraflarında *Bizans*'ın tahrip ettiği şehirlerde, 70 bin kişi çalıştırılarak *Arrafe* denilen 5-15 kişilik askerin yaşadığı evler inşa ettirildi. Bölgeye *Araplardan* nüfus getirilmesinin yanında *Türklerden* de birlikler gönderildi. Bu dönemde *Erzurum* ve *Malatya* taraflarına *Orta Asya*'dan getirilen gönüllü *Türkler* ile diğer İslâm mücahitlerinin yerleştirilmesi sonucunda nüfus 100 bin kişiye ulaşmıştı. *El-Cezire* bölgesinden getirilen 4 bin kişinin her birine on dinar zam ile yüz dinar harçlık, ev ve toprak dağıtılarak bölgeye yerleşmeleri teşvik ediliyordu. *Ayn-ı Zarba*, *Hârûniye*, *Maraş*, *el-Hades*, *Malatya*, *Zibatra*, *Keysûn* ve *Samsat* gibi şehirler iskân

⁷⁰ el-Belâzurî, 274–275; Abu'l-Farac, I, 205; Demirci, 326–327.

⁷¹ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 39.

edilip Müslüman nüfusla dolduruldu. Bu bölgelere *Irak*'ın güneyindeki *Sevâd* denilen arazilerinden sürgün edilen *Zutlar*⁷² da yerleştirilmişti. Söz konusu yerlere sürgün edilen *Zutlar*, Halife **Mutasım** zamanında *Bizanslıların* 835'te bölgeye yaptıkları bir saldırıyla kılıçtan geçirilmişlerdir⁷³.

Hârûn Reşid halifeliği döneminde her yıl *Anadolu* içlerine iki sefer yapılmasını emretmişti. Kendisi de iki senede bir bu seferlere iştirak etmekteydi. Halife 806–807 senesinde **Herseme**'yi büyük bir ordu ile *Anadolu*'ya sefere gönderdi. Kendisi de bizzat *Maraş*'ın sekiz fersah güneydoğusunda bulunan *Hades*'e geldi. *Ermeniye* valisi **Said b. Müslim b. Kuteybe el-Bâhili**'yi *Maraş* valiliğine atadı. *Tarsus*, *Hades* ve *Malatya* valileri azledilerek yerlerine daha güçlü ve halifeye bağlı olanlar getirildi. Halife *Sugûru* ayrı bir vilayet yaparak *el-Cezire* ve *Kinnesrin*'den ayırdı. *Sugûr* valiliğini **Sâbit b. Nasr el-Huzâi**'ye verdi. Bundan sonra *Maraş* valileri *Sugûr* valilerine tabi olmaya başladı. *Maraş* valisi olan **Sâbit**, zamanında 808'de bölgeye *Bizanslılar* taarruz etti. Vali şehirde savunma tedbirleri alarak *Bizans*'a karşı koydu. Bunun üzerine Hristiyanlar çekilmek zorunda kaldılar. 809'da *Maraş* valisi **Sâbit**, *Bizanslılar* üzerine bir akın yaptı ve bazı fetihlerde bulundu⁷⁴.

Müslümanlar bu hudutlardan *Anadolu* içlerine taarruzlarda bulunurlardı. *Bizans* da devamlı bunlara karşı harekette bulunmaktaydı. Emevilerin iktidara çıkışı ile *Bizans* bölgeden kovulmuştu. *Abbâsiler* zamanında *Avâsım*'a daha fazla önem verildi. Bölgede birçok yeni kale ve hisar inşa edildi. Buralara *Arap* memleketlerinden, *İran* ve *Türk* ülkelerinden halk ve askerler yerleştirilip maaşa bağlandı. Bunlara bölge arazileri *ikta* edildi. Bu dönemde bölgenin İslâmlaşması sağlanmış oldu⁷⁵.

2. Hârûn Reşid'in Oğulları Döneminde Maraş :

Hârûn Reşid'in ölümünden sonra yerine oğlu **Emin** (809-813) halife oldu. O, kardeşi **Me'mun** (813–833) tarafından öldürülüp halife olduğu yıllarda **Emin**'e taraftar olan *Arapların* *Akîl* adlı kabilesinden **Nasr b. Şit**, *Maraş* yakınlarında *Keysun*'da⁷⁶ (*Keysum*) bulunmaktaydı. Bu şahıs *Keysun* şehrini ta-

⁷² Zutlar: Çobanlıkla uğraşan bir Hint topluluğudur. Abbâsiler zamanında Irak'a yerleştirilmişlerdir.

⁷³ Ebû'l-Fidâ, I, 314; Abu'l-Farac, I, 208; İbn-i Kesir, X, s.477; Demirci, 327.

⁷⁴ el-Belâzuri, 188; İbn-i Kesir, X, 349.

⁷⁵ Atalay, 28-30.

⁷⁶ Keysun, Kaesoun, Kaysun, Kaesun Cesum, Keysun: Ortaçağın meşhur bir şehri olup günümüzde Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı bir kasabadır. Birçok tarih ve coğrafya müellifi Keysun ile Göksun'u

mir ettirmiş etrafını üç ayrı surla hattâ beş ayrı surla çevirmişti⁷⁷. Bu doğru olmalıdır ki *Nasr* uzun yıllar *Me'mun*'a direnerek *Keysun* ve *Maraş* taraflarında müstakil bir şekilde yaşamıştır. **Emin**'in katlini duyan bu şahıs isyan ederek bölgeyi ele geçirdi. Yeni halife **Me'mun** kendisine hizmetlerinden dolayı veziri **Fazl b. Sehl**'in kardeşi **Hasan b. Sehl**'e bazı yerleri *ikta* ettiği gibi *Maraş* ve *Keysun* taraflarını da ona bırakmıştı. Ancak **Fazl**'in *Maraş* ve *Keysun*'u ele geçirebilmesi için **Nasr** ile mücadele etmesi gerekiyordu. O, 814–815 senesinde *Musul*, *el-Cezire* ve *Maraş* taraflarını **Tahir b. Hüseyin**'e vererek onu **Nasr b. Şit** üzerine gönderdi. **Tahir Rakka** üzerinden *Maraş* taraflarına gelerek *Keysun* üzerine yürüdü ve burada **Nasr** ile yaptığı savaşı kaybederek geri *Rakka*'ya döndü. **Nasr**'ın kazandığı bu zafer onun şöhretini artırdı. Bu sırada *Anadolu* genel valisi olan **Hasan b. Sehl** halka bir takım zulüm yapıyordu. Bundan dolayı halk memnun değildi. Ayrıca bu sırada *Irak*'ta da ayaklanmalar vardı. Bu fırsatları değerlendiren **Nasr b. Şit**, *Keysun*'dan hareketle geçerek *Fırat*'ı geçerek *Urfa*'yı almış ve *Harran*'ı kuşatmıştı. *Maraş* da **Nasr**'ın kontrolündeydi⁷⁸.

Bu sırada başta vezir olan **Fazl b. Sehl** olmak üzere *Abbâsî Devleti*'nin önemli makamlarını elinde bulunduran idarî ve askerî yetkililerin ekseriyeti *İranlı* ve *Türk*'tü. Bu durum *Arapların* hoşnutsuzluğuna neden olmuştu. *Arap* asıllı olan **Nasr b. Şit**, bir ölçüde *Abbâsî Devleti*'nin gidişatından memnun değil ve asabiyet duyguları ile hareket ediyordu. **Nasr**, *el-Cezire*'yi tamamen ele geçirmişti. Böylece onun kurduğu müstakil emirliğin hudutları *Maraş* ve *Keysun*'dan *Musul*'a kadar uzanmıştı. Şiilerden bazıları onun yanına gelerek “*Sen Abbâs oğullarını mağlub ettin! Arap'ı onlardan ayırdın! Bir halifeye biat eylesen kuvvetin daha ziyade artar*” dediklerinde, o bunu kabul etmemiştir. Gerçek amacının *Abbâsilere* karşı olmadığını ancak devletin *Acemler* ve *Türkler* tarafından istilasını hazmedemediğini ifade ederek Şiilerin isteğini geri çevirmiştir⁷⁹.

820-821'de **Me'mun** **Tahir b. Hüseyin**'i zaptiye nâzırı ve oğlu **Abdullah**'ı da *Rakka* valiliğine getirdi. Ancak **Tahir**, kardeşi **Emin**'in katledilmesindeki rolü sebebiyle **Me'mun** kendisine karşı beslediği hislerden endişe etmektey-

(Koukousos, Kokusos, Kokison) birbirlerine karıştırmışlardır. İslâm-Bizans çatışmalarında geçen yer daha çok Göksu nehri yakınlarında bulunan *Keysun*'dur. Göksun ise Ortaçağ'da büyük bir yerleşim yeri değildir. Bk. İbnü'l-Adim, I, 265.

⁷⁷ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 39.

⁷⁸ Abu'l-Farac, I, 218; Yinanç, “*Maraş Emirleri*”, 286.

⁷⁹ Atalay, 30.

di. **Me'mun** da onu yanından uzaklaştırmak istiyordu. Bu sebeple **Me'mun** onu *Horasan* valiliğine atadı. **Me'mun, Abdullah b. Tahir**'i babasının yerine zaptiye nazırı tayin ederek *Rakka*'dan *Mısır*'a kadar olan memleketleri ona vererek **Nasr b. Şit**'i (**Nasr b.Şebes el-Ukayli**) *Maraş* bölgesinden uzaklaştırmasını istedi. **Abdullah b.Tahir**, *Maraş ve Keysun (Keysun-Keysum)* bölgesine gelerek bir müddet uğraştıktan sonra **Nasr**'ı mağlup ederek 824-825'te sığındığı kalede ona aman verip teslim aldı. **Abdullah b. Tahir**, **Nasr**'ı affedip *Bağdad*'a gönderdi ve *Keysun* kalesini yıktı. Bir süre sonra kendisi de *Keysun*'dan *Mısır*'a gitti⁸⁰.

830-831'de Halife **Me'mun** *Bizanslılar* üzerine *gazâ* amacıyla *Bağdad*'tan hareket etti. *Musul, Menbic, Misis* yoluyla *Tarsus*'a geldi. Buradan *Toros* geçitlerini aşarak *Anadolu* içlerine girdi ve pek çok ganimet elde ederek geri döndü. **Me'mun** 831-832'de tekrar *Anadolu*'ya sefere çıkıp ilk gittiği yoldan ilerleyerek *Tuvana*'a (*Niğde sınırları içindeki Kilisehisar-Kemerhisar*) ulaşarak buraları ele geçirip şehri yeniden inşa edip içine Müslüman askerleri yerleştirdi. Halife seferine *Kayseri- Göksun ve Maraş* üzerinden devam ederek *Tarsus*'a geri döndü. Burada 833 yılında vefat etti ve oraya defnedildi⁸¹.

Mu'tasım halife olunca (833-842) ağabeyi gibi bölgeye ehemmiyet vermedi. Hattâ bizzat *Tuvana* şehrini tahrip ettirerek askerleri geri *Toros Dağları*'nın güney hudutlarına çekti. **Mu'tasım** elinde bulunan kale ve şehirlerle yetinerek içlerine asker yerleştirip, sur ve hisarlarını tamir ettirdi. Onun zamanında *Bizanslılar* bölgeye hücum edemediler. Bu sayede *Sugûr* bölgesinde kültürel ve dinî faaliyetler gelişti. Bu halifenin zamanında *Sugûr* bölgesine birçok *Türk* komutan ve asker yerleştirildi. Halife bunlarla birlikte *Bizans*'a karşı seferlere de çıktı. **Mu'tasım** 838'de *Türk* askerleriyle birlikte *Hades* üzerinden *Anadolu* içlerine sefere çıkmıştı. 841 yılında **Ebü Said Muhammed b. Yusuf**, *Maraş ve Malatya* üzerinden *Anadolu*'ya sefere çıkmasına rağmen *Bizanslılar* onu püskürterek söz konusu şehirler ile *Hades*'i istila ederek Müslümanlardan birçok esir götürdüler. *Bizanslılar* *Maraş* bölgesiyle ilgilerini hiç kesmiyorlar ve fırsat buldukça saldırmaktan geri durmuyorlardı. Müslümanlar ise bu saldırılara karşı koymaktan bıkmıyorlardı⁸². **Mu'tasım** zamanında hilafet ordularının önemli bir kısmını *Türkler* oluşturuyorlardı.

⁸⁰ Atalay, 30.

⁸¹ Abu'l-Farac, I, 222; Besim Darkot, "Tarsus", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, s. 18.

⁸² Abu'l-Farac, I, 229; Honigmann, "Maraş", 313; Faruk Sümer, 6.

Bu dönemde *Anadolu gazâlarına Afşin, İtah et-Türkî, Vasif, Mengüçur, Ferganalı Ömer, Semerkandlı Haris ve Boğa* gibi pek çok Türk komutanlar katıldılar⁸³.

Halife **Mu'tasım** zamanında *Türk* komutanlarından **Afşin Bey**⁸⁴ **Bâbek** isyanını bastırmıştı. **Afşin**'e yenilen **Bâbek Bizans İmparatorluğuna** sığınmıştı. Onu takip ederek *Anadolu*'ya giren *Afşin Bey*, bu sırada *Tarsus* üzerinden *Kozan, Haçin, Göksun* ve *Uzunyayla* üzerinden *Kayseri*'yi kuşatan halifeye yardım gelmişti. **Afşin Bey**'in *Bizanslıları* arka arkaya mağlup ederek geldiği yerin *Silvan, Malatya, Akçadağ, Elbistan, Rumman* üzerinden *Tel-Afşin*'e buradan *Zamantı'dan Kayseri*'ye ulaştığı tahmin edilmektedir. *Tel-Afşin* köyünün adının **Afşin Bey**'den kaynaklandığı söylenmektedir⁸⁵.

Makedonya Hanedanı'nı kuran **I.Basileious** zamanında (867-886) Hıristiyanlar *Sugûr* bölgesine doğru yayılmaya devam ettiler. İmparator 872'de *Fırat* bölgesine ilerleyerek *Zibatra (Doğan şehir)* ve *Samsat*'i aldı. Ancak kuşattığı *Malatya* kalesi önünde Müslümanlara ağır bir şekilde yenildi⁸⁶. İslâm hudutlarından sayılan bu beldelerin alınması *Maraş* ve *Hades* şehirlerinin elde tutulmasını zorlaştırmıştı.

3. Tolunoğulları ve İhsidiler Zamanında Maraş Bölgesi:

Halife **Mu'tasım** annesinin *Türk* asıllı olması sebebiyle askeri ve idari müesseselerinin başına *Türk*leri getirdi. Bu dönemde *Sugûr* bölgesine çok sayıda *Türk* yerleştirilmişti. *Sugûr* valiliğine tayin edilen komutanların da bir iki istisna dışında tamamen *Türk* asıllı oldukları görülmektedir. Bu sırada *Maraş* şehri de önemli bir merkez haline gelmişti. *Sugûr* valileri bazen *Malatya*, bazen *Tarsus* ve bazen de *Maraş*'ta oturmaktaydılar⁸⁷. Bölgede görev yapan kişilerin isimlerine baktığımız zaman bunların pek çoğunun *Türk* asıllı oldukları görülmektedir. Bilhassa **Halife Mütevekkil** (847-861) zamanında orduda *Türklerin* sayısı daha da artmıştı. *Türk* asıllı **Tolun** adlı komutanın ölümünden sonra yerini oğlu **Ahmed** almıştı. 860'lı yıllarda *Abbâsi* halife-

⁸³ Koprman, "Abbâsiler Döneminde Bizans Sugûr'unda Türklük Faaliyetleri", 336.

⁸⁴ Afşin adıyla tanınan iki ünlü *Türk* komutanı vardır. Birisi Babek isyanını bastıran Ferganalı Afşin Bey'dir. Diğeri ise Alpaslan'ın komutanlarından olup, Anadolu seferine çıkmıştır. Afşin Bey Malatya, Elbistan, Sivas, Kayseri gibi Bizanslıların ellerinde bulunan şehirleri yağmalayarak Sakarya nehrine kadar ulaşmıştır. İki Afşin Bey'in de ortak yönü Anadolu'ya sefer yapış bugünkü Afşin yöresine gelmeleridir. Tel-Afşin köyünün isminin buradan gelme ihtimali yüksektir.

⁸⁵ Hasan Reşit Tankut, *Maraş Yollarında*, Receb Ulusoglu Matbaası, Ankara 1944, s. 99-102.

⁸⁶ Ostrogorsky, 221; Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 52-56.

⁸⁷ Atalay, 31; Yinanç, "Maraş Emirleri", 287.

lerinin güçsüzlüğünden istifade eden *Türk* asıllı ümerâ birbirleriyle nüfuz mücadelesine girmişlerdi. Bu durumu gören **Ahmed b. Tolun**, *Sugûr*'a giderek gazâ ve ilimle meşgul olmaya karar verdi. Halife tarafından *Tarsus* valiliğine atanan **Ahmed** halk ile yakın temasa geçerek onların sevgisini kazandı. Bu sırada **Tarsus** ve çevresindeki *sugûr* şehirlerinde *İran*, *Horasan* ve *Türkistan*'dan gelen savaşçı, sufi vesaire gazilerin de toplanmasıyla nüfusun bir milyona ulaştığı görülmektedir. *Bizans*'a karşı savaşlara katılmak amacıyla toplanan bu unsurların arasında çok sayıda *Türkün* de olduğu görülmektedir⁸⁸. *Tarsus*'tan *Maraş*'a kadar uzanan bölgeyi idare eden **Ahmed** 868'de *Mısır*'da müstakil bir devlet kurduğunda *Suriye* bölgesine ek olarak *Sugûr*'un idaresi de kendisine verildi. Bu sırada bölgenin nüfusunun ekseriyetini *Türk*, *İranlı* ve *Araplar* oluşturuyordu. Bunun yanında *Ermeni*, *Süryani*, *Nasturî* ve *Rum* unsurlar da vardı. Ayrıca *Bizanslılar* Müslümanlarla giriştikleri mücadele sırasında *Balkan* milletlerinden birçok asker toplamışlardı. Bu askerlerin içlerinde *Avrupa*'ya yürüten *Türk* kavimlerinden *Bulgar*, *Peçenek*, *Uz* ve *Kumanlar* da vardı. *Bizans* ordusundan Müslümanlar tarafına geçen bu unsurlar *Sugûr*, *Konya*, *Karaman* ve *Mersin* taraflarına yerleştirilir⁸⁹.

Tolunoğlu Ahmed 868'den 884 yılına kadar *Barka*'dan *Fırat* nehrine kadar olan bölgeyi idare etmiştir. Bir taraftan da *Bağdad* Abbâsi sarayında bulunan rakipleri ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleden galip çıkan **Ahmed**, *Antakya*, *Şam* ve *Tarsus* yörelerini de yönetimi altına aldı. **Ahmed** *Anadolu* içlerine kadar seferler yapmak istemişti. *Tarsus* halkı tarafından çok sevilen **Ahmed** birkaç defa bölgeye kadar gelmiştir. **Ahmed**'in *Tarsus*'ta **Yazman** adlı bir *Türk* valisi bulunmaktaydı. **Ahmed**'in *Haleb* ve *Rakka* taraflarına vali tayin ettiği kölelerinden **Lülü** bu sırada Halifenin kardeşi **el-Muvaffak**'ın kışkırtmasıyla ayaklandı. Bu arada *Abbâsilere* karşı *Irak*'ın güneyindeki topraklarda çalışan zenci köleler de ayaklanmıştı. Bu yüzden **Lülü**, **el-Muvaffak**'a büyük destek vererek köle ayaklanmasının bastırılmasında büyük yararlıklar göstermişti. Ancak o aldığı ganimetleri kendi askerlerine bölüştürünce, **el-Muvaffak**'ın düşmanlığını kazandı. Önce hapsedildi, sonra perişan bir şekilde *Mısır*'a sığınmak zorunda kaldı. **Lülü**'nün isyanı sebebiyle *Tarsus* ve *Maraş* yöreleri yeniden halifenin hâkimiyeti altına geçmiş oldu.

⁸⁸ K. Yaşar Koprıman, "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. VI, s.57; Aynı müellif, "Abbâsiler Döneminde Bizans Sugûrunda Türklük Faaliyetleri", 336.

⁸⁹ Demirci, 328-329.

Ahmed b. Tolun döneminde 877'de, bir *Bizans* ordusu **I.Basileios** komutasında *Kayseri*'den hareket ederek *Zibatra ve Samsat* üzerinden geçerek *Keysun ve Raban* yoluyla *Maraş* üzerine bir taarruz planlamıştı. Nitekim *Bizans* ordusu *Zamantı (Karmalas Suyu)* nehrini geçerek *Sarız (Saroz) ve Göksun'a (Kukasos)* varıp buradan *Maraş'a* yürüdü. *Maraş'a* gelmeden önce, **Honigmann**'ın ifadelerine göre, bugün yeri belli olmayan *Maraş* ile *Göksun* arasında bulunması muhtemel *Kallipolis, Padasia (Tekir çayı kenarında yerleşim yerleri olmalıdır)* ve *Torosların* doğusundaki boğazlar üzerinden *Maraş'a* yürümüştü. İmparator *Ceyhan* nehrini (*Pyramus*) *Zeytun* hizasından geçtikten sonra bu nehir kenarındaki *el-Kussuk Boğazı*'nı aşarak *Paradeisos* nehrini geçmişti. Bu nehir *Maraş*'ın yukarısında *Ceyhan'a* karışan *Bertiz veya Pertus* çayıdır. Daha önce de buradan ilerleyen *Bizans* ordusu *Maraş* ve *el-Hades* şehirlerini birkaç defa tahrip etmişti. Bunda da böyle olmuştur. 881 ve 882'de *Maraş* ve *Hades* üzerine *Bizanslılar* bir saldırı daha planlamışlardır. Bu sırada bölgeye doğudan *Ermeniler* de geliyor ve *Bizans* onları İslâm hudutlarına yerleştiriyordu. Böylece *Sugûr*'da durum *Bizans*'ın lehine değişiklik göstermekteydi⁹⁰. Bu sırada *Bizans* 100 bin kişilik bir güçle *Sugûr* bölgesini yeniden tehdit etmekteydi. Müslümanların üzerine yürüyen *Bizans* ordusuna dini liderlerin komutanlık yaptıkları da görülmekteydi. *Sugûr'a* yürüyen *Bizans* ordusunun sayısı zaman zaman 200 bine kadar ulaşmaktaydı⁹¹. 881-882'de *Bizanslıların Malatya* tarafına saldırılarına karşı koymak üzere *Maraş'ta* bulunan Müslümanlar oraya gönderilmişti⁹².

Ahmed b. Tolun'un vefatı üzerine *Musul* valisi **İshak b. Kundacık** ile *Sacoğularından Muhammed, el-Muvaffak*'ın kışkırtmasıyla *Suriye* üzerine yürümüşlerdi. Bunlar *Dımaşk'a* kadar ulaşmışlardı. **Ahmed**'in oğlu **Humâraveyh** bunları mağlup ederek bütün *Suriye ve Sugûr* bölgesini yeniden *Tolunoğulları*'na kattı. **Humâraveyh** ile *el-Muvaffak*'ın oğlu **Ebû Abbâs** arasında *Suriye*'de devam eden muharebelerde *Abbâsi* ordusu yenildi. **Ebû Abbâs** önce *Dımaşk'a* çekilmiş, daha sonra ise *Antakya* üzerinden *Tarsus'a* sonra da *Maraş'a* gelip buradan *Keysun ve Samsat* üzerinden *Bağdad'a* dönmüştür⁹³. 904-905'da *Tolunoğulları* hanedanı yıkıldığı zaman *Sugûr* valisi **Ebû'l-Aşâyir**

⁹⁰ Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 60-62; Honigmann, "Maraş", 314.

⁹¹ Demirci, 330.

⁹² İbn-i Kesir, XI, 88.

⁹³ Ebûlfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti*, (Hazr.: Fazıl Gezenferoğlu, Çev.: Selçuk Aklın), Ötüken Yay, İstanbul, 1997, s. 124.

zamanında *Bizans* komutanı **Andronikos**, *Maraş* ve *Tarsus* taraflarını istila etti⁹⁴. Bunun üzerine halife **el-Müktefî** valiyi azlederek yerine **Rüstem b. Berdu**'yu tayin eder. 915-916'da *Bizans* ordusu bir kez daha *Maraş* bölgesine kadar gelerek yağma ve tahribatta bulunur. *Bizanslılar* ile işbirliği yapan *Ermeni* asıllı **Mleh**, *Maraş* bölgesini yağmalatır. *Maraş'tan Tarsus'a* kadar olan bölgede 50 bin kişi esir edilip sürgüne gönderilir. **Mleh**, *Maraş'ın* kuzeyinde *Zamanlı*'ya doğru uzanan bölgede *Bizans'a* bağlı bir askeri bölgenin (*theme*) yöneticisi durumundaydı. Bu sırada *Ermeniler Anadolu'nun* doğusunda küçük devletçikler oluşturmuşlardı. Bunlardan biri de *Malatya'yı* ele geçiren *Ermeni Pavlikian*'larıdır⁹⁵. *Araplar, Bizans ve Ermenilerin* bu saldırılarına karşılık vererek 916-17-18'de *Tarsus'tan Malatya'ya* kadar olan yerleri istirdat etmişlerdi. Ancak arkasından *Maraş ve Hades* tarafları yeniden *Bizanslıların* eline geçti. **Seyfüddevle**'nin bölgeyi alıp yeniden imar etmesine kadar *Maraş ve Hades* yıkık ve harap halde kalırlar. *Bizanslılar* daha çok *Maraş'ın* kuzeyinde *Dârende* bölgesini ellerinde tutuyorlar ve buraya bağlı olarak *Hurman kalesi, Huni ve Elbistan'ı* da yönetiyorlardı. *Huni ve Elbistan'da* birer piskoposluk merkezi de kurmuşlardı⁹⁶. Bu tarihlerde *Bizanslılar* Müslümanlar üzerinde bölgede üstünlük kurmaya başlamışlardı. Nitekim 934 yılında *Bizans* ordusu *Malatya'yı*, 948-49'da *Maraş'ı* istila eder⁹⁷.

905'te *Tolunoğulları Devleti*'nin yıkılmasından sonra *Sugûr* bölgesi *Abbâsiler* tarafından *Bağdad'tan* gönderilen valiler tarafından idare edilmeye başlandı. Bu dönemde *Tarsus, Adana, Antakya, Misis ve Maraş* taraflarına yerleşen *Türkler Anadolu'nun* içlerine doğru akınlar yaparlardı. *Tolunoğulları'nın* sonlarına doğru *Sugûr*'la ilgilenilmemesi yüzünden onlara karşı bir ayaklanma olmuş ve bölge halkı *Abbâsi* halifesine başvurarak yeni bir vali istemişti. Bunun üzerine halife **Mütezzid**, *Türk* asıllı komutanlarından **Muhammed b. Togac**'ı *Dımaşk* valiliği yanında *Sugûr* valisi olarak da tayin eder. Daha sonra 935'de *Mısır'da İhşidiler* adıyla müstakil bir devlet kuran **Muhammed b. Togac**, *Mısır, Suriye ve Sugûr* bölgesini birlikte idare eder. *Haleb, Tarsus ve Maraş* yörelerini *Tolunoğulları'ndan* sonra idare eden ikinci *Türk* hanedanı olan *İhşidiler* daha sonra *Hamdanîlerle* giriştikleri mücadelede bölgeyi onlara terk ederler.

⁹⁴ Ernest Honigmann, "Misis", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, s. 366.

⁹⁵ İranlıların dinine inanan ve Bizanslıların sapık bir inanca sahip insanlar olarak bahsettikleri bir *Ermeni* cemaatidir.

⁹⁶ Abu'l-Farac, I, 248; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 64-65, 73.

⁹⁷ Abu'l-Farac, I, 258; Honigmann, "Maraş", 414.

Hamdaniler Döneminde Maraş

Musul'dan Haleb'e kadar uzanan bölgeyi ele geçirerek bir devlet kuran *Hamdâniler Sugûr* bölgesini *Bizans'a* karşı koruma görevini de üstlenmişlerdi. Bu devletin merkezi *Musul* olup ağabeyisi **Nâsiruddevle Hasan** adına *Haleb* kolunu idare eden **Seyfûddeve Ali b. Hamdan** zamanında *Bizanslılar* ile *Sugûr* bölgesinin hâkimiyeti yüzünden çetin mücadeleler başladı. 944 yılından itibaren *Haleb'in* kuzeyine doğru *Bizans'ın* elinde bulunan memleketleri ele geçirmeye başlayan **Seyfûddeve**, *Hades ve Maraş'ı Bizanslılardan* almıştı. Ancak kısa süre sonra 948'de *Bizanslılar Hades'i* alarak tahrip ederler ve arkasından da 949'da *Maraş'ı* işgal ederler. *Bizanslılar* İslâm ülkesine yani *Suriye'ye* yaptıkları seferlerde daha çok *Maraş ve Hades* yanında bulunan geçitleri kullanmaktaydılar. Bu geçitlerden biri *Göksun* üzerinden *Tekir çayı* boyunca *Zeytun'dan* geçerek *Maraş'a* ulaşıyordu. Bu yol aynı zamanda *Zeytun- Bertiz* üzerinden *Hades'e* de gidiyordu. Diğer bir yol ise *Efsus- Elbistan ve Hades* üzerinden *Suriye'ye* gitmekteydi. *Hamdanî* hükümdarı **Seyfûddeve** ile *Bizanslılar* arasındaki çatışmalar daha çok bu geçitlerde cereyan etmiştir⁹⁸.

Bizans'ın Hades ve Maraş'ı işgali üzerine **Seyfûddeve**, 950 yılında **İbn-i Kesir'in** ifadesine göre 30 bin askerle *Hades* geçitlerini aşarak *Efsus (Afşin)* üzerinden *Zamanî, Harşana ve Şariha'ya* kadar gitmişti. Bu şehirler alınmamıştı ancak etrafları tahrip edilip bol miktarda ganimet ele geçirilip, dönülürken *Bizans* valisi **Domestikos'un** saldırısına uğranılmıştı (20 Kasım 950). Aynı yılın Aralık ayında *Sugûr* bölgesinde 40 gün süren şiddetli depremler de olmuştu. *Anadolu* içlerinden bol esir ve ganimetle dönmekte olan **Seyfûddeve'nin** önü, *Bizanslılar* tarafından *Hades* yakınlarında *Derbû'l-Kengerün'de* kesilmişti. Burası *Zeytun'un* yakınında *Ceyhan* nehrinin batısında *Kankrut* olabilir. Mağlup bir şekilde geriye doğru çekilen **Seyfûddeve**, *Derbû'l-Cevzat ve el-Enfar* geçitlerinde bir kez daha tuzağa düşmüş ve ağır kayıplar vererek geriye doğru çekilmeye devam etmiştir. *Derbû'l-Cevzat'ın* yeri *Ceyhan* nehrinin doğusunda olan *Engizek Dağı* bölgesinde olmalıdır. Bu isim *Enkuzut* yani “*bol cevizli bir yer*” anlamına gelmektedir. Bundan sonra sarp bir tepede düşmanla karşılaşan *Hamdanî* ordusu sabahtan akşama kadar savaşmış ve akşamın karanlığı olunca askerler **Seyfûddeve'y**i terk etmişlerdi.

⁹⁸ Ebû'l-Ferec Yahyâ b. Said b. Yahyâ el-Antakî, *Tarihü'l-Antakî*, (Tahk.: Ömer Abdüsselam Tedmuri) Jarrous Pres, Trablus, 1990, s. 77; Abu'l-Farac, I, 258; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 83; Fikret İşıltan, “Seyf-üd-devle”, *İA*, C. X, MEB Yay., Eskişehir, 1997, s. 538.

Seyfüddeve *Hades Gölü* (*İnekli, Çınarlı Göl*) yakınında bir tepeye ulaştığında yanında çok az kişi kalmıştı. Burada düşmanla bir kez daha karşılaşarak yenilmekten kurtulamadı ve *Haleb*'e doğru çekildi. **Seyfüddeve**'nin bu çatışmalarda askerlerinden 5 bin kişi şehit düşüp, 3 bin kişi de esir edilmişti. Bu ağır mağlubiyet nedeniyle *Araplar* bu olayı *gazâü'l-musibe* (*Belalı Sefer- Felaketli sefer*) ismini verdiler (26 Ekim 950 veya 15 Kasım 13 Aralık 950)⁹⁹.

Bizanslılar ilerleyerek bölgedeki birçok keleyi alıp 952 yılında *Fırat* nehrini geçmeye muvaffak olmuşlardı. Ancak bundan sonra *Bizanslılar ile Hamdaniler* arasındaki çatışmalar **Seyfüddeve**'nin lehine gelişti. *Bizanslılara* yenildikten sonra yeniden *Sugûr*'a giren **Seyfüddeve**, 952-953'de *Maraş* yakınlarında *Bizanslıları* ağır bir yenilgiye uğratarak *Hades ve Maraş* şehirlerinin kontrolünü tamamen ele geçirdi. Savaşlar sırasında harap olan birçok kaleyi onarttığı gibi 948'den beri harap halde bulunan *Maraş*'ı da yeniden inşa ettirdi. **Seyfüddeve** 18 Ekim 954'te bizzat *Hades* önlerine gelerek daha önce *Bizanslılar* tarafından yıkılarak harap hale getirilmiş şehri yeniden inşa etmeye başladı. Buranın yeniden mamur hale getirilmesiyle bizzat ilgilendi¹⁰⁰. *Hades*'i imar ettiği ve mamur hale getirdiği için **Seyfüddeve**'nin özel şâiri **el-Mütenebbî** *Hades* ve onun banisini öven bir kaside kaleme almıştır¹⁰¹.

Seyfüddeve'nin karşı saldırısı ile *Hades ve Maraş*'ın yeniden fethedilmesi sırasındaki yapılan savaşlarda *Bizans Domestikos*'u **Caesar Bardas Phokas**'ın oğlu **Konstantinos Phokas**'ı esir edilmişti. Bu **Domestikos**'un bundan başka **Nikkephoros ve Konstantinos** adlarında iki oğlu daha vardı. *Hades ve Maraş* şehirleri imar edilirken, 50.000 kişilik güçlü bir *Bizans* ordusu babası **Domestikosun** kumandanlığı devrettiği oğlu **Nikophoros Phokas** komutasında *Hades* önlerinde görüldü. *Bizanslılar* bu orduya *Bulgar, Rus* ve diğer unsurları da katmışlardı. **Seyfüddeve** *Hades*'in yakınlarında *Uhaydip* (*Kamburcuk*) tepesinde *Bizans* ordusunu mağlup etti. (30 Ekim 954). Bu çatışmada başta **Phokas**'ın damadı, torunu ve yakınları olmak üzere birçok tutsak alındı. **İbnü'l-Esir**, **Seyfüddeve**'nin bu çatışmalar sırasında **Domestikos**'un **Konstantin**'i ismindeki oğlunu öldürdüğünü haber vermek-

⁹⁹ İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi'l-Tarih)*, (Çev.: Ahmet Ağırakça), Bahar Yay., İstanbul, 1991, s. 416; Abu'l-Farac, I, 258; İbn Kesir, XI, 383; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Anadolu'nun Fethi I*, s.23; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 83; Faruk Sümer, 6-7; Işıltan, 538.

¹⁰⁰ Yakut, II, 228; İbnü'l-Verdi, *Tarihu İbni'l-Verdi*, C. I, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1996, s.276, Sümer, 7.

¹⁰¹ el-Antaki, 84-85; Yakut, II, 228.

tedir. Ancak onun esir alınıp, *Haleb*'te vefat ettiği de söylenmektedir. Vefat eden *Konstantin*'in cesedini kefenleten **Seyfüddevle**, *Haleb*'teki Hristiyanların da katılımıyla ona bir merasim düzenlemiştir. Zafere müteakip *Hades*'in inşasına devam edilmiş ve Kasım 954'de tamamlanmıştır. Bu mücadeleler sırasında **Seyfüddevle** büyük başarılar kazanmıştır¹⁰².

Arap kaynakları başta **İbnü'l-Esir** olmak üzere 956'da sonbaharında **Seyfüddevle**'nin *Hades* geçitlerini ikinci kez aşarak *Elbistan-Afşin* üzerinden *Sarız*'ı (*Saros*) geçip *Kayseri* bölgesine doğru ilerlediğini yazarlar. *Kızılırmak* kıyılarına ulaşan **Seyfüddevle**, *Harsana* kalesini kuşatmış fakat alamamıştı. O, bu kalenin etrafındaki evleri yıkarak, tahrip ederek buraya yakın *Şariha* kalesine kadar bir kez daha ulaşmıştı. Daha önceki seferlerde yaptığı gibi etrafındaki yerleşim yerlerini yıkarak geri dönmüştü. **Seyfüddevle** bu seferinde *Maraş ve Hades* üzerinden çıkarken dönüş yolu olarak *Toros* boğazlarını tercih etmiş ve *Adana*'ya gelmiştir. *Tarsus* emiri onun yanına gelerek hediyeler sunmuş ve daha sonra *Haleb*'e dönmüştür. Bunun üzerine *Bizanslılar* intikam almak için *Meyyâfârikin* üzerine yürüyerek yağmalamışlardır¹⁰³. Görüldüğü gibi *Bizanslılar* ile **Seyfüddevle** arasındaki çatışmalar iki tarafın birbirinden intikam alma duygularına dönüşmüştü.

Bizans güçleri *Maraş ve Hades* üzerinde *Hamdanîlerle* mücadeleye devam ettiler. **Bardas Phokas**'ın oğlu **Nikephoros Phokas**, 957 Haziran ayında *Hades*'i ele geçirip surlarını yıktırarak halkını *Haleb*'e gönderir. 958 yılında *Bizans İmparatorluğu* orduları **İoannes Çimiskes** komutasında ilerleyerek 958'de şiddetli bir saldırıyla *Samsat*'ı işgal eder¹⁰⁴. **El-Antakî**, 960 Ocak ayında **Bardas Phokas**'ın kardeşi **Leon**'un *Tarsus* taraflarına geldiğini, Müslümanları katlederek *Hârûniye* şehrini işgal ettiğini yazmaktadır¹⁰⁵.

Bizans'ın saldırılarına cevap vermek amacıyla **Seyfüddevle**, 960 yılında 30.000 kişilik ordusuyla *Hades* üzerinden *Anadolu*'ya üçüncü bir sefer çıktı. *Efsus ve Zamanlı* üzerinden *Harşana*'ya kadar ilerledi. Dönüş yolunda *Bizans*'ın bölgedeki komutanı **Domestikos**'un komutanlarından **Maleinos**'un ve diğer *themaların* başında bulunan komutanların tuzağına düştü. Bazı kaynak-

¹⁰² el-Antakî, 83-84; İbnü'l-Esir, VIII, 439; Yakut, II, 228; Ebû'l-Fidâ, I, 437; İbnü'l-Verdi, 275; Sümer, 7; Ostrogorsky, 263; Işıltan, 538; Nasuhî Ünal Karaarslan, "Hamdâniler", *DİA*, C. XV, İstanbul, 1997, s.447.

¹⁰³ İbnü'l-Esir, VIII, 447-448; Ebû'l-Fidâ, I, 438-439; İbnü'l-Verdi, I, 278.

¹⁰⁴ Ostrogorsky, 263.

¹⁰⁵ el-Antakî, 91.

lar **Seyfüddevle**'nin *Harşana*'dan dönüş yolunun *Tarsus ve Misis* üzerinden olduğunu yazsalar da, **Honigmann** bunun doğru olmadığını belirterek, onun yine *Maraş ve Hades* üzerinden *Haleb'e* çekildiğini yazmaktadır. **Seyfüddevle**, *Zamantı*, *Sarus*, *Efsus* yolunu takip ederek *Arapların derb* olarak zikrettikleri geçitlere girmiştir. *Ceyhan Nehri* kıyısındaki mağaranın bulunduğu *el-Kussuk*'tan geçen **Seyfüddevle**, *Hades'e* 12 mil (27 km) uzaklıkta olan *Alişar Dağı* kenarından *Mahazatü'l-Alevi'yi* (*Aleviler Geçidi*) geçerek ilerlemiştir. Bu bölgede yine *Hades'e* 15 mil uzaklıkta *Rahvat Mâlik* bulunmaktaydı. **Seyfüddevle**'nin geçtiği bu geçitler *Hades'in* kuzey batısında bulunmaktaydı. **Seyfüddevle**, bu geçitlerde *Bizanslıların* pususuna düşerek ağır kayıplar vermiş ve yanında kalan 300 kişiyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu onun kesin mağlubiyetidir. Bundan sonra *Hamdanî ve Bizans* çatışmaları *Çukurova'da ve Güneydoğu Anadolu'da* devam eder. Fakat savaşlar *Hamdanîlerin* aleyhine sonuçlanır¹⁰⁶.

962'de **Domestikos Nikephoros Phokas**¹⁰⁷ *İstanbul'da* kendisi için yapılan muhteşem bir törenden sonra *Anadolu'ya* gönderilerek **Seyfüddevle** ile mücadele için görevlendirildi. *Bizanslılar* üç asırdan beri *Maraş* üzerinde mücadele ettikleri Müslümanlara karşı üstünlük kurarak 962'de *Maraş'ı* işgal ettiler. Aynı yıl içinde *Ayn-ı Zarba*, 963'te *Dülük* ve 965'te *Misis ve Tarsus'un* zaptı takip etti. Kısa süre içinde tüm *sugûr* şehirleri *Bizanslıların* eline geçti. *Bizans* kuvvetleri 962'de *Haleb'i* bile tehdit etmeye başlamışlardı. Bir ara *Haleb'i* de alan *Bizanslılar* geri çekilmek zorunda kalırlar. *Hamdanîlerin* zor durumda kalması üzerine *Mısır'a* hâkim olan *Türk* hanedanı *İhşidiler* hükümdarı *Şam* valisi **Zalim el-Ukailî** kumandasında 10 bin kişilik bir birlik göndermişti. *İhşidiler*, erzak yüklü bir de donanma göndererek *Hamdanîlere* yardım etmek istedilerse de bu sırada *Bizanslılar Çukurova* bölgesinin büyük bir kısmını işgal etmişlerdi. *Hamdanîler Devleti'nin* yıkılmasından sonra *Haleb'te* onların yerini alan *Mirdasiler* ile *Suriye'nin* büyük bir kısmını ele geçiren *Fâtımiler* de *Bizanslılar* ile mücadeleye devam ettiler. Ancak *Bizans* karşısında *Araplar* başarılı olmadılar. *Fâtımî* orduları bazen *Antakya'yı* aşip *Maraş'a* kadar uzandıysa da yapılan fetihler kalıcı olmadı¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Abu'l-Farac, I, 260; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 84–85.

¹⁰⁷ Nikephoros Phokas: Anadolu'da Seyfüddevle'ye karşı kazandığı başarılarla şöhreti artan bu şahıs 963'te İmparator II. Romanos'un ölümü üzerine, Kayseri'de ordu tarafından imparator ilan edilerek İstanbul'a geldi. Bunun zamanında tüm Sugûr bölgesi Bizanslıların eline geçti. 969'da bir suikasta kurban giden Nikephoros Phokas'ın yerine İonnes Çimiskes geçti. Bk. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor'un Zeyli, (Türkçeye Çev.: H.D. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, M. H. Yinanç), TTK Yay., Ankara, 1987, s. 10-11; Ostrogorsky, 265–272.

¹⁰⁸ el-Antaki, 97; İbnü'l-Esir, VIII, 459; Abu'l-Farac, I, 261–262; Urfalı Mateos, 5; Başkumandan Sim-

Bizans İmparatoru olan **Nikephoros**, *Sugûr ve Avâsım* bölgesinde kazandı-ğı zaferlerden dolayı kendini öven, Müslümanları küçümseyen ve aşağılayan bir kaside yazarak ya da yazdırarak *Abbâsi* halifesi *Muti Lillah*'a göndermişti. **İbn-i Kesir**, bu kasideyi **İbn-i Asakir** tarihinden aldığını belirtmektedir. Bu kasidede İmparator, Müslümanlardan aldığı yerleri saymakta ve bütün İslâm beldelerini ele geçireceğini ifade etmektedir¹⁰⁹.

Bizans imparatorunun *Abbâsi* halifesine yazdığı bu kasideye uzun yıllar cevap veren olmamıştır. Daha sonraları *Endülüslü* bir fıkıhçı olan **Ebû Muhammed b. Hazm** yazdığı bir şiirle ona cevap vermiştir. Bu şiirde Müslümanların ilk devirlerden beri *Bizanslılara* karşı başarıları ve *Endülüs*'ün fethi anlatılmaktadır¹¹⁰.

Abbâsi halifeleri *Sugûr* bölgesinin idaresini tamamen *Hamdanîlere* terk etmişlerdi. Böylece *Sugûr* bölgesinde İslâm hudutlarını *Bizanslılara* karşı korumaya çalışan **Seyfüddevle Maraş ve Hades** bölgesine özel bir önem vermiştir. Çünkü *Hades* geçitleri tutulduğu ve *Maraş* elde bulunduğu müddetçe *Bizanslılar Suriye*'nin kuzeyini yani İslâm topraklarını tehdit edemezlerdi. *Bizans*'ın elinde bulunan *Maraş ve Hades* şehirlerini ele geçiren **Seyfüddevle b. Hamdan** 954'de her iki şehri de imar etmeye karar verdi. Buna mani olmaya çalışan *Bizans* orduları geri püskürtüldü. *Bizanslılar ile Hamdanîler* arasında çatışmalar daha çok *Maraş ve Hades* üzerinde geçmiştir. 960'lı yıllara doğru güçlenen *Bizans İmparatorluğu* bütün *Suriye, Filistin* bilhassa da *Kudüs*'ü alma hayallerine kapılmıştı. Buralar ele geçirilirse ileriki hedef de *Mısır*'dı. Bu

bat Vekayinamesi, (951–1334), (Çev.: Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Tercümeler Kısım, s. 2; İbnü'l-Verdi, I, 279–280; Ostrogorsky, 265; Işıltan, 539; René Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi*, (Çev.: Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2005, s.479; Kopruman, "Abbâsiler Zamanında Bizans Sugûr'unda Türklük Faaliyetleri", 337; Demirci, 330–331.

¹⁰⁹ Bu kaside ile ilgili bk.İbn Kesir, XI, 418–422.

Atlarımızı, gemlerini sakız gibi çiğner halde bıraktık
Onlar, *Cezire*'deki bütün sınırlara ve *Kinnesrin*'deki ordulara, *Avâsım*'a ve *Malatya*'ya
Samsat'a, *Gerger*'e hücum etmeye alışkındırlar.
Denizlerde de sınırdaki yerleri fazlasıyla fethetmişlerdir.
Kızıl topraklı *Hades*'te askerlerim dolaştı
Caferi'den sonra *Keysum*'u bütün sınırlarıyla ele geçirdik,...
Burada da *Ayn-ı Zerbe*'yi zorla fethettik..
Seyfüddevle ile *Nasır Lidinillah* denen valileriniz oradan kaçıp yüz üstü süründüler.
Akıllıca Tarsus'a kadar meylettik. Oradaki acıyı, boğazlarının sonuna kadar tattırdık...

¹¹⁰ Bu şiirle ilgili bk.İbn-i Kesir, XI, 422–430.

Bütün *Şam* mıntakasında amansız bir darbe ve en büyük bir güçle elinizden çekip almadık mı?
Mısır'ı, *Kayrevan* diyarını, *Endülüs*'ü kafalarınıza vura vura zorla almadık mı?
Hükümdarınız, Hârûn Reşid'e; mağluplara özgü vergiyi ve borçlular gibi cizye vermedi mi?

yüzden de *Mısır*'a hâkim olan *İhşidiler*, *Bizanslılara* karşı *Hamdanîlere* destek vermişlerdir. Bir *İhşidi* ordusunun *Hamdanîlere* destek amacıyla *Antakya*'ya doğru ilerlediğini haber alan *Bizanslılar*, **Seyfüddeve** üzerine yaptıkları bir seferden vazgeçmişlerdir.

Seyfüddeve *Maraş*'ı imar ve ikmalden sonra *Haleb*'e döndü. *Bizanslılar* bunu bir fırsat bilerek *Güneydoğu Anadolu* bölgesine girerek birçok yeri ele geçirdiler. *Maraş*'ı da zorladılar. İki taraf arasında kanlı çatışmalar meydana geldi. Bir ara *Bizans*'ın eline geçen *Maraş*'ı kurtarmayı başaran **Seyfüddeve** daha sonraki çatışmalarda başarısız oldu, *Hades* ve *Maraş* *Bizanslıların* eline geçti ve tahrip edildi. **Seyfüddeve**, Ocak-Şubat 967'de vefat etti. Cenazesi *Meyyâfârikin'e* (*Silvan*) götürülerek defnedildi¹¹¹.

Bizans İmparatorluğu Döneminde Maraş:

Büyük Roma İmparatorluğunun *Anadolu*'da yaptığı idari taksimat VII. Yüzyılda *Bizans* İmparatoru **Herakleios** 'tan sonra gelen imparatorlar zamanında değiştirilmişti ve 18 *themaya* ayrılmıştı. 962'de Müslüman Arapların elinden alınan *Maraş* 18. *thema* olan *Suriye* temasına bağlanmıştı. Türk fethine kadar bu durum devam etmişti¹¹². 962 yılında *Maraş*'ı işgal eden *Bizanslılar* 1086 yılında bölgenin *Selçuklu Türkleri* tarafından fethedilmesine kadar bu şehri ellerinde tutmayı başardılar. Bu dönemde *Bizanslılar* *Maraş* bölgesini *Antakya*'da oluşturdukları *dükalığa* bağladılar. *Hamdanîlerin* yıkılmasıyla onların yerini alan *Haleb*'teki *Mirdasogulları* zaman zaman *Bizans*'a karşı *Sugûr* bölgesine akınlar yaptıysa da bir başarı elde edemediler. Bu arada *Mısır* ve *Suriye*'yi ele geçiren *Fâtımiler* de *Bizans*'ın elinde bulunan *Antakya* ve *Suriye*'nin kuzeylerine kadar seferler yaptılar. Bazı zaman *Fâtîmi* ordusunun *Maraş* ve *Samsat*'a kadar akınları olduysa da bunlar bölgeyi elde tutacak güçte değildi. Böyle bir *Fâtîmi* seferi **Halife el-Aziz** zamanında *Türk* komutanlarından **Muncutekin** tarafından yapıldı. 992 Ağustos-Eylül aylarında *Mısır* ordusu *Hıms*, *Şeyzer* ve *Haleb*'i fetheder. Bu arada *Hamdani* hükümdarı **Seyfüddeve**'nin oğlu **Sadüddeve Şerif b. Seyfüddeve**, ona hediyeler ve para vererek *Bizanslılarla* savaşmasını ister. *Mısır* ordusu *Rumların* üzerine yürür. **Muncutekin**'in yanında 35 bin askeri, *Bizanslıların* ise 70 bin askeri vardı. *Cisri Cedid* yanında yapılan savaşta *Rumlar* hezimete uğradı. *Rumların* büyük bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı da esir edilmişti. Bu zafer *Fâtîmi*

¹¹¹ İbnü'l-Esir, VIII, 499.

¹¹² M. Halil Yananç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi I*, s.32-33.

halifesine bildirildiğinde *Mısır*'da halka sadakalar dağıtılmıştı. Bu arada *Antakya* da kuşatılmıştı. Burada yapılan savaşta *Rumlar* mağlup edilerek 15 bin esir ve büyük bir ganimet ele geçirilmişti. Bu haberler posta güvercinleri vasıtasıyla *Mısır*'da bulunan *Fâtîmi* halifesine ulaştırılıyordu. **Muncutekin Buka ve Bagras** üzerinden *Maraş*'a kadar ilerledi. *Maraş*'tan bir güvercinle gönderilen haberde **Muncutekin**'in buraya ulaştığı haberi geldi. Buradan *Mısır* ordusu *Haleb*'e geri dönmüştü¹¹³. **Simbat Vekâyinâmesi**'nde *Fâtîmilerin* 991-92'de *Antakya* taraflarına sefer yaparak Bizanslıları mağlup ettikleri yazılmaktadır. Müellif *Fâtîmi* ordusunun *Maraş*'a kadar gelip gelmediği konusunda bir bilgi vermemektedir¹¹⁴.

X. yüzyılın ortalarından XI. yüzyılın sonlarına kadar *Maraş* bölgesinde yüz yıldan fazla süren *Bizans İmparatorluğu* hâkimiyeti, daha çok doğudan tehcir edilen *Ermenilerin* bölgeye yerleştirilmesiyle geçmiştir. Bölgede bulunan *Rum*, *Süryani* ve *Nasturi* gibi unsurlar *Ermenilerin* gelmesinden hoşnut olmadılar. Bundan sonra bu topluluklar ile *Ermeniler* arasında devamlı sirtüşme ve çatışma olmuştur. Bu dönemde *Maraş*, *Antakya*'ya bağlı olarak yönetilmiştir. *Bizans İmparatoru II. Basileios* zamanında 1019-1020 yıllarında doğudan tehciye tabi tutulan 50 binden fazla *Ermeni Orta Anadolu* taraflarına sürgüne gönderilmiştir¹¹⁵. 1030-1031'de *Bizans İmparatoru Romanos* büyük bir ordu toplayarak *Haleb* yakınlarındaki *Azaz* şehrine gelip karargâh kurdu. Ancak *Arapların* saldırısına uğrayan imparator ağır bir yenilgiye uğrayarak askerlerinin büyük bir kısmını kaybetti. Kendisi de ıssız bir yere sığındı. Sığınağında donmak üzere olan *Bizans İmparatoru Maraş*'a geldi ve askerlerinin bir kısmını toplayarak *İstanbul*'a döndü¹¹⁶.

Selçuklu Türkleri 1040'larda *Doğu Anadolu* bölgesine girdiler. *Tuğrul Bey*'in üvey kardeşi *İbrahim Yinal* 1048'de birleşik *Bizans* ve *Gürcü* ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak *Malazgirt* öncesi *Anadolu*'ya *Türklerin* girişini sağlamıştı. Kısa süre içinde *Anadolu* içlerine ilerleyen *Türkleri* durdurabilmek için, dul kalan kraliçe **Eudoxia** ile evlenerek tahta çıkan **IV. Diogenes** (1068-1071), imparatorluğu kurtaracak ümit kaynağı olmuştur. Bu sırada **Afşin**, **Emir Has**

¹¹³ Takiyeddin Ahmed el-Makrizî, *İltîâzu'l-Hunefa bi-Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtîmiyyüni'l-Hulefâ*, C. I, (Neşr.: Cemaleddin eş-Şeyyâl, Cumhuriyetü Mısır'l-Arabiyye Vezaretü'l-Evkaf, Kahire, 1996, s. 275; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 104; Honigmann, "Maraş", 314.

¹¹⁴ Simbat, 16.

¹¹⁵ Simbat, 19.

¹¹⁶ Urfalı Mateos, 52; Abu'l-Farac, I, 288; Simbat, 22.

İnal gibi Türk komutanları Anadolu'da fetihlerde bulunuyorlardı. *Bizans İmparatoru IV. Diogenes* 1069'da *Anadolu* içlerine bir sefer gerçekleştirdi. *Sivas-Divriği* üzerinden *Göksun* yoluyla *Maraş*'a inen imparator kısmî başarılar elde etti. Ancak daha sonra *Malazgirt*'te **Alpaslan**'a ağır bir şekilde yenilerek tahtını da kaybetti.

1060'lı yıllarda bu bölgenin *Türklerin* eline geçmesiyle, *Ermeniler Çukurova ve Maraş* taraflarına çekildiler. *Malazgirt Savaşı*'nda *Bizans*'ın yenilmesi üzerine, doğu orduları komutanı *Ermeni asıllı Fileretos (Philaretos) Çukurova'dan Urfa'ya* kadar uzanan yerleri içine alan feodal bir *Ermeni* beyliği oluşturdu. Kendisine bağlı *Ermeni* komutanların her birini bölgedeki şehirlere tayin eden **Fileretos** kendisi de *Maraş*'ı idare ediyordu. *Bizans*'ın da tabiiyetinden çıkan bu asi komutan *Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah*'a tabi oldu. *Maraş* da onun yönetimi altına girmişti¹¹⁷. 1086'da *Süleymanşah*'a tabi **Emir Buldacı** adlı Türk komutanı yukarı *Ceyhan* bölgesi denen *Göksun, Afşin ve Elbistan*'ı fethetti. Bir süre sonra da *Maraş*'ta fethedilerek bölge *Türklerin* eline geçmiş oldu¹¹⁸.

Seyfüddevle'nin Maraş ve Hades'te Kültür ve İmar Faaliyetleri:

Hamdâni emirleri bilim ve kültüre büyük önem verirlerdi. Bu yüzden onların zamanında *Musul*'dan başlayarak *Haleb'e, Maraş'a* kadar olan pek çok şehirde âlim, şâir, edip ve sanatkârlar toplanmıştı. Ünlü felsefeci, düşünür, astronomi bilgini, muallim ve aynı zamanda musiki ustası **Fârâbi**, **Seyfüddevle**'nin özel meclislerinde bulunup müzik aletleri çalıp şarkı okumuştur. *Arapların* büyük şîir ustası **el-Mütenebbî Seyfüddevle**'nin özel şâiriydi. Yine bir idareci olmasının yanında amcasının oğlu **Ebû'l-Firâs** da büyük şâirlerden biri kabul edilmekteydi. Bu dönemin yaşayan dikkate şayan diğer ünlü bir kişisiyse mutasavvıf **Hallâc-ı Mansur**'du. Kendileri de birer şâir olan *Hamdâni* emirleri bu âlimlerle oturup kalkmışlardır. Bu saydıklarımız meşhur şahsiyetlerden başka *Hamdâniler* ülkesinde pek çok bilgin ve şâir yaşamıştır¹¹⁹.

Bizans İmparatorluğu'nun elinden alınan ve harap bir halde bulunan *Maraş ve Hades* üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla **Seyfüddevle**

¹¹⁷ Urfalı Mateos, 150-151,156; Süryani Mikhail, *Vekayiname*, (1042–1193, 1195–1229) Türk Tarih Kurumu Tercüme Kısım, s. 30–32; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 142.

¹¹⁸ Urfalı Mateos, 164.

¹¹⁹ Işıltan, 339; Karaaslan, 447.

harap halde bulunan bu iki şehri imar etmeye karar verdi. Bilhassa bulunduğru arazi sebebiyle yaşamaya ve savunmaya pek elverişli olmayan *Maraş*'ı başka bir yere nakletmeye karar verdi. Bu amaçla eski şehrin doğusunda *Kara Maraş* denilen bu günkü *Namık Kemal* semtinin olduğu yer seçildi. Buraya hükümet binaları, evler inşa edilerek bir de iç kale yaptırıldı. Ayrıca şehrin etrafını da bir dış surla çevirtti. **Seyfüddeve** *Maraş*'ın inşasına büyük önem vermiş, bizzat amcasının oğlu aynı zamanda bir şâir ve idareci olan **Ebû'l-Firâs'ı** (**Ebû'l-Aşâir**)¹²⁰ görevlendirdi. Şehrin tamamlanmasından sonra ahalili buraya nakledildi¹²¹. *Hamdâniler* zamanında **Seyfüddeve**'nin özel şâiri,

¹²⁰ *Ebû'l-Firâs el-Hâris b. Said el-Hamdânî*, Seyfüddeve b. Hamdan'ın amcasının oğlu olan bu şahıs, onunla birlikte İhşidilere karşı savaşmış, Bizans'a karşı yapılan muharebelerde görev almıştır. Dülük, Merziban ve Maraş şehirlerinin yeniden yapılması ve inşasında görev almıştır. Seyfüddeve'yi öven şiirleri de olan bu şahsın güzel bir divanının yanında Menbic şehrinde valilik de yaptığı görülmektedir. 962 Kasım ayında Bizanslılara esir düşen Ebû'l-Firâs, daha sonra Bizanslılar ile yapılan karşılıklı esir değişimi sırasında 965-66'da kurtarıldı. Bk. İbnü'l-Esir, VIII, s. 469, 494; İbnü'l-Adim, VI, 2527-2532; Ebû'l-Fidâ, I, 442; İbnü'l-Verdi, I, 280, 282; İbn Kesir, XI, 443.

¹²¹ 1916'da Maraş'ta Maarif Müdürlüğü yapan Besim Atalay bu şehrin harabelerini gördüğünü, cami, hamam ve kale kalıntılarının yakın zamanlara kadar bulunduğunun söylendiğini ifade etmektedir. Buranın şimdiki Maraş'a çeyrek saat uzaklıkta ve yerleşmeye uygun olduğunu belirtmektedir. Atalay, zamanında bu şehir harabelerinin sökülerek şehrin güneydoğusunda bulunan Şeyh Adil Mezarlığı'nda kabir taşı yerine dikildiğini ifade etmektedir. Bk. Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire İstanbul 1339. Günümüzde tamamen yerleşim alanı haline gelen ve binaların altında kalan bu harabelerin olduğu mıntıkanın Hamdâniler öncesinde de meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Kara Maraş'ta ortaya çıkarılan arkeolojik buluntuların Hititler, Selefkoslar ve Romalılar zamanına kadar gittiği görülmektedir. Bilhassa bu bölgede Helenistik kültüre (İskender ve sonrası devir) ait mozaik, lahit ve heykeller bulunmaktadır. 1114'teki deprem sonrası Maraş'ın Karamaraş denilen mevkiden şimdiki yerine taşındığını tahmin ediyoruz. Ancak Maraş şehrinin bu günkü yerine Dulkadiroğlu Halil Bey veya Alâüddeve Bey tarafından taşındığı ileri sürülmektedir. Tarihi kayıtlara dayanmadan halk ağzında anlatılan rivayetlere göre Ahır Dağı'ndan gelen bir sel, Seyfüddeve'nin kurduğu Maraş'ı çamur deryası altında bırakarak göre etmiştir. Bunun üzerine Dulkadir Bey'i Alâüddeve, Maraş'ı bugünkü yerine nakledip yeniden imar etmiştir. Ancak bunun doğru olmadığı anlaşıyor. Çünkü 1210 tarihli Şekerli Cami'nde bulunan bir kitabede şehrin şimdiki olduğu yerde Selçuklular zamanında var olduğu tespit edilmektedir. Alâüddeve Bey'in vakfiyesinden dedesi Nâsireddin Mehmet Bey (1399-1442) zamanında Çınarlı Cami yakınında bir medrese yaptırdığı kayıtlıdır. Maraş Ulu camii'nin Alâüddeve Bey'in babası Süleyman Bey (1442-1454) tarafından 1450'li yıllarda yapıldığı düşünülürse, Alâüddeve öncesi Maraş şimdiki yerindeydi. Maraş'ın ilk yerleşim alanının ise Erkenaz Çayı kenarında Elmalar Köyü civarında Himli Höyük'te olduğu da iddialar arasındadır. Bu günkü Maraş Kalesi'nin yapısına bakıldığında Hititler zamanına kadar gidilmektedir. Arasların fethettiği Maraş da bu günkü yerinde olan şehirdir. Son Emevi halifesi II. Mervan'ın tamir ettirdiği kale ve surlar da şimdiki Maraş'tadır. Himli Höyük harabelerinin bulunduğu yerdeki şehir kalıntılarının bir Asur Ticaret Kolonisi olabileceği gibi Hititler öncesi Maraş'ın burada olabileceği de düşünülebilir. Sonuç olarak İlk Maraş, Erkenaz kenarında Himli Höyükte kurulmuş olabilir. Daha sonra Asyrluların saldırıları ile Geç Hititler Maraş'ı şimdiki yerinde kurmuşlardır. Ancak İslâm-Bizans çatışmaları sebebiyle Maraş harap olunca Seydüddeve şehiri, Namık Kemal Mahallesi tarafına taşımıştır. 1114 depremi ile yerle bir olan Kara Maraş tarafındaki şehir, muhtemelen Haçlılar ya da Selçuklular şimdiki yerine yeniden taşımışlardır. Dulkadirîliler zamanında ise Maraş gelerek şimdiki olduğu alanlara yayılmıştır. Maraş'ın birkaç kez yer değiştirdiğine dair görüşler, arkeolojik ve bilimsel

Arapların en büyük kaside ve hiciv ustalarından biri olan **el-Mütenebbî**¹²² *Maraş* ve *Hades*'te bulunmuştur. Bu şâir, **Seyfüddevle**'nin *Maraş*'ı fetih ve imarı vesilesiyle 45 beyitlik güzel bir kaside¹²³ yazmıştır¹²⁴.

Seyfüddevle, *Bizanslılar* tarafından tahrip edilen *Hades* şehrinin imar edilmesi için 954'te buraya gelerek inşaat işlerini yakından takip etti. *Maraş*'ın imarı dolayısıyla **Seyfüddevle**'yi öven, şâir **el-Mütenebbî**, *Hades*'i yeniden inşa ettiği için de ona bir kaside daha yazdı¹²⁵. **Seyfüddevle**'nin *Hades*'i imar etmesinden sonra *Bizans*'ın *Anadolu* valisi yeniden buraya saldırarak harap etmiştir. Bunun üzerine **Seyfüddevle** onu bir kez daha yenerek *Hades*'i yeniden kurmuştur. *Bizanslıların Hades'e* saldırıp mağlup bir şekilde

verilere dayanmadığı müddetçe varsayımlardan ibaret kalacağı aşıkardır. Bu konuda bk. Besim Darkot, "Maraş" *İA*, MEB Yay, Eskişehir, 1997, s.321; Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, C.I, TTK Yay., Ankara 2007, s. 272; Selman Canpolat, *Etiler Zamanında Maraş*, İş Matbaası, Maraş, 1945, s. 5.

¹²² *el-Mütenebbî*: Arap dili ve edebiyatının en belirgin şahsiyetlerinden biri olan şâirin asıl adı Ahmed olup Kûfe'nin Kinde mahallesinde 915-916'da doğmuştur. İyi bir eğitim ve öğretimden geçen ve Şiilik düşüncesini benimseyen el-Mütenebbî daha çocukluğunda birçok diyarı dolaşmış, devrinin âlim ve şâirleri ile görüşerek onlardan feyiz almıştır. Paraya düşkünlüğü ile bilinen şâirin el-Mütenebbî (yalancı peygamber) adıyla anılması iki sebebe dayandırılmıştır. Birincisi Semave çölünde peygamberlik iddiasında bulunmuş, etrafına pek çok Arap kabilesi birikmiş, bunun üzerine İhşidilerin Hıms emiri Lü'lü tarafından hapsedilmiştir. İddialarından vazgeçmesi üzerine serbest bırakılmıştır. İkinci görüşe göre kendisinin şiir vahyedilenlerden ilki olduğunu iddia etmiş ve bundan dolayı bu isimle anılmaya başlanmıştır. 941-942'de Seyfüddevle'nin hizmetine girerek onunla birlikte Anadolu seferlerine iştirak etmiştir. Bu sırada Maraş'la ilgili şiirini söylemiştir. 957-958'de Seyfüddevle'nin yanından ayrılan el-Mütenebbî, Mısır'a giderek Muhammed b. Togaç'ın kölesi olan ve Mısır'ı idare eden Ebû'l-Misk Kâfur'un hizmetine girmiştir. Sayda valiliğini istediği Kâfur'a bir kaside yazmıştır. Ancak bu makamı elde edemeyince, 961-962'de ona sert bir hiciv yazarak Mısır'ı terk etmiştir. Buradan Büveyhiler emirinin yanına giden el-Mütenebbî, memleketi Kufe'ye dönerken 965'te bir grup bedevinin saldırısına uğrayarak oğlu ve uşağı ile birlikte öldürülmüştür. Bk. Ebû'l-Fidâ, I, 443-444; İbnî'l-Verdî, I, 281; İbn-i Kesir, XI, 436-441; Abdurrahman Özdemir, "el-Mütenebbî'nin Şiirinde Maraş", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, Sakarya, 2006, s.160-166.

¹²³ Bu kasidenin ilk ve Maraş'ın ismi geçen 26. ve 38.beyitleri şöyledir: (Bk. İbnü'l-Verdî, I, 275-276; Özdemir, 168.171-172.)

"Can fedayız sana ey mesken, artırsan da hüznümüz
Zira sende battı güneş akşam, sende doğdu gündüz
Uzağı Yakın eden bir hızla tuttu geldi Maraş'a
Üzerine bir vardın; ürkütü, geçti hemen kaçışa,
Hayret edişine insanların şaşırması aslında
Yuh onlara! Diyorlar: "Nasıl etti Maraş'ı inşa?"

¹²⁴ Özdemir, 159-160.

¹²⁵ Bu şiirle ilgili bk. Yakut, II, 228.

Toprağı kırmızı olan Hades'in rengini,
Onu bir bulut gibi sulayan iki nehri biliyor musun?
Onu bina etti ve yüceltti, başarı başarıyı çağırır,
Halbuki onun etrafında ölüm dalgaları etrafını örüyor.

geri çekilmeleri üzerine **Ebû'l-Hüseyin b. Küçük en-Nehavî** adlı şâir de bir şiir kaleme alır¹²⁶.

Hamdanîler zamanında *Maraş*'ta yaşayan ikinci önemli şâir ve aynı zamanda bir devlet adamı olan **Seyfûddeve**'nin amcasının oğlu **Ebû'l-Firâs**'tır. *Hamdanîler* zamanında *Maraş*'a gelen ve burada bir müddet kalan **Ebû'l-Firâs**'ı, **Seyfûddeve** *Maraş ve Hades*'in yeniden inşa etmekle görevlendirdi. O da bu işi başarı ile tamamladı. **Ebû'l-Firâs**'ın hem bir şâir hem de *Menbic* şehrinin valisi olarak görev yaptığı, savaflara katıldığı hattâ *Bizanslılara* esir düştüğü bilinmektedir. Bir divanı olan bu şahısın devrinin büyük şâirlerinden biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Onun da **Seyfûddeve**'yi öven şiirleri bulunmaktadır. Bu iki şâirden başka **Seyfûddeve** de iyi bir şâirdi. Kendisi birçok şiirler yazdığı gibi ağabeyisi olan *Musul* hâkimi de şâirdi. Onun da **Seyfûddeve**'nin ölümüyle ilgili bir şiiri bulunmaktadır¹²⁷.

Günümüzde *Türkiye*'de *Maraş* bölgesi şâir, halk ozanı ve yazar yetiştiren bir yer olarak tanınır. Acaba bu şâirlerin bunda bir tesiri olabilir mi? Bunun ayrıca araştırılması gerektiğine inanıyoruz.

Maraş Bölgesinde Yaşayan ve Yetişen Âlimler:

Maraş ve Hades bölgesi **Hârûn Reşid** ve oğulları döneminde tamamen İslâmlaştığı gibi çok sayıda *Türk memlûkûn* yaşadığı bir alan haline de gelmişti. Bu dönemde başta *Maraş ve Hades* olmak üzere bölgede pek çok cami ve mescit yapılmıştı. Bunun yanında askeri garnizonların oluşturulduğu ve hisarların yapıldığı da görülmektedir. Bu bölgeye çok sayıda İslâm âlimi de gelip yerleşmiş ya da buralarda yetişen pek çok şâir, muhaddis vesaire bilginlere rastlanılmaktadır. Genellikle *el-Hadesî ve el-Mer'aşî* mahlasları ile anılan bu kişiler bölgenin ilmî ve kültür seviyesinin yükselmesine müessir oldular. *Abbâsiler* zamanında *Sugûr* bölgesinde *Tarsus*, *Misis ve el-Hades* şehirlerinde birçok âlimin yaşadığı görülmektedir. Bilhassa *el-Hades* şehri muhaddisleri ile şöhret bulmuştur. Bunlardan tespit edilenler şunlardır:

1. **Ömer b. Zûrare el-Hadesî**. Muhaddis olan bu kişinin birçok hadis ravi etmesinden başka hakkında bilgi sahibi değiliz¹²⁸.

¹²⁶ Bu şâirin şiiri ile ilgili bk. Yakut, II, 228.

Bu adam (Domestikos: Bizans Valisi) Hades üzerine İslâm'ı yıkmak için geldi. Temelleri delaletin yıkılmasına işaret eden, Hades ile İslâm'ı yıkmaya kastetti.

¹²⁷ İbn-i Kesir, XI, 448.

¹²⁸ Yakut, II, 228.

2. **Süleyman el-Meraşî**. *Dört halife ve Emeviler* döneminde yaşamış râvilerden biridir. **Hız. Ali**'nin *Hâricileri* katledilmesiyle ilgili bir takım bilgiler vermektedir¹²⁹.

3. **Huzeyfe b. Katade el-Mer'aşî (Huzeyfetü'l-Mer'aşî)** (ö.822). Ünlü fakih **Süfyanî Servi**'nin yakın dostu olan bu şahıs *Maraş*'ta yaşamıştır. Bazı eserleri de bulunmaktadır. Birçok öğrenci yetiştirmiştir¹³⁰.

4. **İbrahim b. Ethem** (ö. 813) **Huzeyfe b. Katade el-Mer'aşî**'nin hocalarından olan bu zat da *Maraş*'a nispet edilmektedir¹³¹.

5. **Abdullah İbn Mübarek**. *Türk* asıllı muhaddis olan bu kişi de *Maraş*'ta yaşamıştır¹³².

6. **İsa b. Yunus Ebi İshak** (ö. 802–803): *Hades* kalesinde yaşamış ve orada muhafızlık yapmıştır. Birçok muhaddise kaynaklık etmiş, pek çok talebe yetiştirmiş olan bu şahıs *Hicaz*, *Bağdad* gibi yerleri dolaşmış birçok hadis derlemiş ve *el-Hades*'te vefat etmiştir. *İsa b. Yunus*'un bir yandan *gazâ* ile diğer yandan ilimle meşgul olması onun ilim ve mefkûre hayatını birlikte sürdürdüğünü göstermektedir¹³³.

7. **Şerik b. Abdullah**, muhaddis olup hakkında pek bilgi yoktur¹³⁴.

8. **Ebü Velid Ahmed b Cenâb el-Hadesî** (ö. 854) *Bağdad*'ta doğmuş, *Misis*'te yaşamış ve *el-Missîsî* diye meşhur olmuştur. Bu muhaddis de *Hades*'e mensup âlimlerden biridir. Birçok muhaddise kaynaklık etmiştir. Güvenilir hadis bilginlerinden biri olarak kabul edilmektedir. *Hadesli* bilgin **İsa**'nın da öğrencisidir¹³⁵.

9. **Ömer b. Bîynehâ el-Hadesî: İsa b. Yunus**'un talebelerinden olan bu şahıs *Hades*'e mensup âlimlerdendir. Bir müddet *Bağdad*'ta yaşamıştır. O da IX. yüzyılda yaşayan güvenilir muhaddislerden biri olarak kabul edilmektedir¹³⁶.

¹²⁹ İbnü'l-Adim, X, 4474– 4475.

¹³⁰ Atalay, 131-132.

¹³¹ Atalay, 132.

¹³² Demirci, 328.

¹³³ Özcan Hıdır, "Hades (Göynük) Muhaddisleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C.1, (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş), Maraş'der ve Kahramanmaraş Belediyesi Yay., İstanbul, 2005, s.21.

¹³⁴ Yakut, II, 228.

¹³⁵ Yakuti, II, 229; Hıdır, 22.

¹³⁶ Yakut, II, 228; Hıdır, 23.

10. **Süveyd b. Said el-Hadesî** (ö. 855): *Hades*'e yakın bir köy ya da mahalle olan *Hades*'de yaşayan bu bilgin de **İsa b. Yunus**'un talebeleri arasında sayılmaktadır. Birçok meşhur muhaddise kaynaklık etmiş. Önceleri sağlıklı bir kişi olan *Süveyd* daha sonra gözlerini kaybetmiş ve 100 yaşlarında vefat etmiştir¹³⁷.

11. **Ali b. Hasan el-Hadesî**¹³⁸

12. **Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Süleymân el-Hazramî el-Kufî**

13. **Ebû'l- Velid Ahmed b. Cenab el-Hadesî**

14. **Fehd b. Süleymân**¹³⁹

Sonuç:

Hz. Ebûbekir zamanında İslâm ordularının girmeye başladığı *Suriye*'nin fethi **Hz. Ömer**'in halifelığının başlarında tamamlandı. Kısa süre içinde Müslümanlar *Antakya*, *Adana*, *Tarsus*, *Maraş* ve *Urfa* taraflarına girdiler. 637'de *Maraş* ve *Hades* şehirleri fethedildi. Bu iki şehrin tarihi birbirleriyle yakından ilgilidir. Bugün *Hades*, *Maraş* sınırları içinde olup, şehre 70 km kadar yakındır. Müslümanlar *Suriye*'nin kuzeyini *sugûr* olarak adlandırdılar. *Abbâsiler* zamanında bu bölgeye *avâsım* da denildi. *Avâsım*'ın merkezi önceleri *Suriye*'deki *Kınnesrin* şehri iken daha sonra *Tarsus* ön plana çıktı. *Avâsım* ya da *sugûr* valileri bazı zamanlar *Maraş* ve *Malatya*'da da oturdukları oldu.

Sugûr'un kuzey hudutlarını oluşturan *Maraş* ve *Hades* iki önemli geçit güzergâhında bulunmaktaydı. *İslâm- Bizans* çatışmaları da daha çok bu geçitlerin ağzında olan *Hades* ve *Maraş*'ta cereyan etmekteydi. *Hades*, *Haleb-Ayıntap-Dülük Elbistan* yolu arasında birçok geçitlerin bulunduğu önemli stratejik bir mevkideydi. En önemlisi *Akçaderbent* (*Babü'l-Hadid*) olan ve *Nehrü'l-Erzak* (*Göksu: Fırat*'ın kollarından biri) yakınlarında bulunan bu geçitlerin elde tutulması halinde *Suriye*'den *Anadolu*'ya, *Anadolu*'dan da *Suriye*'ye yapılacak istilaların durdurulması mümkün olacaktı. Bu geçitler aynı zamanda *Malatya* üzerinden bu bölgeye yapılacak taarruzları da engellemekteydi. *Hades*'in doğusuna doğru uzanan ve aynı adla anılan boğaz tutulduğu takdirde ve *Zibatra* ve *Malatya* yolunun da emniyeti sağlanmış oluyordu.

¹³⁷ Hıdır, 23-24.

¹³⁸ Yakut, II, 228.

¹³⁹ Yakut, II, 228.

Maraş ise yine *Toroslardan* geçerek *Orta Anadolu'ya* uğrayan ve birçok geçitlerin bulunduğu bir yol üzerindeydi. *Hititler ve Asurluların Kültepe yolu Maraş ile Göksun* arasında bulunan sarp dağlardan geçmekteydi.

Hârûn Reşid ve oğullarının önem vermesiyle *Hades ve Maraş* şehirleri diğer *sugûr* şehirlerine göre ön plana çıkmıştır. Bunun da sebebi her iki şehrin de *Bizans* sınırına yakın olması sebebiyle stratejik yönünün ön plana çıkmasıydı. İslâm savaşçılarının üsleri haline gelen *Hades ve Maraş'a* bu dönemde *Horasan ve Türkistan'dan* çok sayıda *Türk* askeri de getirilmişti. Müslüman orduları bu şehirler üzerinden *Anadolu* içlerine akınlar yaparak *Üsküdar* önlerine kadar yağama ve tahrip ederek geri dönmekteydi. Bir ara *Maraş ve Hades* şehirleri *Abbâsiler* bağlı olarak *Mısır'da* kurulan *Tolunoğulları ve İhşidiler* hanedanlarının nüfuz alanına dâhil olsa da *Bizans'ın* ilgi alanından hiç çıkmamıştır. *Hamdaniler* zamanında *İslâm-Bizans* çatışmaları bölgede yeniden canlanmıştır. Bir yandan *Bizans'ın* saldırıları ile diğer yandan da meydana gelen büyük depremlerle tahrip olan *Maraş ve Hades* şehirleri **Seyfûddeve** tarafından yeniden inşa edilmiştir.

960'lı yıllarda *Bizans'ın* güçlenmesi ve tüm *Sugûr* bölgesini işgali ile *Maraş ve Hades* şehirleri de Hristiyanların eline geçmiştir. Bölgenin 1086 yılında *Selçuklu* komutanlarından **Buldacı** tarafından fethedilmesine kadar *Bizans* idaresi devam etmiştir. *Emeviler, Abbâsiler, Tolunoğulları, İhşidiler ve Hamdaniler* gibi İslâm devletlerinin idaresi altında kalan *Maraş* bölgesi siyasi olayların yaşanmasının yanında dini ve kültürel gelişmelerin geçtiği bir yer de olmuştur. Birçok muhaddis, fakih ve şâir *Maraş ve Hades* bölgesinde yaşamıştır. *Maraş ve Hades* şehirleri pek çok İslâm coğrafyacısı ve tarihçisinin de dikkati çekmiş, eserlere de çokça değinilmiş bölgeler olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABU'L-FARAC, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I-II, (Süryaniceden çev. R.A.W.Budge, Türkçe çev. Ö.R.Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339.
- AVCI, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yay., İstanbul 2003.
- BAŞKUMANDAN SİMBAT, *Vekayinamesi 951-1334*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Basılmamış Tercümeler Kısmı.
- EL-BELÂZURÎ, *Fütühu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- CANBOLAT, Selman, *Etiler Zamanında Maraş*, İş Matbaası Yay., Maraş 1945.
- DARKOT, Besim, "Maraş (Coğrafya)", *İA*, MEB Yay, Eskişehir 1997, 310-312.

- , "Tarsus", *İA*, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.19-24.
- DEMİRCİ, Mustafa, "İslam-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri", C.I, *Maraş'der I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, K. Maraş Belediyesi Yay., İstanbul 2005.
- EBÛ'L-FİDÂ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, C.I, (neşr. Mahmud Deyyub), Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1997.
- ELÇİBEY Ebûlfez, *Tolunoğulları Devleti*, (Yayına Hazırlayan Fazil Gezenferoğlu, Türkiye Türkçesine Çeviren ve Redaksiyon, Selçuk Aklın), Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, IX, X, (Sadeleştiren: Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.
- GROUSSET, René, *Başlangıçtan 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi*, (çev. Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2005.
- "HADES", *İA*, C.V/I, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.42.
- HALİFET B. HAYYÂT, *Tarihu Halifet b. Hayyât*, (Çev.: A. Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.
- HIDIR, Özcan, "Hades (Göynük) Muhaddisleri", C.I, *Maraş'der I. Kahramanmaraş Sempozyumu* 2004, K. Maraş Belediyesi Yay., İstanbul 2005.
- HITTI, Philip K., *History of Syria*, Macmillan-Co Ltd, New York . St. Martin's Press, London 1957.
- HONIGMANN, Ernest, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (terc. F. Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1970.
- , "Maraş", *İA*, C.VII, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.312-315.
- EL-İSTAHİRÎ, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Matbaatu Biril, Beyrut 1927.
- İBNÜ'L-ADÎM, *Bugyetü'l-Taleb Fi Tarih-i Haleb*, C.I, X, (neşr. Seyyal Zekkar) Darü'l-Fikr, Dımaşk 1988.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslam Tarihi*, (el-Kâmil fi't-Tarih), C. VIII, (çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yay., İstanbul 1991.
- İBN HAVKAL, *Kitabu Sureti'l-Arz*, (neşr. R. Blachère, H.A.R. Gibb, P.Kahle, J.H. Kramers, H. Von Mzik, C.A. nalliona, A.J.Wensick), Leiden 1939.
- İBN HURDADBIH, Ebû Kasım Abdullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Neşr.M.J.De Goeje), Matbaatü'l-Beril, Leyden 1889.
- İBN-İ KESİR, *Büyük İslam Tarihi (el-Bidaye ve'n-Nihaye)*, (çev. M. Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1995.
- İBN RUSTEH, Ebû Ali Ahmed b. Ömer, *Kitabu'l-Alakatü'n- Nefise*, (neşr. F. Wüntenfeld), Lugdunı Batavorum, Apud E.J.Brill 1892.
- İBNÜ'L-VERDÎ, *Tarihu İbni'l-Verdî*, C. I, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1996.
- KARAARSLAN, Nasuhî Ünal, "Hamdâniler", *DİA*, C.XV, İstanbul 1997, s. 446-447.
- KAZVİNÎ, Zekerîya, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcudât*, (neşr. Faruk Said), Darü'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1988.
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, "Abbâsiler Zamanında Bizans Sugûrunda Türklük faaliyetleri", *Makaleler*, (Yay. Hazr. S. Yalçın, A. Çetin), Berikan Yay., Ankara 2005, s.331-346.
- , "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, İstanbul 1987.
- KUDÂME b. Cafer el-Bağdadî, *İbnü'l-Ferec Kitabu'l-Harac*, (Neşr.M.J.De Goeje), Matbaatü'l-Beril, Leyden 1889.

- EL-MAKRİZÎ, Takiyeddin Ahmed, *İltiâzu'l-Hunefa bi-Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtımîyyüni'l-Hulefa*, C. I, Neşr.: Cemaleddin eş-Şeyyâl, Cumhuriyetü Mısru'l-Arabiyye Vezaret'ül-Evkaf, Kahire 1996.
- EL-MUKADDESÎ, *Ahsenü't-Tekâsim*, (neşr. Muhammed Mahzum), İhyau't-Terasi'l-Arabiye, Beyrut 1987.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. Işıltan), TTK Yay., Ankara 1999.
- ÖZDEMİR, Abdurrahman, "el-Mütenebbi'nin Şiirinde Maraş", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 14, Sakarya 2006, s.159-185.
- ÖZKARCI, Mehmet, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, C. II, TTK Yay., Ankara 2007.
- ÖZTÜRK, Mustafa "Dört Halife Döneminde Bilâd-ı Şam'da İslamlaşma ve Kültürel Değişme", Omeljan Pritsak Armağanı, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007, s. 405-416.
- SÜMER, Faruk "El-Hades (Göynük) Şehri" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul Eylül 1993, s. 4-8.
- , *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989.
- SÜRYANÎ MİKHAİL, *Vekâyinâme*, (1042-1193, 1195-1229) TTK Tercümeler Kısım
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- URFALI MATEOS, *Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (Türkçeye çev. H.D. Andreasyan, Notlar: E.Dulaurer, M. H. Yinanç), TTK Yay., Ankara 1987.
- EL-YAKUBÎ, Ahmed b. Ebî Yakûb b. Cafer b. Vehb b.Vâzih el- Kâtib, *Kitâbu'l-Buldân*, (Neşr. F. Wüstenfeld), Lugdunı Batavorum, Apud E.J.Brill, 1892.
- YAKUT-EL-HAMEVÎ, *Mucemü'l-Buldân*, C. V., Dar Sader, Beyrut trhz.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Avâsım", *DİA*, C.IV, İstanbul 1991, s. 111-112.
- YINANÇ, M. H., "Elbistan", *İA*, C.VI, MEB Yay, Eskişehir 1997, s.243-230.
- , "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1340, V, (82), s. 283-299.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi I*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944.
- YINANÇ, Refet, Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, C.I, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Araştırmalar ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara 1988.
- YINANÇ, Refet, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara 1988, s.311-319.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, Selenge Yay., İstanbul 2004.

OSMANLI SULTANI ORHAN, (1324-1362) AVRUPA'DA YERLEŞME

HALİL İNALCIK

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin oğlu olan Orhan'ın doğum tarihi tartışmalıdır. 699'da (1299) Nilüfer'le evlendiğinde "yiğit" (genç) diye anılmış olmasından hareketle bu tarihte on sekiz yaş civarında olduğu düşünülebilir. Osmanlı rivayetine göre, tutsak edilen Yarhisar tekfurunun (tekvur) kızı Nilüfer'le (Lülüfer, Rumca Luludia/çiçek) evlendirilmiş, Süleyman ve Murad bu evlilikten doğmuştur.

699 (1299)'da Osman Gazi merkezini Bilecik-Yenişehir'e naklettiğinde Orhan'ı deneyimli atabey Gündüz Alp ile Karacahisar'a gönderdi. Osman Gazi'nin İznik kuşatması (701/1302) ve Dimboz (Dinboz) savaşına (702/1303) katıldığı anlaşılan Orhan, Lefke seferinde (703/1304) Germiyanlılar'ın tehdidine karşı Eskişehir-Karacahisar'da kaldı. Yanında babasının güvendiği adamları Saltuk Alp ile Köse Mihal de bulunuyordu. Osman Gazi, Lefke seferinde Sakarya üzerinden İznik'e yol veren kalelerin fethiyle uğraşırken Germiyan'dan Çavdar Tatar "Karacahisar'ın pazarına" (Ilica yanında) yağma akını yapıp çekildi. Orhan yağmacıların peşine düştü, onlara Oynaşhisarı'nda (bugün Çavdarhisar) yetiştirdi, yağma mallarını ellerinden aldı ve Çavdar Tatar'ın oğlunu ele geçirdi. Osman Gazi bu esirle bir antlaşma yaptı ve onu babasına geri gönderdi. Daha sonra Osman, Germiyan-Çavdar saldırılarını karşılamak üzere kendisi Karacahisar'da kalmaya karar verdiğinde Orhan'ı yanına kattığı gazi alpler Akça Koca, Konuralp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal ile birlikte Sakarya'ya gönderdi (705/1305). Âşıkpaşazâde, Orhan'ın kumanda ettiği ilk seferin bu olduğunu belirtir (Târih, s. 108). Orhan stratejik önemi olan Karaçepüş (Katoikia), İznik önünde Karatigin, Absu (Hypsu: Geyve Boğazı'nda) kalelerini fethetti. Yenişehir'de babası yanına geldi. Bu harekâtın hedefi İznik'e gelecek yardımı keserek burayı teslim olmaya zorlamaktı; Orhan bu seferlerde askeri tecrübe kazanmış oldu. Babasının zamanındaki son seferi Adranoz Kalesi (Orhaneli) üzerinedir. Bu seferde yanında yine Köse Mihal ile Turgut Alp

vardı. H. 723 Ramazan ayı başlarında (Eylül 1323) düzenlenmiş Asporça Hatun vakfiyesine göre, o tarihte Osman hayatta idi. Orhan'ın beyliğe geliş tarihi Rebiülevvel 724'tür (Mart 1324). Osman'ın ölümü de bu iki tarih arasında olmalıdır.

Orhan beyliğine başına geçince Bizans Bitinyası'nın iki büyük merkezi Bursa ve İznik üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırdı. 726 (1326) baharında bütün kuvvetleriyle Bursa önüne gelip şehrin teslim olmasını istedi. Bursa tekfuruyla uzlaşılan teslim ahidnâmesinin maddeleri şunlardır: 1. Şehre giren Osmanlı askerleri halka zarar vermeyecek (yağma olmayacak, esir alınmayacak). 2. Gitmek isteyenler mallarıyla Osmanlı askerlerinin himayesinde şehri terk edecek. 3. Teslimde Orhan Bey'e 30.000 altın ödenecek. Bursa tekfuru şehri terk edince Âşıkpaşazâde'ye göre, "Pınarbaşı'nda Ahî Hasan burc üzerinde muhkem durdu, ondan sonra Müslümanlar koyuldular" (2 Cemâziyelevvel 726/6 Nisan 1326).

Bursa'nın düşmesi ve İznik'in kuşatma altında sıkıntıda olması, İstanbul'da Bitinya bölgesinin tamamının kaybedilmek üzere olduğu kaygısını uyandırdı. Bizans İmparatoru III. Andronikos Palaiologos, Gebze önünde Pelekanon'dan (bugün Eskihisar geçidi) denizi geçip abluka altındaki İznik'i ve mümkün olursa Bursa'yı kurtarmaya karar verdi. Ordu başkumandanı (Grandomestikos) Yuannis Kantakuzenos'un hâtıratında (notlarla Almanca çevirisi bk. Geschichte, II, 22 vd.) Pelekanon savaşı bütün ayrıntılarıyla verilmiştir. Bu kaynağa göre, imparator daha önce 1328'de Anadolu sahilinde Bizans'a ait Kyzikos (Kapıdağı) ve tahkimli yarımada Pegae'ya (bugün sahilde Karabiga) gitmiş ve Karesi Beyi Temirhan ile (Demirhan) bir antlaşma yapmıştır. Kantakuzenos'a göre imparator, Karesi beyini saldırıdan vazgeçirmeyi ve bağımlı duruma getirmeyi amaçlamıştı (*a.g.e.*, II, 20). Aslında bu bir ittifak antlaşması idi. Osman Gazi zamanında 1303'te Apolyond'a kadar Bursa ovası istilâ edilmişti; 724'te (1324) Adranos Kalesi'nin fethedilmesi Karesi Beyliği'yle anlaşmazlığın kaynağı olmalıdır.

İmparator ilkin Mesothenia (Türklerin Kocaelisi) Valisi Kontofre'yi yanına çağırdı, sefer hakkında kendisiyle görüştü. Kontofre valiliği sırasında Kocaeli'nde Türklerle karşılaşmalarında tecrübe kazanmış, yetenekli bir askeri; Türklerin savaş taktiğini yakından öğrenmişti. Kontofre imparatoru bu sefere teşvik etti. Osmanlı vekayi'nâmelerinde lâıykıyla yer almayan ve çok kısa olarak Abdurrahman Gazi'nin Orhan Gazi ile beraber bir Bizans

kuvvetini püskürttüğü şeklinde belirtilen Pelekanon savaşı iki aşamada gerçekleşti. Birinci aşamada Bizans imparatorunun savaş meclisinde tepelerdeki Osmanlı kuvvetlerinin düzlüğe çekilmesi ve savaşın bu düzlükte yapılması kararı alındı. Bizans komutanı eğer bunu yapamazsa o zaman savaşı bırakıp dönmeyi düşünüyor, böylece daha başlangıçta tepelere yerleşen Osmanlılar stratejik üstünlük sağlamış oluyordu. Orhan Bey tepeden harp sahasını gözetliyor, Bizans ordusunu ârizalı araziye çekip orada çevirmeyi düşünüyordu. Bunun için de önemli bir kuvveti bir vadide pusuya sokmuştu. Bu klasik Osmanlı savaş taktiği idi. Savaşın ilk günü (1 Haziran 1329) Orhan Gazi, Bizans ordusunu kendine çekmek için 300 kişilik bir kuvveti üzerlerine gönderdi (imparatorun ordusu düzenli 2000 askerden ibaretti). Osmanlı akıncı kuvveti Bizans ordusuna yaklaştı, oklarını attı, ardından geriye doğru kaçtı. Bu yalancı kaçıştan maksat Bizans ordusunu yerinden çıkarıp tepelere doğru çekmektir. Saldırı birkaç defa tekrar edildi. Başlangıçta Bizans ordusu mevzilerini bırakmadı. Orhan Bey'in kuvvetleri de tepeleri terk etmedi. Fakat savaşın ikinci günü tekrarlanan akıncı saldırıları sırasında İmparator bu ufak kuvveti yok etmek için harekete geçti. Bunun üzerine Orhan Bey bir kısım kuvvetlerini kardeşi Pazarlı kumandasında düzlüğe gönderdi. Bizans ordusu karşı çıktı; bu suretle akın şeklinde başlayan çarpışmalar iki tarafın büyük kuvvetlerinin katıldığı bir savaş halini aldı. İmparator okla baldırından yaralandı ve öldüğü haberi yayıldı. Bizans ordusunda panik kendini gösterdi. Panik halinde kaçan Bizans kuvvetleri sahildeki kalelere ve özellikle Filokren'e sığınmaya çalıştı. Orhan'ın kuvvetleri kaçanları kovalıyordu. Bizans imparatoru paniği önleyemeyince kendisini bir halı üzerinde gemiye taşıttı ve İstanbul'a kaçtı. Zaferden sonra İzniklilerin hiçbir ümidi kalmadı. Osmanlılar ablukayı şiddetlendirerek şehri teslim aldı (21 Cemâziyelevvel 731/2 Mart 1331 [İbn Kemal 734/1333 tarihini verir; bk. *Tevârih*, I, 42-48]; teslim şartları ve ilk önlemler için bk. *Âşıkpaşazâde*, s. 118-119; Neşrî, I, 156-158, tarih için Schreiner, II, 238). İznik fethiyle İslâm dünyasında şöhret kazanan Orhan Bey, Irak Celâyirli Sultanı Hasan-ı Büzürg ile de dostça ilişkiler kurdu (İbn Kemal, I, 61).

Bitinya'nın tamamında sağlamca yerleşen Orhan Bey'i o sırada gören Arap seyyahı İbn Battûta onu "Sultan Osmancık oğlu İhtiyârüddin Orhan Bey" diye anar ve zenginlik, arazi, askerî kuvvet bakımından Türkmen sultanlarının en büyüğü olup 100 kadar kalesinin bulunduğunu, zamanının çoğunu bu kaleleri dolaşmakla geçirdiğini, her birinde birkaç gün kalıp

durumu teftiş ettiğini, bir şehirdeki ikametinin asla bir ayı bulmadığını, kâfirlerle sürekli savaşta olup onları kalelerinde kuşatma altında tuttuğunu kaydeder. Ayrıca Bursa'yı Rumlardan babasının aldığı ve mezarının eskiden Hristiyanlara ait bir kilise olan cami içinde bulunduğunu, rivayete göre Osman'ın İznik şehrini yaklaşık yirmi yıl kuşatma altında tuttuktan sonra oğlunun on iki yıl daha kuşatıp ele geçirdiğini yazar. İbn Battûta, Bursa'da tanıştığı Orhan Bey'in kendisine para gönderdiğini de belirtir. Bu ifadelerden Osman'ın faal beyliğinin 1322'de son bulduğu sonucu çıkarılabilir. Yine Orhan Bey zamanında yaşayan Memlûk tarihçisi İbn Fazlullah el-Ömerî de merkezi Bursa'da oturan "Toman" oğlu Orhan'ın elli şehir ve elliden çok kalesi olduğunu, 40.000 atlısı olup yayaları da toplanınca sayılamayacak kadar kalabalık ordusu bulunduğunu, zengin ve korkulduğu kadar güçlü olmayıp Müslüman komşularıyla barış içinde yaşadığını, düşmanlarına karşı bazan galebe çaldığını, bazan da yenildiğini belirtir. Ömerî bu bilgileri Osmanlılara karşı olan Germiyanlılar'ın yanında bulunan bir şahıstan derlemiştir.

1329'dan beri Bizans ile savaş durumunda olan Orhan Bey'in yine Bizanslılarla savaş halindeki Aydınoğlu Umur Bey ile irtibat kurduğu Enverî'nin Düstûrnâme adlı eserinden anlaşılr. Orhan 730'da (1330) onunla Saruhan'da buluşmuş ve Bizans'a karşı ortak harekâta karar vermişlerdir. P. Lemerle adı geçen Orhan'ı Menteşe beyi olarak yorumlarsa da (*l'Emirate*, s. 66) 1329'dan beri Orhan ve Umur'un Bizans'a karşı savaş halinde bulunduklarını dikkate almaz. Anadolu'dan gazilerin akın yolunu kesen Gelibolu Kalesi'ne saldırı, Aydınoğlu-Saruhanoglu ve Orhan arasında bir görüşme sonunda kararlaştırılmış görünmektedir (İbn Kemal, II, 166).

Bu sırada emektar uc beylerinden Konuralp, Akyazı, Konurpa-ili ve Mudurnu'ya yönelik akın faaliyetlerini sürdürürken, Bolu tarafına bir aknında Uzunca-bel'de iki gün, iki gece çetin bir savaş vermek zorunda kalmış, oradan Akyazı'da Tuz (Düz) Pazarı'na gelmişti (Âşıkpaşazâde, s. 109). Geyve boğazında Karaçepüş ve Absu'ya da Gazi Abdurrahman yerleştirilmişti. Batıda Bizans'a karşı savaşan bir diğer uç beyi Akçakoca ise Kocaali'nde, Kandıra'yı ve Arminiye'yi (Kocaali'nde) fethedip yerleşti ve Samandıra'daki Bizans askerine karşı sürekli mücadeleye girdi (İbn Kemal, II, 12-13). Samandıra fethinden sonra Aydos'ta (Aetos) üslenen Bizans askeriyle çetin savaşlar yapıldı (Âşıkpaşazâde, s. 112). Burada Osmanlılara karşı Bizans'ın Mesothenia Valisi Kontofre (Katalan [?]) savaşıyordu. 1329 Pelekanon zaferinin ardın-

dan Kocaeli'nde Hereke ve sahil kasabaları Üsküdar'a kadar Orhan Bey'in hükmü altına girdi. 733 (1333) yazında III. Andronikos, Chalkidike'den hareket ettiği sırada Orhan'ın Nikomedia'yı (Eis-Nikomedia'dan eski Osmanlıca İznikmid, modern İzmit) büyük bir ordu ve mancınıklarla kuşattığı haberini aldı. Kantakuzenos bu konuda önemli ayrıntılar verir (II, 89-90). Bu bilgilere göre İmparator aldığı haber üzerine süratle şehrin yardımına koştu. Filo henüz yolda olup Nikomedia'ya erişmek üzere iken Orhan bir elçi heyeti gönderdi, antlaşmaya razı olduğu takdirde savaştan çekileceğini, fakat savaşmak isterse buna hazır olduğunu bildirdi. İmparator barışa razı oldu. Antlaşmaya göre Orhan imparatorun dostu olacak ve Bizans'a tâbi şehirlere karşı düşmanca hareketlere girişmeyecekti. Karşılıklı armağanlar gönderildi. Orhan imparatora atlar, av köpekleri, halı ve panter kürkü yolladı; o da Türk beyine gümüş kaplar, yünlü ve ipekli kumaşlar, bir at ve bir eyer örtüsü gönderdi. İzmit önünde Orhan'la yapılan antlaşmaya göre imparator, İzmit kuşatmasından vazgeçmesi karşılığında Orhan'a yılda 12.000 altın (hyperper) ödemeye söz vermiş, böylece Osmanlı emiri gözünde Bizans haraçgüzâr bir ülke durumuna düşmüştür (antlaşma Zilhicce 733/Ağustos 1333).

1337'de Bizans imparatoru Arnavutluk'ta âsilere karşı seferde idi. Orhan bunu fırsat bilerek İzmit'i kuşattı. Osmanlı rivayetinde İzmit fethi üzerinde ilginç ayrıntılar verilir (Âşıkpaşazâde, s. 116-117; Hoca Sâdeddin, I, 34-37). Konuralp ölünce Orhan o bölgeyi Süleyman Paşa'ya vermişti. Gazi Abdurrahman'dan bilgi edinen Orhan Bey asker toplayıp Bursa'dan Yenişehir üzerinden Geyve'ye geldi. Geyve boğazında Absu'da Süleyman kendisiyle buluştu, Ayan gölü (Sapanca/Siphon) ve Aydos'tan gaziler gelip kendisine katıldılar. İzmit'i kuşatabilmek için doğusunda Yalova yönünde Yalakova'yı (Hersek diline inen İznik yolu üzerinde bir tepede Kaloyan elindeki Koyunhisarı) almak gerekiyordu. Orhan bundan sonra bütün kuvvetleriyle gelip İzmit'i kuşattı. Âşıkpaşazâde'ye göre, "İzmit'in sahibesi bir hatun idi, İstanbul tekvuruna taalluku vardı" (bu bilgi Bizans kaynaklarıyla uyuyor). Hatun- Orhan ile anlaşıp kaleyi ahidnâme ile teslim etmek zorunda kaldı; zira İstanbul kayseri uzakta Arnavutluk'ta isyancılara karşı savaşa gitmişti (Kantakuzenos, II, 295). İzmit fethi için İdris-i Bitlisi'nin kaynağındaki 738 (1337) tarihi doğrudur. Orhan, Aydos'taki gazileri şehrin muhafazasına tayin etti. Kiliseler mescide çevrildi. Bir kilise medrese için ayrıldı. Süleyman Paşa İzmit'e vali tayin edildi. İzmit-Yalakova-Marmara sahilini koruma görevi Kara Mürsel'e verildi. Bizans'tan gelebilecek saldırıları önlemek için

Akça Koca'nın merkezi Kandıra bölgesindeki uc gazileri buraya getirildi. Bizans'ın Mesothenia bölgesi Akça Koca ile bölgeye gelmiş olan gaziler arasında bölüşüldü. Orhan Bey, Ermenpazarı (Arminiye, bugün Akmeşe) bölgesini Yahşilü'ye (Yahşi Bey [?]), Kandıra bölgesini Ak Baş'a verdi.

İzmit'in fethinden sonra Orhan Bey ülkesini yeni baştan teşkilâtlandırdı; büyük oğlu Süleyman'a İzmit'i verdi. Bursa sancağına ikinci oğlu Murad'ı gönderdi, bölgeye "Bey sancağı" adı verildi. Eskişehir yakınında ilk pâyitaht Karacahisar'a amcasının oğlu Gündüz Alp'ı tayin etti. Orhan Gazi kendi vilâyetlerinin "*ulubey*"i oldu. Anadolu beyliklerinde Selçuklulardaki gibi ülkenin oğullar arasında bölüştürülmesi âdetti; hükümdar ulubey unvanı ile bütün beyliğin yüksek sahibi sayılırdı. Süleyman Paşa, İzmit ucundan doğuda Taraklı Yenicesi, Göynük ve Mudurnu'yu doğrudan Osmanlı idaresi altına aldı (Süleyman'ın Göynük Hamamı ve Camii ile bölgedeki vakıfları için bk. Ayverdi, s. 145-150). Tebriz ipek yolu üzerindeki bu kasabalar önemliydi. Kaynaklara göre Süleyman Paşa adaletli davrandı. Birçok köy halkı "bu Türk kavmini" görerek Müslüman oldu. Rumca bilen bu mühtedileri Yıldırım Bayezid İstanbul'da kurulan Müslüman mahallesine yerleştirecektir.

Bizans kaynakları (Kantakuzenos, Gregoras) 738 (1337) yazı sonunda İstanbul'a karşı Orhan'ın bir saldırısından söz eder. O sırada imparator Edirne'de idi. Orhan'ın otuz altı gemilik bir donanma ile İstanbul civarına çıkarma yaptığı haberi geldi. Gregoras, Türklerin İstanbul civarına yönelik bu saldırısından ayrıntılı biçimde söz eder. Olay, İstanbul'da korku uyandırmış, kayserin emri üzerine başkumandan Kantakuzenos, İstanbul'da mevcut az miktarda askerle Ennakosia (İstanbul civarında bir kale) mevkiinde Türkleri beklemişti. İstanbul önünde Osmanlıların ilk defa görünmesi, İzmit'e yönelik girişimi önlemek için olmalıdır.

Osmanlı Beyliği'nin Batı Anadolu beylikleriyle ilişkileri genelde gazâ iş birliği çerçevesindeydi. Ancak Karesi ve Germiyanogulları ile rekabet kaçınılmazdı. Orhan'ın Bizans'a karşı Aydınoğlu Umur Bey'le ittifak ettiği bilinmektedir (730/1330). Rumeli'nde Osmanlı gazilerinin Umur'un Trakya seferlerini bildikleri ve kendilerine "Umurca oğlanları" dendiği belirtilir. Orhan döneminde Karesi Beyi Demirhan ile (Osmanlı kaynaklarında bir istinsah hatası olarak Aclân) aradaki gerginlik zikredilir (Demirhan ile III. Andronik Antlaşması, 1328). Özellikle, başlangıçtan beri Germiyan Beyliği düşmanca davranıyordu. Germiyan beyleri bütün Batı Anadolu beyleri üze-

rinde egemenlik iddiasındaydı. Osman ve Orhan devrinde Germiyan Beyliği, I. Yâkub idaresinde (1300?-1340) en güçlü dönemini yaşıyordu. Osman'ın beyliği onun Bizans topraklarında akınına engel olmaktaydı. al-Mesâlik'e göre Bizans, Germiyan akınlarından korunmak için Yâkub'a önemli miktarda haraç ödüyordu (100.000 dînar). Bu rolü şimdi Osmanlı Beyliği üzerine almıştı. Bu şartlar altında komşu Karesi Beyliği'yle ilişkiler de gergindi.

Öte yandan, Karesi gazileri gazâyâ devam etmek için Bizans'a karşı güçlü Osmanlı beyi ile birleşmek istiyordu. Orhan'ın yanına sığınmış olan Demirhan'ın küçük oğlu Tursun'u (Dursun) Karesi gazileri desteklemeye karar verdiler. Hacı İlbey ile Karesi âyanları Demirhan'ın ölümünde (1335 veya 1345) Tursun'u davet ettiler. Orhan, Karesi Beyliği'ni ülkesine katmak için bu fırsattan yararlandı. Tursun ile yapılan anlaşmada Karesi Beyliği bütünüyle Osmanlı ülkesine katılıyor, Tursun'a Behramkale (Machramion) ile zengin tuz geliri olan Kızılca-Tuzla bölgesi bırakılıyordu. Osmanlı Beyliği'nin batıda sınırı, 1303'te Osman Gazi'nin Bursa ovasını işgal ettiğinden beri Ulubat Köprüsü ve Kocası (Ulubat suyu) idi. Gölün güneyi yol vermeyen dağlık bölgeydi. Batıya yolu kapatan Lopadion (Ulubat) Kalesi, Bursa gibi Bitinya'nın en önemli kalelerinden sayılıyordu. Osmanlı rivayetine göre Karesi seferinde Orhan, Ulubat'ı emanla almış ve tekfurı yerinde bırakmıştı. Göl üzerinde Gölyazı (Galyas) ve Gilyos (Kilyos, eski Karaağaç) kaleleri ele geçirildi. Gölün batısında Kirmasti Kalesi sahibesi Kalamastor-ya ve kardeşi Mihaliç gelip itaat ettiler, Orhan onları yerlerinde bıraktı.

Orhan ilk aşamada Balıkesir üzerine yürüdü, Tursun'un kardeşi sarp Bergama (Pergamon) tepesindeki antik büyük kaleye sığındı. Tursun yanında olduğu halde Orhan gelip Bergama Kalesi'ni kuşattı. Kale altına kardeşiyle konuşmak üzere giden Tursun, kaleden atılan bir okla hayatını kaybetti. Buna içerleyen Orhan, Osmanlı rivayetine göre, "fi'l-hâl çağırtdı kim il vilâyet ahd ü emanla şimden gerü Orhan Gazi'nindir, her kim itaat etmeye kılıçtan geçiririz." Bu fetih 735'te (1334-1335) vukubuldu. Timar sahibi kimselere Orhan timarlarını verdi. Karesi ile Osmanlı Beyliği arasında gidiş geliş kontrolü altında tutan Ulubat Kalesi tekfur elinde bırakılamazdı, hıyaneti dolayısıyla burası da ele geçirildi. Karesioğulları'ndan Beylerbeyi Çelebi, Bergama'da 1341'e kadar beylik yapmıştır.

Karesi sancağına Süleyman Paşa'yı tayin eden Orhan içeride tepede yer alan Biga'yı uc merkezi yaptı. Orhan, Karesi'yi ilhak ettiği sırada stra-

tejik Bursa-Lapseki yolu üzerinde Cyzicus (Kapıdağı), Aydıncık (bugün Edincik), Biga, Kemer (Virancahisar antik limanı), Lapseki (Lampsakos) ve bütün sahil ovası Bizans'a aitti. Sahilde yüksek antik surlarla korunan yarımada Bizans'ın Pegae Kalesi bu sahil şeridini muhafaza etmekteydi. Zamanla Süleyman Paşa bölgeyi fethetti. Düsturnâme Bursa-Lapseki sahil yolu Anadolu'dan savaşı gazi, göçmen ve tüccarın Rumeli'ye geçiş yolu olarak büyük önem kazanacaktır. Yıldırım Bayezid'in bu yol üstünde inşa ettirdiği muhteşem kervansaray günümüze kadar ayakta kalmıştır. Sahil ovası Bizans'ın sahildeki Pegae Kalesi alınıncaya kadar tam emniyette değildi. Pegae Kalesi, I. Murad tarafından karadan ve denizden kuşatma sonunda 773 (1371) yazında ele geçirilmiştir.

Yarım yüzyıl boyunca Türklerle yalnız savaşlar değil, birlikte yaşama deneyimi Kantakuzenos'u Türklere ısındırmış (kendisi Türkçe biliyordu), bu durum, onu hiç olmazsa Doğu-Roma topraklarını Avrupa yakasında elde tutmak için Türk askerî gücünden yararlanma düşüncesine götürmüştü. Kantakuzenos, askerî üstünlüğü deneyimlerle ortaya çıkmış olan Türkleri hâtıratında ücretli asker gibi görmeye alışmıştı. Esasen birçok Türk bu dönemde ücretli asker olarak Bizans ve Latin devletlerinin hizmetine girmiş, Hristiyanlaşmış, "Turkopouloi" adı altında onların başlıca savaş gücünü oluşturmuştu. Kantakuzenos'un Osmanlı ittifakı, o dönemin şartları dikkate alınırса tamamıyla olağan bir politika idi. Kantakuzenos 1346'da kızı Theodora'yı zevce olarak Orhan'a verdi. Evlenme Bizans imparatorluk geleneğine göre yapıldı. Merasim Kantakuzenos tarafından ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Nikâh töreni Silivri Kalesi dışında bir tahta set üzerinde gerçekleşti. Kayser ailesi ve ruhban hazır değildi. Kantakuzenos hâtıratında kızının İslâmiyet'i kabul etmediğini, birçok Hristiyan esiri, fidyelerini ödeyip kurtardığını iddia eder. Kendisi şüphesiz kızını gelin gönderirken Orhan'dan isteyeceği askerî yardımı düşünüyordu (Bryer, s. 486). Orhan ile ittifaktan bir yıl sonra Kantakuzenos, maiyetindeki 1000 kişilik kuvvetle İstanbul'a girip sarayı kuşattı ve genç imparatorun ortağı olarak tahta oturdu (8 Şubat 1347). 1347'de Theodora, Orhan'ı babasıyla görüştürmek üzere Üsküdar'a (Pelekanon zaferinden beri Osmanlı ülkesinde) getirecektir.

Rumeli Yakasına Geçiş

Kantakuzenos'un İstanbul'a ortak kayser olarak yerleştiği sırada Sırp Kırallı Duşan, Selânik'i tehdit ediyordu. 1348'de Selânik'te isyancı Zealotlar

şehri Sırp kiralına vereceklerini ilân ettiler; Duşan gelip şehri kuşatma altına aldı. Kantakuzenos, Orhan ve Umur'un göndereceği kuvvetlerle Duşan'a darbe vurmak üzere bir plan hazırladı ve damadı Orhan'dan yardım istedi. 1348 baharında Orhan, Süleyman Paşa kumandasında Sırlara karşı büyükçe bir kuvvet (20.000 süvari [?]) gönderdi. Kantakuzenos'un oğlu Mattheos, Sırlara karşı yürürken Süleyman onunla birleşecekti. Yirmi iki gemiden oluşan Türk deniz kuvveti Strumca (Strymon) nehri ağzına geldi (bu gemiler Kantakuzenos'un talebi üzerine Umur tarafından gönderilmiş olabilir). Umur o sırada aşağı İzmir'deki kaleyi kuşatmakla meşguldü. Umur savaşırken hayatını kaybetti (Safer 749/Mayıs 1348). Umur'dan yardım gelmesi üzerine Kantakuzenos'un Sırlara karşı planı suya düştü (Lemerle, s. 227-229; Soulis, s. 34-35). Süleyman, Kavala'nın (Christoupolis) Sırlar eline düşmesinin ardından daha ileriye gitmedi ve Anadolu'ya döndü. Orhan kayınpederine mazeret olarak Anadolu'da saldırıya uğradığını bildirdi. Serbest kalan Sırlar bütün Kuzey Yunanistan'ı, Tesalya ve Epir'i işgal ettiler.

Süleyman'ın Rumeli'ne yerleşmesi Bizans'ı harekete geçirdi. 1352'de Orhan'ın desteklediği V. Ioannes Palaiologos gelip Mattheos'u Edirne'de kuşatma altına aldı. İstanbul'da Kantakuzenos güveni kaybetmişti. Onun Türklerin Trakya'ya akınlarını önlemediğine inananlar V. Ioannes Palaiologos'a katılıyor. Trakya şehirlerinin çoğu V. Ioannes Palaiologos'u destekliyordu. Trakya'da durum kötüleşince Kantakuzenos, Cenevizlilerle barış yaparak bir Türk kuvvetiyle hemen Trakya'ya hareket etti. Ona karşı V. Ioannes Palaiologos, Sırp ve Bulgar krallarından yardım istedi. Sırp Kralı Duşan önemli bir kuvvet (4000 süvari) gönderdi. Bunlara Bulgar Çarı Aleksandr da katıldı (1352 güz). Orhan, Kantakuzenos'un oğlunu desteklemeye karar verdi. Böylece Mattheos'a karşı savaş Orhan'ın önemli rol aldığı bir Balkan Savaşı'na dönüştü. Sırp ve Bulgar askerleri Meriç boyunca yerleşti. Orhan'ın, oğlu Süleyman kumandasında gönderdiği 10-12.000 kişilik süvari ordusu duruma hâkim oldu. Süleyman Meriç üzerinde Empithion'da Bulgarları yendi (1352 kışı). Sırlar ve Bizans kuvvetleri bir süre direndilerse de, Türklerin sayı üstünlüğü ve cesaretleri karşısında tam bir bozguna uğradılar. Kaçabilenler Dimetoka Hisarı'na sığındı. Türk süvarilerinin çok hızlı ve dayanıklı atları dolayısıyla üstünlüğü vardı. Bizans tahtı için Ioannes Palaiologos ve Kantakuzenos aileleri arasında rekabet iç-savaş Trakya'yı Osmanlılara açmaktaydı. Bunun ardından Süleyman, Kantakuzenos'u Edirne'de buldu. Türk birlikleri ganimetlerini arttırmak için Bulgaristan'a akın yaptılar. Süleyman askerini

kışı geçirmek üzere Tzympe (Cinbi/Çimbi) Kalesi'ne yerleştirdi. Ioannes, Palaiologos, Süleyman'ı kendi tarafına çekmek için elçi gönderdi, Süleyman ise bunu nezaketle reddetti. Ümidini kaybeden Ioannes rakip Kantakuzenoslar ile anlaşma yapmak ve iç savaşa son vermek zorunda kaldı. Trakya şehirleri Kantakuzenoslara teslim oldu. Baba Kantakuzenos İstanbul'a geldi. Sonuçta Orhan olayların gidişini belirleyen güç olarak ortaya çıkmıştı.

Âşıkpaşazâde tarihinde popüler-folklorik hikâyelerle (öküz derisi, salla geçiş vb.) anlatılan Avrupa'ya geçiş rivayeti (Neşrî, I, 170-182; Hoca Sâdeddin, I, 51-62) Düstûrnâme'deki tarihi bilgiler ışığında değerlendirilmelidir. Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre Süleyman Paşa, Aydıncık tepesinden (Temaşalık) Cyzikus harabelerini görüp hayrete düşmüş ve Rumeli'ye geçip yerleşmeyi düşünmüş, Ece Bey ve Gazi Fâzıl ile görüşüp bunu kararlaştırmış. Bu olay, Süleyman'ın Kapıdağı-Aydıncık-Lapseki sahil ovasını fethettiği bir zamana rastlamış olmalıdır (Enverî, s. 83). Aydıncık'tan Rumeli sahili görünmez. Mahallî rivayet bir noktayı teyit eder: Süleyman, Görece tepesinden karşı yakayı seyretmiştir (Görece yer adı, Âşıkpaşazâde'nin nüshalarında çeşitli biçimlerde verilmiştir). Süleyman Paşa, Görece'den (bugün Kemer'in güneyinde tepede bu adda bir köy mevcuttur) sahilde Viranca-Hisar'a (Görece'den aşağı sahilde Kemer'e) inmiştir. Kemer (yakınında Virancahisar, antik Parion harabeleri) burada önemli bir liman şehridir. Karabiga (antik Priapos) bir yarımada üzerinde kurulmuş büyük bir kaledir. Süleyman Paşa, Bolayır fethi için Kemer'den bir ordu ile hareket etmiştir. Düstûrnâme'de Gelibolu Tekfuru Esen'in bir oğlunun tutulduğu ve Müslüman olarak Melik Bey adını aldığı, bu şahsın Süleyman'ı sürekli Rumeli fethi için desteklediği, Lapseki'de yapılan gemilerle geceleyin asker taşındığı bilgisi yer alır. Lemerle o sırada Gelibolu valisinin Asan Andronik olduğunu, Asanlar'ın üç kardeş olup aralarında geçimsizlik bulunduğunu, birinin kaçarak Süleyman'ın yanına geldiğini tesbit etmiştir (l'Emirate, s. 63-73). Düstûrnâme de onun Müslüman olup ilk Osmanlı fetihlerinde önde olduğunu gösterir. Âşıkpaşazâde'nin geceleyin salla geçilip bağların arasında bir kâfirin ele geçirildiği, Süleyman Paşa'nın buna bir kaftan giydirdiği ve onun yol göstermesiyle kaleye girildiği şeklindeki rivayeti Düstûrnâme'deki bilgiyle uyuşur ve bunun Gelibolu tekfurunun oğlu Asan olduğu ortaya çıkar. Aynı kaynak ilk Osmanlı fethi Akça-Burgos'u onun aldığını, Gelibolu düştükten sonra bir derya seferinde boğulduğunu açıklar (Kemer'in doğusunda Şahmelek [Şahmelik] Limanı'nda onun adı bugüne kadar yaşamıştır). Âşıkpaşazâde rivayeti, Süleyman Paşa'nın Cinbi

/ Çimbi / Çimpi Hisarı fethinin ardından, Bolayır yakınında Akçalıman'ı alıp gemileri yaktığını açıklar. Âşıkpaşazâde'ye göre bir iki gün içinde iki bin (Hoca Sâdeddin, I, 55: üç bin) asker geçirdiler ve bir gece Aya-Şilonya'yı aldılar. Bu rivayetin başka bir versiyonunda (Neşrî, I, 176) Odköklük ile Eksamiliye'nin de fethedildiği belirtilir (Eksamiliye, Bolayır'ın kuzeyinde her iki denizi gören Bizans Hexamilion Hisarı'dır, yakın zamanlara kadar haritalarda Eksamiliye adını korumuştur). Odköklük veya Köklük (Balabancık) Hisarı'nın fethi Süleyman Paşa'nın Bolayır seferinde ilk fethidir. Öteki kaleler, Süleyman Paşa'nın Kemer'den (Parion, Virancahisar) 3000 kişiyle gelip Bolayır'ı fethetmesinden sonra olmalıdır. Düstûrnâme'de kaydedildiği gibi Süleyman Paşa'nın 2000 (3000) kişiyle Kemer Limanı'ndan Kozludere'ye asker çıkarıp Bolayır'ı fethi Rumeli fütuhatında bir dönüm noktasıdır.

Şimdiye kadar literatürde Osmanlıların Avrupa yakasında yerleşmeleri hakkında yazılan şudur: 1352'de sefer dönüşü Kantakuzenos, Süleyman'a Tzympe Kalesi'nde geçici olarak yerleşme izni vermiş, o bu kaleden çıkma-yıp Trakya'da yerleşmiştir. Gerçekte fetih, daha ziyade Bolayır fethi sonucu Osmanlıların Gelibolu yarımadasında stratejik bir noktada yerleşmesiyle mümkün olmuştur. Düstûrnâme'de Süleyman Paşa'nın Anadolu'da Kemer Limanı'ndan o zaman için büyük bir ordu olan 3000 kişiyle Kozludere'ye çıkarma yaptığı belirtilmektedir (Kozludere kıyıdaki limandan Bolayır'a uzanan vadidir, bugün bu vadiye Kozluçeşme, Kozludere adı yaşar).

Süleyman'ın Bolayır uc merkezi, Gelibolu yarımadasının en dar yerinde stratejik bir noktada idi. Süleyman Bolayır'da ucları teşkilâtlandırdı. Ece Bey ve Gazi Fâzıl kumandasındaki kuvvetler, güney ucunda Gelibolu'yu abluka altına aldı (Âşıkpaşazâde, s. 124). Kuzeyde Süleyman Paşa'nın kendi kumandasındaki uc, geleneksel Türk stratejisine uygun biçimde sağ kol, orta kol ve sol kol olarak örgütlendi. Orta kol önemli merkez Malkara'ya (Megal-Khora), sol kol Evrenos idaresinde Keşan'a, sağ kol Banatoz (Panados)- Tekfurdağı doğrultusunda teşkilâtlandı. Süleyman Paşa, bölgeye Anadolu'dan hemen asker ve halk getirip yerleştirme ve bir köprübaşı kurma konusunda büyük çaba gösterdi. Hisarlardaki Bizans askeri Anadolu'ya sürüldü. Süleyman babası Orhan'a adam gönderdi, fethedilen hisarları korumak için çok askere ihtiyaç olduğunu bildirdi (*a.g.e.*, s. 124-125; ayrıca bk. Neşrî, I, 176). Bununla beraber 1351-1355 Ceneviz-Venedik savaşının ortaya çıkardığı şartlar olmasaydı Osmanlıların Rumeli yakasında yerleşmesi kolay olmazdı.

İstanbul'da Pera (Galata)'daki Ceneviz kolonisi varlığını sürdürebilmek için Marmara'nın ötesinde gelişen Osmanlı Beyliği'ni tabii bir müttefik olarak görmeye başladı. Özellikle, Pelekanon savaşından sonra Orhan'ın beyliği Üsküdar'dan Karadeniz ağzında Ceneviz'in Hieros (Yoros) Kalesi'ne kadar Boğaz'ın doğu sahiline yerleşmiş bulunuyordu. 1351'de Venedik donanması Pera'yı kuşatma altına aldı. Pera, Bizans ve Venedik karşısında ancak Orhan ile iş birliği sayesinde dayanabilirdi. 1351-1355 Ceneviz-Venedik savaşı döneminde Ceneviz donanması erzak ikmalini Orhan Bey'e ait limanlardan yapacaktı. Bu savaş boyunca Pera, Orhan'ı yanında tabii bir müttefik olarak buldu. Orhan'a gelince, Boğaz'da tutunmak için güçlü deniz devleti Venedik ve Aragon ile Bizans ittifakına karşı Ceneviz'i tabii bir müttefik görüyordu. Osmanlı Beyliği strateji bakımından hayati bir noktaya gelmişti. Karesi Beyliği zaptedilmiş, sınır Çanakkale Boğazı'na dayanmıştı. Süleyman Paşa, Rumeli'ye ulaşan tarihi Kapıdağı (Cyzikos) - Lapseki (Lampsacus) yolunu ele geçirmişti. 1350'lerde öte yakaya geçip yerleşmek için şartlar en uygun zamanı gösteriyordu. Ceneviz'le Venedik-Bizans-Aragon ittifakı arasındaki savaş bu şartları hazırladı. 1351 Kasım ayında Orhan'ın Cenevizlilerle teması geçtiği dikkati çeker. Orhan'ın elçileri Ceneviz amiraliyle buluştular ve düşman hakkında bilgi verdiler. (Ceneviz kaynağı: M. Balard) Üsküdar'a gelen Orhan, Pera'yı müttefiklere karşı savunmak üzere 1000 okçu gönderdi. Osmanlı kuvvetlerini deniz aşırı Avrupa yakasına geçirmekte Cenevizlilerin daima iş birliği yaptıkları, gemi kiraladıkları bilinmektedir. Orhan karşı yakaya kitle halinde taşıma için bir defasında 60.000 altın ödüyordu.

Bu dönemde Ceneviz desteğini sağlayan Orhan'ın İstanbul'u tehdidi Bizans'ta ve Venedik'te ciddi kaygıya sebep oldu. Venedikli Faliero, şehrin Türklere karşı dayanamayacağını belirterek Venedik'in doğrudan doğruya şehri ilhak etmesini tavsiye etti (Ostrogorsky, History, s. 475). Pera'nın yardımına gelen Ceneviz Amirali Paganino Doria'nın donanması altmış kadir-gadan oluşuyor ve 10.500 tayfa ve asker taşıyordu. Doria, Marmara kıyılarını izleyip İstanbul'a doğru gelirken Heraklea'yı (Marmara-Ereğlisi) işgal etti. Ceneviz kaptanı Hieros/Hieron Kalesi'ni (bugün Anadolu-kavağı'nda tepede Yoros Kalesi) harekât üssü olarak kullanacaktır. Orhan'la iş birliği ise Boğaz'da başladı. 1351 Ekim ortalarında Doria'nın donanması Pera'ya ulaştı. Bu tarihte Süleyman Paşa Tzympe'deydi. Osmanlıların Gelibolu yarımadasında fetihleri aynı tarihtedir ve bu bir raslantı değildir. Ceneviz kaynağında 12 Kasım 1351'de Orhan'ın elçilerinden söz edilir. Balard'a göre

mektup ve elçilerin gidip gelmesi arada bir antlaşmanın kesin göstergesidir. Ceneviz donanmasında dokuz Türk “parescarmi” gemi vardı. Mart ayı boyunca Orhan armağanlar göndermişti. Türkler Boğaz’da demirleyen Doria ile haberleşiyordu. Balard’a (A propos de la bataille de Bosphore) göre her şey, Boğaz savaşı (Şubat 1352) sonra Cenevizlilerle Orhan arasında bir ittifak yapılmış olduğunu kanıtlar. Orhan’ın Cenevizlilerle ittifakı, Bizans’a karşıydı. Aynı zamanda Doria’ya erzak sağlamış, un yüklemek üzere otuz kadirganın Osmanlı topraklarından geçmesine izin vermişti. Orhan’ın Cenevizlilere bağışladığı ilk kapitülasyon 1352 başlarına rastlar. Orhan’ın Üsküdar da kuvvet yığarak 1352 Şubat deniz savaşında Cenevizlileri desteklediği açıktır (Balard, IV [1970], s. 444). Böylece Ceneviz-Venedik savaşı, Osmanlıların Trakya’da yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bundan önce ticaret gemilerini korumak için Cenevizliler, Haçlı ittifaklarına katılıyordu. Şimdi Cenevizliler büyük bir Osmanlı kuvvetini ücret karşılığı gemileriyle karşı sahile çıkarmayı kabul etmişti. Çağdaş Cenevizli devlet adamı Lucanio dal Vermeda, “Türkiye Emiri Orhan Bey’den ne kadar iyilik ve lütufkârlık gördüğümüz bizce, sizce ve bütün Cenevizlilerce bilinmektedir” diyor ve Orhan’ı “Perahların kardeşi ve sevgili babası” diye anıyor (Ş. Turan, s. 197). Venedik-Katalan donanmasının İstanbul’dan ayrılması üzerine yalnız kalan Bizans, Orhan’la ve Cenevizlilerle barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı (6 Mayıs 1352).

Bu arada Süleyman Paşa, Trakya’dan Anadolu’ya geri çekilmeyi reddediyor, elindeki şehirleri ve Tzympe’yi boşaltmak istemiyordu. Kantakuzenos, Türk işgalindeki şehirleri güç kullanıp geri almanın imkânsızlığını görerek damadı Orhan’a başvurdu. Fakat Süleyman Tzympe kalesini ödünsüz boşaltmayı reddetti. Kantakuzenos’a göre bu olayda Orhan da suç ortağı idi. Orhan ise kayınpederi imparatorla iyi ilişkiyi korumak istiyordu ve onu oyalıyordu. Nihayet imparator, antlaşma şartlarının yerine getirilmesinde ısrar ederek 40.000 altın ödemeyi önerdi. Gemiyle İzmit’e gelip Orhan’la buluşmak istediye de Orhan hastalığını ileri sürerek gitmedi. Görüşmeler devam ederken 5-6 Safer 755 (1-2 Mart 1354) gecesi korkunç bir deprem Trakya sahillerindeki birçok şehir ve kaleyi, bu arada Gelibolu’yu ve etrafındaki kaleleri yerle bir etti. Süleyman bu savunmasız şehirleri derhal işgal ederek güçlendirdi. Bu durum Bizans ile ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Cenevizlilerin desteğini sağlayan Orhan’ın İstanbul’a yönelik tehdidi, Bizans’ta ve Venedik’te ciddi kaygıya sebep oldu. Venedik balyozu 1355 Ağustosunda

Venedik doçuna bu tehdiye karşı İstanbul'un bir Hristiyan devletin, Venedik, Sırp Kralı Duşan veya Macar kralının himayesi altına girmeye hazır olduğunu yazdı.

Süleyman Paşa, Trakya'da Bolayır-Gelibolu'dan hareketle sınırlarını Tekfurdağı'na, Malkara'ya (Migalkara) kadar genişletmişti. Osmanlı kuvvetleri batıda Hayrabolu'ya (Hariupolus), doğuda Vize'ye, batıda Keşan (Kisson) ve Dimotoka'ya (Didimoteichon) kadar akınlar yapıyordu. İç savaş, Türk akınları, veba salgını sonucu Trakya nüfusu azalmış, harap bir bölge halinde idi. Bizans iç savaşları (1328-1341 ve 1341-1347), Karesi ve Umur Gazi'nin akınları, Bulgarların istilâları ve özellikle 1348 ve 1362 veba salgınları yerleşik köylü halkı ve şehirleri kırmış geçirmişti, halk bir kurtarıcı arıyordu. Kantakuzenos yanlısı Patrik Philotheos, istilâcı Sırpların Türk akınlarına hedef olmadığından, fakat sayısız Rum'un katledildiğinden veya tutsak yapıp götürüldüğünden yakınıyordu. Baba oğul Kantakuzenoslar, Orhan'ın yardımıyla Trakya'da toprak sahibi zengin ve soylu büyüklerden destek buluyorlardı. Baba Kantakuzenos tahtı bırakmak zorunda kaldığı zaman oğlu Mattheos'un yanındaki Türk kuvvetleri onun davasını benimseyeceklerdir. Başka bir ifadeyle, Bizans'taki iç savaş, soylular, kilise ve köylüler arasında sosyal gerilim Osmanlı yayılışına ayrıca yardım etmekteydi (E.Frances).

Bu sıralarda Orhan, İç Anadolu'daki gelişmelerle de ilgilenmekteydi. Ankara bölgesi Sivas sultanı Eretna soyundan Gıyâseddin Mehmed'e aitti. Onun zayıf kişiliği yüzünden Eretna Sultanlığı'nda iç karışıklıklar baş gösterdi, Mehmed, 20 Receb 755'te (10 Ağustos 1354) tahtını bırakıp Karamanoğlu'na sığındı. Karamanoğlu onu destekleyerek Ankara'yı ele geçirmeye çalıştı. Osmanlılar bu kargaşadan yararlandı, İpek yolu üzerinde sof imalâtı ve ticaretiyle zengin bir şehir olan Ankara'yı işgal etmeye karar verdiler. Süleyman'ın, şehre hâkim olan ahillerle anlaşma ve iş birliği yaptığına kuşku yoktur. Vali Amasya Emîri Hacı Kutluşah ile anlaşılan Orhan, Süleyman Paşa kumandasında orduyu harekete geçirdi ve Ankara ve Sivrihisar'ı ele geçirdi. Ankara ve Sivrihisar için bu karşılaşma, Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında gelecekteki büyük mücadelenin başlangıcı sayılabilir.

Ankara dönüşü Süleyman sonbaharda (755/1354) babası Orhan ile anlaşarak veya onun baskısıyla Kantakuzenos'a birlikte elçi gönderdiler ve Trakya'da işgal edilen şehirleri geri vermek için görüşmeye hazır olduklarını bildirdiler. İmparator bizzat Trakya'ya gidip bu şehirleri alıp garnizonlar

yerleştirmeye hazır olduğu cevabını verdi. Tam bu sırada V. Ioannes Palaiologos tahtı geri almak üzere Tenedos'tan (Bozcaada) gizlice İstanbul'a geldi ve halkın desteğini sağladı. Kantakuzenos, Trakya'da yerleşmiş olan Türklerden yardımcı kuvvet geleceği haberini yayarak rakipleri üzerinde baskı yapmayı denedi.

Tzympe'den Süleyman'ı çıkaramayan Kantakuzenos Papaya yaklaştı, kiliseler birliği için bir dinî meclis (konsil) toplanmasını önermişti (1352) (Halecki, s. 19). Türklerin Avrupa toprağına kalıcı olarak gelmesi üzerine Bizans ile papalık arasında Haçlı seferi görüşmeleri ciddilik kazandı. Papalık, Kantakuzenos'tan ümidini keserek Türklerle karşı güçlü Sırp Kralı Stefan Duşan'ı desteklemeye karar verdi. Kantakuzenos, İstanbul'daki düşmanlarına karşı mücadelede başlangıçta Duşan'a dayanmak istemişse de (1342 antlaşması) onun tehlikeli bir müttefik olduğunu anlamakta gecikmedi. Kantakuzenos Umur'a dönmüş, onun gönderdiği kuvvetlerle Sırp lar arasında ilk karşılaşma (1344 Mayıs) başarılı olmuş, Duşan, Doğu Makedonya'da yerleşme imkânını bulamamıştı. Bu arada Duşan Serez'i aldı ve Christoupolis'e (Kavala) kadar ilerledi (1347). Sırp ların ve Rum ların imparatoru unvanını alarak, Tanrı'nın inâyetiyle büyük kutsal Grek imparatorlarının vârisi olma iddiasında bulundu (1345). Sırp kralının başarıları karşısında Kantakuzenos her zamankinden çok Türk yardımına bağımlı hale geldi. Duşan, Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendi egemenliği altında ihya etme planında karşısında en büyük engel olarak Osmanlı Türklerini görüyor, Papanın desteğine güveniyordu. İstanbul'a sefer için deniz gücü Venedik'in desteğini aradı. Kessin hareket için Duşan'ı bağlayan şey, kuzeyden Macaristan baskısı idi. Kantakuzenos, Anadolu'da Bizans hâkimiyetini geri getirme fikrinden tamamen vazgeçmiş, politikasını Avrupa'da imparatorluğu ihya fikrine hasretmişti. Böyle bir siyasetin başarısı ancak Türklerden asker sağlamakla mümkündü. Bizanslılar, Sırp ların eline geçen Makedonya şehirlerini geri almak için Türklerin yardımıyla bir sefer hazırlığına giriştiler (Soulis, s. 35). 1348'de veba salgını Rumeli'yi kasıp kavuruyordu. Duşan, Trakya'da yerleşme çabasında bulunan Türkleri bertaraf edip İstanbul'u almak amacıyla son bir hamleye hazırlanırken birden bire öldü (20 Aralık 1355). Sırp imparatorluğu Duşan'ın ölümü üzerine parçalandı, Balkanlar'da Osmanlılara yol açıldı.

Bu tarihlerde İstanbul'da, Osmanlı istilâsı karşısında bir Haçlı seferine bel bağlayan ve Roma kilisesiyle patriklik arasında birleşme yanlısı Greko-

Latin skolastiğini benimsemiş aydınlardan oluşan güçlü bir grup ortaya çıktı; bunlar Kantakuzenos'un Türk politikasına şiddetle karşı idiler. Bizans'ta Kantakuzenos'un desteklediği palamizm (hesychasm) dinî hareketinin başı (1354'te Orhan'a esir düşen ve fidye karşılığı serbest bırakılan Gregory Palamas) Doğu mistisizminin en aykırı şekillerini benimsemiş bir rahip olup (Halecki, s. 13) İstanbul'da Papa taraftarlarına karşı mücadele halindeydi. Orhan'ın ülkesinde tasavvuf mistisizm revaçta idi. 1333'te İznik'te ilk medreseyi kuran Dâvûd-i Kayserî, büyük İslâm mutasavvıfı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin etkisi altında idi, onun Fusûs adlı eserine bir şerh yazmıştı. Orhan bu akımı desteklemekte, heterodoks alperen dervişleri himaye etmekte, onlar için zâviye vakıfları bağışlamaktaydı. Özetle, bu tarihlerde tebaası arasında büyük bir Rum topluluğu bulunan Osmanlılar Hristiyanlarla bir uzlaşma zemini arıyorlardı.

Süleyman Paşa'nın Trakya'da yerleşmesi ve özellikle Türklerin Balkanlar'a geçişini kontrol eden Kallipolis'in (Gelibolu) düşmesi üzerine (755/1354) İstanbul'da saray mensupları ve aydınlar Kantakuzenos'un güt-tüğü politikanın iflâs ettiğini görüyordu. Artan zıtlık karşısında Kantakuzenos tahtı bırakmaya razı oldu (1354 Aralık). Ayrılırken verdiği nutkunda neden Türklerle işbirliği yapmak zorunda kaldığını açıklamaya çalışarak şöyle söylemiştir (Kantakuzenos, III, 292): "Barbarlarla (Türklerle) aramızdaki farkı bilmemezlikten gelemeyiz. Biz askerî tercübe bakımından onlardan üstün değiliz. Onlar silâhları, sayıları ve savaş atılğanlığı bakımından bizi geçtiler. Onlar orduda parasız gönüllü hizmet ederler. Asya ve Avrupa'da bizden aldıkları geniş topraklara sahip oldukları gibi, kalan topraklarımızı da ele geçirmek için bütün gayretlerini harcayacaklardır. Fetihlerinde şimdiye kadar kolayca elde ettikleri başarı, onlara bu umudu vermektedir. Bu sebeple onlarla barışı korumayı tavsiye ederim. İleride hazine toplayıp ordu ve donanma yaparak karşı saldırıya geçmek gerek. Unutmayınız ki, yalnız Orhan'a karşı değil, Asya'daki bütün Türklere karşı savaşma zorunlu olacaktır. Onların dininde ölüm (şehâdet) âhirette sonsuz mutluluktur." Bu söylevde tecrübeli devlet adamı realist biçimde gerçekleri belirtmekteydi. Fakat gençler, onun damadı Orhan'la ittifakı yüzünden Türkleri korur biçimde konuştuğuna inanıyorlardı. Onlar Trakya'da savaş konusunda ayak dirediler. Gerçekte Kantakuzenos manastıra çekildikten sonra Trakya'da Kantakuzenos'un oğlu Mattheos'a Türkler destek oldu. Yanında Anadolu beyliklerinden para istemeyen, sırf ganimet akınına gelmiş 5000 Türk askeri

bulunmaktaydı. Mattheos onları ganimet almaları için Bulgaristan üzerine sevk etti. Pheria'ya (Karaferye) çekildiği zaman da, onları Sırp- lar üzerine gönderdi. Yağmadan dönüşte Türkler bir Sırp saldırısından korkup paniğe kapıldılar. Mattheos'un karşısı V. Ioannes Palaiologos, Türklere karşı Sırp- lara ittifak önerdi.

Kantakuzenos sahneden çekildikten sonra V. Ioannes Palaiologos ta- rafından Trakya'da Türklere karşı savaş başlatıldı. İstanbul'da Papa-Latin partisi işleri tamamıyla ele aldı. Katolik olan V. Ioannes Palaiologos, Türk- lere karşı Papa'ya mektup yazarak halkını Katolikliğe sokmak için bir plan sundu (15 Aralık 1355). Haçlı yardımı olarak derhal on beş gemiyle 500 şövalye ve 1000 yaya askeri istiyordu. Papa, V. Ioannes'in mektubunu aldıktan sonra Haçlı seferini gerçekleştirmek için Venedik, Kıbrıs kralı, Rodos şövalyeleriyle temasa geçti, Bizans'a yardım etmelerini istedi. V. Ioannes'e güvence verdi ve Boğaz savaşı (Şubat 1352) sırasında Orhan ile ittifak etmiş olan Cenevizlileri ileride Haçlı ittifakına sokmak amacıyla bir mektup gön- derip taahhütlerinin hükümsüz olduğunu bildirdi (6 Ağustos 1355). Boğaz kıyısına, İstanbul karşısına gelen Osmanlılar, şimdi Trakya'da İstanbul doğ- rultusunda ilerlemekteydiler. Ortodoks inançlarına sıkı sıkıya bağlı sıradan Rum halkı Katolikliğe kesinlikle karşı idi; bu gerçek, Osmanlı yayılışında önemli bir faktör olacaktır. Osmanlı idarecileri, bey ve ulemâ, fıkhn gayri müslimlere tanıdığı zimmet hukukunu (istimâlet politikası) izliyor, öte yan- dan itaat eden Rum halkı Osmanlı egemenliğini kabul etmeyi tek kurtuluş çaresi olarak görüyordu. Bunun yanında islâmlaşmalar İstanbul patriğini telâşa düşürmekteydi. Patrik, İznik Hristiyanlarına mektuplar göndererek ihtidâların önüne geçmeye çalışıyordu (Vryonis, *The Decline*, s. 341-343).

758'de (1357) Orhan, küçük oğlu Halil'in (o zaman on bir yaşında) İz- mit körfezinde korsanlar tarafından tutsak edilip Eski Foça'ya götürüldü- ğünü öğrendi. Aslında Eski Foça'da Bizans Valisi Leo Kalothetos, Bizans sarayının yakından tanıdığı biriydi (Lemerle, s. 71-75). 1329'da III. Andro- nikos, Cenevizlileri Sakız'dan çıkardığı zaman onu Sakız'a vali yapmıştı. Olayların gelişi, Halil'in tutsaklığının aslında Bizans sarayının Orhan'ı barı- şa zorlamak için bir tertibi olduğunu gösterir. İhtiyar ve hasta Sultan Orhan, Theodora'dan olan çok sevdiği oğlu Halil'in kurtarılması için imparatora başvurdu. Bizans diplomasisi durumdan fazlasıyla yararlandı ve Orhan'a bir antlaşma imzalatı. Buna göre Orhan, Trakya'da Bizans topraklarına karşı

her türlü saldırıyı durduracak, oğlunu kurtarmak için Foça'ya gönderilecek gemilerin bütün masraflarını üzerine alacak, imparatorun o zamana kadar ki borçlarını silecekti. Orhan, aynı zamanda Trakya'da Kantakuzenos'un oğlu Mattheos'a yardımdan vazgeçmeyi ve İmparator Ioannes'i desteklemeyi vaad ediyordu. Bu antlaşma ile Osmanlılar, Rumeli'de Osmanlı topraklarını genişletmek için şimdiye kadar Kantakuzenos ailesiyle yaptıkları iş birliği politikasından vazgeçiyor, önemli bir bekleme ve gerileme dönemine girmiş görünüyordu. Gerçekten 760'ta (1359) Halil kurtarılcaya kadar Rumeli'de Osmanlıların yayılma faaliyetleri durdu. V. Ioannes, bir taraftan Orhan'la antlaşma düzenlerken öbür yandan Papa'nın Rumeli'ye acele bir Haçlı kuvveti göndermesine umut bağlıyordu. Bizans, Haçlı yardımıyla denizden Boğazlar'ı kesmek, Rumeli'deki Türkleri yok etmek stratejisini izlemekteydi. Osmanlılar için cidden kritik bir durum ortaya çıkmıştı.

Bizans tarihçisi Gregoras'ın ifadesine göre, Orhan'ın imparatorla yaptığı barış antlaşması Süleyman'ın ölümünden sonradır. Zorunluluk altında yapılan bu antlaşma, Rumeli yakasında bir avuç Osmanlı'yı umutsuz bir durum içine atmak demektir. Kendi başına bırakılan Mattheos Kantakuzenos da bu sırada Sırp tarafından esir alınarak imparatora teslim edildi (1358). Böylece İstanbul, Trakya'da durumu kendi lehine çevirmiş bulunuyordu. Orhan'la yapılan antlaşmada imparatorun eski borçlarından söz edilmemektedir. Gerçekten 1333'te İzmit'i rahat bırakma karşılığında imparator yıllık bir haracı ödemeyi kabul etmişti. Bizans'ın tekrar bir Osmanlı haraçgüzârı durumuna düşmesi, 1371'de Meriç savaşıyla gerçekleşecektir. Gaziler yeni durum karşısında ümitsizlik içindeydiler (*Anonim Tevârih-i Âli Osman*, s. 20-21). Fakat Karesili gaziler, Rumeli'ni boşaltmaya kesinlikle karşı olmalıdır. Cimbi ve Gelibolu fethinden sonra Karesi'den halk Rumeli'ye geçip yerleşmeye, köyler kurmaya başlamıştı. Orhan, bu tarihte yeni bir felâketle sarsıldı. Süleyman bir kazada yahut bir suikast sonucu hayatını kaybetti (758/1357). Süleyman, rivayete göre Rumeli'nin terk edilmesi gibi bir ihtimalin önüne geçmek için ölüm döşeginde cesedinin Bolayır'da gömülmesini ve yerinin belli edilmemesini vasiyet etmişti. Onun ölümü üzerine Orhan, yerine ikinci oğlu Şehzade Murad'ı tercübeli kumandan lalası Şâhin'le beraber Gelibolu'ya gönderdi. Halil kurtarılcaya kadar (1359) Murad hareketsiz bekledi.

Halil'in kurtarılması için Bizans imparatoru 759 (1358) baharında üç kadırgasıyla Foça üzerine hareket etti. Orhan'ın dostu Saruhan Beyi İlyas da

aynı zamanda karadan yürüdü ve şehri kuşattı; fakat bir sonuç alamadılar. İmparator Orhan'a danışmadan İstanbul'a döndü. Eski-Foça'nın hâkimi Kalothetos, Halil için büyük bir meblağ koparmaya çalışıyordu. Orhan anlaşmayı bozacağını söyleyip tehdit etti. İmparator hemen Orhan ile buluşma isteğinde bulundu. Prikonisos Limanı'nda Orhan'ı ziyaretle yatıştırdı ve aynı yıl içinde tekrar Foça'ya gitti, ancak bu sefer de sonuç vermedi. 760 (1359) baharında Üsküdar'a gelen Orhan ile Arkla (Kızkulesi)'ya gelen imparator arasında elçiler aracılığıyla görüşme başladı. Bizans, Orhan'ın güç durumundan sonuna kadar yararlanmak istiyordu. Orhan'a yeni şartlar kabul ettirildi. Orhan fidye olarak 30.000 Venedik altını ödedi ve Halil kurtarıldı; İstanbul'a getirilip orada Ioannes'in küçük kızı İren ile nişanlandı ve imparator tarafından İzmit'e getirildi. İmparator, Halil'in Orhan'dan sonra tahta geçmesi vaadini de aldı. Bizans böylece Halil'in şahsında Osmanlılarla bir barış ve denge dönemi açmayı arzuluyordu. Gregoras'a göre Orhan, bu düzenlemeyi kabul etti. Türk-Moğol geleneğini izleyen Osmanlılarda hükümdarlık için bir veraset, veliahtlık kanunu yoktu, Halil'in veliahtlığı unutuldu. Rumeli'deki Şehzade Murad, bu politikaya karşı idi ve Karesili gazi beyler ve lalasıyla birlikte gazâ ve yayılma politikasında kararlı idi; Trakya'da Bizans'a karşı savaş ve başarı kendisine taht yolunu açacaktı.

V. Ioannes Palaiologos'un Türklere karşı Papa V. Innocent'e bir Haçlı seferi için başvurusu 1355 tarihindedir. Haçlı hazırlıkları için Papa, Pierre Thomas'ı İstanbul'a gönderdi (ikameti: Mayıs sonu-Kasım 1357). Ioannes, Haçlı yardımıyla Türkleri Trakya'dan tamamıyla çıkarmayı umuyordu. Papa'ya gönderdiği mektupta (21 Temmuz 1357) imparator Türklere karşı başarılarından söz etmekteydi. Thomas, 1359 sonbaharında Papanın Doğu'da Apostolik Lega'sı gibi büyük bir unvanla İstanbul'a geldiği zaman imparatoru Trakya'da Türklerle savaş halinde buldu. Venedik'in sağladığı gemilerde Rodos, Venedik, Ceneviz ve İngiliz askerleri Türklere karşı Haçlı ordusunu oluşturmaktaydı. Sonradan aziz mertebesi verilen Thomas'ın biyografisini yazan Philippe de Mezières'e göre, Bizans askerinin katıldığı bu Haçlı ordusu Türklerin Avrupa'ya geçiş iskelesi olan Lapseki'ye çıkarma yaptı; kasaba yakıldı. Bunlar gemilerine dönerken pusudaki Türklerin saldırısına uğradılar, karmaşa içinde kaçarken çoğu kılıçtan geçirildi, Thomas hayatını güçlükle kurtarabildi. Bu olay Osmanlı kaynaklarında kaydedilmiştir (Anonimler, s. 20-21).

Bu hadisenin ardından Trakya'da Osmanlıların en önemli başarısı olan Edirne'nin fethi gerçekleşti. Literatürde Edirne fethi için 1363, 1364, 1369, 1371 gibi tarihler verilir. Ancak Edirne 762'de (1361) Şehzade Murad ve lalası Şâhin tarafından ele geçirilmiştir. Araştırmacıları yanıltan nokta Murad'ın Edirne'yi sultan olduktan (763/1362) sonra fethettiği bilgisinden kaynaklanır. Gerçek, Şehzade Murad, 1357-1362 arasındaki durgunluk döneminde Rumeli uc kumandanı olarak faaliyette bulunmuş, Edirne'yi 1361'de ele geçirmiştir. Bu sırada Anadolu'dan yeni göçlerle Rumeli'deki köprübaşı sağlamlaştırılmış, Süleyman Paşa'nın ölümünde Trakya'da sınır batıda Keşan-İpsala arasında Yayladağı'ndan, Marmara tarafında Tekirdağı güneyinde Bakacak tepesi ve Hora'ya uzanmıştı. Tekirdağı ve İpsala henüz bu sınırın ötesinde kalıyor, akınlar İpsala, Dimetoka, Vize, hatta Edirne'ye kadar yayılıyordu. Paşa Livâsı'nın, Rumeli beylerbeyliğinin çekirdeği böylece Süleyman Paşa zamanında oluşmuştur. Edirne fethinden ve Murad tahta geçtikten (1362) sonra Edirne'de yerleşen Lala Şâhin, paşa unvanıyla ilk Rumeli beylerbeyi olacaktır.

1359'da Halil kurtarılır kurtarılmaz Şehzade Murad ve Lala Şâhin kumandasında Osmanlıların Trakya'da sistemli fetih harekâtı başlamıştır. Osmanlı kaynakları, Murad'ın Rumeli'de büyük fütuhata giriştiği tarihi doğru olarak 761 (23 Kasım 1359'da başlar) şeklinde verir (Âşıkpaşazâde, s. 126; *Anonim Tenvîr-i Âli Osman*, s. 21). Fakat bu kaynaklar genelde bu Murad'ın aynı yıl içinde tahta çıkmış olduğu hatasını yapar. Grek ve İtalyan kaynakları harekâtın 1359'da başladığını teyit eder (Gregoras, Villani). 1359'da akıncıların İstanbul surları önünde görüldüğüne işaret eder, Osmanlı kaynakları 1359'da başlayan büyük taarruzu belirtir ve Murad'ın İstanbul yolu üzerinde ilkin Çorluhisarı'nı aldığını kaydeder. Murad ve Lala Şâhin, Çorlu'yu aldıktan sonra arkalarından emin olabilmek için İstanbul-Edirne yolu üzerindeki hisarlara yöneldiler. Asıl amaç ise Edirne idi (Âşıkpaşazâde, s. 126-128). Trakya harekâtından Batı kaynakları da söz eder.

Murad, 1359-1360 taarruzunda doğrudan Edirne üzerine yürümeyip önce İstanbul-Edirne yolu üzerindeki Çorlu, Misini, Burgos (Lüle-Burgaz) kalelerini aldı. Edirne'yi güneyden Meriç vadisi üzerinden koruyan kaleler, başlıca Dimetoka (Didymoteichon) uc beyleri tarafından baskı altında tutulmaktaydı. Hacı İlbey, Meriç kenarında fethettiği "Burgos"ta (Oruç b. Âdil, s. 20, 93) yerleşmiş, Dimetoka'yı sıkıştırmaktaydı. Nihayet bu kalenin

tekfurunu pusuya düşürüp esir aldı ve kaleyi teslim etmeleri üzerine kendisini serbest bıraktı. Yine bu tarafta Meriç vadisinde Gazi Evrenos, Keşan hisarını almış, oradan İpsala'yı zorlamaktaydı (Âşıkpaşazâde, s. 126-127). 1361'de harekâtın ikinci ve son safhasında Murad uc beylerini orduya çağırıldı. Edirne'ye 55 km. kadar uzaklıkta Babaeski'de karargâhını kurdu, oradan Lala Şâhin'i Edirne üzerine gönderdi. Edirne'de toplanmış olan Bizans kuvvetleri Osmanlıları püskürtmek için kaleden çıkarak Sazlıdere'de (bugün askerî müdafaa hattı) savaş verdiler, fakat yenilerek Edirne Kalesi'ne çekildiler. Sazlıdere zaferinden sonra Murad, Edirne'ye karşı son taarruz harekâtına girişmek üzere bütün kuvvetleriyle şehre yürüdü. Edirne'nin bir kuşatma savaşı yapılmasına hacet kalmadan teslim alındığı rivayeti gerçeğe uygundur. Sazlıdere yenilgisinin ardından Edirne halkı için Murad'ın ordu-suna karşı başarı ümidi azaldı. Bizans'ın İstanbul ve Selânik'ten sonra en önemli şehri, Trakya'nın merkezi Edirne teslim oldu (İnalcık, Edirne'nin Fethi, s. 137-159). Edirne'nin fethinden az sonra, yaşı oldukça ilerlemiş olan Orhan Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) Bursa'da vebadan öldü (Schreiner, II, 290). Daha 755'te (1354) karaciğerinden rahatsız olduğu ve kendisine Taronites adlı bir hekimin baktığı belirtilmektedir. Türbesi, Bursa'da babası Osman Gazi'nin yanındadır. Orhan Bey vefat ettiğinde Süleyman Paşa, Sultan, Murad, İbrâhim, Halil ve Kasım adlı altı oğlundan Murad, İbrâhim ve Halil hayatta idiler. Orhan Gazi, Şehâdet Camii duvarına sonradan konan 738 (1337) tarihli mescid kitâbesinde "el-emirü'l-kebîrî'l-muazzam el-mücâhid sultânü'l-guzât ... şücâü'd-dünyâ ved-dîn... bahâdır-ı zamân Orhan b. Osman" şeklinde anılmıştır. "Sultânü'l-a'zam" unvanını İlhanlı Ebû Said Bahadır'ın ölümünden (1335) önce hiçbir Türkmen beyi almaya cesaret edememiştir. "Gazi, mücahid" unvanlarının bir gerçeği ifade etmediği, gazânın bu bey ve sultanlar için gerçek bir önem taşımadığı iddiaları (Lowry, s. 39) doğru değildir. Gazâ, özellikle Batı Anadolu beyliklerinde temel devlet ideolojisidir.

Orhan Bey'in İlhanlı sikkeleri tipinde para bastırıldığı bilinmektedir. Ona ait beş tip sikke tesbit edilmiştir (Zhukov, tür.yer.). Orhan döneminde bir vezir idaresinde bürokrasinin oluştuğu iddiaları da açıklama ister. Osman ve Orhan zamanında verilmiş vakıflar, 723 (1323) tarihli Asporça Hatun vakfiyesi ve 724 (1324) tarihli Mekece vakfiyesi, bürokratik uygulamaların Orhan'ın babası zamanında başladığını kanıtlar. Hüseyin Hüsâmeddin'e göre ilk vezir, Asporça Hatun vakfiyesinde adı geçen ulemâdan Kemâleddin

oğlu Alâeddin Paşa'dır (Orhan'ın kardeşi Alâeddin değildir). 749'a (1348) doğru Ahmed b. Mahmûd, 749'da (1348) Hacı Paşa, daha sonra Sinâneddin Yûsuf Paşa vezir olarak zikredilir. Orhan'ın yedinci veziri Sinâneddin el-Fakîh adında ulemâdan bir fıkîh âlimidir. Osmanlı Devleti'ni göçebe Türkmen beylerinin kuramayacağını iddia eden Batılı tarihçiler, yanlış içindedir. Ede-Bâli'den beri beyliğin idaresini çoğu fakih, ulemâdan kişiler kurmuş ve yürütmüştür. Bu âlim vezirler, İslâm hukukunu ve kurumlarını iyi bilen yetenekli kişilerdi. Alâeddin, Sinâneddin ve Çandarlı (Çendereli) Kara Halil bu ulemâ-bürokratların önde gelenleridir. Orhan'ın önce İznik, ardından Bursa kadısı yaptığı Çandarlı Kara Halil, I. Murad döneminde vezirlik ve kumandanlık görevlerinde bulunmuştur. Orhan dönemine ait birçok vakfiye ve mülknâme (Başkan, Hüdavendigâr Defteri) iyice gelişmiş bir bürokrasinin eseridir. Orhan, kadı yetiştirmek üzere İznik'te mutasavvıf Dâvûd-i Kayserî idaresinde ilk medreseyi kurmuştu (731/1331).

Orhan Gazi devrinde askerî teşkilâtın yeni bir düzenlenmesinin yapılmış olduğu açıktır. Beyliklerde, Türkmenler arasında gazâ akınlarına katılan yayalar, okçulukta üstün beceri kazanmış özel bir savaşçı grubu oluşturur, bunlar sıradan halktan kızıl börk ile ayırt edilirdi. Düstûrnâme'de Umur Gazi'nin deniz seferlerine iştirak eden savaşçıların "kızıl börk" giymiş Türkmen askeri olduğu belirtilmiştir. Bunlar atlı ve yaya olabilirdi. Sefer ilânı üzerine beyin bayrağı altında toplanırlardı. Buna "ilden yaya çıkarma" denirdi. Orhan Gazi, Vezir Alâeddin Paşa'nın sözüyle beyin maiyetinde sürekli hizmet gören hassa yaya askerini teşkil etti (Alâeddin'in vezirliği 1333'ten önce). Rivayete göre, padişaha özgü bir hassa maiyet askeri teşkili, Orhan'ın bir padişah düzeyinde hükümdarlığa erişmesi üzerine gerekli görülmüştü. Kızıl börklü Türkmenlerden farklı bu hassa askerine özel bir başlık, ak börk giydirildi (ak rengi Türklerde soyluluk işaretidir). Seferlere çok asker gerektiğinden ilden çıkarılan askere de ak börk giydirildi. Bu gibi yenilikler daima İslâm hukuku bilgisine sahip ulemânın onayıyla uygulamaya konmaktaydı.

Timar sistemine gelince, Müslüman Türklerde timar kelimesi "bakım" anlamında kullanılırdı. Grekçe'de "pronoia" aynı mânadadır ve eyaletlerde toprak tasarrufuna dayanan belli bir atlı asker teşkilâtına ad olmuştur. Speros Vryonis, timar ve pronoia kelimelerinin aynı anlama geldiğinden hareketle, iki sistem arasındaki benzerliği "göze batır" bulmakta, timarın Bizans menşei faraziyesini incelemek gerektiğini söylemekte, fakat aynı

zamanda Selçuk iktâ sisteminden gelişmiş olabileceği noktasına da işaret etmektedir. Tevârih-i Âl-i Osman'da Osman Gazi zamanından başlayarak Osmanlı beylerinin askere timar verdiği belirtilir. Bu arada Turgut Alp'e verilen İnegöl bölgesi Turgut-ili diye adlandırılmıştır. Öyle anlaşıyor ki, Âşıkpaşazâde yurtluk olarak verilen toprakları, kendi zamanının terimini kullanarak timar adıyla anmaktadır. Yurtluklar babadan oğula irsîdir; XV. yüzyılda Rumeli uc sancaklarında uc beyine verilen topraklar irsî yurtluklardır, babadan oğula geçer, feodal bir karakter taşır. Osman döneminin yurtluk yöntemi, Orhan-Murad dönemlerinde tipik Osmanlı timar sistemi-ne doğru bir gelişme göstermiştir.

Osman-Orhan devrinde Orta Anadolu'dan Babaî dervişleri ve ahilerin Osmanlı ülkesine göçlerini tahrir defteri kayıtları kanıtlamaktadır. Orhan vilâyet teftişlerinde (İbn Battûta) zâviye dervişlerini de teftiş ederdi. İnegöl bölgesini Turgut-ili adıyla tasarruf eden Turgut Alp, Babaî dervişleriyle gelen Geyikli Baba hakkında Orhan'a haber gönderir. Geyikli Baba, "Baba İlyas müridiyim ve Seyyid Ebülvefâ tarikindenim" der (Âşıkpaşazâde, s. 122). Derviş bir kavak (çınar) ağacı ile Orhan'ın hisardaki sarayına geldi. Avlu kapısının iç yanına ağacı dikti. Orhan dervişe Uludağ eteğinde bugün Babasultan denilen yeri bağışladı. Sonraları Orhan onun mezarı üzerine kubbeli bir türbe, yanına zâviye, tekke ve cuma mescidi yaptırdı. Göç eden Babailer, Göynük'te iki mahalle (XVI. yüzyılda altmış üç hâne) kurdular. Osman ve Orhan'ın danışmanı fıkıh âlimi Ede-Bâli bir Babaî-Vefâî halifesi olarak Osmanlı ucuna gelip yerleşmişti. 1260-1330 döneminde Moğol baskısı sonucu uzak Osmanlı ucuna önemli bir ahî ve dervişin zâviye vakıfları almış olması bir tesadüf değildir. Geyikli Baba köyü (Babasultan) için vakıf kaydı, "Karye-i Babailer ki vakıftır, Orhan Bey'den Baba'ya" şeklindedir. Günümüzde Babasultan'da Haziran ayında 20-30.000 kişinin toplandığı anma töreni yapılır. Rumeli'nde de Babailer'e ait mahalleler tesbit edilmektedir. Pânyaht Yenişehir'de şehrin hâkim tepesinde Orhan'ın Postînpûş Baba için yaptırdığı türbeyi I. Murad görkemli bir ziyaretgâh haline getirmiştir.

Orhan Bey zamanında Trakya'da İslâmlaşma hareketinin başladığı dikkati çeker. Osmanlı tarihçisi Rûhî, Süleyman Paşa'nın altı yıl süren gazâ harekâtı sırasında Trakya'da bazı günler kâfirlerden bin kişinin imana geldiği şeklinde bir rivayeti kaydeder. 1354'te Orhan'ın kişiliği ve Rum tebaası

hakkında Selânik Başpiskoposu Gregor Palamas'ın gözlemleri önemlidir. Bizans'ta bir dinî hareketin (palamizm) önderi olan Palamas, Bozcaada'dan (Tenedos) İstanbul'a gelirken Gelibolu önünde yanındaki keşişlerle birlikte esir edilip Orhan Bey'in huzuruna götürülür. Palamas, Selâniklilere mektubunda o zaman Osmanlıların ilerlemesi karşısında Rumlar arasında baş gösteren ruhsal çöküşü ve karamsarlığı yansıtır. Bursa'da Hristiyan Rumlar da gelip Palamas ile görüşmüşlerdi. Rum rahipler oradan dağda yaylaya götürüldüler. "Büyük emir" Orhan yazı geçirmek için serin bir yaylaya çıkmıştı. Palamas orada şehzade İsmâil ile buluştu. Yemekte meraklı şehzade piskoposla din üzerinde tartışmaya girdi. İsmâ'nın çarmıha gerilmesi, haça tapınma, Meryem'in bâkireliği, Müslümanların kabul etmedikleri türlü sorular ortaya atıldı. İsmâil her ne kadar Hristiyanların en amansız düşmanlarından biri idiye de düşmanca bir tutuma girmede. Daha sonra Palamas, Orhan'ın huzuruna götürüldü. Emîr karaciğerinden hasta olduğundan yanında Taronites adlı bir Rum tabip vardı, o tercümanlık yaptı. Emîr, Taronites'e bu kişinin kim olduğunu sordu ve onun çok önemli bir din adamı olduğunu öğrendi; o zaman kendi ulemâsıyla dinî konuda bir toplantı düzenlenmesini emretti. Osmanlı ulemâsı birkaç "arhont" (bey) ve Palapanis (Balaban) denilen biriyle hazır oldu. Tartışma Palapanis başkanlığında başladı. Toplantıda hazır bulunan Taronites konuşulanları özetledi. İlk, başpiskopos Hristiyan dininin esaslarını anlattı. Ulemâ, "İsmâ bir insan olarak doğduysa, ona nasıl Allah diyebilirsiniz?" diye sordular; Meryem'in bâkireliği üzerinde duruldu. Tartışma kızınsınca Balaban görüşmeye son verdi. Bu olay, o dönem Osmanlı idarecilerinin Rum halk ile uzlaşma politikasına ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Gregor Palamas bir dinî hareketin önderiydi. Palamizm gerçek bir ruhanî yaşam yoluyla insanın ilâhî nura, Tanrı'nın gerçek müşahedesine varacağı görüşünü savunuyordu. O dönemde Orhan'ın etrafındaki alperenler, abdalân ve İznik Medresesi, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd mistisizmini benimsemişti. Bizans'ta 1351 dinî konsili palamizmi onaylamıştı. Palamas, Bizans'ta Latinler'e, Batı Katoliklik taraftarı aydınlara karşı yazılarıyla mücadele etti ve kilisenin Ortodoks görüşünü hararetle savundu. Onun bu tutumu, kendisini Osmanlılara yakınlaştırmıştır.

Orhan Bey döneminden kalma vakıf ve temlik kayıtları, Osmanlı aile fertleri ve idareci zümre ile dinî zümre mensupları hakkında bilgi verir. Orhan Bey'in 724 Rebiülevvel ortalarında (Mart 1324) Şerefeddin Mukbil'e

verdiği berat, son derece önemlidir. Belge, Orhan'ın Mekece'de kurduğu hankahın mütevelliliğine âzat edilmiş kullarından hadım Şerefeddin Mukbil'i tayin ettiğine dairdir. Orhan'ın kurduğu birçok zâviyenin beratlarında görüldüğü üzere, Mukbil mütevellilik hizmeti karşılığında hâsılâtın onda birini alacaktı; tevliyet, hizmetlerini görürken üçüncü şahısların karışmamaları veya sultanların kendisini tevliyetten azletmelerini önlemek üzere kendi eline verilmiştir. Vakfiye şartlarını ve hizmetlerini Mukbil yerine getirecektir. Hankahın vakfiyesi bugüne ulaşmamıştır (vakıf defterlerinde özeti vardır). Mukbil vakfiyede belirtilen hankah gelirlerini toplayacak, dervişlere, güçsüzlere, yurdundan ayrılmışlara ve fakirlere sarf edecektir. Temliknâme'de "Hudâvendigâr" unvanı ilk defa Orhan için bu belgede kullanılmıştır. Orhan'ın altı oğlundan dördünün adları Süleyman, Murad, Halil ve İbrâhim bu belgede yer alır. Süleyman Paşa'nın kızı Sultan Hatun, Kastamonu Beyi II. Süleyman'ın eşi oldu. Süleyman Paşa'nın üç oğlu İshak, Melik Nâsır ve İsmâil Düstûrnâme'de (s. 83) zikredilmiş, İsmâil "akıncı serveri" diye anılmıştır.

Orhan'ın "zaîm" (komutan) Ferzende'ye 749 Rebîulâhîr sonları (Temmuz 1348) tarihli temliknâmesi, akrabası ve belli başlı idareciler üzerinde bilgi sağlamaktadır. Belgede ilkin Orhan'ın, Ferzende tarafından armağan verilen oğulları Süleyman Paşa, Murad Bey, Halil Bey, İbrâhim Bey sırayla sayılır; Vezir Hacı Paşa'ya armağan at ve vezirlik kırmızı kemha bağışlanmıştır. Şahitler sırasıyla başta Sinâneddin Fakih, Hacı Paşa, Timur Boğa, Yûsuf, Nusret Bey, Bahadır ve Taştımur Ağa'dır (Taştımur Ağa şüphesiz Aykut Alp oğlu Emîr Ali oğlu ünlü Kara Timurtaş'tır). Kendisine Pambucak deresi temlik edilen Ferzende önemli bir kumandan olmalıdır. Bu temlikin 1337'de İzmit fethinden sonra yapılmış olması dikkat çekicidir.

Hudâvendigâr Livâsı Tahrîr Defteri'nde Süleyman Paşa, evkaf ve temlikleri vali olarak bulunduğu bölgeleri (Taraklı Yenicesi, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Kite, Biga, Ezinepazarı, Lapseki, İznik, Yalakâbâd, Bolayır, Seydikavağı, Malkara, İznikmud [İzmit] kazaları) göstermektedir. Orhan'ın, oğlu Süleyman için yaptığı vakıfları içeren vakfiyede Süleyman "seyyidü'l-guzât ve'l-mücâhidin... Süleyman b. Orhan" diye anılır. Vakıflar Süleyman'ın ruhu ve Bolayır'da mezarı yanında inşa edilen zâviye için tahsis edilmiştir. Vakfiye yetmiş kadar Türk köyünü içerir, az sayıda Rum köyü dikkati çeker. Vakfiye Türklerin Rumeli'ye göçebe olarak değil, köy kurmak üzere gittik-

lerini kanıtlar. Köy kuranlar arasında göçebe olmaları muhtemel sayılanlar azınlıktır. Anadolu'dan gelen bazı grupların menşei köy adlarından öğrenilebilir: Saruhanlılar, Kastamonulular, Tatarlar. Malkara civarında köy kuranlar arasında Babailer ve Ahî Evran Mezarlığı, Karaahî köyü sayılabilir. Vakfiye, Süleyman Paşa'nın ölüm tarihinde Osmanlı yayılış bölgelerini de tesbit etmeye yarar. Bolayır, Evreşe, Seyyidkavağı, Migalkara (Malkara) bu bölgenin sınırları içindedir.

Ayrıca Gelibolu tahrir defterleri ilk yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi sağlar. Süleyman Paşa yayabaşlarından Karı Yaya'nın adı geçer. Gelibolu bölgesinde Eksamil ve Çimbi'ye ait kayıtlar dikkati çeker. Çimbi, Şehirköy'e tâbi bir köy olup beş hâne Müslüman, doksan dokuz Hristiyan; Klamic (nüfusu hep Hristiyan), Platinos (nüfusu Hristiyan), Eksamil ve Evreşe'ye tâbi, Hristiyanlar çoğunluktadır. Malkara köylerinden Hırala'da Hristiyan "kadîmî kullar" ve "ortakçılar" (on dokuz nefer), aynı köyde yirmi dört Müslüman hânesi, otuz dört Hristiyan kayıtlıdır. Defterde Ece Halil ve Orhan devrine ait vakıf kayıtlarına rastlanır. Kozludere'de "kadîmde kâfiri kovan" Hacı Hızır'ın vakfı ilginçtir.

Orhan Gazi'nin 1329 Pelekanon savaşından sonra Gebze'yi Kocaeli'nin merkez şehri haline getirdiği, burada bir külliye kurmasından anlaşılmaktadır. Cami ve hamamı günümüze ulaşmıştır. Orhan, Dânişmenddivanı, Kartal köyü, Hatunsuyu köylerini Gebze Camii'ne vakıf yapmış; Gedikli, Dereköy, Dânişmendli, Çepni köylerini imaretine tahsis etmiştir. Sofya Millî Kütüphanesi'nde Orhan vakıfları defteri (OAK, nr. 27/34), Bursa Hisar Medresesi, Bursa imaret ve medresesi için vakıflarını içerir (Bursa Kızık köyleri bu evkaf arasındadır). Orhan Bey'in Bursa imaretine vakıfları, dükkân ve mukataalar dahil yılda 166.305 akçe gelir sağlıyordu. Orhan'ın diğer vakıfları İznik'te camiine, Mekece'de imaretine, Soloz köyünde Ahî Zâviyesi ve Camii'ne aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı tarihinin ilk dönemi üzerinde Tevârih-i Âl-i Osmân'ın ana kaynağı olan ve Yahşi Fakih tarafından yazıldığı bilinen tarih kayıptır. Bu eserdeki Osman ve Orhan dönemlerine ait rivayetler Orhan'ın imamı ve Yahşi Fakih'in babası olan İshak Fakih'ten, yani Orhan ile çağdaş bir

râviden gelmektedir. Bu rivayetlerin doğru bilgiler içerdiğini yer adlarının kontrolü ve toponomik-topografik araştırmalar ortaya koymuştur. Ahmedî'nin gazavât tarzındaki manzum tarihi, Âşıkpaşazâde, Neşrî, Rûhî, anonimler ve Oruç esas itibarıyla Yahşi Fakih metnine dayanmakta ve hepsi, Yahşi Fakih'i ihtisar eden Âşıkpaşazâde'den veya onun günümüze kadar gelmemiş nüshalarından aktarılmış görünmektedir. Düstûrnâme'de verilen tarihî doğru ayrıntılar Yahşi Fakih'in ihtisarında hayli atlamalar yapıldığını gösterir. Âşıkpaşazâde'nin önemli atlamalarından bazıları Osman'ın Koyunhisarı (Bapheus) savaşı İznik ablukası ve Orhan'ın Pelekanon savaşıyla ilgilidir. Buna karşılık Haçlılar'ın Lapseki çıkarması ve Koyunhisarı savaşı Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'da mevcuttur. İdrîs-i Bitlisî, İbn Kemal gibi sonraki klâsik derlemelerde bu kayıtlar dikkate alınmıştır. Manzum Tevârih-i Âl-i Osmânlardan Kemal (*Selâtin-nâme*, haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001, s. 48-62) ve Hadîdî (haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 58-81), Âşıkpaşazâde-Neşrî metnini izler. Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-Tevârih*'i, esas itibarıyla İdrîs-i Bitlisî'nin Heşt Bihişt'inin Türkçe inşa diliyle bir özetinden ibarettir. Sâdeddin'in İtalyanca'ya Bratutti çevirisini kullanan Batılı tarihçiler (J. W. Zinkeisen, N. Jorga) İdrîs ile ona kaynak olan Âşıkpaşazâde'yi, Neşrî'yi ve anonimleri kullanmazlar. Bazıları Levunclavius çevirilerinden yararlanır. Zinkeisen ve Jorga ilk döneme ait kısımlarda ağır yanlışlara düşüklerinden ihtiyatla kullanılmalıdır. Osmanlı tarihinin Türkçe kaynakları konusunda yapılacak ilk iş Âşıkpaşazâde, Neşrî ve anonimlerden faydalananarak mümkün olduğunca Yahşi Fakih'in aslını ortaya çıkarmaktır. Bugün için öncelikle bu kaynakların metin tenkidi metoduyla doğru tesbiti gerekir (Âşıkpaşazâde'nin Giese ve Atsız tarafından yayımlanan metni birçok yanlış içerir; Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç'ın günümüz Türkçesiyle neşrettikleri "*Âşık Paşazade, Osmanogullarının Tarihi*", İstanbul 2003" bilimsel amaçla kullanılamaz). Bu kaynakların metin tenkidi metoduyla asıllarını tesbit işi ilkin Alman-Avusturya filoloji mektebi (Fr. Giese, P. Wittek, Fr. Taeschner) tarafından ele alınmıştır. Günümüzde bu tarihî metinleri içerdikleri destanî-folklorik malzemeye bakarak toptan masal-efsane saymak ve ilk dönem tarihinin "kara boşluk"tan (Black Hole) ibaret olduğunu iddia etmek (C. Imber, *The Ottoman Empire*, 1300-1481, İstanbul 1990, birçok yanlış içerir) işin kolayına gitmektir. Orhan dönemi üzerinde eldeki Tevârih-i Âl-i Osmânlar çok noksan olmakla birlikte Osman ve Orhan dönemi hakkında çağdaş Bizans tarihçileri (Pachymeres, Kantakuzenos, Gregoras) ve İtalyan

kronikleri (özellikle Matteo Villani), Vatikan, Venedik ve Ceneviz arşivleri boşlukları doldurmaya yardım etmektedir. Hammer, Zinkeisen ve Jorga başlıca bu kaynakları kullandıkları için önemlidir (Osmanlı kroniklerinin analizi üzerine ayrıca bk. Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis – P. Holt, London 1962, s. 152-167; V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans, the Sources and Development of the Text*, London 1964).

İbn Fadlullah al-Umarî, *Mesâlik* (Fr. Taeschner), VIII. fasıl; N. Gregoras, *Rhomäische Geschichte* (trc. J. L. Dieten), Stuttgart 1973, tür. yer.; J. Kantakuzenos, *Geschichte* (trc. G. Fatouros – T. Krischer), Stuttgart 1986, II, 20-22, 89-90, 295; III, 292; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 430; D. Cydones, *Correspondance* (ed. R. J. Loenertz), Vatican City 1956-60, I-II, tür.yer.; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âli Osmân* (haz. Çiftçioglu N. Atsız, Osmanlı Tarihleri I içinde), İstanbul 1949, s. 10-14; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevârih* (trc. Nihal Atsız, a.e. içinde), s. 53-54; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler* (nşr. Osman Turan), Ankara 1984, s. 19, 53; Doucas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (trc. H. J. Magoulias), Detroit 1975; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 102-128; G. Phrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire* (trc. M. Philippides), Amherst 1980, tür. yer.; Oruç b. Âdil, *Tevârih-i Âli Osmân*, s. 20, 93; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 145-191; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âli Osmân*, I, 42-48, 61, 128-195; II, 1-202; J. Leunclavius, *Historiae musulmanae Turcorum*, Fracofurti 1591; Anonim *Tevârih-i Âli Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 15-21; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 82-84; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul H. 1279, I, 30-63; Hammer, GOR, s. 89-142; G. Villani, *Cronica di Giovanni Villani* (ed. F. G. Dragomanni), Floransa 1844-45, I-IV; C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, Paris 1880-90, I-IX, tür.yer.; N. Jorga, *Philippe de Mezières et la croisade au XIVe siècle*, Paris 1896; a.mlf., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, I, 149-195; a.mlf., "Latins et grecs d'orient et l'établissement des turcs en Europe, 1342-1362", *BZ*, XV (1906), s. 179-222; G. Schlumberger, *Expédition des "almugavares" ou routiers catalans en orient de l'an 1302 à l'an 1311*, Paris 1902; J. Gay, *Le pape Clément VI et les affaires d'orient (1342-1352)*, Paris 1904, tür.yer.; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warzaw 1930, s. 13, 19; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Klavuzu*, İstanbul 1938, lv. 1; Fr. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, München-Wien 1944, s. 46; G. G. Arnakis, *Oi Protoi Othoma-*

noi: *The Early Osmanlis*, Athenai 1947, s. 239-246; a.mlf., "Gregory Palamas, the XIOVES, and the Fall of Gallipoli", *Byzantion*, XXII (1952), s. 305-312; I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 117-161; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütâlea", *TTK Belleten*, III/9 (1939), s. 99-106; a.mlf., "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebîülevvel/1324 Mart", *a.e.*, V/19 (1941), s. 277-288; a.mlf., "Gazi Orhan Bey'in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi", *a.e.*, IX (1945), s. 207-211; a.mlf., "Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *a.e.*, XXVII (1963), s. 437-443; E. Werner, "Johannes Kantakuzenos, Umur Pasha und Orchan", *Byzantinoslavica*, XXVI, Prague 1955, s. 255-276; P. Lemerle, *l'Emirate d'Aydın: Byzance et l'occident*, Paris 1957, s. 63-75, 227-229; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, Paris 1958; J. Meyendorf, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, tür.yer.; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959, tür.yer.; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *TTK Belleten*, VII (1943), s. 219-314; a.mlf., "Abdal Musa", *TK*, XI/124 (1973), s. 6-15; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (nşr. N. Atsız), İstanbul 1961, s. 25, 71, 101; Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi 1361", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159; a.mlf., "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1954), s. 103-129; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 145-150; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orhan et Murad I*, Monachii 1967, s. 106-110; a.mlf., "Seyyid Ali Sultan d'après les registres ottomans, l'installation de l'Islam hétérodoxe en Thrace", *The Via Egnatia under the Ottoman Rule (1380-1699)* (ed. E. Zachariadou), Crete 1996, s. 45-66; G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State* (trc. J. Hussey), Oxford 1968, s. 475, 478; a.mlf., "Byzance, état tributaire de l'empire turc", *Zbornik Radova Vizantolog Instituta*, V, Beograd 1958, s. 49-58; D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakuzenos (Cantacuzenus)*, ca. 1100-1460, Washington 1968, tür.yer.; a.mlf., *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1979, tür.yer.; a.mlf., *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge 1993; a.mlf., *The Reluctant Emperor, A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk c. 1295-1389*, Cambridge 1996, tür.yer.; K. - P. Matschke, *Fortschritt und Reaction in Byzance im 14. Jahrhundert: Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin 1971; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 453-456; Jr. S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, London 1971, s.

341-343, 351-402; a.mlf., "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms", *Dumbarton Oaks Papers*, 23-24, Washington 1969-79, s. 253-308; Apostolos E. Vasilopoulos, *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period: 1204-1461* (trc. I. Moles), New Brunswick 1973; a.mlf., "Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu' à sa chute (1953)", *BZ*, LV (1962), s. 56-65; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, 1976-84, I-VI; P. Schreiner, *Chronica Byzantina Breviora*, Wien 1977, II, 238-290; A. A. M. Bryer, "Greek Historians on the Turks: The Case of the First Byzantine-Ottoman Marriage", *The Writing of History in the Middle Ages: Essays Presented to R. W. Southern* (ed. H. C. Davis – J.M. Wallace-Hadrill), Oxford 1981, s. 471-493; P. Wittek, *La formation de l'empire Ottoman* (ed. V. L. Ménage), London 1982, tür.yer.; R. P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 30-32; E. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venedig 1983, s. 7-12; a.mlf., "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, XII (1970), s. 211-217; G. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors*, Washington 1984, s. 34-35; L. Clucas, "The Triumph of Mysticism in Byzantium in the Fourteenth Century", *Byzantina kai Metabyzantina* (ed. S. Vryonis), Malibu 1985, s. 163-224; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987, tür.yer.; K. A. Zhukov, *Egeiskie Emiraty XIV-XV vv.*, Moskva 1988; E. de Vries-Van der Velden, *l'Elite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1453*, Amsterdam 1989, tür.yer.; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 195-197; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995, tür.yer.; H. W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003, s. 39; *La Bithynie au moyen âge* (ed. B. Geyer – J. Lefort), Paris 2003, tür.yer.; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005, s. 187-207; J. Dräseke, "Der Übergang der Osmanen nach Europa im XIV. Jahrhundert", *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur und für Pädagogik*, sy. 33, Leipzig 1914, s. 489-506; H. Hüsameddin, "Asporça Hatun Namına 723/1323'de Tertip Edilen Vakfiye ve Cemâziyelâhir 761/ Nisan 1360 Tarihli Orhan Bey Vakfiyesi", *TTEM*, XVI/94 (1926), s. 284-301; Fr. Taeschner, "Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14.-15. Jhd) auf Grund neuer Quellen", *Islamica*, IV, Leipzig 1929, s. 1-47; a.mlf., "Beiträge zur frühosmanischen Epigrafik und Archäologie", *Isl.*, XX (1932), s. 109-186; XXII (1935), s. 69-73; İhsan Uludağ, "Osman Gaziye Dair Mühim

Bir Vesika, Aspurça Hatunun Vakfiyesi”, *Uludağ*, sy. 26, Bursa 1940, s. 61-68; P. Charanis, “Onternal Strife in Byzantium during the Fourteenth Century”, *Byzantion*, XV (1940-41), s. 208-230; VI. Mirmiroğlu, “Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekano Muharebesi”, *TTK Belle-ten*, XIII/50 (1949), s. 309-320; Münir Aktepe, “Osmanlıların Rumelide İlk Feth Ettikleri Çimpe Kalesi”, *TD*, II/2 (1950), s. 283-308; R. J. Loenertz, “Notes d’histoire et de chronologie byzantines”, *REB*, XVII (1959), s. 158-167; E. Frances, “La féodalité byzantine et la conquête Turque”, *SAO*, IV (1962), s. 69-90; K. P. Kyriss, “John Cantacuzenus and the Genoese, 1321-1348”, *Miscellanea Storica Ligure*, III, Genova 1963, s. 8-48; Mustafa Akdağ, “Ankara Sultan Alâeddin Camii Kapısında Bulunan Hicrî 763 Tarihli Bir Kitabenin Tarihi Önemi”, *TV*, I/3 (18) (1961), s. 366-373; M. Balard, “A propos de la bataille du Bosphore: l’Expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople, 1351-1352”, *Travaux et Mémoires*, IV, Paris 1970, s. 431-469; A. E. Laiou, “Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334”, *Speculum*, XLV, Cambridge 1970, s. 374-392; D. Jacoby, “Catalans, Turcs et Venitiens en Roumanie (1305-1332)”, *Studi Medievali*, XV/1, Torino 1974, s. 217-261; A. Ducellier, “l’Islam et les musulmans vus de Byzance au XIV. siècle”, *Byzantina*, sy. 12 (1983), s. 93-134; M. Tayyib Gökbilgin, “Orhan”, *İA*, IX, 399-408.

SON ERETNALI SULTANI II. MEHMED BEY'İN MEZAR TAŞI

MEHMET ÇAYIRDAĞ

Kayseri'de Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'ın inşa ettirmiş olduğu Sultan Hanı'nın içerisinde Selçuklu lahit tarzında mermer bir mezar taşı bulunmaktadır. 2007 yılında Vakıflarca yarım kalmış restorasyonuna devam edilen Han'ı¹ son ziyaretim esnasında, odalardan çıkarılarak avluya konmuş olan mezar taşını inceleme imkânını buldum ve taşın son Eretnalı Sultanı II. Mehmed Bey'e ait olduğunu hayretle gördüm. 176x37x21 cm ebadında olan ve üst tarafı çok yıpranmış halde bulunan taşın üst iki sırasında ve bir yanında Besmele ve Kur'an-ı Kerim'den bir âyet (el-Bakara, 255. âyet) yazılmıştır (Şekilde 1., 2. ve 3. yüzler):

بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لاتأخذه
سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع
عنده الا بأذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من
علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤده حفظهما
وهو العلي العظيم صدق الله العظيم

Tercümesi: Râhman ve Râhim olan Allah'ın adıyla. Allah, O'ndan başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yarattıklarını gözetip durandır. Göklerde ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaât edecek kimdir? Onların işlediklerini ve

¹ Klasik Selçuklu tarzında, kapalı ve açık mekânlı olarak iki bölümlü, açık avlu ortasında köşk mes-cidli olarak inşa edilmiş olan Kayseri Sultan Hanı, Kayseri – Sivas yolunun 40. km.sinde olup Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykübâd tarafından 1232–1236 yılları arasında yaptırılmıştır (Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*. İstanbul 1973, s.155; Kurd Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 12. Jahrhunderts*, Teil I, Berlin 1961 s.88; Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, Çev. A. Akif Tütenk, Ankara 1954, s.107–113.). Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı Sultan Hanı köyünde bulunan bu çok önemli kültür varlığı, çevredeki insanlar tarafından taş ocağı olarak kullanılarak kısmen tahrip edilmiş; Vakıflarca geçmiş yıllarda başlatılan restorasyon, mülkiyet meselesi yüzünden ve ilgisizlikten yarım kalmış iken, Vakıflarda görev yaptığımız esnada binanın vakıf kayıtlarını bularak, diğer birçok eserle birlikte mülkiyet, maliye hazinesinden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmek suretiyle eserin onarımının devamı sağlanmıştır.

işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır. Onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O yücedir, büyüktür. Allah her zaman doğruyu söyler.

Taşın diğer alt yüzünde (Şekilde 4)

هذا روضة المرحوم المغفور السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة
ربه العلي محمد بن محمد السلطاني نور الله قب رهما
birinde üstte (Şekilde 5) غر , altta (Şekilde 6) رمضان diğer baş yüzde üstte
(Şekilde 7) سنة اثني , altta (Şekilde 8) تسعين وسبع مائه yazılmıştır.

Tercümesi: Bu cennet bahçesi (kabir) merhum, günahları bağışlanmış, mutlu, şehit, Yüce Rabb'in rahmetine muhtaç, sultan ailesinden Mehmed'in oğlu Mehmed'indir. Allah her ikisinin de kabirlerini nurlandırın. Yedi yüz doksan iki senesi Ramazan ayının başında (vefat etti.)

Hicri 792 senesi Ramazan ayının başı, Miladi 1390 yılı Ağustos ayının 13'üne tekabül etmektedir. Taşın silinmiş yerleri kitabe metninin anlaşılmasına önemli bir tesirde bulunmamıştır.

Bu mezar taşını daha önce görüp inceleyen, Kayseri Müzesi'nin 1938 ve 1939 yıllarında müdürlüğünü yapan Naci Kum, Türk Tarih Kurumu'na yazma olarak teslim ettiği ve Kurum'da yazma eserlerin 564. numarasında kayıtlı "Kayseri Kitâbeleri" isimli eserinin 153. sayfasında mezar taşını "Kayseri-Sivas şosesi üzerindeki Sultan Hanı Kervansarayının önündeki mezarlık harâbesinde bulup müzeye naklettiğini" ifade ediyorsa da taş halen han içerisinde muhafaza edilmektedir. Merhum araştırmacı mezartaşının tarihini 796 olarak okumuş "Es-Sultani" ibaresini de "Sultan Hanlı" olarak değerlendirmiş, böylece mezar taşının sahibinin Eretnalı Sultan ailesine ait olabileceğini düşünmemiştir. Yine onun tesbitinde bazı küçük okuma hataları olduğu gibi mezar taşında yazılı âyetten de bahis bulunmamaktadır.

Eretnalıların, bir yıldan az sultanlık mevkiinde kalabilen son sultanı II. Mehmed hakkında kaynaklarda şu bilgiler verilmiştir: Devrin kaynağı olan *Bezm ü Rezm*'e göre II. Mehmed'den önce sultan bulunan ve adı geçen kaynakta babası olarak belirtilen (zaten bu kaynak Sultan'ın Mehmed ismini hiçbir zaman anmamıştır) Sultan Alâeddin Ali, kendisine vezir olarak tayin etmiş olduğu meşhur Kayseri Kadısı Burhaneddin Ahmed'le birlikte 1380

yılında çıkmış oldukları son Amasya seferinde ordu ile birlikte Kazâbâd (Kazova)'a geldiklerinde hastalanmış ve 782 yılının Cemâziye'l-Evvel (Ağustos 1380) ayında hayata gözlerini yummuştur². Cenazesi önce Tokat'a taşınmış, sonra da mezar taşına göre Kayseri'deki, dedesi I. Alâeddin Eretna'nın yaptırmış olduğu Köşk Medrese diye anılan hankâhta (tekke) bulunan, Eretnalıların aile mezarlığına (anıt kabirleri, kümbet) defnedilmiştir³. Alâeddin Ali Bey'in ölümü üzerine devlette ortaya çıkabilecek muhtemel karışıklıklara karşı tedbir almak için başkent Sivas'a dönen vezir Kadı Burhâneddin burada küçük yaştaki veliahd şehzâdeyi (Mehmed) saltanat tahtına oturarak ölen sultan için gerekli dini törenleri yerine getirdi⁴. Ona nâib olarak da eski Selçuklu hânedanından, Şarkî Karahisar hâkimi Kılıçarslan'ın tayinini sağladı. Bir müddet sonra Kılıçarslan'la arası açılan Kadı Burhâneddin, onu ve yakınlarını ortadan kaldırarak küçük sultanın nâibliğini kendi üzerine aldı. Nâib ve vezir olarak esasen devletin bütün işlerini elinde tutan ve bu arada ortaya çıkan tehditlere karşı birçok muvaffakiyetler elde eden Kadı Burhâneddin nihayet 1381 yılı sonbaharında küçük sultanı bertaraf ederek Eretna ailesinin saltanatına son verip kendisini doğrudan sultan ilan ederek, âdet üzere adına ülke şehirlerinde hutbe okutup sikke kestirdi ve durumu etrafındaki hükümdarlara bildirdi⁵.

Bir yıldan az saltanat süren son Eretnalı Sultanı II. Mehmed, veziri ve nâibi Kadı Burhâneddin tarafından saltanattan uzaklaştırılmıştır. Babasının

² Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, *Bezm ü Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s.173, 174; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas - Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti ve Sivas ve Kayseri hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, C. XXXII, No: 126, Ankara 1968, s.183; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344 -1398)*, Ankara 1970, s.42; Kemal Göde, *Eretnalılar (1327-1381)*, Ankara, 1994, s. 125.

³ Ali Bey'in mezar taşının Kayseri'de Köşk Medrese içinde bulunduğunu Kayseri mirilvârlığı da yapan XVI. yüzyılın meşhur Osmanlı yazarı Gelibolulu Mustafa Âli, "*Füsûlü'l-Hall ü Akd*" isimli eserinde ve Eretnalılar hakkında XVII. yüzyılda müstakil bir risale yazan Kayseri müftüsü İnayetullah Efendi'nin belirttiği gibi, şimdi Kayseri Müzesi'nde bulunan mezar taşı, tarafımızdan da ilk defa neşredilmiştir, Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devrine Ait Bazı Kitabe ve Mezar Taşları", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (Prof. Dr. Şahabeddin Tekindağ Armağanı), S.35, s.512-514; ayrıca Kemal Göde, *Eretnalılar*, s.161.

⁴ *Bezm ü Rezm*'de Mehmet Bey'in ismi verilmez. Burada ve bundan sonraki kayıtlarda şehzade hep "Ali Bey'in oğlu" olarak geçecektir. Burada da "Ali Bey'in 7 yaşındaki oğlu" olarak yazılmıştır, *Bezm ü Rezm*, s.175.

⁵ *Bezm ü Rezm*, s.175-238; Uzunçarşılı, s.198; Yücel, s.59-60; Göde, s.139. Bu arada bir yıldan az sultanlık mevkiinde bulunan II. Mehmed adına da sikke kestirilmesi gerekir ise de adı geçene ait herhangi bir sikkeye bu güne kadar tesadüf edilememiştir, Mehmet Çayırdağ, "Eretnalı Beyliğinin Paraları", *Belleten*, CLXIV, S.240, s.435-452.

ve hânedânın hatırına Kadı Burhâneddin'in, onun hayatına dokunmadığı ve Sivas'ta göz altında tutmuş olduğu anlaşılmaktadır. Onun saltanattan uzaklaştırılmasından sonra hakkındaki ilk bilgi 1387 yılında Sivas'ta bir kısım eşrafın onu tekrar tahta oturtmak üzere, saltanatı ele geçirme teşebbüsüne dairdir. 1387 ilkbaharında Kadı Burhâneddin Sivas yakınında, meşhur Köseadağ yaylağında dinlenirken, başkent Sivas'ta Mehmed Bey'in etrafında toplanan muhalifleri, onu tekrar tahta çıkarmak için teşebbüse geçtikleri haberini aldı. Mehmed Bey'in etrafında, Kadı Burhâneddin'in yakını olup ihsanlarda bulunduğu bendelerinden Sarraf Bâyezid, Ahi Mehmed, Ahi Nasreddin, Emîr-i Hac ve bir Hristiyan din adamı bulunuyordu. Mehmed Bey Sultan olduğu takdirde bunlara birçok makam ve rütbe vaadetmişti. Kadı Burhâneddin, kendisine karşı olan bu hareketi pek ciddiye almayarak, bulunduğu yerden gönderdiği bir adamı ile isyanı bastırmış, elebaşları huzuruna getirtip sorgulayarak onları çeşitli cezalara çarptırmış, ancak yine hânedâna hürmeten Mehmed'i öldürmeyip hayatını bağışlamıştır⁶.

Bezm ü Rezm'e göre bu hareket, Mehmed Bey'in Sultan'a karşı giriştiği ilk teşebbüs değildi. Nitekim bu hâdiseler anlatıldıktan sonra kaynak "Ali Bey'in oğlu ikinci defadır Sultan'a ihanet edip hainlerle işbirliği yapıyordu" ifadesini kullanmıştır (s.306). Bu ifadeden anlaşıldığına göre kaynakta 243. sayfada "Ahi Nevruz'un Bir Grup Fesat Ehli İle Birleşerek Suikast Düzenlemesi ve Sultan'ın (Kadı Burhâneddin) Onların Niyetinden Haberdar Olması" başlığı altında anlatılan saltanatın ilk yılındaki suikast teşebbüsü, onun karıştığı ilk hareket olmalıdır. Plana göre devrin ileri gelenlerinden Ali Paşa, Ahi Nevruz ve Mahmud Fic, Kadı Burhaneddin'i öldürecekler; Ali Paşa'ya ölen Eretnalı sultanı Ali Bey'in hanımını nikâhlayacaklar ve II. Mehmed Bey'i de sultan ilan edeceklerdi. Ancak Kadı Burhâneddin daha önce muhbirler vasıtasıyla bu plandan haberdar olduğu için teşebbüs başarıya ulaşamamıştır.

Kadı Burhâneddin'e karşı Mehmed Bey'in içinde bulunduğu üçüncü teşebbüs, ikincisinden bir yıl sonra yani H.790 / M.1388 yılında meydana gelmiştir. İsyan eden Memlûkluların Malatya nâibi Mintaş'ı himayesine alarak Malatya'yı ülkesine dahil etme teşebbüsünde bulunan Kadı Burhâneddin'e karşı, Memlûkluların Sultanı Berkûk, Haleb nâibi Yelboğa kumandasında bir ordu sevk etmişti. Kadı'nın rakipleri bulunan Amasya emiri Ahmed Bey, Erzincan emiri Mutahharten ve Kayseri hâkimi Ömer oğlu Cüneyd de

⁶ *Bezm ü Rezm*, s.302-306; Uzunçarşılı, s.200; Yücel, s.85-87; Göde, s.140.

Memlûkluları bu sefere teşvik etmişlerdi. Ordusu ile gelip Sivas'ı muhasara eden Yelboğa'ya karşı Kadı Burhâneddin şehri kahramanca savunmuş, ancak sık sık şehirdeki muhaliflerinin, düşman ordusu ile işbirliği edecek şekilde ihanetleri ile karşılaşmıştı. Muhasaranın uzaması ve başarısızlık sebebi ile geri dönme kararı alan Yelboğa'yı Ahmed Bey, Cüneyd ve Eretna oğlu (II. Mehmed) savaşa devam etmesi için teşvik ediyorlardı⁷. Neticede Yelboğa bu zorlu direniş karşısında Kadı Burhâneddin'le bir anlaşma yaparak muhasarayı terk edip ülkesine dönmek zorunda kalmıştır.

Mehmed Bey'in isminin geçtiği olaylar bunlardan ibarettir. Devrin Memlûklu kaynakları da onun hakkında şu bilgileri vermektedirler: İbn-i Hacer, *ed-Dürerül-Kâmine fi A'yân-i Mi'eti's-Sâmir*e ve *İnbâ'ü'l-Gumr fi Ebna'i'l-Ömr* isimli eserlerinde Mehmed Çelebi'nin (II. Mehmed) 792 H. (1390 M.) yılında (Yelboğa'nın Sivas'ı muhasarasından iki yıl sonra) Kadı Burhâneddin tarafından öldürüldüğünü yazar. İbn-i Haldun da aynı görüştedir⁸. İbn-i Haldun bu konuda "Sivas'ta 780/1378 yılından beri Eretna oğlu soyundan bir çocuk hükümdar bulunuyordu. Babasının vasiyeti üzere şehrin kadısı vasi ve vekil oldu. Bu kadı o çocuğu 792/1380 yılında öldürdü ve oranın hükümdarı oldu" demektedir. İbn-i Hacer ise, "Emîr Muhammed'in oğlu Emîr küçükken hükümdar olarak öldürülmüştü" demektedir. el-Makrizî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rîfet-i Düvel-i'l-Mülûk* adlı eserinde aynı şekilde Muhammed'in (Ali Bey'in babası) 780/1378'e kadar hükümet ettiğini yazarak Ali Bey'i anmaz ve yerine Muhammed'in oğlunun tahta geçtiğini belirtip Sivas Kadısı Burhâneddin'in buna haksızlık edip hükümeti ele geçirdiğini yazar. *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*'de ise "Eretna'nın çocuklarından Muhammed 780/1378'de öldü. Çocuklarından birisi yerine hükümdar oldu. Kılıç Arslan hükümet işlerini idare ediyordu. Bir süre sonra Sivas kadısı buna haksızlık ederek yerine geçip hükümdarın işlerini yükledi" diye yazmaktadır. *Subhu'l-A'şâ fi sinâ'ati'l-İnşâ* ise "Eretna oğlu Muhammed 766/1364 yılında orada bulununcaya kadar evlatları orayı istilâ etti. 780/1378 civarında ölünceye kadar orada kaldı. Küçük bir çocuk bıraktı. Devletin beylerinden biri olan Kılıç Arslan çocuğun nâibi oldu ve onu korudu. Sonra Sivas hâkimi Kadı İbrahim (Burhâneddin) çocuğa hıyanet etti. 792/1390 yılında çocuğu öldürdü ve Sivas'ı eline geçirdi" ifadelerini zikretmektedir⁹.

⁷ *Bezm ü Rezm*, s.325 - 329; Uzunçarşılı, s.202-209; Yücel, s.100. Yaşar Yücel'in eserinde 1388 Milâdi yılının karşılığı 790 olacakken 799 senesi olarak gösterilmiştir.

⁸ Uzunçarşılı, s.187.

⁹ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) - Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, Recep Toparlı, Sivas 1998, s.91.

Görülüyor ki *Bezm ü Rezm*'in II. Mehmed Bey'den isim belirtmeden sürekli "Ali Beyin oğlu" olarak bahsetmesine rağmen devrin Memluklu kaynakları, babasının adının Muhammed ve ölüm tarihinin de 792/1390 olduğunu ittifakla belirtmektedirler. Bu da mezar taşındaki kayıtlara uygun düşmektedir.

Bütün bu bilgilerden sonra Eretnalıların son sultanı II. Mehmed hakkında şu tesbitler ortaya çıkmaktadır. II. Mehmed, Ali Bey'in oğlu değil onun da babası olan Mehmed Bey'in (saltanatı 1352-1365) oğlu, yani Ali Bey'in kardeşidir. Devrin kaynağı *Bezm ü Rezm*, hayret edilecek şekilde, bu konuda yanlış bilgi vermektedir. Kadı Burhâneddin onu sultan yaptığı yıl hükümdarlıktan alarak kendisi saltanata geçmiş fakat onun da hayatına dokunmamıştır. Ancak Mehmed Bey, Kadı Burhâneddin'in devletteki muhalifleri tarafından sık sık istismar edilerek Kadı Burhâneddin'e karşı başlattıkları hareketlerde, meşruiyet kazanmak için tekrar saltanata geçirme teşebbüslerine âlet edilmiş, son olarak 1388 yılındaki Sivas muhasarasında, onlarla birlikte hareket edip düşmanla işbirliği yapmıştır. Anlaşıldığına göre bu hadiseden sonra da Kadı Burhâneddin onu derhal öldürtmemiş ve Kayseri'deki Sultan Hanı'na hapsedmiş ve iki yıl sonra, yani 1390 senesinde orada vefat etmiş, cesedi hanın yanındaki mezarlığa defnedilmiştir. Bizi bu kanaata sevk eden husus, mezar taşında sultan olarak anılmamasına rağmen yine de "merhum, mağfur, said, şehid" gibi övgü sıfatlarının yazılmış olması ve sonunda da "Es-Sultânî", sultan ailesinden olduğunun ilave edilmiş bulunmasıdır. Kendisinden evvel sultan olan Ali Bey'in mezar taşında da, herhalde Kadı Burhâneddin döneminde yazılmış olduğundan sultan unvanı bulunmamaktadır¹⁰. Nihayet Mehmed Bey'in cenazesinin, Sultan Han'ına 40 km. mesafedeki Kayseri merkezinde bulunan ve dedesi Alâeddin Eretna'nın 1349 yılında yaptırmış olduğu Köşk Medrese¹¹ içindeki aile türbesi (kümbet) ne nakline imkân bulunmadığı veya müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

¹⁰ Çayırdağ, *Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devrine Ait Bazı Kıtabe ve Mezartaşları*, s.513.

¹¹ Köşk Medresesi ve kümbeti için bakınız Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, Haz. Kemal Göde, Ankara, 1982 s.132-140; Gabriel, s.76-79; Mehmet Çayırdağ, "Kayseri Köşk Medresesi'nin Hankâh (Buk'a) Olduğu Hakkında 1657 Yılında Alınan Mahkeme Kararları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, Kayseri 2002, s.259-281.

Resim 1- Restorasyon halindeki Kayseri Sultan Hanı Portali

Resim 2- Mehmed Bey'in Mezar Taşının 1. ve 3. yüzü

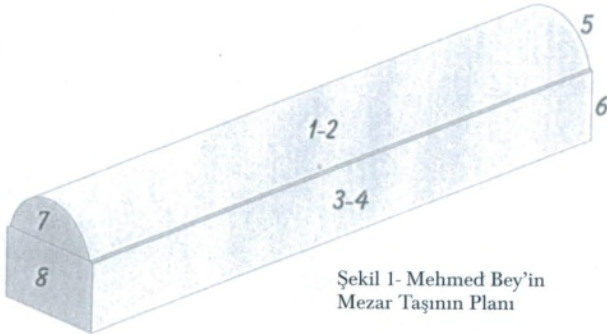
Resim 3- Mehmed Bey'in Mezar Taşının 2. ve 4. Yüzü

Resim 4- Mehmed Bey'in Mezar Taşının 5. ve 6. yüzü

Resim 5- Mehmed Bey'in Mezar Taşının 7. ve 8. yüzü

Şekil 1- Mehmed Bey'in Mezar Taşının Planı

XVII. YÜZYILIN ORTALARINDA GÜMÜŞHANE (TORUL) KAZASI

BİLGEHAN PAMUK*

Giriş

Osmanlı Devleti açısından XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan hadiseler, XVII. yüzyılda sistem değişikliğini kaçınılmaz kıldı. Timar sistemi hızla çözülerek işleyemez hale geldi. Timar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından istatistiksel analize uygun en zengin sayısal veriler sunan klasik tahrir sayımları da işlevselliğini kaybetti¹. Dolayısıyla iskân, demografi ve vergiler bağlamında çok önemli olan bilgilerin bir arada bulunduğu tahrir defterleri yazımı neredeyse terk edildi. Bunun yanı sıra timar olarak tasarruf edilen mirî araziler mukataalaştırıldı². Bu süreçte timar sisteminin eski önemini kaybetmesiyle birlikte avârız vergisi, merkezî maliye açısından giderek ön plana çıktı. Böylelikle avârız vergisinin tahsili açısından önem arz eden avârız tahrirleri yapılmaya başlandı³. Karanlık dönem olarak zikredilen XVII. yüzyıl için mufassal olarak hazırlanan *avârız* defterleri, Osmanlı sosyal tarihinin çeşitli yönlerden tahlil edilebilmesi açısından kıymetli bilgiler içermekteydi⁴.

XVII. yüzyılda değişim ve yeniden yapılanma içerisindeki Osmanlı Devleti'nde mufassal olarak hazırlanan avârız defterlerinde yerleşim birimlerindeki avârız vergisini ödeyebilecek haneler kayıtlıydı. Bunların arasında

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi (e-mail: bilgehan@atauni.edu.tr – bilgehe@yahoo.com)

¹ Oktay Özel, "Avârız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık-Sevket Pamuk, Ankara, 2000, s.35.

² Mehmet Öz-Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-1643 Tarihli)*, Ankara, 2008, s.XVII.

³ Mehmet Öz, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avârız Defteri (1642)*, Ankara, 2008, s.XIII.

⁴ Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden, 1996, pp.100-108; Linda Darling, "Mali Belgeler ve Osmanlı Tarihi; Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler", *Osmanlılar III*, Ankara, 1999, s.137-138.

fakirler, kimsesizler, çocuklar, bedensel özürllüler, hastalar ve avâriz ödeme-ye yeterli toprağı olmayanlar ile avâriz yükümlülüklerini kamusal hizmet vererek yerine getiren muaf zümrelerde mevcuttu. Hâne sahibi askerî sınıf mensuplarının deftere yazılması, bunların avâriz yükümlülüğünden muafiyetlerini tespit açısından dikkat çekici bir durumdu. Bunun altında yatan asıl sebep, çeşitli tahrir emirlerinde vurgulandığı üzere, daha önce raiyyet statüsündeki kişilerin tasarrufunda bulunan ve avâriz yükümlülüğü açısından temel alınan toprakları tasarruf eden kişilerin tespitidir. Ne var ki, bu askerî sınıf mensuplarının avârizhânelere dâhil edilmediği özet (icmâl) olarak hazırlanan defterlerden anlaşılmaktadır. Netice itibariyle hâne sahibi olan yetişkinler ile avâriz ödeme gücüne sahip olmayanlar da mufassal defterlere kaydedilir iken özet defterlerde avâriz vergisini ödemeyecekler yer almaktaydı⁵.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyo - ekonomik pozisyonu hakkında kıymetli bilgiler içeren mufassal ve özet avâriz defterleri, Gümüşhane kazası için de düzenlenmiştir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler arasında 644 numarada kayıtlı ve 1053/1643 yılına ait mufassal avâriz defteri, bölge tarihi açısından olduğu kadar devletin sosyal ekonomik tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu kayıtlar, devrinin en seçkin maden kaynaklarına sahip olması yanında madencilik alanında dikkat çeken bölge hakkında en kapsamlı bilgileri ihtiva etmektedir.

"Defter-i Hânehâ-yı Müslümânân ve Zimmîyân kazâ-yı Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne hâlâ müceddeden tahrîr şoden fermûde ber-müceb-i fermân-ı 'âli el- vâki' fî evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel sene sâlis ve hamsin ve elf" ibaresi ile başlayan defter, 27 Temmuz - 6 Ağustos 1643 tarihleri arasında Cafer Efendi tarafından hazırlandı. Erzurum Eyaleti'nin tahrir emini Cafer Efendi, Gümüşhane'deki sayımı yaparken kaza ahalisini herhangi bir ayrıma tabi tutmadan kaydetti. Avâriz yükümlülüğünden muaf askerî sınıf mensuplarının yanı sıra madenlerde çalışanlar ile maden yollarında derbendci ve köprücü gibi hizmetleri yerine getirenler, deftere yazıldı. Böylelikle daha önceden raiyyet statüsündekilerin tasarrufunda bulunan ve avâriz yükümlülüğü açısından temel alınan toprakları tasarruf edenler tespit edilebildi.

⁵ Öz- Acun, *Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri*, s.XXIII; Öz, *Canik Sancağı Avâriz Defteri*, s.XV.

Muaf zümrelerin avârızhâne hesabına dâhil edilmediği ise özet avârız defterinde açıkça görülecektir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi Mevkufat Defterleri arasında 2601 numarada kayıtlı özet avârız defterinde, Gümüşhane kazasında muaf statüsündeki zümrelerin yer almadıkları görülmektedir. Sonuç olarak XVII. yüzyılda Osmanlı sosyal tarihinin çeşitli yönlerden tahlil edilebilmesi için olanak sağlayan özet veya mufassal avârız defterleri esas alınarak Gümüşhane kazası ele alındı.

A. İdari Yapı

Trabzon-Erzurum transit yolu üzerinde, dar bir vadide yer alan Gümüşhane⁶, 1479 yılında Rakkas Sinan Bey tarafından Osmanlı idaresi altına alındı⁷. XVII. yüzyılda Torul ve Gümüşhane'nin bir kaza olarak idare edildiği halde iki farklı isimle anılması izah edilmesi gereken bir konudur. Arşiv kayıtlarında *kaza-yi Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne* tabiri kullanılmaktaydı⁸. Ancak bu durumun ne zaman başladığı yönünde kaynaklarda açık bilgiler yoktu. XV. yüzyılın sonlarına doğru bölgede Torul ismi olmasına karşılık henüz Gümüşhane ismi kullanılmamaktaydı. Gümüşhane yerine Canca isminin kullanıldığı görülmektedir⁹. 1486 yılında yapılan sayımda Trabzon sancağına bağlı Torul nahiye iken, Gümüşhane; *karye-yi Palu Canca* isminde bir köydü¹⁰. Dolayısıyla Torul müstakil bir kaza, Canca olarak bilinen Gümüşhane ise Torul'un sınırları içerisinde bir yerleşim birimiydi.

1486 yılındaki idarî statü, ilerleyen dönemde de geçerliliğini sürdürdü. XVI. yüzyılın ortalarında doğuda yeni bir yapılanma içerisinde harap yerlerin imarına özen gösterildi¹¹. Bu politika doğrultusunda Gümüşhane (Canca)'de de bayındırlık faaliyetlerine hız verildi. Madenlerin daha verimli

⁶ Metin Tuncel, "Gümüşhane", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *DİA*.) XIV, s.273.

⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü'l-Tevârih III*, Haz. İsmet Parmaksızoglu, Ankara, 1999, s.167-168; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1991, s.465-466.

⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (bundan sonra *BOA*.) *Maliyeden Müdevver Defter* (bundan sonra *MAD*.) 644 s.2; *BOA. Kamil Kepeci Mevkufat* (bundan sonra *KKM*.) 2601 s.1; *BOA. MAD. 4402* s.100; *BOA. MAD. 2929* s.2.

⁹ Gümüşhane'nin tarihi süreç içerisinde Argypolis olarak isimlendirilmesi tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Selahattin Tozlu, "Gümüşhane'nin Adı Hakkında (Siyasi Tarih ve Yerleşme Tarihi Bakımından), *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005) I. Cilt, Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, Trabzon, 2007, s.347-372; Süleyman Çiğdem, *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum, 2008, s.31-32.

¹⁰ *BOA. MAD. 828*, s.178.

¹¹ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London, 1997, s.150; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara, 1999, s.87-88.

işletilmesi için maden yataklarına yakın mevkilerde yeni yerleşim birimleri tesis edildi¹². Böylelikle zaman içerisinde farklı bir çehre kazanan Gümüşhane, muhtemelen XVII. yüzyılda Torul ile birleştirilerek kaza haline getirildi. Keza bu birliktelik, XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti¹³.

XVI. yüzyıla ait yapılan sayımlarda Torul kazası, idari olarak Trabzon'a bağlıydı. Ancak Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 1596 yılında Gümüşhane'nin Erzurum defterdarının tasarrufunda olduğunu işaret etmekteydi¹⁴. Keza Kâtip Çelebi, Erzurum Eyaleti'ne tabi kazalar arasında Gümüşhane kazasını da zikretmekteydi¹⁵. Bu noktada Gümüşhane'nin idari durumunun açığa çıkarılması gerekir. Trabzon sancağı, 1535 ile 1580 yılları arasında Erzurum eyaletine bağlıydı. Batum eyaletinin teşkiliyle birlikte yeni düzenlemeler çerçevesi içerisinde Gümüşhane'nin Erzurum'a bağlanabileceği ihtimali söz konusuydu. Fakat arşiv kayıtları incelendiğinde Gümüşhane, idari anlamda Trabzon'a bağlıydı¹⁶. Gümüşhane'nin Erzurum'a mali anlamda bir bağılılığı mevzu bahisti¹⁷. Bu durum devletin mali yapılanmasından kaynaklanmaktaydı. Has ile idare edilen eyaletlerdeki padişahın has gelirlerinin tahsil edilmesi; hazinesi olan eyaletlerde defterdarlıklar aracılığıyla, diğerlerinde ise doğrudan doğruya merkez ya da yakın bir hazinece yapıldı¹⁸. Trabzon'da hazine olmadığından ya da daha değişik bir ifade ile defterdar bulunmadığından Gümüşhane/Canca Maden Mukataası'na ait işlemler, yakın olması hasebiyle Erzurum defterdarının kontrolünde gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla bu durumdan kaynaklı olarak Gümüşhane'nin Erzurum'a bağılılığı sadece mali boyuttaydı. Gümüşhane-Torul kazası idari anlamda Trabzon Sancağı'na bağlı bir üniteydi¹⁹.

¹² Bilgehan Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı. 30, Erzurum, 2006, s.169.

¹³ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum, 1998, s.62.

¹⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) II*, Haz. Ziya Yılmaz, Ankara, 2003, s.180.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, İstanbul, 1145, s.422.

¹⁶ *Trabzon Şerhiye Sicilleri* (bundan sonra TŞS.) 1817, s.8b-92b; TŞS. 1818, 11a,33a,105a;

¹⁷ BOA. MAD. 7589 s.21; BOA. MAD. 3458 s.17,47; BOA. MAD. 2742 s.150; BOA. MAD. 5568, s.190; BOA. MAD. 7343, s.11,18-19; BOA. MAD. 3779, s.2; BOA. MAD. 4383, s.26, 114, 186; BOA. MAD. 4402, s.100; BOA. MAD. 657, s.179; BOA. MAD. 1423, s.10; BOA. Kamil Kepeci (bundan sonra KK.) *Büyük Ruznamçe Kalemî* (bundan sonra BRK.) 1926, s.2-11; "Erzurum eyaletine tabi 'Ma'den-i Canca Mukata'ası tevâbi'....", BOA. MAD. 6269 s.171; ".... bilfiil Erzurum defterdârı olan Mehmed dame ikbalihü bundan âkdem kendüye Erzurum defterdarlığı sadaka ve inâyet oldıkda Canca ve tevâbi' mukata'a", BOA. MAD. 7589, s.75; "Erzurum aklâmina tâbi' ma'den-i Canca", BOA. MAD. 3260, s.129.

¹⁸ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII Yüzyıl)*, İstanbul, 2003, s.23-24.

¹⁹ BOA. KKM. 2601, s.1.

Tablo 1: 1486-1650 Yılları Arasında Torul/Gümüşhane Kazası'nın İdari Taksimatı

1486	MAD. 828	1515	TD. 52	1520	TD. 387	1536	TD. 183, 190;	1554	TD. 288	1583	TKKA. TD. 29	1643	MAD. 644; KKM. 2929;	1647	MAD. 2929	1650	MAD. 1980
TORUL Nahiyesi	TORUL Vilayeti	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Nahiyesi	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Kazası	TORUL Nahiyesi

B. Gümüşhane-Torul Kazası:

XV-XVI. yüzyıllarda Torul kazasının merkezinin neresi olduğu hususunda arşiv kayıtlarında açık bir bilgi yoktur. Ancak XV. yüzyılın başlarında Torul kaza merkezinin Ardasa olduğu düşünülmektedir. Keza 1583 yılında Ardasa'nın dışında hiçbir köyün mahallesinin olmaması, adı geçen köyün XV. ve XVI. yüzyıllarda kaza merkezi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir²⁰.

XVII. yüzyılda da kaza merkezinin neresi olduğu yönünde kayıtlarda açık bir bilgiye rastlanmadı. Ancak kaza merkezi önceki yüzyıllardaki gibi Ardasa değildi. 1643 tarihli sayımda, kaza genelinde *nefs* tanımlanması yapılan tek yer Gümüşhane/Canca idi²¹. Dolayısıyla kaza merkezinin burası olması ihtimali oldukça yüksekti. Nüfus açısından da bakıldığında Canca, 644 hane ve 82 bahçesi ile kazanın en kalabalık yerleşim birimiydi²². Nitekim yüzyılın ortalarına doğru Gümüşhane'ye gelen Evliya Çelebi, verdiği bilgilerle kaza merkezinin Canca olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir²³.

1. Gümüşhane Şehri'nin Nüfusu:

Gümüşhane şehri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dahası Canca olarak zikredilen Gümüşhane'nin²⁴ 1486 yılına ait ilk resmî kaydında; *karye-yi Palu Canca* ismi ile yer almaktaydı. Bu ismin ilerleyen süreç içerisinde *Eski Canca* halini dönüştüğü 1515'ten 1583 yılına kadar-

²⁰ Hanefi Bostan, *XV - XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, 2002, s.231-232.

²¹ BOA. MAD. 644, s.2.

²² BOA. MAD. 644, s.2-68; BOA. KKM. 2601, s.1.

²³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, İstanbul, 1335, s.213.

²⁴ Canca'nın *Canice-Çanıca-Çanıçe* şeklinde telaffuzları vardı. Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, s.20.

ki kayıtlarda açıkça görülmektedir. XVI. yüzyılın ortalarında yapılan imar ve iskân siyaseti neticesinde *Eski Canca*'nın yanı sıra *Karye-i Nefs-i Canca-yı Ma'den* adlı yeni bir yerleşim mevcuttu. Bu durum bir sonraki 1583 tarihli sayımda da göze çarpmaktadır. Dolayısıyla XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Canca'da iki ayrı yerleşim birimi bulunmaktadır²⁵.

Gümüşhane Şehri'nin neresi olduğu yönünde de açık bilgilere rastlanmadı. Kaynaklardan geçen Eski Canca; Canca kalesi ve eteklerini ihtiva etmektedir. *Karye-i nefsi Canca* ise günümüzde Harşit Irmağı'na dökülen, Musalla Deresi'nin yamaçlarında ve kent merkezinin 4 km. güneybatısındadır. Dolayısıyla şehrin *nefs-i Canca* olarak tasvir edilen yer olması kuvvetle muhtemeldir²⁶. İfade edildiği üzere Gümüşhane için *Canca* ismi kullanılmıştır. XVII. yüzyılda gerek Eski Canca ve gerekse yeni imar edilen Canca; *nefs-i kasaba-yı Gümüşhane nâm-ı diğer Canca* olarak tek isim adı altında birleştirildi. Görüleceği üzere Canca ile Gümüşhane isimleri, XVII. yüzyılda da birlikte kullanıldı²⁷.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında bayındırlık işlerine hız verilen Gümüşhane, meskûn bir mahal konumuna geldi. 1554 yılında yapılan sayımda; 31 Müslüman hane, 13 Müslüman mücerred, 113 Gayr-i Müslim hane ve 27 Gayr-i Müslim mücerred vardı. Buna göre nüfusun % 22'si Müslümanlardan % 78'i Gayr-i Müslimlerden ibaretti. İskân siyasetinin bir sonucu olarak nüfusun tamamı dışarıdan getirildi²⁸. 1583'te ise 50 Müslüman bennâk hâne ve 16 Müslüman mücerred, 594 Gayr-i Müslim hâne vardı²⁹. Buna göre nüfusun % 8'i Müslüman, % 92'si Gayr-i Müslim'di. Özellikle Gayr-i Müslim nüfus açısından ciddi bir artış göze çarpmaktadır. Bu artışın altında yatan en önemli etken, civardaki madenlerin faaliyete geçmesi ile birlikte ihtiyaç duyulan insan gücüydü.

Araştırmacılar arasında gerek hane ve gerekse nefer olarak kaydedilenlerin kaç kişiden oluştukları konusunda mutabakat yoktur. Bundan ötürü, şehir ve kırsal kesime ait nüfusun belirlenmesi halen tartışma konusudur. Bir hane de vergi mükellefi erkek nüfusun haricindekilerin yazılmaması ve bölgelerarası farklılıklar, nüfus sayısı için birtakım tahminlerin doğmasına yol açmıştır. Bu varsayımlar içerisinde genelde kabul edilen görüş, bir hanenin beş kişi-

²⁵ BOA. MAD. 828, s.186; BOA. Tapu Defteri (bundan sonra TD.) 52, s.774; BOA. TD. 387, s.764; BOA. TD. 288, s.522-523, 540-541.

²⁶ Besim Darkot, "Gümüşhâne", *İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra İA.) IV, s.836; Bostan, a.g.e. s.232.

²⁷ BOA. MAD. 644, s.2; BOA. KKM. 2601 s.1; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, s.213.

²⁸ BOA. TD. 288, s.506-541.

²⁹ Bostan, a.g.e., s.233.

den meydana geldiği³⁰. Buna göre; 1554'deki şehir nüfusu; $144 \times 5 = 720$, mücerredler ilave edildiğinde 760 idi. Vergi veren nüfusun yanı sıra vergiden muaf olanlar da göz önüne alındığında şehir nüfusu, muhtemelen 1 000 civarındaydı. Keza 1583'teki verilere göre ise şehir nüfusu 3 500 civarındaydı.

XVII. asırda timar sistemi, onarılamayacak ölçüde zarar gördü ve tahrir sayımlarının yapılması olanaksızlaştı³¹. Böylelikle merkezî idare, timar sisteminden yavaş yavaş iltizam sistemine geçmeye başladı. Sistem değişikliği ile birlikte yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyuldu³². Böylece iltizam uygulaması yaygınlaştığı gibi masraflı ve yorucu bir iş olan tahrir uygulamasından da büyük ölçüde vazgeçildi³³.

Osmanlı demografisi açısından XVII. yüzyıl karanlık bir dönem olarak kabul edilmesine karşılık³⁴, özellikle 1640 ile 1646 tarihleri arasındaki avâriz ve cizye defterleri, özellikle demografik yapı hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir³⁵. Ancak bahsi geçen yüzyılın başlangıcı ile sonlarına ait kayıtların olmaması, kıyaslama yapılmasına imkân vermemektedir. Bu nedenle, Gümüşhane Şehri'nin nüfusu için belirli bir zaman dilimi ölçü alındı.

Gümüşhane Şehri'nin nüfusuyla ilgili en detaylı bilgileri, 1643 tarihli mufassal avâriz defteri vermektedir. Defterde; şehirdeki mahallelerde meskûn askerî, dinî ve içtimâî görevlilere ait hâneler ile *avâriz-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden* muaf ve müsellemler madenci hâneleri ayrı ayrı yazılıydı. Şehir merkezindeki; Canca, Hızır-İlyas, Meşhed, Hamam ve Ermeni mahallerinde toplam 134 Müslüman hane ve 569 Zimmîyan hane vardı³⁶.

Gümüşhane'nin nüfusu ile ilgili bilgi veren bir diğer kaynak ise özet

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, cilt. X, İstanbul 1956, s.12; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara, 1990, s.137; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara, 1989, s.55; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000, s.4; Mübahat S. Kütükoğlu, *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000, s.25.

³¹ Halil İnalcık-Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 1994, p.25; Mücteba İlgürel, "Celâli İsyanları", *DİA*. VII, s.253-254.

³² Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire*, pp.81-82; William Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Çev. Ülkü Tansel, İstanbul, 2000, s.10.

³³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, Çev. Zeynep Altuok, İstanbul, 2001, s.93.

³⁴ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000, s.67.

³⁵ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt. III, Ankara, 1999, s.738-739; Darling, "Mali Belgeler ve Osmanlı Tarihi; Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler", s.137-138.

³⁶ *BOA. MAD. 644*, s.1-68.

avâriz defteriydi. 1643 yılında tertip edilen defterlerdeki veriler birbirleriyle karşılaştırıldı. Defterlerdeki bilgiler arasında benzerlikler olduğu gibi, farklılıklara da tesadüf olundu. Mufassal defterde askerî, reâyâ ve muaf olan herkesin adları yazılı iken özet defterde mahalle ve köy bazında nefer sayılar verilmekteydi. Hatta özet defterinde kaza bazındaki avârizhâne sayıları da olmasına karşın mufassal defterde bu tarzda bir kayıt yoktu. Özet defterde bahçelerin 75 kıta ve 5 346 akçelik geliri olduğu kayıtlıydı³⁷. Ancak bu konuda mufassal defterde daha kapsamlı bilgiler vardı. Kaç tane bahçe olduğu ve kimlerin ikamet ettiği açıkça belirtilmekteydi. Buna göre; şehirde toplam 82 bahçe olup 58'i Müslümanlara ve 24'ü Gayr-i Müslimlere aitti. Canca kalesi dizdarı gibi pek çok askerî görevlinin yanı sıra sıradan bir vatandaş da bahçe tasarruf edebilmekteydi³⁸. Yeni yapılan Burhan Efendi Camii'nin imam, hatip ve müezzin gibi görevlilere ait ücretler bahçelerde meskûn ahaliden temin edilmekteydi³⁹.

XVII. yüzyılın ortalarında şehir nüfusu, klâsik anlamda hesaplandığında tahminen 3 805 idi. Ancak tahmini nüfus hesaplamalarında kabaca da olsa bir sonuca ulaşabilmek gayesiyle nefer sayısı da itibara alındığı için (nefer x 3) formülü kullanıldı⁴⁰. Buna göre ise şehir nüfusu tahminen 2 283 idi. Böylelikle şehrin en alt ve en üst nüfusu; 2 283 ile 3 805 arasındaydı. Şark Seferleri, Celali isyanları ve Abaza Mehmed Paşa isyanı gibi birtakım olumsuz gelişmeler olsa da şehir nüfusu az da olsa artmıştı.

Tablo 2. Yıllara Göre Gümüşhane/Canca Şehri'nin Nüfusu

	1554*	1583**	1643
Hâne	144	644	761
Mücerred	40	16	-
Tahmini Nüfus	760-850	3 236-3 600	2 283 - 3 805

* 1554 yılına ait tahmini nüfusa % 10 askerî sınıf mensupları ilave edildiğinde ortalama rakamlar verilmiştir.

** 1583 yılına ait tahmini nüfusa % 10 askerî sınıf mensupları ilave edildiğinde ortalama rakamlar verilmiştir.

³⁷ BOA. KKM. 2601, s.1,4.

³⁸ BOA. MAD. 644, s.16-18.

³⁹ BOA. MAD. 644, s.18-19; BOA. KKM. 2601 s.1,4.

⁴⁰ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, 2000, s.21; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s.63.

2. Gümüşhane/Torul Kazası'nın Nüfusu:

XV. yüzyılın sonlarına doğru Torul nahiyesinin 28 köy ve 3 mezraası vardı. Meskûn nüfusu ise 1 Müslüman hane, 210 Gayr-i Müslim hane, 7 Gayr-i Müslim bive ve 1 Gayr-i Müslim mücerred idi⁴¹. Bu veriler ışığında klasik nüfus değerlendirmesi yapıldığında nüfus mevcudu 1.100 civarındaydı.

XVI. yüzyılda Torul kazasının 1515, 1520, 1554 ve 1583 sayımlarına ait elde edilen bilgiler aşağıdaki tabloda verildi⁴². Görüleceği üzere yüzyılın başında 6.500 civarında olan nüfus, ilerleyen süreç içerisinde dikkati çeker oranda artmıştı. Özellikle yüzyılın ortalarındaki imar ve iskân faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. 8.000 civarında olan kaza nüfusu, otuz yıllık bir süreç içerisinde yaklaşık % 175'lik oranında artarak 22.000'e ulaştı. Nüfus artışının en önemli sebebi iskân siyaseti neticesinde dışarıdan getirilerek yapılan yerleştirmelerdi.

Tablo 3: XVI. Yüzyılda Torul/Gümüşhane Kazası'nın Nüfusu

Yıllar	Dini Gruplar	Hane	Mücerred	Toplam Nüfus (Hanex5)
1515	Müslüman	45	-	6 345
	Gayr-i Müslim	1228	-	
	Toplam	1256	-	
1520	Müslüman	110	-	6 531
	Gayr-i Müslim	1 225	-	
	Toplam	1 325	-	
1554	Müslüman	265	88	7 916
	Gayr-i Müslim	1 199	508	
	Toplam	1 464	596	
1583	Müslüman	678	449	21 739
	Gayr-i Müslim	3 592	-	
	Toplam	4 270	449	

1643 yılında mufassal avâriz defterine göre Gümüşhane kazasında; 1 nefis, 60 köy⁴³, 11 mezraa ve 82 bahçe vardı. Nüfus mevcudu, 907 Müslüman hane ve 1.126 Gayr-i Müslim hane olmak üzere toplam 2.033 haneydi⁴⁴. Mufassal avâriz defteri ile özet avâriz defteri arasında köy ve bahçe sayısı dolayısıyla nüfus konusunda birtakım farklılıklar söz konusuydu. Özet def-

⁴¹ BOA. MAD. 828, s.178-189.

⁴² BOA. TD. 52, s.768-809; BOA. TD. 387 s.764-766; BOA. TD. 288 s.506-541; Bostan, a.g.e, s.236.

⁴³ Üç köy Trabzon aklamındandı. BOA. MAD. 644, s.65-67.

⁴⁴ BOA. MAD. 644, s.1-68; BOA. KKM. 2601 s.1-6.

terde; 58 köy ve 11 mezraa vardı. Trabzon aklamından Söğüd-ili, Saru Baba ve Sümükli köyleri yer almamasına karşın Kokanis'e bağlı Şeyh Deresi adlı bir köy mevcuttu. Haliyle nüfus da buna bağlı olarak değişmekteydi. Kaza genelinde 894 Müslüman hane ve 1 137 Gayr-i Müslim hane olmak üzere toplam 2 031 hane mevcuttu. Her iki defterdeki veriler değerlendirildiğinde, kaza nüfusunun 10 155 ile 10 165 arasında olduğu söylenebilirdi.

Tablo 4. 1643 Yılında Gümüşhane/Torul Kazası'nın Nüfusu

	Müslüman	Gayr-i Müslim	Tahmini Nüfus (Hâne x 5)
<i>MAD 644</i>	907	1.126	2.033
<i>KKM. 2601</i>	894	1.137	2.031
Tahmini Nüfus (Hâne x 5)	4.470 – 4.535	5.630 - 5.685	10.155 – 10.165

XVII. yüzyılın ortalarındaki kaza nüfusu, XVI. yüzyılın sonlarına oranla düşüş göstermektedir. 1583 yılında 22.000 civarında nüfus varken 1643'te nüfus yarı yarıya düşerek 10.000'lere indi. Bu denli düşüşün yaşamasında Şark seferleri, Celali isyanları ve Abaza Mehmed Paşa isyanlarının olumsuz yönde etkisi olabilirdi. Nitekim 1643'te Mavernas ve Avliyana adlı köyler terk edilmişti. Nüfusun düşüşünde bir diğer etken ise civarda yeni keşfedilen madenlerin işlevsellik kazanması dolayısıyla yöre halkının buralara sevk edilmesi⁴⁵. İskân siyaseti gereğince dışarıya yapılan göçler, kaza nüfusunun azalmasında ciddi etkisi olduğu düşünülmektedir.

XVII. yüzyıldaki nüfusun tespit edilmesinde önemli bir diğer kaynak, mufassal cizye defterleriydi⁴⁶. Tahrir defterlerinin olmaması durumunda cizye kayıtları, demografik açıdan yegâne kaynaktı⁴⁷. Cizye defterleri, Gayr-i Müslim tebaadan askerî hizmetlerine karşılık, sağlam erkek nüfustan alınan vergilerin kaydedildiği defterlerdi⁴⁸. Cizye ödemekle mükellef olanlar, belirli bir gelir düzeyine sahiplerdi. Rahipler, çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar ve bedensel özürümler, kanun gereğince vergiden muaflardı⁴⁹. Ayrıca bazı

⁴⁵ BOA. *Mühimme Defteri* (bundan sonra MM.) 30, s.41; BOA. MM. 40, s.54; BOA. MM. 67, s.97.

⁴⁶ Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, p.100.

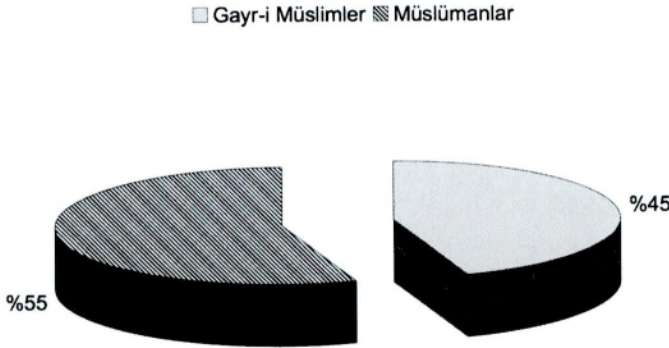
⁴⁷ Ömer Lütfi Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, sayı. 1, Ankara, 1993, s.3.

⁴⁸ Cevdet Küçük, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâya Nüfusu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 31, İstanbul, 1978, s.199.

⁴⁹ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ,

durumlarda devletin ihtiyaçları doğrultusunda kamusal hizmet verenlerden de cizye alınmazdı⁵⁰.

Gümüşhane kazası ile ilgili mufassal bir cizye defterine tesadüf edilmemekle birlikte cizye ödeyenler hakkında birtakım bilgilere ulaşılabildi. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 2929 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti'ne ait mufassal cizye defterinin giriş kısmındaki *kazâ-yı Torul nâm-ı diğer Gümüşhâne*'de cizye ödeyen 916 nefer vardı⁵¹. Buna göre, 4.585 Gayr-i Müslim'in olduğu söylenebilirdi. 1647 tarihli bir başka kayıta ise kaza genelinde cizye ödemekle mükellef, 917 neferin olduğu tespit edildi⁵². Buna göre yapılan değerlendirme neticesinde kaza genelinde, 4.590 Gayr-i Müslim'in olduğu tahmin edilmektedir. Anlaşılabileceği üzere XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane kazasında 4.585- 4.590 arasında Gayr-i Müslim nüfus olabilirdi. Bu noktada ilgi çeken husus ise avârız ve cizye kayıtları arasındaki farktı. Nitekim aynı dönemi ihtiva eden avârız kayıtlarındaki incelemeler sonucunda Gayr-i Müslim mevcudu, 5.630 - 5.685 arasındaydı. Buna göre cizye ile avârız verileri arasında bu derece farklılığın nedeni, Gayr-i Müslimlerin ekonomik durumundan olsa gerektir.

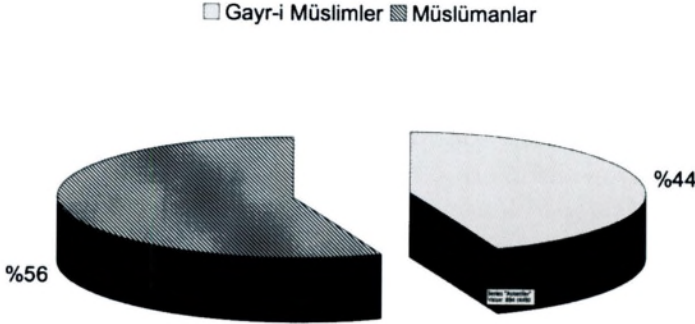
Şekil 1. 1643 Yılında Kaza Genelindeki Nüfusun Dağılımı (MAD. 644)

Belleten, sayı. VIII, Ankara 1944, s.623.

⁵⁰ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, İstanbul, 2006, s.132.

⁵¹ BOA. MAD. 2929, s.2.

⁵² BOA. MAD 4402, s.100.

Şekil 2. 1643 Yılında Kaza Genelindeki Nüfusun Dağılımı (KKM. 2607)

C. Kaza'nın Sosyal Yapısı:

a. Askeriler (Ehl-i Örf-Ehl-i Şer'): Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı, temelde iki sınıftı⁵³. Hükümdarın mutlak otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemadan oluşan askeriler ile bunların dışında kalan reâyalardı⁵⁴. Vergi muafiyeti yanında *askerî kassamlar* tarafından terekelerinin taksim edilmesi ve kadıasker mahkemesinde yargılanmaları gibi ayrıcalıklara⁵⁵ sahip askerî sınıf, kendi içerisinde "*ehl-i örf*" (ümerâ) ve "*ehl-i şer'/ilm*" (ulemâ) olmak üzere iki kısımdı⁵⁶. Ancak askerî sınıf mensuplarının belirsizliği söz konusuydu. Askerî sınıf kapsamındakiler; fiilen askerlik hizmetindekiler (sipahi, yeniçeri, topçu, cebeci, azab, gönüllü vs.), geri hizmettekiler (yaya-müselleme, yörükler, tatarlar vs.), kamu görevlileri (memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler, vs.), yargı ve eğitim işlerini yürütenler (kadı, naib, müderrisler, mülazimler vs.), vakıf hizmetlileri (mütevelli, cabi, nazır, kâtip vs.), dinî hizmetleri yerine getirenler (imam, hatip, müezzin, hafız, mu'arrif, zaviyedar, türbedar, karyum, ferâş, seyyid ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan gelenler vs.) ve devlet tarafından istihdam edilenler (köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı vs.) idi⁵⁷.

⁵³ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s.57.

⁵⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İktimai Tarihi II (1453-1559)*, İstanbul, 1995, s.84.

⁵⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassam Defterleri", *Belgeler*, sayı 5-6, Ankara, 1993, s.4; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İktimai Tarihi II*, s.83.

⁵⁶ Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA*, III, s.488; Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s.126.

⁵⁷ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s.49-53; Sahillioğlu, "Askerî", s.488-489.

XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane kazasında meskûn ahalinin maddenci oldukları göz önüne alındığında hemen hemen hepsinin askeri sınıf mensubu olduğu ifade edilebilir. 1643 yılında kaza genelinde hükümdarın otoritesini temsil eden ehl-i örf ve ehl-i şer'in oranı % 9 idi. Ehl-i örf, kaza nüfusunun % 8'ini teşkil etmekteydi. Bu sınıfın üyeleri arasında; yeniçeriler, dergâh-i âli sipahileri, kale muhafızları ve tımarlı sipahiler vardı. Ümeranın kaza genelinde mevcut olduğu köyler; Pardi, Çarık, Mastıra, Göçlöd, Edise, Sarupişke, Hudura, Semara, Muzana, Niveyne, Manderé, Taysa, Balahor, Zega, Afukesin, Haviyana, Mavernas, Avliyana, Fadigar, Macara, Erikli, Atgöni, Sümükli ve Beşkiliseydi⁵⁸.

Kazada yeniçerilerin mevcudu ağırlıktaydı. Genellikle Canca şehrinde bulunan yeniçeriler, Hakaksa, Akçakala ve Kurum gibi köylerde de mevcuttardı⁵⁹. Kazada diğer ehl-i örf grubu, dergâh-i âli sipahileriydi. Ekseriyetle Canca şehrini tercih eden sipahiler, muhtelif köylerde de bulunmaktaydı. Tımar sistemindeki değişim nedeniyle ehl-i örf tâifesinin dikkat çeken unsurlarından birisi de tımarlı sipahilerdi. Mevcutları fazla olmakla birlikte tımarlı sipahiler daha ziyade Canca şehri ile Colaşana köyünde idiler⁶⁰.

Kale muhafızları (merd-i kal'a) dizdarının idaresinde idiler. Canca kalesi dizdarı, Canca şehrindeki bahçelerde meskûn iken Torul kalesi dizdarı Zirmud köyünü tercih etmişti⁶¹. Anlaşılabacağı üzere genellikle görevli oldukları kalelerin etrafındaki ve yakınlarındaki yerleşim birimlerini yeğlemişlerdi.

Önceleri ehl-i örf taifesi içerisinde aktif olarak hizmet verip zaman içerisinde pasif hale gelen mütekaidler (emekliler) ve görevleri belirlenemeyen sair unsurlar da vardı⁶².

⁵⁸ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁵⁹ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁶⁰ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁶¹ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁶² BOA. MAD. 644, s.1-68.

Tablo 5: 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'nda Ehl-i Örf

Yerleşim Birimleri	Yeniçeriler	Dergah-i Ali Sipahileri	Timarlı Sipahiler	Kale Muhafızları	Sair	Toplam
Canca Şehri	11	17	5	8	2	41
Mavrengel	-	-	1	-	-	1
Hakaksa	5	3	3	-	-	11
Harşere	3	1	3	4	-	8
Rüfene	1	1	-	-	-	3
Yağlı dere	2	-	-	-	-	2
İmera	2	-	-	-	-	2
Edre	3	-	-	-	-	3
Sirikanes	-	1	-	-	-	1
Akçakala	6	2	2	1	-	11
Moksofa	-	1	-	-	-	1
Hasköy	-	2	-	-	-	2
Halazara	1	-	-	-	-	1
Zire	-	1	-	-	-	1
Balayıya	1	-	-	-	-	1
Torana	-	-	1	-	-	1
Soryana	-	-	1	2	-	3
Keşka	-	1	-	-	-	1
Çit	1	-	1	-	-	2
Korfera	2	-	-	-	1	3
İstavri	2	-	-	-	-	2
İsutulus	-	-	-	2	-	2
Kurum	5	-	1	-	-	6
Coloşane	1	2	-	1	-	4
Bayana	2	1	-	-	-	3
Göreyne	1	2	3	-	-	6
Haşliya	-	-	1	-	-	1
Zirmud	-	-	5	7	-	12
Herek	1	-	-	-	-	1
Ardasa	7	-	-	-	-	7
Zigana	9	3	3	-	-	15
Köstere	6	1	-	-	1	8
Silve	1	-	-	-	-	1
Kopuz	2	-	-	-	-	2
Söğüd-ili	2	-	-	-	-	2
Saru Baba - Karga Kaya	-	1	-	-	-	1
Toplam	75	40	30	25	4	176

Gümüşhane kazasındaki askerî sınıfın bir başka zümresi ehl-i şer' tâifesi idi. Kaza nüfusunun % 1'ini teşkil eden ehl-i şer'in büyük çoğunluğu, Canca şehrindeydi. Şehirde iki tane cami olmasına karşılık sadece Süleyman Han Camii'nin perso-

neli belliydi. Burhan Efendi Camii yeni yapıldığından hizmetlileri hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte personel giderleri halktan karşılanmaktaydı. Harşere ve Zirmud köylerinde meskûn dervişler hakkında ilgi çekici kayıtlar vardı. Harşere’de Tahir Dede için “*duasından istimdad olunacak kimse*” olarak bahsedilmekteydi. Zirmud’da ise İbrahim için “*Çağırğan Baba*” dervişlerinden olduğu ifade edilmekteydi. Gümüşhane’deki tek zaviye Fadigar köyünde olup iki zaviyedarı bulunmaktaydı. Torul Camii’nin imam ve hatibi, kale muhafızları gibi Zirmud köyündeydiler⁶³.

Tablo 6: 1643 Yılında Gümüşhane Kazası’nda Ehl-i Şer‘

Yerleşim Birimleri	Ehl-i Örf									
	İmam	Hatib	Salahan	Müezzin	Aşurhan	Ser Mahfil	Seyyid	Mütevelli	Zaviyedar	Derviş
Canca Şehri	1	1	1	2	3	1	2	1	-	1
Harşere	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Zirmud	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Fadigar	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Beşkilise	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	2	1	2	3	1	2	1	2	3

b. Reâya: XVII. yüzyılda Gümüşhane kazasının sosyal yapısı içerisinde maden mukataasının yöneticileri ön plana çıkmaktaydı. Bölgenin sosyal-ekonomik yapısında etkili olan madenler, bazen emanet bazen de iltizam olarak tasarruf edilmekteydi. İster emin olsun isterse mültezim olsun, mukataayı idare edecek olanlarda aranan temel özellikler; herkes tarafından kabul edilen bir kişi olması yani *ahali-yi madene evlâ ve enfa*‘ olmalıydı⁶⁴. Mukataa yöneticileri, madenden cevherin çıkarılması, muhafaza edilmesi, kapılarının mühürlenmesi, çıkarılan gümüş miktarının tespit edilmesi ve bunların yazılı olarak ilgili makama bildirilmesinden mesuldüler⁶⁵. Vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel ile üzerine alan mültezim, belirli bir ekonomik güce ve nüfuza sahip olduğundan kazanın önde gelen simalarındandı.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde vergi ödemekle mükellef reâya, ya

⁶³ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁶⁴ “... bir makbûl kimesne üzerinde emin ta’yîn olma...”, BOA. MAD. 2765, s.167; BOA. MAD. 7589, s.21.

⁶⁵ “... Gümüşhane ma’denlerinde kadimü’l-eyyâmdan mağaralardan ihrac olunan cevher müfettiş ve emin ma’rifetleri ile birkaç yerde mahzenlere konulub kapuların müfettiş ve emine mührleyüb ve cevher çıkan mağaraların dahi kapuları kimesne sirka itmesün deyü muhkem sedd olunub tamam-ı mahzenler mimlû olduktan sonra müfettiş ve emin üzerlerine varub çaşnı tutub her sepetden kaç dirhem gümüş hâsıl olduğu sicill olunub badehu mahzenlerde olan cevher kaçır kese kaç sepede düşerse defter ve huccet olub...”, BOA. MAD. 3260, s.4.

ekonomik durumundan ya da sair hizmetlerinden ötürü askerî sınıftakiler gibi bir takım haklara sahip olabiliyordu. Maden hizmetindeki ahalî hizmetleri karşılığında ilk andan itibaren askerî statüde kabul edilerek bir takım mükellefiyetlerden muaf tutuldular. Maden ocakları için gerekli odun ve kömürü temin etmek, cevher çıkartmak, işletmek ve nakletmek madencilerin hizmetleriydi. Bu hizmetleri karşılığında Gümüşhane madencileri hakkında; *kaza-yı mezbûre ahalîsi kadîmden Canca ma'deninde demürçi ve kömürçi ve tomrukçı olub ma'den hidmetinde olmakla hidmetleri mukâbelesinde avâriz-ı divanîyeden ve nüzûldan ve tekâlîfi 'örfiyenin cümlesinden mu'âf ve müsellemler olub* denilmekteydi⁶⁶. Anlaşılabacağı üzere madenci reâyâ hizmetleri karşılığında avâriz-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyye kapsamındaki vergilerden muaflardı.

Ehl-i örf ile ehl-i şer'in dışındaki halk, ekseriyetle maden işleri için istihdam edildi. Öyle ki ahalinin bir kısmı madenlerdeki cevherin çıkarılması ve işlenmesine gayret sarf ederken bir kısmı da kömürün ve tomruğun sağlanması hususunda görevlendirildi. Madenlerde demircilik yapanlar, işlenen madenlerin güvenli bir şekilde nakledilmesine çalışan derbendcilerin ve köprücülerin yanı sıra sair işleri yerine getirenlere de muafiyet verildi⁶⁷.

Gümüşhane kazasında; Canca, Kurom, Cezre ve Simera adında dört maden merkezi vardı. Kaza halkı, maden merkezlerine yakınlıklarına göre istihdam edildiler. Elbette ki yetenekleri ve kapasiteleri ölçüsünde değerlendirilerek iş bölümü oluşturulurdu. Sorumluluğun paylaşımı konusunda yani madenin çıkarılmasından işlenmesine kadar olan süreçte, bilgili ve yetenekli olanlar dışında herhangi bir ayırım söz konusu olmadı. İster Müslüman olsun ister Gayr-i Müslim olsun bireysel becerilerinin dışında herhangi bir ayırma tabi tutulmadılar. Maden hizmetinde çalışanların tespit edilmesinde avâriz defterlerinden yararlanıldı⁶⁸. Mufassal defterde avâriz yükümlülüğünden muaf askerî sınıf mensuplarının yanı sıra madenlerde çalışanlar ile maden yollarında derbendci ve köprücü gibi hizmetleri yerine getirenler kayıtlıydı. Ancak özet avâriz defterinde avârizhâne hesabına dâhil edilmeyen muaf zümreler gerekçeleri ile açıkça belirtildiğinden madencilerin belirlenmesinde özet defterdeki bilgiler ölçüt alındı. Fakat bu sefer de madenci mevcudu açısından bir takım farklılıklar ortaya çıktı. Keza üç köy değerlendirmeye kapsamına alınamadı. 1643 yılında Gümüşhane kazasında bizzat maden işiyle meşgul olan madenciler, % 51'lik bir orana sahipti. Bunların

⁶⁶ BOA. MM. 82, s.62.

⁶⁷ BOA. MAD. 644, s.1-68.

⁶⁸ BOA. MAD. 644, s.1-68; BOA. KKM. 2601, s.1-6.

kaza bünyesindeki dağılımı ise aşağıdaki tablolarda verildi.

Tablo 7: 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'nda Madenciler

Canca Madencileri			
Yerleşim Birimleri	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Canca Şehri	99	-	99
Hızır İlyas Mahallesi	-	182	182
Hamam Mahallesi	-	107	107
Meşhed Mahallesi	-	103	103
Ermeni Mahallesi	-	153	153
Rüfene	-	3	6
Hudura	3	8	11
Şeyh Deresi*	20	33	53
TOPLAM	122	589	711

* Koğans tabi köy, mufassal avârız defterinde yoktur.

Kurom Madencileri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Ursiyan Mahallesi tabi-i Yağlı dere	11	7	18
Ayliye Mahallesi tabi-i Yağlı dere	6	6	12
Varayne Mezraası tabi-i Yağlı dere	5	5	10
Muhlas Mezraası tabi-Yağlı dere	16	6	22
İmera	2	25	27
Pardı	2	16	18
İle-Sanos Mezraası tabi-i Kurum	11	19	30
Hızır İlyas Mezraası tabi-i Kurum	6	20	26
Kolovine Mezraası tabi-i Kurum	3	14	17
TOPLAM	62	118	180

Cezre Madencileri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Mazendos Mahallesi tabi-i Çit	12	18	30
Karib Mahallesi tabi-i Çit	7	9	16
Macara	20	7	27
Erikli	-	12	12
At-göni	-	8	8
TOPLAM	39	54	93

Simera Madencileri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Mastrı	4	8	12
Göçlud	-	3	3
Semara	20	14	34
TOPLAM	24	25	49

Madenlerin işlenebilmesi gerekli olan en önemli ihtiyaçlardan birisi kömürdü. Kömürün temininde oldukça sistematik hareket edilirdi. Kömür, madenlere yakın yerlerden ya aynî olarak ya da ahaliye bir takım muafiyetler verilerek sağlanırdı⁶⁹. Gümüşhane kazasındaki madenler için gerekli kömür, muafiyet uygulaması tatbik edilerek karşılanırdı. Kaza genelinde % 12'lik bir orana sahip kömürcüler, madenler için kömür sağlamışlar ve avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergisinden muaf olarak askerî statü kazandılar.

Tablo 8. 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'nda Kömürcüler

Canca Kömürcüleri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Mavrengel	10	10	20
Moksofa	4	5	9
Edise	-	18	18
Korfera	10	2	12
Coloşane	9	8	17
Haşliya	6	-	6
Balahor	5	6	11
Zega	4	-	4
Haviyana	2	12	14
Silve	18	-	18
TOPLAM	68	61	129

Kurom Kömürcüleri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
İsutulus	3	4	7
Mandere Mez.	7	22	29
Zigana	9	2	11
TOPLAM	19	28	47

⁶⁹ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997, s.171.

Cezre Kömürcüleri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Sarupişke	1	5	6
Mavernas*	-	-	-
Avliyana**	-	-	-
Fadigar	6	3	9
Beşkilise	30	3	33
TOPLAM	37	11	48

* Dört hanelik köy göç etmiştir.

** On iki nefer kör firar etmiştir.

Simera Kömürcüleri			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Halazara	9	-	9
Keşka	-	3	3
Taysa	4	-	4
Balayiya	-	4	4
TOPLAM	13	7	20

Madenler açısından kömür kadar önemli bir diğer malzeme tomruktu. İhtiyaç duyulan bu levazımın temini tıpkı kömürde olduğu gibi kaza hal-kinca sağlanırdı. Tomrukçuların mevcutları fazla olmamakla birlikte *edâ-yı hizmet eyledikçe avârız-ı divaniye ve tekâlifi 'örfiyyeden muaf olmak üzere*⁷⁰ denildiğinden, muaf oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 9. 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'nda Tomrukçılar

Canca Tomrukçuları			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Edre	10	33	43

Kurom Tomrukçuları			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Harşere	21	14	35
İstavri	6	32	38
	27	46	73

⁷⁰ BOA. MAD. 644, s.29.

Simera Tomrukçuları			
Yerleşim Birimi	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Hasköy	10	9	19

Kaza bünyesinde askerî statüde olan derbendciler ve köprücüler vardı. Derbendciler, dağlık bölgelerde geçitleri korurlar ve geçenlerin selametini sağlarlardı. Önemli ticaret ve askerî kavşak noktaları ile dağların geçit verdiği yerler derbend mahalleleriydi⁷¹. Gümüşhane stratejik açıdan olduğu kadar madenlerden dolayı iktisadî ehemmiyete sahip olduğundan derbendciler istihdam edildiler. Gümüşhane'nin dağlık yapı göz önüne alındığında önemli geçit noktalarındaki köyler, derbendci olarak görevlendirildiler. Maden yollarının mesuliyeti onlara aitti. ... *Akçakal'a ahalisi zikr olunan Kurom madenin yollarına hidmet itmekle taahhüd itmeğin ve taahhüdleri hüccet olunub ol-vechile hidmet itmeleri miriye ve fukaraya nafi olmakla hidmetlerinde taziratlari olmadıkça avâırız-ı divaniye ve tekâlifi örfiyyeden muaf olmak üzre...*⁷² şeklindeki ifadedden maden yollarını korunmaya çalışmaktaydılar. Derbendciler, sorumlu oldukları mıntikalardaki köprülerin işlev görebilmesine dikkat ettiler. Bu yüzden hem derbedci hem de köprücü olarak hizmet verdiler.

Tablo 10. 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'nda Derbendci ve Köprücüler

	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Hakaksa	18	16	34
Torana	4	5	9
Soryana	33	-	33
Niveyne	11	12	23
Göreyne	18	-	18
Zirmud	18	-	18
Herek	60	24	84
Ardasa	17	1	18
Köstere-Şive Mez.	63	1	64
Kopuz	7	14	21
Akçakala	14	7	21
	249	73	322

Madenlerde demircilik yapan Muzana köyü ile mezraalarında meskûn ahali, muafiyet tanınan bir diğer zümreydi. Gümüşhane'de fakirler, kimse-

⁷¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990, s.10.

⁷² BOA. MAD. 644, s.29.

sizler, bedensel özür-lüler, hastalar ve avâriz ödemeye yeterli toprağı olmayanlar ile avâriz yükümlülüklerini bir takım kamusal hizmet vererek yerine getirenler de muafiyet verilen unsurlardandı. İlgi çeken bir husus ise hizmet-i belli olmamasına karşın muaf olanlardı. Bunlar için *ne makule hidmete ta'yîn olındığı ma'lum olmayan*⁷³ ibaresi kullanılmakla birlikte ister Müslüman olsun isterse Gayr-i Müslim olsun muaf statüsü içerisinde yer aldılar.

Madenci halkın en önemli gelir kaynağı, madenlerden elde ettikleriydi. Gerek bakır ve gerekse gümüşten devletin hakkı olan pay ödendikten sonra geri kalan madencilerindi. Madenciler bunları dilediği gibi tasarruf edebilirdi. Ancak kimi zaman madencilerin tasarrufları ciddi sorunlara neden olurdu. Madenciler, ellerindeki madenleri gayr-i resmî yollardan değerlendirmek istemeleri bir takım tedbirlerin alınmasını zorunlu kıldı. Kaçakçılığın engellenmesi yönünde devletin tavrı netti. *Ma'den-i mezbûre re'âyâsı kadîmü'l-eyyâmdan ihnâc eyledikleri gümüş ve bakırın sûb-ı mirîsi alındıktan sonra kalan bakır ve gümüşü âhere fûruht olmamak için*⁷⁴ ibaresinden de görüleceği üzere Osmanlı idaresi hassas bir tutum içerisindeydi. Madencilerin gümüş veya bakırın *sûb-ı mirîsi* yani 1/7'sini devlete vermeleri ve kalanını da başkalarına satmamaları açıkça ifade edilmektedir. Buna rağmen genel kaideye aykırı davranışlar zaman zaman sergilendi. Hükümet; gümüş veya bakırdan devletin hakkı alındıktan sonra kalanların başkalarına satılmayarak eskiden olduğu gibi değerlendirmelerini madencilere katı bir dille ikaz ederdi⁷⁵.

Osmanlı şehir yaşantısında hem halkın temsilcisi hem de devlet hükümlerinin takipçisi eşraf ve ayandı. Genel anlamda şehrin önde gelenleri olarak bilinen bu grup; zengin tüccardan, yaşlı ve emektar esnaftan, ulemâ, şeyh, imam ve hâtip gibi din adamlarından oluşurdu⁷⁶. Gümüşhane'de ayân ve eşrafı kimlerin teşkil ettiği, statüleri ve malî durumları hakkında bir bilgi yoktur. Bu konuda sadece Evliya Çelebi, ayan-ı vilayet tarafından karşılandığından bahsetmektedir⁷⁷.

⁷³ BOA. KKM. 2601, s.4.

⁷⁴ BOA. MAD. 2742, s.56.

⁷⁵ BOA. MAD. 2742, s.34 ; "... ma'den-i mezbûre ihnâc olunan bakır ve gümüş sûb-ı mirîleri emin tarafından mirî için alındıktan sonra hasıl olan bakır ve gümüş âhere fûruht olmayub kadîmden olı geldiği üzere emine fûruht olunub 'inad ve muhâlefet itdirilmeye...." BOA. MAD. 2742, s.45.

⁷⁶ Pamuk, XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum, s.201.

⁷⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, s.213.

D. Kazanın Ekonomik Yapısı:

1. Gelir Kaynakları:

a. Canca Maden Mukataası: Madenler; hazinenin gelir kaynaklarından olup coğrafi sınırları, vergi türleri ve miktarları belirli mukataalar haline getirilirdi⁷⁸. Hazinenin seçkin gelir kaynağı olduğundan madenlerin düzenli bir şekilde işleyebilmesine olabildiğince ihtimam gösterilirdi⁷⁹. XVII. yüzyılın “*en müccessem ve muazzam mukata’alardan*” birisi olan Canca mukataası; altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin çıkarıldığı önemli gelir kaynaklarındandı.

Osmanlılar, gelir kaynaklarına ait vergilendirme prensibini temelde iki usul çerçevesinde gerçekleştirirlerdi. Hemen her devlette görüldüğü üzere maaşlı memur kadroları ile vergilendirme yapılabildiği gibi özel müteşebbislere belirli şartlar dâhilinde vergi toplama işi devredilirdi⁸⁰. Malî ihtiyaçlar açısından vazgeçilmez bir metot olarak benzeri iktisadî şartlar içindeki devletlerde az veya çok değişik şekilleri ile uygulanan iltizam usulü, timar sistemi ile bir bütünü meydana getirerek birbirini tamamladığı gibi aynı zamanda çatışan iki temel unsur olarak yan yana var oldu. İltizam usulünün oluşmasındaki temel faktör, devletin artan masraflarını karşılamak gayesiyle vergi haklarını süratle nakdî mekanizmasının içine katmak zaruretiydi⁸¹.

XVI. yüzyılda Canca mukataasının yıllık geliri 1515 ve 1520’de 20 000 akçe iken 1572’de 120 000 akçeydi⁸². Mukataa, kimi zaman emanet kimi zaman da iltizam olarak tasarruf edildi. XVII. yüzyıldaki koşullar, mukataanın iltizam olarak verilmesini zorunlu kıldı. 1615–1616 yıllarında Torul, Kovanis ve Yağmur Deresi kazalarına ait cizye vergileri ile birlikte mukataanın toplam 2 500 000 akçe geliri vardı⁸³.

1622 yılında Canca ve tevabi mukataasını için yapılan müzayedede yıllık 2 700 000 akçe olan geliri, 3 100 000 akçeye çıkarıldı. Ancak mukataa için rekabet devam ettiğinden yıllık geliri bir ara 3 300 000 akçe olduysa da nihayetinde 4 000 000 akçeye yükseldi⁸⁴.

⁷⁸ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, İstanbul, 1993, s.127.

⁷⁹ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul, 2002, s.96–97.

⁸⁰ Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA. XXII*, s.154.

⁸¹ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s.102.

⁸² Bostan, *a.g.e.*, s.448–449.

⁸³ *BOA. MAD. 5568*, s.190.

⁸⁴ *BOA. MAD. 7589* s.21, 75.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru mukataa, *iltizam-ı sabıkına zarar gelmek üzere ihyâ ve âbâdân etmek şartıyla* Hacı Bey'in tasarrufuna bırakıldı⁸⁵. Ancak 1635 yılında sözüne sadık kalmadığı anlaşıncı Hacı Bey ile olan anlaşma feshedildi. Aynı yıl mukataa, Mültezim Sanos'a verildi⁸⁶. Mukataanın 1635'te 25 000 / 2 000 000⁸⁷, 1636'da 30 000 / 2 400 000 ve 1637'de 35 000 / 2 800 000 kuruş/akçe yıllık geliri vardı⁸⁸.

1645 yılında Emin Mehmed, ahalinin tepkisi çekti. Mehmed'in keyfi yönetiminden bıkan halk, artık dayanamayarak padişaha müracaat etti. Bunun üzerine İstanbul'da silahdar zümresinden Hasan, emin olarak tayin edildi⁸⁹. 1649 yılında Rumların madenler üzerindeki nüfuzunu kırmak için mahalli bir bey tarafından Ermeni Sanos'un mültezim olarak atandığı iddia edilmektedir⁹⁰. Ballian, konu ile ilgili olarak gayet iddialı bilgiler vermesine karşın, bu bilgilerin kaynağını belirtmemektedir. Yazar, ifade ettiği üzere Rumların nüfuzu kırılacak ise Sanos'un 1649'dan önceki mültezimliğini nasıl izah edecektir. Bu arada dikkati çeken bir diğer nokta ise mültezim olabilmek için mahalli beyden ziyade merkezî idarenin tavrı yani maliyenin belirleyici olduğudur. Bu da göstermektedir ki yazar, verdiği bilgiler konusunda yeterli bir bilgi birikimine sahip değildir. Öyle ki Sanos'un mültezim olabilmesi için Gümüşhane kazasının hemen hemen hepsi kader birliği yapmıştı. Kasabanın ayanı ve eşrafı, darphâne ile madende çalışan üstadlar ve işçiler hep birlikte yeni mültezimleri Zülfikar'dan memnun olmadıklarını, Sanos'un mültezim olmasını teklifler etmişlerdi. Böylelikle Sanos, mültezim olabilmisti⁹¹.

Mukataa gelirleri genelde hazineye gönderilirdi. Bununla ilgili olarak; *vâki olan mahsûlât zabt ve rabt ve zamanıyla lazım gelen irsâliyesi teslîm-i hâzine*⁹² denilmektedir. Ancak doğu bölgelerindeki mukataa gelirleri, doğrudan hazineye dâhil etmek yerine *adem-i merkeziyetçi* bir tutum izlenerek mevcut masraflara tahsis edilerek muhtemel bir para sıkıntısının önüne geçilmeye

⁸⁵ BOA. MAD. 3458, s.17.

⁸⁶ BOA. MAD. 3458, s.17.

⁸⁷ 1 kuruş 80 akçe, BOA. MAD. 4383, s.26.

⁸⁸ BOA. MAD. 4383, s.114.

⁸⁹ BOA. MAD. 2765, s.167.

⁹⁰ Anna Ballian, "Argyroupolis-Gümüşhane Mining Capital of Pontos", Editor: Marianna Koromila, *The Greeks and The Black Sea from The Bronze Age to the Early Twentieth Century*, Athens, 2002, p.340.

⁹¹ BOA. MAD. 7589, s.21.

⁹² BOA. MAD. 3458, s.17.

çalışılırdı⁹³. Keza 1623 yılında Erzurum kalesindeki askerlerin maaşları için Canca mukataasının geliri tayin edildi⁹⁴. 1635'te Revan kalesindeki askerlerin maaşlarının bir kısmı Canca mukataasından ödendi⁹⁵. 1662'de Azak nehri yakınlarında inşa edilen kaledeki askerlerin maaşlarına ile zahire masraflarına Canca mukataası tahsis edildi⁹⁶.

Canca mukataası ile ilgili zaman zaman arşiv kayıtlarında *tevabi mukata'ası* ibaresi kullanılmaktadır. Ancak Canca'ya bağlı ögelerin neler oldukları konusunda açık ifadelere tesadüf olunmamakla birlikte işlevini sürdürdüğü müddetçe darphâne, mukataaya ait kalemlerdendi⁹⁷. Canca darphânesi, bilhassa doğu bölgelerindeki piyasanın para ihtiyacını karşılayan önemli bir müesseseydi. Darphanede ki para basımı, XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etti⁹⁸. 1617'de darphâne, iltizam olarak bir Gayri Müslim'in tasarrufunda iken aynı yıl dergâh-ı âli sipahilerinden İbrahim Bey adındaki emine havale edildi⁹⁹. 1634-1635 ve 1647 yıllarına ait kayıtlarda darphâne, Canca mukataası ile birlikteydi¹⁰⁰. Yüzyılın ortalarında darphâne işlemez bir haldeydi¹⁰¹.

Darphâne, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren fonksiyonunu kaybetti. Darphânenin atıl duruma düşmesinde bir takım nedenlerin olduğu kuşkusuzdur. Özellikle Amerikan gümüşlerinin Osmanlı piyasasına girmesiyle birlikte darphâneler için lüzumlu madenlerin tedarik edilememesi ve ayarı düşük paraların basılması üzerine belli başlı merkezlerin dışındaki darphâneler kapatıldı¹⁰². Dolayısıyla Canca darphânesinin de bu süreç içerisinde kapatıldığı söylenebilir.

2. Vergi Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde kırsal kesimde yaşayan reâyanın ekonomisi tarıma dayalıydı. Devletin arazisini tasarruf ederek zirai üretimi gerçekleştiren

⁹³ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s.104.

⁹⁴ BOA. MAD. 7589, s.20.

⁹⁵ BOA. MAD. 3458, s.17.

⁹⁶ BOA. MAD. 6269 s.171.

⁹⁷ Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane(Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", s.175.

⁹⁸ BOA. MAD. 3260, s.82.

⁹⁹ BOA. MAD. 7343, s.11,18-19.

¹⁰⁰ BOA. MAD. 4383, s.186; BOA. MAD. 4402, s.100; "An mâl-ı mukata'a-ı Gümrük-i Harir-i Erzurum ma'a tevâbiha darü'd-dâr ve Ma'den-i Canca ve mukata'a-ı ma'den-i Ardanuç", BOA. MAD. 3779, s.2.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II*, s.213.

¹⁰² Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *DİA. VIII*, s.502.

reâya, işlediği arazi karşılığında ve/veya statülerine göre; “çift”, “bennâk”, “caba”, “mücerred”, “ışpence”, “bive”, “dönüm” ve “duhan” gibi vergiler öderdi¹⁰³. Şehirli reâya, devlet arazisini ziraî üretim yerine ikamet etmek, ticarî ve sanayî etkinlikler için kullanırlardı. Böylelikle reâyâ devletin ihtiyaçları için *avâriz-ı divâniyye* kapsamında avâriz, nüzul ve sürsat gibi örfî vergileri öderlerdi¹⁰⁴. Gerçi kırsal kesimdeki belirli bir emlak veya araziye sahip olan reâyadan da avâriz-ı divâniyye kapsamında vergiler alınır¹⁰⁵.

*Bâtûm beğlerbeğisine ve Erzurûm defterdârına ve Torûl kâdisına hüküm ki kaza-yı mezbûre ahalisi kadimden Canca ma'deninde demürçi ve kömürçi ve tomrukçı olub ma'den hizmetinde olmakla hizmetleri mukabelesinde avâriz-ı divâniyeden ve nüzuldan ve tekâlifi örfiyenin cümlesinden muaf ve müsellemler olub...*¹⁰⁶ ibaresinden anlaşılacağı üzere Gümüşhane kazasında ahali, hizmetlerinden ötürü *avâriz-ı divâniyye* kapsamındaki vergilerden muaftı.

a. Cizye: Gayr-i Müslim tebaanın askerî hizmetlerine karşılık, 14-75 yaşları arasında bir takım şartlara haiz sağlam erkek nüfustan alınan şer'î bir vergiydi¹⁰⁷. Cizyeden belirli bir gelir düzeyine sahip Gayr-i Müslimler yükümlüydü. Gelir düzeyi düşük ya da yetersiz olanlar, rahipler, çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar ve bedensel özürlülerden vergi alınmadı. Ayrıca kamu hizmetindekilerden de cizye talep edilmedi¹⁰⁸.

Osmanlı hazinesinin önemli gelir kalemlerinden sayılan cizye, bizzat İstanbul'dan gönderilen memurlar tarafından toplatılırdı¹⁰⁹. Cizye, nefer başına alındığı gibi karşılıklı anlaşma sonucunda “*ber vech-i maktu*” şeklinde sabit ve değişmez bir meblağ tespit edilerek de tahsil edilirdi¹¹⁰. Şer'î kaidelere göre miktarı belirlenen cizye için hâne veya kişiler; “*alâ*”, “*evsât*” ve “*ednâ*” şeklinde ekonomik güce göre gruplandırılırdı¹¹¹. Genelde ekonomik güce

¹⁰³ İnalçık, *An Economic and Social History*, pp.149-150.

¹⁰⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, s.84-86; Zeki Arkan, “Kent Tarihleri ve Kaynaklar”, *Kent Tarihçiliği Kent Atölyesi*, 5-6 Mart 1994, İstanbul, 1994, s.85.

¹⁰⁵ İnalçık, *An Economic and Social History*, pp.68-69.

¹⁰⁶ BOA. MM. 81, s. 62.

¹⁰⁷ Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, s.621; Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, p.101.

¹⁰⁸ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, s.295.

¹⁰⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1995, s.136.

¹¹⁰ Daniel S. Goffman, “The Maktu System and The Jewish Community of Sixteenth-Century Safed, A Study of Two Documents From The Ottoman Archives”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı. III, İstanbul, 1982, p.82.

¹¹¹ İnalçık, “Djizya”, p.564.

göre tahsil edilen cizye, bazı durumlarda herhangi bir gruba ayrılmaksızın herkesten eşit olarak toplanırdı¹¹². Yılda bir defa ödenen vergi, halka kolaylık olsun diye iki taksit halinde alınırdı¹¹³.

XVI. yüzyılda Gümüşhane kazasında cizye toplanılmaktaydı. Hatta Kanunî Sultan Süleyman zamanında hane başına 25-30 akçe toplanılan vergi, zaman içerisinde arttırıldı. Bu durum yani vergi artışı zaman zaman ciddi sorunlara neden oldu¹¹⁴. XVII. yüzyılda kaza içerisinde ne kadar cizye tahsil edildiğine dair bilgilere tesadüf olunmamakla birlikte 1643 yılında cizye ödemekle mükellef 916 nefer olduğu belirlendi¹¹⁵. Hatta 1647 yılında ise cizye veren nefer sayısı 917 idi¹¹⁶.

3. Ehl-i Sanayi (Esnaf Teşekkülleri):

XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane kazasında halk, ekseriyetle madden işleri ile meşguldü. Madencilikle uğraştıkları için vergiden muaf tutuldular. Bunun yanı sıra kaza ile yapılan incelemelerde meslek mensubu bir takım kimselere tesadüf edildi. 1643 yılında şehir merkezinde 35, Herek ve Söğüd-ili köylerinde birer meslek mensubu belirlendi. Meslek mensuplarının çoğunluğunu Gayr-i Müslimler teşkil etmekteydi¹¹⁷.

Tablo 11. 1643 Yılında Gümüşhane Kazası'ndaki Esnaf

Meslekler	MÜSLÜMAN	GAYR-İ MÜSLİM	TOPLAM
Berber	-	3	3
Bozacı	-	2	2
Demirci	2	6	8
Eskici	-	1	1
Eşici	-	1	1
Hallaç	-	2	2
Hancı	-	1	1
Hayyat/Derzi	1	1	2
Kazâncı/Bakırcı	-	2	2
Kuyumcu	-	1	1

¹¹² Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Halkın Hukuki ve İktimai Durumu (1300-1600)*, (Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1972, s.288.

¹¹³ Ziya Kazıcı, *İslam Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1996, s.272.

¹¹⁴ BOA. MM. 73, s.362.

¹¹⁵ BOA. MAD 2929, s.1.

¹¹⁶ BOA. MAD 4402, s.100.

¹¹⁷ BOA. MAD 644, s.1-68.

Kürekçi	-	1	1
Mumcu	-	3	3
Nalband	-	1	1
Pabuçcu	-	1	1
Sarrâç	1	-	1
Semerci	-	4	4
Sucu	-	1	1
Tabbağ	-	2	2
TOPLAM	4	33	37

Gümüşhane kazasında esnaf sayısı fazla olmamakla birlikte şehir merkezinde yoğunlaştıkları görülmektedir. On sekiz iş kolunun olduğu kazada belirlenen esnaf, dokuz kategoride tasnif edilmiştir. Dokuz kategoride tasnif edilen esnaf, özellikle küçük ölçekli ve deri sanayindeydi.

- I. **Deri Sanayi:** Papuçcu, Sarrâç, Semerci ve Tabbağ.
- II. **Dokuma Sanayi:** Hayat/Derzi ve Hallaç.
- III. **Gıda Sektörü:** Bozacı ve Sucu.
- IV. **İnşaat Sektörü:** Kürekçi.
- V. **Küçük Ölçekli Sanayi:** Demirci, Kazâncı/Bakırcı, Kuyumcu, Mumcu ve Nalband.
- VI. **Sağlık ve Temizlik Sektörü:** Berber.
- VII. **Ticaret Sektörü:** Eskici.
- VIII. **Ziraat ve Hayvancılık Sektörü:** Eşiçi.
- IX. **Diğer:** Hancı.

4. Ziraî Üretim

Sinai öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlılarda da ekonominin temeli, hukukî ve malî hususiyetleri kanunnâmelerle tayin edilen ziraî üretimdi. Ziraî hayat, sadece kır iskân sahalarında değil, kasaba ve hatta şehirlerde yaşayanları yakından ilgilendirirdi. Topluma egemen olan ziraat, XV. ve XVI. yüzyıllarda Gümüşhane ekonomisinin temelini teşkil ettiği tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır¹¹⁸. XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane'deki

¹¹⁸ BOA. MAD. 828, s.178-189; BOA. TD. 52, s.768-796; BOA. TD. 387, s.764-765; BOA. TD. 288, s.506-541; Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kâdime Arşivi Tapu Defteri(TKKA. TD.) 29, s.176b-178b; TKKA. TD. 43, s.207a; BOA. TD. 613, s.138-158.

zirai durum hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Döneme ait arşiv kayıtları ve seyyahların anıları, tatmin edici boyutta bilgiler içermektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madenlerin çalışma kapasitelerinin artması ile birlikte kaza halkı genellikle madencilikle meşguldü. Gümüşhane şehrinde seksen iki bahçenin olmasına karşın ne tarzda zirai üretimin yapıldığına dair herhangi bir bilgi yoktu. Bununla birlikte aslında şehir merkezinde meskûn olup civardaki Hakaksa, Harşere, Akçakala, Has-köy, Semara ve Colaşana köylerinde ziraatla uğraşanlar vardı.

Sonuç

Osmanlı idaresine geçişinde küçük bir yerleşim olarak karşımıza çıkan Gümüşhane/ Torul, XVII. yüzyılda iktisadî açıdan önemli bir konuma geldi. Hatta yüzyılın ortalarına doğru Gümüşhane'ye gelen seyyah Evliya Çelebi, ülkenin *en mücessem ve muazzam mukataalarından* birisi olduğuna dikkat çekmektedir. Elbette Gümüşhane'nin mamur ve müstahkem bir konuma gelmesinde Osmanlı idaresinin etkisi tartışılmazdı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan yatırımlar, zaman içerisinde meyvelerini vererek hazine için önemli bir kaynak oluşturdu. Madenlerin verimli bir şekilde işletilmesi için imar faaliyetlerinin yanı sıra iskân siyaseti de etkili bir şekilde tatbik edildi. Bu faaliyetler neticesinde etkin hale gelen madencilik sektörünün XVII. yüzyıldaki durumunu dolayısıyla Gümüşhane'nin sosyo-ekonomik durumunu ortaya çıkartabilmek gayesiyle avâriz defterleri esas alınarak idari, sosyal ve ekonomik pozisyonu ayrı ayrı değerlendirildi.

Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası teşkil eden XVII. asırda, tîmar sisteminin eski önemini kaybetmesiyle birlikte avâriz vergisi, merkezî maliye açısından giderek ön plana çıktı. Böylelikle avâriz vergisinin tahsili açısından önem arz eden avâriz tahrirleri yapılmaya başlandı. Mufassal olarak hazırlanan avâriz defterlerinde yerleşim birimlerindeki avâriz vergisini ödeyebilecek haneler yer almaktaydı. 1643 yılında Gümüşhane kazasında da avâriz sayımı yapıldı. Kaza ahalisi herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan mufassal avâriz defterine kaydedildi. Avâriz yükümlülüğünden muaf askerî sınıf mensuplarının yanı sıra madenlerde çalışanlar ile maden yollarında derbendci ve köprücü gibi hizmetleri yerine getirenler, deftere yazıldı. Böylelikle daha önceden raiyyet statüsündekilerin tasarrufunda bulunan ve avâriz yükümlülüğü açısından temel alınan toprakları tasarruf edenler tespit edildi. Ancak muaf zümrelerden vergi alınmadığı dahası avârizhâne hesabına dâhil edilmediği ise özet avâriz defterinden anlaşılmaktadır.

İdarî açıdan Trabzon, malî açıdan Erzurum'a bağlı olan Gümüşhane, XVII. yüzyılda demografik açıdan kısmen büyümesine devam etti. Önceki yüzyıla oranla daha kısır bir görüntü çizmesinde Osmanlıların iskân siyasetinin etkili olduğu söylenebilir. Civardaki yeni maden yataklarının işletilmesi için yetenekli madencilerin göç ettirilmeleri Gümüşhane'nin nüfusunu etkiledi. Madenci halk, öncelikli olarak bireysel yetenekleri ve bulundukları yere yakın maden merkezlerine göre istihdam edildiler. Madenci olma konusunda beceri ve yeteneğin dışında herhangi bir ayırım olmadı. Halk, hizmetlerinden ötürü avârız-ı divaniyye kapsamına giren bir takım vergilerden muaftı. Dolayısıyla Osmanlı toplum yaşantısında görülen sınıflandırma içerisinde askerî sınıf mensupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaza içerisinde askerî sınıf üyelerinden ehl-i örf ve ehl-i şer' kaza nüfusunun, %9'luk bir orana sahipti.

XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane kazasının nüfusu, XVI. yüzyılın sonlarına oranla düşüktü. 1583 yılında tahminen 22 000 civarında nüfus mevcut iken 1643'te nüfus yarı yarıya düşerek 10 000'lere geriledi. Kaza genelinde bu denli düşüşün yaşanmasında Şark seferleri, Celali isyanları ve Abaza Mehmed Paşa isyanlarının olumsuz yönde rol oynadığı düşünülmektedir. Devrinin en seçkin maden rezervlerine sahip olan Gümüşhane'nin temel ekonomisi madencilğe dayalıydı. Kaza nüfusunun büyük çoğunluğu madencilik sektöründeydi. Ziraî üretim, hayvancılık ve ticaret, madencilik kadar etkili alanlar değildi. Madenciler, işledikleri madenlerden devletin hakkını ödedikten sonra kendi paylarını değerlendirerek geçimlerini sağladılar. Madenlerin atıl duruma düşmemeleri ve madencilerin mağdur olmamalarına özen gösterildi. XVII. yüzyılda daha etkin olan iltizam uygulaması, Gümüşhane'deki maden mukataası için de çoğunlukla tatbik edildi.

Bilgehan Pamuk

Resim 1. Eski Şehir-Canca

Resim 2. Kurom Maden Merkezi

TÜRKİYE'DE HOLLANDALI BİR SEYYAH: CORNELIS DE BRUYN VE GÖZLEMLERİ*

HİMMET UMUNÇ**

1652-1727 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı ressam ve seyyah Cornelis de Bruyn, 1 Ekim 1674'te Lahey'den başladığı uzun bir Avrupa seyahatinden sonra¹, İtalya üzerinden deniz yoluyla 17 Temmuz 1678'de İzmir'e gelmiştir². Beş aya yakın İzmir'de kalan De Bruyn³, 4 Aralık'ta İstanbul'a yolculuk yapan bir Türk subaşı ile bir ağanın kafilelerine katılarak bu kentten ayrılmış ve başka bir Hollandalı tüccar ve iki Fransız ile birlikte, karadan Manisa ve Balıkesir yoluyla Bandırma'ya ve oradan da bir gemi ile 14 Aralık'ta İstanbul'a ulaşmıştır⁴. Bir buçuk yıl kadar İstanbul'da kalan⁵ De Bruyn, 1 Temmuz 1680'de buradan ayrılmış ve deniz yoluyla 6 Temmuz'da tekrar İzmir'e dönmüştür⁶. Yedi ay kadar İzmir'de kaldıktan sonra, 11 Şubat 1681 tarihinde İzmir'den deniz yoluyla ayrılarak Sakız ve Rodos'a uğrayıp, Mısır, Kutsal Topraklar ve Suriye'yi içine alan bir seyahate çıkmıştır. İki yıl süren bu seyahatinde dört ay Mısır'da kalmış⁷ ve buradan Kutsal Topraklar ve Suriye'ye geçmiştir; Kutsal Topraklar ve Suriye'de, 21 Temmuz 1681'den 06 Nisan 1683'e kadar, başta Yafa, Kudüs ve çevresi, Ramala, Karmel Dağı, Tabor Dağı, Ölü Deniz, Beytüllahim, Nasıriye, Akka, Beyrut, Lübnan Dağı, Trablusgarp, Sayda, Sur ve Halep olmak üzere, Roma ve Hristiyanlık tarihi-

* Bu makalenin içeriği, 3.4.2008 tarihinde Ankara Hollanda Yükseköğretim Enstitüsü (Nederlands Instituut voor Hoger Onderwijs (NIHAJ))'da verdiğim konferansta özet olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi.

¹ Bkz. Le Bruyn, ss.1-16 (Bu makalede, metin olarak, De Bruyn'ın seyahatnamesinin aşağıda belirtilen ve 1700 Paris baskısı olan Fransızca çevirisi *Voyage au Levant* esas alınmış ve atıflar için bu metin kullanılmıştır).

² Bkz. *Ayn.es.*, s. 20.

³ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 22-36.

⁴ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 36-38.

⁵ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 39-155.

⁶ Bkz. *Ayn.es.*, ss. 155-61.

⁷ De Bruyn'ın seyahat ettiği gemi, önce Sur'a uğramış (28 Mart 1681) ve bir gece kaldıktan sonra Mısır'ın Dimyat limanına hareket etmiştir. 31 Mart 1681'de Dimyat'a varan De Bruyn'ın Mısır gezisi, 19 Temmuz 1681 tarihine kadar sürmüştür (Bkz. *Ayn.es.*, ss. 177-248).

nin coğrafyasını gezmiştir⁸. Gezisi en son Halep'te bitmiş ve tekrar İzmir'e dönmek için, bir kervanla Halep'ten İskenderun'a geçerek beş gün kadar burada kalmıştır⁹. Bir ticaret gemisi ile 15 Nisan 1683'te İskenderun'dan hareket ederek 19 Nisan'da Kıbrıs'ın Larnaka limanına varmış ve 15 Mayıs'a kadar Kıbrıs içinde geziler yapmıştır¹⁰. Kıbrıs'tan sonra 30 Mayıs'ta gemi ile Antalya'ya gelmiş ve böylece Osmanlı İmparatorluğu içindeki bu seyahatinin ikinci aşamasını tamamlamıştır¹¹. De Bruyn, Antalya'da on gün kadar Fransız konsolosunun misafiri olduktan sonra 10 Haziran'da bir kervanla hareket etmiş ve 23 Haziran'da İzmir'e ulaşmıştır¹². Burada bir buçuk yıla yakın bir süre daha kaldıktan sonra 25 Ekim 1684'te Venedik'e gitmek üzere gemi ile Türkiye'den ayrılmıştır¹³. Böylece, De Bruyn'ın Türkiye dahil Osmanlı İmparatorluğu içindeki seyahati, toplam altı yıl üç ay sekiz gün sürmüş ve bu sürenin dört yıla yakın bölümü Türkiye'de geçmiştir.

De Bruyn, bu seyahatinin öyküsünü, muhteşem gravürlerle süsleyerek daha sonraki yıllarda tamamlamış ve Hollandaca olarak *Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste Deelen van Klein Azië* başlığı altında 1698'de yayınlamıştır; geniş bir Osmanlı coğrafyasını kapsayan bu seyahatnamesinde, De Bruyn, XVII. yüzyılın son çeyreğinde bu coğrafyadaki toplumsal yaşamı, halkı, tarihi, kültürleri, dinleri, milliyetleri, veba salgını gibi afetleri, yerel yöneticilerin tutumlarını, kentleri, kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar ve kolaylıklar çerçevesinde ticarî ve diplomatik faaliyet gösteren İngiliz, Fransız, Venedikli ve Hollandalıları, doğal ve tarihî yerleri, arkeolojik kalıntıları, konaklama ve ulaşım durumunu yansıtmıştır. Seyahatname, yayımlandıktan sonra büyük ilgi çekmiş ve hemen Fransızca ve İngilizceye çevrilmiştir. Fransızca çevirisi *Voyage au Levant* olarak 1700'de Paris'te ve İngilizce çevirisi ise *A Voyage to the Levant* olarak 1702'de Londra'da yayımlanmıştır¹⁴. De Bruyn, 1701'de Rusya üzerinden İran, Hindistan, Seylan (Sri Lanka) ve Java adalarına kadar uzanan ikinci bir uzun seyahate daha çıkmış ve 1708'de tamamladığı bu seyahatini anlatan kitabını, *Reizen over Moskovie, door Persie en Indie* başlığı altında 1711'de yayınlamıştır¹⁵.

⁸ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 248-371.

⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 371-72.

¹⁰ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 372-87.

¹¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 390-93.

¹² Bkz. *Ayn. es.*, ss. 393-96.

¹³ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 395-400.

¹⁴ Ayrıntılar için bkz. Lendering, "Cornelis de Bruyn."

¹⁵ Bkz. *Ayn. web*.

Biz bu makalemizde De Bruyn'in seyahatinin Türkiye bölümleri, özellikle onun İzmir ve İstanbul'a ilişkin anlatımları üzerinde duracağız, çünkü İskenderun ve Antalya'ya ilişkin gözlemleri çok sınırlı olup önemli ayrıntılar içermemektedir. Ancak, onun bu seyahatini değerlendirebilmek ve gözlemlerini yorumlayabilmek için, Türkiye ile Hollanda (ki aşağıda da değineceğimiz gibi, XVI. yüzyıldan itibaren Hollanda Cumhuriyeti olmuştur)¹⁶ arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamına kısaca bakmak ve Batı'da XVII. yüzyılda giderek öne çıkmaya başlayan şarkiyatçılık ilgisini ana çizgileriyle belirtmek yararlı olacaktır.

Türkiye ile Hollanda arasında resmî diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1610'ların ilk yıllarına dayanmaktadır. Bu ilişkilerin kurulmasında ilk adımlar, Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın girişimiyle atılmıştır¹⁷. Tarihsel olarak bakıldığında, Hollanda, başlangıçta sadece Ijssel ırmağı ile Maas ve Ren ırmaklarının deltası arasındaki yarı bataklık ve seyrek nüfuslu bir bölge idi ve IX. yüzyıl Şarلمان (Charlemagne) döneminden beri yarı özerk bir kontlukla yönetilmiştir. Hollanda'nın, 1384'ten itibaren Burgonya Dükalığına ve 1482'den itibaren de Habsburg İmparatorluğu'na bağlandığını görürüz¹⁸. Habsburg İmparatoru Şarlken'in (Charles V'in), Hollanda dahil birleşik Felemenk eyaletleri üzerindeki tüm yetkilerini ve haklarını 1555 yılında oğlu İspanya Kralı Philip II'ye devretmesi üzerine, Hollanda ile birlikte Zeeland and Freisland gibi diğer eyaletler de İspanya krallığının yönetimine girmiştir¹⁹. Ancak, İspanya yönetiminin ağır ekonomik koşulları, idarî ve askeri baskıları, hem eyaletlerin geleneksel özerk yönetim haklarını hem eyalet meclislerinin yetkilerini kısıtlama girişimleri, çoğu Protestan olan eyaletlerde Katolikliği hakim kılma siyaseti ve tüm eyaletlerin oluşturmuş olduğu federal cumhuriyet yapısının üst yasama organı olan "Eyaletler Ge-

¹⁶ Hollanda Cumhuriyeti'nin ayrıntılı siyasi, sosyal ve ekonomik tarihi için, bkz. Israel, *The Dutch Republic*, özellikle ss. 179-1121.

¹⁷ Bkz. De Groot, ss. 48, 55-56, 58 ve 61; Çelikkol, De Groot ve Slot, ss. 16-17, 21 ve 23. Kahramanmaraş Süleymanlı (Zeytûn) doğumlu olan Halil Paşa (1570-1629), devşirme olarak Enderûn'da yetişmiş, sarayın çeşitli bölümlerinde görev yaptıktan sonra Sultan III. Murat'a "Doğancı Başı" olmuş ve daha sonra 1595 ve 1603 yılları arasında hükümdar olan Sultan III. Mehmet'in de en yakınında bulunmuştur. Saraydaki önemi devam eden Halil Paşa, Sultan I Ahmet (1603-1617) tarafından önce "Çakırcı Başı" (1606) yapılmış ve buradan da 1607'de Yeniçeri Ağalığına getirilmiştir. 1609'da ise terfien Kaptan-ı Derya'lık makamına atanmış ve bu görevi 1622 yılı sonlarına kadar sürmüştür. Halil Paşa'nın ayrıntılı yaşam öyküsü ve üstlendiği görevler için bkz. De Groot, ss. 48-82.

¹⁸ Bkz. Israel, *The Dutch Republic*, ss. 9-35

¹⁹ Bkz. Ayn. es., ss. 129-35.

nel Meclisi" (*the States General*)'ın yetkilerini önemli ölçüde sınırlama çabaları sonucu, 1567'den itibaren eyaletlerde isyanlar artmaya başlamış ve bu isyanlar, 1572'den itibaren de Hollanda Cumhuriyeti'nin İspanya'dan bağımsızlığına yönelik ulusal bir ihtilâl dönüştürmüştür. Böylece, başlangıçta İngiltere'nin de Cumhuriyet yanında yer alması ile 1648 yılında Westphalia Barış Andlaşması'nın yapılmasına kadar sürecek olan İspanya-Hollanda "Seksen Yıl Savaşı" başlamıştır²⁰.

İşte, Osmanlı İmparatorluğu ile Hollanda Cumhuriyeti arasında siyasi ilişkilerin resmen kurulması böyle bir tarihsel bağlamda olmuştur. Aslında, daha 1560'ların sonlarında, Osmanlı hükûmeti adına Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, Orange Prensi William I'e mektup göndererek, Philip II'nin Protestan Hollanda halkı üzerinde uyguladığı katı Katolik baskıya karşı Hollanda'yı desteklemiştir²¹. Öyle ki Hollandalı Protestanlar, üzerinde "*Liever Turks dan Paaps*" (Türk, Papa'dan daha hayırlıdır) yazılı gümüş bir hilâl takı taşımaya başlamışlardır²². Yine aynı dönemde, bir Türk temsilcinin, Anvers Kilise Heyeti'ne, Philip II'ye karşı Hollandalı Protestanların isyanını destekleyici ve teşvik edici mektuplar sunduğu bilinmektedir²³. Ayrıca, İspanyol donanmasının Hollanda'daki üssü Sluis limanını 1604'te ele geçiren Cumhuriyet güçleri, İspanyolların elinde bulunan ve gemilerde forsa olarak çalıştırılan 1500 kadar Türk tutsağı kurtarmış ve Hollanda cumhuriyet hükûmeti bu olayı Osmanlı İmparatorluğu ile "dostane ilişkiler kurmak için iyi bir fırsat olarak" değerlendirmiştir²⁴. Nitekim, Eyaletler Genel Meclisi, 16 Ekim 1606'da, aldığı kararla, Sultan Ahmet I'e bir mektup yazılarak, "Hollanda'nın İspanya'ya ve Avusturya [Habsburg] Hanedanına karşı sürdürdüğü uzun savaş [Seksen Yıl Savaşı] ve İspanyol kadırgalarında [kalyonlarında] buldukları Sultan'ın tebasının tamamını nasıl serbest bıraktıkları hakkında" bilgi verilmesini benimsemiştir²⁵. Bu kararın yanı sıra, Genel Meclis, 3 Ocak 1608 tarihli bir mektupla da Osmanlı hükûmetine başvurarak "doğrudan resmî ilişki kurulmasını önermiştir."²⁶ İşte, Hollanda gemiciliğinin gücünü çok iyi bilen ve Osmanlı donanmasıyla İspanya'ya karşı yürütülecek deniz savaşla-

²⁰ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 135-275 ve 478-546.

²¹ Ayrıntılar için bkz. De Groot, ss. 84-85.

²² Bkz. *Ayn. es.*, s. 85; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 2.

²³ Bkz. De Groot, s. 83; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 8.

²⁴ Bkz. De Groot, s. 93; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 13.

²⁵ Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 15.

²⁶ *Ayn. es.*, s. 15. Ayrıca, bkz. De Groot, ss. 92-93.

rında Hollanda donanmasından yararlanmak isteyen Kaptan-ı Derya Halil Paşa²⁷, 1610'da Genel Meclis'e bir mektup yazarak, hem Sluis'te Türk forsa-
ların kurtarıldığını bildiğini belirtmiş hem de diplomatik ilişkilerin tesisi için
bir temsilcinin görevlendirilmesini talep etmiştir²⁸. Bunun üzerine, Genel
Meclis, daha önce Türkiye'de tüccar veya seyyah olarak bulunmuş olan Cor-
nelis Haga adlı bir avukatı 1611'de Hollanda Cumhuriyeti'nin elçisi olarak
görevlendirmiştir²⁹. İstanbul'a 17 Mart 1612'de gelen Haga, Halil Paşa'nın da
güçlü desteğini alarak Sultan I. Ahmet'in huzuruna ancak Mayıs ayı içinde
kabul edilebilmiştir³⁰. Genel Meclis'in talimatları doğrultusunda Osmanlı
hükûmeti ile hemen görüşmelere başlayan Haga, "Landsadvocaat" Johan
van Oldenbarnevelt'in³¹ hazırlamış olduğu taslak kapitülasyonlar metnini
sunmuş ve Sultan I. Ahmet'in tuğrasını, Nişancı Başî ile Defterdar'ın imza-
larını taşıyan "nihaî metin" 6 Temmuz 1612'de kendisine teslim edilmiştir³².
Elçilik görevini 1639'a kadar sürdüren Haga, kapitülasyonların sağladığı hak
ve ayrıcalıklar çerçevesinde, öncelikle Hollanda'nın Osmanlı İmparatorluğu
ile olan ticaret ilişkilerini hızla geliştirmeye çaba göstermiş, bu amaçla İzmir,
Halep, Larnaka ve Cezayir'de konsoloslukların açılmasını sağlamış ve kısa

²⁷ Bkz. De Groot, ss. 55 ve 58. Tarihsel olarak bakıldığında, 1571'de İnebahtı Deniz Savaşında Os-
manlı donanmasının haçlı donanmasınca yok edilmesi üzerine Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa yeni
bir donanma oluşturmuştu. Ancak, yeni dönemde yaşanan eğitimsizlik, yetişmiş ve deneyimli denizci
eksikliği, gemilerin teknolojik geriliği, diğer yapısal ve idarî sorunlar nedeniyle, Türk denizciliği özelli-
le 1590'lardan itibaren gerilemeye başlamıştı (bkz. Uzunçarşılı, ss. 315-16). Bu bağlamda, Kaptan-ı Derya
Halil Paşa, İngiltere ve Venedik'in yanısıra, kuşkusuz, donanmayı güçlendirmek ve denizcilikteki yeni
gelişmelerden yararlanabilmek için bu dönemde Avrupa'da en güçlü ticaret ve savaş donanmasına sahip
olan ve gemi teknolojisinde büyük atılımlar yapmış olan Hollandalılarla işbirliği arayışları içine girmiş-
tir. Hollanda gemiciliği hakkında bkz. Israel, *Dutch Primacy*, ss. 18-23 ve *The Dutch Republic*, s. 316.

²⁸ Bkz. De Groot, ss. 94-95; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 21; ayrıca, Israel, *The Dutch Republic*, s. 405.
Krş. Uzunçarşılı, s. 236. Halil Paşa'nın mektupları hakkında ve bir mektubunun metni için, bkz. De
Groot, 260-65.

²⁹ Bkz. De Groot, s. 98; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 16; ayrıca, Israel, *The Dutch Republic*, s. 405 ve
Dutch Primacy, s. 98.

³⁰ Bkz. De Groot, ss. 99-125; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 16.

³¹ Hollanda Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve bağımsızlık mücadelesinde, Van Oldenbarnevelt
(1547-1619) etkin rol oynamıştır. 1586-1618 yılları arasında "*Landsadvocaat*," yani Hollanda eyaletinin
Eyaletler Genel Meclisi'ndeki sözcüsü olarak görev yapmış, İspanya'ya karşı federal cumhuriyeti yardım
etmek için müttefik olarak Hollanda'da bulunan İngiliz askeri ve siyasi varlığına şiddetle karşı çıkmış,
ancak İspanya ile 1609'da yapılan on iki yıllık andlaşma sonrasında federal cumhuriyet içinde ortaya çı-
kan şiddetli siyasi ve dinî çatışmalarda Hollanda eyaletini federal cumhuriyetten ayırarak ayrı bir devlet
yapma girişimleri ile suçlanmış ve 1619'da idam edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Israel, *The Dutch Republic*,
özellikle ss. 222-30, 234-40, 421-59.

³² Bkz. De Groot, s.120; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 17. Kapitülasyonların metni için bkz. De Groot,
ss. 231-60.

sürede Türkiye ve Doğu Akdeniz ticaretinde Hollanda'nın üstünlüğünü tartışmasız hale getirmiştir³³.

Her ne kadar Türkiye ve Hollanda arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkiler bu şekilde XVII. yüzyıl başlarında resmiyet kazanmışsa da, aslında Hollandalıların Türkiye ile bağlantıları çok eskilere gitmektedir. Ortaçağ'dan beri Kutsal topraklara seyahat eden Hristiyan hacılar arasında Hollandalıların da bulunduğu bilinmektedir³⁴. Özellikle, Haçlı Seferleri'nde Flaman kontları Robert I, Robert II ve Philip gibi soylular ile askerlerin yer aldığı ve haçlı kuvvetlerinin Filistin'e taşınmasında Friesland ve diğer eyalet gemicilerinin etkin olduğu bir gerçektir³⁵. Ayrıca, 1520'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun, Macaristan'ı fethederek Orta Avrupa'ya yayılması ve, Kanunî Sultan Süleyman Süleyman'ın 1520'den 1566'ya kadar süren yönetiminde, her bakımdan en güçlü ve parlak bir döneme ulaşması, Türkiye'yi Avrupa'da ilgi odağı yapmıştır. Bu bağlamda, Türk toplumunu, yaşam biçimlerini, kültürünü, dinini, tarihini, siyasetini, ekonomisini, ordu ve donanması dahil tüm kurumlarını, dilini ve edebiyatını, gelenek ve göreneklerini, coğrafyasını, kentlerini, arkeolojik zenginliklerini, florasını ve faunasını, kısacası Türkiye'yi her yönüyle tanımak için, araştırma, seyahat, gözlemlleme, inceleme ve değerlendirme faaliyetleri yoğun olarak artmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren, Batıda, Türkiye odaklı şarkiyatçılık, hem bilimsel hem de genel ilgi olarak gelişme sürecine girmiştir. İşte, çağımız araştırmacılarından Edward Said'in, *Orientalism* adlı o çok popüler eserinde sözünü etmediği ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nu gerek Türkiye'yi ele almayarak eksik bıraktığı en temel gerçek, XVII. yüzyılda daha da ivme kazanan Türkiye odaklı bu Batı şarkiyatçılığıdır; yani, Avrupa'da şarkiyatçılık, Türkiye'ye yönelik olarak başlamıştır. Said ise Türkiye'den veya Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu bağlamda hiç söz etmemiş ve, daha sonraki başka bir eserinde ifade ettiği gibi, *Orientalism* kitabının, sadece "Orta Doğu ile sınırlı" olduğunu belirtmiştir³⁶.

³³ Bkz. De Groot, ss. 214-29; Israel, *Dutch Primacy*, ss. 98-101 ve *The Dutch Republic*, s. 313 ; Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 37.

³⁴ Örneğin, 1106 baharında Kutsal Topraklarda, İngiliz, Hollandalı ve Danimarkalı büyük bir hacı kafilesi bulunuyordu. Bkz. Runciman, II, 91 and 249. Ayrıca, bkz. Heyd, s. 135.

³⁵ Bkz. Runciman, I, 113, 122 ve 199; II, 258; III, 9, 24, 26, 55, 56, 146, 147, 149 ve 150. Ayrıca, bkz. Heyd, ss. 265, 289-90, 301, 313, 433-34, 447 ve 542.

³⁶ Said, *Culture and Imperialism*, s. xi: "Orientalism [...] was limited to the Middle East." (*Bu makalede, İngilizce, Fransızca ve Latince metin ve ifadelerin çevirileri tarafından yapılmıştır*).

Said'in çok daha ciddî bir diğer yanlışı da, Batılılar için, "Şark" kavramının, "ondokuzuncu yüzyıl başlarına kadar gerçekten sadece Hindistan ve İncil toprakları anlamına geldiğini" iddia etmesidir³⁷. Ancak, gerçek olan ise, Said'in, Batı şarkiyatçılığının ortaya çıkma ve gelişme dönemleri olarak gördüğü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, "Orta Doğu"nun yer aldığı coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası idi. Dolayısıyla, De Bruyn dahil bu coğrafyada seyahat eden ve gözlemlerde bulunan pek çok Avrupalı'nın seyahatnamelerinden de açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı siyaseti, yönetimi, toplumsal yaşamı, kültürü ve değerleri –başka deyişle, Osmanlı varlığı, Osmanlılık ve Osmanlı şarklılığı– bu coğrafyayı tanımlayan en etkili temel öğe olmuştur. Ne var ki bu gerçeği görmediği veya görüp de belki bunu kasıtlı olarak göz ardı ettiği içindir ki Said, şarkiyatçılık incelemesinde, Türkiye'yi dışlamış ve Batı şarkiyatçılığının başlangıcını da XVII. yüzyıl yerine yanlış olarak XVIII. yüzyıla ilişkilendirmiştir³⁸.

Yine Said'in iddia ettiği gibi, geçmişteki Batı şarkiyatçılığının, Batılılar için tamamen bilimsel, kültürel ve dolayısıyla humanist amaçlı bir ilgiden kaynaklandığını söylemek yeterli bir tespit değildir³⁹. Batı şarkiyatçılığının hiç üzerinde durulmayan ve çok önemli olan bir diğer yüzü de Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm özelliklerini ortaya çıkarma ve buna göre ileriye dönük, özellikle siyasî, ekonomik ve kültürel stratejilerin geliştirilmesine imkan verecek istihbarat ve raporlama birikimini oluşturma faaliyetleridir. Bu bağlamda, Türk dili, tarihi, edebiyatı, dini, kültürü, coğrafyası ve kurumlarına ilişkin olarak Batılı humanistler ve devlet görevlilerince yürütülen çalışmaların yanı sıra, Batılı seyyahların Türkiye'ye ve başta Mısır ve Doğu Akdeniz coğrafyası olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki diğer bölgelere yönelik seyahatleri de özellikle XVII. yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. Görünür de salt humanist bir merak ve ilgiden kaynaklanmış gibi algılanabilen bu seyahatler ve XIX. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan Batılı arkeolojik faaliyetler, aynı zamanda birer istihbarat toplama ve olup bitenleri raporlama faaliyetleri idi⁴⁰. Buna en çarpıcı örnek, İngiltere'de Elizabeth I döneminden verilebilir. 1561 ve 1626 yılları arasında yaşamış olan Rönesans İngiliz düşünürü ve devlet adamı Francis Bacon, "Of Trauail" ("Seyahat

³⁷ *Orientalism*, s. 4: "the Orient, which until the early nineteenth century had really meant only India and the Bible lands." Ayrıca, bkz. *Ayn. es.*, s. 17.

³⁸ *Ayn. es.*, ss. 3, 7, 17 ve 31-73.

³⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 12-13, 19, 41-53 v.d.

⁴⁰ Örneğin, İngiliz arkeologların Türkiye'deki bu tür faaliyetleri için, bkz. Winstone, ss. 110-11; Umunç, "The Other Geography," s. 735.

Üzerine”) başlıklı denemesinde⁴¹, seyahatlerde “görülecek ve gözlemlenecek şeyler”⁴² olarak uzun bir liste vermiştir; bu listede, her türlü askeri tesis ve tahkimattan, tersanelere, askerlerin eğitime, kent ve kasabaların surlarına, evlerin yapısına, eski eser ve kalıntılara, kılık kıyafete, eğlencelere, düğünlere, cenazelere, idamlara, kavgalara, sağlık durumuna, önemli kişilere, köylerdeki yaşama kadar pek çok gözlemlenecek hususları belirtmiştir⁴³. Ayrıca, Elizabeth I döneminde (1558-1603), özellikle İspanya’nın giderek artan işgal veya saldırı tehditlerine karşı, William Cecil yönetimindeki İngiliz hükûmetinin aldığı en etkin önlemlerin başında, tüm Katolik Avrupa’yı kapsayacak bir istihbarat ağına oluşturulması gelmiştir. 1580’lerden itibaren bu ağına içinde Osmanlı İmparatorluğunda dahil edilmiştir, çünkü İspanya’ya karşı Osmanlı hükûmeti ile ittifak arayışı içinde olan ve ayrıca imparatorluk topraklarında faaliyet gösteren İngiliz tüccarları için güçlü ayrıcalıklar elde etme peşinde olan Elizabeth I hükûmeti, oluşturduğu bu etkin istihbarat ağı ile Osmanlı İmparatorluğu’nu ve onun Avrupa siyasetini yakından izlemeye başlamıştır⁴⁴. İstihbarat için elemanlar, örneğin Christopher Marlowe gibi sadece üniversite öğrencileri arasından özenle seçilmiyordu⁴⁵, aynı zamanda diplomatlardan, elçilik görevlilerinden, seyyahlardan, gemicilerden, tüccarlardan, yabancı tutaklardan, Kutsal Topraklarda bulunan din adamlarından, hacılardan, Avrupa ordularında görev alan paralı İngiliz askerlerinden, Sir Philip Sidney gibi Avrupa saray çevreleri ile yakın kişisel bağlar kuran soylulardan, yerli halktan ve daha nicelerinden bu amaçla yararlanılıyor⁴⁶ ve bulunulan ülkeye ilişkin her türlü gözlem ve izlenim, şu veya bu şekilde rapor ediliyordu. Nitekim, 1571 yılında Fransa’ya seyahate hazırlanan Rutland Kontu’na Cecil tarafından verilen talimat bu bağlamda çok anlamlıdır; Cecil, Rutland Kont’ndan,

“içinden geçilen ülkelerin [...] kimler tarafından, üst düzey görevlilerce mi yoksa ashtarınca mı yönetildiğini, aynı ülkelerde hangi soyluların yaşadığını, ülkede adalet için Parlamentonun üstün bir yeri olup olmadığını, [...] hem doğanın hem toprağın sağladığı veya [...] sanayi ile üretilen önemli emtianın [...] neler olduğunu”⁴⁷

⁴¹ Bacon, ss. 73-76.

⁴² Bacon, s. 73.

⁴³ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 73-75.

⁴⁴ Elizabeth I dönemindeki istihbarat faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler için, bkz. Umunç, “On Her Majesty’s Secret Service”, özellikle ss. 904-915.

⁴⁵ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 907-08.

⁴⁶ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 905-07.

⁴⁷ Potter, s. 5: “the countries as you pass [...] by whom they are governed as well by superior officers as

öğrenmesini ister. Kuşkusuz, genel olarak XVI. ve XVII. yüzyıllarda ve daha sonrasında, Avrupa'da, dış ülkelere ve yabancı coğrafyalara seyahate çıkan çoğu kişiye bu tür talimatlar veriliyordu. Bu coğrafyalar içinde, şarkiyat çalışmalarları da dahil, özellikle yoğun bir dikkatle izlenen ve gözetlenen coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Hollanda Genel Meclisi'nin de aynı yöntemlerden faydalanma yolunu tercih etmiş olabileceği doğaldır.

Aslında, diplomatik ilişkiler 1612'de resmen kurulmadan çok önce Türkiye'de bulunmuş önemli Hollandalılar vardı. Örneğin, Ravesteinli Gerard van Veldwijk, 1544 yılında Habsburg elçisi olarak İstanbul'a gelmiştir⁴⁸. Yine Leidenli genç bir soylu olan Joris van der Does (Joris Douza, 1574-1599), Polonya elçisinin maiyetinde 1597'de İstanbul'a gelmiş ve burada, aslen Laheyli olan, ancak Müslümanlığı kabul ederek adını "Kaïke Mehmed" [Kayıkçı Mehmet] olarak değiştirmiş bulunan ve Osmanlı donanmasında kadirga komutanlığı yapan "Adriaan Kant" adlı bir Hollandalı ile tanışmıştır⁴⁹. Ayrıca, XVI. yüzyılda ve 1612 öncesi yıllarda, Hollandalı ticaret gemileri, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türkiye'ye ve Doğu Akdeniz limanlarına serbestçe seferler yapıyor ve Hollandalı tüccarlar da başta İzmir, İstanbul, Ankara, Halep ve İskenderiye olmak üzere bölgenin önemli ticaret merkezlerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı⁵⁰; örneğin, tiftik ve yün ticareti için 1590'lardan itibaren Ankara'da faaliyet göstermeye başlayan Hollandalı tüccarlar, İngiliz Levant Kumpanyası'nın himayesi altında bulunuyorlardı⁵¹.

Türkiye'de faaliyet gösteren ve ticaret kolonisi oluşturan Hollandalıların sayısı, diplomatik ilişkilerin kurulması ve kapitülasyonların uygulanma-

by subalternall, what noble men have their habitation in the same countrys, whyther ther be any superior place of Parlement for justice in the country [...] what ar the principal commodities [...] as well of nature as the soyles or [...] by industry."

⁴⁸ Bkz. Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 2.

⁴⁹ Bkz. *Ayn. es.*, s. 11. Van der Does, Leiden Üniversitesi Kuratörü ve tarihçi olan babası Janus van der Does'a İstanbul'dan yazdığı uzun mektubunda Kayıkçı Mehmet'ten "duarum [...] trirerium praefectus" ["iki kadirganın komutanı"] olarak söz etmektedir. Toplam 144 sayfa olan mektup, Joris van der Does'ın genç yaşta 1599'da ölümü üzerine, aynı yıl Leiden'de "*Georgii Dousae de itinere suo Constantinopolitano epistula* [Joris Douza'nın İstanbul Seyahati Üzerine Mektubu]" başlığı ile yayınlanmıştır. Mektubun, Kayıkçı Mehmet ile ilgili bölümü için, bkz. Çelikkol, De Groot ve Slot, s. 10: "Hagiensis quidam Apostata Kaïke Mehemedth duarum [...] trirerium Praefectus" (Lahey'li bir dönme ve iki kadirganın komutanı olan Kayıkçı Mehmet).

⁵⁰ Bkz. De Groot, ss. 86-92; Çelikkol, De Groot ve Slot, s.105. Ayrıca, krş. Israel, *Empires and Entrepts*, s. 136.

⁵¹ Bkz. Barnett, s. 136.

ya başlamasından sonra hızla artmaya başlamıştır. 1609-21 yılları arasında, Hollandalı tüccarlar, Türkiye ve Doğu Akdeniz ile olan ticarete o kadar başarılı olmuşlardır ki başta İngiltere ve Venedik olmak üzere diğer Avrupa ticaret güçlerinin önüne geçmişlerdir⁵². Özellikle İzmir’de önemli bir Hollanda ticaret kolonisi oluşmuştur⁵³. Her ne kadar İspanya-Hollanda Seksen Yıl Savaşı’nın 1621-1648 döneminde, Hollanda’nın Türkiye ticareti gerilemiş ise de, 1648 Westphalia Andlaşması ile Otuz Yıl Savaşları’nın bitirilerek barışın Avrupa’da hakim kılınması, Hollanda üzerindeki İspanya ambarlarının kaldırılması ve denizlerde Hollanda ticaret konvoylarına yapılan İspanyol saldırılarının durması sonucu, Hollandalıların Türkiye’deki varlığı ve ticaret faaliyetleri hızla artmaya başlamış ve Hollanda-Türkiye ilişkileri giderek çok güçlenmiştir⁵⁴.

Dolayısıyla, De Bruyn’ın Osmanlı İmparatorluğu içinde seyahate çıkması tesadüf değildir. Her ne kadar kendisi, “en körpe yıllarımdan beri yabancı ülkelere seyahat etmek için içimde bastırılmayan şiddetli bir arzu hissetmişimdir” dese de⁵⁵, bu ifade bağlamında kendisinin, bu seyahati, sadece kişisel merakı ve ilgisi sonucu yapmış olabileceğini söylemek yeterli değildir. Aslında, De Bruyn’nın 1674’te seyahate çıkması ile 1670’lerin başında Orange Prensi William III⁵⁶ ile Hollanda Devlet Bakanı Johan de Witt arasındaki siyasî çatışma süreci⁵⁷ birbiri ile bağlantılı görünmektedir. William’ı fanatik derecede destekleyen De Bruyn’ın, Johan de Witt’in 1672’de uğradığı suikaste⁵⁸ karıştığı kuşkusuz, dönemin Hollanda hükûmet çevrelerinde yaygındı, çünkü suikaste karışanlardan birisinin adının “Cornelis de Bruyn”

⁵² Bkz. Israel, *Dutch Primacy*, ss. 97-101.

⁵³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 151: “the Dutch merchant colony which had arisen at Smyrna during Phase Two [1609-1621] [İkinci Aşama (1609-1621) sırasında İzmir’de oluşmuş olan Hollanda ticaret kolonisi].”

⁵⁴ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 202-04, 224-29, 257-58 v.d. ve *Empires and Entrepts*, ss. 148 v.d.

⁵⁵ Le Brun, s. 1: “Je me suis senti des mes plus tendres années un penchant insurmontable à voyager les païs étrangers.”

⁵⁶ İngiltere’de 1685’te kral olan James II’nin, katolikliği yeniden resmi devlet dini yapmak için Parlamento ile çatışmaya girmesi sonucu, İngiliz parlamentosu, Hollanda Stadholder’i Prens William III’ü kurtarıcı olarak davet etmiştir. William 500 civarında gemiden oluşan bir donanma ve bir ordu ile hareket ederek Devon’dan karaya çıkmıştır. William’ın gücünden çekinen James II, savaşa girmeden Fransa’ya sığınmış ve böylece kan dökülmeden bir ihtilâl gerçekleşmiştir. İngiliz tarihinde “Şanlı İhtilâl” (“The Glorious Revolution”) olarak bilinen bu ihtilâl ile William, James II’nin kızı olan karısı Mary ile birlikte “William III” olarak İngiliz tahtına oturmuştur. Mary’nin 1694’te ölümünden sonra William III krallığı tek başına 1702’de ölümüne kadar devam etmiştir. Bu olaylar ve gelişmelerle ilgili olarak bkz. Trevelyan, ss. 342-53; Morrill, ss. 337-42; Langford, ss. 353 ve 356; Israel, *Dutch Republic*, ss. 841-62.

⁵⁷ Suikastın ayrıntıları için bkz. Israel, *Dutch Republic*, ss. 722-803.

⁵⁸ Bkz. *Ayn. es.*, s. 803.

olduğu bilinmekteydi. Nitekim, kendisi Mısır ve Suriye seyahatlerinden sonra tekrar İzmir'e geldiğinde, İzmir'deki Hollanda konsolosu Jacob van Dam bu kuşkuyu dile getirmiş ve aynı kuşkuyu İstanbul'daki büyükelçi Justinus Colyer'in⁵⁹ ve diğer görevlilerin de paylaştığını belirtmiştir ve van Dam bu kişinin De Bruyn'in kendisi olduğu yönündeki söylentilerden söz etmiştir⁶⁰. De Bruyn ise, sert tepki göstererek, bunun sadece bir isim benzerliği olduğunu, kendisinin böyle bir olayla ilişkilendirilemeyeceğini ve bu söylentilerin, kendisinin Livorno'da bu konu ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda Orange Prensi'ni savunduğu için ortaya atıldığını ileri sürmüştür:

"Bu yalan söylentinin ilk temellerinin Livorno'da atıldığına inanıyorum. Orada, bu konu [suikast] üzerinde yapılan bir çok sohbette ben de vardım. Bu tartışmalarda, bazılarının kışkırtması ile belki de son derece heyecanlı bir şekilde hep Orange Prensi'nin çıkarlarını savunduğum içindir ki, isim benzerliği ile birlikte, cehaletten veya kötü niyetten, orada [suikaste] bulunan kişinin ben olduğum sonucuna varılmıştır."⁶¹

De Bruyn'in bu direnişine karşı konsolos van Dam, konuyu daha fazla uzatmamış, şaşılacak bir tavırla, ona yakınlık göstermiş ve sahip çıkmıştır⁶². Aslında, De Bruyn, İzmir'e ilk ayak bastığında doğrudan van Dam'ın evine giderek ona misafir olmuştur⁶³. Gerek konsolos gerek büyükelçi, Eyaletler Genel Meclisi'nin kararıyla 1668'de Türkiye'deki görevlerine başlamışlarsa da⁶⁴ 1672'de Johan de Witt'in öldürülmesinden sonra Hollanda Stadholder'liği (Devlet Başkanlığı) görevini üstlenen ve böylece siyasi gücü tartışmasız olan Prens William'ın Türkiye'deki temsilcileri olmuşlardır. Belki de bu nedendir ki Prens William'ın önemli bir gizli ajanı olduğundan kuşku duymadıkları De Bruyn'la Türkiye'de kaldığı sürece ilgilenmişler ve ona yardımcı olmuşlardır. Bir başka deyişle, eğer De Bruyn, Johan de Witt suikastine gerçekten katılmışsa –ki genel kuşku o yöndeydi–, onun Hollanda dışına çıkarılması ve İtalya üzerinden Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gönderilmesi, hem

⁵⁹ Justinus Colyer hk., bkz. De Groot, s. 228; Çelikkol, De Groot ve Slot, ss. 64-66.

⁶⁰ Bkz. Le Brun, ss. 397-99.

⁶¹ Le Brun, s. 398: "Je crois qu'on avoit jetté les premiers fondemens de ce faux bruit à Ligorne, où j'avois été present à plusieurs conversations qu'on avoit eues sur cette matiere, & dans lesquelles j'avois toujours les interests du Prince d'Orange, & peut être avec trop de chaleur au gré de quelques uns, on auroit conclu par ignorance ou malice, que j'étois cette personne là."

⁶² Bkz. *Ayn. es.*, s. 398.

⁶³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 22.

⁶⁴ Bkz. De Groot, s. 228.

onu William'ın adamı olarak birkaç yıl gözden uzak tutma hem de Hollanda için istihbarat toplama ile görevlendirilme amacını içermiş olabilir. Bu husus, çok uzak bir ihtimal değildir, çünkü o dönemin Hollanda ekonomisinde ve dış siyasetinde çok önemli ve etkili bir yeri olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrıntılı olarak yakından gözlemlemenin elbette pek çok yararları bulunmaktaydı. 1645-1669 Girit Savaşı'ndan yeni çıkmış⁶⁵, ancak Macaristan sorunları nedeniyle Habsburg İmparatorluğu ile çatışmaya başlayan⁶⁶ ve 1683 Viyana kuşatmasına hazırlanan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerin izlenmesi stratejilerinin, Prens William için çok önem taşıdığı söylenebilir, çünkü Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasî ve ekonomik çıkarlarını, başta İngiltere ve Fransa gibi ticarî rakiplerine karşı korumak için büyük duyarlılık gösteriyordu. İşte, her ne kadar kendi anlatımlarında pek öne çıkmasa da De Bruyn'in Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı seyahatinin bu yönü göz ardı edilmemelidir.

De Bruyn'in anlatımlarında ilk bakışta öne çıkan ise Mehmet IV döneminin toplumsal, kültürel, ekonomik, coğrafi ve tarihî bir yansımasıdır. O yüzyıllarda Türkiye'ye seyahat eden her Avrupalı gibi, De Bruyn de gerek klâsik Yunan ve Roma mitolojisini ve tarihini gerek erken dönem Hıristiyan kültürünü ve tarihini iyice öğrenmiş olarak gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye coğrafyasına ve tarihine hep bu perspektiften bakmıştır⁶⁷. Ancak, bu genel perspektifin içine Türkiye gözlemlerini de katarak, okuyucularına Doğu-Batı mirasını ve bileşimini yansıtan bir öykülemeyi sunmuştur. Örneğin, İzmir'i anlatırken, kentin mitolojide adı geçen kral Tantalus tarafından ilk kez kurulduğunu, "Smyrna" adını kenti ele geçirmek isteyen bir Amazon kraliçesinden aldığını, Homeros'un doğum yeri olduğunu, depremlerle yıkılmış olan kenti Mark Antonius'un yeniden kurduğunu ve İncil'de sözü edilen yedi kiliseden birinin bu kentte bulunduğunu belirtir⁶⁸; kent çevresindeki tarihî yerleri ve arkeolojik kalıntıları anlatır⁶⁹.

Ancak, bu mitolojik ve tarihî anlatımlarının yanı sıra, İzmir'in XVII. yüzyılın son çeyreğindeki gerçeklerini sunar; kent ve çevresinde üç ay içinde

⁶⁵ Bkz. Uzunçarşılı, ss. 142-45.

⁶⁶ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 201-02.

⁶⁷ Bu bağlamda, İngiliz seyyahların Türk coğrafyasına bakışları için, bkz. Umunç, "The Other Geography", özellikle ss. 725-40.

⁶⁸ Bkz. Le Bruny, ss. 23-26.

⁶⁹ Bkz. *Ayn. es.* S. 23.

otuz bine yakın insanın ölümüne yol açan şiddetli bir veba salgını vardır⁷⁰. Öte yandan, seksen bin civarında nüfusu olan İzmir'in⁷¹ bereketli topraklarından fışkıran zenginliği ve bolluğu şöyle anlatır:

“İzmir çevresindeki bölgeye bakıldığında, büyük bölümüyle burası, incirler, bağlar ve zeytinlerle dolu son derece verimli bir ovardır. Her tarafta, dünyanın uzaktan en güzel manzarasını oluşturan bahçeler ve mesire yerleri görülür. Burada bol bol gıda vardır.”⁷²

Bu zenginliği ile İzmir, “ticaret için tüm Doğu'nun birinci kentidir.”⁷³ İşte, yukarıda da değindiğimiz gibi, De Bruyn da Türkiye ve Doğu Akdeniz ticaretinde Hollanda'nın özellikle İngiltere'ye karşı sağladığı üstünlüğünü İzmir limanında gözlemler ve şöyle der:

“Bizim [Hollandalı] filolar, güçlü konvoyların eşliğinde, yıllardan beri buraya [İzmir limanına] büyük miktarda Hollanda dokumalarını ve başka pahalı malları taşımaktadırlar. Filolar buraya geldiklerinde, deniz kıyısında binlerce kişinin koşuşturduğu görülür, çünkü o gemilerin yüklü olduğu malların bir bölümü, gerek Türkler gerek Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar olarak bu ülke insanların yararınadır [...]. Aynı insan kalabalığı, İngiliz filosu olsa bile, diğer gemiler geldiğinde hiç bir zaman görülmez, çünkü onların gemilerinde kendi yerli mallarından başka hiç bir mal yüklü değildir.”⁷⁴

Aslında, De Bruyn İzmir'in ticaret yaşamını çok iyi gözlemlemiştir. Nitekim, limandan Hollanda'ya ihraç edilen malların çeşitlerini, nereden geldiklerini ve kervanların geliş-gidiş zamanlarını ayrıntılı olarak verir; örneğin, Ermenilerce getirilen İran ipeklileri, Manisa'nın pamuk iplikleri ve

⁷⁰ Bkz. *Ayn. es.* s. 22. De Bruyn'dan yüzyıl kadar sonra (1764-65 yıllarında) İzmir'i ziyaret eden İngiliz seyyah Richard Chandler da kentteki veba salgınlarından söz etmiştir. Bkz. Chandler, ss. 212-25.

⁷¹ Bkz. Le Brun, s. 27.

⁷² Bkz. *Ayn. es.* s. 27: “Pour ce qui regarde le Païs des environs de Smyr ne, c'est en grande partie une plaine fort fertile plantée de quantité de figuiers, de vignes & d'Oliviers; de tous côtez on voit des jardins & des lieux de plaisance, qui font de loin la plus belle perspective du monde. Les Vivres y sont en abondance.”

⁷³ Bkz. *Ayn. es.* s. 27: “la premiere ville de tout le Levant pour le commerce.”

⁷⁴ *Ayn. es.* s. 28: “Nos [Hollandois] Flottes accompagnées de bons convois y [à İzmir] mènent tous les ans une grande quantité de Draps de Hollande, & d'autres riches marchandises, & lors qu'elles y arrivent on voit accourir sur le bord de la mer des milliers de personnes, parce qu'une partie des marchandises dont ces vaisseaux sont chargez sont pour le compte des habitants de ce païs là, tant Turcs que Juifs, Armeniens & Grecs [...]. On ne voit jamais la même affluence de peuple, quand les autres vaisseaux arrivent, non pas même quand c'est la Flotte des Anglois, parce que leurs navires ne sont jamais chargez d'autres marchandises que de celles de leur Nation.”

kaput bezleri, Ankara'dan on altı günde kervanlarla getirilen parlak tiftik ve yünlü mallar, deve tüyü kumaşlar, halılar, kilimler, yatak örtüleri ve palamut, ihraç mallarından bazılarıdır⁷⁵. Bir başka ilginç gözlemi ise, İzmir'de yaşayan ve hepsi Türk kıyafeti giymiş olan Hollandalı, İngiliz, Fransız ve Venedikli tüccarlarla ilgilidir. Sayıca Fransızlar daha çok olmalarına rağmen, ticaretleri çok yetersizdir; Venedikliler sayıca çok azdır ve hemen hemen hiç ticaretleri yoktur⁷⁶. İngilizler ve Hollandalılar da sayıca çoktur ve Hollandalı tüccarlar ikiyeşerli veya üçerli olarak on bir evde oturmaktadırlar⁷⁷.

De Bruyn, Türkiye ile ilgili en ayrıntılı gözlemlerini bir buçuk yıl kaldığı İstanbul'da yapmıştır. Genel olarak, bu gözlemlerinde, çoğu İngiliz seyahatların anlatımlarında çok belirgin olan ve onların Türkiye'ye ve Türk insanına bakış açısını biçimlendiren ön yargılar veya içselleştirilmiş derin bir Türk karşıtlığı yoktur⁷⁸. Ancak, İslamiyete bakışında tamamen ön yargılı ve reddedici bir yaklaşım ortaya koyar. O nedenle, İslamiyetten söz ederken, "Hristiyanlar, Museviler ve putperestler nezdinde daha yararlı gibi görünen [inanç ve düşüncelerin] kötü bir şekilde hazmedilmiş bir montajı,"⁷⁹ ve "saçma öğretiler"den oluşan bir din⁸⁰ olduğunu söyler. Daha da ileri giderek, "Sergius" adlı bir keşişin, kendi öğretileri ile Hz. Muhammed'i yetiştirdiğini⁸¹ ve Kur'an'ın baştan başa "hayaller ve aşırılıklar"la dolu olduğunu bağnazca iddia eder⁸². Her ne kadar anlatımlarında birkaç kez "Müslümanlar" ifadesini kullansa da⁸³ bunun yerine genellikle "Muhammediler" ifadesini tercih eder, çünkü İslamiyeti, Hristiyanlık veya Musevilik gibi semavî bir din olarak değil, Hz. Muhammed tarafından uydurulmuş anlamında "Muhammed'in dini"⁸⁴ veya "Muhammedî inanç"⁸⁵ olarak görür. Ayrıca, Hz. Muhammed'in kişiliğine de yönelik tezyif edici söylemler kullanır⁸⁶. Aslında, De Bruyn'ın İslamiyete ilişkin tüm bu olumsuz söylemleri, kendisinin de birkaç kez açık-

⁷⁵ Bkz. *Ayn. es.* s. 28. Türkiye'nin ihracatında önemli bir emtia olan palamut, dönemin Hollanda dokuma sanayiinde boya hammadesi olarak kullanılıyordu.

⁷⁶ Bu durum, Osmanlı-Venedik Savaşı'nın bir sonucu olabilir.

⁷⁷ Bkz. *Ayn. es.* ss. 35-36.

⁷⁸ Bazı örnekler için bkz. Umunç, "The Other Geography", özellikle ss. 723-40.

⁷⁹ Le Brun, s. 83: "[...] un assemblage mal digéré de ce qui leur a paru de meilleur parmi les Chrétiens, les Juifs, & les Idolâtres."

⁸⁰ *Ayn. es.*, s. 87: "[les] preceptes ridicules."

⁸¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 78 ve 117.

⁸² *Ayn. es.*, s. 79: "[...] toutes les rêveries & toutes les extravagances de l'Alcoran [...]."

⁸³ *Ayn. es.*, örneğin ss. 77 ve 78.

⁸⁴ *Ayn. es.*, s. 77: "[...] la Religion de Mahomet [...]."

⁸⁵ *Ayn. es.*, s. 77: "la foi Mahometane."

⁸⁶ Bkz. *Ayn. es.*, s. 78.

ça belirttiği gibi, 1650'li ve 1670'li yıllar arasında Türkiye'de bulunmuş Paul Rycaut, Jean de Thévenot ve Guillaume-Joeseph Grelot'nun Türkiye ve İslamiyet karşıtı anlatımlarına dayanmaktadır⁸⁷. Ancak tüm bu İslamiyet karşıtı söylemlerin ana kaynakları çok daha önceki yüzyıllara gitmektedir. Günümüz tarihçisi Norman Daniel'in da kapsamlı araştırmalarından görüleceği gibi, İslamiyetin ortaya çıkmasından sonra, bu tür karşıt söylemler, Şamlı Yuhanna (676-749) gibi Ortaçağ Hristiyan ruhbanlığının önde gelen düşünürleri ile başlamış⁸⁸ ve sonraki yüzyıllarda Hristiyan Batı'nın Türkiye ve Türklere yönelik karşıt söylemlerini de kapsayan saldırgan ve karalayıcı bir gelenek haline dönüşmüştür. Bu nedenledir ki Osmanlı döneminde Türkiye'ye gelen her Batılı, aldığı eğitimin ve bu karşıtlık geleneği bağlamında Batı'da yazılmış kitapların etkisiyle, Türkiye'ye, Türk insanına ve İslamiyete karşı hep ön yargılı bir yaklaşım ve düşmanca bir ayrımcılık içinde olmuşlardır. De Bruyn'ın de özellikle İslamiyete bakışı aynı etkinin altında olmuştur.

Ancak, De Bruyn'ın Türk insanına, toplum yaşamına, genel kültürüne, tarihine ve coğrafyasına bakışı, bizzat kendi gözlemlerine dayanmış ve sonuçta onu yer yer romantik değerlendirmelere yöneltmiştir. Örneğin, İstanbul'un konumu ve coğrafyası, daha ilk anda onun üzerinde derin bir izlenim bırakır ve şöyle der:

"Dışarıdan bakılınca, o [İstanbul] bir dünya gibi görünüyor ve bu gök kubbenin altında daha güzel bir manzara bulunabileceğine inanmıyorum"⁸⁹

İstanbul limanının hareketliliği ve güvenli konumuna olan hayranlığını şu sözlerle ifade eder:

"Doğa, [...] hattâ en büyük gemiler için bile, dünyanın en güzel limanını yaratmış."⁹⁰

⁸⁷ Bkz. *Ayn. es.*, [sig. 3r-v] ss. 77, 78 ve 79. Rycaut, 1667 ve 1678 yılları arasında İngiltere'nin İzmir konsolosu idi. İslamiyet ve Türkiye karşıtı *The Present State of the Greek and Armenian Churches* adlı kitabı 1678'de Londra yayınlanmıştır. Jean de Thévenot (1633-1667) ise 1655 ve 1656 yıllarında İstanbul ve İzmir'de bulunmuş ve seyahat notlarının bir bölümü 1665'te yayınlanmıştır; daha sonra Filistin, Suriye, Irak ve İran'a yaptığı seyahati ile ilgili notlarını içeren *Voyages* kitabı, 1674 ve 1684'te II. ve III. Bölümler olarak basılmıştır. 1630'da doğan Guillaume-Joeseph Grelot, seyyah olarak İstanbul'a gelmiş ve *A Late Voyage to Istanbul* adlı seyahatnamesini yazmıştır.

⁸⁸ Bkz. Daniel, ss. 13-20 ve 35-218.

⁸⁹ Le Brun, s. 40: "Elle [İstanbul] paroît par dehors comme un monde, & je ne crois que sous le Ciel on puisse trouver un plus belle vuë."

⁹⁰ *Ayn. es.*, s. 50: "La Nature [...] a fait le plus beau Port du monde, même pour les plus grands vaisseaux."

De Bruyn, Boğaz boyunca yaptığı geziler sırasında kıyılarıdaki saray, köşk ve yalılarından o denli etkilenir ki⁹¹ Boğaz manzarasının da verdiği coşku ile izlenimlerini şiirsel bir dille anlatmaya çalışır:

“İnsan bu büyük kentin limanının ortasında durunca, Doğanın, bu yerin donatımına ve güzelliğine katkı sağlayabilecek her şeyin seçiminde ne denli taraflı davrandığına hayran kalmak için neden var. [...] Muazzam sayıdaki bahçelerin servilerinin ve öteki ağaçlarının yeşilliği, manzarayı oluşturan ve İstanbul’a gelen insanların sanki gözlerini büyüleyen pek çok şeyin hoş karmaşıklığına büyük katkı sağlıyor.”⁹²

Başka deyişle, De Bruyn için, İstanbul, doğanın cömertçe ihsanlarda bulunduğu bir kent⁹³.

De Bruyn’ın en dayanılmaz meraklarından biri, Topkapı Sarayı ve oradaki yaşamdır. Sultan IV. Mehmet’i bir Cuma selamlığında görür; “Doğu’nun bu ulu hakanı”nı sadece atının yanında yürüyen üç veya dört uşak izlemektedir⁹⁴. Topkapı Sarayı’nı uzaktan seyreden De Bruyn, çeşitli köşkların, sık ve yüksek ağaçlarla kaplı bahçelerin süslediği sarayı “büyüleyici” bulur⁹⁵ ve şöyle bir yorumda bulunur: “Bu zenginlik, Osmanlı hükümdarlarının ihtişamını yansıtmaktadır.”⁹⁶ Doğal olarak, cariyeler ve onların yaşamı, De Bruyn’ın en çok merak ettiği husustur, ancak bu konuda anlattıkları, sadece başka seyyahların veya huzura kabul edilmiş elçilerin uydurduğu söylemlere dayanmaktadır⁹⁷.

Türklerdeki güçlü doğa sevgisi ve günümüzdeki ifadesi ile “çevre duyarlılığı,” De Bruyn’ın gözlemlerindeki en ilginç noktalardan birisidir. Tüm köşklar, yalılar ve evler, içinde çeşitli ağaçların ve çiçeklerin yer aldığı ve en

⁹¹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 53-56 ve 70-71.

⁹² *Ayn. es.*, s. 70: “Lors qu’on est au milieu du Port de cette grand ville, on a sujet d’admirer combiné la Nature l’a favorisée dans le choix qu’elle a fait de tout ce qui pouvoit contribuer à la beauté & à l’ornement de sa situation. [...] La verdure des cypres & des autres arbres d’une infinité de jardins, n’aide pas peu à l’agréable confusion d’une infinité d’objets qui se présentent à la vue, & qui enchantent pour ainsi dire les yeux de ceux qui arrivent à Constantinople.”

⁹³ Bkz. *Ayn. es.*, s. 71: “cette profusion des presens de la Nature.”

⁹⁴ *Ayn. es.*, s. 42: “[...] ce grand Monarque de l’Orient [...] n’étoit accompagné que de trois ou quatre Valets de pied qui alloient aupres de son cheval.” De Bruyn, bu gözlemi ile Osmanlı hükümdarının alçak gönüllülüğünü ve halkı ile içiçe olduğunu ima etmektedir.

⁹⁵ *Ayn. es.*, s.76: “un Palais enchanté.”

⁹⁶ *Ayn. es.*, s. 76: “La richness repond à la magnificence des princes Ottomans.”

⁹⁷ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 43-45.

görmekli şekilde düzenlenmiş bahçelerle çevrilidir⁹⁸. Ayrıca, çarşıda kafesler içinde satılan kuşları, insanlar para ile satın alıp serbest bırakmakta ve böylece o kuşların kafeslerde kapalı tutulmasını engellemektedirler. Bazı insanlar da, fırıncılara ve kasaplara para bırakarak, ölümlerinden sonra geride bıraktıkları köpeklerinin beslenmesini ve bakımını sağlamaktadırlar⁹⁹. Bir diğer ilginç örnek ise, Ayasofya'daki mozaik süslemelerindeki insan figürleri kapatıldığı halde, Kutsal Ruh'u sembolize eden güvercine, De Bruyn'ın deyimiyle, "kesinlikle dokunulmamıştır."¹⁰⁰

De Bruyn'ın gözlemleri, tamamen anlama, öğrenme ve istihbarat toplama amaçlıdır. Bu bakımdan, Türk sosyal yaşamının her yönüyle ilgilenmiştir; namaz, namaz vakitleri, ezan, abdest, gusül, sünnet, dönmelerin ve kölelerin durumu, çocuğa ad verme usulü, sokak kavgaları, küfürler, Müslümanlarla Hristiyanların sosyal ve ticarî ilişkileri, hamam ve bedensel temizlik, tuvaletler, haram yiyecek ve içecekler, bayramlar, evlilikler ve boşanmalar, tefecilik, tarikatlar, devlet yönetimi, şeyhülislamın tayini ve yetkileri, kazas-kerlerin ve kadıların yetkileri, kılık kıyafet, gayrimüslimlerin kıyafetleri, cenaze ve defin usulleri, Türk erkek ve kadınlarının fiziksel nitelikleri, yemek usulleri ve çeşitleri, ekmek yapımı, içecek olarak kahve ve şerbetler, spor ve beden eğitimi, okçuluk ve cirit, halk eğlenceleri ve mesireler, suç ve cezalar, asayiş ve denetimler ve toplum yaşamına ilişkin daha birçok yönler başlıca ilgilendiği ve araştırdığı konular olmuştur¹⁰¹.

Ayrıca, XVII. yüzyılda Celalî isyanlarının da olumsuz etkilerine bağlı olarak iç huzurun bozulması, taşra yönetimlerinin zaafiyeti, güvenliğinin yeterince sağlanamaması ve ekonomik zorluklar gibi pek çok nedenler sonucu, eşkıyalık artmıştır¹⁰². İşte dönemin bu sosyal sorunu, De Bruyn'ın da gözlemlerine yansımıştır. Örneğin, hem İzmir'den İstanbul'a kafiyeyle hem de Antalya'dan İzmir'e kervanla karadan seyahat ederken, sık sık eşkıya korkusu yaşadıklarını belirtir¹⁰³.

Sonuç olarak denilebilir ki De Bruyn, Türkiye'deki ayrıntılı ve ilginç gözlemleriyle, Sultan IV. Mehmet ve Köprülüler döneminin ekonomik,

⁹⁸ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 53, 62 ve 70-71.

⁹⁹ Bkz. *Ayn. es.*, ss. 112-13.

¹⁰⁰ Bkz. *Ayn. es.*, s. 40: "[...] St. Esprit représenté en forme de Colombe. Les Turcs n'y ont point touché."

¹⁰¹ Bkz. *Ayn.es.*ss. 42-43 ve 79-151.

¹⁰² Bkz. Uzunçarşılı, s. 292; Celalî isyanlarının nedenleri, etkileri ve sonuçları için, bkz. Akdağ, ss. 355 v.d.

¹⁰³ Bkz. Le Bruyn, ss. 36-38 ve 393-96.

tarihi, kültürel ve sosyolojik görünümünü ve ayrıca Türkiye-Hollanda ilişkilerinin ticarî ve diplomatik yansımasını belgesel nitelikte ortaya koymuştur. Dolayısıyla, onun seyahatnamesi, XVII. yüzyıl araştırmaları için göz ardı edilemeyecek yararlı ve zengin bir kaynaktır.

KAYNAKLAR

I. Metin

Le Bruyn, Corneille, *Voyage au Levant*, Paris: Chez Guillaume Cavalier, 1714.

II. Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara: Bilgi, 1975.
- Bacon, Francis, *Essays*, 1597, The World's Classics Series, London: Oxford UP, 1962.
- Barnett, R.D., "The European Merchants in Angora." *Anatolian Studies*, 24 (1974): 135-41.
- Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor, 1764-1765*. Ed. and abr. Edith Clay. London: The British Museum, 1971.
- Çelikkol, Zeki, Alexander de Groot ve Ben J. Slot, *Lale ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Daniel, Norman, *Islam and the West: The Making of An Image*. Rev. ed. 1960. Oxford: Oneworld, 1997.
- De Groot, A.H., *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
- Israel, Jonathan I. *Empires and Entrepôts: The Dutch, the Spanish Monarchy, and the Jews, 1585-1713*. London: Hambledon, 1990.
- , *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*. 1989. Oxford: Clarendon, 1992.
- , *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806*. Oxford: Clarendon, 1995.
- Langford, Paul, "The Eighteenth Century (1688-1789)." *Morgan*, ss. 352-418.
- Lendering, Jona, "Cornelis de Bruyn", 15 Mart 2008 http://www.livius.org/bn-bz/bruijn/cornelis_de_Bruyn.html.
- Morgan, Kenneth O., ed. *The Oxford Illustrated History of Britain*, 1984, Oxford: Oxford UP, 1996.
- Morrill, John, "The Stuarts (1603-1688)", *Morgan*, ss. 286-351.
- Potter, David, ed. *Foreign Intelligence and Information in Elizabethan England: Two English Treatises on the State of France, 1580-1584*. Vol. 25. Camden Fifth Series. Cambridge: Cambridge UP, 2004.
- Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, 3 vols. 1951-54. Harmondsworth: Penguin, 1971.
- Said, Edward. *Culture and Imperialism*, 1993, London: Vintage, 1994.
- , *Orientalism*, 1978. New York: Vintage-Random House, 1994.
- Trevelyan, G.M. *A Shortened History of England*. 1942. Harmondsworth: Penguin, 1962.
- Umunc, Himmet. "On Her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey", *Belleten*, LXX, 259 (Aralık, 2006): 903-18.

- , “The Other Geography: Representations of the Turkish Landscape in English Travel Writings”, *Belleten*, LXX, 261 (Ağustos, 2007): 721-43.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III, Kısım 2: *XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII.Yüzyıl Sonuna Kadar*. 4. baskı, 1954. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Winstone, H.V.F., *Gertrude Bell*, New York: Quartet, 1978.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HAKSIZLIĞA UĞRAMIŞ VE İZOLE EDİLMİŞ BİR HALK: KIBRIS TÜRKLERİ

SALÂHİ R. SONYEL

Kıbrıs Türklerinin kendi varlıkları ve temel insan hakları için mücadeleleri¹, 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında imzalanmış olan Kıbrıs Sözleşmesi gereğince, adanın geçici olarak İngiliz yönetimine devredilmesinden hemen sonra başlamıştı². Kıbrıs Türkleri, Helen hayranı İngiliz yöneticilerin tutumlarına karşı kendi ulusal, kültürel ve dini inançlarını koruyabilmek için oldukça güç bir görevle karşılaşmışlardı. Bu İngiliz yöneticiler, çoğu kez Kıbrıs Türklerini, kendilerini üstün gören, çığırtkan, saldırgan ve bağnaz Rumların insafına bırakmışlardı. Ayrıca, İngiltere Adayı işgal edince, yabancı boyunduruğu altında yaşamak istemeyen Kıbrıslı birçok Türk Türkiye'ye göçmüştü.

1879 yılı Aralık ayından itibaren kimi Yunan uyrukları Kıbrıs'a yerleşmeye başlamış ve Adanın Yunanistan'la birleşmesini (yani *enosis*'i) sağlamak için, Yunanistan'da 'yurtsever komiteler' kurulmuştu³. 1880 yılı Nisan ayında İngiltere'de, Türklerden nefret eden Liberal Parti önderi William Ewart Gladstone'nun yönetime geçmesi üzerine, Kıbrıs'a göç etmekte olan Yunan uyruklarının sayısı doruğa çıkmıştı⁴. O tarihten sonra Yunanistan, Adaya öğretmenler, doktorlar, papazlar ve kışkırtıcılar göndererek Kıbrıs Rum toplumunu *enosis* akımı için hazırlamaya başlamıştı. Kıbrıs Rumları arasındaki *enosis* kışkırtmaları o kadar artmıştı ki, Kıbrıs Türk toplumunun önderleri, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'e bir şikâyet mektubu

¹ Bkz. S. R. Sonyel: *The struggles of the Turkish people of Cyprus* (Kıbrıs Türk Halkının Mücadeleleri), Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayını, Londra, 1995.

² Kıbrıs Sözleşmesi için bkz. İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office), Sömürgeler Bakanlığı (Colonial Office) belgeleri CO 67/22; Buyruldu (*Command Paper*) 2057; Turkey No.36 (1878); İngiltere Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) belgeleri, FO 371/ dosya 2789: Sir Austen Layard'dan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 31.5.1878; Parlamento Belgeleri (*Accounts and Papers*), CIX; Buyruldu 9088; FO 371/9897/ C 19180: J. W. Headlam-Morley ile W. J. Childs'ın gizli andacı, Londra, 4.12.1924; ayr. bkz. J. C. Hurewitz: *Diplomacy in the Near and Middle East* (Yakın ve Orta Doğu'da Diplomasi), c.II, New Jersey, 1956, s. 188 vd.

³ George Hill: *History of Cyprus* (Kıbrıs Tarihi), c.IV, 1952, s.496.

⁴ Sömürgeler Bakanlığı CO 67/12 ve 18: Biddulph'dan Salisbury'ye yazı, Lefkoşa, 1.5.1889 ve Biddulph'dan Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 10.1.1881.

göndermiş, ama İngilizler bu soruna pek önem vermemişlerdi⁵. Bu sırada, Yunan uyruklularının Kıbrıs'a akını ve Rum papaz ve öğretmenlerinin *enosis* kışkırtmaları sürüyordu⁶.

1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca, Osmanlı topraklarını bölmeyi amaçlamış olan İngiltere ile Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ni kendi ittifaklarına almaya karşı çıkmaları sonucunda Osmanlılar, Almanya ve Avusturya ile ittifak kurmak zorunda kalmış; bunun üzerine İngiltere, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı kendi egemenliğine katmıştı. Dünya savaşı Kıbrıs Türkleri için büyük bir felâket olmuştu. Kimileri Osmanlı yurttaşı oldukları için düşman sayılarak Adayı terketmeye zorlanmış; kimi Türk önderler ise Girne ve Lârnaka kalelerinde hapsedilmişlerdi⁷. İngiltere, Yunanistan'ı kendisinden yana savaşa sokmak için 1915'te Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi önermiş, ama Alman yanlısı olan Yunan kralı ile yönetimi buna karşı çıkmış; Kıbrıs Türkleri ise protestolarda bulunmuşlardı⁸.

Osmanlı yönetiminin bu savaşta yenilgiye uğratılmasından ve 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nın imzalanmasından sonra, Mustafa Kemal (Atatürk)'in başlatmış olduğu Kurtuluş Savaşı döneminde Kıbrıs Türkleri oldukça tehlikeli günler yaşamış; Ada Rumları ise *enosis* kışkırtmalarını sürdürmüşlerdi⁹. 1923 yılı Temmuz ayında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kıbrıslı Türk, Türk yönetiminin Adada yeniden kurulamayacağını anlayarak Anadolu'ya göç etmişlerdi¹⁰. Öte yandan İngiltere, 10 Mart 1925'te Kıbrıs'ı Kraliyet Sömürgesi ilân etmiş¹¹; o sıralarda Yunanistan'dan Adaya birçok öğretmenler gelmesine izin vermişti. Bu öğretmenler, Adanın her yanında İngilizlere ve Türklere karşı Helenizm propagandası yapıyorlardı. Bu propagandanın etkisi olarak Kıbrıslı birçok Rum, 1931 yılı Ekim ayında Adanın her yanında olaylar çıkarmış; İngiliz valisi Sir Ronald Storrs'un ikametgâhını yakmışlardı¹². Bu sırada bazı kişiler yaşamla-

⁵ Parlamento Belgeleri (*Accounts and Papers*), ZHC 1,4465,1882; Buyruldu (*Command*) 3384: Biddulph'dan Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 21.4.1882, ilişkide, Müslüman (Türk) toplumundan dilekçe, 17.4.1882. Bu dilekçe Müftü Esseyid Ahmed Asım ve kimi milletvekillerince imzalanmıştı.

⁶ CO 67/124/26615: Haynes Smith'den Chamberlain'e gizli yazı, Trodos, 4.8.1900.

⁷ Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi: *A chronology of the Cyprus problem, 1878-1980*, (Kıbrıs Sorununun Kronolojisi), Lefkoşa, 1980, s. 17.

⁸ CO 67/50520: Clauson'dan Sömürgeler Bakanlığı'na gizli telgraf, Lefkoşa, 2.11.1915.

⁹ CO 67/202/20544: M. İrfan ve A. Sait'ten İngiliz Yüksek Komiserine gizli mektup, Lefkoşa, 11.4.1921.

¹⁰ Pierre Oberling: *The road to Bellapais* (Balabayı'sa Giden Yol), New York, 1982, s. 53.

¹¹ *Cyprus Gazette Extraordinary* (Kıbrıs Gazetesi, özel sayı), no. 1.

¹² Hill, *a.g.e.*, s.414; *The Times*, Londra, 23.10.1931.

rını yitirmiş; olaylardan sorumlu olanlar tutuklanarak sürgün edilmişlerdi¹³. Bu olaylardan sonra İngilizler Adada bir baskı rejimi uygulamaya başlamış; bundan Kıbrıs Türkleri de zarar görmüştü¹⁴.

1950 yılına gelindiğinde, Kıbrıs Rumları Adadaki aşırılıklarını ayyuka çıkarmış¹⁵; Kıbrıs Türklerine karşı aşağılama, haksızlık ve ayrımcılık kampanyası başlatmışlardı¹⁶. Bu sırada *enosis* akımı, Muskos adlı bir piskoposun Başpiskopos Makarios III. unvanıyla 20 Ekim 1950'de başpapaz olması ve 'anayurt' olarak tanımladığı Yunanistan'la ilhak (*enosis*) andı içmesiyle doruğa çıkmıştı¹⁷. Makarios ve Yunan ordusunda albay olan Kıbrıs Rum kökenli gaddar ve maceracı Yeoryios Grivas, İngilizleri Kıbrıs'tan çıkarmak, Türkleri sindirmek ve güç kullanarak *enosisi* gerçekleştirmek amacıyla EOKA tedhiş örgütünü kurmuşlardı. 1 Nisan 1955'te, Makarios'un ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin takdisi ve malî yardımıyla, Adada, EOKA tarafından kanlı bir tedhiş dönemi başlatılmış; bu dönemde Kıbrıs Türkleri de çok ıstırap çekmiş ve birçok yakınlarını yitirmişlerdi¹⁸.

Dört yıl kadar süren kanlı bir boğuşmadan sonra, 16 Ağustos 1960'ta Zurih ve Londra Antlaşmaları gereğince ve Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın güvencesi altında, Adada Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında bir ortaklık yönetimi kurulmuştu. Ancak bu yönetimde Kıbrıs Rumları aktif, Kıbrıs Türkleri ise pasif ortaklar biçimine getirilmiş ve anayasal hakları gaspedilmeye başlanmıştı¹⁹. Bu nedenle ortaklık cumhuriyetinin ömrü kısa olmuş; öte yandan, Yunanistan'daki cuntadan yardım gören Kıbrıs Rum önderleri, Ada Türklerini büsbütün ortadan kaldırmak için korkunç Akritas planını uygulamaya başlamışlardı. 21 Aralık 1963'te Rum çeteleri ve EOKA tedhişçileri

¹³ *Command* (Buyruldu) 4045: 1931 yılı Ekim ayında Kıbrıs'ta kaydedilen olaylar. FO 371/ 15956 /C 2760: Sömürgeler Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 98555/2, ilişikte CO 4045, Mart 1931; bkz. *Nuova Angolegia*, Mayıs 1932.

¹⁴ Oberling, *a.g.e.*, s. 33 vd.

¹⁵ FO 371/1951/C 6403: Sömürgeler Bakanlığı'nın, 'Kıbrıs'ta İngiliz siyaseti' konulu gizli andacı' Eylül 1935; FO 371/9897/C 19108: Atina'daki İngiliz I. sekreteri J. G. Tahourdin'in 22.12.1947'de kaleme aldığı 'Kıbrıs siyaseti' konulu andacıyla ilgili Sömürgeler Bakanlığı gizli mektubu, FO 371/5219/E 14338: 15.11.1920'de, Avam Kamarası'nda bir soruya Yarbay Amery'nin yanıtı; ayr. bkz. Hill IV, s.488.

¹⁶ Kıbrıs Türk Enformasyon Dairesi: *Cyprus - the problem, in the light of truth* (Gerçeğin Işığında Kıbrıs sorunu), Lefkoşa, Eylül 1967.

¹⁷ 'Chronology of the Cyprus conflict' (Kıbrıs Anlaşmazlığının Kronolojisi) *Turkish News*, Londra, 1.2.1979, s.23.

¹⁸ S. R. Sonyel: *The Turco-Greek Conflict* (Türk-Grek Anlaşmazlığı), Londra, 1976, s. 70 vd. Nancy Crawshaw: *The Cyprus revolt* (Kıbrıs İsyanı), Londra, 19, 78, s. 13.

¹⁹ Sonyel: *The struggles of the Turkish people...*, *a.g.e.*, s. 41 vd.

adanın her yanında Türklere saldırmaya başlamış; Batı Dünyası'nın gözleri önünde, Kıbrıslı Ortodoks Hristiyanların önderi Makarios, Kıbrıs Türklerine karşı Rumları tedhiş, cinayet, korkutma, yakma, ırza geçme ve soykırım usulleri kullanmaya kışkırtmıştı. Bunun sonucu olarak birçok Türk köyleri yıkılıp yakılmış; Türk köylüler öldürülmüş veya köylerinden kaçmaya zorlanmıştı. 30.000 kadar Kıbrıslı Türk evsiz göçmenler durumuna düşürülmüştü²⁰. Bu olaylar sırasında birçok masum sivil Türk halkı, kadın ve çocuklar öldürülmüş; birçokları yaralanmış; kimileri kendi evlerinde vurulmuş; ötekiler ise Rumların yaptığı temizleme hareketleri sırasında kaçırılmış ve bir daha da görülmemişlerdi.

Rum/Yunan aşırılıklarından amacın Kıbrıs Türklerini imha etmek olduğu anlaşılıyordu. Makarios'un 1974 yılı Kasım ayında New York'ta İtalyan gazeteci Oriana Falaci'ye verdiği demeç bunu açıkça göstermektedir. Başpaz şöyle demişti: 'Bir gün, İoannidis (daha sonra Yunanistan'daki cuntanın önderi Tuğgeneral), Nikos Sampson'la birlikte, Kıbrıs sorununa ebediyen son verecek bir proje önermek için beni görmeye geldiler. İoannidis elimi saygıyla öptü ve bana şunları söyledi: "Mutlu önder, projem şudur: Adanın her yanındaki Türklere aniden saldırarak onları son kişiye kadar elimine etmek..."²¹. Makarios bile bu şeytanî plan önünde ürpermiş olduğunu daha sonra anlatmıştı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri Ada Türklerinin insan haklarının ihlâl edilmiş olduğunu Türkler iyi bilir; ancak Rum/Yunan ikilisinin propagandaları nedeniyle uluslararası toplum bunu pek iyi bilmez; çünkü Rumlarla Yunanlıların Kıbrıs Türklerine yapmış oldukları kötülöklere karşı gözleri kapalıdır. Uluslararası toplum halâ güneydeki Kıbrıs Rum devletini mülga cumhuriyetin yönetimi olarak tanımayı sürdürüyor. Rum/Yunan ikilisinin 1963, 1967 ve 1974'te yaptıkları, Kıbrıs Türklerine karşı bir soykırım deneyinden başka bir şey değildir ve 12 Ocak 1951'de Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından 260A sayılı kararla onaylanmış olan Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Konvansiyonu'nun kapsamına girer.

Makarios, 4 Eylül 1962'de kendi doğum yeri olan Panaya köyünde yaptığı konuşmada şöyle demişti: 'Helenizmin korkunç düşmanı olan Türk

²⁰ BM Genel Sekreteri U Thant'ın raporu: S/8285, 8.12.1967; ayr. bkz. 'Birth of the Turkish Federated State of Northern Cyprus in blood and tears' (Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kan ve gözyaşları arasında kuruluşu) *Special News Bulletin*, c.32, no. 4117, Lefkoşa, 13.10.1979.

²¹ Kıbrıs Türklerini imha etmek amacı güden oldukça gizli Akritas planı, *Patris*, Lefkoşa, 21.4.1966.

soyunun bir bölümünü oluşturan bu küçük (Kıbrıs) Türk toplumu defedilmedikçe EOKA kahramanlarının görevi asla sona ermiş sayılmayacaktır²². Yine Makarios, 26 Mayıs 1965'te Dipkarpaz'da yaptığı konuşmada Türkleri soykırımla şöyle tehdit etmişti: 'Ya tüm Kıbrıs Yunanistan'la birleşecek veya baştan başa yanacaktır (holokost olacaktır)... Ulusal emellerimizin yolu güçlüklerle dolu olabilir; ancak ilhak (*enosis*) olan hedefimize diri veya ölü olarak ulaşacağız²³. 1958 yılı yazında İngiltere Başbakanı Harold Macmillan, 'cinayet işlemek ve cinayet işlenmesini kışkırtmak' suçundan sanık olarak Makarios'un yargılanmasını destekliyordu; ancak İngiltere Başsavcısının yasal kanıt olmadığı görüşünü öne sürmesi üzerine bundan vazgeçmişti²⁴.

Rumların 1963 yılı Aralık ayında anayasa düzenini yıkmaları üzerine yönetimden çıkarılmış olan Türkler kendi ayrı yönetimlerini kurmuşlardı. Rumlar ise, Kıbrıs Cumhuriyeti yönetimini bir darbeyle ele geçirmiş; Kıbrıs anayasası ve uluslararası antlaşmaları çiğnemiş; uluslararası toplum ise Rum yönetimini Kıbrıs Cumhuriyeti hükümeti olarak tanımayı kendi çıkarları için uygun bulmuştu. Bu gelişmeler, Kıbrıs Türkleriyle Rumları arasında kesin ve nihai bir anlaşmaya varılmasını bugüne kadar engellemiştir. Böylelikle Güney Kıbrıs Rum yönetimi 'Kıbrıs yönetimi' olarak tanınmış olmanın avantajlarından yararlanırken ve Kıbrıs Türklerinin ekonomisi sarsılmış Rum ekonomisi gelişmiştir, çünkü Rumlar, Kıbrıs'a tahsis edilmiş olan tüm yardımlardan, hatta Kıbrıs Türklerine tahsis edilmiş olan yardımlardan yararlanmışlardır ve hâlâ yararlanmaktadırlar. Türkler ise, tabanca nam-lusu altında, ortaklık devletinden çıkarıldıktan sonra her türlü insan haklarının yoksun bırakılmışlardır.

Kıbrıs Türklerinin, Rumlarla Yunanlıların neden olduğu korkunç bir felâkete nasıl maruz kalmış oldukları ilerideki kuşaklar tarafından daha etraflıca anlatılacaktır. Onları bu feci felâketten, 20 Temmuz 1974'te, Türkiye'nin, 1960 Antlaşmaları gereğince Kıbrıs'a yapmış olduğu askerî müdahale kurtarmıştır. Bu müdahale, Atina'daki Yunan cuntasının, Adadaki askerî güçlerini kullanarak ve kimi Kıbrıslı Rumların da işbirliğiyle, 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı yapmış olduğu askerî darbeyi izlemişti.

²² Andrew Faulds (ed.): *Excerpta Cypria for today - a source book on the Cyprus Problem* (Kıbrıs sorunuyla ilgili bir kaynak - bugünün Excerpta Cypria'sı) Londra 1988, s.47.

²³ Pierre Oberling: 'The Cyprus Tragedy' (Kıbrıs Felâketi), *New Cyprus* Mayıs 1990, s. 37.

²⁴ CO 926/639; S. R. Sonyel: 'Wanted for murder' (cinayet suçundan dolayı isteniyor), *Impact International*, c. 20, no. 5, Londra, 9-22.3.1990, s. 8-9.

Ancak Türkiye'nin bu müdahalesi, kimi bilgisiz kişilerin iddia ettiği gibi 'işgal' değildi; statükoyu yeniden kurmak için Kıbrıs Antlaşmalarının kendisine vermiş olduğu müdahale hakkına dayanıyordu. Yunan darbesi sırasında birçok Kıbrıslı Rum ve Türk öldürülmüş; birçokları da evlerini terketmek zorunda kalmışlardı. 1975'te yapılan Viyana Antlaşmasıyla her iki yan, Türklerin kuzeyde, Rumların da güneyde barındırılmalarını kabullenmişti. Bugün halâ Kuzey Kıbrıs'ta bulunan Türk askerlerinin görevi, Rum/Yunan ikilisinin ada Türklerine yeniden saldırmasını önlemektir.

Adadaki iki toplumun 1974 yılı Temmuzundan beri etkin biçimde ayrılmış olması, Kıbrıs Türklerine barış ve güven içinde yaşama fırsatı vermiş; ileride federal bir yönetim sistemi kurulur ümidiyle, 1975'te Kuzey Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurmuşlardı. Ancak ümit ettikleri olmayınca, 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet (KKTC)'ini kurmuşlardı. Türkiye'nin müdahalesinden sonra toplumlararası çatışmalar sona ermiş ve her iki toplum da, kendi ayrı bölgesinde, eşit esaslara göre yaşam sürmeye başlamıştı. Ancak bu yanlış anlaşılmasın: Yunan ve Kıbrıs Rum cephesi, dünya kamuoyunu, 'Türkiye'nin müdahalesiyle cehenneme dönmüş olan Kıbrıs'ın bu müdahaleden önce cennet olduğuna' inandırmayı başarmıştır.

15 Mayıs 1980'de, o sırada Kıbrıs Rum yönetiminin Dışişleri Bakanı olan Nikos Rolandis, Limasol'daki Lyons kulübünde yaptığı konuşmada şu iddiada bulunmuştu: 'Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin, en küçük ve yansız ülkelerden birisine karşı girişmiş olduğu işgalle yaratılmıştır'²⁵. Bu demecin gerçeğe hiçbir ilişkisi yoktur. Kıbrıs Rumlarının propaganda örgütü, bu denli görüşleri kasten öne sürmede başarılı oluyor ve böylelikle, Yunanlılarla Rumların önderlerinin yüzyıldan daha fazladır girişmiş oldukları suçlu ve hatalı politikalarını örtbas etme amacını güdüyor. Rumlar, Kıbrıs sorununa ve şimdiki duruma 1974 olaylarının neden olduğuna dünyayı inandırmakla, eski Kıbrıs Rum Cumhurbaşkanı Sapiros Kiprianu'nun 'mutlu günler' olarak tanımladığı 1974 yılı öncesi günlerine dönmeyi umuyorlar. O günler Türkler için hiç de mutlu değildi, çünkü Adanın her yanına serpilmiş ve izole edilmiş küçük bölgelerde Rumların insafına bırakılmışlardı.

Kıbrıs Rum yönetimi, Türkiye'nin Adaya tümüyle siyasî ve askerî nedenlerden ötürü müdahale etmiş olduğuna uluslararası toplumu inandırmaya çalışıyor. Ancak, Türkiye'yi müdahalede bulunmaya sevk etmiş olanın,

²⁵ Rum Enformasyon Dairesi, resmi basın bülteni no.6, 15.5.1980 Lefkoşa, 16.5.1980.

Kıbrıs Türklerinin insan haklarının 11 yıldan fazladır Rumlar tarafından açıkça çiğnenmiş olduğundan söz etmiyor ve siyasî bir çözüm yokluğunda, Adadaki Türk askerî güçlerinin varlığının, Kıbrıs Türklerinin insan haklarının tek garantörü olduğunu görmezlikten geliyor. 1960'ta kurulmuş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmış olan Rumların başlıca amacı, Ada Türklerinin dış ülkelerle siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel ve sportif ilişkiler kurmasını engellemek ve onları yetkisiz bırakarak Rum taleplerine boyun eğmeye zorlamaktır. Kıbrıs Türklerine uygulanmakta olan ambargolar arasında şunlar da vardır: Uluslararası forumlarda temsil edilmelerini önlemek; Kuzey Kıbrıs'a direkt uçuşları engelleyerek dış ülkelere seyahatlerini ve bu ülkelerle ilişki kurmalarını önlemek; Kuzey Kıbrıs tarım ürünlerinin ihracatına engel olmak. Bunlara ek olarak, Kuzey Kıbrıs'la dış ülkeler arasındaki ticaret ve turizmi kısıtlamak; kültür ve spor sahalarındaki ilişkileri engellemek; akademik sahada dış ülkelerdeki bilim kuruluşlarıyla işbirliğini sekteye uğratmak²⁶.

Kıbrıs Türkleri, BM Genel Sekreterinin arabuluculuk görevleriyle Kıbrıs sorununda kesin bir uzlaşmaya varılması gayretlerini daima desteklemiş; yıllarca süren BM görüşmelerine katılmıştır. Ancak, Kıbrıs Rumları, siyasî eşitlik ve iki bölgeyi federasyona dayalı bir çözüm istemediklerini açıkça belirtmişlerdir. Onların, BM tarafından çeşitli tarihlerde öne sürülmüş olan önerileri reddetmiş olmaları, Kıbrıs Rum önderlerinin inadını gösterir. Gerçek durum bu iken, Kıbrıs Rum yanı, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasını kesinlikle istediğine dair tüm dünyayı şaşılacak biçimde inandırmış ve Kıbrıs Türk yanını, tüm görüşmelerde inatçı olarak göstermiş; böylece, Kıbrıs Türklerinin dünyaca izole edilmesine neden olmuştur.

Kıbrıs Türklerinin izole (tecrit veya soyutlama) edilmiş olmasında başlıca rolü Kıbrıs Rum yönetimi oynamakla birlikte, uluslararası toplum da, Kıbrıs Rum hükümetini tüm Kıbrıs'ın yasal yönetimi olarak tanıyarak bu aldatmacaya katılmıştır. Bu da, Kıbrıs Türklerine empoze edilmiş olan izolasyonun neden etkili olduğunu gösterir. Gerçekte, BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs Türklerine bu denli kısıtlamalar getirici herhangi bir karar almamıştır. Buna karşın Güney Kıbrıs Rum yönetimi, Yunanistan'ın da yardımıyla AB'yi aldatarak veya tehdit ederek, Kıbrıs Türklerine empoze edilmiş olan ambargonun sürmesini ve bölünmüş bir Ada olan Kıbrıs'ın AB'ye üye ol-

²⁶ KKTC Kamu İlişkileri Dairesi: *The inhuman isolation of the Turkish Cypriot People* (Kıbrıs Türk halkının insanlık dışı izolasyonu), Lefkoşa (tarihsiz).

masını sağlamıştır. Türkiye'nin sözde dostları olan AB ve NATO'nun suç ortaklığı ve desteğiyle, Kuzey Kıbrıs'ın, kötü niyetle, gereksizce ve haksızca bloke edilmiş olması Ada Türklerine ciddi ve acı biçimde ıstırap çektirmektedir. Ancak, Kıbrıs Türk önderleri ve Türkiye, Ada Türklerinin ulusal kimliklerini korumaya ve onların kendi kendilerini yönetmelerine yardımcı olmaya kesinlikle kararlıdırlar²⁷.

AB, geçmişte vermiş olduğu birçok sözlere karşın, Kuzey Kıbrıs Türklerinin gereksinimlerini de dikkate almadan, Güney Kıbrıs Rum bölgesini üye olarak kabullenmeye yasal açıdan hiçbir hakka sahip değildir. AB önderleri, KKTC yönetiminin 11 Ekim 1989'da New York'ta BM Genel Sekreterince, Kıbrıs sorununun çözümü için önemli prensipler öne sürmüş olduğunu biliyordu. Bu prensipler şunlardı: BM'nin 649 sayılı ve 12 Mart 1990 tarihli kararıyla da teyit edildiği gibi, Kıbrıs'ın egemenliğinin kuruluşuna ortak olan, siyasî açıdan eşit iki halkın varlığı tanınmalı; onların ayrı ayrı olarak self-determinasyon hakkına sahip olduğu kabullenmeli; her halkın kültürel, dinî ve ulusal kimlikleri tanınmalı; birbirlerinin varlığına, bütünlüğüne ve siyasî eşitliğine saygı gösterilmeli; güce ve şiddete başvurulmamalı; görüşmelerin barışçı amaçları için her iki yanın siyasaları, pozisyonları ve hareketleri hizaya getirilmeli; bunlara karşıt olacak hareketlerden kaçınılmalı; yeterli ve etkin garantilere dayalı iki bölge, iki toplumlu bir federasyon kurulmalı.

Rumlarla Yunanlılar, işlerine gelmediği için bu koşulları kabule yanaşmıyorlar; dolayısıyla, Kıbrıs Türkleri birçok kısıtlamalara tabi tutulurken, Kıbrıs Rumları, 1963'te bir darbeyle ele geçirmiş oldukları 'Kıbrıs Cumhuriyeti yönetimi' rütbesinin getirdiği tüm yararların zevkini tatmayı sürdürüyorlar. Birçok yabancı gazeteci ve politikacılar, yazı ve söylevlerinde, Kıbrıs Türklerine empoze edilmiş olan izolasyonun adaletsizlik olduğunu ve kaldırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak, izolasyonun sürmesinden yarar sağlayan Kıbrıs Rum tarafı buna yanaşmıyor. BM'nin gayretleri de bir sonuç getirmemiştir. Dört yıldan fazla bir süreden beri sürmekte olan son BM görüşmeleri, 31 Mart 2004'te Annan planının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Kıbrıs'taki iki halkın siyasî eşitliğine dayalı yeni bir ortaklık sistemi içeren bu plan gereğince taraflar arasında bir uzlaşmaya varılmış olduğu izlenimi yaratılmıştı. Bu plan, 24 Nisan 2004'te, aynı zamanda iki taraf arasında ayrı ayrı olarak yapılan referandumlara sunulmuştu. Oylama sonunda

²⁷ S. R. Sonyel: 'Support North Cyprus call' (Kuzey Kıbrıs'ı Destekle), *Arabia*, c.4, no.40, Aralık 1984, s.23.

Kıbrıs Rumlarının yüzde 76'sı planı reddetmiş; Kıbrıs Türklerinin yüzde 65'i ise planı onaylamıştı. Kıbrıs Rum tarafının bu olumsuz yanıtı, Kıbrıs Rum önderleriyle halkının, Ada Türkleriyle iktidar paylaşımı yapmaya hazır olmadıklarını göstermiş; hangi tarafın çözümden yana veya çözüme karşı olduğunu ortaya koymuştur²⁸.

Halk oylamalarından sonra, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 28 Mayıs 2004'te Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporunda²⁹, referandumların, Kıbrıs Türklerinin baskıya ve izolasyona tabi tutulmasını destekleyen mantığın artık ortadan kalkmış olduğunu kanıtladığını kaydetmiş ve uluslararası topluma, Kıbrıs Türklerini izolasyona tabi tutarak onların gelişmelerini engelleyen gereksiz kısıtlamaların kaldırılmasını salık vermişti. Buna ek olarak, Avrupa Dışişleri Bakanları Konseyi, 26 Nisan 2004'te şu önergeyi kabullenmişti: 'Kıbrıs Türk halkı kendi geleceğinin AB'yle birleşmeye dayanmak olduğunu açıkça belirtmiştir. Konsey, Kıbrıs Türk halkının ekonomik kalkınmasını cesaretlendirerek, Türk toplumunun izolasyonuna son vermek ve Kıbrıs'ın yeniden birleşmesine yardımcı olmak kararındadır'.

Bunu takiben, 7 Temmuz 2004'de AB komisyonu, Kıbrıs Türklerinin izolasyonunu sona erdirmek amacıyla bir yardım paketi önerisinde bulunmuş; KKTC ile doğrudan (direkt olarak) ticaret yapılabilmesini sağlamak için 259 milyon Euro tutarında malî yardım yapılmasını önermişti. Ancak Kıbrıs Rumlarının engelleyici taktikleri nedeniyle, AB Dışişleri Bakanları Konseyi, 27 Şubat 2006'da, sadece Mali Yardım Kurallarını onaylamakla yetinmişti. AB'nin bu kararı Kıbrıs Türklerinin beklediği gibi olmamıştı çünkü Türkler, AB ile doğrudan doğruya ticarî ilişkiler kurmayı ümit ediyorlardı. Ancak Kıbrıs Türkleri için hayati önemi olan doğrudan (direkt) ticaret kuralı hâlâ askıdadır. Bu arada, Türkiye'nin, tüm kısıtlamaların her iki taraf arasında büsbütün kaldırılmasıyla ilgili olarak 30 Mayıs 2005'te yapmış olduğu öneri Kıbrıs Rum yönetimi tarafından derhal reddedilmişti. Türkiye, ayrıca, Kıbrıs Rumları KKTC'ye uygulanan uluslararası kısıtlamaları kaldırırrsa, kendi deniz ve hava limanlarını Rumlara açmaya hazır olduğunu 24 Ocak 2006'da açıklamışsa da, bu konuda hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

KKTC yönetimi de, ortadaki çıkmazı kaldırmak ve iki halk arasında güveni yeniden kurmak için çeşitli önlemlere başvurmuş; ama Kıbrıs Rum

²⁸ *New Cyprus*, c. 1, no. 7, Ağustos 1985, s. 7.

²⁹ S/2004/437.

tarafının olumsuz davranışları yüzünden bu inisiyatifler henüz bir sonuç vermemiştir. Son olarak, KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talât, BM'nin de gayretleriyle, Rum yönetimi başkanı Tasos Papadopoulos'la, BM temsilcisinin varlığında bir görüşme yapmış; her iki önder 5 prensip üzerinde anlaşmaya varmıştı. Bu prensiplerden biri de, Kıbrıs sorununa, siyasi eşitliğe dayalı, iki bölge, federal bir çözüm bulunması idi³⁰. Ancak bu görüşme de bugüne kadar olumlu bir sonuç getirmemiştir, çünkü Rumlar, Türkiye'nin AB'ye üye olmasıyla ilgili görüşmelerden kendileri için yarar sağlamak ümidine kapılmışlardır.

Öte yandan, Kıbrıs sorununa henüz bir çözüm bulunmamasına ve bu duruma Kıbrıs Rum kesiminin neden olmasına karşın, Güney Kıbrıs, 1 Mayıs 2004'te AB'ye haksızca üye olarak kabul edilmişti. Uzun bir süreden beri AB, Kıbrıs sorununa karışmama politikası izlemişti³¹. Dolayısıyla, 1990'dan önce, bölünmüş bir Kıbrıs, AB üyeliği için aday olamazdı, çünkü Kıbrıs sorunu çözülmemiş bir problem haline gelmişti ve AB için oldukça güç bir sorundu. Ayrıca, Kıbrıs anlaşmazlığının dış aktörlerinden Yunanistan, AB'nin üyesiydi; Türkiye ise AB'yle ilişki kurmuş müstakbel bir üye olarak görülüyordu³². Buna karşın, Güney Kıbrıs, 3 Temmuz 1990'da AB üyeliği için tüm Kıbrıs adına başvuruda bulunmuştu. AB komisyonu 30 Haziran 1993'te yayımladığı bir kararla Rumların üyelik dilekçelerini onaylamış ve Adanın ileride AB'ye üye olmasına yol açacak görüşmelerin başlamasını emretmişti. Komisyon, bu görüşmelerin Kıbrıs sorununa da bir çözüm getirmesini ümit ediyordu³³. Ancak AB, 1994 yılı Haziran ayında tutumunu çarpıcı biçimde değiştirerek, Güney Kıbrıs'la üyelik görüşmeleri yapmak kararını almıştı. AB'nin bu konudaki görüşünü değiştirmesi, Yunanistan'ın, 24-25 Haziran 1994'te Korfu'daki zirve konferansı sırasında AB'ye uyguladığı baskıydı. AB'nin bu yeni kararı, 1994 yılı Aralık ayının sonunda yapılan Essen zirve konferansında onaylanmıştı.

³⁰ Kamu İlişkileri Dairesi, KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı, Lefkoşa, tarihsiz.

³¹ Heinz Kramer: 'Regional conflict resolution: the Cyprus problem and European Security' (Bölgesel Anlaşmazlıkların Çözümü; Kıbrıs Sorunu ve Avrupa'nın Güvenliği), *Survival* The IISS Quarterly, Sonbahar, 1996, s. 25.

³² John Redmond: *The next Mediterranean enlargement of the European Community* (Avrupa Toplumu'nun Gelecekteki Akdeniz Genişlemesi), Aldershot, 1993, s. 96.

³³ 'EU and Cyprus: an expert view' (AB ve Kıbrıs: bir uzmanın görüşü), hukuk uzmanı Profesör M. H. Mendelson'un, 'Kıbrıs Cumhuriyetinin' AB'ye sunmuş olduğu üyelik dilekçesiyle ilgili görüşleri, Lefkoşa, Ağustos 1997, s. 22.

Böylelikle, o sırada AB başkanlığı yapan Yunanistan, Güney Kıbrıs'ın üyelik dilekçesi de görüşülmezse, Avusturya ve İskandinavya devletlerinin üyeliklerini ve Türkiye-AB gümrük birliği antlaşma tasarılarını onaylamama tehdidiyle ve yetkilerini kötüye kullanarak, emeline nail olmuştu³⁴. AB, tek yanlı davranışı ve müdahaleleriyle, Kıbrıs sorununun çözümü için yapılmış olan önerileri altüst etmekle kalmamış; Kıbrıs Türklerinin siyasi ve eşit bir toplum olarak varlığını ve kendi geleceklerini saptama hakkını çignemiştir. AB bu tutumuyla, Kıbrıs Rum yanını daha inatçı olmaya körüklemiş ve Kıbrıs sorununun çözümünü daha da güçleştirmiştir³⁵. Dolayısıyla, AB, Kıbrıs sorununda taraflardan biri haline gelmiştir ve Rum/Yunan savını desteklemektedir³⁶.

AB'nin bu tutumu Kıbrıs Türkleri tarafından iyi karşılanmamıştır. KKTC yönetimi, 12 Temmuz 1990'da AB'ye gönderdiği yazıda, Rumların AB'ye üye olma dilekçelerinin yasal olmadığını öne sürerek bunun kabul edilmemesini istemiş³⁷; bu dilekçenin, Garanti Antlaşması'nın 2. maddesine ve Kıbrıs Anayasasının 185. maddesine ters düştüğünü; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye ile Yunanistan'ın da üye olmadığı herhangi bir siyasi veya ekonomik birliğe katılamayacağını belirtmişti³⁸. Ancak AB bu görüşe tepki göstermemiş; sadece, AB Dışişleri Konseyi, 6 Mart 1995'te yayımladığı bildiride, Kıbrıs'ın AB'ye üye olmaya lâayık olduğunu ve pek yakında 'Adanın' üyeliğinin kabul edileceğini; 'Kıbrıs'ın AB üyeliğinin, Adadaki iki topluma güvenlik ve gönenç getireceğini; Kuzey Kıbrıs için pek yararlı olacağını ve Adaya barış ve uzlaşma getireceğini' iddia etmişti³⁹. Ama tüm bu tantanalı

³⁴ Clement H. Dodd: *The Cyprus issue - a current perspective* (Şimdiki Perspektif İçinde Kıbrıs Sorunu), Eothen Basımevi, İngiltere, 1995, s. 18.

³⁵ Heinz-Jürgen Axt: 'Cyprus and the EU' (Avrupa ve Kıbrıs), *Looking into the future of Cyprus-EU relations* (Kıbrıs-AB İlişkilerinin Geleceğine Bakış), (ed.) Susanne Baier-Allen, Baden Baden, 1999, s.227.

³⁶ *Daily Telegraph*, Londra, 15.8.1996.

³⁷ Makarios yönetiminin 1964'te ihmalkârlıkla nasıl fiili (*de facto*) 'Kıbrıs yönetimi' olarak tanınmış olduğunu gösteren belgeler için bkz. İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri 371/173745/C 1015/167; 371/174746/C 1015/374; 371/179986/ CC 1151/8A; ayr. bkz. S. R. Sonyel: 'Güney Kıbrıs Rum yönetiminin AB üyeliği dilekçesine karşı KKTC'deki tepkiler adlı bildiri; 22 ile 24.4.1996'da Münih'te yapılan 'Kıbrıs: Avrupa Birliği üyeliği - eski bir anlaşmazlığı çözümlemek için yeni bir alet olabilir mi?' konulu konferansa sunuldu.

³⁸ FO 371/RGC 1073/25: 12 Şubat 1959'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Kıbrıs'la ilgili olarak yapılan bir toplantının tutanakları.

³⁹ Londra'daki Dışişleri ve Komonvelt Dairesi tarafından 1995 yılı Eylül ayında yayınlanmış olan *Cyprus and the European Union: the expert view* (Kıbrıs ve AB: Uzmanların Görüşleri) konulu kitapçık. Ayr. bkz. S. R. Sonyel: 'The EU meddling in Cyprus' (AB Kıbrıs'a Karışıyor), *Impact International*, Haziran 1996, s. 16-17.

sözler bir hayalden ibarettir ve Rumların inadı yüzünden yerine getirilmemiştir.

Bu arada, AB üyeliğini suistimal eden Güney Kıbrıs Rum yönetimi, Kıbrıs Türklerini izole etme kampanyasını daha sertçe sürdürüyor ve 'Kıbrıs Cumhuriyeti yönetimi' pozuna bürünerek sağlamakta olduğu yararların tadını çıkarıyor. Rum yönetiminin egemenliğinin, KKTC'nin toprak ve hava sahası da dahil olmak üzere, tüm Adayı kapsadığı iddiaları, Kıbrıs'taki gerçek durumu yansıtmıyor, çünkü Adadaki iki devlet, kendi bölgelerinde egemenlik hakkına sahiptir.

Gerçek bu iken, yalnız Kıbrıs Türklerinin değil, yabancı ziyaretçilerin de özgürce dolaşım hakları kısıtlanmaktadır. Ayrıca, KKTC'nin yabancı ülkelerle doğrudan doğruya ticaret yapmasının kısıtlanmış olması, Kuzey Kıbrıs'ın gelişmesini olumsuz şekilde etkiliyor. Sonra, KKTC'nin eğitim sahasındaki dış ilişkileri, hava ve denizden kendi limanlarına giriş ve çıkış özgürlüğü ve taşıt kısıtlanmamalıdır çünkü bunlar turizm, ticaret, eğitim ve öteki sektörlerin gelişimi açısından önemlidir. Kıbrıs Rum yönetimi, 1960'ta kurulmuş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tüm yetkilerini suistimal ederek, bunların getirdiği maddi yararları sadece Kıbrıs Rumlarına dağıtıyor. Rum yönetimi ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF) ve AB'den dış yardım sağlıyor. Türklerin de bu kaynaklar üzerinde hakları vardır ve bunları sağlamak onların gelişmesine yardımcı olacaktır.

Rumlar, Türklerin izolasyondan kurtulmasını istemiyorlar, çünkü mevcut durumun kendi çıkarlarına yararlı olduğunu sanıyorlar. Bu nedenden dolayı, izolasyonun kaldırılması, Rumların 'iyi niyetine' bırakılmamalıdır, çünkü Rum yönetiminin Türk toplumuna karşı bir öc duygusu vardır. Bir süre önce İngiltere'nin Lordlar Kamarası'nda Rumların bu tutumunu eleştirmiş olan Drumglass Lordu Maginnis'e göre, Kıbrıs Türkleri, kendilerine bu biçimde muamele edilmesini hak etmiyor. Ona göre Türkler, Annan planı lehinde oy kullanmış olmakla izolasyondan kurtulma hakkını kazanmışlardır. Derek Halligan, Haziran 2004 tarihli *Fortnight Politics* adlı dergide şu yorumu yapmıştı: (Kıbrıs Türklerine karşı) kırk yıldan beri sürmekte olan uluslararası ambargo, uluslararası hukuka ve temel insan haklarına haka-rettir⁴⁰.

⁴⁰ 20 Kasım 2006'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşma.

İngiltere'nin Lordlar Kamarası üyelerinden Lord Ahmed, Harrison, Kilclooney, Maginnis, Monson, Rogan ile kadın üyelerinden Lady Knight ve Lady Battenworth, 5 Aralık 2006 günlü *Daily Telegraph* gazetesinde yayımlanan okuyucu mektubunda şunları belirtmişlerdi: 'Avrupa Birliği, Kıbrıs Türkleri BM'nin Kıbrıs sorununun çözümü için öne sürmüş olduğu önerileri kabullenirse, onların izole edilmelerinin sona ereceğine dair vermiş olduğu sözü yerine getirmemiştir. Buna karşılık olarak, AB, BM planına karşı oy kullanmış olan Kıbrıs Rumlarını üyelikle ödüllendirmiştir. AB'nin, Türkiye'den, limanlarını Kıbrıs Rumlarına açmasını talep etmesi ve aynı zamanda AB limanlarını Kıbrıs Türklerine açmaması haksızlık ve akılsızlıktır. İngiltere yönetimi şimdi Kuzey Kıbrıs'la doğrudan ilişki kurmalıdır'.

Son olarak şu önemli noktalar üzerinde durulmalıdır: AB, Yunanistan'la Güney Kıbrıs'ı kayırmakla ve yarım yüzyıldan fazla bir süredir Avrupa'nın sadık ve güvenilir bir dostu ve müttefiği olan Türkiye'yi ihmal etmekle Kıbrıs sorununun çözümüne engel olmaktadır. Ayrıca, Ege ve Akdeniz'deki askerî dengenin bozulmasına katkıda bulunmaktadır ve bu da gelecekte Avrupa'nın savunması için ciddi sorunlar yaratacak, AB'nin saygınlığına ve kazancına büyük bir darbe indirecektir, çünkü Batı tarafından izole edilerek terk edilen bir Türkiye, tesellisini başka bölgelerde ve bloklarda bulmaya çalışacaktır. Dolayısıyla, AB'nin Kıbrıs anlaşmazlığına karışarak taraflardan birini kayırması, katalist (çözümleyici) değil, felâket olacaktır⁴¹.

⁴¹ Kramer, *age.*, s. 19.

TURKISH CYPRIOTS - A PEOPLE UNFAIRLY TREATED AND ISOLATED BY THE INTERNATIONAL COMMUNITY

SALÂHÎ R. SONYEL

The struggles of the Turkish people of Cyprus for their national existence and fundamental human rights go back to the period of the British occupation of the island¹. When Cyprus was provisionally placed under the British administration by the treaty of alliance known as the 'Cyprus Convention', signed on 4 June 1878 between the Ottoman Empire and England², the Turkish Cypriots began to face a gigantic task in striving to preserve their ethnic, cultural and religious identity against a Hellenophile British administration that often tended to neglect and to abandon them to the mercy of the dominant, vociferous, aggressive and bigoted Greek and Greek Cypriot residents of the island³.

As soon as England (Britain) occupied Cyprus, many Turkish Cypriots, who did not wish to be under alien rule, emigrated to Turkey. According to John Reddaway, a former British colonial officer in the island: 'The historian may well discern errors and sins of omission and commission in the actions Britain took during the 100 years since this British connection in Cyprus... In disputes between the two communities at the local level, the Greek Cypriots probably fared better than the Turks in getting the ear of British officials because of their greater skill in argument'. However, Reddaway does not mention the philhellenism of many British colonial administrators⁴.

¹ See S. R. Sonyel: *The struggles of the Turkish people of Cyprus*, Cyprus Turkish Association publication, London, 1995, passim.

² For the Cyprus Convention see Public Record Office (PRO), Colonial Office documents CO 67/22; Command Paper 2057; Turkey No.36 (1878); Foreign Office (FO) documents, FO 371/file 2789: Sir Austen Layard to Foreign Office, dispatch, Istanbul, 31.5.1878; *Accounts and Papers* (AP), CIX; Command 9088; FO 371/9897/C 19180: Confidential memorandum by J.W. Headlam-Morley and W.J. Childs, London, 4.12.1924; see also J. C. Hurewitz: *Diplomacy in the Near And Middle East*, v.II, New Jersey, 1956, pp. 188 ff.

³ Sonyel, op. cit, pp. 9 ff.

⁴ John Reddaway: *Burdened with Cyprus, the British connection*, London, 1986, pp. 3 and 28.

The British Colonial Office documents preserved at the Public Record Office in London reveal the existence of Greek subjects on the island since December 1879⁵. When the British occupied the island, 'patriotic committees' were set up in Greece 'to encourage the emigration of Greeks to Cyprus for the promotion of the cause of the union of Cyprus with Greece (*enosis*)'⁶. With the coming to power of William Ewart Gladstone and his Liberal Party in England, following the general election held in April 1880, the influx of Greek subjects into the island reached its peak⁷. Greece had begun to send to Cyprus many teachers, lawyers, doctors, priests and other agitators in order to organise the Greek Cypriot community for the *enosis* movement⁸.

The agitation among the Greek Cypriots for *enosis* had reached such proportions that, in April 1882, the leaders of the Turkish Cypriot community sent a memorial to British Foreign Secretary Lord Kimberley, complaining against this situation; but nothing was done about it⁹. The years 1885 to 1888 witnessed much draught and failure of crops. There was misery almost all over the island, which compelled many Turks to emigrate to Turkey. By the turn of the century the influx of Hellenic subjects into Cyprus had reached huge proportions¹⁰. All this time the *enosis* movement was continuing. In this agitation and the disturbances which continued until the outbreak the First World War, Greek priests and school teachers took pride of place.

In 1914 when Turkey entered the First World War on the side of Germany and Austria, as Britain and Russia would not accept it into their alliance because they had secret plans to partition it, the British government annexed Cyprus on 5 November 1914. The outbreak of the war proved a disaster for the Turkish Cypriots, some of whom opted for Ottoman citizenship and left the island, as they were declared alien enemies by Britain,

⁵ CO 67/9: Biddulph to Salisbury, dispatch, Nicosia, 6.1.1880; Chobham to Biddulph, dispatch, Larnaca, 5.1.1880.

⁶ George Hill: *History of Cyprus*, vol. IV, 1952, p. 496.

⁷ CO 67/12 and 18: Biddulph to Salisbury, dispatch, Nicosia, 1.5.1880 and Biddulph to Kimberley, dispatch, Nicosia, 10.1.1881.

⁸ Turkish Cypriot Human Rights Committee: *A chronology of the Cyprus problem, 1878-1980*, June 1980, p. 16; see also Harry Luke: *Cyprus, a portrait and an appreciation*, London, 1957, p. 173; C. W. Orr: *Cyprus under British rule*, London, 1972, pp.131-2; CO 883/6: Report of British inspector of schools, 1901.

⁹ *Accounts and Papers*, ZHC 1,4465,1882: Command 3384: Biddulph to Kimberley, dispatch, Nicosia, 21.4.1882, transmitting a further memorandum from the Muslim community, dated 17.4.1882. It was signed by Esseid Ahmed Asim, Mufti, and a number of deputies.

¹⁰ CO 67/124/26615: Haynes Smith to Chamberlain, confidential dispatch, Troodos, 4.8.1900.

whilst some Turkish Cypriot leaders were imprisoned in the Kyrenia and Larnaca castles¹¹. In 1915 Cyprus was officially offered to Greece in order to lure it into the war on the side of Britain, but the Turkish Cypriots protested against this¹². One could imagine the great sense of relief of the Turkish Cypriots when Greece refused to accept the offer, as its government was pro-German.

Following the defeat of the Ottoman State, the signing of the Armistice of Mudros on 30 October 1918, and during the ensuing war of Turkish national liberation under Mustafa Kemal [Atatürk], Turkish Cypriots went through a very dangerous period, whilst the Greek Cypriots continued their agitation for *enosis*¹³. After the signing of the Treaty of Lausanne in July 1923 many Turkish Cypriots realised that Turkey's rule would not be restored; hence they preferred to migrate to Anatolia¹⁴. Meanwhile, on 10 March 1925 Cyprus was, by Royal Letters Patent, proclaimed a Crown Colony¹⁵. At the same time many teachers flooded into Cyprus from Greece and were given much liberty in settling in the island; carrying on anti-British and Philhellenic agitation and propaganda. In October 1931 Greek Cypriots, incited by many Philhellenes and Hellenic Greeks perambulating among them, caused riots all over the island. They burnt down the Government House in Nicosia, where Governor Sir Ronald Storrs resided¹⁶. As a result a number of people were killed. The ringleaders were arrested and deported¹⁷. Thereafter a policy of repression was implemented by the colonial administration until the outbreak of the Second World War from which Turkish Cypriots suffered equally together with the Greek Cypriots¹⁸.

Until the early 1950s Cyprus was relatively peaceful, and the Greek Cypriot community, favoured by the British colonial administrators, was prospering very rapidly at the expense of the Turkish community, which

¹¹ Turkish Cypriot Human Rights Committee: *A chronology of the Cyprus problem*, op.cit., p.17.

¹² CO 67/50520: Clauson to Colonial Office, cipher telegram, Nicosia, 2.11.1915.

¹³ CO 67/202/20544: M. Irfan and A. Sait to High Commissioner, confidential letter, Nicosia, 11.4.1921.

¹⁴ Pierre Oberling: *The road to Bellapais*, New York, 1982, p.53.

¹⁵ *Cyprus Gazette Extraordinary*, no.1.

¹⁶ Hill, op.cit., p.414; *The Times*, London, 23.10.1931.

¹⁷ Command 4045, 1931: Disturbances in Cyprus in October 1931. FO 371/15956/ C 2760; Colonial Office to Foreign Office, dispatch no. 98555/2, transmitting CO 4045, March 1931; see *Nuova Angolegia*, May 1932.

¹⁸ Oberling, op.cit., pp. 33 ff.

was neglected and abandoned to its own destiny, despite its loyalty to Britain. The Cypriot Greeks, who considered themselves as Hellenes, began to show their gratitude to British favouritism and indulged in a more violent campaign for *enosis*, despite the fact that, never in its entire history had Cyprus formed a complete and integral part of Greece¹⁹. The Greeks, in their attempt to over-power and silence the Turkish Cypriot community, began a campaign of insults, injustice, discrimination and hostility against the Turks. As this campaign for *enosis* grew in tempo under the leadership of the Greek Orthodox Church and of professional agitators from Greece, who had been infiltrating the island since the British occupation, attacks on the Turks and on their rights, and their humiliation in every sphere of life: discrimination in government services and at municipal functions, increased in proportion, thereby forcing the Turkish Cypriots increasingly to rely on their community's resources for self support and protection²⁰.

Nourished by Greek textbooks, fanned by the Greek Orthodox clergy, provoked by the Greek educationalists and politicians, the Greek dream of the *Great Idea (Megali Idea)*²¹ which *enosis* forms part of, spread and is still cherished by many Greeks, despite its setback twice: once in the hands of Mustafa Kemal [Atatürk] in western Anatolia in the summer of 1922, when the ravaging Greek army was expelled from Turkey by force of arms, and the second time at the hands of Turkish Prime Minister Bülent Ecevit who, in July 1974, forestalled the Greek plans to annex Cyprus to Greece, following the EOKA *coup d'état* against the Makarios administration, which coup was supported by the junta in Greece. Nevertheless, it was because of this dream of the *Megali Idea*, of resurrecting the Byzantine Empire, that the Turks of Cyprus were persecuted by the Greeks, deprived of their basic human rights, treated as third class citizens after the Armenians, and even massacred²².

The *enosis* movement intensified under the ambitious young Bishop Mouskos, who, as Archbishop Makarios III of Cyprus took the oath on 20 October 1950 that he would work for the Greek Cypriots' 'national free-

¹⁹ FO 371/1951/C 6403: Confidential memorandum of the Colonial Office on 'British policy in Cyprus', September 1935; FO 371/9897/C 19108: Confidential memorandum by J.G. Tahourdin, first secretary of the British Embassy, Athens, 22.12.1947; FO 371/5219/E 14338: Reply by Lt-Colonel Amery to a question by Lt-Commander Kenworthy, House of Commons, 15.11.1920; see also Hill IV, p.488.

²⁰ Turkish Information Centre: *Cyprus - the problem, in the light of truth*, Nicosia, September 1967.

²¹ Nancy Crawshaw: *The Cyprus Revolt*, London, 1978, p. 13; see also Oberling, op.cit., p. 11; Zenon Stavrinides: *The Cyprus Conflict, national identity and statehood*, Nicosia, 1975, pp. 19-20.

²² Oktay Öksüzoglu: *Persecution of Islam in Cyprus*, Nicosia, undated, p. 3.

dom' and would 'never waiver from the policy of uniting Cyprus with Motherland Greece'²³. He, together with George Grivas, a ruthless Greek Cypriot adventurer, colonel in the Greek army, concocted to set up the EOKA terrorist organisation in order to force the British out, to cow down the Turks and to bring about *enosis* by force. On 1 April 1955, with the blessings and material help of Makarios and the Greek Orthodox Church, there began a reign of terror and EOKA bloodbath in Cyprus during which the Turks too suffered and lost many loved ones²⁴. After four years of bloodbath, a partnership government was established on 16 August 1960 under the Zürich and London Treaties. Turkey, the U.K. and Greece took part as Guarantor Powers. The Treaty of Guarantee provided that the Guarantor Powers had a right and obligation to intervene to re-establish the state of affairs created by the Zürich Agreement of 19 February 1959; however, the Greeks became the active and the Turks the passive partners in the partnership government, as the latter's rights and freedoms were gradually curtailed²⁵. As a result, the partnership republic could not live long. With the objective of Hellenising and uniting the island with Greece through *enosis*, the Greek Cypriot leaders, supported by the junta regime in Greece, concocted and put into force the notorious Akritas plan for the total elimination of the Turkish Cypriots.

In December 1963 Makarios, who had been abusing the Cyprus Constitution for a long time, tried his utmost to abolish most of the Turkish Cypriots' rights, and when the Turks refused to accept this, on 21 December 1963 Greek Cypriot private armies attacked Turkish Cypriots throughout the island. Before the very eyes of the Western World, the religious leader of the Christian Orthodox Cypriots indulged in, or incited, a campaign of terror, murder, intimidation, arson, rape and genocide against the Turkish Cypriots. Entire Turkish villages were wiped out and their occupants, if not killed, were forced to take refuge in areas predominantly Turkish. About 30,000 Turkish Cypriots found themselves homeless refugees overnight. They had to depend on the charity of Turkey's government and its people in order to survive²⁶. In the same period many Turks - innocent civilians, including women and children - were murdered and thousands

²³ 'Chronology of the Cyprus conflict', *Turkish News*, London, 1.2.1979, p. 23.

²⁴ S. R. Sonyel: *The Turco-Greek Conflict*, London, 1976; Crawshaw, op.cit., pp. 156 and 170.

²⁵ Sonyel: *Struggles of the Turkish people...*, op.cit., pp. 41 ff.

²⁶ UN Secretary-General U Thant's report S/8285, 8.12.1967; see also S. R. Sonyel: 'Birth of the Turkish Federated State of Northern Cyprus in blood and tears', *Special News Bulletin*, nicosia, vol.32, no. 4117, dated 13.10.1979.

maimed or wounded. Some of them were shot in their homes; others were rounded up in periodic purges, never to be seen again.

It was obvious that the Greek extremists wished to exterminate the Turkish Cypriots once and for all. The interview which Makarios gave to Oriana Falaci, in New York, in November 1974, shows this very clearly. 'One day', Makarios said, 'he (Brigadier Ioannides, who later became the leader of the Junta in Greece) came to see me with Nicos Sampson (a cold-blooded Greek Cypriot assassin), to suggest a project that would have settled forever the problem of Cyprus. He kissed my hand respectfully and said: "Your Beatitude, here is my project: to attack the Turkish Cypriots suddenly everywhere on the island and eliminate them to the last one..."²⁷. Even Makarios had shuddered at the thought of such a satanic plan.

The violations of the human rights of the Turkish Cypriots, particularly since the establishment of the now defunct Republic of Cyprus, are well known to the Turks but not to the international community, owing to the propaganda machinery of the Greeks. The international community shut their eyes to what the Greeks and Hellenes were doing to the Cypriot Turks, and still continue to recognise the Greek Cypriot state in the south as the legitimate government of the defunct Republic. What the Greeks tried to do in 1963, 1967 and 1974 was nothing but an attempted genocide against the Turkish Cypriots within the meaning of the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, as approved by General Assembly resolution 260A on 12 January 1951. Greece, Turkey and Cyprus were among the signatories of that instrument. Makarios had already declared, in a speech at his birth place, the village of Panayia, on 4 September 1962: 'Until this small Turkish community, forming a part of the Turkish race, which has been the terrible enemy of Hellenism, is expelled, the duty of the heroes of EOKA can never be considered as terminated'²⁸.

Even Makarios himself indirectly threatened the Turks with genocide. In a speech at Rizokarpaso on 26 May 1965, he declared: 'Either the whole of Cyprus is to be united with Greece, or it will become a holocaust... The road to the fulfilment of our national aspirations may be full of difficulties, but

²⁷ For the top secret Greek Akritis Plan aiming at the extermination of the Turkish Cypriots see Greek Cypriot newspaper *Patris* of 21.4.1966.

²⁸ Andrew Faulds (ed.): *Excerpta Cyprica for today - a source book on the Cyprus Problem*, London, 1988, p. 47.

we shall reach the goal, which is *enosis*, alive or dead'²⁹. No wonder that the then British Prime Minister Harold Macmillan was, in the summer of 1958, contemplating to bring criminal proceedings against Makarios for 'complicity in murder and incitement to murder'; but had to change his mind owing to the advice given to him by the Attorney-General as the Law Officer of the Crown, in view of the non-availability of 'admissible evidence'³⁰.

Following the destruction of the constitutional order by the Greek Cypriots in 1963, the two communities on the island established their own separate administrations. The Greek Cypriots usurped the title of 'the government of Cyprus' and pretended to be the 'government of the Republic of Cyprus', even though it was not (and still it is not), either in law or in fact. The illegal writ of the Greek Cypriots never ran over the Turkish Cypriot people. The international community, however, treated the *de facto* Greek Cypriot administration as the government of Cyprus for convenience. This has constituted the main impediment in the way of a negotiated settlement until now. The Greek Cypriot administration utilised the advantages of recognition, and its economy has flourished at the expense of the Turkish Cypriots since it acquired all the international funds and aids, even those given for the benefit of the Turkish Cypriot people. The Turkish Cypriots, on the other hand, after they were expelled at gun point from all the state organs of the partnership state, faced all kinds of human rights violations.

The tragedy of the Turkish Cypriots caused by the Greek Cypriots and the Hellenic Greeks will be told by many generations to come. The Turkish Cypriot people were relieved from this agony, and saved from total extermination, only by the timely intervention of Turkey on 20 July 1974, undertaken in accordance with the 1960 Treaty rights and obligations. Turkey refrained from exercising this right until the junta in Athens, then ruling Greece, staged a *coup d'état* on 15 July 1974, through its military forces in the island, with Greek Cypriot collaboration. This being the case, it is total distortion of historical facts to describe the legitimate and justified Turkish intervention as an 'invasion' when it was clearly Greece, not Turkey, that had invaded and occupied Cyprus. During the coup, which was the final phase

²⁹ Pierre Oberling: 'The Cyprus Tragedy', *New Cyprus*, vol. V, no. 10, May 1990, p. 37.

³⁰ CO 926/639; S. R. Sonyel: 'Wanted for murder', *Impact International*, vol. 20, No. 5, London, 9-22.3.1990, pp. 8-9.

of the armed take-over of Cyprus, both Turkish and Greek Cypriots, who opposed the new regime, were killed in large numbers and many of them had to flee from their homes. As a result of the Vienna Agreement in 1975 whereby the two sides agreed on a regrouping of the population in their own respective territories, Turkish Cypriots preferred to move to the northern part of the island and the Greek Cypriots to the south. Today, the presence of Turkish forces in Northern Cyprus is continuing since it is observed as a deterrent against the repetition of Greek Cypriot aggression, and it continues to be a vital security requirement for the Turkish Cypriot people.

The effective separation of the two communities since July 1974, when Turkey used its treaty powers and intervened in the island, has helped the Turkish Cypriots to live in peace and security and to establish in 1975 what they called the Turkish Federated State of North Cyprus, with the hope that, sooner or later they would establish a federal system of government with the Greek Cypriots. When this did not materialise by 1983, they set up the Turkish Republic of Northern Cyprus [TRNC]. Since Turkey's intervention, the inter-communal clashes have ceased. Both of the communities enjoy the blessings of the island in their own region, on an equal footing. This, however, should not be misunderstood. Through their world-wide propaganda campaign the Greek and Greek Cypriot joint front has been able to convince the world that 'Cyprus was a paradise until 1974 when Turkey's intervention turned it into hell'. Nicos Rolandis, the then Foreign Minister of the Greek Cypriot administration, publicly claimed, in an address to the Lyons Club in Limassol on 15 May 1980, that 'the Cyprus problem has been created by an invasion carried out by Turkey against one of the smallest, non-aligned countries'³¹, which is far from the truth. The Greek Cypriot propaganda machine is deliberately cultivating and encouraging, with some degree of success, this erroneous view, in order to obscure the culpable actions and mistaken policies of Greek and Greek Cypriot leaders for over a century. The Greeks hope that, by making the world believe that the Cyprus problem, and the present situation, came about as a result of the events of 1974, they can put the clock back to pre-1974 days, which Spiros Kiprianou, former Greek Cypriot president, has described as 'happy days'

³¹ Official press release, no. 6, of Greek Cypriot Public Information Office, 15.5.1980; *Cyprus Mail*, Nicosia, 16.5.1980.

- for the Greek Cypriots of course, when the latter had military supremacy in Cyprus over the Turkish Cypriots, who were scattered in enclaves all over the island, and whom the Greek Cypriots completely dominated and had at their mercy.

The Greek Cypriot administration would thus have the world believe that Turkey's intervention was carried out purely for political and military reasons. It fails to mention, however, that it was the repeated and flagrant violations of the human rights of Turkish Cypriots for more than 11 years that prompted Turkey's intervention, and overlooks the fact that, in the absence of a political settlement, the Turkish military forces in Cyprus are the only guarantee for the protection of the human rights of Turkish Cypriots. Since the Greeks' destruction of the 1960 Republic of Cyprus, through force of arms, the main aim of the Greek Cypriot side has been to constantly deny to the Turkish Cypriot people any opportunity to engage in political, economic, social, cultural and sporting contact with the rest of the world, and aiming to bring about their collapse and submission to Greek demands. The embargoes imposed on the Turkish Cypriot people range from denying them the right of representation in international forums; preventing or restricting their travel abroad, as well as their communication with the outside world as direct flights cannot take place to and from North Cyprus; exports of products like citrus and potatoes to Europe through its ports are prevented. Moreover, trade and tourism between North Cyprus and the outside world is curtailed; all cultural and sporting relations with other countries are hampered; and attempts are being made to prevent academic cooperation between the universities in North Cyprus and other countries³².

The Turkish Cypriot side has always supported efforts towards a comprehensive settlement of the Cyprus problem under the good office mission of the UN Secretary-General. It is in this spirit that the Turkish Cypriot side has participated in UN sponsored negotiations for decades. However, the Greek Cypriot side has made it clear that they do not want a settlement based on the principles of political equality and bi-zonality. Their rejections of the 1985-6 draft framework agreement, the UN sponsored Set of Ideas, and the package of confidence building measures of 1994, are examples of

³² *The inhuman isolation of the Turkish Cypriot people*, Public Relations Department, Turkish Republic of Northern Cyprus, undated.

Greek Cypriot intransigence. Against this background, the Greek Cypriot side has astonishingly managed to convince the world of its political will for a solution, and portrayed the Turkish Cypriots as intransigent in all the long processes of negotiations.

Although the isolation of the Turkish Cypriot people is instigated by the Greek Cypriot administration, the international community, too, whether intentionally or not, participates in this by treating the Greek Cypriot side as the 'legitimate government of the whole of Cyprus'. This is the main reason as to why the isolation imposed on the Turkish Cypriots is effective. In reality, there is no UN Security Council Resolution enforcing such restrictions on the Turkish Cypriots. Nevertheless, the Greek Cypriot administration continues to violate the right of equal representation of the Turkish Cypriot people at international forums, by managing to pull the wool over the eyes of the EU, and with the complicity and threats of Greece, which compelled the EU to admit to membership a divided island - an action never heard of in the annals of Europe - and to perpetuate the economic embargo against the Turkish Cypriots. This malicious, uncalled for and unjustified economic blockade of Northern Cyprus, with the connivance of the so-called friends of Turkey - e.g. EU, NATO etc. - is inflicting severe suffering on the Turkish Cypriots. However, there is no doubt that Turkey and the Turkish Cypriot leaders are determined to protect the national identity of the Turkish Cypriots and to enable them to govern themselves. After having freed themselves from colonial rule and established a bi-communal partnership state, they declare that they could never accept to live, once again, as an oppressed 'subject community' under an administration totally in the monopoly of Greek Cypriots; nor could they accept to be put, as a result of *enosis*, under the rule of a foreign state³³.

The EU had no moral, legal or constitutional right to accept Greek South Cyprus as a full member without taking into consideration the requirements of Turkish Northern Cyprus as well, as it had promised to do so many times in the past. The EU leaders know very well that the TRNC has declared to the UN Secretary-General in New York, on 11 October 1989, the following fundamental precepts for a solution of the Cyprus problem: the reality of the existence of two politically equal people (as later recognised by

³³ S. R. Sonyel: 'Support North Cyprus call', *Arabia*, vol.4, no.40, December 1984, p. 23.

the UN Resolution No.649 of 12 March 1990), who are co-founder partners in the sovereignty of the island; the separate right to self-determination of each of these two peoples, recognised internationally since the 1950s; the acknowledgment of the distinct cultural, religious and national identities of each people; a relationship between them based on respect for each other's existence, integrity and political equality; non-use of force or violence; alignment of the policies, positions and actions of the two sides with the peaceful aim of negotiations, and abstention from contradictory practices; a bi-zonal, bi-communal federation, with adequate and effective guarantees³⁴.

The Turkish Cypriots do not wish to be treated as 'guests in Cyprus for 400 years', a phrase used by George Vassiliou, a former president of the Greek Cypriot administration during a West German television broadcast on 4 July 1989. They have been governing themselves for the past 33 years, and are quite satisfied and enjoy their newly-found freedom. Those who have ruled themselves for 33 years cannot submit to the yoke of others. Despite the uncalled for and unfair isolation imposed by the international community on the Turkish Republic of Northern Cyprus, the Greek Cypriots have not achieved the unification of the island, simply because they have been spoilt by Greece and a Grecophile Europe. If this isolation continues, and Turkey is ultimately refused membership of what now appears to some observers as the Christian brotherhood of EU, then what is there to deter Turkey from annexing North Cyprus?

While the Turkish Cypriot side is subjected to many restrictions, the Greek Cypriot side continues to enjoy the benefits of the title of the Republic of Cyprus, which they have usurped in 1963. Many foreign reporters and politicians have stressed in their articles, or speeches, that the isolation imposed on the Turkish Cypriot people is unjust and should be lifted. In order to put an end to this injustice and find its rightful place within the international community, the Turkish Cypriot side has always supported the efforts towards finding a comprehensive settlement to the Cyprus problem, under the good offices mission of the United Nations Secretary-General. It is in this spirit that the Turkish Cypriot side has participated in the UN-sponsored negotiations for decades. However, the Greek Cypriot side has made it clear, at every opportunity, that the Greek Cypriots do not want a settlement based on the principles of political equality and bi-zonality.

³⁴ *New Cyprus*, vol.1, no.7, August, 1985, p. 7.

The latest negotiations, which continued for 4 and half years, came to an end on 31 March 2004, as the UN Secretary-General Kofi Annan finalized the last version of the plan, well-known as the Annan plan, which was based on compromise. It envisaged a new partnership the based on the political equality of the two peoples, which would be submitted to both peoples in two separate, simultaneous referenda, on 24 April 2004. While 76 % of the Greek Cypriot people overwhelmingly rejected the plan, 65% of the Turkish Cypriot people approved it. Such an overwhelming negative response by the Greek Cypriot side demonstrated that neither the Greek Cypriot leadership, nor the Greek Cypriot people are ready to enter in a power-sharing arrangement with the Turkish Cypriots. In fact, the results of the referenda have shown which side is for a solution and which side is against a final settlement.

After the referenda, the Secretary-General of the UN, Kofi Annan, stressed in his report to the Security Council, dated 28 May 2004³⁵, that the referenda results had undone whatever rational might have existed for pressuring and isolating the Turkish Cypriots, and called upon the international community to cooperate bilaterally, and in international bodies, to eliminate the unnecessary restrictions and barriers that have had the effect of isolating the Turkish Cypriots and impeding their development. Moreover, the European Council of Foreign Ministers concluded, on 26 April 2004, that 'the Turkish Cypriot people have expressed their clear desire for a future within the EU. The Council is determined to put an end to the isolation of the Turkish Cypriot community and to facilitate the reunification of Cyprus by encouraging the economic development of the Turkish Cypriot people'.

This was followed by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe Resolution of 1376 (2004) stating: 'The international community in particular, the Council of Europe and the EU, cannot ignore or betray the expressed desire of the majority of Turkish Cypriots for greater openness and should take rapid and appropriate steps to encourage it. The Turkish Cypriots' international isolation must cease'. On 26 April 2004 the EU Enlargement Commissioner Gunther Verhaugen stated: '... now we have to end the isolation of the North. The Commission is ready to take various measures for that aim'. Ben Chapman, Labour MP in the UK House of Commons,

³⁵ S/2004/437.

during the parliamentary debate on Cyprus on 10 January 2007 stated: 'Turkish Cypriots, who had voted for the (Annan) plan were punished with isolation and Greek Cypriots, who voted negatively, were rewarded with EU membership. The situation has reached upside down proportions. Is it not important that we resume, for example, direct links and end the isolation of Turkish Cypriots? Is that not a fundamental right for the Turkish northern Cypriots?' But these questions still remain unanswered.

On 7 July 2004, the EU Commission proposed an aid package aimed at ending the isolation of the Turkish Cypriots. The proposal envisaged the transfer of 259 million Euros as financial aid to enable direct trade with the TRNC. The European Council of Foreign Ministers could only approve the Financial Aid Regulation on 27 February 2006, owing to Greek Cypriot obstructionist efforts. Yet this decision did not meet the expectations of the Turkish Cypriots; particularly the main expectation has been the initiation of direct trade. However, the direct trade regulation, which is vital for the economic development of the Turkish Cypriot people is still pending. As progress to find a settlement based on political equality and bi-zonality can only be achieved by positive contributions of both sides in the island, the TRNC and Turkey have been putting forward numerous initiatives for reconciliation, regardless of Greek Cypriot intransigence. Turkey took the initiative on 30 May 2005 by proposing the total elimination of restrictions on all sides, which was rejected out of hand by the Greek Cypriot administration. It then proposed the 'Action Plan' on 24 January 2006, which envisages the opening of seaports and airports of Turkey to Greek Cypriots in return lifting the international restrictions on the TRNC.

The Turkish Cypriot side has also adopted a constructive approach and taken concrete unilateral steps designed to break the impasse in the process, and to contribute to the building of confidence between the two peoples. It suggested that technical committees should be established between the Turkish and Greek Cypriots in order to overcome the difficulties that arise in the daily lives of both Turkish and Greek Cypriot peoples. However, there was no positive response from the Greek Cypriot administration. As a result of the efforts of the UN, TRNC President Mehmet Ali Talat met his Greek Cypriot counterpart Tassos Papadopoulos in the presence of the UN representative at the UN residence in the buffer zone. The

two leaders agreed on five principles, including 'finding a comprehensive settlement based on bi-zonality and political equality, and on the formation of working groups and technical committees, until the end of July'. However, since no progress has been achieved, and the technical committees, which should have been functional by 31 July 2006 are yet to be established, the UN Under-Secretary for Political Affairs, İbrahim Gambari, wrote a letter to the two leaders, which was received by both sides on 16 November 2006, urging the implementation of the July agreement. The Turkish Cypriot side responded immediately, reiterating its readiness for progress. As a result, talks of the representatives of the two sides, appointed by the leaders for preparing the ground for the resumption of fully-fledged negotiations not later than the first quarter of 2007, was embarked upon, but so far borne no fruit, because of the Greeks Cypriots' delaying tactics. There is no doubt that the impasse in the UN process stems from the Greek Cypriot side's efforts to extract unilateral concessions from Turkey within the context of Turkey-EU accession negotiations.

After Mehmet Ali Talat met UN Secretary-General Kofi Annan in Geneva on 20 November 2006, Annan called for the removal of the isolation of the Turkish Cypriot people and reiterated in the report of 1 December 2006 that the international isolation of the TRNC should be lifted and a comprehensive settlement found in the island. However, these calls did not bring about tangible results. The Turkish Cypriot people are still being subjected to restrictions, now enforced by the Greek Cypriot administration with added zeal and impetus owing to the benefits accruing to the Greeks through the EU membership, whereas the Turkish Cypriots have been ignored as none of the promises made to them by the international community have been kept so far. The continued non-settlement of the issue has provided the Greek Cypriot side with the opportunity to continue its assault against the Turkish Cypriots in a more disguised way, in the form of total isolation. The Greek Cypriot leadership is holding out with the hope that the Turkish Cypriots will eventually surrender and accept the Greek Cypriot terms for a final settlement. The Turkish Cypriot side, however, remains committed to a comprehensive settlement of the Cyprus issue based on bi-zonality and political equality under the good offices mission of the UN Secretary-General. In face of this malicious and counter-productive policy of the Greek Cypriot administration, particularly under a Turcophobe and

hardliner president³⁶, it is up to the international community to take urgent measures for lifting the isolation of the Turkish Cypriot people, which will surely be a positive step towards achieving reconciliation in the island³⁷. But alas! the isolation is still continuing. According to the Turkish newspaper *Olay* of London, dated 29 June 2007, the TRNC President Mehmet Ali Talat, during a working lunch with the Foreign Minister of Sweden, Carl Bildt, lasting for almost three hours, gave full details to the Minister on the never-ending isolation imposed on the Turkish Cypriots.

Despite the absence of a political settlement in the island, and the Greek Cypriot side's responsibility for it, South Cyprus was unjustly admitted to EU membership on 1 May 2004. The EU had long pursued a policy of non-intervention in the Cyprus issue³⁸. It merely encouraged the good-offices of the UN Secretary-General in search of a lasting solution to the Cyprus conflict³⁹. According to Christopher Brewin, 'with the exception of Greece, the member-states of the EU had never shown any enthusiasm to get involved in the Cyprus question'⁴⁰. Undoubtedly, before 1990 a divided Cyprus was an unlikely candidate for EU membership. The divided island had become an intractable problem, and the situation was highly charged, from the EU's perspective, because two external parties to the Cyprus conflict were a full EU member (Greece) and an associate/aspiring member (Turkey)⁴¹. Nevertheless, on 3 July 1990 South Cyprus applied, on behalf of all of Cyprus, for accession to the EU. On 30 June 1993 the European Commission issued its *avis*, which considered Cyprus (actually South Cyprus) eligible for membership, and in expectation

³⁶ Public Record Office, British Foreign and Commonwealth Office documents, FCO 9/ File 2387, ref. WSC 023/1: Michael Percival to Miss Maeve G. Fort, secret letter, Nicosia, 13.10.1976.

³⁷ Public Relations Department, TRNC Deputy Prime Ministry and Ministry of Foreign Affairs, Nicosia, undated.

³⁸ Heinz Kramer: 'Regional conflict resolution; the Cyprus problem and European Security', *Survival*, The IISS Quarterly, Autumn 1997, p. 25.

³⁹ Halûk Kabaalioglu: 'Cyprus and the EU: a perspective', *Proceedings of the First International Congress on Cyprus Studies*, 20-23 November, 1996, Eastern Mediterranean University, Gazimagosa, 1997, p.219; Constantine Stephanou and Charalambos Tsardanides: 'The EC factor in the Greece-Turkey-Cyprus triangle', (ed.) Dimitri C. Costas: *The Greek-Turkish conflict in the 1990s*, London, 1991, pp.207-239; see also Dimitri P. Droutsas: 'The EU and the Mediterranean: the Cypriot application for full membership in the regional context' in *Cyprus and the European Union - new chances for solving an old conflict?* (eds.) Heinz-Jürgen and Hans-Jörg Brey, Munich, 1997, pp.207-9 and 212; Demetrios A. Theophylactou: *Security, identity and nation building*, Aldershot, 1995, p. 117.

⁴⁰ Christopher Brewin: 'Turkey, Greece and the EU' in *Cyprus, the need for new perspectives*, Eothen Press, 1999, p. 149.

⁴¹ John Redmond: *The next Mediterranean enlargement of the European Community*, Aldershot, 1993, p. 96.

of progress in the settlement of the Cyprus issue, confirmed that the Community would begin the process that should lead to 'Cyprus's eventual accession'. It is clear that the Commission was motivated, in part, by a belief that, accelerating this process would help bring about a solution to the Cyprus dispute⁴². In June 1994 the EU dramatically changed its position and committed itself to begin accession negotiations with South Cyprus. This *volte face* (U-turn) of the EU was the result of pressure by Greece at the Corfu summit of 24-25 June 1994. This decision was confirmed at the Essen summit in December 1994. Thus, Greece used, or rather abused, her presidency and coerced the EU by threatening not to ratify the EU-Turkey Customs Union and the treaties for enlargement involving Austria and the Scandinavian states⁴³, unless the application of South Cyprus was also considered⁴⁴.

The EU has been rightly criticised for its 'one-sided' attitude and 'unacceptable interference', not only challenging the hitherto agreed basis for a Cyprus settlement, but also threatening the basic rights of Turkish Cypriots to determine their own future, even their right to exist as a politically equal community in Cyprus. This attitude of the EU did not contribute to the solution of the Cyprus issue; on the contrary, it exacerbated it, as it made the Greek side more intransigent. When the EU was induced by Greece, who wielded her veto power, to put Greek South Cyprus on the enlargement agenda, it believed that this might act as a catalyst to the solution of the Cyprus issue. However, so far this has resulted in an *impasse*, completely opposite to EU expectations. The hope that the economic benefits of EU membership would buy the consent of the Turkish Cypriots did not materialise, nor did promises made by the EU to Turkish Cypriots.

According to German Professor Axt, the formula that EU prospects would serve as a catalyst for the settlement of the Cyprus conflict, as quoted by the European Council in Cannes in June 1995, by the Commission's Agenda 2000 issued on 16 July 1997, by the European Council of Luxembourg in December 1997 and in the draft report of the Committee on

⁴² 'EU and Cyprus: an expert view', opinion of Prof. M. H. Mendelson QC on the application of the 'Republic of Cyprus' to the EU, Lefkosa, August, 1997, p. 22.

⁴³ Peter Zervakis: 'The accession of Cyprus to the EU: the Greek viewpoint' in *Cyprus and the European Union*, op. cit., pp. 144-5' H. Tanik Oğuzlu: 'Perennial conflict o everlasting peace: the EU's involvement in Cyprus', *Perceptions*, vol.VI, no.2, June-August 2002, p. 86.

⁴⁴ Clement H. Dodd: *The Cyprus Issue - a current perspective*, Eothen Press, UK, 1995, p. 18.

Foreign Affairs, Human Rights Common Security and Defence Policy of European Parliament, dated 6 June 2001, based on the anticipation that the economic and financial benefits of EU membership will be attractive to Turkish Cypriots in order to overcome their objections to accession to the EU did not materialise. Prof Axt rightly stated that the Turkish demand for equality outweighed any pecuniary gains, which never materialised anyhow, owing to Greek Cypriot intransigence⁴⁵.

There is no doubt that the EU has removed the incentives of Greek Cypriots to negotiate a new deal with the Turkish Cypriots and has given them moral support when it made it clear that the solution of the Cyprus conflict would not be a precondition for the Greek Cypriot state's membership as representing the whole island. Why would the Greek Cypriots agree to share their internationally recognised 'sovereignty' over the island with the Turkish Cypriots under a new constitutional framework in which both communities would be considered as politically equal? On the other hand, who would stop Turkey from annexing North Cyprus if her application for EU membership is ultimately turned down? Thus the EU has become a part of the Cyprus conflict between the interested parties and is favouring the Greek side. According to the *Daily Telegraph* of 15 August 1996: 'The EU tends to be sympathetic to the Greek position, and has allowed Greek Cyprus to apply for membership on behalf of the whole island, a flagrant breach of the Cyprus constitution, which prohibits political or economic union with any other country'.

The official view in the TRNC, which also reflected the view of the overwhelming majority of the Turkish Cypriots, was that the EU membership of Cyprus was a complex question which had legal, political and economic implications. It was *sui generis* in view of the special nature of the international treaties which established the original bi-communal Republic of Cyprus in 1960 and the situation prevailing in the island at that time. According to this view, on 3 July 1990 the Greek Cypriot administration had made an unilateral application for membership, under Article 237 of the treaty establishing the EEC, and purporting to act on behalf of the whole of Cyprus by using

⁴⁵ Heinz-Jurgen Axt: 'Cyprus and the EU' in *Looking into the future of Cyprus-EU Relations*, (ed.) Susanne Baier-Allen, Baden Baden, 1999, p.227.

the usurped title of government of the Republic of Cyprus⁴⁶. This application was considered by the Turkish Cypriot leaders to be illegal as the Greek administration of South Cyprus had no lawful authority to make it on behalf of the whole of the island or the Turkish Cypriot people. Turks had addressed a memorandum on 12 July 1990 to the EU and had asked for the Greek application to be regarded as null and void in law and not acted upon⁴⁷. This application was also open to objections on the ground arising from Article 1 of the Treaty of Guarantee⁴⁸ and reflected in Article 185 of the Cyprus Constitution specifying that the Republic of Cyprus undertakes not to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any state whatsoever. Moreover, the Republic of Cyprus could not join any international organisation of which both Turkey and Greece were not members⁴⁹. Therefore legally the Greek Cypriot application was 'null and void'.

It was claimed in certain EU political circles that if Cyprus was admitted, this would also help solve the Cyprus problem. The great majority of the Turkish Cypriot people did not accept this claim, and they stated that the EU was aspiring to make itself a party to the Cyprus dispute, which was an inter-communal issue, ignoring completely the government of the TRNC and trying to influence the Turkish Cypriot people behind the back of their government 'to jump onto the Cyprus train departing for Europe'. The Turkish Cypriots did not believe that the EU, of which Greece was a member, whereas Turkey was not, could make an impartial and constructive contribution to the settlement of the Cyprus question. The more so, in view of the fact that, with its ruling of 5 July 1994 the European Court of Justice had sanctioned the terrible embargo imposed by the Greek Cypriots on the Turkish Cypriot people who were the real victims. Moreover, under pressure from Greece, who had thoroughly made a nuisance of herself, the EU had

⁴⁶ George Iacovou to Gianni de Michelis, President of the Council of European Communities, letter, dated Brussels, 3.7.1990.

⁴⁷ For documentary evidence on how the Makarios administration came to be recognised as the *de facto* 'government of Cyprus' by default, in 1964, see PRO, British Foreign Office documents, 371/173745/C 1015/167; 371/174746/C 1015/374; 371/179986/CC 1151/8A; see also S. R. Sonyel: 'Reactions in the TRNC to the Application by the Greek Cypriot administration of South Cyprus for membership of the EU', paper submitted to the conference on *Cyprus: the accession to the EU - a new tool to resolve an old conflict?* held at Munich between 22 and 24 April 1996.

⁴⁸ Command 1093, pp.86-87.

⁴⁹ Public Record Office, Foreign Office documents, FO 371/ RGC 1073/25: Record of a meeting held at the British Foreign Office on 12.2.1959 on Cyprus.

unjustly decided to consider the unilateral application of South Cyprus for EU membership, ignoring completely the legal and moral rights of the Turkish Cypriot people to be also consulted. In view of all these points, the EU could not be considered impartial.

There was no reaction to these logical and fair points raised by the Turkish side. In fact, on 6 March 1995 the EU Foreign Affairs Council reaffirmed the suitability of 'Cyprus' for accession to the EU and confirmed the EU's will to incorporate 'Cyprus' in the next stage of enlargement. It regretted the lack of progress in the inter-communal talks and considered that 'Cyprus's accession to the EU should bring increased security and prosperity to both communities on the island. In particular, it should allow the North to catch up economically, and should improve the outlook for growth and employment, particularly for the Turkish Cypriot community. 'Cyprus's accession should benefit all communities and help to bring about civil peace and reconciliation'⁵⁰. This was wishful thinking, for, nothing concrete materialised in view of the obstinacy of the Greek side.

Meanwhile, exploiting the privileges of its new EU membership, the Greek Cypriot administration is continuing vehemently its campaign of isolating the Turkish Cypriot people and enjoying the benefits accruing to it by usurping the title of 'the government of the Republic of Cyprus'. After the UN referendum on the unification of Cyprus, many world leaders and international personalities had applauded the Turkish Cypriots' affirmative vote and had called for an end to the unjust isolation of the Turkish Cypriots. These calls had once more disposed of the Greek Cypriot administration's allegation that 'there is no isolation of, and embargoes on, the Turkish Cypriots' and proved that its argument is totally misleading and factually wrong. The isolation imposed on the Turkish Cypriots by the Greek Cypriot administration and the international community constrains the economic development of the TRNC. It should be stressed that the reason as to why the Turkish Cypriot economy could not reach the same level as that of the Greek Cypriot economy is not the structural character of the economy; nor is it related to structural weaknesses, low productive capacity, the size of the

⁵⁰ *Cyprus and the EU: the expert view*, published by the Foreign and Commonwealth Office, London, September 1995. See also S. R. Sonyel: 'The EU meddling in Cyprus', *Impact International*, June 1996, pp. 16-17.

population or the inability to compete. If isolation was lifted, the two communities would have the same opportunities to compete. Clearly, the continued non-settlement of the Cyprus issue has provided the Greek Cypriot side with the opportunity to continue its assault against the Turkish Cypriots in a more disguised fashion, in the form of total isolation.

Claims that the sovereignty of the Greek Cypriot administration extends over the whole island, including the territory and airspace of the TRNC, are baseless and contrary to the realities in Cyprus, namely, the existence of two independent states, each exercising sovereignty and jurisdiction within and above its respective territory on the island. Despite this reality, not only is the freedom of movement of Turkish Cypriots but also of foreign visitors is restricted. Moreover, restrictions on direct trade with foreign states has a negative impact on the development of the TRNC economy. Higher education is a fast developing sector in the TRNC and the Greek Cypriot administration is doing its utmost in order to prevent its development and to bring about its total collapse. It is of vital importance that air and sea transport to the ports and airports of North Cyprus should continue without any hindrance so that the Turkish Cypriots could develop their potential in tourism, trade, education and other sectors. Since the usurpation of the 1960 Republic of Cyprus by the Greek Cypriots, all means and privileges of the Republic have been utilised for the welfare solely of the Greek Cypriot population. The Greek Cypriot administration, by misappropriating the title of the so-called Republic of Cyprus, continues to be one of the most subsidised countries in the world. It receives massive aid from international organisations such as the IMF and the EU. If the Turkish Cypriots are not prevented from exercising their co-founder rights, they would enjoy the same economic welfare and proportionate increase in their GNP as the Greek Cypriots. This would greatly contribute to decreasing the gap between the two sides' economies and facilitate the finding of an equitable and viable settlement between the two parties.

However, it seems that the Greek Cypriot attitude would continue. In face of this unfair and counter-productive policy of the Greek Cypriot administration, it should be the responsibility of international mediators interested in the resolution of the Cyprus problem to take the necessary and urgent measures in order to end the isolation of the Turkish Cypriot people,

which will surely be a positive step for achieving reconciliation in the island. Once the ever-growing economic gap between the two sides is eliminated, the path towards conciliation and a comprehensive settlement will be opened. It is obvious that, leaving the termination of the isolation of the Turkish Cypriot people to the 'good will' of the Greek Cypriot administration would be tantamount to keeping the Turkish Cypriot people's rights and freedoms as a hostage in the hands of that administration which has a grudge against the Turkish Cypriots. In the words of Lord Maginnis of Drumglass⁵¹: "... (this isolation) denies the Turkish Cypriots the right of representation in almost every international forum; it prevents or restricts the use of the ports and airports in Northern Cyprus. It precludes the Turkish Cypriots having access to financial markets; it curtails trade and tourism, and hampers all cultural and sporting relations between the TRNC and the other countries. The Turkish Cypriots have done nothing to deserve the treatment, nor has it ever been authorised by a sanctions resolution under Chapter 7 of the UN Charter. The Turkish Cypriots have been under isolation from as long ago as 1963, when the Greek Cypriots massacred hundreds of their men, women and children, and drove them into defensive enclaves... The Turkish Cypriots have earned the right to be relieved of their isolation when they voted for the Annan plan'.

Derek Halligan, in the *Fortnight Politics*, June 2004, observed: 'The international embargo that has been in place for the last 40 years, making a mockery of international law and basic human rights, is to be reconsidered'. Andrew Borowiec, in the *Washington Times* of 7 November 2005 said: 'Hopes for reunification have been steadily deteriorating since the Greek Cypriots rejected, in a referendum 18 months ago, a unification plan submitted by the UN Secretary-General Kofi Annan'. Lords Ahmed, Harrison, Kilclooney, Maginnis, Monson, Rogan and Ladies Knight and Battenworth observed the following in a letter published in the *Daily Telegraph* on 5 December 2006: 'The EU failed to honour its promises to the Turkish Cypriots that their isolation would end if they voted for the UN proposals for a settlement in Cyprus. In contrast, the EU rewarded the Greek Cypriots with full membership of the EU after they voted against the UN plan. It is unfair and unreasonable for the EU to demand access to Turkish ports for Greek Cypri-

⁵¹ He was addressing the House of Lords on 20 November 2006.

ots and at the same time to continue to deny access to EU ports for Turkish Cypriots. The Government must now unilaterally agree to direct access to Britain for transport to Northern Cyprus'.

In conclusion, it is relevant to point out that, in the final analysis, the EU needs to realise that, favouring Greece and Greek South Cyprus, and marginalizing Turkey, which has been a staunch ally of Europe for more than half a century, will not only fail to solve the Cyprus issue, but also, in the words of Heinz Kramer, will 'lead to the disruption of the strategic pattern in the Aegean and the Mediterranean region, with serious consequences for Europe's future security'. To this I may add that the EU's profitability and credibility will also suffer because Turkey, isolated and abandoned by the West, may turn elsewhere for solace. Hence, the EU's venture into the Cyprus imbroglio will not be a catalyst, it will be catastrophic⁵².

⁵² Kramer, *op.cit.*, p.19.

Ceviriler:

NÛR BÂNÛ (1530-1583): VENEDİKLİ BİR SULTAN? *

Yazan: BENJAMİN ARBEL

Çeviren: BETÛL İ. ARGIT**

“Kadınlar Saltanatı” tarihçiler tarafından on altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl sonu arasında yaşanan gerilemenin belirtilerinden biri olarak değerlendirilir. Sultanların hasekilerinin artan etkisi ve valide sultan ile haseki sultanların öneminin artmasının Osmanlı devlet sistemini bozduğuna inanılır¹.

III. Murad (1574-95) dönemi bu yönde bir değişimin başlangıç noktası kabul edilmektedir. III. Murad’ın annesi Nûr Bânû Sultan, II. Sultan Selim’in haseki “kadını” olarak ayrıcalıklı bir yere sahipti. III. Murad’ın saltanatı sırasında valide sultan olarak gücü ve etkisi büyük oranda artar. Bâb-ı Âlî’de bulunan Batılı diplomatlar Nûr Bânû’nun oğlunu kontrolü ve politik meselelere müdahalesi konusunda hemfikirdirler. İstanbul’dan gelen raporlar, 1583 yılında öldüğünde, aniden annesinin rehberliğini yitiren III. Murad’ın büyük üzüntüsünü tarif ederler².

Nûr Bânû karakteri hakkında birçok karışıklık söz konusudur. Nûr Bânû, oğlu III. Murad’ın hasekisi olan Safiye ile sıkça karıştırılır. On dokuzuncu yüzyıl tarihçisi olan Von Hammer tarafından da tekrarlanan bu yanlışlığa, İslam Ansiklopedisi ve diğer bazı hatırı sayılır Türkçe yayınlarda da rastlanır. Hatta tarihçilerden biri Nûr Bânû’nun Baffo Ailesi’nden gel-

* Benjamin Arbel, “Nûr Bânû (c.1530-1583): A Venetian Sultana?”, *Turcica*, c.24 (1992), s.241-259.

** Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora öğrencisi.

¹ H.A.R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, c.1/1, Londra, 1951, s.75; H. İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age*, Londra, 1973, s. 86-87; S.Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. C.1: Empire of the Gazis*, Cambridge, 1977, s.98; M.A. Cook, ed. *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 1980, s.107. Bu ifade Ahmet Refik tarafından onun *Kadınlar Saltanatı*, 3 cild, İstanbul, 1923-4, çalışmasında ortaya atılmıştır.

² E. Spagni, “Una sultana veneziana”, *Nuovo Archivio Veneto*, 1 (1900), s.333; S.A.Skilliter, “The Letters of the Venetian ‘Sultana’ Nûr Bânû and her Kira to Venice”, *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata* içinde, Napoli, 1982, s.519; Shaw, s.179.

diği iddia edilen Venedikli geçmişini, oğlunun kadını ve Nûr Bânû'nun Yahudi gözdesi olan Esther Kira'yı birleştirip "Esther Baffo" figürünü oluşturdu³. Zamanında Türk tarihi ve uluslararası alanda önemli bir rol oynayan Nûr Bânû'nun belirsizlikler içinde gizlenmiş olması bir takım sorular doğurmaktadır.

Nûr Bânû karakteri kendi döneminde dahi muammalı idi. Genel kanı, çocukken bir Türk korsanı tarafından büyük ihtimalle Barbaros tarafından yakalanıp İstanbul'a getirildiği ve en sonunda Sultan Süleyman'ın oğlu olan ve tahta çıkması planlanan Sultan Selim'in hasekisi olduğudur. Fakat Nûr Bânû'nun etnik kökeni ve doğum yeri hakkında farklı spekülasyonlar mevcuttur. Bir görüşe göre Nûr Bânû Venedikli soylu bir aile olan Baffo ailesine mensup olup Ege Denizi'nde bulunan Paros adasında yakalanmıştır. Diğer bir görüş Nûr Bânû'nun Korfu adasının valisinin kızı olduğunu ve kendisini bu adaya götüren gemiden esir alındığını belirtir. İstanbul'da bulunan Venedikli diplomatik temsilcilerin raporlarına göre, sultan kimi zaman hangi aileye mensup olduğu detayına girmeden kendisinin Venedikli asil soyuna değinmektedir⁴.

Bu yüzyılın başında, Emilio Spagni Nûr Bânû'nun kimliği hakkındaki bütün bilgileri bir düzene koyduğunu iddia eden uzun ve değerli bir çalışma yayınladı⁵. Nûr Bânû'nun kimliği hakkında bütün tarihsel gelişmeleri tarayarak ve Venedik arşivlerinden bulduğu yeni delillere dayanarak, Spagni Nûr Bânû'nun gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerek Venedik Cumhuriyeti tarihinde hak ettiği doğru yeri bulmaya çalıştı. Spagni, bu çalışmanın yayımlanmasından sonra uzun süre oryantalistler tarafından gözden kaçırılan bir gerçek olan Nûr Bânû ve Safiye arasındaki ayrımı başarılı bir şekilde ortaya koyduysa da, Nûr Bânû'nun belirlenmemiş kimliği hakkında aşağıda gösterileceği gibi tatmin edici tespitlerde bulunamadı. Spagni'ye göre Nûr Bânû'nun orijinal ismi Cecilia Venier'di. Ege Denizi'nde bulunan Venedikli bir asilzade olan Paros adasının hükümdarı Nicolò Venier'in ve

³ Nûr Bânû figürü hakkındaki referansların bir özeti için bak. E. Rossi, "La Sultana Nûr Bânû (Cecilia Venier-Baffo) moglie di Selim II (1566-1574) e madre di Murad III (1574-1595)", *Oriente Moderno*, 33 (1953), s. 433-435. Rossi tarafından zikredilen Türkçe yayınlara ilave olarak ayrıca M.T.Gökbilgin, "Mehmed III", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1957, s.535 (hâlâ Safiye'yi Venedikli Baffo olarak teşhis eder); J. Deny, "Valide Sultan" (B. Kütükoğlu tarafından ilaveler yapıldı), *a.g.e.*, fasikül 137, İstanbul, 1982, s.179 (Rossi'nin versiyonunu kabul eder).

⁴ Spagni, s.284-286, 300-301.

⁵ *a.g.e.*, s. 241-348.

yine Venedikli bir soylu olan ve görünüşe göre yasal karısı olmayan Violante Baffo'nun çocuğu olarak dünyaya geldi. Valide Sultanın Venedikli asil bir soydan geldiği düşüncesi, Spagni'nin Nûr Bânû ve Venedik Cumhuriyeti arasında gelişen özel ilişkiyi anlamlandırmasına neden oldu. Venedik kolonisi olan Girit'in işgalini müdahale ve (Venedik'ten gelen hediyelere gösterdiği hassasiyet) örneklerinde görüldüğü gibi Nûr Bânû tarafından Venedik yararına yapılan farklı müdahaleler, Cecilia Venier-Baffo'nun memleketine olan bağlılığı ile açıklandı. Farklı durumlarda sadece bir anekdot olarak anlatılabilen sultanın menşei, böylece uluslararası politikanın bir meselesi haline geldi.

Spagni'nin Nûr Bânû'yu teşhisinin diğer tarihçiler tarafından görmezden gelinmesi, Ettore Rossi'nin 1953 tarihinde aynı konu üzerinde kısa bir not yayınlamasına neden oldu. Rossi, Spagni'nin birçok tespitini birkaç marjinal ilave ile ve bu sefer oryantalist bir yayınlara tekrar etti⁶. Sonradan, Valide Sultan gerçek kimliğine kavuşmuş oldu ve birçok profesyonel Osmanlı tarihçisi, Nûr Bânû'ya yakıştırılan Venedikli isimler ile hitap etmeye başladı⁷.

Fakat buna rağmen, Nûr Bânû hakkındaki muamma hâlâ çözülmedi. Bir taraftan Spagni'nin delillerinin ne derece nihai özellik taşıdığı hakkında şüpheler geliştirilebilirken aynı zamanda Spagni tarafından kullanılmayan farklı arşiv belgeleri, sultanın orijinal kimliği meselesini tekrar değerlendir-memiz konusunda bize yardımcı olur.

Meseleyi daha net açıklamak için Spagni tarafından tarif edilen ve değerlendirilen belgelere dayalı delilleri ele alalım. Hikaye 1558 yılında İtalyanca'yı çok iyi konuşan Korfu adasının yerlisi Hasan isminde bir kişinin, o dönemde İstanbul dışında Anadolu'da kardeşi Bayezid ile kanlı bir mücadelede bulunan Şehzade Selim'in gizli memuru olarak kendini İstanbul'da bulunan balyosa takdim etmesi ile başladı. Balyosun raporlarına göre, gerekli bütün talimatları yerine getiren Hasan, Selim'in hasekisi, yararına Venedik'te bir görevde bulunuyordu. Gizli memura göre Selim'in hasekisi, Venedikli Baffo ailesinin soyundan gelip Venedik ve Osmanlı İm-

⁶ Rossi, s.433-441.

⁷ Örneğin F. Babinger, "Baffo, Cecilia", *Dizionario biografico degli italiani* içinde, c.5, Roma, 1963, s.161-161; Skilliter, s.515-536. Bununla beraber bak., R. Mantran, *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris, 1990, s.253, burada yazar hâlâ Nûr Bânû ile Safiye'yi karıştırır.

paratorluğu arasındaki son savaşta (1537-1540) Hayreddin tarafından Ege Denizi'nde yakalanmıştı. Hasan'a göre, Selim'in sevgili kadını sadece Venedikli akrabalarından haber almak istiyordu ve Hasan'ın vazifesi bu talebi gerçekleştirmektir⁸. İşte, Nûr Bânû'yu Venedikli soylular ile özdeşleştiren ve uzun zaman devam eden tarihsel gerçeğin temeli budur.

Gerçek kimliği hakkındaki şüphelere rağmen, Hasan resmî Osmanlı görevlisi olarak ve genelde bir Osmanlı çavuşuna uyan protokol eşliğinde 1559 yılında Venedik'te kabul edildi. Senato huzurundaki görüşmeler esnasında, Hasan Sultanın Venedikli akrabaları hakkında bilgi alma talebini bir kez daha vurguladı ve Selim'in 500 Alman tüfeği talebini de ilave etti. Bu son talep nazikçe reddedildi. Fakat ilk talep Senato tarafından hemen kabul görüldü. Venedik'in resmî cevabına göre otoriteler tarafından yapılan soruşturma Selim'in kadınının gerçekten uzun bir süre önce ölmüş olan Venedikli soylu Nikolò Venier'in ve Violante Baffo'nun kızı olduğunu gösteriyordu ve onun yaşayan en yakın akrabası ise ilk kuzeni Zuan Francesco Venier'di⁹.

Bütün bunlar Hasan ve Venedik için güzel görünüyordu. Eğer Venedik'te bulunan Rum toplumunun bazı üyeleri sözü edilen çavuşun profesyonel dolandırıcı olduğunu ve farklı prensleri dolandırdığını, yanlış evraklar sunduğunu ve dönüş hediyeleri ile para konusunda talepkâr olduğunu belirtmemiş olsaydı, bu durum şüphelere rağmen Osmanlı ile olan hassas ilişkilerin zedelenmesinden endişelenen Venedikliler için utanç verici idi. Böylece Hasan'ın zarar görmeden gitmesine izin verildi ve hatta 200 Venedik Dükası hediye, resmi giysi ve Sultan Selim'e sunulmak üzere karısının Venedikli akrabaları hakkında yukarıda bahsedilen bilgileri içeren bir mektup verildi¹⁰.

İstanbul'a dönüşünden sonra, Hasan balyosu ziyaret etti ve kendisinin Venedik'te sunduğu rapor üzerine yapılan soruşturmalardan şikâyet etti. Ayrıca, Temmuz 1559'da Nûr Bânû'nun mührünü taşıyan mektuplar ve kardeşi Bayezid'i yendiği Konya muharebesini canlı bir şekilde tarifi ile balyosun karşısına tekrar çıktı. Balyos Hasan'ın hikâyelerinden çok etkilendi ve itimatnamesini kabul etti. Böylece balyos, Nûr Bânû'nun en yakın akrabası olan Zuan Francesco Venier ile İstanbul'da görüşmesini sağlamak üzere,

⁸ Spagni, s.253-254.

⁹ a.g.e., s. 254-259.

¹⁰ a.g.e., s.259-260.

Nûr Bânû'nun resmi talebini yerini getirmek için gideceği ikinci Venedik görevinde Hasan'a yardım etmeyi kabul etti¹¹.

Hasan 1559 senesinin Ekim ayının başında Venedik'e döndü. Onlar Meclisi'nin sıkı gözetimi altında olmasına rağmen, ilk görevinde olduğu gibi, hürmetle karşılandı. Nûr Bânû'nun talebini *Collegio* önünde sunmadan evvel, mesele Senato'da tartışıldı ve o dönemde Korfu'da kale kumandanı olarak hizmet veren Zuan Francesco Venier'in görevini bırakabileceği ve eğer isterse kuzeni ile görüşebileceği belirtildi. Bir süre sonra, Onlar Meclisi Venedik çıkarları için önemli olduğunu düşünerek Venier'e seyahati için 100 Venedik Dükası dahi tahsis etti¹².

Maalesef, Hasan için önceden olduğu gibi bu Venedik ziyareti de üçüncü bir grup tarafından sabote edildi. Hasan'ın refakatçilerinden biri olan Deli Şaban (Chioban), çavuş olduğu iddia edilen Hasan'ın aslında bir dolandırıcı olduğunu ve Venedik'i ikinci defa dolandırmayı başardığını belirtti. İddiasına göre, kendisi de Hasan'ın sahtekârlığının kurbanı olmuştu. Ermeni bir tercümanın Hasan'ı sahtekâr olarak gördüğünü ve Ferrare Dükü'ne kendisi tarafından tercüme edilen aldatıcı mektuplar gönderdiğini belirtince, Hasan hakkındaki şüpheler arttı¹³.

Bir kez daha Venedikliler, iki ihtimalden hangisinin daha kötü olduğuna karar vermek durumunda kaldılar. Bu ihtimalden ilki, Hasan'a yapılan ağır suçlamaları esas alarak ona karşı tavrı almaktı. Ancak böyle bir tavrı alınması durumunda, suçlamaların asılsız olduğu anlaşılırsa, Bâb-ı Âlî ile hassas ilişkilerin bozulması riski söz konusu idi. İkinci ihtimal ise, Hasan'ın şüpheli kimliğine rağmen, onu resmî Osmanlı memuru olarak kabul etmekte. Bu durumda suçlamaların doğru çıkması halinde Venedik'in düşeceği utanç verici durumu göz önüne almak gerekiyordu. Senato bu sefer Hasan'ın hain olduğu konusunda oldukça ikna olmasına rağmen, ikinci seçeneği seçti. Görünen o ki Venedik, sultan ile gelişen ilişkilerini riske atmak istemiyordu. Hasan'ın Venier'i getirmek üzere Korfu'ya gitme talebi reddedildi ve Onlar Meclisi Venier'in seyahati için 100 Venedik Dükası tahsis etmekten vazgeçti. Aynı şekilde Nûr Bânû'ya gönderilen mektup sadece birkaç nazik ifade bırakılarak tekrar gözden geçirildi. Fakat bundan ayrı olarak, Hasan'a karşı herhangi bir

¹¹ a.g.e., s. 260-261.

¹² a.g.e., s.261-263.

¹³ a.g.e., s.264-269.

müdahalede bulunulmadı, hediyelerini aldı ve uygun zamanda doğuya geri gönderildi. Balyosa yazılan 7 Kasım tarihli mektupta, Senato bütün meseleyi tarif etti ve Hasan'ın dinini değiştirmiş Rum bir rahip olduğunu ve "her zaman zararlı işlerde bulunduğunu" yazdı. Bununla beraber, Hasan'ın Selim ve Nûr Bânû'dan taşıdığını iddia ettiği mektupların hangi tarihte ve nerede yazıldığına dair bir ibare taşınamaması, mektupları daha şüpheli hale getirdi. Balyos, durumun Vezir Rüstem Paşa'ya iletilmesi ve Hasan'ın gerçek kimliği hakkında detaylı bir soruşturma yapılması hakkında bir emir aldı¹⁴.

Spagni'nin bu meselenin açıklığa kavuşturulması için yaptığı araştırma hiçbir netice vermedi. Araştırmasının geri kalan kısmı, Hasan'ın Venedik'e yaptığı iki görev ile alakalı belgeler ışığında değerlendirilen son gelişmeler ile ilgiliydi.

Spagni'nin Nûr Bânû'yu Cecilia Venier-Baffo ile özdeşleştirmesi Venedikli otoritelerin 1559 Mart ayında Hasan'a verdiği bilginin tartışmasız kabulüne dayalıdır. Spagni, Venediklilerin ilk cevaplarına dayanarak, Venedikli soyluların doğum ve ölüm bilgilerini içeren farklı kayıtları araştırarak Cecilia Venier hakkındaki araştırmasına başladı. Fakat gayretleri netice vermedi. Paros adasının hükümdarı olan Nicolò Venier, farklı soy ağaçlarında yer alıyordu ve bütün kaynaklar kendisinin Baffo ailesinden değil, Zantani ailesinden bir kadın ile evlendiğini yazıyordu. Zuan Francesco Venier gerçekten onun yeğeni idi; fakat Cecilia Baffo için herhangi bir iz mevcut değildi. Bu delil veya belki de delil eksikliği, Spagni'yi Cecilia Venier Baffo'nun Nicolò Venier'in gayri meşru çocuğu olduğunu ve büyük ihtimalle annesi tarafından yalnız yetiştirildiği neticesine ulaştırdı. Bu değerlendirme, Spagni'ye Nûr Bânû'nun başka bir ifade ile Hasan'ın iddiası olan onun Baffo ailesine mensup olduğu iddiasını doğrulama imkânı sunar¹⁵. Spagni, başka bir çağdaş kaynak olan ve 1559 yılında Nûr Bânû'nun Paros'ta yaşayan Venier ailesinin soyundan geldiğini yazan Giovanni Lippomano'nun tarihinden bahseder¹⁶. İtalyan ilim adamı da, Zuan Francesco Venier'in gidişi hakkında yapılan müzakerelerin, Nûr Bânû'nun kökeninin bu aileden geldiği konusunda şüphe bırakmadığını iddia eder¹⁷.

¹⁴ a.g.e., s.269-275.

¹⁵ a.g.e., s.275-280.

¹⁶ a.g.e., s.244.

¹⁷ a.g.e., 275-276.

Hasan'ın gerçek kimliği meselesini bir tarafa bırakıp, balyosun Kasım 1558 raporunda Venedik'e bildirdikleri karşısında Senato'nun ilk tepkisini anlamaya çalışalım. Bu rapor üç ana parçadan oluşuyor: Nûr Bânû'nun Baffo ailesi ile özdeşleştirilmesi, kendisinin Ege Denizi'nde esir alınması ve son olarak Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleşen 1537-40 savaşının tarihi¹⁸. Senato'dan balyosa gönderilen 16 Mart 1559 tarihli bir sonraki mektupta, Hasan'ın Nûr Bânû'nun kökeni hakkında daha fazla bilgi verdiği ve Paros adasından (orijinal metinde Paris yazar) bahsettiği görülür¹⁹. Doğru veya değil, Hasan tarafından verilen bu bilgi, Venediklilerin Nûr Bânû'nun Venedikli soyunu oluşturmalarına yardımcı olur. Yukarıda belirtildiği üzere, 1437 tarihine kadar Paros, Venier ailesinin egemenliği altında idi. Adanın son erkek hükümdarı 1530 tarihinde ölen Nicolò Venier idi²⁰. Nicolò'nun yaşayan en yakın akrabası olan Zuan Francesco Venier Venedik'te değildi. Dolayısıyla Senato'nun resmi soruşturması ya soyluların doğum ve ölümlerinin resmî kayıtları (*Libro D'Oro* olarak bilinir) veya bizim tarafımızdan bilinmeyen ve olayda doğrudan olarak bulunmayan kişilerin şahitlikleri ile gerçekleştirilebilirdi. Ben ve Spagni gibi, 1558-59 yılında araştırmadan sorumlu olan kişilerin de böyle bir ittifakın resmî delillerini bulamadıkları iddia edilebilir. Fakat Hasan'ın versiyonu, açık bir şekilde Baffo ailesinden bahseder ve Venier'e ait olan Paros adası ile Nûr Bânû'nun sözü edilen soyunu bir şekilde özdeşleştirmek gerekmektedir. Sonuç, daha fazla detay vermeden Nûr Bânû'nun Nicolò Venier'in ve Violante Baffo'nun kızı olan Cecilia olduğunun tespiti idi. Tesadüfi veya değil, Cecilia, Nicolò Venier'in hâlâ hayatta olan kız kardeşinin Hıristiyan adı idi²¹. O da aynı zamanda Senato'nun resmi soruşturmasında yer aldı mı acaba?

Aslında, Venedikli otoriteler tarafından Nûr Bânû'nun orijinal kimliği hakkında yapılan araştırmada hangi metotların uygulandığı merak konusu olmalıdır. Ne resmî ne de gayri resmî yazılı hiçbir kaynağın Venier-Baffo ilişkisini belirtmemesinden dolayı, iki alternatif ile karşı karşıya kalmış durumdayız: 1. Senato en azından yirmi-yirmi bir yıl öncesine dair olaylar hakkındaki ifadesini söylenti ve dedikodulara dayandırdı. 2. Senatonun cevabındaki bilgiler tamamen hayal mahsulü olup Hasan tarafından iddia

¹⁸ a.g.e., s.254.

¹⁹ a.g.e., s.257.

²⁰ a.g.e., s.279, Nicolò'nun ölümünden sonra, kardeşi Cecilia, Paros kontluğunu talep etti.

²¹ a.g.e.

edilen esaslara göre uyarlandığı ve şüphe uyandırmayacak şekilde belirsiz olduğu ve aynı zamanda bazı hayali isimlerin yanı sıra bazı gerçek figürler içermesi bakımından doğru görüldüğüdür. Her iki durumda da Senato tarafından sunulan tespitler ihtiyatla değerlendirilmelidir. Aslında görünürde “kesin” bir yapıya sahip oluşu bizi fazla etkilememeli. Spagni’nin kendisi Nûr Bânû’nun Cyclades adalarında bulunan Skyros adasının valisi olan Vincenzo Baffo adında birinin kızı olduğunu yazan on altıncı yüzyılda yaşamış imzasız bir yazardan bahseder²². Hikâyeler şartlara, inançlara ve ilgilere göre gelişme eğilimi gösterir ve farklı yönlerde gelişir.

Neden Senato Nûr Bânû için hayali bir soy üretmiş olabilir. Sebepler çok bariz. Osmanlı tahtına varis kişinin haseki “kadınının” Venedikli soylu bir aileye mensup olduğuna Venediklilerin inanması ve diğerlerini inandırması Venedik’e birçok kazanç sağlar. Büyük ihtimalle Venedik de tahmin edildiği üzere, Nûr Bânû kendisinin Venedikli ecdadının detaylarını görmezden geliyor gibi görünmesine rağmen, eğer buna inansa idi, onun versiyonuna uygun bir hikaye yaratmakta bir problem olmazdı ve hatta gelecekteki tarihçiler için bile daha güvenilir görünürdü. Böylesi bir uydurmadan Cumhuriyet’in elde edeceği kazançlar çok büyük olurdu. Lippomano’nun kendisi Ocak 1559 tarihine kadar Senato’nun bir üyesi olması ve daha sonra da çalışmasında bahsettiği gibi, işleyiş hakkında Senato’daki arkadaşlarından değerli bilgi kaynaklarına sahip olması nedenlerinden dolayı, Lippomano’nun tarihinde yer aldığı gibi Nûr Bânû’nun Paros’taki Venier ailesi ile özdeşleştirilmesi, yukarıda bahsedilen işlerin gayri resmî bir yansıması gibi değerlendirilebilir²³.

Hasan’ın kimliği meselesine dönecek olursak, sadece iki ihtimal görünüyor. Kendisi ya Nûr Bânû tarafından Venedik’e gönderildi veya o bir sahtekâr idi. Venedik Senatosu 1559 yılında açık bir cevap verdi: Hasan bir dolandırıcıdır. Ve 1900 yılında Spagni de aynı neticeye ulaştı. Şimdi Hasan’ın Nûr Bânû tarafından gönderilen bir memur olmadığı varsayımı Nûr Bânû’yu Paros ve Baffo ailesi ile özdeşleştiren hikâyeyi daha şüpheli kılar. Nûr Bânû’nun Venier-Baffo kökenli olduğu fikrinin inşası Mart 1559 yılına, Hasan’ın kimliği hakkındaki rahatsız edici söylentiler bilinmeden önceki döneme rastladığı hatırlatılmalıdır. Tabii daha sonra Senato tarafından

²² *a.g.e.*, s.247.

²³ Biblioteca Nazionale Marciana, Venedik, Ms. It. VII 213 (1836), fol.188.

orijinal versiyona geri dönmek için çok geçti. Aynı derecede önemli olan, bir daha asla Nûr Bânû'nun Venedikli aile bağlantıları konusuna geri dönmediği idi. Ayrıca İstanbul'da bulunan Venedik temsilcileri ve Senato arasındaki daha sonraki resmî yazışmalarda, Nûr Bânû'nun kimliği meselesi hep çözümsüz kaldı. Böylece 26 Ekim 1566 yılında yazan balyos Soranzo, Türk başkentinde insanların Nûr Bânû'nun gerçek kökeninin ne olduğunu merak ettiklerini yazar. Soranzo'nun verdiği rapora göre, bazı insanlar Nûr Bânû'nun Kiklad adalarından birinden geldiğini iddia eder, fakat kimse hangi ada olduğunu bilmez²⁴.

Son olarak, Hasan'ın Nûr Bânû tarafından gönderilen bir memur olduğunu kabul etsek dahi, Nûr Bânû'nun kökeninin, Senato'nun Hasan'a sunduğu şekilde inşa edilmesi, dış görünüşüne göre değerlendirilmemelidir. Enteresan olan, Hasan'ın gelişinden evvel, Nûr Bânû'nun Venedikli kökeni hakkında her hangi bir söylentinin Venedik'e ulaşmadığıdır. Diğer taraftan, yukarıda belirtildiği gibi, Nûr Bânû için kabul edilebilir bir Venedikli soy ağacı sunma konusunda Venedik'in menfaatleri vardı. Nûr Bânû'nun esir alındığı zamanki yaşının küçük olması ve olayların üstünden uzun zaman geçmesi nedeniyle Nûr Bânû'nun kendi soy ağacını çıkarmayı denese bile karşılaşacağı zorluklar, Venedikli devlet adamlarını Nûr Bânû için kabul edilir fakat doğru olmak zorunda olmayan bir ecdat yaratmaya yönlendirdi. Fakat, Nûr Bânû da kendisinin Venedikli bir soylu olarak kabul edilmesi konusunda istekli idi ve Nûr Bânû'ya sunulacak herhangi makul bir soy, ilgili her iki taraf için de memnun edici olacaktı.

Fakat dahası var, 1953 yılında Nûr Bânû'nun hikayesine dönen Ettore Rossi, Spagni'nin sonuçlarını kabul etmesine rağmen, merakının neticesi olarak, 1932 yılında *Messenger d'Athènes* adlı bir Atina dergisinde yayınlanan bir hikayeyi ufak bir not olarak belirtti. Üç makeden oluşan seride, G.L.A. baş harfleri ile imzalanan makalenin yazarı Nûr Bânû'nun Korfu adasından gelen ve 1537 yılında aynı yerde yakalanan Rum kız "Calli Cartano" dan başkası olmadığını söylüyordu²⁵. Görünen o ki, Rossi hikâyeye fazla inanmadı. Franz Babinger de sonuçlarını kabul etmeden aynı hikâyeden

²⁴ Spagni, s.284.

²⁵ Rossi, s.437, n.3, "Sultan Soliman à Corfou et Calli à Stamboul (1537-1584)", *Le Messenger d'Athènes*, 24, 25 ve 26 Temmuz, 1932 (Ben *Messenger d'Athènes*'in British Library'de bulunan mikrofilm kopyalarına başvurdum). Bundan böyle Rum isimleri, *Messenger d'Athènes*'in Fransızca yazımından İngilizce yazıma dönüştürüldü.

bahseder²⁶. Bununla beraber, Sultan'ın kökeni hakkında bu tamamen farklı versiyon bana daha fazla araştırılmaya değer göründü. Özellikle *Great Greek Encyclopaedia*'nın 1930 baskısında "Kartánou Kali" ye ithaf edilmiş imzasız bir kayıt bulunur ve Sultan'ın Korfu kökenli olduğunu iddia eder²⁷. Maalesef, sonraki yayın, kaynaklara referans vermez.

Messenger d'Athènes içindeki makalelerin, asıl olarak Korfu adasında bulunan ve kesin olarak belirtilmemiş özel bir arşivden 1877 yılında keşfedilmiş iki mektuba dayandığı belirtilir. 1 Ekim 1537 yılına ait ilk mektup "Eparche Odizitzianos" atfedilir (*Odēgētrianós Epárchos* isminin yanlış telaffuz edilmiş ve değiştirilmiş hali, G.L.A. tarafından kullanılan yayında yer alır, aşağıya bakınız), ve "arkadaşı" (yukarıda bahsedilen orijinal yayında: kuzen-aşağı bakınız) Sophianē Karyóphyllou'ya yazar. Aynı yılda Korfu'daki savaşı ve adalılar tarafından yaşanan zorlukları tarif eder. Türk saldırısından sonra, yazarın avcı köpekleri onu Nicholas Kartáno[s] a ait olan, Asoumētē Köyündeki (makalede: "Assumati") kır evinin harabelerine götürür. Orada Nicholas'ın kayın biraderi olan Michael Papadópoulos adlı kişi ile karşılaşır ve o kişi Türk istilas sırasında o köyde neler olduğunu anlatır. Nicholas Kartáno[s], karısı Basilikē, Nicholas'ın kızkardeşi Francesca ve Nicholas'ın çocukları George, Emmanuel, Phēteinē ve Kalē esir edilir. Özellikle, yazar küçük Kalē'nin büyüleyici halini üzümlere hatırlar.

Aynı makalede bahsedilen ikinci mektup, 1584 yılında İstanbul'da aynı Sophianē tarafından yazılır ve eski "arkadaşı" (yukarıda bahsedilen orijinal yayında: kuzen) [Odēgētrianós] Epárchos'a gönderilir. Metne göre yazar, 1566 yılından beri İstanbul'da yaşamaktadır ve Korfu adasından Rum bir tüccar ile evlenmiştir. O, Epárchos'un Korfu adasında yaşadığını, İnebahtı Savaşı'na katıldığını, daha sonra Amerika'yı ziyaret ettiğini ve o dönemde Floransa'da yaşadığını duymuştur. O, "yerlilerin kurumuş otların dumanını içine çektikleri" söylenen Amerika hakkındaki izlenimlerini okumak isteğini belirtir. Osmanlı başkentinde yaşadığı bazı önemli olaylar da mektubunda bahsedilir. 1566 yılında oraya ulaştığında, Sophianē kocası ile birlikte Venedikli balyosu ziyaret eder. Orada eski arkadaşı Regina [Basilikē]'nın erkek kardeşi Michael Papadópoulos ile görüşür. Bu adam Sophianē'ye

²⁶ Babinger, s.163. *Messenger d'Athènes* içindeki makaleler metinde değil sadece Babinger'in bibliyografyasında işaret edilir.

²⁷ *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* c.13, Atina, 1930, s.909.π

Regina'nın hâlâ hayatta olduğunu ve üç sene evvel kurtulduğunu söyler. Dahası, Korfu adasına döndükten sonra, Regina, onunla birlikte esir alınan kızı Kalē'nin Sultan Selim'in hasekisi diğer adı ile Nûr Bânû olduğunu öğrenir. Aynı hikâye, Papadópoulos'un, bir akrabası olan ve aynı zamanda Müslüman olup sipahi olan Anthony Kartáno[s] isimli kişi tarafından da anlatılır. Bunu takiben, Basilikē-Regina'nın kızına bir mektup yazması ve Papadópoulos'dan da yerine ulaştırması istenir. Mektup, Yunanca okuyamadığı açık olan Nûr Bânû için Türkçe'ye tercüme edilir. Sophianē'nin mektubu, Papodópoulos'un nasıl mektubu sultana vermek adına onunla tanışmasını talep ettiğini anlatarak devam eder ve bunda da başarılı olur. Yazar Nûr Bânû'yu uzun ve narin hatları olan, gür siyah saçlar, siyah gözler ve yüzünde hiç makyaj bulunmayan bir kadın olarak tarif eder. Tatlılar söylenir ve konuşma başlar. Sophianē görevinin nedenini açıkladığında, sultan mektubu onun ellerinden zorla alır, öper ve bağrına basar ve Türkçe tercümesini okumaya başlar. Daha sonra Sophianē'yi kucaklar ve Rumca "anne anne" diye mırıldanır. Elpis adındaki Yahudi köle hemen çağrılır ve sultan tercüme edilen mektubun arkasına "gecikmeden annemin buraya getirilmesine izin verin" diye yazar.

Atinalı dergide yayınlanan serinin son makalesinde, Korfulu bir ilim adamından bahsedilir. A. Moustoxýdēs Venedik'te, 26 Ekim 1566 yılında Venedikli balyos Giacomo Soranzo'dan gönderilen ve Regina Kartánou'nun kızı Kalē'ye gönderdiği mektubun aşağıda verilen metnini içeren bir rapor keşfeder: "Benim sevgili efendim ve kızım, sana binlerce selamlar gönderiyorum. Ben yirmi dokuz sene boyunca seni düşünmeden edemedim ve kendime sürekli senin hâlâ hayatta olup olmadığını sordum. Bütün dileğim seni bir kez daha görmek. İşte, senin Sultan Selim'in kadını olduğunu ve oğlunun isminin Sultan Murad olduğunu öğrendim. Tanrı seni korusun. Küçüklüğünden beri büyük yerler için tahsis edildiğini gösteren işaretler vardı. Ben ise, yirmi yedi yıldır esirdim ve çok sıkıntılar çektim, fakat sonunda Allah'ın yardımı ile kurtuldum, Korfu'ya geri döndüm ve şimdi evimde yaşıyorum. Bana senin hakkında haber verildiğinde bu mektubu yazdım ve sana ulaştırması için amcana verdim. Benim adım Regina, babanın ismi Nicholas idi ve senin kendi adın Kalē. Senin iki erkek kardeşin ve bir kız kardeşin var: George, Manólēs, Phóteinē. Sen esir alındığında yedi yaşında idin. Baban bir kadirgada öldü, kardeşlerin kayboldu. Eğer senin herhangi bir şüphesi var ise amcan hikâyeyi doğrulayabilir. Bizim yaşayan tek akraba-

mız olan amcan Anthony, St. George kilisesinde öğrenci idi ve daha sonra senin gibi Müslüman oldu. Senin esir alındığın köyün adı Korfu kasabası yakınındaki Asoumētē köyü idi [makalede: “Assumati”]. Babanın kız kardeşinin adı Francesca’dır. [C.L.A. tarafından kullanılan yayında: Franceschina- aşağı bakınız] ...Sen bana sıkça: ‘Anne, Anne, Türkler gelecek ve beni alıp götüreceksin. Hayreddin Paşa gelecek...’ ve biz de ‘kızımız sonunda Müslüman olacak’ -en sonunda olduğu gibi’ dedik. Mektubu bitirirken Regina kızı ile buluşma dileğinde bulunur.

Buna ilave olarak, Korfulu bir ilim adamı, Nûr Bânû’nun tüccar ve armatör amcası Michael Papadópoulos’a verdiği talimatları keşfeder. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nda ve özellikle İzmir’de bulunan bütün valilere Papadópoulos’un herhangi bir ödeme yapmadan gemisini nereye isterse gönderilmesi konusunda talimatlar verildiği ve Korfu kökenli bütün esirleri esaretten kurtarma konusunda ayrıcalık tanındığı görülür.

Bu dokunaklı hikâyeye biraz şüpheli görünür. Yazarın imzası sadece baş harflerinde görünür, mektupların 1877 yılında bulunduğu iddia edilen özel arşiv hakkında veya bu bilginin kaynakları hakkında hiçbir bilgi verilmez. Hikâyenin içindeki farklı öğelerin biraz belirsiz olması, on altıncı yüzyıl ortamında otantik görünecek ve aynı zamanda hikâyeye enteresan bir tat verecek anekdotların, meselâ [O.] Epárchos’un Amerika’ya ziyareti ve on altıncı yüzyıl sonunda İstanbul’da tütün kullanımı hakkındaki söylentiler de olduğu gibi, yazar tarafından kasıtlı bir gayret ile dahil edildiğini ima eder. Aynı derecede şüpheli olan, “İtalyan halkının özgürlüğü” veya Korfuluların “milli bilinçliliği” gibi adallara atfedilen ve anakronistik görünen farklı ifadelerdir. On altıncı yüzyıl adetlerini, gelenek ve göreneklerini düşündüğümüzde, Sophianē’nin kocası ile birlikte balyosu ziyareti biraz garip görünmektedir. Birkaç politik ifade de hikâyenin güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Yazar okuyuculara “Korfu halkının kendi hayatlarını kurban ettikleri Venediklilerin zalimliği, diğer bazı yeni gelişmelerde olduğu gibi, güzel kelimelere ve sözlerle güvenmemiz gerektiğini öğretir”. Bu imalar belki de adayı kısaca İtalyan işgali altına sokan (1923) “Korfu olayını” takiben İtalyan karşıtı hisleri ve belki de Musolini’nin Oniki Ada’daki koloni politikalarına duyulan nefreti yansıtır. Tuhaf bir şekilde yazar, Nûr Bânû’nun oğlu olan Sultan Murad’ın hasekisi Safiye’nin Baffo ailesinden geldiğini açıklar. Belli ki, gizemli G.L.A. Nûr Bânû’nun kökeni hakkındaki kendi versiyonu ve 32 yıl evvel Spagni tarafından önerilen versiyon arasındaki tutarsızlığın farkında değildir.

Görünen o ki, bu raporun belirsiz ve şüpheli karakteri Rossi ve Babin-ger gibi ilim adamlarının ciddiye almamalarına neden oldu. Diğer taraftan, anekdot olarak dahi bahsetmeleri, Nûr Bânû'nun Cecilia Venier-Baffo olarak teşhis edilmesinden tam olarak tatmin olmadıklarını gösterir. Ve gerçekte, onlar belki de daha fazla araştırma yapmalıydılar.

Balyos Giacomo Soranzo'nun (1464-66) Venedik Devlet Arşivleri'nde (*Venetian State Archives*) muhafaza edilen raporlarını okurken, Osmanlı Sultanı olan Korfulu kızın hikâyesini tekrar keşfettim. (Anlaşılan o ki, ilk Mr. Moustoxýdes tarafından keşfedildi). Balyosun 4 Temmuz 1566 tarihli raporu, *Messenger d'Athènes* tarafından Moustoxýdes'in keşiflerine dayalı olarak rapor edilen Michales Papadóπουλος'un hikâyesini içerir. Meselâ Nûr Bânû'nun Korfulu ailesinin ismi, balyosun mektubunda *Quartani* olarak geçmesi gibi, isimlerin telaffuzundaki farklılıkların dışında Moustoxýdes'e atfedilen yukarıda adı geçen versiyon, orijinal rapora uyar. Dolayısıyla biz bu çalışmanın ek kısmında orijinal İtalyan versiyonunun okunabileceği hikâyeyi tekrar etmeyeceğiz.

Great Greek Encyclopaedia içinde bulunan maddede ve *Messenger d'Athènes* içinde bulunan makalelerde kullanılan ve özellikle ikincisinin, Korfu'da keşfedildiği iddia edilen "Eparche" ve Sophianē arasındaki yazışmalara referansı bakımından kaynaklar meselesi ortaya çıkar. Birçok arkadaşın ve meslektaşın yardımları ile bu mesele başarı ile çözümlenir²⁸. "Korfu" versiyonunun orijinali daha ziyade belirsiz olan XIX. yüzyıl yayınlarına dayanabilir. İlki Korfu'da 1872 yılında Michaël A. Moustoxýdes adında biri tarafından yayınlanır²⁹. Yazar daha ünlü bir filoloji uzmanı ve tarihçi olan Andreas Moustoxýdes (1785-1860)'in oğludur ve kitabı babasının hayatında yayınlamaya fırsat bulamadığı birkaç yayınlamamış çalışmaları içermektedir. Yukarıda tarif edilen Regina Kartánou'nun mektubunu ve orada tarif edilen Nûr Bânû'nun cevabını arşiv kaynaklarına tam olarak referans vermeyen kısa bir giriş notu ile takip eder³⁰. Bilimsel bir yayın olduğu zor iddia edilmesine rağmen, Andreas Moustoxýdes tarafından keşfedilen balyosun mektubunun tek yayınlanmış versiyonudur.

²⁸ Atina'da bulunan Dr. Marianna Kolivē-Karaléka'ya, Washington'da bulunan Prof. Peter Topping'e, Dr. Yannis Pieris'e ve Korfu'da Rev. Athanasios Ch. Tsitsas'a beni aşağıda bahsedilecek olan Korfu yayınlarına yönlendirdikleri için teşekkür etmek istiyorum. Son üçünün yorumları çok faydalı olmuştur.

²⁹ M.A. MOYΖΤΟΞΥΔΟΥ, *Ιστορικών και Φιλολογικών Αναλεκτών* [sic] vb., I, Korfu, 1872.

³⁰ *a.g.e.*, s.93-97.

İkinci yayın F.[ederico] A.[lbana] adında bir kişi tarafından Korfu'da 1877 yılında çıkan bir kitapçık idi. Bu kitapçıkta, Sophianē, Karyóphyllou ve Odēgētrianós Epárchos³¹ arasında yazışmaların var olduğuna ve bu belgelerin de yazıldıkları adadaki özel bir arşivde muhafaza edildiğine dair sözde keşif açıklanıyordu. Diğer bir deyişle, yukarıda bahsedilen mektuplar, *Messenger d'Athènes*'in ilk iki makalesinde tam doğru olmayarak tarif edilir. F. A.'nın yayını, muhtemelen onu mümkün olduğunca daha "bilimsel" göstermeye çalışan hatırı sayılır sayıda notlar takip eder. Bununla birlikte mektupların bulunduğu iddia edilen özel arşiv hakkında açık bir işaret yoktur ve tam orijinal (İtalyan) metinlerini yayınlama sözü hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir. Bununla birlikte Epárchou ailesinin soyuna hızlı bir bakış, Odēgētrianós ismini taşıyan birini veya Karyóphyllou ailesinin ilişkileri ifşa etmez. Diğer taraftan sonuncusu Korfu belgelerinde ancak XVII. yüzyılın ortaların da yer alır³². Son olarak, iki mektup arasında olan ve bizim zaten yukarıda değindiğimiz anakronizmi dikkate alarak, Moustoxydes'in çalışmasının aksine bunun beş yıl önce genç Moustoxydes tarafından ortaya konulan hikâye ve belki de yerel sözlü gelenekler üzerine dayandırılan hayali bir kurgu olduğundan şüphelenebiliriz.

Böylece *Messenger d'Athènes* içindeki makalelerin yazarı, hikâyesini isimlerini verme, aralarında ayırım yapma veya onların doğruluğunu sorgulama zahmetinde bulunmadan iki eski Korfu yayını üzerine dayandırır. Şüphesiz Rossi ve Babinger gibi ciddi ilim adamları bu fantastik hikâyeleri kabul etme konusunda acele etmediler. Maalesef, kusurlarına rağmen, onlar bir zerre doğruluktan daha fazlasını kapsıyor gibiydiler.

Şimdi tekrar bizim orijinal *on altıncı yüzyıl* planımıza dönelim. Doğal olarak, Venedikli otoriteler balyosun Sultanın Korfulu kökenine işaret eden raporundan fazla etkilenmemişlerdi. Tamam, Korfu bir Venedik bölgesi idi ve farkı şartlar altında, Nûr Bânû'nun Korfulu kökeni Venediklilerin Bâb-ı Âli ile ilişkisinde kâr olarak değerlendirilebilirdi. Bununla beraber, Hasan'ın iki görevinin talihsiz tecrübesi, Venedik'e bu tür hikâyeleri daha ihtiyath ele alınması gerektiğini öğretti³³. Yani, Venedik'te hiç kimse 1559 tecrübesi gibi bir tecrübeyi tekrar yaşamak istemedi ve büyük ihtimalle Senato bu efsanelere dokunmamayı tercih etti. Dolayısıyla, daha öteye gidilmedi.

³¹ ΦΑΛΒΑΝΑ, *Η εν έτει 1537 Πολιορκία τῆς Κερκύρας* vb., Korfu, 1877.

³² Bu bilgi için Korfu Tarih Arşivleri'nden (*Historical Archives of Corfu*) Ianis Pieris'e minnettarım.

³³ Örneğin bk., *Bailo Soranzo*'nun 26 Ekim 1566 tarihli, dört ay evvel kendisinin Korfu bağlantısından bahsetmeden Nûr Bânû'nun kimliği sorusuna işaret eden yukarıda bahsedilen rapora bakınız.

Regina (Basilikē) Kartánou (Quartano, Quartani) Nûr Bânû ile İstanbul'da görüşmeye gidip gitmediği hâlâ belli değildir. Belki gitti, 1583 yılında sultanın Yahudi hizmetçisi Esther Kira'nın, Juan Maria Quartari adında birinin lehine Düka ve Senatoya bir tavsiye mektubu yazdığı belirtilmelidir. Mektuba göre, Quartari Venedik tebaası ve onun iş birlikçisidir³⁴. Esther Kira İspanya menşeli idi ve Quartari'nin Hristiyan isimlerinin İspanyolca şekli bizi yanlış yönlendirmemelidir³⁵. Quartari yanlış mı telaffuz edildi yoksa Quartani'nin farklı bir şekli mi (veya tam tersimi)? Eğer öyle ise Nûr Bânû'nun maiyetinde bulunan Quartani (Quartari?) ailesinin bir üyesinin varlığı, onun Korfulu kökeni hikayesinde doğruluk payı olabileceğini ima edebilir. (Onun kişiliği ile alakalı diğer hikâyelerde olduğu gibi çarpıtılmış ve karıştırılmış olmasına rağmen) Sultanın Korfulu kökenine uyan bazı öğeler, onun ölümünden kısa bir süre sonra Batı edebiyatında da yer almaya başladı. Belli ki Nûr Bânû ve Safiye'yi karıştıran XVII. yüzyıl tarihçisi III. Murad'ın karısının kökeninin Korfulu olduğunu yazdı. Aynı tarihçiye göre, Nûr Bânû ünlü olduktan sonra gerçek kimliğini reddetti ve aslında Venedikli soylu bir aileye doğmuş gibi davrandı³⁶. Bu hikâye bizim gizemli Valide Sultanımızın biyografisini açıklar mı? Korfu'nun en azından Sultanın kendisinin de kısmen mesul olduğu farklı söylentilerde yer alması belki de tesadüf değil. Venedik'in İstanbul elçisi Marino Cavalli 1567 yılında (aşağı yukarı Hasan'ın balyostan önce ilk ortaya çıkışından dokuz sene önce ve sultanın Korfulu menşei hakkındaki rapordan bir sene sonra) Venedik'e sunulan rapor (*relazione*) da Nûr Bânû'nun kökeninin Korfu veya Paros'tan olduğunu tespit etmenin mümkün olmadığını yazar. Cavalli, sultanın Venier ailesine mensup olduğu iddiasını doğrulayamadığını belirtir³⁷. İstanbul'a giden diğer bir Venedikli elçiye göre, Nûr Bânû'nun kendisinin babasının vali olarak görev yaptığı Korfu'da esir alındığını iddia eder³⁸.

³⁴ Skilliter, s.523, 531-532.

³⁵ Bk. Esther Kira'nın Spagni de yer alan İspanyolca mektupları, s. 341, ve Skilliter içinde, s.529-531.

³⁶ [T. Artus], *L'Histoire de la décadence de l'Empire grec et établissement de celui des Turcs par Chancondile Athénien de la traduction de B. De Vigenère Borbonois... avec la continuation...depuis la ruine du Peloponnèse jusqueuz à l'an 1612 par Thomas Artus, sieur d'Embry*, Paris, 1650, T.1, s.477.

³⁷ W. Andreas, "Eine unbekannte venezianische Relazion über die Türkei (1567)", *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse* içinde, Abh.5 (1914), s.10.

³⁸ "Relazione G.F. Morossini" (1585), E. Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto* içinde, seri 3, c.3, Floransa, 1855, s.251, Spagni de yer alan Marciana ms.'den aktarıldı, s.300.

Sonuç olarak, ne Spagni'nin Nûr Bânû'yu Cecilia Venier Baffo olarak teşhis etmesi, ne de Nûr Bânû'nun Kalē Kartanou olarak teşhisi kesin ve net olarak ispat edilmiş değildir. Fakat iki versiyonun geçersizliğinin derecesi hakkında farklılık var görünüyor. Hasan'ın görevi ile ilgili ilk versiyonun orijinalini göz önüne alır ve Nûr Bânû'nun Venedik kökenine ithaf edilen farklı versiyonları tanımlayan belirsizliği dikkate alacak olursak, böyle bir teşhise şüphe ile bakabiliriz. Buna nispeten, eğer büyük ihtimalle Bay Moustoxydes'in bulgularında bulunan ögelere dayalı olan romantik uyarlamayı hariç tutacak olursak, Kalē Kartánou'nun hikâyesi daha makul görünüyor.

Korfu versiyonunu doğru kabul edecek olursak, - biri doğru ve diğeri hayali politik ve şahsî nedenlerden dolayı bilinçli olarak teşvik edilmiş *çift kimlikten* biri olarak bütün olay daha cazip hale gelir. Böyle bir görüşü kabul etmede Venediklilerin menfaati bellidir ve zaten daha evvel üzerinde durulmuştur. Bununla beraber, bu olayda Venediklilerin tavrının, Osmanlı yönetici ailesinin gelecekteki nesillerini kan bağı ile (gerçek veya hayali) Cumhuriyete bağlamayı amaçlayan hanedanın politikasından ilham alınmış gibi görünmediğini belirtmek gerekiyor.

Nûr Bânû'nun kendisine gelecek olursak, saray duvarları içinde Korfulu aile üyeleri ile tekrar birleşse bile, yine de dış dünya karşısında kendisinin asil Venedikli kimliğini korumayı tercih ederdi. Hayatının son dönemlerinde, fazla detay verilmeden, vaktiyle kendisinin Büyük Kanal'da sarayı bulunan, Venedikli soylu bir ailenin kızı olduğunu iddia ettiği söylendi³⁹. Esir alındığı zaman onun en azından yedi yaşında olduğunu düşünecek olursak (daha sonraki versiyona göre -on iki yaşında)⁴⁰, kendisinin Venedikli ailesinin ismini hiçbir zaman netleştirmemiş görünüyor olması biraz gariptir. Osmanlı toplumunun göreceli açık olduğu ve mütevazı kökeni olan insanları bile en yüksek kademelere çıkarma imkânına sahip olduğu bilinir. Üstelik on altıncı yüzyıl Korfu'sunda, Kartánou (Quartani) ailesi zengin ve soylu olarak bilinir ve bazı üyeleri devamlı olarak farklı vesileler ile adayı Venedikli otoriteler karşısında temsil eden yerel konseylere mensuptu⁴¹. Bununla

³⁹ Spagni, s.300-301.

⁴⁰ Nicolò Venier'in ölüm gününü (1530) Nûr Bânû'nun tahmini doğum günü için son nokta olarak kullandım. On iki yaşında iken esir alındığı iddiası, balyos Contarini'nin relazione'ı içinde yer alır (1583), Spagni tarafından zikredilir, s.300-301.

⁴¹ A. Marmora, *Della historia di Corfù*, Venedik, 1672, s.313-323,37; E.R.Rangabe, *Livre d'or de la nob*

beraber, Osmanlı Devletinin zirvesine çıktıktan sonra bile, yüksek bir sosyal statüye sahip olan ve Venedik kolonisinin yerlisi bu Rum Kız (kendisinin Korfulu olduğunu kabul ederek) belki de çocukluktan itibaren Venedikli sosyal değerler ile beslenmişti ve o Venedikli soylu bir ailenin mensubu olarak görülmeyi tercih etmişti. Bu sadece onur meselesi değildi. Venedik bağlantısından kazanılacak bazı maddî kazançlar da söz konusu idi. Venedik, sultana hem Cumhuriyet'in görmeyi umut ettiği iltimaslar nedeniyle ve hem de daha evvelden yapılanlara bir mükâfat olarak çok cömert idi. Nûr Bânû saygıdeğer olarak bilindi –çok zengin bir kadın olarak öldü⁴². Dolayısıyla (kendisinin) Venedikli ataları hakkındaki söylentileri canlı tutmak, kendisi için en az Venedik için olduğu kadar önemli idi. Dolayısıyla kimliği ardındaki perde gerek Venedikliler ve gerek Nûr Bânû açısından kasıtlı olabilirdi.

Sultanın kimliği bir muamma olarak kaldı. Venedik ve Osmanlılar arasındaki uzun süren bağlantılar ve Venediklilerin rakip güç hakkında daha iyi bilgi edinebilme gayretlerine rağmen, güçlü sultanın kimliği bile tam bir kesinlik ile tespit edilemedi. Dildeki ve kültürdeki farklılıklar, karşılıklı şüphe ve düşmanlık, politik ve askeri gerginlikler, haberleşme güçlükleri ve dini endişeler Venedik ve İstanbul arasında birçok yanlış anlamalara, temelli veya temelsiz söylentilere, kandırmalara, hilekârlıklara ve tuzaklara neden oldu. Bu uzun süren gerçeklik, çavuş Hasan örneğinde olduğu gibi her türlü şarlatanlar ve dolandırıcılar için ideal bir alandı. Bu zor şartlar, gergin Osmanlı Venedik ilişkilerinin tarihçilerin hizmetine bıraktığı zengin tarihsel belgeler ile ilgilenildiğinde her zaman akılda bulundurulmalıdır.

Son olarak, bu yabancılaştırmanın modern bilimdeki yansımalarını kaydetmek tuhaf olacaktır. Hâlbuki en önemli İtalyan Biyografi Sözlüğü, sultan için “Bapho, Cecilia”⁴³ başlığı altında bir makale atfetmiştir. Daha evvelden belirtildiği gibi aynı makale *Grand Greek Encyclopaedia* için de “Kartanou, Kale” şeklinde verilmiş olup bu teşhis daha yeni Yunan yayınlarında da bulunabilmektedir⁴⁴. Modern Türk ansiklopedileri de basitçe İtalyan versiyonunu kabul ettiler. Her iki tarafta bulunan kimselerden herhangi biri bu

lesse ionienne, Corfou, Atina, 1925, s.168-86. Kartánu ailesi hakkındaki bu değerli bilgi için Korfu Tarih Arşivleri'nden (*Historical Archives of Corfu*) Ot.Yannis Pieris'e teşekkür ederim.

⁴² Bk. yukarıda not 7.

⁴³ Bk. yukarıda not 27. Nûr Bânû'nun Kalē Kartánu ile özdeşleştirilmesine daha geç bir örnek için, bk. *Θρησκευτική και Ηυική Εγκυκλοπαίδεια*, c.7, Atina, 1965, s.374, A.E. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, c.3, Selanik, 1968, s.148-49.

⁴⁴ Bk. yukarıda not 3.

çelişkilerin farkında mı veya genel olarak şaşırmış durumda mı? Görünen o ki, sanki bir yüzyıldan bu yana iki veya hatta üç grup ilim adamı bir diğerini görmezden gelmiştir⁴⁵.

EKLER

1. 4 Temmuz 1566 yılında Pera'da yazılan Venedikli *bailo* Giacomo Soranzo'nun Venedik Senato'suna raporu, (Alıntı). A.S.V., Senato, Dispacci Constantinopoli, filza 1, No 36.

Serenissimo Principe,

E venuto qui a me un Micali Papadopulo da Corfù, et mi ha detto di esser stato a trovar la madre di Sultan Amurat, primogenito figliolo di Sultan Selim, qual si trova con esso Sultan Selim, et per li molti segni haverla certificate come sua madre è una madonna Regina Quartani da Corfù, come dalla traduttion della lettera qui alligata la Serenità Vostra potra intender. Et dice appresso il detto Micali come la sultana ha scritto di sua mano quello che nella istessa lettera la Serenità Vostra intenderà acciò che sua madre li sia condotta, et ha dato un sigilletto con il suo sigilli, nel qual si segna la madre di Sultan Amurat, acciò che il preditto vada sicuramente, et che tutti li Corfiote che sono schiavi siano liberati. Questo Micali è molto povero, et dice che la sultana li fece donar cento cechini, ma che li ha persi, et va scorrendo a star qui, ne posso intender la vera causa ; onde non ne potente haver altra certezza mi rimetto a quello che ne parerà alla Serenità Vostra...

1a. (1 numaraya ilave) Michael Papadópoulos tarafından sunulan mektubun Türkçe'den İtalyanca'ya tercümesi. Papodópoulos orijinal olarak Korfuda bulunan Regina Quartani tarafından kızı Nûr Bânû'ya yazılan Rumca mektubun tercümesi olduğunu iddia eder. Papadópoulos tarafından bir kaç satırın ilave edilmiş olması Regina'nın mektubunun tercüme metodunu açıklar. Arada Sultan'ın annesinin anesini getirtmek için verdiği emirde görülür.

Traduttione di una lettera scritta in turco prenentata per ser Micali Papadopulo, il quale disse esser la traduttione d'una scritta in grecco, che donna Righina Quartana da Corfù mandava a sua figliuola al presente donna di Sultan Selim, et madre di Sultan Murat.

« Signora et figliuolan mia saluti infiniti,

Vintinove anni sono, che pensando solamente di voi, se vete viva o morta, niuna altra cosa desideravo, che sete donna del Signor Sultan Selim, col quale havete uno figliuolo nominato Sultan Murat, ne ho ringratiata la Maestà di Dio. Certo che fino dalli primi vostri anni si vedeva in voi segnale di dovere essere grande, et spero ancora, che arivate a maggior felicità di questa. Figliuola mia, dappoi che io povera vostra madre fui presa, steti vintisette anni schiava, nelqual tempo ho patite

⁴⁵ Oysa daha 16. yüzyılın sonlarına doğru Stefan Gerlach üç sene aralıkla kendisinin bu iki kimliğini belirtmiştir. Ç.N. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, İstanbul, 2007, s.160, 315, 561.

molte fatiche, et tribulationi, et la fine, per volontà di Dio da doi anni in qua fatta libera, sono ritornata al nostro loco di Corfù, nella vecchia nostra habitatione, dove havendo inteso del vostro esser de le li ho scritta la presente, et li ho mandata per vostro barba.

Il nome mio e Righina, il nome di vostro padre e Nicolo, il vostro è Cali. Voi havevate tre fratelli, doi maschi et una femina. Il nome delli maschi era Jorgi et Manoli, il nome della femina era Fatmi. Quando fussemo presi, eravate di età di anni sette. Vostro padre morì in galea. Li altri vostri fratelli si smarirno, che mai ne ho intesa nova. Et se non credete me, quando sarà de li vostro barba lo potrete chiamare, et certificarvi d'ogni cosa.

Al presente del vostro parentado vi è Antonio Quartano, il quale come sapete andava a scolo alla chiesa di Santo Giorgi, et ho inteso che l'è vostro schiavo, et dalla squadra delli spachioglani. Il nome del casale di dove fosti presa è Assumetto, che è apresso Corfù. Il nome della sorella di vostro padre era Franceschina. La vostra stirpe deriva da uno che si chiamava meser Antonio Quartano. Voi solevate dir, madre mia, madre mia, veniranno li turchi et ne prenderanno, verrà Cairadin bassa et ne prenderà. Et noi dicevamo : questa figliuola al fine ha da esser mussulmana. Et non passò molto che per voler di Dio fu quanto predisse la vostra bocca.

Figliuola mia, se non vi è fuori di mente l'obbligo che si ha alla madre, mandarete un' homo a tuormi, che verrà a voi. Et se vi vergognassi a dire ch'io sia vostra madre io non ne posso far altro, ma si ritroveremo all'altro mondo. Voglio sperare che non la negarete, perchè l'obbligo che si dev alla madre è troppo grande ».

Nel fine della lettera vi sono questo parole pur in turco et d'una medesima mano, lequali par che il sopradetto Papadopulo faccia scriver :

« Signora mia, la lettera che io vostro barba et schiavo ho portata era scritta in cristiano et non si sapeva legere. Però travai Antonachi vostro parente spachioglan, ilquale con molta fatica trovò un scrivano che la mettesse in questa lingua. Et così l'ha messa al meglio che ha potuto ».

Sopra il principio della lettera vi sono questa parole scritte di altra mano, lequali il detto Papadopulo disse esser la risposta fatta dalla Signora predetta :

« In ogni loco, ove troverai mia madre, si in mano di chi si voglia, la torai et condurai de qui senza fallo ».

1b. (1 numaraya ilave) Sultan Nûr Bânû tarafından Michael Papadópoulos lehi-ne çıkarılan kendi gemisiyle yolculuk etme ve İmparatorluğun bütün limanlarında (özellikle İzmirde) ticaret edebilme ve onu görevliler ve kiliselerin saldırılarına karşı koruma sağlayan ve Korfulu esirleri kurtarma yetkisini veren emrin İtalyanca tercümesidir.

Traduttione di un commandamento qual si trova in mano del Papadopulo sotto nome della madre de Sultan Murat.

« Per la presente si commente ad agni sangiacco, cadi, voivoda, et particolarmente al capitano delle Smirne, che andando Micali da Corfù col suo navilio a qual si voglia scalla, debbano lasciar ch'el carchi quello gli piace, et non gli diano fastidio, overo impedimento. Et similmente non gli debbano dar fastidio le chiese che sono in quei lochi. Et possi liberar schiavi Corfioti per tutto ove ne troverà ».

Loco del sigillo, che dice madre di Sultan Amurat.

Kitap Tanıtmalar :

Jürgen Seeher (editör), *Ergebnisse der Grabungen an den Ostteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2002*, Boğazköy-Berichte 8, Mainz, 2006, Verlag Philipp von Zabern, 1-163 sayfa, ISBN 3-8053-3649-7

Boğazköy Raporları, Hitit başkenti Hattuşa'nın tarihiyle ilgili yayınlar arasında özel bir yer alır. Diğer monograflar ve özel çalışmalardan farklı olarak, bu raporlar, kitap formatında yerleşmedeki en son çalışmalar üzerine yazılan makaleleri içerir; 19. yüzyılın sonlarından itibaren Hattuşa'daki arkeolojik araştırmaları yönetmiş bilim adamları arasında en saygın isimlerden biri olan Kurt Bittel'in de 1938, Berichte Nr. 2'de belirttiği gibi "tamamlanmış araştırmaları tek, çok karmaşık olmayan sayılarla zamanında aktarmak" için yayınlanmışlardır [bkz. K. Bittel – R. Naumann, Neu Untersuchungen hethitischer Architektur, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1938. Phil. -hist. Klasse Nr. 1 (Berlin 1938)].

Bununla birlikte, Kurt Bittel'in, 1979'a kadar kazılardan ele geçen buluntular'ından sonra [bkz. K. Bittel (ed.) Funde aus den Grabungen bis 1979. Boğazköy-Berichte 6 (Berlin 1984)] A. Von den Driesch ve N. Pöllat'ın 2004'teki Hattuşa'da Büyükkaya'daki prehistorik evcil hayvanlar ve avlanma üzerinde çalışmasıyla başlayan [bkz. A. Von den Driesch-N. Pöllath, Vor-und Frühgeschichtliche Nutztierhaltung und Jagd auf Büyükkaya in Boğazköy-Hattusa, Zentralanatolien (Mainz 2004)] Bu serilerin yeniden yayınlanmasını sağlayan Jürgen Seeher'i açıkça takdir etmek gerekir. 1935'den 1984'e kadar yayınlanan önceki sayıların havasına sahip, yeni, raporlar yine Büyükkale'nin Demir Çağı yerleşmesinin mimarisinden glytik çalışmalarına uzanan çok geniş sayıda başlıkları içerir. Ancak bu kitabın ana maddeleri, Jürgen Seeher'in kendi yazdığı makalelerinde Hitit başkentindeki toplum ekonomisinin önemli bir parçası olan iki Bronz çağı anıtidir. S. 1-41'de, Oberstadt'daki yapay, Doğu Gölleri'nin (Ostteiche) olduğu tabakada 1996 ve 1998 arasında kazılarda açığa çıkartılan arkeolojik özellikler anlatılır. S. 43-84 aynı derecede ilginç olan Hitit ekonomik tarihine adanmıştır (Büyükkale'nin kuzeybatısındaki eski şehir duvarının yakınındaki Eski Hitit tahıl depo kompleksi). Geriye kalan makaleler bu iki ana özellikle bağlantılı olan buluntular ve özellikleri tartışır.

Merkezi 'Oberstand' tapınak bölgesinin güneybatısındaki 'Güney Rezervuarları' ve aynı tapınak yerindeki iki su havuzuna (hepsi birlikte daha küçük bir kapasiteye sahip) eklenen yeni bir göl kompleksinin yayını, şüphesiz çok değerli bir çabadır, ayrıca toplum ekonomisiyle ilgili böyle yapılar Kuşaklı-Sa'rissa gibi taşra merkezlerinden de bilinir [bkz. A. Hüser, Hethitische Anlagen zur Wasserversorgung und Entsorgung. Kuşaklı-Sarissa Bd. 3 (Rahden/Westph. 2007)]. 90'ların başında Peter Neve'yle başlatılan ilk test sondajlarına konu olmuş, Sarıkale'nin doğusundaki bu kompleks, günümüzde jeofizik survey ve kazılarla iyice incelenmiştir. Son aktivite raporu, bu su rezervuarlarının çeşitli yapı katlarıyla (özellikle s. 15-19) ilgili tam bir açıklama, mühendislik detayları üzerine düşünceler (s. 19-21) ve Doğu Göllerin tamamıyla ilgili

tecrübesel bir sunumu (s. 21-23) oluşturur. Jürgen Seeher'in, baraj taşması riskini azaltmak için bir önlem olduğunu düşündüğü iki bölüme ayrılmış yapısıyla bu anıtın kullanım amacı gündelik yaşam içindir. Bununla birlikte, göllerin kuzey kenarındaki minyatür vazoların keşfi bazı ritüel aktiviteleri gösteriyor olmalıdır (s. 22).

Bu sayının ikinci ana çalışması antik bir yangın felaketinde kısmen yıkılan ve hafir tarafından yağma ve kötü hasat mevsimleri gibi beklenmeyen acil durumlara karşı uzun dönemli bir depo olarak kullanıldığı düşünülen 32 adet tek tek depo odaları olan Eski Hitit yer altı tahıl depo yapılarının açık bir sunumudur (s. 81-83). Araştırma tarihi, stratigrafi ve kronolojisi özellikler beklendiği gibidir, fakat özellikle şeklinin rekonstrüksiyonu ve depo kapasitesi üzerine bölümler, İmparatorluk dönemi öncesi Hattuşa'nın toplum ekonomisi üzerine tartışmalar için özellikle büyük öneme sahiptir.

Hermann Genz'in yazdığı üçüncü en uzun yayın (s. 98-158), Hitit tahıl deposu üzerine yayılan Büyükkale'nin kuzeybatı yamacındaki iki tabakalı Demir Çağı yerleşmesiyle ilgilidir. Stratigrafi ve mimari fotoğraflarla, seramikler ve küçük buluntular çizimlerle gösterilmiştir; bazı önemli seramik ve madeni buluntuların ayrıca fotoğrafları da vardır). Geç Demir Çağı tabakalarının artifakt örnekleri arasında en ilgi çekici buluntu, kaynakla birleştirilmiş iki ayrı parçadan oluşan, ense ve yanak kısmı korunmuş demir bir miğferdir (s. 126; s. 131 şek. 26,2). Bu miğfer, (Orta) Anadolu Demir çağıının iyi korunmuş zırhları arasında çok bilinmeyen bir örnektir. Bu buluntu başka yerlerde yayınlanmıştır [bkz. J. Seeher/A. Baykal-Seeher, Dann barg er das Haupt in des Helmes ehernen Schirm". Ein eisenzeitlicher Helm aus Boğazköy. In: T. Korkut (ed.) Anadolu'da Doğdu. 60 yaşında Fahri Işık'a Armağan (İstanbul 2004)], bu yüzden bu sayıda bununla ilgili yorumlar Demir çağı buluntular kataloğunda kısa bir girişle sınırlıdır (s. 126).

Ayşe Baykal-Seeher'in yayını (1998 ve 2000 arasında bulunan Demir Çağı öncesi küçük buluntular (s. 85-94), Hermann Genz'in yayınladığı Demir çağı malzemesine dokunmadan aynı yerden gelen buluntuları anlatır. Taş, kil ve madeni buluntuların büyük bir kısmı, Geç Bronz Çağına tarihlenebilir, geriye kalan az sayıda artifaktlar üzerine güvenli bir kronolojik teşhis konulamaz.

Mühürler (Büyükkale'nin kuzeybatı yamacının ortasındaki kazılarda ele geçen Hitit damgası mühürleri ve bullalar) filolojist Suzanne Herbordt tarafından yayınlanmıştır. Tarihi bir öneme sahip, hâlâ Antik orientalistler arasında bir tartışma konusu olan bağlantısı ya erken Tudhaliya 1 ya da geç (TUR) Tudhaliya ile ilgili olan Duthaliya, büyük kral, Kantuzili'nin oğlu isminin üzerinde yazılı olduğu bir bir mühür baskısıdır (s. 95).

Raporlar aynı bölgedeki Demir çağı sonrası mezarlar üzerine kısa bir makaleyle son bulur (J. Seeher, S. 159-161).

"Doğu Gölleri" kazılarıyla bağlantılı diğer araştırmalar aynı derecede kapsamlı bir şekilde sunulmuştur: Doğu Gölleri'nin kazılmış bölgelerinden ele geçen Hitit gliptiği (S. Herbordt, s. 24-25), su rezervuarları üzerindeki Demir çağı yerleşmesi (H. Genz, s. 26-38) ve aynı bölgeden bazı Demir çağı sonrası özellikler (J. Seeher, s. 39-42) üzerine yazılmış makaleler,

mümkün olduğu kadar çok bilgi vermeye çalışır. Özellikle ilginç olan konular, Demir çağı sakinlerinin Cimmerian saldırılarından dolayı tamamen Südburg surlarının gerisine çekilmiş olduğu düşüncesinin aksine bir delil olan, "Südburg"un çağdaş surlarının dışına genişleyen Geç Demir Çağı yerel yapılarıdır (s. 31-32).

Fotoğraflar ve çizimlerin kalitesi çok iyidir ve ekli planlar kendi ölçülerinde şehir duvarı yakınındaki Bronz Çağı ve Bronz Çağı sonrası aktiviteleri daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Sonuç olarak, eleştirilen kitap, 100 yıllık araştırma tarihine rağmen hâlâ açığa çıkartılmamış sırları içinde barındıran Hattuşa'nın değişen Bronz ve Demir çağı tarihini açığa çıkartmayı amaçlayan mükemmel yayınlar arasında diğer bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Bu kitap delillerden bir diğerini ortaya koymuştur.

THOMAS ZIMMERMANN

Salim T. S. Al-Hassani, E. W. Woodcock ve R. Saoud, *1001 Inventions, Muslim Heritage in Our World*, (2. ed.) Foundation for Science, Technology and Civilization, İstanbul 2007, 376 sayfa.

Eser, yedi farklı konuda İslam dünyasında yapılmış olan bilimsel ve teknik gelişme ve buluşları içermekte olup, her bir kısım farklı milletlerden farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

Eserin kısımları hakkında kısaca bilgi verelim.

1- Ev ve evle ilgili konular: Bu kısımda eserde kahve ve kahve kültürü, saatler, satranç, çeşitli hileli düzenekler, optik bazı düzenekler, ses sistemleri, moda, giyim kuşam ve halıcılıkla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Goethe'nin bir sözü (*Kral olsun çiftçi olsun evinde huzur bulan kişi en mutlu insandır*) ile başlayan bölüm her bir başlık altında kısa kısa verilen açıklamalar görsel malzeme ile de desteklenmiştir. Burada verilen açıklamalardan anlıyoruz ki kahve İslam dünyasından bir seramonidir ve Avrupalı da bu geleneği İslam dünyasından almıştır. Yine bu kısımda ele alınan konulardan olan saatlerle ilgili olarak, çeşitli örnekler verilmiştir. Bunlar arasında on üçüncü yüzyılda Artuklular zamanında yaşamış olan Cezeri'nin 'filli saati', şemalarıyla birlikte ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yine bu kısımda ele alınan satranç konusu ile ilgili olarak, onuncu ve on dördüncü yüzyıldan örnekler verilmiştir. Örneğin onuncu yüzyıldaki Ebu Bekr Suli'nin *Kitab-ı Satranc'ı* gibi. Aletlerde ve kahve bahsinde olduğu gibi bu konuda da, Batı ile İslam dünyasının etkileşimine temas edilmiştir. Bu açıklamaları müteakiben, temizlik başlığı altında sabun ve çeşitli güzellik müstahzarlarından söz edilmektedir. Yine burada sağlıkla temizlik arasındaki ilişkiden de söz edilmektedir; örneğin diş fırçası gibi. Diğer bahislerde olduğu gibi burada da açıklamalar çeşitli resimlerle desteklenmiştir. Yine bu kısımda bazı zekâ oyunları konusunda bilgi verilir. Özellikle de görme konusu üzerinde durularak, göz ve görme ile ilgili bazı aletlere de örnek verilmektedir. Yemekler, yiyecekler konusunda da kısaca bilgi verilmektedir. Burada sesle ilgili olarak, müzik aletleri ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Diğer açıklamalarda da ele alındığı gibi, burada da İslam dünyasında bu konudaki çalışmaların Avrupa'ya etkisi konusunda da bilgi verilmektedir. Yine burada giysilerle, halıcılıkla ilgili açıklamalar verilmektedir. Bunlardan özellikle halıcılık konusunda nispeten güzel halı örnekleriyle birlikte, son döneme kadar bazı halı örnekleri verilmektedir.

2- Okul ve okulla ilgili konular: Burada verilen konular arasında beytülhikme ve oradaki çeviri faaliyetleri hakkında bilgi vardır. Daha sonra okullar ve bu konuda yapılan çalışmalara arasında medreseler, daha sonra onların devamı diyebileceğimiz üniversiteler, Avrupa'da üniversiteler, hocalık kürsüsü ele alınmakta ve yine burada kütüphanelerden de söz edilmektedir. Burada İslam dünyasında bu kurumlara verilen önem de vurgulanmaktadır. Bu kısımda matematik, trigonometri, kimya, geometri, sanat, yazı sanatı konusunda kısaca bilgi verilmektedir. Bu konulardaki belli başlı çalışmalara değinilmektedir. Yine bu kısımda, terminoloji ve hikâye söyleme sanatı, çeviri konuları da ele alınmaktadır; bu çalışmaların Avrupa ile olan ilişkisi de kısaca değerlendirilmektedir.

3- Ticaret ve onunla ilgili konular: Ticaretle ilgili ziraat, üretim, sulama, çevre dengesi, sulama sistemleri ele alınmakta ve bu konularla ilgili bilgi verilirken, diğer konularda da olduğu gibi, çeşitli şema ve yazma eserlerden alınan resimlerle konunun daha görsel olarak zenginleştirilmesi sağlanmaktadır. Burada ele alınan konulardan biri olarak suların bir yerden diğerine taşınması ile ilgili olarak yapılan bazı çalışma örnekleri de sunulmaktadır. Burada verilen örnekler arasında Cezeri ve Takiyüddin'in sulama sistemleri dikkati çekmektedir. Yine burada değirmenler de ele alınmakta ayrıca ticari kimya çalışmaları da kısaca açıklanmaktadır. Endüstri sistemlerinden tekstil, kâğıt sanayi, seramik, mücevher işleme işi, para basma, altın para basımı da ele alınan konular arasındadır.

4- Hastaneler ve ilgili konular: Bu kısımda hastane fikrinin oluşması, İslam dünyasındaki belli başlı hastaneler, hastanede eğitim ve öğretim, tedavide kullanılan belli başlı aletler, cerrahi müdahaleler, İslam dünyasındaki belli başlı cerrahlar, İbn-i Sina'da kırık çıkıklarla ilgili açıklamalar, oftalmoloji ile ilgili cerrahi çalışmalar, aşılama, ilk çiçek aşısı uygulaması, bitkisel tedavi, ilaç bilimi ve gelişim çizgisi, bazı reçete örnekleri, Avrupa'da tıbbın gelişim süreci konularında, resimlerle destekli olarak bilgi verilmektedir.

5- Şehir ve yerleşim yerleri ile ilgili teknolojik gelişmeler ve buluşlar: Bu kısımda şehirleşmenin başlangıcı, şehir planlamaları, mimarinin İslam dünyasındaki özellikleri, ark şekillerinin mimarideki gelişim süreci ve coğrafik olarak belirlenen farklılıkları hakkında bilgi verilmektedir. Yine bu kısımda mimari ile ilgili olarak görülen plan farklılıkları, havalandırma ve ışık düzeneklerinde görülen farkların uygarlık ve dönemlere göre gösterdiği farklar ele alınıp değerlendirilmektedir. Burada mimari ile ilgili olarak ele alınan konular arasında, kubbe şekilleri, mimarinin şekillenmesinde etkin mimarlardan örnekle, kuleler ve onların farklı uygarlıklarda gösterdiği yapılanma farkları İslam ve Avrupa'daki bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Burada ele alınan konular arasında sahaflar (kitapçılar) da bulunmaktadır. Ayrıca yine şehirleşmede önemli yeri olan hamamlar, çadırlar, köşkler, bahçeler, çeşmeler de ele alınıp örnek resimleriyle birlikte kısaca açıklanmaktadır.

6- Yeryüzü ve yer bilimi ile ilgili konular: Bu kısımda gezegen olarak dünya, dünya ile ilgili ölçümler, yer bilim, yani yerin yapısı, doğal fenomenler ve yerin diğer gezegenlere göre konumu, coğrafya çalışmaları ki bunlar arasında erken Türk coğrafyacısı olarak Kaşgarlı Mahmut zikredilmekte, haritalar, onlara örnek olarak Kristof Colomb'un ve Piri Reis'in haritaları verilmektedir. Bu kısımda ele alınan konular arasında seyyahlarla ilgili açıklamalar da yer almaktadır. Bunlar arasında Kazvini ve İbn-i Batuta hakkında bilgi verilmektedir. Gemicilikle ilgili olarak, belli başlı gemiciler, denizlerde yapılan keşifler hakkında bilgiler de bulunmaktadır. İlginç bir şekilde burada ele alınan konular arasında gizli sırlar ve onların çözülmesi, silahlar, şatolar ve onların korunması konuları ile ilgili bilgi verilmektedir. Yine burada yeri yapılandıran veya yerini yapısını tahrip eden insan unsuru da ele alınmakta ve sosyal hayatla ilgili teorik değerlendirmeleri olan İbn-i Haldun'dan söz edilmektedir. Yine burada posta ve iletişim konusundaki bazı çalışmaların da kısa bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

7- Evren ve evren sistemi ile ilgili konular: Bu kısımda evrenle ilgili astronomi çalışmaları, buna bağlı olarak belli başlı astronomlar, gözlemleri, astronomi aletleri, usturlap, alet

olarak yer küresi, ayla ilgili çalışmalar (İslam dünyasında ve Avrupa'da), ayın yapısı, yıldızlar, Zodyak sistemi, uçuşlar ve uzay uçuşları hakkında bilgi verilmektedir.

8- Genel müracaat konuları: Burada tarihte tanınmış kişiler (iz bırakanlar) ele alınmıştır. Bunlar arasında, Kindi, Zehravi, Cezeri, Fatima el-İhri, İbn Heysem, İbn Batuta, Licliya el-Usturlabi, Cabir b. Hayan, Sinan, Zheng He vardır. Avrupalı tanınmış kişiler arasında ise Roger Bacon, Leonardo da Vinci, Kopernik, Kepler, Tycho Brache hakkında bilgi verilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kitap, özellikle İslam dünyasını çeşitli yönleriyle ele alıp, Batı ile karşılaştırmalı olarak değerlendiren ve daha çok teknik boyut ağırlıklı olarak bu değerlendirmeyi yapan ansiklopedik bir eserdir. Yukarıda da işaret edilmiş olduğu gibi, eserdeki renkli şema ve resimler konunun görsel boyutunu zenginleştirmektedir.

ESİN KÂHYA

Eric A. Dursteller, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity and Coexistence in the early modern Mediterranean*, Baltimore 2006, XI-289 sayfa. The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, serisi.

Osmanlı tarihi içinde Venedik Cumhuriyeti ile olan ilişkilerin özel bir yeri bulunmaktadır. 1797 senesinde son temsilcinin İstanbul'u terk etmesi ve Avusturya'nın Venedik üzerinde kurduğu hâkimiyetinden dolayı temas kesildi görülmekle beraber, 1220 senesinde imzalanan, Selçuklu-Venedik andlaşmasından sonra başlayan belge birikimi, muhteşem bir malzemenin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu birikimin uzantılarından olan eserlerden birisi de şimdi elimizde bulunmaktadır.

Venedik arşiv ve kütüphanelerinden yararlanılıp da yaratılan bu eser, zengin bir bibliyografyadan yola çıkarak, tamamlayıcı arşiv malzemesi ile süslenmiştir. En cevval devir olan XVI. asır esas alınıp biraz evveli ve biraz da sonrası zamanlar da tedkike dâhildir. Zaten az sayıdaki resimlerin örnekleri arasında ağırlığı, Venedik şehir müzesinde bulunan, XVII. asır Türk hayatı hakkında görsel malzeme veren resim derlemesinden (Cicogna 1971 yazması olarak meşhûrdur) alınmıştır ve kapak resminde de ihmal edilmemiştir.

Altı ana bölüme ayrılan eserin ilk başta gelen özelliği, siyasi tarihin dikkate alınmayıp, son senelerde özel bir akım yaratan, yorum getirip de sosyal ve ekonomik gelişmeleri takip eden eser oluşudur. Siyasi tarih çalışmalarının yarattığı bir takım sıkıntılar, araştırma yapmak isteyenleri böyle bir tasarrufa sevk etmiştir ve tartışmaların büyük bir kısmı da 60 sayfa tutan notlar kısmında (s. 187-246) bibliyografik notlar verilerek tartışılmıştır.

Venedik Cumhuriyeti içinde faal olan kişilerin başta ticaret olmak üzere diplomasi, kültür, casusluk, sanat, matbaacılık sahalarında yarattıkları davranışlar ve bunların sonraki nesillere bıraktıkları kalıntılar, araştırmacıların her zaman istifade ettikleri hususlardır. Tüccarlar da zaten ilk ele alınan mevzûlardandır (s. 41-60) ve bunların nasıl bir güvence altında çalıştıkları da muhtelif zamanlarda ele alınmıştır. Daha ilk ahidnâmelerden beri bu mevzûya dikkat edilmiş, tüccarların vergilerini ödemeleri, liman ve ticaret merkezlerine giriş ve çıkışları, kontrol altında tutulmuştur. Eserin 5. kısmında (s. 130-150) bu konuya biraz da olsa yer verilmiştir. Tüccarların tutumları ve yarattıkları mali tesir kadar sosyal hayat içindeki yerleri, bu eserde âdeta bir kişilik olarak tarif ediliyor. Bu satırlar arasında, Galata'da yaratılan husûsi statülü kuruluş da (Magnifica comunità di Pera) tahlil edilmiştir (b. 141-150, notları s. 233-235). Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden kısa bir süre sonra 1 Haziran günü verdiği ve tarih çalışmaları içinde "Galata Fermanı" diye tanınan en teferruatlı olarak tahlil edilen Osmanlı vesikası olarak, ticaret tarihi içinde yerini almış, ayrıca Latin cemaatinin uzun zaman istifade ettiği bir kaynak sayılmıştır. Muhtelif zamanlarda yapılan yenilemelere müellif değinmemiştir.

Eserin en başında mevzu edilen "İstanbul'daki Venedik milleti" (s. 23-40) satırları, belirli bir bağımsızlık yakalayan bu topluluğun içinde geçen meselelere de yer veriyor ve istifade edilmesi zor olan bazı tasniflere de dikkatimizi çekiyor. Venedik Devlet Arşivi'nde çok tanınmış seriler, günümüze kadar en detaylı tanınan kayıtları içerir fakat artık bunların kâfi

gelmeyeceği elimizde bulunan eserde iyice açıklanıyor. Zira bu münasebetlerin insanlar üzerinde ne gibi sosyal değişme yarattığı dikkatten kaçmıyor. Dikkat ettirilen bazı satırlarda, kendilerine yeni bir kimlik vermek isteyen gruplar üzerinde yoğunlaşıyor (s. 61-102), haydutlar, esirler, Yunanlılar diye tasnif edilen insanların tahlili, özel bir itina ile hazırlanmıştır. Bunu takip eden sayfalar da “Museviler, dönmeler” diye yeni bir kimlik yaratanlara ayrılmış (s. 103-129).

Son zamanlarda siyasî tarihi bir kenara koyup da, yeni kavramları tahlile geçme akımının bu kitap içinde de detaylı olarak görmekteyiz. Her ne kadar klâsik tarih çalışmaları içinde olumlu karşılanmaz ise de, gene de kabul etmek kaçınılmazdır. Bazılarına katılmak mümkün değildir, buna rağmen bütünüyle de ihmâl edemeyiz.

Kitabın büyük bir kısmı da istifâde edilen eserlerin listesine ayrılmış (s. 249-281). XVI. ve XVII. asırlarda Avrupa kıtasında meydana gelen iktisadi gelişmenin nerede kaynaklandığı bu eserde belli oluyor. Venedik devlet ileri gelenleri, ananelerini devam ettirmeleri yanında, çağdaş gelişmelere uyum gösterip ilerlediler.

Fakat gene aynı kıtada gelişen büyük sermaye karşısında tutunamadılar ve aynı kaderi Osmanlı Devleti de paylaştı. Bununla beraber yaratılan eserler çalışanlara yön gösterir ve bu sahada ihtisas yapmak isteyenlere müstesna bir kaynak yaratılmıştır.

Araştırmacı bu eserini neşretmeden evvel bazı neticeleri ve bölümleri muhtelif ilmi dergilerde yayınlamıştı. Şimdi düzenli olarak ilim âlemine sunulması yararlı bir kazançtır.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

2008 YILI İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- 1945.: *razdjelnica Hrvatske Povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa odrzanog u Hrvatskom Institutu za Povijest u Zagrebu 5. i 6. Svibnja 2006* / urednici Nada Kisic Kolanovic, Mario Jareb, Katarina Spehnjak. – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2006. 506 s.; 24 cm. ISBN 9536324563 (A.VII/5412).
- XVII Esr Azərbaycan lirikası: antologiya: görkemli Azərbaycan alimi Turhan Genceyinin عزیز hatiresine ithaf olunur. – Bakı: Nurlan, 2008. 339 s.; 21 cm. – (Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5801).
- Abay Türkoloji yllığı, 2006/2*: Mehmet Kengerli armağanı / ed. Sebahattin Şimşir. – Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006. 88 s.; 20 cm. ISBN 9965141355 (A.VII/5208-2).
- Abay Türkoloji yllığı, 2006/1* / ed. Sebahattin Şimşir. – Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006. 81 s.; 20 cm. ISBN 9965141355 (A.VII/5208-1).
- Abay Türkoloji yllığı* / derleyen Sebahattin Şimşir. – Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2005. 85 s.; 29 cm. (B.I/5038).
- 'ABDULLAH SA'İD: *Alu'l-cisr fi Trablus 1757-1980: Mine'l-irşadi'd-dini ile'l-'ameli's-siyasi = The jisr family in tripoli 1757-1980: from religious guidance to political work.* – Tokyo: Ma'hedü'l-Ebhas fi Lugat ve Sekafat Asya ve Afrika Cami'atu Tokyo li'd-Dirasati'l-Ecnebiyye, 2007. 259, xv s.; 26 cm. – (Silsiletü Dirasat fi's-Sekafeti'l-İslamiyye; 84. Dirasatu's-Şarku'l-Evsat ve'l-İslam; 3) ISBN 9784872979657 (B.I/5279).
- ABDULRAHMAN, ABDUL JABBAR: *A bibliography of Iraq: a classified list of printed materials on the land, people, history, economics and culture published in western languages.* – Baghdad: Al-Irshad Press, 1977. 304 s.; 24 cm. – (Centre for Arab Gulf Studies publications; 10) (A.VII/5439).
- ABRAHAMIAN, ERVAND: *A history of modern Iran.* – 1st published. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xxviii, 228 s.: res., hrt.; 23 cm. ISBN 9780521528917 (A.VII/5040).
- ACUN, FATMA: *Yakın dönem tarihi metodolojisi.* – Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2008. 199 s.: res.; 24 cm. ISBN 9789754912579 (A.VII/5325).
- AÇIKGÖZ, NÂMIK: *Kahvenâme: klâsik Türk edebiyatında kahve.* – Ankara: Akçağ, 1999. xiv, 194 s.; 20 cm. – (Akçağ yayınları; 287. Kaynak Eserler; 74) ISBN 9753382634 (A.VII/5648).
- ADAMEC, LUDWIG W.: *Afghanistan, 1900-1923: a diplomatic history.* – Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1967. vi, 245 s.; 24 cm. (A.VII/5442).
- Aegean wall painting: a tribute to Mark Cameron* / ed. by Lyvia Morgan. – 1st published. – London: British School at Athens, 2005. 250, 64 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. – (British School at Athens Studies; 13) ISBN 0904887499 (B.I/5071).
- AGADJANOV, S. G.: *Gosudarstvo seldjukidov i srednyaya Aziya v XI-XII vv.* – Moskva: Nauka, 1991. 302 s.; 22 cm. ISBN 5020171840 (A.VII/4957).
- The age of parthians* / ed. by Vesta Sarkhosh Curtis, Sarah Stewart. – London; New York: I. B. Tauris, 2007. 162 s.: res., hrt.; 24 cm. – (The Idea of Iran; 2) ISBN 9781845114060 (A.VII/5278).
- AHMAD, FERÖZ: *From Empire to Republic: essays on the late Ottoman Empire and Modern Turkey, II* / ed. by Göksun Yazıcı. – 1st ed. – İstanbul: İstanbul Bilgi University, 2008. xi, 348 s.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi University Press; 219. History; 26) ISBN 9786053990550 (tk.); ISBN 9786053990574 (2.c.) (A.VII/5494-2).
- AHMAD, FERÖZ: *From Empire to Republic: essays on the late Ottoman Empire and Modern Turkey, I* / ed. by Göksun Yazıcı. – 1st ed. – İstanbul: İstanbul Bilgi University, 2008. xi, 292 s.; 23 cm. – (İstanbul

- Bilgi University Press; 218. History; 25) ISBN 9786053990550 (tk.); ISBN 9786053990567 (1.c.) (A.VII/5494-1).
- AHMAD İBN AL-HAJJ ABU ALİ (KATİB AL-SHUNAH): *The Sudan of the three Niles: the Funj chronicle 910-1288 / 1504-1871* / [translated and ed. by] P.M.[Peter Malcolm] Holt.- Leiden; Boston; Köln: Brill, 1999. xx, 208 s.: 1 hr.; 24 cm.- (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403; 26) ISBN 9004112561 (A.VII/5629).
- AHMED KUDDUSİ: *Divan-ı Hazret-i Kudusi*.- [y.y.]: [yay.y.], 1308. 218 s.; 232 cm. (A.VII/5557).
- AHMED RUSTEM BEY: *La Guerre Mondiale et la question Turco Arménienne*.- Bern: Imprimerie Staempfli, 1918. 1 CD-ROM. (v, 204 s.) (CD/0208).
- AHMET RIFAT: *Mir'atü'l-mekâsıt fî def'i'l-mefasîd*.- İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1293. 6, 304 s.; 24 cm. (A.VII/5090).
- AHMET TEYMÜR PAŞA: *Arap kaynaklarına göre Yezidiler ve yezidiliğin doğuşu* / çev. Eyüp Tanrıverdi; ed. Ahmet Taşgın.- 1. bsk.- İstanbul: Ataç, 2008. xii, 74 s.; 21 cm.- (Ataç yayınları Dinler Tarihi; 6) ISBN 9789756205297 (A.VII/5700).
- AHUNDOVA, TELLİ: *Osmanlı Dölet hadimi Ahmed Resmi Efendi ve onun "Hülasetül-Etibar" eseri*.- Bakı: Nurlan, 2006. 265 s.: res.; 21 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 9789952420104 (A.VII/5654).
- AIVAZION, GIA: *Problems in Armenian collection development and technical processing in U.S. libraries*.- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1981. [13] s.; 21 cm.- (Society for Armenian Studies. Occasional Paper; 1) (A.VII/5488).
- AKAR, NEJAT: *Dr. Albert Eckstein: bozkır çocuklarına bir umut* / ed. Nemika Tuğcu.- 1. bsk.- İstanbul: Gürrer, 2008. 222 s.: res.; 22 cm.- (Gürrer yayınları; 26. Araştırma-İnceleme; 2) ISBN 9786055785024 (A.VII/5498).
- AKBAŞ, RAHMİ: *Mareşal Fevzi Çakmak, 1876-1950*.- İstanbul: Ötügen, 2008. 446 s.: res.; 20 cm.- (Ötügen yayın nu; 739. Kültür serisi; 371) ISBN 9789754376944 (A.VII/5159).
- AKDEMİR, NACİ: *Kocaköy (Karaz)*.- Kocaköy, Diyarbakır: Kocaköy Kaymakamlığı, 2008. 448 s.: rnk. res.; 24 cm.- (Kocaköy Kaymakamlığı yayınları; 1) (A.VII/5772).
- AKGÜNDÜZ, AHMED: *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin yönetimi: pax Ottoman* / ed. Selman Kayabaşı.- 1. bsk.- İstanbul: Timaş, 2008. 192 s.; 21 cm.- (Timaş yayınları; 1893. Tarih İnceleme Araştırma dizisi; 12) ISBN 9789752638174 (A.VII/5526).
- AKGÜNDÜZ, AHMED: *Sorularla Ermeni meselesi* / Said Öztürk, Recep Kara.- İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2008. 471 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789757268383 (A.VII/5464).
- AKSAN, VIRGINIA: H. *The Ottoman wars 1700-1870: an Empire besieged*.- Harlow: Pearson Longman, 2007. xx, 599 s.: hr.; 24 cm.- (Modern Wars in Perspective) ISBN 9780582308077 (A.VII/5147).
- AKSOY, BÜLENT: *Geçmişin musiki mirasına bakışlar*.- 1. bs.- İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008. 288 s.; 20 cm.- (Pan Yayıncılık; 131) ISBN 9789944396363 (A.VII/5533).
- AKSU, FUAT: *Türk dış politikasında zorlayıcı diplomasi*.- 1. bs.- İstanbul: Bağlam, 2008. 309 s.; 24 cm.- (Bağlam yayınları; 305. İnceleme-Araştırma; 210) ISBN 9789758803941 (A.VII/5496).
- AKYAVAŞ, A. RAGİP: *Edeb Yâhû: Din ve ahlâk sohbetleri* / yay. haz. Beynun Akyavaş.- 1. bsk.- Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 2 c. (viii, 299 s.; viii, 292 s.): res.; 24 cm.- (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları; 404) ISBN 9789753895477 (A.VII/5247).
- AKYILDIZ, ALİ: *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme* / ed. Tansel Güney.- 2. bsk.- İstanbul: İletişim, 2006. 252 s.: res.; 20 cm.- (İletişim yayınları; 1015. Araştırma-İnceleme dizisi; 166) ISBN 9750502558 (A.VII/5019).
- AKYILDIZ, ALİ: *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilâtında reform, 1836-1856*.- İstanbul: Eren, 1993. 338, [11] s.; 24 cm. ISBN 9757622222 (A.VII/5020).
- Âlâmet-i Fârîka'dan marka'ya (1871 -) = From distinctive signs to the trademarks (1871 -)* / haz. Ahmet Kala, İrfan İnce.- Ankara: Türk Patent Enstitüsü, 2006. xvii, 142 s.; 32 cm.- (Türk Patent Enstitüsü yayınları; 23. Sınai Mülkiyet Tarihi serisi; 2) ISBN 9756815108 (B.I/5011).

- ALAN, GÜLBADİ: *Amerikan Board'ın Merzifon'daki faaliyetleri ve Anadolu Koleji.*– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xx, 650 s.; 24 cm.– (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XVI. Dizi-Sa. 112) ISBN 9789751620934 (A.VII/5738).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN: *Tarih içinde Trabzon valileri, 1461-2008.*– 1. bsk.–Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008. 502 s.: res.; 30 cm. ISBN 9755856412 (B.I/5045).
- ALBERTS, OTTO: *Linguistisch=Medizinischer Beitrag zur Kulturgeschichte der Türken: mit photographischer Copie eines bisher unbekannten Manuscripts der Wolfenbütteler Bibliothek.*– Berlin: In Commission bei K. F. Koehler's Antiquarium, 1890. 20 s.: tıpkıbasım; 31 cm. (B.I/5223).
- Ali Rıza Karabulut: *Hayatı ve eserleri, ilim hayatımızdaki yeri ve önemi* / haz. Zeynep Atasoy.–Ankara: Kozan Ofset, [t.y.]. 165 s.; 20 cm. ISBN 9759571560 (A.VII/5862).
- ALKAYA, ERCAN: *Sibirya Tatar Türkçesi.*– 1. bsk.– Ankara: Turkish Studies, 2008. 592 s.; 24 cm.– (Turkish Studies publication series; 6) ISBN 9789944626941 (A.VII/5190).
- Alman Mavileri: 1913 -1914 I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, III / haz. İrfan Dağdelen.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007. 202 pl., xxxv s.: rnk.; 32x46 cm.– (Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayınları no; 38) ISBN 9756582782 (tk.); ISBN 9944100250 (3.c.) (C/0684-3).
- Alman Mavileri: 1913 -1914 I.Dünya Savaşı öncesi İstanbul haritaları, II / haz. İrfan Dağdelen.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006. 203 pl., xxxv s.: rnk.; 32x46 cm.– (Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayınları no; 37) ISBN 9756582782 (tk.); ISBN 994410020X (2.c.) (C/0684-2).
- ALP, İLKER: *Şark meselesi veya emperyalizmin Türk politikası.*– 1. bsk.– Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. xiii, 191 s.: hrt. (çoğu rnk.); 24 cm.– (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınları; 2008 / 1) ISBN 9789753740852 (A.VII/5606).
- ALP, SEDAT: *Hittit güneşi.*– 1. bs.– Ankara: TÜBİTAK, 2003. xi, 93 s.: rnk. res.; 22 cm.– (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları; 179) ISBN 9754032866 (A.VII/5072).
- ALPASLAN, İSMET: *Ağrı Bölgesinde Ermenilerin yaptığı katliamlar.*– Ağrı: Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008. xviii, 477 s.: res., kroki; 30 cm.– (Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayın no; 7) ISBN 9789755859262 (B.I/4989).
- ALPASLAN, TEOMAN: *Sarıkamyş: bir destandır "bu destan'ın bilinmeyen öyküsü ve sonrası"* / ed. İlhan Bahar.– 1. bsk.– İstanbul: Kum Saati, 2008. 267 s.: res.; 21 cm. ISBN 9786053920656 (A.VII/5153).
- ALTMAN, AMNON: *The historical prologue of the Hittite vassal treaties: an inquiry into the concepts of Hittite interstate law.*– Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2004. 573 s.; 25 cm.– (Bar-Ilan Studies in Near Eastern Languages and Culture. Publications of the Samuel N. Kramer Institute of Assyriology) ISBN 9652262943 (A.VII/5364).
- ALTUN, ABDÜLREZAK: *Türk basınının değişen yüzü.*– 1. bsk.– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2006. 156 s.: res.; 24 cm. ISBN 9751939526 (A.VII/5575).
- ALTUNİŞİK, MELİHA BENLİ: *Turkey: challenges of continuity and change* / Özlem Tür.– transferred to digital printing.– London; New York: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, 2007. c2005. xvii, 174 s.; 24 cm.– (The Contemporary Middle East) ISBN 0415287103 (A.VII/4949).
- AMANDRY, MICHEL: *Comana du pont sous l'Empire Romain: étude historique et corpus monétaire / Bernard Rémy.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1999. 72 s., [18] s.: res., hrt.; 25 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica, ISSN 1121-7472; 14) ISBN 888723504X (A.VII/5254).
- American doctoral dissertations on the Arab world: supplement August 1981-December 1987 / compiled by George Dimitri Selim.– Washington: Library of Congress, 1989. xiii, 265 s.; 24 cm. ISBN 0844406198 (A.VII/5444-2).
- American doctoral dissertations on the Arab world: supplement 1975-1981 / compiled by George Dimitri Selim.– Washington: Library of Congress, 1983. xiii, 200 s.; 24 cm. ISBN 0844404004 (A.VII/5444-1).
- AMITAI, REUVEN: *The Mongols in the islamic lands: studies in the history of the Ilkhanate.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xii, 358 s.: res., hrt.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS873) ISBN 9780754659143 (A.VII/4887).

- AL-'AMRİ, HUSAYN B. 'ABDULLAH: *The Yemen in the 18th & 19th centuries: a political & intellectual history*.– London: Published for the Centre for Middle Eastern & Islamic Studies University of Durham by Ithaca Press, 1985. 225 s.: 1 hrt.; 23 cm.– (Durham Middle East Monograph no; 1) ISBN 0863720331 (A.VII/5445).
- AMSTLER, JOSEF: *Geschichte der Stadt Enns*.– Enns: Selbstverlag der Stadtgemeinde Enns, 1969. 148 s.: 44 res., pl.; 24 cm. + 1 katl. hrt. (A.VII/4865).
- Anadolu Selçuklu eserleri fotoğraf albümü = The photograph album of Anatolian Seljuk works* / Haşim Karpuz, Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek, İbrahim Dıvarcı; tercüme = translation Umut Yavuz.– 1. bsk. = 1st ed.– Konya: Selçuklu Belediyesi = Selçuklu Municipality, 2008. 2 c. (494 s.; 481 s.): rnk. res.; 30 cm. + 1 cd-rom.– (Selçuklu Belediyesi Kültür yayınları; 28 = Selçuklu Municipality Cultural publications; 28) ISBN 9789944500050 (B.I/5028).
- Anadolu Üniversitesi genel yayın kataloğu, 1958-1993*.– Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1994. 256 s.; 24 cm.– (Anadolu Üniversitesi yayınları; 758) ISBN 9754924481 (A.VII/5866).
- Anadolu'da islâm kültür ve medeniyeti* / genel koordinatör Mehmet Görmez; yay. yönetmeni Yüksel Salman.– 1. bsk.– Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2007. 428 s.: rnk. res.; 32 cm.– (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları; 682. Sanat Eserleri; 7) ISBN 9751941275 (B.I/4987).
- Anatolian interfaces: Hittites, Greeks and their neighbours: proceedings of an international conference on cross-cultural interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta, GA* / ed. by Billie Jean Collins, Mary R. Bachvarova, Ian C. Rutherford.– Oxford: Oxbow Books, 2008. 7, [2], 213 s.: hrt.; 29 cm. ISBN 9781842172704 (B.I/5241).
- Ancient goddesses: the myths and the evidence* / ed. Lucy Goodison, Christine Morris.– Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1998. 224 s.: res., hrt.; 25 cm.– (Wisconsin Studies in Classics) ISBN 0299163202 (A.VII/5330).
- Ancient magic and ritual power* / ed. by Marvin Meyer, Paul Mirecki.– Boston; Leiden: Brill Academic Publishers, 2001, c1995. vii, 476, [[10] s.: res.; 23 cm.– (Religions in the Graeco-Roman World; 129) ISBN 0391041525 (A.VII/5386).
- Ancient Near Eastern art in context: studies in honor of Irene J. Winter by her students* / ed. by Jack Cheng, Marian H. Feldman.– Leiden; Boston: Brill, 2007. xv, 521 s.: res.; 25 cm.– (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055; 26) ISBN 9789004157026 (A.VII/5331).
- Ancient philosophy: essential readings with commentary* / ed. by Nicholas Smith; with Fritz Allhoff, Anand Jayprakash Vaidya.– 1st publishing.– Malden; Oxford; Victoria: Blackwell, 2008. xix, 445 s.: hrt.; 25 cm.– (Blackwell Readings in the History of Philosophy; 4) ISBN 9781405135634 (A.VII/5131).
- ANDRİYANOV, VIKTOR: *Geidar Aliev* / Guseynbala Mirala.– Moskva: Molodaya Gvardiya, 2005. 393 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 21 cm.– (Jizn Zameçatelnıh Lyudey vıpusk 1132 (932)) ISBN 5235028007 (A.VII/5766).
- ANIL, YAŞAR ŞAHİN: *Mahkeme tutanaklarına göre Menemen irtica olayı davası*.– 1. bsk.– İstanbul: Kastaş, 2007. 176 s.; 20 cm. ISBN 9789752820937 (A.VII/5693).
- Ankara Kalesi koruma geliştirme projesi*.– Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, [t.y.] [13] s.: rnk. res.; 31 cm. (B.I/4945).
- Ankara şehir anıt ve heykelleri fotoğraf sergisi, 17-25 Aralık 2007*.– Ankara: Çankaya Belediyesi, 2007.[38] s.: rnk. res.; 15 cm. (A.VII/4874).
- Ankara Ticaret Odası ve Ankarada ticaret*.– [y.y.]: [yayl.y.], [t.y.]. 102 s.: res.; 24 cm. (A.VII/4833).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazmalar kataloğu, II/1: Mustafa Çon A ve B Köleksiyonları* / yay. haz. Derya Örs, Kemal Tuzcu, Muhammet Hekimoğlu.– Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2008. vii, 465 s.; 30 cm.– (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları; 402. Yazma Katalogları serisi; 2) ISBN 9789754827903 (B.I/4639-II,1).

- Ankara Üniversitesi Kastamonu Meslek Yüksekokulu *Rıfat Ilgaz Sempozyumu, 10-12 Mayıs 2006, Kastamonu* 1. bsk.- İstanbul; Kastamonu: Çınar Yayınları; Kastamonu Valiliği; Kastamonu Meslek Yüksekokulu, 2007. 903 s.: res.; 24 cm.+1 cd-rom. ISBN 9789753482158 (A.VII/4933).
- Annual report 2005-2006: Indian Council of Historical Research.*- New Delhi: Indian Council of Historical Research, 2006. 199, 231 s.; 24 cm. (A.VII/5327).
- ANNUS, AMAR: *The God Ninurta in the mythology and royal ideology of ancient Mesopotamia.*- [Helsinki]: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002. xvi, 242 s.: res.; 25 cm.- (State Archives of Assyria Studies, ISSN 1235-1032; 14) ISBN 9514590570 (A.VII/5389).
- Antiçnaya tsivilizatsiya i barbarı=The ancient civilization and the Barbarians/* otvetstvennyy redaktor L. P. Marinoviç.- Moskva: Nauka, 2006. 355 s.: portre; 22 cm. ISBN 5020103624 (A.VII/4963).
- APATAY, ÇETİNKAYA: *Port Arthur'dan Pearl Harbor'a Pasifik'te olup bitenler.*- 2. bsk.- İstanbul: Deniz Basımevi, 2008. xi, 226 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 24 cm. ISBN 9789754092042 (A.VII/5837).
- APATAY, ÇETİNKAYA: *Türk Japon ilişkileri ve Ertuğrul Fırkateyni'nin öyküsü.*- 2. bsk.- Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008. iv, 334 s.: res., 1 katl. hrt.; 24 cm.- (Kültür yayınları Tarih dizisi; 52) ISBN 9789754092844 (A.VII/5835).
- Aphrodisias'tan Roma portreleri = Roman portraits from Aphrodisias /* haz. = ed. by R. R. R. Smith, J. L. Lenaghan.- Ankara; İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü; Yapı Kredi, 2008. 333 s.: rnk. res.; 29 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2766) ISBN 9789750814815 (B.I/5199).
- APPLETON, EDWARD: *İlim ve millet.*- İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 1962. 70 s.; 20 cm.- (Yapı ve Kredi Bankası Kültür yayınları) (A.VII/5861).
- ARA GÜLER / yay. haz.=hrsg.=ed. İlker Maga; tercüme=Übersetzung= translations Lale Direkoğlu, Kemal Cengizkan.- 1. bsk.=1. auflage = 1st ed.- İstanbul: Edition M; YGS Yayınları, 2004. 112 s.: res. (kimi rnk.); 22 cm. ISBN 9757012904; (A.VII/5249).
- ARABACI, İSMAIL: *Türklerin ve Türkiye'nin etnik geçekleri /* ed. Temirağa Demir.- [y.y.]: [yayl.y.], [2005?]. 400 s.: res., hrt.; 23 cm. (A.VII/5642).
- Araikel: *Talim-i kıraat [3. kısım: tenvir-i efkâr ve tefhim-i insaniyet] /* [tashih eden Muallim Naci].- [4. bsk.] - [İstanbul]: [Alem Matbaası], [1306]. 135 s.; 21 cm. (A.VII/5556).
- Arap ihtilâli ve Şam Mahkemesi: Âliye Savaş Mahkemesi notları (Âliye Divân-ı Harbi Örfisi'nde rû'yet olunan mesele-i siyasiye hakkında izahat) /* günümüz Türkçesine çev. Cahit Kayra.- 1. bsk.- İstanbul: Yeditepe, 2008. 176 s.; 21 cm.- (Yeditepe Yayınevi; 95. İnceleme-Araştırma; 77) ISBN 9786054052042 (A.VII/5683).
- ARAYICI, ALİ: *Avrupa'nın vatanlıları çingeneler /* yay. haz. Hakan Tanıtıran.-1. bs.-İstanbul: Kalkedon, 2008. 375 s.; 21 cm.- (Kalkedon Yayıncılık; 66. Adonis Kitaplığı; 11) ISBN 9789944115476 (A.VII/5504)
- Arbitral awards of the Cairo Regional Centre for International Commercial Arbitration, II: /* ed., translated and commented by Mohie Eldin I. Alam Eldin; preface by M. I. M. Aboul-Enein.- The Hague; London; Boston: Kluwer Law International, 2003. ix, 276 s.; 25 cm.- (Arabic and Islamic Laws series; 24) ISBN 9041119469 (A.VII/5631-2).
- Arbitral awards of the Cairo Regional Centre for International Commercial Arbitration, [I] /* compiled, translated and annotated by Mohie Eldin I. Alam Eldin; preface by M. I. M. Aboul-Enein; English ed. and legal commentary by Nudrat B. Majeed.- The Hague; London; Boston: Kluwer Law International, 2000. xx, 258 s.; 25 cm. ISBN 9041112219 (A.VII/5631-1).
- ARIK, RÜÇHAN: *Anadolu toprağının hazinesi çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı çinileri, Oluş Arık.*- İstanbul: Kale Grubu, 2007. 449 s.: rnk. res.; 32 cm.- (Kale Grubu Kültür yayınları) ISBN 9789757953098 (B.I/5007).
- ARIKAN, ZEKİ: *İzmir basınından seçmeler, 1923-1938, II. cilt, III. kitap.*- 1. bs.- İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2008. 375 s.; 24 cm.- (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi; 59) ISBN 9789751801098 (A.VII/4086,2,3).

- ARIKAN, ZEKİ: *İzmir basınından seçmeler, 1923-1938, II. cilt, II. kitap*.- 1. bs.- İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2008. 356 s.; 24 cm.- (İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını. Kent Kitaplığı dizisi; 58) ISBN 9789751801074 (A.VII/4086-2).
- ARİSTOV, N. A. [NIKOLAI ALEKSANDROVICH]: *Trudi po istorii i etničeskomu sostavu Tyurkskih plemen*.- Bişkek: İlim, 2003. 458 s.; 27 cm. ISBN 583551297X (B.I/5036).
- Arkeolojisi, tarihi, doğası ve tarımıyla Kumluca: Rhodiapolis* / ed. Nevzat Çevik.- Antalya: Kumluca Belediyesi, 2008. 248 s.: rnk. res., hrt.; 30 cm. ISBN 9789757094166 (B.I/5215).
- The Armenian churches in North America: apostolic, protestant and catholic: a geographical and historical survey* / compiled by Robert Megerdichian.- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1983. 134 y.; 29 cm.- (Society for Armenian Studies Occasional Papers; 2) (B.I/5061).
- The Armenian national constitution, 1863*.- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1987. y. 446-467; 29 cm.- (Society for Armenian Studies Reprint series; 2) (B.I/5060).
- ARNOLD, JOHN H.: *What is medieval history?*.- 1st published.- Cambridge: Polity Press, 2008. ix, 155 s.: res., hrt.; 22 cm.- (What is History?) ISBN 9780745639338 (A.VII/5284).
- ARSLAN, AHMET: *İlkçağ felsefe tarihi 4: Helenistik dönem felsefesi: epikürosçular stoacılar seftikler*.- 1. bsk.- İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xvi, 564 s.; 23 cm.- (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 226. Felsefe; 7) ISBN 9786053990642 (4.c.); ISBN 9786056176083 (tk.) (A.VII/0535-4).
- ARSLAN EROL, HÜLYA: *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. xxii, 824 s.; 24 cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 928) ISBN 9789751620309 (A.VII/5112).
- ARSLAN, MELİH: *Kırklareli Müzesi'ndeki Asilbeyli Lysimachia defnesi*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 5-51, [11]: res.; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayırabım. (A.VII/4971).
- ARSLANTAŞ, NUH: *Sürgünden sonra Hayber Yahudileri*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 431-474, [3]: rnk. res.; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırabım. (A.VII/5582).
- Arşiv belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918, cilt I-VIII: belge içerik-dizin = Armenian activities in the archive documents 1914-1918, volumes I-VIII: document contents-index*.- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2005-2008. 9 c.; 24 cm.- (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2005/29, 2005/30, 2006/56, 2006/57, 2006/79, 2006/114, 2007/71, 2008/11, 2008/33) ISBN 9754093121 (tk.); ISBN 9789754094800 (9.c.) (A.VI/8827-dizin).
- ARTUÇ, NEVZAT: *Cemal Paşa: askeri ve siyasi hayatı*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xlvı, 518 s.; 25 cm.- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 237) ISBN 9789751620774 (A.VII/5735).
- ARTZY, MICHAEL: *The Jatt metal hoard in northern canaanite / phoenician and Cypriote context*.- Barcelona: Edicions Bellaterra, 2006. 131, 26 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 28 cm.- (Cuadernos de Arqueologia Mediterránea; 14) ISBN 8472903419 (B.I/5154).
- ARVAS, İBRAHİM: *Tarihi hakikatler: İbrahim Arvas'ın hatıratı*.- Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1964. 80 s.; 20 cm. (A.VII/5477).
- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (8.: 2001 İstanbul) *Sekizinci askeri tarih semineri bildirileri, 24-26 Ekim 2001, İstanbul, II: sunulmayan bildiriler: XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar* - Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2003. iv, 422 s.; 24 cm.- (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası; 2003 / 32) ISBN 9754092591 (A.VII/5594-2).
- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (8.: 2001 İstanbul) *Sekizinci askeri tarih semineri bildirileri, 24-26 Ekim 2001, İstanbul, I: XIX. ve XX. yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*.- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2003. xi, 658 s.; 24 cm.- (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası; 2003 / 2) ISBN 9754092435 (A.VII/5594-1).
- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (7.: 25-27 Ekim 1999: İstanbul) *Yedinci askeri tarih semineri bildirileri II: sunulmayan bildiriler: 1763-1938 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ordu ve toplum, 25-27 Ekim 1999, İstanbul*. - Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2000-2001. v, 456 s.; 24 cm.- (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası; 2001 / 134) ISBN 9754091943 (A.VI / 1999-2).

- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (1.: 1983; Ankara): *Birinci askeri tarih semineri, 24-27 Mayıs 1983, Ankara: bildiriler, IV: hatıra ve misalleriyle askeri tarih'in milli eğitim ve kültürdeki yeri ve önemi* / Burhan Göksel.- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1983. ii, 44 s.; 24 cm. (A.IV/7442-4).
- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (1.: 1983; Ankara): *Birinci askeri tarih semineri, 24-27 Mayıs 1983, Ankara: bildiriler, III: Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı stratejisi* / Nurettin Türsan.- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1983. viii, 116 s.; pl.; 24 cm. (A.IV / 7442-3).
- ASSOULLINE, PIERRE: *Le dernier des Camondo.* [Paris]: Gallimard, 1997. 288 s.: soyağacı; 22 cm. ISBN 2070745546 (A.VII/5202).
- ASTER, ERNST VON: *Felsefe tarihi dersleri I: ilköğ ve ortaçağ felsefesi* / tercüme ve tanzim eden Macit Gökberk.- İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1943. 277 s.; 24 cm.- (Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti neşriyatı; 1. Felsefe; 1) (A.VII/4852-1).
- Astronomical diaries and related texts from Babylonia, vol. 6: goal year texts* / ed. by Hermann Hunger; including materials by Abraham J. Sachs.- Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. xviii, 471, 73 s.: res.; 30 cm.- (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 346. bd.) ISBN 3700137273 (B.I/0073-6).
- AŞİROV, ADHAMJON: *Uzbek halkining kadimiy etnikod va marosimlari.* - Toşkent: Alişer Navoiy Nomidagi Uzbekiston Milli Kutubxonasi, 2007. 274 s.: [24] s. res. (kimi rnk.); 21 cm. ISBN 9789943060494 (A.VII/5296).
- AŞKIN, NÜKET: *Son devrim.* - 1. bsk.- [Ankara]: AC yayınları, 2008. 278 s.: res.; 20 cm. ISBN 9789750153617 (A.VII/4989).
- AŞNİN, F. D.: *Repressirovannaya tyurkologiya* / V. M. Allatov, D. M. Nasilov.- Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2002. 294 s.: res.; 22 cm. ISBN 5020183385 (A.VII/4962).
- AŞURBEYLİ, SARA: *Bakı şəhərinin tarixi: orta əsrlər dövrü* / Ruscadan tercüme eden Azer Bağrov; elmi redaktoru Ziya Bünyadov.-Bakı: Avrasiya Press, 2006. 413 s.; 22 cm.- (Azerbaycan Dili ve Tarih) ISBN 9952421670 (A.VII/5645).
- Atatürk and the modernization of Turkey* / ed. by Jacob M. Landau.- Boulder; Leiden: Westview Press; E. J. Brill, 1984. xiii, 268 s.; 24 cm. ISBN 0865319863 (U.S.); ISBN 9004070702 (Neth.) (A.VII/5448).
- Atatürk haftası armağanı, 10 Kasım 2008.* - Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. 281 s.: res.; 24 cm.- (Genelkurmay Basımevi yayın numarası, ISSN 1303-2658; 2008 / 85) (A.VII/5463).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL: *Atatürk'ün not defterleri 8: Mustafa Kemal Atatürk'ün 1921 yılına ait günlük notları, 1922 yılına ait iç olaylarla ilgili notları, askeri ve siyasi konulardaki günlük notları, 1922 yılına ait çeşitli konularda tuttuğu notları.* -Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. vii, 436 s.; 24 cm.- (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008 / 58) (A.VI / 9321-8).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, *Türk tarihi yazıları* / haz. Ahmet Tetik, Eyşe Seven, Melike Gürler.- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. 112 s.; 24 cm.- (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008 / 80) ISBN 9789754095005 (A.VII/5462).
- Atatürk'ün sonbahar gezileri* / Osmanlıca aslından çev. ve sadeleştiren Fehmi Akın.- 1. bsk.- Ankara: Anekdöt, 2008. 202 s.: res.; 20 cm.- (Anekdöt Kitaplar. Yakın Tarih; 3) ISBN 9786055944056 (A.VII/5514).
- ATIL, ESİN: *Renaissance of islam: art of the Mamluks.* - Washington: Smithsonian Institution Press, 1981. 286 s.: res. (kimi rnk.); 26 cm. ISBN 0874742145 (B.I/5247).
- ATILGAN, İNANÇ: *Einführung in die Türkische Science-Fiction Literatur: von der osmanischen Zeit bis 2000.* - Klagenfurt: Wieser Verlag, 2008. 110 s.: res. (kimi rnk.); 23 cm. ISBN 9783851298154 (A.VII/5395).
- ATILGAN, İNANÇ: *Österreichs Dilemma 1915: Türken oder Armenier?.* - Klagenfurt; Wien; Ljubljana; Sarajevo: Wieser Verlag, 2008. 261 s.: res.; 23 cm. ISBN 9783851297072 (A.VII/5199).
- Atlas de l'eau en Tunisie* / sous la direction de Latifa Henia; cartographie et coordination cartographique Mohamed Naceur Omrane, Zouhaier Hlaoui; lecture et révision des textes Abdallah Cherif.- Tu-

- nis: Université de Tunis. Faculté des Sciences Humaines et Sociales Unité de Recherche "Grevac-hot", 2008. 186 s.: rnk. res., hrt.; 30 cm. ISBN 97899730690166 (B.I/5194).
- ATTAR, AYGÜN: *Milli kimliğin siyasallaşan yüzü: difâi.* – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 175-191; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayırabası. (A.VII/4970).
- AUBRY, OCTAVE: *Napoléon dan ölmez sayfalar* / çev. Fethi Yücel. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964. vii, 193 s.; 18 cm. (A.VII/5857).
- Ausstellung italienischer Kunst von 1800 bis zur Gegenwart* / veranstaltet von der Kgl. Italienischen Regierung in Gemeinschaft mit der Preussischen Akademie der Künste zu Berlin, November-Dezember 1937. – Berlin: Druck von A. W. Hayn's Erben, 1937. 74 s.: 40 res.; 21 cm. (A.VII/4843).
- Av ve avcılık kitabı* / ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilâl Oytun Altun. – İstanbul: Kitabevi, 2008. xv, 707 s.: res.; 21 cm. – (Kitabevi; 364) ISBN 9789759173890 (A.VII/5753).
- AVALOS, HECTOR: *Illness and health care in the ancient Near East: the role of the temple in Greece, Mesopotamia and Israel.* – Atlanta: Scholars Press, 1995. xxv, 463 s.: res.; 22 cm. – (Harvard semitic Museum publications. Harvard Semitic Monographs; 54) ISBN 0788500988 (A.VII/5342).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, XII: 1924-1936* / [haz.] İnanç Atılğan, Kerstin Tomenendal. – Viyana; Ankara: Avusturya Türk Bilim Ofisi, [2004?]. 99 y.; 30 cm. (B.I/5184-12).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, XI: 1919-1923* / [haz.] İnanç Atılğan, Kerstin Tomenendal. – Viyana; Ankara: Avusturya Türk Bilim Ofisi, [2004?]. 169 y.; 30 cm. (B.I/5184-11).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, X: 1918* / [haz.] İnanç Atılğan, Kerstin Tomenendal. – Viyana; Ankara: Avusturya Türk Bilim Ofisi, [2004?]. 148 y.; 30 cm. (B.I/5184-10).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, IX: 1918* / [haz.] İnanç Atılğan, Kerstin Tomenendal. – Viyana; Ankara: Avusturya Türk Bilim Ofisi, [2004?]. 216 y.; 30 cm. (B.I/5184-9).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VIII: 1918* / [haz.] İnanç Atılğan, Kerstin Tomenendal. – Viyana; Ankara: Avusturya Türk Bilim Ofisi, [2004?]. 248 y.; 30 cm. (B.I/5184-8).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VII, 2: 1916-1917.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 80 y.; 30 cm. (B.I/5184-7,2).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VII, 1: 1916-1917.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 150 y.; 30 cm. (B.I/5184-7,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VI, 3: 1914-1915.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 100 y.; 30 cm. (B.I/5184-6,3).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VI, 2: 1914-1915.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 150 y.; 30 cm. (B.I/5184-6,2).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, VI, 1: 1914-1915.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 150 y.; 30 cm. (B.I/5184-6,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, V, 2: 1910-1913.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 100 y.; 30 cm. (B.I/5184-5,2).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, V, 1: 1910-1913.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 180 y.; 30 cm. (B.I/5184-5,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, IV, 2: 1897-1909.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 200 y.; 30 cm. (B.I/5184-4,2).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, IV, 1: 1897-1909.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2004. yak. 200 y.; 30 cm. (B.I/5184-4,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, III, 2: 1896.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2003. y. 95-188; 30 cm. (B.I/5184-3,2).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, III, 1: 1896.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2003. 94 y.; 30 cm. (B.I/5184-3,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, II, 2: 1895.* – Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2003. y. 110-142; 30 cm. (B.I/5184-2,2).

- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, II, 1: 1895.*– Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2003. 109 y.; 30 cm. (B.I/5184-2,1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi, I: 1872-1894.*– Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2002. 154 s.; 30 cm. (B.I/5184-1).
- Avusturya-Macaristan ve Ermeni meselesi.*– Viyana: Avusturya Türk Bilim Ofisi, 2002-[2004?].1 CD-ROM. (CD/0207).
- AY, RESUL: *Anadolu'da derviş ve toplum: 13-15. Yüzyıllar.*– 1. bs.– İstanbul: Kitap, 2008. 212 s.; 21 cm.– (Kitap Yayınevi; 191. Tarih ve Coğrafya dizisi; 61) ISBN 9786051050041 (A.VII/5676).
- AYAŞLI, MÜNEVVER: *Rumeli ve muhteşem İstanbul* / ed. Esmâ Ürkmez.– 2. bsk.– İstanbul: Timaş, 2008. 144 s.: res.; 21 cm.– (Timaş yayınları; 817. Hatıra dizisi; 30) ISBN 9753627378 (A.VII/4990).
- AYDIN, BİLGİN: *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı maliyesi ve defter sistemi* / Rifat Günalan.– İstanbul: Yeditepe, 2008. 264 s.; 24 cm.– (Yeditepe Yayınevi; 85. İnceleme-Araştırma; 67) ISBN 9789756480960 (A.VII/5497).
- AYDIN, HAKAN: *Halk (1923): Konya'da yayınlanan Kemalist bir gazete.*– 1. bsk.– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. ix, 214 s.; 21 cm.– (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 11) ISBN 9789755071640 (A.VII/5236).
- AYDIN, KAMİL: *Western images of Turkey in the twentieth century.*– 1994. 235 y.; 28 cm. (B.I/5000).
- AYDIN, MİTHAT: *Bulgarlar ve Ermeniler arasında Amerikan misyonerleri.*– 1. bsk.– İstanbul: Yeditepe, 2008. xiii, 352 s.: hrt.; 21 cm.– (Yeditepe Yayınevi; 83. İnceleme-Araştırma; 65) ISBN 9789756480939 (A.VII/5521).
- AYDIN, NUSRET: *Diyanbakır-Eğil hükümdarları tarihi.*– 1. bsk.– İstanbul: Diyanbakır: Avesta, 2003, c2000. 141 s.: res.; 20 cm.– (Keskesor; 3) ISBN 9759303027 (A.VII/5150).
- AYDINOĞLU, ERGUN: *"Sol hakkında her şey" mi? / yay. haz. Özgür Deniz.*– İstanbul: Versus Kitap, 2008. 368 s.; 20 cm.– (Versus Kitap; 86) ISBN 9789944989893 (A.VII/5511).
- AYDOĞAN, ERDAL: *Türk siyasi hayatında Dr. İbrahim Tâli: Mustafa Kemal'le Trablusgarb'tan Cumhuriyet'e* / genel yay. yönetmeni Ersan Güngör.– 1. bsk.– İstanbul: Yeditepe, 2008. xiii, 233 s.: res.; 21 cm.– (Yeditepe Yayınevi; 76. İnceleme-Araştırma; 51) ISBN 9789756480915 (A.VII/5033).
- AYDOĞMUŞ, TAHSİN: *Ayasofya=Hagia Sophia / yazı= text by Ahmet Ş. Çakmak; çev.=translation Mert Altan.*– İstanbul: Shell, 2008. 218 s.: res., pl.; 42 cm. ISBN 9786055810009 (C / 0699).
- Aylık dış basın değerlendirmesi Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 37 y.; 30 cm. (B.I/5249).
- Aylık dış basın değerlendirmesi Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 37 y.; 30 cm. (B.I/5248).
- Aylık dış basın değerlendirmesi Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y.; 29 cm. (B.I/5088).
- Aylık dış basın değerlendirmesi Haziran 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 37 y.: grafik; 30 cm. (B.I/4961).
- AYNUR, HATİCE: *Üniversitelerde eski Türk edebiyatı çalışmaları: tezler, yayınlar, haberler: toplu sayı 1990-2005.*– İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005. 783 s.; 22 cm.– (ISSN 1300-2007) (A.VII/5577).
- AYVAZOĞLU, BEŞİR: *Yahya Kemal: 'eve dönen adam': ansiklopedik biyografi.*– 1. bs.– İstanbul: Kapı, 2008. xiii, 610 s.: res.; 21 cm.– (Kapı yayınları; 176. Beşir Ayvazoğlu Kitaplığı; 13) ISBN 9789944486842 (A.VII/5669).
- AYVERDİ, SÂMİHA: *Kaybolan anahtar* / yay. haz. Aysel Yüksel, Zeynep Uluant.– 1. bsk.– İstanbul: Kubbealtı, 2008. 279 s.; 20 cm.– (Kubbealtı Neşriyatı; 149. Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı; 44. Sâmiha Ayverdi Külliyyatı; 39) ISBN 9789756444641 (A.VII/5508).
- Azerbaycan Halça Sanatı Mövzusunda Uluslararası Simpozyumun Materialları (4.: 2007: Paris) = International Symposium on Azerbaijanian Carpet Art (4th: 2007: Paris) *Azerbaycan halçası: Azerbaycan*

- halça sanatı möüzusunda IV beynelxalk simpoziumun materialları = Azerbaijanian carpet: proceedings of the 4th international symposium on Azerbaijanian carpet art* / tərtib etdi = ed. Rəyza Tağıyeva. – Bakı: Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; UNESCO; Latif Kerimov adına Azərbaycan Halçası və Halk Tatbiki Sanatı Dövlət Muzeyi, 2007. 150 s.: rnk. res.; 34 cm. ISBN 5806617580 (B.I/5192).
- Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* / ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov. – Bakı: Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Neşriyyatı, 2008. 695 s.: res., kroki; 24 cm. – (Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Neşriyyatı no; 006) ISBN 9952426232 (A.VII/5650).
- Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu nəşrlərinin bibliografiyası, 1950-2006* / tərtib edən Aydın Həlilov; redaktoru Məmməd Adilov. – Bakı: Nurlan, 2007. 34 s.; 20 cm. (A.VII/5786).
- Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi = Natsionalnoe Arhivnoe Upravlenie Azerbaydjanskoy Respubliki Zakaqkaziya səyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları 1918-ci il = Protokoli zasedaniy musulmanskih fraksiy zakavkazskogo seyma i Azerbaydjanskogo natsionalnogo soveti 1918 g.* / müəkkəddiminin müəllifi və məsul redaktor A. E. Paşayev. – Bakı: Adiləli Neşriyyatı, 2006. 214 s.; 23 cm. (A.VII/4979).
- Azərbaycan tarixi, cild VI: Aprel 1920-İyun 1941* / redaksiya heyəti C. B. Guliyev, A. E. Məmmədov, T. H. Musayeva, T. E. Novruzov, J. A. Tokarjevski. – Bakı: Elm, 2000. 516, [52] s.: res., hrt.; 22 cm. – (Azərbaycan Elmlər Akademiyası A. A. Bakihanov Adına Tarix İnstitutu) ISBN 5806612562 (A.VI / 1601-6).
- Azərbaycan tarixi, cild V: 1900-27 Aprel 1920* / redaksiya heyəti M. E. İsmayilov, N. E. Maksvell, D. B. Seyidzadə, D. S. Hüseynova, Z. A. Gafarova, S. M. Mustafayeva, H. N. Hasanov, İ. S. Bağirova, N. R. Məmmədov. – Bakı: Elm, 2001. 628, [20] s.: res., hrt.; 22 cm. – (Azərbaycan Elmlər Akademiyası A. A. Bakihanov Adına Tarix İnstitutu) ISBN 5806613054 (A.VI / 1601-5).
- Azərbaycan tarixi, cild IV: XIX. əsr / redaksiya heyəti M. E. İsmayilov, H. N. Hasanov, İ. S. Bağirova, Z. A. Gafarova, D. S. Hüseynova, S. M. Mustafayeva, D. B. Seyidzadə.* – Bakı: Elm, 2000. 456, [50] s.: res., hrt.; 22 cm. – (Azərbaycan Elmlər Akademiyası A. A. Bakihanov Adına Tarix İnstitutu) ISBN 5806611825 (A.VI / 1601-4).
- Azərbaycan Yurt Bilgisi, 1-36. sayılar: birləştirilmiş tıpkıbasım.* – 1. bsk. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 1462 s.: res.; 25 cm. – (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 944) ISBN 9789751620866 (A.VII/5768).
- Azerbaycanca-Rusca, Rusca-Azerbaycanca Universal lüğət: 100 mindən artıq söz və söz birləşməsi = Azerbaydjansko-Russkiy, Russko-Azerbaydjanskiy Universalny slovar: bolee 100 tysyach slov i slovosoyetaniy.* – yeni II nəşr. – Bakı: Azərbaycan Kitab Araşdırmaları Mərkəzi, 2007. vi, 1085 s.; 21 cm. (A.VII/5638).
- Azərbaycanın avtomobil yolları.* – 1 / 500.000 – Bakı: Dövlət Torpaq və Hərətəkəmə Komitəsi, 2007. 1 hrt.: rnk.; 78x101,7 cm. (H/0306).
- BACH, FRIEDRICH: *Teja Shaping the beginning: modern artists and the ancient Eastern Mediterranean* / with a contribution by Vinzenz Brinkmann. – Athens: N. P. Goulandris Foundation, Museum of Cycladic Art, 2006. 237 s.: res. (kimi rnk); 30 cm. ISBN 9607064623 (B.I/4959).
- De Bagdad à Berlin: l'itinéraire de Yanko Aristarchi Bey diplomate Ottoman: correspondance officielle et privée*, II: Berlin, 1854-1892. – 1ère impression. – İstanbul: Isis, 2008. 341 s.; 24 cm. – (Centre d'Histoire Diplomatique Ottomane) ISBN 9789754283617 (tk.); ISBN 9789754283679 (2.c.) (A.VII/5095-2).
- De Bagdad à Berlin: l'itinéraire de Yanko Aristarchi Bey diplomate Ottoman: correspondance officielle et privée*, I: Bagdad, 1846-1852. – 1ère impression. – İstanbul: Isis, 2008. 335 s.; 24 cm. – (Centre d'Histoire Diplomatique Ottomane) ISBN 9789754283617 (tk.); ISBN 9789754283624 (1.c.) (A.VII/5095-1).
- BAGG, ARIEL M.: *Répertoire géographique des textes cunéiformes, bd. VII / 1: die Orts- und Gewässernamen der neassyrischen Zeit, teil 1: die Levante.* – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2007. xcv, 376 s.: 1 katl. hrt.; 24 cm. – (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B: Geisteswissenschaften; 7 / 1) ISBN 9783895005862 (A.IV / 2006-7,1).

- BAGNALL, ROGER S.: *Hellenistic and Roman Egypt: sources and approaches*.– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2006. xii, 336 s.: portre; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS864) ISBN 0754659062; (A.VII/5808).
- BAHAR, HALİL İBRAHİM: *Sosyoloji*.– 2. bsk.– Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. xxiv, 312 s.; 23 cm.– (USAK yayınları; 19. Sosyoloji serisi; 1) ISBN 9759828057 (A.VII/5716).
- BAKAR, İSMAİL: *Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi: yıllıklar: sâlnâmeler, nevsâller ve takvimler*.– İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 2008. 252 s.: res.; 26 cm. ISBN 9789756959220 (B.I/5197).
- BAKIRCI, NACİ: *Dergâh-ı Mevlâna Albümü: Asitâne: 800. yıldönümü armağanı* / haz. Naci Bakırcı; ed. Seza Küçük, Harun Yıldız; fotoğraflar İbrahim Dıvarcı, Ahmet Kuş, Feyzi Şimşek.– Konya; İstanbul: Rûmî; Ensar, [2007?]. xii, 278 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 9789756562895 (B.I/5263).
- BAL, İDRİS: *ABD politikaları ve Türkiye*.– 1. bsk.– Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008. iv, 293 s.; 21 cm.– (Lalezar yayın no; 18) ISBN 9786055975043 (A.VII/5764).
- BALİ, RIFAT N.: *A Scapegoat for all seasons: the dönmés or Crypto-Jews of Turkey* / translated from Turkish by Paul Bessemer.– 1st ed.– İstanbul: Isis, 2008. 416 s.; 24 cm. ISBN 9789754283631 (A.VII/5102).
- BALİ, RIFAT N.: *Yirmi kur'a nafia askerleri: II. Dünya Savaşında gayrimüslimlerin askerlik serüveni*.– İstanbul: Kitabevi, 2008. xii, 369 s.: res.; 21 cm.– (Kitabevi; 367) ISBN 9789759173869 (A.VII/5469).
- BALOSSİ RESTELLI, FRANCESCA: *The development of 'cultural regions' in the neolithic of the Near East: the 'dark faced burnished ware horizon'*.– Oxford: Archaeopress, 2006. xiv, 305 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm.– (BAR International series; 1482) ISBN 184171917X (B.I/5128).
- BALTACIOĞLU, HATÇE: *Alaca Höyük Geç Tunç Çağı yapı kompleksinin / tapınak / tapınak-saray / saray) tanımı = Definition of Alaca Höyük Late Bronze Age building complex (temple / temple-palace / palace)*.– Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2008. s. 23-39: res.; 30 cm. Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı kültürleri üzerine yeni araştırmalar'dan ayrışım. (B.I/5195).
- BANARLI, NİHAD SÂMİ: *Resimli Türk edebiyatı tarihi: destanlar devrinden zamânımıza kadar*.– [Ankara]: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971-1976. 2 c.: res. (kimi rnk.); 29 cm. (B.I/5234).
- BANOĞLU, NİYAZİ AHMET: *Tarihi ve efsaneleriyle İstanbul semtleri* / ed. Tahsin Yıldırım.– 1. bsk.– İstanbul: Selis Kitaplar, 2007. 450 s.: res.; 21 cm.– (Selis Kitaplar; 49. Şehir Kültürü; 2) ISBN 9758724517 (A.VII/4993).
- Bar-Ilan studies in Assyriology: dedicated to Pinhas Artzi* / ed. by Jacob Klein, Aaron Skaist.– Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1990. 294, xvi s.: res.; 24 cm.– (Bar-Ilan Studies in Near Eastern Languages and Culture) ISBN 9652261009 (A.VII/5377).
- BARAN, TULAY ALİM: *Mütareke döneminde itilaf devletlerinin hâpishaneler üzerindeki denetimi*.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 155-174; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrışım. (A.VII/4972).
- BARNETT, RONALD: *Her türlü aklın ütesinde üniversitede ideoloji ile yaşamak* / çev. Sema Eren; yay. haz. Gözde Pelivan.– 1. bsk.– İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xviii, 313 s.; 23 cm.– (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 221. Akademya; 5) ISBN 9786053990598 (A.VII/5592).
- BARON, ANNE-MARIE: *The shoah on screen - representing crimes against humanity, volume 1*.– reprinted.– Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007. 127 s.; 24 cm. ISBN 9789287159601 (A.VII/5565-1).
- BARON, SAMUEL H.: *Explorations in Muscovite history*.– Hampshire: Variorum, 1991. viii, [328] s.: hrt.; 23 cm.– (Collected Studies series; CS348) ISBN 0860783022 (A.VII/5611).
- BARTA, GÁBOR: *Gritti Ludovicus'un Macar Valiliği, 1531-1534* / çev. Vural Yıldırım.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 251-293; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrışım. (A.VII/4973).
- BARTHOLD, VASILIJ VLADİMİROVIÇ: *Halife ve sultan* / çev. İlyas Kamalov.– 1. bsk.–İstanbul: Yeditepe, 2006. 192 s.; 21 cm.– (Yeditepe Yayınevi; 49. İnceleme-Araştırma; 32) ISBN 9756480521 (A.VII/5478).

- BARTHOLD, WILHELM: *Tarihte Türk dünyası* / ed. Ö. Andaç Uğurlu; Türkçesi M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu; haz. Nurer Uğurlu.- 1. bsk.- İstanbul: Örgün, 2008. 489 s.; 20 cm.- (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi. Türk Tarihi; 6) ISBN 9789757651697 (A.VII/5161).
- BARTOLD, V. V.: *İzbrannue trudi po istorii Kirgizov i Kirgizstana* / sostavlenie, dop. komment. i predislovie O. Karaeva.- Bişkek: ŞAM, 1996. 607 s.; 27 cm. ISBN 574990041X (B.I/5034).
- BARTOLD, V. V.: *Kırgız jana Kirgızstan tarıhı boyunça tandalma emgекter* / tuzgön кошумча тушundurмөлөр jana algı söz jazgan Ö. Karaev.- Bişkek: "Aybek" Firması, 1997. 455 s.; 27 cm. ISBN 9967120029 (B.I/5035).
- BASKAKOV, N. A. [NIKOLAI ALEKSANDROVICH]: *Tjurkskaya leksika v slove o polku igoreve*; otvetstvennyy redaktor A. N. Kononov.- Moskva: Nauka, 1985. 206 s.; 21 cm. (A.VII/4955).
- BASMACHI, FARAJ: *Cylinder seals in the Iraq Museum: Uruk and Jamdat Nasr periods = Al-ahtam al-astavaniyah fi al-mathaf al-Iraki (Uruk ve Camdat Nasr)*.- London: NABU, 1994. 35, 34, v, 124 s.: res.; 30 cm.- (Edubba; 3) ISBN 185775003X (B.I/5149).
- BAŞAK, TOLGA: *İngiltere'nin Ermeni politikası, 1830-1923* / genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl; ed. Gürkan Doğan.- 1. bsk.- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 672 s.: res., hrt.; 21 cm.- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 307. Araştırma-İnceleme dizisi; 264) ISBN 9789752552067 (A.VII/5013).
- BAŞARAN, MEHMET: *Köy Enstitüleri: özgürleşme eylemi*.- 4. bsk.- İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006. 182 s.; 20 cm. ISBN 9757720836 (A.VII/5686).
- Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klasikleri: tarih, antoloji, ansiklopedi*.- İstanbul: Ötüken-Söğüt, 1985-2004. 9 - 14 c.; 28 cm. ISBN 9754374082 (tk.) (B / 9579)
- Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı kültürleri üzerine yeni araştırmalar* / ed. Armağan Erkanal-Öktü, Sevinç Günel, Ulaş Deniz.- Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 2008. 240 s.: res., pl., hrt.; 28 cm. ISBN 9789754912647 (B.I/5213).
- Battal-name: eski Türkiye Türkçesi* / haz. Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem.- 1. bs.- Ankara: Hece, 2006. 342, yak. 100 s.; 24 cm.- (Hece yayınları; 168. Destan; 3) ISBN 9758988794 (A.VII/5196).
- BAYAT, FUZULİ: *Kâşgarlı Mahmut: büyük Türk bilgini ve ansiklopedisti*.- İstanbul: Ötüken, 2008. 183 s.: res.; 20 cm.- (Ötüken yayın nu; 753. Kültür serisi; 381) ISBN 9789754377088 (A. VII / 5692).
- BAYRAMOĞLU ALADA, ADALET: *Osmanlı şehrinde mahalle*.- 1. bsk.- İstanbul: Sümer, 2008. 247 s.: res.; 20 cm. ISBN 9789944091909 (A.VII/5537).
- BAYRAMOĞLU, FUAT: *Tezhipli ve padişah onaylı fermanlar*.- İstanbul: Tifdruk A.Ş., 1976. s. 17-42: rnk. res.; 33 cm. Kültür ve Sanat Dergisi 4 (1976)'dan ayrışım. (B.I/4946).
- BAYZAN, ALİ RIZA: *Misyonerin soykırım oyununu: Ermeni, Rum / Pontus ve Süryani / Keldani Gailisi'nin oluşumunda misyoner örgütlerin rolü üzerine* / ed. Deniz Saraç.- 2. bsk.- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 301 s.; 21 cm.- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 167. Araştırma-İnceleme dizisi; 128) ISBN 9752550649 (A.VII/5699).
- BEBEKOĞLU, SIDIKA: *Kilis kültür envanteri: kentsel mimari, kırsal mimari, yazut eserleri* / Mehmet Tektuna; fotoğraflar Sıdika Bebekoğlu, Kadir Büyükelusoy.- Kilis: Kilis Valiliği İl Özel İdaresi, 2008. 398 s.: res. (çoğu rnk.); 34 cm. ISBN 9789759011130 (B.I/4992).
- BECKMAN, GARY: *Hittite diplomatic texts* / ed. by Harry A. Hoffner.- 2nd ed.- Atlanta: Scholars Press, 1999. xx, 224 s.: hrt.; 23 cm.- (Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World; 7) ISBN 0788505513 (A.VII/5366).
- BEHAR, CEM: *Saklı Mecmua: Ali Ufki'nin Bibliothèque National de France'taki (Türç 292) yazması* / kitap ed. Selahattin Özpalabıyıklar.- 1. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 255 s.; 24 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2590. Sanat; 143) ISBN 9789750814037 (A.VII/5460).
- BELGE, MEHMET ASAF: *Adana vakaası hakkında Mehmed Asaf'ın sadarete layihası*.- [yayl. y.] [t.y.]. 10 y.; 36 cm. (C / 0694).
- BELGE, MURAT: *Genesis: "büyük ulusal anlatı" ve Türklerin kökenleri* / ed. Kerem Ünüvar.- 1. bsk.- İstanbul: İletişim, 2008. 397 s.; 20 cm.- (İletişim yayınları; 1344. Çağdaş Türkçe Edebiyat; 186) ISBN 9789750506253 (A.VII/5671).

- Belgelerle Osmanlı devrinde Hicaz, I: Mekke-i Mükerreme* / ed. Ömer Faruk Yılmaz; haz. İlhan Ovalıoğlu, Raşit Gündoğdu, Cevat Ekici, Ebul Faruk Önal.- İstanbul: Çamlıca, 2008. xxxix, 480 s.: res.; 33 cm. ISBN 9789944905466 (tk.); ISBN 9789944905473 (l.c.) (B.I/5010-1).
- BELL, DEAN PHILLIP: *Jewish identity in early modern Germany: memory, power and community*.- Aldershot: Ashgate, 2007. xii, 188 s.; 24 cm. ISBN 9780754658979 (A.VII/4891).
- BELLER, STEVEN: *A concise history of Austria*.- 4th printing with corrections.- Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xv, 334 s.: res., hrt.; 22 cm.-(Cambridge Concise Histories) ISBN 9780521478861 (A.VII/5046).
- BENEDICT, PHILIP: *The faith and fortunes of France's Huguenots, 1600-85*.- Aldershot: Ashgate, 2001. xv, 336 s.: hrt.; 24 cm.-(St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754602257 (A.VII/4899).
- Benim kitaplarım*.- 1. bsk.- Ankara: Vehbi Koç ve Ankara Araştırmaları Merkezi, 2008. 37 s.: rnk. res.; 30 cm. (B.I/5090).
- BENNETT, IAN: *Schönheit echter Orient-teppiche*.- München: Bertelsmann Ratgeberverlag, 1974. 128 s.: rnk. res.; 29 cm. ISBN 3570013383 (B.I/4943).
- BENYOVSKY, IRENA: *Trogir u katastru Franje I*.- Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2005. 175 s.: 1 katl. hrt.; 26 cm.-(Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324547 (B.I/5170).
- BERGAD, LAIRD W.: *The comparative histories of Slavery in Brazil, Cuba and the United States*.- 1st published.- Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xiv, 314 s.: res., hrt.; 23 cm.-(New Approaches to the Americas) ISBN 9780521694100 (A.VII/5039).
- BERKTAY, HALİL: *Yaşadığımız şu korkunç otuz yıl: 1978-2008 Türkiye üzerine notlar* / yay. haz. Ayşen Anadol.- 1. bs.- İstanbul: Kitap, 2008. 71 s.; 21 cm.-(Kitap Yayınevi; 198. İnsan ve Toplum dizisi; 40) ISBN 9786051050201 (A.VII/5668).
- BERLIN, ISAAH: *Kirpi ile tilki: seçme makaleler* / derleyen Murat Borovalı; çev. Mete Tunçay, Zeynep Mertoğlu; yay. haz. Göksun Yazıcı.- 1. bsk.- İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. 342 s.; 23 cm.-(İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 215. Çağdaş Siyaset Felsefesi; 7) ISBN 9786053990529 (A.VII/5245).
- BERNHARDSSON, MAGNUS T. [THORKELL]: *Reclaiming a plundered past: archaeology and nation building in modern Iraq*.- 1st ed.- Austin: University of Texas Press, 2005. xi, 327 s.: res.; 24 cm. ISBN 0292709471 (A.VII/5334).
- BERRY, DONALD L.: *Islam and modernity through the writings of islamic modernist Fazlur Rahman*.- Lewiston; Queenston; Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2003. xi, 231 s.; 24 cm.-(Islamic Studies; 1) ISBN 0773466924; (A.VII/5132).
- BESİM ÖMER [Doktor]: *Hanımefendilere Hilâli Ahmer'e dair konferans* / haz. İsmail Hacıfettahoğlu; ed. Selahattin Bostan.- 1. bsk.- Ankara: Türkiye Kızılay Derneği, 2007. 233, [7], 144 s.; 20 cm.-(Türk Kızılayı Tarih dizisi; 11) ISBN 9789750044427 (A.VII/5474).
- BEST, ROBERT M.: *Noah's Ark and the Ziusudra epic: Sumerian origins of the flood myth*.- Florida: Enlil Press, 1999. 304 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 0966784014 (A.VII/5365).
- BEYAZIT, YASEMİN: *Rumeli kadınlıkları ve rütbelerine dair 1253 / 1837 tarihli yazma*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 11-56, [60] s.; 28 cm. Belgeler XXVIII, 32 (2007)'den ayrışım. (B.I/5221).
- BIDMEAD, JULY: *The Akitu festival: religious continuity and royal legitimation in Mesopotamia*.- 2nd ed.- New Jersey: Gorgias Press, 2004. xiii, 220 s.; 24 cm.-(Gorgias Dissertations; 2. Near Eastern Studies; 2) ISBN 1593331584 (A.VII/5333).
- BIE, OSCAR: *Die neuere Musik bis Richard Strauss*.- dritte aufl.- Leipzig: Fr. Ristner, [1925]. 120 s.: res., katl. nota; 17 cm.-(Die Musik band; 33, 34) (A.VII/4844).
- BIENNALE DI VENEZIA SETTORE ARCHITETTURA *Architettura nei paesi islamici: seconda mostra internazionale di architettura* / il catalogo è stato curato da Paolo Cuneo, Ludovico Micara, Attilio Petrucci-

- cioli; traduzioni Giannina Mattarucco... [et al.].- Venezia: La Biennale di Venezia, 1982. 307 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 882080302X (A.VII/5080).
- Bilinguisme Gréco-Latin et épigraphie: actes du colloque organisé à l'Université Lumière-Lyon 2 Maison de l'Orient et de la Méditerranée*-Jean Pouilloux UMR 5189 Hisoma et JE 2409 Romanites, les 17, 18 et 19 Mai 2004 / éd. par Frédérique Biville, Jean Claude Decourt, Georges Rougemont.- Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Jean Pouilloux, 2008. 347 s.; 24 cm.- (Collection de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0985-6471; 37. Série Épigraphique et Historique; 6) ISBN 9782356680006 (A.VII/5839).
- 1908 İhtilaline doğru Osmanlı Paris'i = Prelude to the 1908 revolution the Ottomans in Paris.-* [İstanbul]: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008. 2 pl.: res., rnk.; 39,9x29,7 cm; 39,9x48,6 cm. (H / 0304).
- 1926 Bakü Türkoloji kurultayı: tutanaklar, 26 Şubat-6 Mart 1926 /* Rusçadan Azerbaycan Türkçesine çev. Kâmil Velî Nerimanoglu; Türkiye Türkçesine aktaran Mustafa Öner.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 474, [12], 43 s.: res.; 24 cm.+1 cd-rom. ISBN 9789751620477 (A.VII/5207).
- 1453 İstanbul kuşatması: yedi çağdaş rivayet /* derleyen ve İngilizce'ye çev. J. R. Melville Jones; Türkçe'ye çev. Cengiz Tomar; ed. Erhan Afyoncu; yay. haz. Mustafa Daş.- 1. bsk.- İstanbul: Yeditepe, 2008. xvi, 168 s.; 21 cm.- (Yeditepe Yayınevi; 92. İnceleme-Araştırma; 74) ISBN 9786054052011 (A.VII/5528).
- Bir levanten şövalye: Giovanni Scognamiglio kitabı /* söyleşi Emel Armutçu; ed. Levent Cinemre.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. 400 s.; 20 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1539. Nehir Söyleşi; 33) ISBN 9789944884372 (A.VII/5220).
- Bir muhalif kimlik Tefik Fikret /* haz. Bengisu Rona, Zafer Toprak.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007. viii, 218, [13] s.: res.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1334) ISBN 9789944882064 (A.VII/5224).
- BIRD, ISABELLA LUCY: *Journeys in Persia and Kurdistan: including a summer in the Upper Karun Region and a visit to the Nestorian Rayahs.-* [Boston]: Elibron Classics, 2005. 2 c. (xiv, 381 s.; 409 s.): res., hrt.; 21 cm.- (Elibron Classics series) ISBN 1402192274 (A.VII/5135).
- The bishop reformed: studies of episcopal power and culture in the central middle ages /* ed. by John S. Ott, Anna Trumbore Jones.- Aldershot: Ashgate, 2007. xv, 280 s.: res.; 24 cm.- (Church, Faith and Culture in the Medieval West) ISBN 9780754657651 (A.VII/4896).
- BITTEL, KURT: *Zwei Römische Meilensteine aus Galatien.-* Ankara: Université d'Ankara Faculté des Lettres Institut d'Archeologie, 1957. s. 89-94, [1]: res.; 24 cm. Anatolia II (1957)'den ayrışması. (A.VII/4867).
- BLAGOVA, G. F. [GALINA FEDOROVNA]: *Babur-name: yazık, pragmatika teksta, stil.-* Moskva: İzdatelskaya firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1994. 403 s.; 22 cm. ISBN 5020176532 (A.VII/4952).
- BLAGOVA, G. F.: *Îz istorii tyurkskoy tekstologii A. N. Samoylovîç-issledovatel "Babur-name.-* Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Yazıkoznaniya, 1993. 100 s.; 21 cm. (A.VII/4953).
- Blue blood, black ink: book collections of aristocratic families from 1500 to 1700: international travelling exhibition: Zagreb, Martin, Bratislava, Budapest, Burg Forchtenstein, fall 2005 - fall 2007 /* ed. of the catalogue, introduction, main curator Istvan Monok; essays and descriptions by Eva Frimmo... [et al.]; maps drawn by Katalin Plihal, Balázs Mihályi.- Zagreb: National Széchényi Library, [2005]. 183 s.: res., hrt.; 26 cm. ISBN 9632004981 (B.I/5172).
- BOGOSLOVSKAYA, İ. V. [İRİNA VLADIMIROVNA]: *Odejda narodov bibleiskih stran: po drevneegipetskim istočnikam XVI-XI vv. do n. e.-* Sankt-Peterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk, Muzei Antropologii i Etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera), 1995. 142 s.: res.; 21 cm. ISBN 5884310196 (A.VII/4954).
- Bolu Lixası 1921-1925 senesi sâlnâmesi: giriş-metin-tıpkıbasım-dizin /* haz. Nermin Kılıç, Ayşe Kayapınar, Bilge Kaya, Fahri Kılıç, Levent Kayapınar.- Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü

- Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008. xciii, 808 s.; 25 cm. – (Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları; 1) ISBN 9789753210195 (A.VII/5323).
- Bolu Vilâyeti salnâmesi: Milâdî 1925, Rûmî 1341* / haz. Hamdi Birgören. – 1. bsk. – Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008. 574, 672 s.; 25 cm. – (Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi yayınları; 2) ISBN 9786054111022 (A.VII/5319).
- BOLULU, OSMAN: *Dilden düşünüşe Atatürk yolu*. – Bursa: Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Merkez, 2008. 403 s.; 24 cm. – (Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Merkez yayın no; 1) ISBN 9789757216216 (A.VII/5116).
- BONECHI, MARCO: *Répertoire géographique des textes cunéiformes, bd. XII / 1: i nomi geografici dei testi di Ebla*. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1993. xli, 423 s.: 1 katl. hrt.; 24 cm. – (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B: Geisteswissenschaften; 7 / 12) ISBN 3882265876 (A.IV / 2006.12.1).
- BONSELS, WALDEMAR: *Himmelswolk, ein buch von blumen, tieren und Gott*. – Berlin: Schuster & Loessler, 1921. 203 s.; 21 cm. (A.VII/4876).
- BORAN, AZİZ: *Hocalı soykırımı: sebepleri, hayata geçirilme üsulları ve neticeleri*. – Bakı: Azerneşr, 2008. 223 s.; 21 cm. (A.VII/4980).
- BORCHHARDT, JÜRGEN: *Der Fries vom Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra* / mit beiträgen von Gerhard Forstenpointner, Reinhard Heinz; sowie einem Kommentar von Orhan Atvur; aufnahmen von Renate und Wolfgang Schiele... [et al.]; zeichnungen von Iris Borchhardt, Brigitte Borchhardt-Birbaumer, Beate Wagner. – Wien: Phoibos Verlag, 2002. 152, 94 s.: res.; 30 cm. + 2 katl. res. – (Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien. Forschungen in Limyra, ISSN 1605-7864; 2) ISBN 3901232257 (B.I/4982).
- BORGEAUD, PHILIPPE: *Mother of the Gods: from Cybele to the Virgin Mary* / translated by Lysa Hochroth. – Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 2004. xix, 186 s.; 23 cm. ISBN 080187985X (A.VII/5332).
- BOSTAŞVİLİ, NELİ: *Türkiye bibliyografyası: tarih=Bibliography of Turkey (history) = Bibliografiya Turtsii: istoriya*. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006. xvii, 764 s.; 28 cm. – (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XII. Dizi-Sa. 12) ISBN 9751618754 (B.I/5029).
- BOTTÉRO, JEAN: *Mesopotamia: writing, reasoning and the Gods* / translated by Zainab Bahrani, Marc van de Mieroop. – Chicago; London: The University of Chicago Press, 1995, c1992. x, 311 s.: hrt.; 23 cm. ISBN 0226067270 (A.VII/5380).
- BOZKURT, GİRAY SAYNUR: *1905-1907 Yılları Rusya müslümanlarının siyasi kimlik arayışı*. – 1. bsk. – İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008. xvii, 478 s.; 21 cm. ISBN 9789944397438 (A.VII/5696).
- BOZOK, SALİH: *Yaveri Atatürk'ü anlatıyor* / yay. haz. Can Dündar. – 10. bsk. – İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2007. 167 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789756719633 (A.VII/5515).
- BÖKE, PELİN: *Son Osmanlı meclisi'nin son günleri* / ed. Lütfü Tınç. – 1. bsk. – İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 184 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789759918095 (A.VII/5010).
- Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: sorunlar-tehditler-fırsatlar* / ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel. – Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008. ix, 449 s.; 24 cm. – (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi yayını; 131) ISBN 9789756497067 (A.VII/5393).
- BRICE, WILLIAM C. [CHARLES]: *South-West Asia*. – London: University of London Press Ltd, 1966. 448 s.: res., hrt.; 22 cm. – (A Systematic Regional Geography; 8) (A.VII/4850).
- Brill's encyclopedia of China* / ed. by Daniel Leese. – Leiden; Boston: Brill, 2009. xxiii, 1110 s.: res. (kimî rnk.), hrt.; 28 cm. – (Handbook of Oriental Studies. Section 4. China, ISSN 0169-9520; 20) ISBN 9789004168633 (B.I/5242).
- British foreign policy and the Anglican church: christian engagement with the contemporary world* / ed. by Timothy Blewett, Adrian Hyde-Price, Wyn Rees. – Hampshire: Ashgate, 2008. xi, 160 s.; 24 cm. ISBN 9780754660378 (A.VII/5096).

- BRITISH SCHOOL AT ATHENS CONFERENCE AND PREHISTORIC AND CLASSICAL ANTIQUITIES OF HERAKLEION EPHOREIA (23RD: 2000: HERAKLEION, GREECE): *Knossos: palace, city, state: proceedings of the conference in Herakleion organised by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of prehistoric and classical antiquities of Herakleion, in November 2000, for the centenary of Sir Arthur Evans's excavations at Knossos* / ed. by Gerald Cadogan, Eleni Hatzaki, Adonis Vasilakis. – 1st published. – London: British School at Athens, 2004. 630 s.: res., hrt., pl.; 30 cm. + 1 cd-rom. – (British School at Athens Studies; 12) ISBN 0904887456 (B.I/5230).
- BRYCE, TREVOR: *Hittite warrior* / illustrated by Adam Hook. – 1st published. – Oxford: Osprey Publishing, 2007. 64 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 25 cm. – (Warrior; 120) ISBN 9781846030819 (A.VII/5285).
- BUCH, HANS: CHRISTOPH: *Voyage en Afrique extrême: roman* / traduit de l'allemand par Nicole Casanova. – Paris: Bernard Grasset, 2001. 263 s.; 21 cm. ISBN 2246592313 (A.VII/5635).
- BUCHWALD, VAGN FABRITIUS: *Iron, steel and cast iron before Bessemer: the slag-analytical method and the role of carbon and phosphorus*. – [Copenhagen]: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008. 598 s.: res., hrt.; 27 cm. – (Historisk-Filosofiske Skrifter, ISSN 0023-3307; 32) ISBN 9788773043356 (B.I/5012).
- BUCZYNSKI, ALEXANDER: *Gradovi vojne krajine*. – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 1997. 2 c. (356 s.; 378 s.): res.; 23 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; 4) ISBN 9536324083 (tk.) (A.VII/5414).
- BUNNENS, GUY: *A new Lucian stela and the cult of the Storm-God at Til Barsib-Masuwari* / with a chapter by J. David Hawkins; contribution by Isabelle Leirens. – Louvain; Paris; Dudley: Peeters, 2006. xv, 174 s.: res., hrt.; 30 cm. – (Publications de la Mission Archéologique de l'Université de Liège en Syrie. Tell Ahmar; 2) ISBN 9042918179 (Leuven); (B.I/5129).
- BURI-GÜTERMANN, JOHANNA: *Der Satzbau in der Sprache der osmanischen Urkunden aus der Zeit von Mehmed Fatih bis Süleyman-i Qanuni*. – Wien: Verlag Notring, 1972. vii, 101, xi s.; 21 cm. – (Dissertationen der Universität Wien; 68) (A.VII/5189).
- BURNS, JASPER: *Great women of imperial Rome: mothers and wives of the Caesars*. – 1st published. – London; New York: Routledge, 2007. xxii, [6], 348 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 0415408989; (A.VII/4942).
- BURŞTEYN, E. F. [EFM FALKOVICH]: *Şangını-ışledovatelı yujnoy Sibiri i Kazahskih steley* / otvetstvennyy redaktor E. E. Milanovskiy. – Moskva: Nauka, 2003. 229 s.: res.; 22 cm. – (Seriya Nauchno-Biografičeskaya Literatura) ISBN 5020098329 (A.VII/4951).
- BUTLER, S. [SALLY]: A. L. *Mesopotamian conceptions of dreams and dream rituals*. – Münster: Ugarit-Verlag, 1998. xxxix, 473, 20 s.: res.; 25 cm. – (Alter Orient und Altes Testament; 258) ISBN 3927120650 (A.VII/5350).
- BÜLBÜL, YAŞAR: *Teknonomi: tarihsel açıdan teknoloji-ekonomi ilişkisi*. – İstanbul: Kitabevi, 2008. viii, 151 s.; 21 cm. – (Kitabevi; 360) ISBN 9789759173692 (A.VII/5470).
- BÜNYADOV, ZİYA: *Azərbaycan Atabeyləri Dövləti: 1136-1225-ci illər*. – Bakı: Şərq-Qərb, 2007. 311 s.: hrt.; 22 cm. – (Azərbaycan Dili və Tarixi) ISBN 9789952340662 (A.VII/5655).
- BÜNYADOV, ZİYA: *Stalin döneminde KGB Arşivlerinde kırmızı terör* / Türkiye Türkçesine aktaran Sebahattin Şimşir. – 1. bsk. – İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004. 384 s.; 21 cm. – (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 90. İnceleme-Araştırma dizisi; 60) ISBN 9756618868 (A.VII/5211).
- La caduta di Costantinopoli, 1204: fonti Bizantine e occidentali sulla Quarta Crociata: testi presentati in occasione del convegno "Venezia, la Quarta Crociata, l'impero latino d'oriente", 4 Maggio 2004, Venezia*. – Venezia: Dipartimento di Studi Storici Università "Ca Foscari" di Venezia, 2004. 195 s.; 24 cm. (A.VII/5076).
- CALDER, NORMAN: *Interpretation and jurisprudence in medieval islam* / ed. by Jawid Mojaddedi, Andrew Rippin. – Aldershot: Ashgate Variorum, 2006. xiv, 410 s.: portre; 23 cm. – (Variorum Collected Studies series; CS862) ISBN 0754659038 (A.VII/4908).
- Calendars and years: astronomy and time in the Ancient Near East* / ed. by John M. Steele. – Oxford: Oxbow Books, 2007. 167 s.; 24 cm. ISBN 9781842173022 (A.VII/5119).

- CALLATAÏ, FRANÇOIS DE: *Les monnaies Grecques et l'orientation des axes*.– Milano: Edizioni Ennerre, 1996. 120 s., 3 y.: res., hrt.; 25 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 12) (A.VII/5253).
- The Cambridge companion to the Qur'an* / ed. by Jane Dammen McAuliffe.– reprinted with corrections.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xv, 332 s.: res.; 23 cm.– (The Cambridge Companion to the Cospels) ISBN 9780521539340 (A.VII/5047).
- The Cambridge companion to the Talmud and Rabbinic literature* / ed. by Charlotte Elisheva Fonrobert, Martin S. Jaffee.– 1st published.– Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xxi, 412 s.; 23 cm.– (Cambridge Companions to Religion) ISBN 9780521605083 (A.VII/5045).
- CAMERON, AVERIL: *The Byzantines*.– 1st published.– Malden; Oxford; Victoria: Blackwell, 2006. xiv, 275 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 9780631202622 (A.VII/5277).
- CAMERON, VERNÉY LOVETT: *Türkler arasında / Türkçesi Sema Özgün*; ed. Işıl Uyanık.– İstanbul: Dergâh, 2008. 126 s.; 20 cm.– (Dergâh yayınları; 381. Batının Gözüyle Türkler; 2) ISBN 9789759951214 (A.VII/4996).
- CAMMAROSANO, MICHELE: *Il decreto antico-ittita di pimpira*.– Firenze: LoGisma, 2006. 78 s.; 24 cm.– (Eothen. Collana di Studi Sulle Civiltà dell'Oriente Antico; 14) ISBN 8887621594 (A.VII/5372).
- The Cambridge companion to Evangelical theology* / ed. by Timothy Larsen, Daniel J. Treier.–1st published.–Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xvi, 303 s.; 23 cm.– (Cambridge Companions to Religion) ISBN 9780521609746 (A.VII/5053).
- CAN, SEVİM: *Terken Hatundan Valide Sultana Selçuklular döneminde kadın, 1040-1308*.– 1. bsk.– İstanbul: Ufuk Ötesi, 2008. 270 s.; 20 cm. ISBN 9789758806324 (A.VII/5760).
- Candidature file of the Mevlevi Sema Ceremony: known historically as the Mevlevi Âyîn-i Şerîf or Sema Mukabele-i Şerîf the Mevlevi sacred rituals or sacred encounter of whirling for UNESCO's proclamation of "masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity: tables, notations & lyrics (güftes) / prepared by The International Mevlana Foundation*.– Ankara: Ministry of Culture and Tourism, 2004. yak 300 s.: rnk. res., nota; 30 cm. (B.I/4991-2).
- Candidature file of the Mevlevi Sema Ceremony: known historically as the Mevlevi Âyîn-i Şerîf or Sema Mukabele-i Şerîf the Mevlevi sacred rituals or sacred encounter of whirling for UNESCO's proclamation of "masterpieces of the oral and intangible heritage of humanity / prepared by The International Mevlana Foundation*.– Ankara: Ministry of Culture and Tourism, 2004. 5, 128, yak. 20, 20 y.: hrt., res.; 30 cm. (B.I/4991-1).
- CAPTANIAN, P.: *Mémoires d'une déportée Arménienne*.– Paris: M. Flinikowski, 1919. 144 s.; 18 cm. (Mikrofiş / 0024).
- CARDONA, NURIA LLEDÓ: *La moneda en la tarraconense mediterránea en época Romana imperial*.– Valencia: Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 2007. xii, 325 s.: grafik; 30 cm.– (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios; 107) ISBN 9788477954859 (B.I/5270).
- CARR, DAVID M.: *Writing on the tablet of the heart: origins of scripture and literature*.– Oxford: Oxford University Press, 2005. xiv, 330 s.; 24 cm. ISBN 9780195172973 (A.VII/4940).
- CASSON, LIONEL *Antik çağda seyahat / çev. Nalan Özsoy*.– 1. bs.– İstanbul: MB Yayınevi, 2008. 320 s.: res., hrt.; 22 cm. ISBN 9789759191177 (A.VII/5152).
- CATHERWOOD, CHRISTOPHER: *Churchill's folly: how Winston Churchill created modern Iraq*.– 1st paperback ed.– New York: Carroll & Graf, 2005. 267 s.: res., hrt.; 21 cm. ISBN 078671557X (A.VII/5704).
- CEFERLİ, MEMMED: *Azerbaycan legion edebiyatı*.– Bakı: Azerbaycanda Atatürk Merkezi, 2005. 370 s.: res.; 21 cm. ISBN 9952806906 (A.VII/5295).
- CELEPOĞLU, AYŞEGÜL: *Türk Dil Kurumunun kurucu başkanı Samih Rifat: hayatı ve eserleri*.–1. bsk.–Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 343 s.; 24 cm.– (AKD TYK Türk Dil Kurumu yayınları; 933) ISBN 9789751620446 (A.VII/5111).

- CEM, İSMAIL: *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi* / ed. Ali Berktaş. – 1. bsk. – İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xix, 476 s.; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1336. Tarih. Bütün Eserleri; 1) ISBN 9789944882088 (A.VII/5720).
- Central Asia and the Caucasus: transnationalism and diaspora* / ed. by Touraj Atabaki, Sanjyot Mehendale. – 1st published. – London; New York: Routledge, 2005. xviii, 235 s.; 24 cm. – (Transnational Democracy; 17) ISBN 0415332605 (A.VII/5140).
- CHAHIN, M. [MEKENDICH]: *Some legendary kings of Armenia: can they be linked to authentic history?* – Cambridge: Society for Armenian Studies, 1985. 45, [2], xviii y.; 29 cm. – (Society for Armenian Studies Occasional Papers; 5) (B.I/5058).
- Charles Edouard Goad'ın İstanbul sigorta haritaları* / haz. İrfan Dağdelen; ed. Ali Mazak. – İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007. xx, 65, 37 s.; hrt.; 42 cm. – (Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayınları; 39) (C / 0696).
- CHARPIN, DOMINIQUE: *Mesopotamien: die altbabylonische Zeit* / Dietz Otto Edzard, Marten Stol. – Fribourg; Göttingen: Academic Press; Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. 1027 s.; 24 cm. + cepte 2 katl. hrt. – (Orbis Biblicus et Orientalis, ISSN 1015-1850; 160. Annäherungen; 4) ISBN 3727814888 (Academic Press); (A.VII/5339).
- CHASE, KENNETH [WARREN]: *1700'e Kadar ateşli silahlar tarihi* / çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç; ed. Ali Berktaş. – 1. bsk. – İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xxiii, 341 s.: res., hrt.; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1561. Harp Tarihi) ISBN 9789944884624 (A.VII/5723).
- CHOLIDIS, NADJA: *Möbel in Ton: Untersuchungen zur archäologischen und religionsgeschichtlichen Bedeutung der Terrakottamodelle von Tischen, Stühlen und Betten aus dem Alten Orient*. – Münster: Ugarit-Verlag, 1992. xii, 323, 46 s.: res., hrt.; 25 cm. – (Altertumskunde des Vorderen Orients; 1) ISBN 3927120103 (A.VII/5356).
- CHRISTAKIS, KOSTANDINOS S.: *Cretan bronze age Pithoi: traditions and trends in the production and consumption of storage containers in bronze age Crete*. – Philadelphia: INSTAP Academic Press, 2005. xvi, 111, 24, 45, 28 s.: res.; 29 cm. – (Prehistory Monographs; 18) ISBN 1931534152 (B.I/5002).
- CICERO, MARCUS TULLIUS: *Academica I. Kitap* / çev. F. Gül Özaktürk, Ü. Fafo Telatar. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 643-660; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırabasm. (A.VII/5591).
- CİN, BARIŞ: *Türkiye-İran siyasi ilişkileri, 1923-1938* / ed. Qiyas Şükürov. – 1. bsk. – İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 176 s.; 21 cm. – (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 231. Araştırma-İnceleme dizisi; 189) ISBN 9789752551282 (A.VII/5658).
- The city in the islamic world* / general ed. Salma K. Jayyusi; special ed. Renata Holod, Attilio Petruccioli, André Raymond. – Leiden; Boston: Brill, 2008. 2 c. (xx, 1494 s.); 25 cm. – (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 94) ISBN 9789004162402 (tk.) (A.VII/5428).
- CLARK, ANDREW H. [HERRICK]: *Diderot's part*. – Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. ix, 232 s.: res.; 24 cm. ISBN 9780754654384 (A.VII/5812).
- CLARK, BRUCE: *İki kere yabancı: kitlesel insan ıhracı modern türkiye ve yunanistan'ı nasıl biçimlendirdi* / çev. Müfide Pekin; yay. haz. Göksun Yazıcı. – 1. bsk. – İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xx, [12], 325 s.: res.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 222. Dün Bugün; 18) ISBN 9786053990604 (A.VII/5593).
- CLEVELAND, WILLIAM L.: *Modern Ortadoğu tarihi* / Türkçesi Mehmet Harmancı. – 1. bs. – İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008. xvi, 634 s.: res.; 23 cm. – (Agora Kitaplığı; 205. Tarih; 5) ISBN 9786051030043 (A.VII/5012).
- COHAVI-RAINEY, ZİPORA: *The Alashia texts from the 14th and 13th centuries BCE: a textual and linguistic study*. – Münster: Ugarit-Verlag, 2003. xiii, 129 s.; 25 cm. – (Alter Orient und Altes Testament; 289) ISBN 3934628176 (A.VII/5348).

- COHEN, ERAN: *The modal system of old Babylonian*.– Winona Lake: Eisenbrauns, 2005. xiv, 225 s.; 24 cm.– (Harvard Semitic Studies; 56) ISBN 1575069210 (A.VII/5340).
- Collectanea orientalia: histoire, arts de l'espace et industrie de la terre: etudes offertes en hommage à Agnès Spycket / textes réunis par H. Gasche, B. Hrouda*.– Paris: Recherches et Publications, 1996. xvii, 406 s.: res., pl.; 28 cm.– (Civilisations du Proche-Orient. Serie I. Archeologie et Environnement, ISSN 1420-7745; 3) ISBN 2940032092 (B.I/5147).
- COLLINS, PAUL M.: *Christian inculturation in India*.– Aldershot: Ashgate, 2007. xvii, 234 s.: res.; 24 cm.– (Liturgy, Worship and Society series) (A.VII/4912).
- COLLON, DOMINIQUE: *First impressions: cylinder seals in the ancient Near East*.– reprinted with revisions.– London: The British Museum Press, 2005. 208 s.: res.; 25 cm. ISBN 0714111368; ISBN 9780714111360 (A.VII/5369).
- COLLOQUIUM ON THE ANCIENT NEAR EAST-THE CITY AND ITS LIFE (1ST: 1992: TOKYO): *Official cult and popular religion in the ancient Near East: papers of the first colloquium on the ancient Near East-the city and its life held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 20-22, 1992 / ed. by Eiko Matsushima*.– Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1993. 224 s.: res.; 25 cm. ISBN 3825300315 (A.VII/5387).
- COMBE, ÉTIENNE: *L'Égypte Ottomane, l'expédition Française en Égypte et le règne de Mohamed-Aly 1517-1849 / Jacques Bainville, Edouard Driault*.– Caire: Imprimé par l'Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, 1933. 390 s.; 22 cm. + 1 katl. soyağacı.– (Précis de l'histoire d'Égypte par divers historiens et archéologues; 3) (A.VII/5430-3).
- A companion to Greek and Roman historiography / ed. by John Marincola*.– Malden; Oxford; Victoria: Blackwell, 2007. 2 c. (xli, 705 s.); 26 cm.– (Blackwell Companions to the Ancient World) ISBN 9781405102162 (B.I/5073).
- Companion to historiography / ed. by Michael Bentley*.– transferred to digital printing.– London; New York: Routledge, 2007. xvii, 997 s.; 24 cm.– (Routledge World Reference) ISBN 0415285577 (A.VII/5775).
- Confessional identity in East-Central Europe: conference (1999: Cluj, Romania) / ed. by Maria Craciun, Ovidiu Ghitta, Graeme Murdock*.– Aldershot: Ashgate, 2002. xvii, 207 s.: res., hrt.; 24 cm.– (St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754603202 (A.VII/4893).
- CONGRÈS INTERNATIONAL DE THRACOLOGIE (1ER: 1972): *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen Comité National Bulgare de Thracologie: 1er congrès international de thracologie, 5.VII-10.VII.1972: resumes des communications*.– Sofia: [yayl.y.], 1972. 142 s.; 20 cm. (A.VII/4868).
- CONSEIL INTERNATIONAL DES MONUMENTS ET DES SITES = INTERNATIONAL COUNCIL OF MONUMENTS AND SITES *Colloque sur la conservation des petites villes historiques: Rothenburg ob der Tauber, Allemagne, 29-30.V.1975 = Symposium on the conservation of smaller historic towns: Rothenburg ob der Tauber, Germany, 29-30.V.1975*.– Mainz: ICOMOS, 1975. 209 s.; 23 cm. (A.VII/4870).
- COOK, DAVID: *Martyrdom in islam*.– transferred to digital printing.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xiv, 206 s.; 23 cm.– (Themes in Islamic History) ISBN 9780521615518 (A.VII/5042).
- COOK, R. M. [ROBERT MANUEL]: *East Greek Pottery / Pierre Dupont*.– 1st published in paperback.– London; New York: Routledge, 2003. xxix, 226 s.: res.; 23 cm. ISBN 0415305861 (A.VII/5608).
- COOPER, JERROLD S.: *The return of Ninurta to Nippur: angim dim-ma / utilizing materials prepared by E. Bergmann*.– Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1978. xi, 175, xviii s.: res.; 29 cm.– (Analecta Orientalia; 52) (B.I/5127).
- CORRIENTE, FEDERICO: *Dictionary of Arabic allied loanwords: Spanish, Portuguese, Catalan, Galician and Kindred dialects*.– Leiden; Boston: Brill, 2008. xciii, 601 s.; 25 cm.– (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 97) ISBN 9789004168589 (A.VII/5450).
- CORTELAZZO, MANLIO: *Dizionario Veneziano: della lingua e della cultura popolare nel XVI secolo*.– 1. ed.– Limena: La Linea Editrice, 2007. 1557 s.; 24 cm.– (Cultura Popolare Veneta) ISBN 884390017X (A.VII/5141).

- CORYDALÉE, THÉOPHILE: *Commentaires à la métaphysique* / introduction et traduction de Constantin Noica; texte établi par T. Iliopoulos.- Bucarest: Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen Comité National Roumain, 1973. xlix, 356 s.; 24 cm.- (Œuvres Philosophiques; 2) (A.VII/4875).
- COŞKUN, ALEV: *Samsun'dan önce bilinmeyen 6 ay: işgal, hüzn, hazırlık*.- 1. bsk.- İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008. 480 s.: res., hrt., pl.; 23 cm. ISBN 9789944150866 (A.VII/5672).
- COŞKUN, MENDERES: *Üniversiteler için uygulamalı Osmanlı Türkçesi: ders kitabı*.- 1. bsk.- Ankara: Birleşik, 2008. 325 s.; 24 cm. ISBN 9789759944722353 (A.VII/5400).
- Council of Europe Seminar of Budapest, 15-17 April 2004: proceedings = Séminaire de Budapest, 15-17 Avril 2004: actes* / Council of Europe.- [Strasbourg]: Council of Europe, [t.y.] 90 s.; 24 cm. (A.VII/5568).
- COUNCIL OF EUROPE: *White paper on intercultural dialogue: "living together as equals in dignity"*.- Strasbourg: Council of Europe, 2008. 60 s.; 24 cm. (A.VII/5567).
- COWDREY, H. E. J. [HERBERT EDWARD JOHN]: *Popes and church reform in the 11th century*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2000. vii, 310 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS674) ISBN 0860787974 (A.VII/4920).
- CRAMPTON, R. [RICHARD]: *A concise history of Bulgaria*.- 3rd printing.- Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xxi, 287 s.: res., hrt.; 22 cm.- (Cambridge Concise Histories) ISBN 9780521616379 (A.VII/5041).
- CRAWFORD, MICHAEL H.: *Anthropological genetics: theory, methods and applications*.- 1st published.- Cambridge: Cambridge University Press, 2007. x, 476 s.: res.; 25 cm. ISBN 0521546974 (A.VII/5280).
- CRAWFORD, PAUL: *The 'templar of Tyre': part III of the 'deeds of the Cypriots'*.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2003. xi, 199 s.; 24 cm.- (Crusade Texts in Translation; 6) ISBN 1840146184 (A.VII/5824).
- La Croatie et l'Europe, vol. II: Croatie: trésors du moyen âge et de la renaissance: XIIIe-XVIe siècle* / sous la direction de Eduard Hercigonja, Ivan Supicic; préface par Jean Delumeau; avec les contributions de Andelko Badurina.- Zagreb: Académie Croate des Sciences et des Arts, 2005. xii, 787 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 2850567728 (B.I/5179-2).
- La Croatie et l'Europe, vol. I: Croatie: trésors de la Croatie ancienne des origines à la fin du XIIe siècle* / sous la direction de Ivan Supicic; préface par Jacques le Goff; avant-propos par Raymond Daudel.- Zagreb: Académie Croate des Sciences et des Arts, 1999. 633 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 2850562874 (B.I/5179-1).
- Crossing boundaries: gender, the public and the private in contemporary muslim societies* / ed. by Kazuo Ohtsuka, Dale F. Eickelman.- Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, 2008. 151 s.; 26 cm.- (Studia Culturae Islamicae; 89. MEIS series; 5) ISBN 9784872979916 (B.I/5080).
- Cumhuriyet dönemine genç bakışlar* / yay. haz. Zekeriya Kurşun, A. Emel Kefeli, Ercan Karakoç; ed. Gürkan Doğan.- 1. bsk.- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 640 s.; 21 cm.- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 310. Araştırma-İnceleme dizisi; 267) ISBN 9789752552098 (A.VII/5031).
- Cumhuriyet'in İzmir'i* / yay. haz. Oktay Gökdemir, Serdar Kızık, Haluk Işık.- İzmir: İstanbul: İzmir Büyükşehir Belediyesi; Cumhuriyet Gazetesi, 2008. 106 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm. (B.I/5103)
- CUTTING, MARION VALERIE: *The neolithic and early chalcolithic farmers of Central and Southwest Anatolia: household, community and the changing use of space*.- Oxford: Archaeopress, 2005. ix, 169 s.: res., hrt.; 30 cm.- (BAR International series; 1435) ISBN 1841718718 (B.I/5133).
- ÇABUK, MUSTAFA: *Maraş'ta misyoner faaliyetleri ve misyoner okulları* / ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar.- Kahramanmaraş: Ukde, 2008. 224 s.: res.; 20 cm.- (Ukde Kitaplığı; 51. Maraş Tarihi serisi; 21) (A.VII/5304).
- ÇAHAQLI, QAFAR: *Ermeni meselesi: tarihin izi ile*.- Bakı: Herbi Neşriyyat, 2008. 175 s.: res.; 21 cm. (A.VII/5742).
- ÇAKIR, OSMAN: *Hatıralar yahut bir vatan kurtarma hikâyesi: Nevzat Köseoglu ile söyleşiler*.- İstanbul: Ötügen, 2008. 462 s.: res.; 24 cm.- (Ötügen yayın nu; 746. Kültür serisi; 378) ISBN 9789754377019 (A.VII/5663).

- Çanakkale: destan ve a sbide* = *Çanakkale: the legend and the monument* / genel yönetmen = general director Bayram Bilge Tokel.- gnlş. 2. bsk. = 2nd ed.- Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2006. 256, yak. 50 s.; res.; 31 cm. ISBN 9751731585 (B.I/4994).
- Çankaya 1998: Cumhurbaşkanlığı Sayın Süleyman Demirel'in 1998 yılı etkinlikleri, 1 Ocak-31 Aralık 1998.* - [Ankara]: [Cumhurbaşkanlığı], [1998?]. v. 686 s.: rnk. res.; 28 cm. (B.I/4996).
- ÇAVDAR, NECATİ: *Türkmen Gocubası: Darıverenli Mehmet Emin Yarbay.*- Ankara: Ekin, 2008. 286 s.: res.; 24 cm. ISBN 9789944141741 (A.VII/5771).
- ÇAVDAR, TEVFİK: *Bir inkılâbın günbatımı, 1908-2008.*- 1. bsk.- Ankara: İmge Kitabevi, 2008. 232 s.; 20 cm.- (II. Meşrutiyet'in 100. Yılı) ISBN 9789755335902 (A.VII/5659).
- ÇAYCI, AHMET: *Eşrefoglu Beyliği dönemi mimari eserleri.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xi, 305 s.: res. (çoğu rnk.); 28 cm.- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; VI. Dizi-Sa. 68) ISBN 9789751620927 (B.I/5262).
- CELİK, AYDIN: *Fatımiler döneminde Kahire şehri.*- Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2008. xvi, 310 s.; 24 cm.- (Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yayınları; 15. Tarih Şubesi yayınları; 13) ISBN 9789753940580 (A.VII/5549).
- CELİK, YÜKSEL: *Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkihanesi ve Mütareke Dönemi'nde İlgali.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 603-627; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrışım. (A.VII/5581).
- ÇETİN, ALTAN: *Bir Memlük Kaynağında yer alan Oğuz / Türkmen Boyları ve damgalarına dâir bir değerlendirme.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 483-489; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrışım. (A.VII/5588).
- ÇETİNOĞLU, OĞUZ: *Tarih dergileri, 1910-2010.*- [İstanbul]: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, [2008?]. yak. 100 s.: res.; 29 cm. (B.I/5200).
- ÇEVİKEL, NURİ: *An aspect of history of muslims and non-muslims in the late 18th century Ottoman province of Cyprus.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 123-140; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrışım. (A.VII/4976).
- ÇEVİKEL, NURİ: *Ayâns in the Ottoman Cyprus in the second half of the 18th century.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 567-590; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrışım. (A.VII/5584).
- ÇİZMELİ, ZEYNEP: *Le monnayage de Nécésarée et du koinon du Pont.*- Milano: Edizioni Ennerre, 2006. 195, 2, xl s.: res., hrt.; 25 cm.- (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica, ISSN 1121-7472; 17) ISBN 8887235376 (A.VII/5256).
- ÇORUK, ALİ ŞÜKRÜ: *Mizah penceresinden Milli Mücadele: ya istiklâl ya ölüm.*- İstanbul: Kitabevi, 2008. xv, 174 s.: res.; 21 cm.- (Kitabevi; 352) ISBN 9789759173685 (A.VII/5471).
- ÇORUK, ALİ ŞÜKRÜ: *Mizah şairi Fazıl Ahmet Aykaç: hayatı ve eserleri.*- İstanbul: Kitabevi, 2008. xxviii, 542 s.; 21 cm.- (Kitabevi; 353. Monografi dizisi) ISBN 9789759173777 (A.VII/5476).
- DAGİR, YUSUF ES'AD: *Kamusu's-Sahafeti'l-Lübaniyye 1858-1974: ve Hüve Mu'cemün Yu'arrihu ve Yü'errihu li's-suhufi ve'd-Devriyyati'lleti Esderehe'l-Lübaniyyun fi Lübnan ve'l-Haric = Dictionnaire de la presse Libanaise, 1858-1974: Répertoire alphabétique et signalement de 2500 périodiques divers fondés par des Libanais au Liban ou a l'étranger.*- Beyrut: el-Cami'att'l-Lübaniyye ed-Dirasatü'l-Edebiyye, 1978. 526, 27 s.; 24 cm. (A.VII/5842).
- DAĞLAR, OYA: *War, epidemics and medicine in the late Ottoman Empire, 1912-1918.*- 1st published.- Netherlands: SOTA Turkestan and Azerbaijan Research Centre, 2008. xliii, 331 s.; 24 cm.- (SOTA publications. Turquoise series; 18) ISBN 9789069210025 (A.VII/5200).
- Daneşname-i cihan-i islam/* ed. Gulam Ali Haddad Adil.- Tahran: Bünyad-i Dairetü'l-Ma'arif-i İslami, 1996-2008. ... c.; 29 cm. ISBN 9644470133 (B.I/2755-12).
- DANİLEVSKİY, N. YA.: *Rossiya i Evropa / sostavlenie, posleslovie, kommentarii* S. A. Vaygaçeva.- Moskva: Kniga, 1991. 573 s.; 21 cm.- (İstoriko-Literaturny Arhiv) ISBN 5212004829 (A.VII/5767).

- DANKOFF, ROBERT: *From Mahmud Kaşgari to Eviya Çelebi: studies in middle Turkic and Ottoman literatures.*– 1st ed.– İstanbul: Isis, 2008. 506 s.; 24 cm.– (Analecta Isisiana; 103) ISBN 9754283662 (A.VII/5105).
- Dating the fall of Babylon: a reappraisal of second-millennium chronology: a joint Ghent-Chicago-Harvard Project* / H. Gasche, J. A. Armstrong, S. W. Cole, V. G. Gurzadyan.– Chicago: University of Ghent and the Oriental Institute of the University of Chicago, 1998. vi, 104 s.; 28 cm. + 4 katl. lev.– (Mesopotamian History and Environment. Series II. Memoirs; 4) ISBN 1885923104 (B.I/5153).
- DAVIS, JAMES C. [CUSHMAN]: *İnsanın hikâyesi: taş devrinden bugüne tarihimiz* / çev. Barış Bıçakçı; ed. Emre Yalçın.– 2. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007. x, 478 s.; 23 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1243. Tarih) ISBN 9789944881036 (A.VII/5724).
- DEMİR, ALPASLAN: *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı boyunca yerleşme, nüfus ve ekonomik yapı* / haz. Alpaslan Demir. – Ankara: [yayl. y.]2007. IV, 292 y.; 30 cm. (B.I/4988).
- DEMİR, HALİM: *Millî Mücadele: Kuva-yı Milliye-İttihatçılar ve Muhallıflar.*– İstanbul: Ozan, 2008. 264 s.; 20 cm. ISBN 9789944143219 (A.VII/5691).
- DEMİRCİOĞLU, SEZGİN: *Osmanlı belgelerinde Trabzon: tarihin ayak izleri.*– 1. bsk.– Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008. xvii, 331 s.: res., hrt.; 33 cm.– (Trabzon Belediyesi Kültür yayınları. Yayın no; 5) ISBN 9789757770374 (B.I/5190).
- DEMİRTAŞ, MEHMET: *Osmanlıda fırıncılık: 17. Yüzyıl* / yay. haz. Nermin Ketenci.– 1. bs.– İstanbul: Kitap, 2008. 229 s.; 21 cm.– (Kitap yayınevi; 183. Akademik Dünya dizisi; 11) ISBN 9786051050027 (A.VII/5525).
- Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun* / haz. Yusuf Çağlar, Salih Gülen; metinler Yusuf Çağlar, Ö. Faruk Şerifioğlu, Hüseyin Özdemir, Salih Gülen, Selin İpek, Münir Atalar, Şakir Batmaz, Murat Kargılı, Hülya Tezcan, Esra Doğan; genel yay. yönetmeni Reşit Haylamaz.– İstanbul: Yitik Hazine, 2008. 304 s.: res.; 33 cm.– (Yitik Hazine yayın numarası; 19) ISBN 9789944766005 (B.I/4966).
- DERSO, [ALOIS]: *Guignol a Lausanne* / cet album est dessiné par [Alois] Derso, [Emery] Kelen.– [y.y.]: Tiré et Édité par les Arts Graphiques "Lithos" A. Marsens, 1923. 25 res.; 39 cm. (C / 0692).
- Destansı topraklar: Çanakkale: şehitlikler ve anıtlar kılavuzu* / haz. Polat Safi, Alphan Akgül; ed. Hakan Arslanbenzer.– 1. bsk.– Ankara: Büyükharf, 2007. 112 s.: rnk. res.; 21 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9789944512527 (A.VII/5121).
- DEUTSCHES ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT *Jahresbericht 2007.*– München: Hirmer, 2008. 377 s.: rnk. res.; 28 cm.– (Archäologischer Anzeiger, ISSN 0003-8105; 2008 / 1 Beiheft) ISBN 9783777450155 (B.I/5245).
- DEVEREUX, ROBERT: *The first Ottoman constitutional period: a study of the Midhat constitution and parliament.*– Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963. 310, x s.; 23 cm.– (The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science; series LXXXI-number 1) (A.VII/5431).
- Dış basında Aktütün karakoluna terörist saldırısının yansımaları, 04-07 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 65 s.; 29 cm. (B.I/5083).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 08 Mayıs 2008-29 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 99 s.; 29 cm. (B.I/4979).
- Dış basında Irak bülteni, 20-26 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 24 y.; 30 cm. (B.I/5257).
- Dış basında Irak bülteni, 13-19 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008.23 y.; 30 cm. (B.I/5255).
- Dış basında Irak bülteni, 30 Ekim 2008-12 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 22 y.; 30 cm. (B.I/5254).
- Dış basında Irak bülteni, 16-29 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 33 y.; 29 cm. (B.I/5201).
- Dış basında Irak bülteni, 09-15 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 28 y.; 30 cm. (B.I/5256).

- Dış basında Irak bülteni, 18 Eylül-08 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 33 y.; 29 cm. (B.I/5084).
- Dış basında Irak bülteni, 28 Ağustos-17 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 16 y.; 29 cm. (B.I/5042).
- Dış basında Irak bülteni, 14-27 Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 14 y.; 29 cm. (B.I/5019).
- Dış basında Irak bülteni, 31 Temmuz-13 Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 24 y.; 23 cm. (B.I/5009).
- Dış basında Irak bülteni, 17-30 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 19 y.; 29 cm. (B.I/4974).
- Dış basında Irak bülteni, 10-16 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 24 y.; 29 cm. (B.I/4973).
- Dış basında Irak bülteni, 26 Haziran-09 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 29 cm. (B.I/4962).
- Dış basında Irak bülteni, 12-25 Haziran 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 16 y.; 29 cm. (B.I/4952).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 20-26 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 21 y.; 30 cm. (B.I/5258).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 13-19 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 17 y.; 30 cm. (B.I/5251).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 30 Ekim 2008-12 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 30 cm. (B.I/5250).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 09-15 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 30 cm. (B.I/5259).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 18 Eylül-08 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y.; 29 cm. (B.I/5085).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 11-17 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 30 y.; 29 cm. (B.I/5041).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 04-10 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 39 y.; 29 cm. (B.I/5021).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 28 Ağustos-03 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 31 y.; 29 cm. (B.I/5017).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 14-27 Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 15 y.; 29 cm. (B.I/5018).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 17-23 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 17 y.; 29 cm. (B.I/4978).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 02-16 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 21 y.; 29 cm. (B.I/4977).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 19 Haziran-02 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 36 y.; 29 cm. (B.I/4954).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 20-26 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 35 y.; 30 cm. (B.I/5261).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 13-19 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 30 cm. (B.I/5252).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 06-12 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 30 y.; 30 cm. (B.I/5253).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 23 Ekim-05 Kasım 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 48 y.; 29 cm. (B.I/5196).

- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 16-22 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 29 cm. (B.I/5202).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 09-15 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 28 y.; 30 cm. (B.I/5260).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 25 Eylül-08 Ekim 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 29 y.; 29 cm. (B.I/5087).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 18-24 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 23 y.; 29 cm. (B.I/5086).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 11-17 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 22 y.; 29 cm. (B.I/5040).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 04-10 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 41 s.; 29 cm. (B.I/5020).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 21 Ağustos-03 Eylül 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 21 y.; 29 cm. (B.I/5016).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 07-20 Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 25 y.; 29 cm. (B.I/5015).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 31 Temmuz-06 Ağustos 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 25 y.; 29 cm. (B.I/5014).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 17-30 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 43 s.; 29 cm. (B.I/4976).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 10-16 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 18 y.; 29 cm. (B.I/4975).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 03-09 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 39 s.; 29 cm. (B.I/4963).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 26 Haziran-02 Temmuz 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y.; 29 cm. (B.I/4953).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 19-25 Haziran 2008.*– Ankara: Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 31 y.; 29 cm. (B.I/4951).
- Diagnoses in Assyrian and Babylonian medicine: ancient sources, translations and modern medical analyses / translated and with commentary by JoAnn Scurlock, Burton R. Andersen.*– Urbana; Chicago: University of Illinois Press, 2005. xxiii, 879 s.; res.; 26 cm. ISBN 0252029569 (B.I/5167).
- DIAKOV, V.: *İlkçağ Tarihi, 2: Roma / S. Kovalev.*– İstanbul: Yordam Kitap, 2008. 336 s.; 20 cm.– (Yordam Kitap; 48) ISBN 9789944122382 (tk.); (A.VII/5003-2).
- DIAKOV, V.: *İlkçağ tarihi, 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan / S. Kovalev.*– İstanbul: Yordam Kitap, 2008. 462 s.; 20 cm.– (Yordam Kitap; 47) ISBN 9789944122382 (tk.); ISBN 9789944122399 (A.VII/5003-1).
- DÍAZ-ANDREU, MARGARITA: *A world history of nineteenth-century archaeology: nationalism, colonialism and the past.*– 1st published.– Oxford: Oxford University Press, 2007. xiv, 486 s.; hrt.; 24 cm.– (Oxford Studies in the History of Archaeology) ISBN 9780199217175 (A.VII/5281).
- Dictionary of deities and demons in the Bible (DDD) / ed. by Karel van der Toorn, Bob Becking, Pieter W. van der Horst.*– 2nd extensively rev. ed.– Leiden; Boston; Köln; Grand Rapids; Cambridge: Brill; William B. Eerdmans Publishing Company, 1999. xxxviii, 960 s.; 26 cm. ISBN 9004111190 (Brill); (B.I/5115).
- DİDE, MİRZE NESRULLA: *Kitabün-nesayeh.*– Bakı: Nurlan, 2008. 212 s.; 21 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar Institutu) (A.VII/5802).
- DILLON, MATTHEW: *Ancient Rome: from the Early Republic to the assassination of Julius Caesar / Lynda Garland.*– reprinted.– London; New York: Routledge, 2007, c2005. ix, 784 s.; 24 cm. ISBN 0415224594 (A.VII/4941).

- DİNÇ, GÜNEY: *Mehmed Nail Bey'in derlediği kartpostallarla Balkan Savaşı, 1912-1913* / kitap ed. Nuri Akbayar.- 1. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 278 s.: rnk. res.; 24 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2717. Tarih; 43) ISBN 9789750814419 (A.VII/4880).
- DİNÇASLAN, A. LATİF: *Zeytun ve çevresindeki Ermeni isyanları, 1895-1921* / ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar.- Kahramanmaraş: Ukde, 2008. 288 s.: res.; 20 cm.- (Ukde Kitaplığı; 52. Maraş Târihi serisi; 22) (A.VII/5305).
- DİNÇOL, ALİ: *Die Prinzen- und Beamteniegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Hattuša vom 16. Jahrhundert bis zum ende der Grossreichszeit* / Belkis Dinçol.- Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 2008. xvii, 109, 32 s.: res.; 36 cm.- (Deutsches Archäologisches Institut. Boğazköy-Hattuša. Ergebnisse der Ausgrabungen; 22) ISBN 9783805339131 (C / 0697).
- Divination and portents in the Roman world* / ed. by Robin Lorsch Wildfang, Jacob Isager.- Odense: Odense University Press, 2000. 79 s.; 22 cm.- (Odense University Classical Studies, ISSN 0107-1378; 21) ISBN 8778384621 (A.VII/5263).
- DJAFARLİ, MAMED: *Politiceskiy terror i sudbi Azerbaydžanskih Nemtsev = Politischer terror und das Schicksal der aserbajdschanischen Deutschen.*- vtoroe izdanie.- Baku: Veten Neşriyyat, 2003. 319 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 5722500747 (A.VII/5294).
- Les documents épistolaires du palais de Mari, III* / présentés et traduits par Jean-Marie Durand.- Paris: Les Éditions du Cerf, 2000. 632 s.: hrt.; 20 cm.- (Littératures Anciennes du Proche-Orient, ISSN 0459-5831; 18) ISBN 2204066168 (A.VII/5338-3).
- Les documents épistolaires du palais de Mari, I* / présentés et traduits par Jean-Marie Durand.- Paris: Les Éditions du Cerf, 2002. 654 s.: hrt.; 20 cm.- (Littératures Anciennes du Proche-Orient, ISSN 0459-5831; 16) ISBN 2204056855 (A.VII/5338-1).
- Dokumenti i materialı po istorii Turtsii v Rossiyskikh arhivah (XV-XX vv). Spravochnik*/ avtorı sostaviteli M. S. Grikurova... [et al.]; otvetstvenniy redaktor A. A. Kolesnikov.- Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya Arhivnaya Komissiya Obşşestva Vostokovedov, 1996.133 y.; 30 cm. (B.I/5030).
- DORNEMANN, RUDOLPH H. [HENRY]: *A neolithic village at Tell el Kowm in the Syrian desert.*- Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1986. xii, 89, 46 s.: res., hrt.; 30 cm.- (Studies in Ancient Oriental Civilization, ISSN 0081-7554; 43) ISBN 0918986451 (B.I/5227).
- Dostoyevski: hayatı, sanatı, eserleri* / haz. İhsan Akay.- İstanbul: Varlık, 1959. 134 s.; 17 cm.- (Varlık yayınları; 656. Dünya Klâsikleri; 16) (A.VII/5858).
- DOTHAN, TRUDE: *Deir el-Balah: uncovering an Egyptian outpost in Canaan from the time of the exodus.*- Jerusalem: The Israel Museum, 2008. 167 s.: res. (çoğu rnk.); 27 cm. ISBN 9789652783615 (B.I/5054).
- DÖNMEZ, ŞEVKET: *Tunç Çağı'nda Orta Karadeniz Bölgesi ve Kelkit Havzası yerleşmeleri.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 413-430, [14]: res. (çoğu rnk.), rnk. hrt.; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrılbasm. (A.VII/5583).
- DRAMUR, RENGİN: *Osmanlı Devleti saraylarında tıp ve eczacılık.*- 1. bsk.- İstanbul: Aya Kitap, 2008. 375 s.: rnk. res.; 23 cm. ISBN 9789944106122 (A.VII/5499).
- Drei Schriften drei Sprachen: Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte* / die autoren der auss-tellung Anica Nazor, Josip Bratulic, Mirko Tomasovic; photos Damir Fabijanic, Petar Strmec-ki.- Zagreb: Nacionalna Sveucilišna Knjiznica; Erasmus Naklada, 2004. 247 s.: res.; 30 cm. ISBN 9535000179 (B.I/5173).
- DRIEL, G. VAN: *Elusive silver: in search of a role for a market in an agrarian environment aspects of Mesopotamia's society.*- Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2002. ix, 345 s.; 27 cm.- (Uitga-ven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, ISSN 0926-9568; 95) ISBN 9062580963 (B.I/5143).
- DROVETTI, BERNARDINO: *Lettres de Bernardino Drovetti consul de France à Alexandrie, 1803-1830* / présentées et commentées par Sylvie Guichard; préface de Jean-Pierre Castella.- Paris: Maisonneuve & Larose, [2003?]. 639 s.: res.; 24 cm. ISBN 2706817437 (A.VII/5138).

- Dubrovski ve türkoloji üzerine makaleleri* / haz. Sebahattin Şimşir.- 2. bsk.- Almatı: Abay Adındaki Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2007. 114 s.; 20 cm. ISBN 996514639X (A.VII/5209).
- DUDA, DOROTHEA: *Islamische Handschriften II, teil 2: die Handschriften in Türkischer Sprache: tafelband.*- Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 13 s.: 370 res.; 30 cm.- (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 363. bd. Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Reihe I, Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek; 5) ISBN 9783700138792 (B.I/0993-2,Tafeln).
- DUDA, DOROTHEA: *Islamische Handschriften II, teil 2: die Handschriften in Türkischer Sprache: textband.*- Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 315 s.; 30 cm.- (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 363. bd. Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters. Reihe I, Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek; 5) ISBN 9783700138792 (B.I/0993-2,Text).
- DUMAN, HASAN: *Zamandan taşan notlar: seçme yazılar* / yay. haz. Ahmet Karataş, Ali Fuat Kartal.- Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2008. xiv, 402 s.; 24 cm. ISBN 9789756351253 (A.VII/5274).
- DUMAN, MUSTAFA: *Çay kitabı: Türk kültüründe çay.*- 2. bsk.- İstanbul: Kitabevi, 2008. 230, [23] s.: res.; 21 cm.- (Kitabevi; 256) ISBN 9789756403543 (A.VII/5740).
- DUMAN, MUSTAFA: *Fındık kitabı: Türk kültüründe Fındık.*- İstanbul: Kitabevi, 2008. xv, 186, [17] s.: res.; 21 cm.- (Kitabevi; 363) ISBN 9789759173906 (A.VII/5741).
- Dumu-E2-Dub-ba-a: studies in honor of Åke W. Sjöberg* / ed. by Hermann Behrens, Darlene Loding, Martha T. Roth.- Philadelphia: Samuel Noah Kramer Fund, University Museum, 1989. xxiii, 599 s.: res.; 29 cm.- (Occasional publications of the Samuel Noah Kramer Fund; 11) ISBN 0934718989 (B.I/5228).
- DURAND, JEAN-MARIE: *Florilegium marianum VIII: le culte des pierres et les monuments commémoratifs en Syrie amorrite / avec des contributions de Christophe Nicolle, Lionel Marti.*- Antony: Société pour l'Étude du Proche-Orient Ancien, 2005. vii, 215 s.: res.; 30 cm.- (Supplément à NABU Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires 2005; no. 2 (Juin). Mémoires de N.A.B.U., ISSN 0989-5671; 9) (B.I/5104).
- DURAND, JEAN-MARIE: *Florilegium marianum VII: le culte d'Addu d'Alep et l'affaire d'Alahum.*- Antony: Société pour l'Étude du Proche-Orient Ancien, 2002. v, 188 s.: res.; 30 cm.- (Supplément à NABU Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires 2002; no. 2 (Juin). Mémoires de N.A.B.U., ISSN 0989-5671; 8) (B.I/5105).
- DURMUŞ, İLHAMİ: *İskitler: Sakalar.*- Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. xxi, 89, yak. 50 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm.- (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008 / 44) ISBN 9789754094664 (A.VII/5126).
- DURU, REFİK: *Bademağacı kazıları 2004, 2005 ve 2006 yılları çalışma raporu* / Gülsün Umurtak.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 193-250, [50]: res. (kimi rnk.); 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayribasım. (A.VII/4968).
- DUVAL, YVES-MARIE: *L'extirpation de l'Arianisme en Italie du Nord et en occident: Rimini (359 / 60) et Aquilée (381), Hilaire de Poitiers (367 / 8) et Ambroise de Milan (397).*- Aldershot: Ashgate Variorum, 1998. xii, 386 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS611) ISBN 0860787648 (A.VII/4924).
- DUVAL, YVES-MARIE: *Histoire et historiographie en occident aux IVe et Ve siècles.*- Aldershot: Variorum, 1997. viii, 368 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS577) ISBN 0860786285 (A.VII/4923).
- DÜNDAR, ALİ MERTHAN: *Japonya'da Türk izleri: bir kültür mirası olarak Mançurya ve Japonya Türk-Tatar Camileri.*- 1. bs.- Ankara: Vadi, 2008. 272 s.: res.; 22 cm.- (Vadi yayınları; 248. Tarih dizisi; 15) ISBN 9789756768840 (A.VII/5025).

- DÜNDAR, A. MERTHAN: *Three U.S. reports concerning Japanese pan-Asianism and pan-islamism.*– [y.y.]: [yayl.y.], 2007. s. 261-274; 21 cm. AJAMES 23-2 (2007)'den ayrıbasım. (A.VII/5310).
- DÜNDAR, FUAT: *Modern Türkiye'nin şifresi: İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği, 1913-1918* / ed. Kerem Ünüvar.– 1. bsk.– İstanbul: İletişim, 2008. 536 s.: hrt., pl.; 20 cm.– (İletişim yayınları; 1322. Araştırma-İnceleme dizisi; 225) ISBN 9789750506017 (A.VII/5157).
- Dünden bugüne ipek yolu: beklentiler ve gerçekler* / yay. haz. A. Emel Kefeli, Ahmet Taşağul, Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, Özlem Deniz Yılmaz.– İstanbul: Ötüken, 2008. 258 s.: res., hrt.; 24 cm.– (Ötüken yayın no; 747. Kültür serisi; 379) ISBN 9789754377033 (A.VII/5684).
- Dünyadan basın taramaları, Mart 2008.*– İstanbul: ADAM Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 2008. 226 s.: res.; 29 cm. (B.I/5032).
- Dünyanın gözünde Atatürk* / derleyen Ahmet Köklügiller; ed. Gürkan Doğan.– 1. bsk.– İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 384 s.; 21 cm.– (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 306. Araştırma-İnceleme dizisi; 263) ISBN 9789752552050 (A.VII/5005).
- Dünyanın merkezi Sivrihisar* / haz. Sivrihisar Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği.– Sivrihisar: Sivrihisar Kaymakamlığı, 2008. 121 s.: rnk. res.; 30 cm. (B.I/5095).
- The early prehistory of Wadi Faynan, Southern Jordan: archaeological survey of Wadis Faynan, Ghuwayr and al-Bustan and evaluation of the pre-pottery neolithic A site WF16* / ed. by Bill Finlayson, Steven Mithen.– Oxford: Oxbow Books, 2007. xxiv, 600 s.: res.; 30 cm.– (Wadi Faynan series; 1. Levant Supplementary series; 4) ISBN 1842172123; (B.I/5078).
- East meets west: banking, commerce and investment in the Ottoman Empire* / ed. by Philip L. Cottrell; co-ed. by Monika Pohle Fraser, Iain L. Fraser.– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xx, 193 s.; 24 cm. ISBN 9780754664437 (A.VII/5814).
- Eba Müslim-Name* / [haz.] Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem, Sibel Üst.– 1. bsk.– Ankara: Destan, 2007. 2 c. (514 s.; 529 s.); 24 cm.– (Destan yayınları Destan; 5. Türk Destanları dizisi Eski Türkiye Türkçesi; 4) ISBN 9789944788052 (A.VII/5195).
- Economics in Russia: studies in intellectual history* / ed. by Vincent Barnett, Joachim Zweynert.– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xviii, 198 s.; 24 cm.– (Modern Economic and Social History series) ISBN 9780754661498 (A.VII/5818).
- EDEL, ELMAR: *Die Ortsnamenlisten im nördlichen Säulenhof des Totentempels Amenophis' III.* / Manfred Görg.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. viii, 218 s.: [17] s. res., 14 katl. res.; 30 cm.– (Ägypten und Altes Testament. Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments, ISSN 0720-9061; 50) ISBN 3447052198 (B.I/5132).
- Edessa'dan Urfa'ya* / Mehmet Çelik, Işın Demirkent, Şinasi Gündüz, Mustafa Korkmaz, Necati Avcı, Şükran Yaşar, Mehmet Oymak; ed. Mehmet Çelik.– Ankara: Atılım Üniversitesi, 2007. 2 c.: res. (kimi rnk.); 24 cm.– (Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi yayınları; 1) ISBN 9789756707166 (tk.) (A.VII/5026).
- Edirne Müdâfîi Mehmed Şükrü Paşa* / yazılar Sevgi Edirne Kutlukan, Ahmet Yiğit, Veysi Akın, Rıdvan Canım; haz. M. Sabri Koz.– 1. bs.– İstanbul: Zaman Kitap, 2008. 255 s.: res. (kimi rnk.); 26 cm.– (Zaman Kitap yayın no; 93. Tarih; 4) ISBN 9789758578993 (B.I/5210).
- Edith Porada memorial volume* / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm.– Bethesda: CDL Press, 1995. x, 159 s.; 26 cm.– (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 7) ISBN 1883053072 (B.I/5113).
- EFENDİYEV, OQTAY: *Azerbaycan Sefeviler Döleti.*– Bakı: Şerq-Qerb, 2007. 342 s.; 23 cm.– (Azerbaycan Dili ve Tarihi) ISBN 9789952341010 (A.VII/5651).
- Efsane paşyon: Arman Manukyan kitabı* / söyleşi Nuran Çakmakçı.– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. vii, 358 s.: res.; 20 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1593. Nehir Söyleşi; 34) ISBN 9789944884952 (A.VII/5725).
- EGGLER, JÜRG: *Corpus der Siegel-Amulette aus Jordanien: vom Neolithikum bis zur Perserzeit* / Othmar Keel; mit zeichnungen von Ulrike Zurkinden-Kolberg.– Fribourg; Göttingen: Academic Press; Vanden-

- hoeck & Ruprecht, 2006. xvii, 510 s.: res., hrt.; 32 cm.– (Orbis Biblicus et Orientalis, ISSN 1015-1850; 25. Series Archaeologica) ISBN 3727815493 (Academic Press) (B.I/5137).
- Egypt in the Byzantine World, 300-700* / ed. by Roger S. Bagnall.– reprinted.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xv, 464 s.: res.; 24 cm. ISBN 978052181372 (A.VII/5052).
- "Ehl-i Beyt" Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğumunun 1437'inci senesi vesilesiyle....– 1. bs.– İstanbul: Nefes, 2008. 191 s.; 30 cm.– (Kitap yayın no; 2) ISBN 9786050013016 (B.I/5026).
- EHMEDÊ XANÎ: *'Eqideya îmanê = İnanç risalesi* / analiz ve şerh Kadri Yıldırım; ed. Abdullah Keskin.– 1. bsk.– İstanbul: Avesta, 2008. 366 s.; 22 cm.– (Avesta; 251. Ehmedê Xanî Külliyyatı; 2) ISBN 9789944382502 (A.VII/4987).
- EHMEDÊ XANÎ: *Nûbehara bûçûkan=Arapça-Kürtçe-Arapça sözlük* / analiz ve şerh Kadri Yıldırım; ed. Abdullah Keskin.– 1. bsk.– İstanbul: Avesta, 2008. 382 s.; 22 cm.– (Avesta; 250. Ehmedê Xanî Külliyyatı; 1) ISBN 9789944382496 (A.VII/4986).
- Ekinçi 1875-1877. Tam metni* / transliterasiya ve tertib edeni Turan Hesen-zade; önsözün müellifi ve redaktoru Eziz Mirehmedov.– Bakı: Avrasiya Press, 2005. 495 s.; 22 cm.– (Klassik Azərbaycan Edebiyyatı) ISBN 9952421298 (A.VII/5745).
- EKSEN, İLHAN: *İstanbul'un tadı tuzu: saray sofralarından sokak yemeklerine*.– 1. bs.– İstanbul: Everest, 2008. xvi, 168 s.; 21 cm.– (Yaşam Kitapları; 11) ISBN 9789752894800 (A.VII/5011).
- Elimerdan Bey Topçubaşov: *Azərbaycan metbuatı səhifələrində: anadan olmasının 140 illiyinə* / toplayanı ve tertib edeni Hesen Hesenov (Ezizoglu).– Bakı: Elm, 2005. 155 s.; 20 cm.– (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5793).
- ELLIS, MARIA DEJ. [DE JONG]: *Agriculture and the state in ancient Mesopotamia: an introduction to problems of land tenure*.– Philadelphia: Babylonian Fund, University Museum, 1976. xiii, 194 s.; 26 cm.– (Occasional publications of the Babylonian Fund; 1) (B.I/5224).
- Emar: the history, religion and culture of a Syrian town in the late bronze age* / ed. by Mark W. [William] Chavalas.– Bethesda: CDL Press, 1996. xvii, 179 s.; 24 cm. ISBN 1883053188 (A.VII/5379).
- EMİROĞLU, KUDRET: *Yoldaşımız at* / Ahmet Yüksel; kitap ed. Onca Tapınc.– 1. bsk.– İstanbul: Yapı Kredi, 2002. 318 s.: res. (çoğu rnk.); 34 cm.– (Yapı Kredi yayınları; 1744) ISBN 9750805054 (B.I/5050).
- The emperors of modern Japan* / ed. by Ben-Ami Shillony.– Leiden; Boston: Brill, 2008. vi, 348 s.: res.; 25 cm.– (Handbook of Oriental Studies. Section 5. Japan, ISSN 0921-5239; 14 = Handbuch der Orientalistik. Japan, ISSN 0921-5239; 14) ISBN 9789004168220 (A.VII/5710).
- Encyclopaedia Hungarica: English, volume A-G* / ed. Peter G. Glockner; associate ed. Nora Bagossy Varga.– Calgary: Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, 2007. xvi, 861 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 1553831780 (A.VII/5397-1)
- Encyclopedia Greece and the hellenic tradition* / ed. Graham Speake.– 1st published.– London; Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000. 2 c. (xxxvii, 913 s.; s. xxxi, 915-1861): res., hrt.; 28 cm. ISBN 1579581412 (B.I/5266).
- Encyclopedia of islamic civilisation and religion* / ed. by Ian Richard Netton.– 1st published.– London; New York: Routledge, 2008. xxiv, 846 s.; 25 cm. ISBN 9780700715886 (A.VII/5777).
- Encyclopedia of the Dead Sea scrolls* / ed. in chief Lawrence H. Schiffman, James C. VanderKam.– Oxford; New York: Oxford University Press, 2000. 2 c. (xiv, 1132 s.); 29 cm. ISBN 0195084500 (tk.) (B.I/5209).
- ENDER, CELİL: *Heykeltraş-ressam, para, pul ve madalya modelcisi istiklâl madalyasının heykeltraşı Mesrur İzzet Bey: Ahmet Mesrur Durum 1873-1952, 2. bölüm* / Orhan Okay.– İstanbul: Türk Nümismatik Derneği, 2004. 92 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm.– (Özel sayı, ISSN 1302-3004; 5-2) (A.VII/5578).
- Entegrasyonun üstünde Türkiye'den Fransa'ya göç ve göçmenlik halleri* / derleyenler Didem Danış, Verda İrtiş; yay. haz. Belgin Çınar.– 1. bsk.– İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xii, 392 s.; 23 cm.– (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 210. Göç Çalışmaları; 8) ISBN 9786053990475 (A.VII/5303).

- Enteignet-Vertrieben-Ermordet: Beiträge zur Genozidforschung* / hg. Dominik J. Schaller, Rupen Boyadjian, Vivianne Berg, Hanno Scholtz.- Zürich: Chronos, 2004. 496 s.: res.; 23 cm. ISBN 303400642X (A.VII/5707).
- EPİKMAN, REFİK: *Tiziano Vecellio'nun sanatı*.- Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1947. 22, [21] s.: res. (kimi rnk.); 29 cm. (B.I/4944).
- ERARSLAN, ALEV: *The Ubaid period in the urbanisation process: the birth of urbanism in the Near East: 5500-3800 B.C.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 395-412, [3]: pl.; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrıbasım. (A.VII/5586).
- ERASLAN, HÜLYA: *Agos (1996-2005): Türkçe-Ermenice bir gazetesinin tarihi*.- 1. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. vii, 229 s.; 21 cm.- (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 5) ISBN 9789754837490 (A.VII/5242).
- ERDENEN, ORHAN: *Boğaziçi sahilhaneleri, II: Avrupa Yakası* / ed. Alper Çeker.- 2. bs.- İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2006. 432 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm.- (Kültür yayınları serisi; 3) ISBN 9759944370088 (B.I/5068-2).
- ERDENEN, ORHAN: *Boğaziçi sahilhaneleri, I: Anadolu Yakası* / ed. Alper Çeker.- 2. bs.- İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2006. 352 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm.- (Kültür yayınları serisi; 3) ISBN 9759944370088 (B.I/5068-1).
- ERDER, CEVAT: *Venedik tüzüğü tarihi bir anıt gibi korunmalıdır*.- [Ankara]: O.D.T.Ü., 1977. s. 167-190: res.; 27 cm. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi cilt 3, sayı 2, Güz (1977)'den ayrıbasım. (B.I/4936).
- ERDOĞAN, İRFAN: *Ampirik araştırmalarda sorunlar: TRT ve RTÜK kamuoyu araştırmaları üzerine bir inceleme*.- 1. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. ii, 203 s.; 21 cm.- (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 9) ISBN 9789755071541 (A.VII/5237).
- ERDOĞAN, İRFAN: *Türkiye'de gazetecilik ve bilim iletişimi: yapısal özellikler sorunlar ve çözüm önerileri*.- 1. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. 285 s.; 21 cm.- (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 7) ISBN 9789755072265 (A.VII/5229).
- ERDOĞAN, M. MURAT: *Türk medyasında Türk-Yunan ilişkileri ve "Avrupalılaşma": 1994-2006 = Turkish media: the relations between Turkey & Greece and "Europeanization": 1994-2006* / Hüseyin Bağcı, F. Seda Kundakçı.- Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 2008. 81, 78 s.; 24 cm.- (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 130) ISBN 9789756226438 (A.VII/5728).
- ERDOĞAN, M. MURAT: *Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarında Türk-Yunan ilişkileri ve "Avrupalılaşma": 1994-2006 = Relations between Turkey & Greece and "Europeanization", a survey based on official records of Turkish Grand National Assembly: 1994-2006* / Hüseyin Bağcı, F. Seda Kundakçı.- Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 2008. 97, 96 s.; 24 cm.- (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 129) ISBN 9789756226421 (A.VII/5729).
- ERDOĞDU, HİKMET: *Büyük Pers düşüncesinden Zülfikar'ın yumruğuna İran* / genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl; ed. Gürkan Doğan.- 1. bsk.- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 808 s.; 21 cm.- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 308. Araştırma-İnceleme dizisi; 265) ISBN 9789752552074 (A.VII/5001).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN: *Aşa üretim tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda mülkiyet ilişkileri*.- 3. ekleme- li bsk.- Ankara: Onur, 2005. 346 s.; 20 cm. ISBN 9753510241 (A.VII/5749).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN: *Azınlıklar sorunu: Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu "azınlık raporu"nun eleştirisi*.- 1. bsk.- Ankara: Onur, 2005. 94 s.; 20 cm. ISBN 9753510225 (A.VII/5750).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN: *Hiç ölmedim ben*.- 1. bsk.- Ankara: Onur, 2006. 238 s.; 20 cm. ISBN 9753510292 (A.VII/5751).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN: *Kan ile kardeş*.-1. bsk.-Ankara: Onur, 2008. 253 s.; 20 cm. ISBN 9789753510318 (A.VII/5748).
- EREN, HASAN: *Türk Dil Kurumundan eski anılar*.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 57 s.: res.; 24 cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 921) ISBN 9789751620231 (A.VII/5109).

- ERENDİL, MUZAFFER: *Türlü yönleri ile Sakarya ili.*– İstanbul: [yayl.y.], 1982. 93 s.: res., hrt.; 24 cm. (A.VII/4836).
- ERGUN, SAADETTİN NÜZHET: *Konya Vilayeti halkiyatı ve harsiyatı* / Mehmet Ferit Uğur.– 2. bs.– Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 2002. 375 s.: res.; 24 cm.– (Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü yayın no; 28) ISBN 9755851364 (A.VII/5452).
- ERİKAN, CELÂL: *Kurtuluş Savaşı tarihi* / yay. haz. Rıdvan Akın; ed. Özlem Çekmece.– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xxxiv, 446 s.: pl.; 23 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1549. Tarih) (A.VII/5722).
- ERKİN, FERİDUN CEMAL: *Dışişlerinde 34 yıl, III. cilt: Madrid, Paris, Londra Büyükelçiliği.*– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. viii, 390, [10] s.: res.; 24 cm.– (AKD TYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XVI. Dizi-Sa. 40c) ISBN 9789751604620 (tk.); (A.IV / 4919-3).
- ERKUT, SEDAT: *Konya Karahöyük'te ele geçen M.Ö. II. Binyılın ilk çeyreğinden buğday örneği.*– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 1-4, 4: rnk. res., pl.; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrışım. (A.VII/4978).
- ERLICH, ADI: *Maresha excavations final report II: Hellenistic terracotta figurines from the 1989-1996 seasons* / Amos Kloner.– Jerusalem: Israel Antiquities Authority, 2008. x, 191 s.: res.; 27 cm.– (IAA Reports; 35) ISBN 9789654062121 (B.I/2921-2).
- ERMACORA, FELIX: *Menschenrechte in der sich wandelnden Welt, I. band: Historische Entwicklung der Menschenrechte und Grundfreiheiten.*– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974. 629 s.; 24 cm.– (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte; 297. bd. Veröffentlichungen der Kommission für das Studium der Menschenrechte; nr. 1) ISBN 3700100930 (A.VII/4849-1).
- Ermeni sorunu* / haz. Uğur Uzer, Mehmet Cengiz.– 3. bs.– Ankara: Ankara Barosu, 2002. 112 s.; 20 cm. (A.VII/5187).
- Ernst Herzfeld and the development of Near Eastern studies, 1900-1950* / ed. by Ann C. Gunter, Stefan R. Hauser.– Leiden; Boston: Brill, 2005. xvii, 636 s.: res., pl.; 25 cm. ISBN 9004141537 (A.VII/5636).
- ERSOY, MEHMET ÂKİF: *Safahat.*– Kırşehir: AK Parti Kırşehir İl Gençlik Kolları Teşkilatı, [t.y.]. viii, 631 s.; 20 cm. (A.VII/5071).
- ERSÖZ, MUSTAFA HULUSÎ: *Bir kalpaklının Milli Mücadele günlüğü* / yay. haz. Bayram Kodaman, Fahrettin Tızlak.– Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi, 2006. 201 s.: res., hrt.; 24 cm.– (Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi yayın no; 69) ISBN 9944452025 (A.VII/4930).
- ERTUĞ, NEJDET: *Osmanlı döneminde İstanbul hammalları* / ed. Esma Ürkmez.– 1. bsk.– İstanbul: Timaş, 2008. 366 s.: res.; 21 cm.– (Timaş Yayınları; 1837. Kültür Tarihi dizisi; 1) ISBN 9789752637672 (A.VII/5517).
- ERÜNSAL, İSMAİL E.: *Osmanlı vakıf kütüphaneleri: tarihi gelişimi ve organizasyonu.*– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xxii, 775 s.; 24 cm.– (AKD TYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 235) ISBN 9789751620514 (A.VII/5217).
- ESİN, E. [EMEL]: *Ötüken yşı: Türk sanatında Ağaclar Dağ hakkında notlar.*– İstanbul: Ötüken, 1976. s. 147-186, 32: res.; 20 cm. Atsız armağanı'ndan ayrışım. (A.VII/5084).
- Eski çap kitapları kataloğu, II: Farsdilli kitaplar* / tertib eden Tahire Hesen-zade.– Bakı: Nurlan, 2007. 439 s.; 21 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5797-2).
- Eski çap kitapları kataloğu, I: Türkdilli kitaplar* / redaktoru ve tertibçisi Memmed Adilov.– Bakı: Nurlan, 2008. 249 s.; 21 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5797-1).
- Essays on Syria in the iron age* / ed. by Guy Bunnens.– Louvain; Paris; Sterling: Peeters, 2000. 557 s.: res., hrt.; 30 cm.– (Ancient Near Eastern Studies. Supplement; 7) ISBN 9042908785 (B.I/5125).

- EŞREF: *Eşref: bütün eserleri* / haz. Ö. Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın. – 1. bsk. – İstanbul: Dergâh, 2006. 592 s.; 24 cm. – (Dergâh yayınları; 306. Türk Edebiyatı; 27) ISBN 9759950278 (A.VII/5453).
- Euergetes: Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. yaş armağanı = Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag* / yay. haz. İnci Delemen, Sedef Çokay-Kepçe, Aşkım Öz dizbay, Özgür Turak. – Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü = Suna & İnan Kırac Research Institute on Mediterranean Civilizations, 2008. 2 c. (1246 s.): res.; 29 cm. – (Armağan dizisi; 1) ISBN 9786054018000 (B.I/5101).
- Euphrates river valley settlement: the carchemish sector in the third millennium BC* / ed. by Edgar Peltenburg. – Oxford: Oxbow Books, 2007. x, 285 s.: res., hrt.; 30 cm. – (Levant Supplementary series; 5) ISBN 9781842172728 (B.I/5079).
- The expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia* / ed. by Jonathan Shepard. – Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. lv, 532 s.: res., hrt.; 25 cm. – (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500) ISBN 9780754659204 (A.VII/4906).
- Expressive genres and historical change: Indonesia, Papua New Guinea and Taiwan* / ed. by Pamela J. Stewart, Andrew Strathern. – Aldershot: Ashgate, 2005. xv, 268 s.: res.; 24 cm. – (Anthropology and Cultural History in Asia and the Indo-Pacific) ISBN 0754644189 (A.VII/5819).
- Ezim Ezimzadenin şahsi arhivi: anadan olmasının 125 iliyine* / neşre haz. Mehri Memmedova. – Bakı: Nurlan, 2006. 130 s.; 20 cm. – (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5783).
- Faïlaka: fouilles Françaises 1984-1988: matériel céramique du temple-tour et épigraphie* / sous la direction d' Yves Calvet, Marielle Pic; éd. bilingue Français-Anglais, traduction par Elizabeth Willcox. – Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Jean Poilloux, 2008. 205 s.: res.; 30 cm. – (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510; 48) ISBN 9782903264987 (B.I/5272).
- FAIST, BETINA I.: *Neuassyrische rechtsurkunden III* / mit einem beitrage von Evelyn Klengel-Brandt; im auftrag der Deutschen Orient-Gesellschaft, Vorderasiatischen Museums der Staatlichen Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz. – Saarwellingen: Saarländische Druckerei & Verlag, 2005. 138, 6 s.: res.; 35 cm. – (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur. E Inschriften, ISSN 0342-4464; 8. Keilschrifttexte aus Neuassyrischer Zeit. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft; 110) ISBN 3930843951 (B.I/3145-3).
- FEDERSPIEL, HOWARD M.: *Islam and ideology in the emerging Indonesian State: the Persatuan islam (PER-SIS), 1923 to 1957*. – Leiden; Boston; Köln: Brill, 2001. xii, 365 s.; 25 cm. – (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, ISSN 1385-3376; 78) ISBN 9004120475 (A.VII/5633).
- FELDMAN, MARIAN H.: *Diplomacy by design: luxury arts and an "international style" in the ancient Near East, 1400-1200 BCE*. – Chicago; London: The University of Chicago Press, 2006. xvi, 278 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm. ISBN 0226240444 (B.I/5117).
- FENTON, ROGER: *Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Kırım ve Türkiye mektupları, 1853-1856* / çev. Sebla Küçük. – 1. bs. – İstanbul: Yirmidört, 2007. 168 s.: res.; 20 cm. ISBN 978994499215 (A.VII/5677).
- FIRAT, ALİ HAYDAR: *Kadro, kooperatif, fikir hareketleri: bir dönemin basın tartışmaları*. – 1. bsk. – Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. vi, 145 s.; 21 cm. – (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 8) ISBN 9789755071558 (A.VII/5231).
- Fikir ve sanat eserleri, sınai mülkiyet ve rekabet hukuku bibliyografyası 1727-2002* / Ejder Yılmaz, Günay Görmez, Dilek Baytan, Özlem Abacıoğlu, Tacar Çağlar. – Ankara: Ankara Barosu, 2002. xvi, 136 s.; 24 cm. (A.VII/5188).
- FİLMER, CEMİL: *Hatıralar: Türk sinemasında 65 yıl*. – İstanbul: Emek Matbaacılık, 1984. 212, [15] s.: res.; 20 cm. (A.VII/5518).
- FINCKE, JEANETTE: *Répertoire géographique des textes cunéiformes, bd. X: die Orts- und Gewässernamen der Nuzi-Texte*. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1993. xxxvi, 440 s.: 1 katl hrt.; 24 cm. – (Be-

- ihfte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B: Geisteswissenschaften; 7/10) ISBN 3882265744 (A.IV/2006-10).
- FINLAY, ROBERT: *Venice besieged: politics and diplomacy in the Italian wars, 1494-1534.*– Hampshire: Ashgate Variorum, 2008. xii, 302 s.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS910) ISBN 9780754659686 (A.VII/5097).
- Firidun Bey Köçerlinin şahsi arhivi* / tertib eden ve neşre haz. Memmed Adilov; redaktorları Arif Ramazanov, Rahib Veliyev.– Bakı: Nurlan, 2006. 280 s.: res.; 20 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu. Şeki Regional Elmi Merkezi) (A.VII/5784).
- First responders guide to professionally interacting with muslim communities law enforcement, fire and emergency services.*– Washington: The Turkish Institute for Security and Democracy, 2008. x, 198 s.: rnk. res.; 21 cm. ISBN 9780981640808 (A.VII/5851).
- FLEMING, DANIEL E.: *Democracy's ancient ancestors: Mari and early collective governance.*– 1st published.– Cambridge: Cambridge University Press, 2004. xxiii, 359 s.: hrt.; 24 cm. ISBN 0521828856 (A.VII/5378).
- FLEMING, DANIEL E.: *The installation of Baal's high priestess at Emar: a window on ancient Syrian religion.*– Atlanta: Scholars Press, 1992. xvii, 348 s.; 24 cm.– (Harvard Semitic Studies; 42) ISBN 1555407269 (A.VII/5341).
- FLEMING, K. E. [KATHERINE ELIZABETH]: *The muslim bonaparte: diplomacy and orientalism in Ali Pasha's Greece.*– Princeton: Princeton University Press, 1999. xii, 206 s.: res.; 23 cm.– (Princeton Modern Greek Studies) ISBN 0691001952 (A.VII/5607).
- FLETCHER, JAMES PHILLIPS: *Narrative of a two years' residence at Nineveh, and travels in Mesopotamia, Assyria and Syria.*– [Boston]: Elibron Classics, 2005. 2 c. (viii, 365 s.; iv, 316 s.); 21 cm.– (Elibron Classics series) ISBN 1402189435 (A.VII/5137).
- Florilegium marianum VI: recueil d'études à la mémoire d'André Parrot* / textes réunis par Dominique Charpin, Jean-Marie Durand.– Antony: Société pour l'Étude du Proche-Orient Ancien, 2002. vi, 569 s.: res.; 30 cm.– (Supplément à NABU Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires 2002; no. 3 (Septembre). Mémoires de N.A.B.U., ISSN 0989-5671; 7) (B.I/5106).
- FOLKERTS, MENSIO: *The development of mathematics in Medieval Europe: the Arabs, Euclid, Regiomontanus.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2006. xii, 340 s.: portre; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS811) ISBN 0860789578 (A.VII/5809).
- La formation de l'empire de Mohamed Aly de l'Arabie au Soudan, 1814-1823: correspondance des consuls de France en Égypte* / recueillie et publiée avec une introduction par Édouard Driault.– [Caire]: l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, pour la Société Royale de géographie d'Égypte, 1927. lvi, 330 s.: 2 katl. hrt.; 27 cm.– (Société Royale de Géographie d'Égypte. Publications Spéciales) (B.I/5185).
- Fotoğraflar ile Şeh-bâl Dergisi: katalog ve dizinler* / haz. İrfan Dağdelen.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006. xxi, 582 s.: res.; 39 cm.– (Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayın no; 36) ISBN 9756582847 (C / 0695).
- FRAME, GRANT: *Babylonia 689-627 B.C.: a political history.*– reprint.– İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 2007, c1992. xxxv, 358 s.: res., hrt.; 24 cm.– (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, ISSN 0926-9568; 69) ISBN 9062580696 (A.VII/5370).
- FRANK, RICHARD M.: *Texts and studies on the development and history of Kalam, vol. III: classical islamic theology: the Ash'arites* / ed. by Dimitri Gutas.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2008. x, 428 s.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS835) ISBN 9780860789796 (A.VII/4885-3).
- FRANK, RICHARD M.: *Texts and studies on the development and history of Kalam, vol. II: early islamic theology: the Mu'tazilites and al-Ash'ari* / ed. by Dimitri Gutas.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xii, 384 s.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS834) ISBN 9780860789789 (A.VII/4885-2).

- FRANK, RICHARD M.: *Texts and studies on the development and history of Kalam, vol. I: philosophy, theology and mysticism in medieval islam* / ed. by Dimitri Gutas.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2005. x, 392 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS833) ISBN 0860789772 (A.VII/4885-1).
- FRANKLIN, SIMON: *Byzantium-Rus-Russia: studies in the translation of christian culture*.- Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2002. xii, 338 s.: portre; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS754) ISBN 0860788903 (A.VII/5616).
- FRANOLIC, BRANKO: *Works of Croatian Latinists: recorded in the British Library General Catalogue*.- 2nd enlarged ed.- Zagreb; London; New York; Toronto; Sydney: Croatian Information Centre, 1998. 92 s.; 20 cm. ISBN 953605826X (A.VII/5409).
- FRASER, JAMES BAILLIE: *Travels in Koordistan, Mesopotamia etc.: including an account of parts of those countries hitherto unvisited by Europeans with sketches of the character and manners of the Koordish and Arab tribes*.- [Boston]: Elibron Classics, 2005. 2 c. (viii, 382 s.; ix, 477 s.); 21 cm.- (Elibron Classics series) ISBN 1402190573 (A.VII/5136).
- FREELY, JOHN: *Sinan: architect of Süleyman the magnificent and the Ottoman golden age* / Augusto Romano Burelli.- İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1996. 141 s.: rnk. res.; 41 cm. ISBN 9757632341 (C / 0693).
- FREYDANK, HELMUT: *Mittelassyrische Rechtsurkunden und verwaltungstexte VI* / Barbara Feller.- Saarlöwigen: Saarländische Druckerei & Verlag, 2005. 88, 24 s.: res.; 35 cm.- (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur. E, Inschriften; VII. Keilschrifttexte aus Mittelassyrischer Zeit; 4) ISBN 3930843943 (B.I/5124).
- FUDGE, THOMAS A.: *The crusade against heretics in Bohemia, 1418-1437: sources and documents for the Hussite Crusades*.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2002. xix, 419 s.: hrt.; 24 cm.- (Crusade Texts in Translation; 9) ISBN 0754608018 (A.VII/5823).
- FUESS, ALBRECHT: *Verbranntes Ufer: Auswirkungen mamlukischer Seepolitik auf Beirut und die syropalästinensische Küste, 1250-1517*.- Leiden; Boston; Köln: Brill, 2001. xiv, 516 s.: hrt.; 24 cm.- (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403; 39) ISBN 9004121080 (A.VII/5637).
- FULCO, WILLIAM J.: *The Canaanite god Resep*.- 2nd printing.- New Haven: American Oriental Society, 1986, c1976. 71 s.: res.; 25 cm.- (American Oriental series. Essay; 8) (A.VII/5357).
- FULTON, ELAINE: *Catholic belief and survival in late sixteenth-century Vienna: the case of Georg Eder (1523-87)*.- Aldershot: Ashgate, 2007. xvii, 189 s.; 24 cm.- (St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 9780754656524 (A.VII/4897).
- GABRIEL, THEODORE: *Christian citizens in an islamic state: the Pakistan experience*.- Aldershot: Ashgate, 2007. 118 s.: hrt.; 23 cm. ISBN 9780754660361 (A.VII/4910).
- GALLAND, ANTOINE: *Voyages Inédits tome I: Smyrne ancienne et moderne* / éd. critique établie par Manuel Couvreur, Didier Viviers. *Suivie de État présent des îles de Samos, Nicarie, Patmos et du mont Athos* / Joseph Georgerine; traduit du grec vulgaire en français par Antoine Galland; *Et de relation de l'île de Tine, contenue dans une lettre à Monsr.* / Jacques-Paul Babin.- Paris: Honoré Champion, 2001. 356 s.: res.; 23 cm.- (Voyages Inédits, ISSN 0769-0908; 1) ISBN 2745305352 (A.VII/5265).
- Garlar resimleniyor: resim kataloğu* / metin yazarı Asiye Komut, M. Ferhat Maden, Cem Çıtak, Umut Atakul, Faruk Nafiz Fazlıoğlu, Şermin Korkusuz; ed. Mehmet Ayıcı.- 1. bsk.- Ankara: Ulaştırma Bakanlığı TCDD Genel Müdürlüğü; Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2007. 163 s.: res. (çoğu rnk.); 27 cm. ISBN 9789754930023 (B.I/5235).
- GARRETT, DAVID T.: *Shadows of Empire: the Indian nobility of Cusco, 1750-1825*.- 1st published.- Cambridge: Cambridge University Press, 2005. xviii, 300 s.: hrt.; 23 cm.- (Cambridge Latin American Studies; 90) ISBN 052184634X (A.VII/5049).
- GASANLI, DJAMIL: *SSSR-Türsiya: ot neytraliteta k holodnoy voyne (1939-1953)*.- Moskva: Tsentr Propaganda, 2008. 662 s.: [16] s. res.; 23 cm. ISBN 9785915100014 (A.VII/5298).

- GASPRALI, İSMAİL: *French and African letters* / annotated translation and introduction by Azade-Ayşe Rorlich.- 1st ed.- İstanbul: Isis, 2008. 206 s.; 24 cm. ISBN 9789754283648 (A.VII/5103).
- GEER, ALEXANDRA VAN DER: *Animals in stone: Indian mammals sculptured through time*.- Leiden; Boston: Brill, 2008. lxxii, 461, yak. 180 s.: res.; 25 cm.- (Handbook of Oriental Studies. Section 2. India, ISSN 0169-9377; 21 = Handbuch der Orientalistik. India, ISSN 0169-9377; 21) ISBN 9789004168190 (A.VII/5711).
- GELFER-JØRGENSEN, MIRJAM: *Medieval islamic symbolism and the paintings in the Cefalù Cathedral* / translated by Caroline C. Henriksen.- Leiden: E. J. Brill, 1986. 223, 44 s.: res. (kimi rnk.); 28 cm. ISBN 9004079270 (B.I/5232).
- GENCER, ALİ İHSAN: *Türk-Amerikan silah ticareti tarihi, I: belgeler* / Ali Fuat Örenç, Metin Ünver.- 1. bsk.- İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008. xix, 420 s.: res.; 24 cm. ISBN 9789944397308 (A.VII/5167-1).
- General studies and excavations at Nuzi 10/2* / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm.- Bethesda: CDL Press, 1998. viii, 396 s.: res.; 26 cm.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 9) ISBN 1883053269 (B.I/5159).
- General studies and excavations at Nuzi 9/3* / ed. by David I. Owen; [compiled] Ernest R. Lacheman, David I. Owen.- Winona Lake: Eisenbrauns, 1995. ix, 357 s.: res.; 26 cm.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 5) ISBN 0931464676 (B.I/5161).
- General studies and excavations at Nuzi 9/1* / ed. by D. [David] I. Owen, M. [Martha] A. Morrison.- Winona Lake: Eisenbrauns, 1987. viii, 723 s.: res.; 26 cm.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 2) ISBN 0931464080 (B.I/5163).
- GERSH, STEPHEN: *Neoplatonism after Derrida: parallelograms*.- Leiden; Boston: Brill, 2006. xv, 223 s.; 25 cm.- (Ancient Mediterranean and Medieval Texts and Contexts. Studies in Platonism, Neoplatonism and the Platonic Tradition, ISSN 1871-188X; 3) ISBN 9004151559 (A.VII/5056).
- Gezginlerin gözüyle Antalya = Antalya: aus dem Blickwinkel von alten Reisenden* / ed. = hrsg. Kayhan Dörtlülük, Remziye Boyraz; çev. = übersetzung Alaittin Deveci, Fikret Özcan, İnci Türkoğlu, Erhan Uçal.- Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü = Suna & İnan Kırac Research Institute on Mediterranean Civilizations, 2008. 94 s.: rnk. res., kartpostal; 22 cm.- (Sergi Katalogları dizisi; 6 = Exhibition Catalogues series; 6) ISBN 9786054018024 (A.VII/5289).
- GIONONI-VISANI, MARIA: *Giorgio Clovio* / Grgo Gamulin.- Zagreb: Laurana, 1993. 112 s.: rnk. res.; 34 cm. (B.I/5180).
- GITERMANN, VALENTIN: *Harpten sonraki dünya* / çev. Galip Kemali Söylemezoglu.- 1. bs.- İstanbul: Nebioğlu, [t.y.]. 95 s.; 17 cm. (A.VII/5854).
- GITLER, HAIM: *The silver coinage of Septimius Severus and his family, 193-211 AD: a study of chemical composition of the Roman and eastern issues* / Matthew Ponting.- Milano: Edizioni Ennerre, 2003. 157 s., xvii y.: res., pl.; 25 cm.- (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica, ISSN 1121-7472; 16) ISBN 8887235333 (A.VII/5255).
- GLUBB, JOHN, SIR: *The lost centuries: from the muslim empires to the renaissance of Europe 1145-1453*.- 1st printed.- London: Hodder and Stoughton, 1967. 511 s.: hrt.; 23 cm. ISBN 340025956 (A.VII/5436).
- LE GOFF, JACQUES: *Avrupa'nın doğuşu* / çev. M. Timuçin Binder; yay. haz. Hülya Balcı.- 1. bs.- İstanbul: Literatür, 2008. xi, 304 s.; 23 cm.- (Literatür yayınları Avrupa'yı Kurmak dizisi; 2) ISBN 9789750404733 (A.VII/5697).
- GOLDEN, PETER B.: *Nomads and their neighbours in the Russian Steppe: Turks, Khazars and Qipchaks*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2003. x, 372 s.: portre, hrt.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS752) ISBN 0860788857 (A.VII/4903).
- GOLOĞLU, MAHMUT: *Erzurum Kongresi* / ed. Emre Yalçın; yeni bsk. haz. Ayşe Goloğlu Soyer.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. viii, 245 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1389. Milli Mücadele Tarihi; 1) ISBN 9789944882682 (A.VII/5063).

- GOODY, JACK: *The theft of history*.– 3rd printing.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. x, 342 s.; 23 cm. ISBN 9780521691055 (A.VII/5038).
- GOPHER, AVI: *Arrowheads of the neolithic levant: a seriation analysis*.– Winona Lake: Eisenbrauns, 1994. xviii, 325 s.: res.; 29 cm.– (American Schools of Oriental Research Dissertation series; 10) ISBN 0931464765 (B.I/5155).
- GORDEVSKIY, VLADIMIR: *İz nablyudeniy nad Turetskoy pesnyu*.– Moskva: Tipografiya İmperatorskago Moskovskago Universiteta, 1909. 68 s.; 26 cm. Po Povodu Sbornika d-ra F. Gize: "Etnograficeskago Obozreniya kn. 79"dan ayırbaşım. (B.I/5282).
- GORNÝ, YOSEF: *From binational society to Jewish State: federal concepts in zionist political thought, 1920-1990 and the Jewish people*.– Leiden; Boston: Brill, 2006. x, 189 s.; 25 cm.– (Jewish Identities in a Changing World, ISSN 1570-7997; 7) ISBN 9004155295 (A.VII/5055).
- GOSUDARSTVENNIY MUZEY İZOBRAZİTELNIH İSKUSSTV İMENİ A. S. PUŞKİNA: *Katalog kartinnoy galerei: živopis skulptura*.– Moskva: Gosudarstvenniy Muzey, 1961. 222 s.: [63] s. res.; 23 cm. (A.VII/4877).
- GÖKHAN, İLYAS: *İlkçağdan Dulkadirliilere kadar Maraş* / Selim Kaya.– Kahramanmaraş: Ukde, 2008. 248 s.: res.; 24 cm.– (Ukde Kitaplığı; 56. Maraş Tarihi serisi; 23) ISBN 9786058997110 (A.VII/5212).
- GÖKSU, ERKAN: *Türk kültüründe silah*.– İstanbul: Ötüken, 2008. 548 s.; 20 cm.– (Ötüken yayın nu; 750. Kültür serisi; 380) ISBN 9789754377071 (A.VII/5698).
- Görüntüler: *50 yıl: S. Demirel* / haz. Hulusi Turgut; ed. Aysun Nebrekli.– 1. bsk.– İstanbul: ABC Basın Ajan-sı, 2000. 2 c.: rnk. res.; 24 cm.– (ABC "Siyaset dizisi" no; 6) ISBN 9757815039 (tk.) (A.VII/5129).
- GÖZE, HİCRAN: *Mehmed Âkif: Hüzünlü Bir Yolculuk*.– 1. bsk.– İstanbul: Kubbealtı, 2008. 152 s.; 22 cm.– (Kubbealtı neşriyatı; 150) ISBN 9789756444658 (A.VII/5529).
- GRAF, FRITZ: *Apollo*.– 1st published.– London; New York: Routledge, 2009. xviii, 190 s.: res.; 23 cm.– (Gods and Heroes of the Ancient World) ISBN 041531710X (A.VII/5480).
- GRAFTON, ANTHONY: *What was history?: the art of history in early modern Europe*.– reprinted.– Cambridge: Cambridge University Press, 2007. ix, 319 s.: res.; 22 cm. ISBN 9780521697149 (A.VII/5036).
- Gravürlerde İstanbul: kent in anlam haritaları* / ed. Sercan Özgencil Yıldırım; fotoğraflar Ali Konyalı.– 1. bsk.– İstanbul: Kitabistanbul, 2008. 332 s.: res. (kimi rnk.); 31 cm. ISBN 9789750126604 (B.I/5273).
- Greek literature in late antiquity: dynamism, didacticism, classicism* / ed. by Scott Fitzgerald Johnson.– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2006. xii, 215 s.; 24 cm. ISBN 0754656837 (A.VII/5820).
- GRENDLER, PAUL F.: *Renaissance education between religion and politics*.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2006. x, 328 s.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS845) ISBN 0860789896 (A.VII/4916).
- Griechische Kultur in Südosteuropa in der Neuzeit: beiträge zum symposium in Memoriam Gunnar Hering, 16.–18. Dezember 2004, Wien* / hrsg. von Maria A. Stassinopoulou, Ioannis Zelepos.– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 405 s.; 23 cm.– (Institut für Byzanzforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien. Byzantina et Neograeca Vindobonensia; 26) ISBN 9783700138297 (A.VII/4939).
- GRODDEK, DETLEV: *Hethitische Texte in Transkription KBo 35* / Alwin Kloekhorst.– Wiesbaden: Harras-sowitz, 2006. xiv, 353 s.; 24 cm.– (Dresdner Beiträge zur Hethitologie, ISSN 1619-0874; 19) ISBN 3447052546 (A.VII/5363).
- GROSSMANN, ATINA: *Jews, Germans and allies: close encounters in occupied Germany*.– Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2007. xvii, 393 s.: res.; 24 cm. ISBN 9780691089713 (A.VII/4945).
- GROTE, LUDWIG: *Deutsche Stilfibel* / bilder von Egon Pruggmayer.– Leipzig: L. Staackmann verlag, 1937, c1936. 128 s.: res.; 19 cm. (A.VII/4872).
- GUIDI BRUSCOLI, FRANCESCO: *Papal banking in renaissance Rome: Benvenuto Olivieri and Paul III, 1534-1549*.– Aldershot: Ashgate, 2007. xxvi, 313 s.; 24 cm.– (Studies in Banking and Financial History) ISBN 9780754607328 (A.VII/4898).

- GUNST, PÉTER: *Agrarian development and social change in Eastern Europe, 14th-19th centuries.*– Aldershot, Hampshire: Variorum, 1996. x, [324] s.; 23 cm.– (Collected Studies series; C540) ISBN 086078598X (A.VII/5610).
- GURKO-KRYAJIN, V. A.: *Yeni Türkiye'nin Doğuşu: 1923-1924 Yazıları* / çev. Kayhan Yükseler.– 1. bs.– İstanbul: Kaynak, 2008. 260 s.; 20 cm.– (Kaynak yayınları; 517) ISBN 9789753435307 (A.VII/5510).
- GÜÇLÜ, YÜCEL: *The Turcomans and Kirkuk.*– [y.y.]: Xlibris, 2007. 151 s.: hrt., pl.; 24 cm. ISBN 9781425718541 (A.VII/5070).
- GÜLER, ARA: *Ara'dan yetmiş yedi yıl geçti* / yay. haz. = ed. Hasan Şenyüksel.– 3. bsk. = 3rd ed.– İstanbul: Fotoğrafi, 2008. 221 s.: res. (kimi rnk.); 32 cm. ISBN 9759808951 (B.I/5046).
- GÜLER, ARA: *Beyaz güvercinli adam: bir dönemin görsel hikayesi.*– 1. bsk.– İstanbul: Fotoğrafi, 2007. 158 s.: res.; 32 cm. ISBN 9789750089886 (B.I/5047).
- GÜLER, ARA: *Eski İstanbul anıları.*– 7. bs.– İstanbul: Dünya Şirketler Grubu, 2008, c1994. 188 s.: res.; 33 cm. ISBN 9757632007 (B.I/5049).
- GÜLER, ARA: *İstanbul'da alıntı / İngilizce çev. Sanem Öztürk; Almanca çev. Deniz Karaboran. İstanbul ve alıntı / Enis Batur.*– 1. bsk.– İstanbul: Kırmızı, 2008. 181, [4] s.: res. (kimi rnk.); 31 cm. ISBN 9789759169916 (B.I/5274).
- GÜLER, ARA: *Yeryüzünde yedi iz* / kitap ed. Cem İleri.– 3. bsk.– İstanbul: Yapı Kredi, 2006, c2002. 237 s.: res. (kimi rnk.); 34 cm.– (Yapı Kredi yayınları; 1671. Sanat; 84) ISBN 9750803477 (B.I/5048).
- GÜLER, SELAHADDİN E.: *Hız. İbrahim (A. S.): hayatı, Urfa ve Harran'la ilişkisi.*– 1. bs.– Şanlıurfa: Özbeke, 2007. 142 s.: res., hrt.; 20 cm. ISBN 9789944505451 (A.VII/5291).
- GÜMÜŞÇÜ, OSMAN: *Cografya'ya giriş: kavramlar-tarihçe-sistematiği-evren-harita* / Abdullah Balcıoğulları.– gnlş. 2. bsk.– Ankara: Bilge, 2006. ix, 371 s.: res., hrt.; 20 cm. ISBN 9756580221 (A.VII/5178).
- Güncel Türkçe sözlük ve yazım kılavuzu yoğun disk / haz. Şükrü Halûk Akalın... [ve başk.].*– Ankara: Türk Dil Kurumu, [t.y.]. 1 CD-ROM. + 1 kitapçık (30 s.)– (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 904. Yoğun Disk dizisi; 2) (CD/0201).
- GÜNDÜZ, TUFAN: *Tuzlanski, bijeljinski i Srebrenicki: sidzil, 1641-1883* / prijevod na Bosanski jezik Edina Ustavdić.– Tuzla: Arhiv Tuzlanskog Kantona. Društvo Arhivskih Zaposlenika, 2008. 158 s.; 24 cm. ISBN 9789958961984 (A.VII/5392).
- GÜNEL, YAŞAR: *İlk köylü kadın milletvekili Satı Kadın (Hatı Çırpan).*– 1. bsk.– Ankara: Gündüz Kitabevi, 2006. 208 s.: res.; 28 cm. ISBN 9759176831 (B.I/4971).
- [GÜNTEKİN], REŞAT NURİ: *Akşam güneşi: büyük roman.*– 2. tab.– İstanbul: İktbal Kütüphanesi; Akşam Matbaası, 1928. 412, 4 s.; 21 cm. (A.VII/5089).
- GÜNÜÇ, FEVZİ: *Türk kültür ve medeniyet tarihinde Fatih Külliyesi, 1: cami, medreseler, türbeler, kütüphane, darü'l-kurnâ, tabhâne = The Fatih Complex, 1: in the history of Turkish culture and civilization: mosque, madrasahs, tombs, library, darul kurra, guesthouse* / genel yay. yönetmeni = general publication manager Nevzat Bayhan; ed. Hüseyin Kutlu; İngilizce çev. = English translation Mehmet Ulu.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2007. 320 s.: rnk. res.; 29 cm. (B.I/5006-1).
- GÜVEMLİ, ZAHİR: *Sinema tarihi: başlangıcından bugüne Türk ve dünya sineması.*– İstanbul: Varlık, 1960. 264 s.: res.; 17 cm.– (Varlık yayınları sayı; 790. Faydalı Kitaplar; 8) (A.VII/4839).
- GÜZEL, AHMET: *Dünden bugüne Yunanistan'ın Pontus hedefi* / ed. Deniz Saraç.– 1. bsk.– İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006. 336 s.: res.; 21 cm.– (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 212. İnceleme Araştırma dizisi; 170) ISBN 9752551092 (A.VII/5679).
- GÜZELBEY, CEMİL CAHİT: *Gaziantep evliyalari.*– Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, 1964. 188 s.: res.; 19 cm.– (Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları sayı; 37) (A.VII/4835).
- HAARMANN, ULRICH: *Briefe aus der Wüste: die private Korrespondenz der in Gadamis ansässigen Yusa 'Familie* / aus dem nachlass hrsg. und eingeleitet von Stephan Conermann.– Hamburg: EB-Verlag, 2008.

- 201 s.; 21 cm.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 5) ISBN 3930826801 (A.VII/5599).
- HAAS, VOLKERT: *Die hethitische Literatur: texte, stilistik, motive.*– Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2006. xvii, 362 s.; 24 cm. ISBN 3110188775; (A.VII/5362).
- HACE NESİREDDİN TUSİ: *Ehlaqi-Nasiri* / Farscadan tercüme edeni, önsözün və şərhlerin müəllifi Rəhim Sultanov.– Bakı: Lider Neşriyyat, 2005. 279 s.; 22 cm.– (Klassik Azərbaycan Edebiyyatı) Eser ISBN 9952417436 (A.VII/5744).
- HACISALİHOĞLU, MEHMET: *Jön Türkler ve Makedonya sorunu, 1890-1918* / çev. İhsan Catay; yay. haz. A. Ergin Altay.– İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2008. xv, 498 s.; 21 cm.– (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332163 (A.VII/4857).
- HACKE, DANIELA: *Women, sex and marriage in early modern Venice.*– Aldershot: Ashgate, 2004. xv, 266 s.: res.; 24 cm.– (St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754607631 (A.VII/4889).
- HÂFİZ MEHMED EFENDİ: *Şehzâdelerin sünnet düğünü: 1720: Sür-i Hümayûn* / yay. haz. Seyit Ali Kahraman.– 1. bs.–İstanbul: Kitap, 2008. 268 s.: rnk. res.; 29 cm.– (Kitap Yayınevi; 154. Sahaftan Seçmeler dizisi; 16) ISBN 9789756051764 (B.I/5211).
- HALAÇOĞLU, AHMET: XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki Ermeni terörü: Diyarbakır, Arabgir, Harput, Merzifon, Havaza, Amasya ve Malatya'da meydana gelen Ermeni ayaklanmaları hakkında bir lâyiha.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 57-79, 15; 28 cm. Belgeler XXVIII, 32 (2007)'den ayırabım. (B.I/5219).
- HALAÇOĞLU, YUSUF: *The story of 1915: what happened to the Ottoman Armenians?.*– Ankara: Turkish Historical Society, 2008. xii, 121, [32] s.: 1 katl. hrt.; 24 cm.– (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society; Serial XVI-No. 113) ISBN 9789751620408 (A.VII/5171).
- Halıcılık semineri: Türk el halıcılığının sorunları ve çözüm yolları.*– Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı, 1988. 87 s.: rnk. res.; 24 cm. (A.VII/4832).
- HALİL HALİD: *Bir Türkün ruznamesi ve İngiliz siyaseti üzerine yazıları* / tercüme Refik Bürüngüz; yay. haz. Mustafa Demiray.– 1. bs.– İstanbul: Klasik, 2008. xx, 283 s.: res.; 22 cm.– (Klasik; 43. kitap. Hatıralarla Yakın Tarih; 1) ISBN 9789758740680 (A.VII/5007).
- HALİSEQARIZADE, EBDÜLQENİ EFENDİ NUHEVİ: *Qazihana defteri.*– Bakı: Nurlan, 2008. 161 s.; 21 cm.– (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5796).
- HAMNETT, BRIAN R.: *A concise history of Mexico.*– 2nd ed.– Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xxiii, 373 s.: res., hrt.; 22 cm.– (Cambridge Concise Histories) ISBN 9780521618021 (A.VII/5048).
- HANİOĞLU, M. ŞÜKRÜ: *A brief history of the late Ottoman Empire.*– Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2008. xii, 241 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 9780691134529 (A.VII/5143).
- HANSEN, MOGENS HERMAN: *Den moderne republikanisme og dens kritik af det liberale demokrati.*– [Copenhagen]: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, [t.y.]. 130 s.; 23 cm.– (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481; 100) ISBN 9788773043233 (A.VII/5174).
- Haqani Şirvani: bibliografiya: anadan olmasının 880 illiyi münasibeti ilə* / redaktorları Memmed Adilov, Arif Ramazanov; tertibçi Aydın Helilov; toplayanlar Azade Musayeva, Aydın Helilov.– Bakı: Nurlan, 2006. 97 s.; 20 cm.– (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5791).
- HARİRİ, EBU MUHAMMED KASİM B. ALİ B. MUHAMMED: *Makam: Arabskie srednevekovie plutoskie novelli* / otvetstvennyy redaktor A. B. Kudelin; perevod s Arabского B. M. Borisova, A. A. Dolinoy, V. N. Kirniçenko.– Moskva: İzdatelstvo Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, 1987. 266 s.; 20 cm. (A.VII/4956).

- HARROLD, EDMUND: *The diary of Edmund Harrold, wigmaker of Manchester 1712-15* / ed. by Craig Horner.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xxxiv, 178 s.: res., pl.; 24 cm. ISBN 9780754661726 (A.VII/5813).
- HÂS, İBRAHİM: *Şabâniyye Silsilesi: Silsile-i Tarik-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî el-Üsküdari* / haz. Mustafa Tatcı.- 1. bs.- İstanbul: H Yayınları, 2008. 112 s.: res.; 21 cm.- (H yayınları; 10. Mustafa Tatcı Kitaplığı; 10) ISBN 9786054042005 (A.VII/5512).
- HASAN, HAMDİ: *Makedonya Türklerince söylenen türküler*.- 1. bsk.- Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008. xxiv, 454 s.; 24 cm.- (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 352. Araştırma-İnceleme dizisi; 53) ISBN 9789751620736 (A.VII/5561).
- HASAN TAHSİN PAŞA: *Hasan Tahsin Paşanın Selanik hatıraları* / yay. haz. Mustafa Balcı.- Tiranë: Erton Graceni, 2006. 145 s.; 21 cm. ISBN 9994384201 (A.VII/5308).
- Hasankeyf tarihi ve arkeolojik sit alanı araştırma, kazı ve kurtarma projesi: 2006-2007 çalışmaları* / kazı başkanı ve proje yürütücüsü Abdüsselam Uluçam.-Ankara: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, [2008?]. 320 s.: rnk. res.; 30 cm. (B.I/5277).
- HASLIP, JOAN: *Tanrı'nın gölgesi II. Abdülhamid* / çev. Eşref Özbilen.-1. bsk.-İstanbul: Profil, 2008. 367 s.: res.; 21 cm. ISBN 9789759961732 (A.VII/5536).
- HASİM-PUR SÜBHANİ, TEVFİK: *Tarih-i edebiyat-ı İran*.- Tahran: İntişarat-ı Züvvar, 1382. 753 s.; 25 cm. (A.VII/5845).
- Hatıraları ve mektuplarıyla Sadrazam Talât Paşa* / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu.-İstanbul: Temel, 2008. viii, 289 s.; 20 cm.- (Temel yayınları yayını no; 163. Tarih dizisi; 55) ISBN 9789754100632 (A.VII/5538).
- HATON, CLAUDE: *Mémoires de Claude Haton, tome 3: 1573-1577* / éd. intégrale sous la direction de Laurent Bourquin.-Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2005. 583 s.; 24 cm.- (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France. Histoire Moderne, ISSN 0768-3081; série in 8-vol. 33) ISBN 2735505820 (A.VII/4282-3).
- HATON, CLAUDE: *Mémoires de Claude Haton, tome 2: 1566-1572* / éd. intégrale sous la direction de Laurent Bourquin.- Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2002. 581 s.; 24 cm.- (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France. Histoire Moderne; série in 8-vol. 31) ISBN 2735505308 (A.VII/4282-2).
- HATON, CLAUDE: *Mémoires de Claude Haton, tome 1: 1553-1565* / éd. intégrale sous la direction de Laurent Bourquin.-Paris: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2001. xxx, 561 s.; 24 cm.- (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France. Histoire Moderne; série in 8-vol. 28) ISBN 2735504352 (A.VII/4282-1).
- HAUL, MICHAEL: *Das Etana-Epos: ein Mythos von der Himmelfahrt des Königs von Kūš*.- Göttingen: Seminar für Keilschriftforschung, 2000. xii, 259, xvi s.: res.; 24 cm.- (Göttinger Arbeitshefte zur Altorientalischen Literatur; heft 1) (A.VII/5343).
- HAVATOV: *VIII-X Esirlerdeki garbi yurt tarihi hekkında tetkikat* / tercüme kılguç Ömercan Nuri.- [y.y.]: Kaşgar-Uygur Neşriyyatı, 2003. 610 s.; 20 cm. ISBN 7537312206 (A.VII/5831).
- HAWKINS, J. [JOHN] DAVID: *The hieroglyphic inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG)* / with an archaeological introduction by Peter Neve.-Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1995. 139, [22] s.: res., hrt.; 31 cm.- (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0936-0468; 3) ISBN 3447034386 (B.I/5131).
- HAYASHI, KAYOKO: *Fatih vakfiyeleri'nin tanzim süreci üzerine*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 73-94; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrı basım. (A.VII/4975).
- Hazret-i Ali Cenakleri* / [haz.] Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem.-1. bsk.-Ankara: Destan, 2007. 411 s.; 24 cm.- (Destan yayınları Destan; 2. Türk Destanları dizisi Eski Türkiye Türkçesi; 1) ISBN 9789944788007 (A.VII/5193).

- Hazreti Ali Destanı* / [haz.] Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem.- 1. bsk.-Ankara: Destan, 2007. 343 s.; 24 cm.-(Destan yayınları Destan; 1. Türk Destanları dizisi Türkiye Türkçesi; 1) ISBN 9789944788014 (A.VII/5194).
- HEERS, JACQUES: *Chute et mort de Constantinople, 1204-1453*.- Paris: Perrin, 2005. 345 s.: hrt.; 23 cm.-(Pour l'Histoire) ISBN 2262020981 (A.VII/5075).
- HEIDEMANN, STEFAN: *Die Renaissance der Städte in Nordsyrien und Nordmesopotamien: Städtische Entwicklung und wirtschaftliche Bedingungen in ar-Raqqa und Harran von der Zeit der beduinischen Vorherrschaft bis zu den Seldschuken*.- Leiden; Boston; Köln: Brill, 2002. xiii, 530 s.: res., hrt.; 24 cm.-(Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403; 40) ISBN 9004122745 (A.VII/5626).
- Heilige Orte in Asien und Afrika: Räume göttlicher Macht und menschlicher Verehrung* / hg. Angelika C. Messner, Konrad Hirschler.- Hamburg: EB-Verlag, 2006. xv, 280 s.: res.; 21 cm.-(Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 11) ISBN 393691219X (A.VII/5605).
- HEPER, METİN: *Devlet ve kürtler*.- 1. bsk.- İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 283 s.; 23 cm. ISBN 9789759919160 (A.VII/5502).
- HEPER, METİN: *İsmet İnönü: yeni bir yorum denemesi* / çev. Sermet Yalçın; ed. Ali Berktaş.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. ix, 294 s.; 23 cm.-(Türkiye İş Bankası Kültür yayınları genel yayın; 1551. Tarih) ISBN 9789944884495 (A.VII/5719).
- HERGÜNER, MUSTAFA: *Kurtuluş Savaşı'nda deniz şehitlerimiz ve kahraman gemilerimiz: Aydın Reis ve Preveze Gembotları*.- geliştirilmiş ve güncelleştirilmiş 2. bs.- İstanbul: Deniz Basımevi, 2008. vii, 133 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 9789754094886 (A.VII/5091).
- Hesen Bey Zerdabinin biyografyası ve epistolyar irsi: "Ekinçi" gazetesinin faaliyetinin 130 illiyine* / neşre haz. Mehri Memmedova, Arif Ramazanov; Fars dili mektupları tercüme eden Arif Ramazanov; redaktoru Raşa Kerimov.- Bakı: Nurlan, 2006. 183 s.; 21 cm.-(Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 9952432348 (A.VII/5785).
- HESENZADE, TAHİRE: *XVIII-XIX Esrlerde İranda yaşamış Azerbaycanlı icimai-siyasi hadimler: Mehdi Bameddin "Tarihi-ricali-İran" eseri esasında*.- Bakı: Nurlan, 2007. 319 s.; 20 cm.-(Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5798).
- HEWSEN, ROBERT H.: *Russian-Armenian relations, 1700-1828*.- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1984. 45 y.; 29 cm.-(Society for Armenian Studies Occasional Papers; 4) (B.I/5057).
- HILL, RICHARD: *A biographical dictionary of the Sudan*.- 2nd ed.- London: Frank Cass, 1967. xvi, 409 s.; 22 cm. (A.VII/5438).
- The Hilly Flanks and beyond: essays on the prehistory of Southwestern Asia* / presented to Robert J. Braidwood, November 15, 1982; ed. by T. Cuyler Young, Philip E. L. Smith, Peder Mortensen.- Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1983. xiii, 374 s.: hrt.; 30 cm.-(Studies in Ancient Oriental Civilization, ISSN 0069-3367; 36) ISBN 0918986370 (B.I/5136).
- Histoire de l'humanité, V: 1492-1789*.- Paris: UNESCO, 2008. xiv, 1247 s.: res., pl.; 19 cm. ISBN 9789232028143 (A.VI / 7551-5).
- Histoire de l'humanité, IV: 600-1492*.- Paris: UNESCO, 2008. xxiv, 1581 s.: res., pl.; 19 cm. ISBN 9789232028136 (A.VI / 7551-4).
- Histoire de l'humanité, III: du VIIe siècle av. J.-C. au VIIe siècle de l'ère chrétienne*.-Paris: UNESCO, 2005. xxi, 1430 s.: res., pl.; 19 cm. ISBN 9232028123 (A.VI / 7551-3).
- History, historicity and science* / ed. by Tom Rockmore, Joseph Margolis.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2006. viii, 225 s.; 24 cm. ISBN 0754656497; (A.VII/5821).
- HOCHWÄCHTER, GUSTAV VON: *Balkan Savaşı günlüğü: Türklerle cephe* / çev. Sumru Toydemir; ed. Emre Yalçın.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xxx, 121 s.: res., hrt., kroki; 20 cm.-(Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1384) ISBN 9789944882637 (A.VII/5068).

- HODGE, M.J.S. [MICHAEL JONATHAN SESSIONS]: *Before and after Darwin: origins, species, cosmogonies and ontologies.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xx, 340 s.; 23 cm.–(Variorum Collected Studies series; CS897) ISBN 9780754659389 (A.VII/5826).
- HODJAEV, ABLAT: *Buyuk Ipak Yöli: munosabatlar ve takdirlar.*– Toşkent: Özbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2007. 279 s.: rnk. res., rnk. hrt.; 24 cm. ISBN 9789943070349 (A.VII/5574).
- HODJAEV, ABLAT: *Kitayskiy faktor v tsentralnoy Azii.*– Taşkent: İzdatelstvo "Fan" Akademii Nauk, 2007. 171 s.; 21 cm. ISBN 9789943092426 (A.VII/5571).
- HODJAEV, A. [ABLAT]: *Tsinskaya İmperiya i vostochny Turkestan v XVIII v.: iz istorii mejdunarodnih otnoşeniy v tsentralnoy Azii / pod redaktsiyey B. A. Ahmedova.*– Taşkent: İzdatelstvo "Fan" Uzbekskoy SSR, 1991. 129 s.; 23 cm. ISBN 5648007914 (A.VII/5570).
- HOLJEVAC, ROBERT: *Ivan Stojkovic i njegovo doba: u svjetlu borbe za jedinstvo Crkve i carigradske misije.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2004. 227 s.: res.; 23 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 28) ISBN 9536324482 (A.VII/5418).
- Homer's ilahileri: Homerik hymnos'lar /* çev. Aysen Eti Sina; yay. Neziha Başgelen.– İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2008. 110 s.; 21 cm. ISBN 9786053960157 (A.VII/5127).
- HONEYMAN, KATRINA: *Child workers in England, 1780-1820: parish apprentices and the making of the early industrial labour force.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2007. xiii, 340 s.; 24 cm. ISBN 9780754662723 (A.VII/5827).
- Horses and humans: the evolution of human-equine relationships /* ed. by Sandra L. Olsen, Susan Grant, Alice M. Choyke, László Bartosiewicz.– Oxford: Archaeopress, 2006. x, 375 s.: res., hrt.; 30 cm.– (BAR International series; 1560) ISBN 1841719900 (B.I/5108).
- Hospitalier women in the Middle Ages /* ed. by Anthony Luttrell, Helen J. Nicholson.–Aldershot: Ashgate, 2006. xiv, 265 s.: res.; 24 cm. ISBN 0754606465 (A.VII/5804).
- HOVEN, RENÉ: *Lexique de la prose latine de la renaissance = Dictionary of renaissance latin: from prose sources / avec la collaboration de = assisted by Laurent Grailet; traduction Anglaise par = English translation by Coen Maas; revue par = rev. by Karin Renard-Jadoul.*– 2ème éd. revue et considérablement augmentée = 2nd, rev. and significantly expanded ed.– Leiden; Boston: Brill, 2006. lix, 683 s.; 25 cm. ISBN 9004139842 (A.VII/5058).
- HOWARD-JOHNSTON, JAMES: *East Rome, Sasanian Persia and the end of antiquity: historiographical and historical studies.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2006. xvi, 318 s.: res., hrt.; 23 cm.–(Variorum Collected Studies series; CS848) ISBN 0860789926 (A.VII/5806).
- HÖSS, ANNETTE: *Die Türkischen Kriegsgerichtsverhandlungen 1919-1921.*– 1991. 200 s.; 30 cm. (B.I/5096).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeca, 10: Varazdinska županija /* pripremili Mirko Valentic, Ivana Horbec, Ivana Jukic; glavni urednik Mirko Valentic.– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2005. 429 s.; 29 cm.+19 katl. rnk. hrt.–(Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324555 (B.I/5169-10).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeca, 6: požeška županija /* pripremili Ivana Horbec, Ivana Jukic; glavni urednik Mirko Valentic.–Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2002. 399 s.; 29 cm.+24 katl. rnk. hrt.–(Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324334 (B.I/5169-6).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeca, 5: virovitička županija /* pripremili Ivana Horbec, Ivana Jukic; glavni urednik Mirko Valentic.–Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2002. 427 s.; 29 cm.+40 katl. rnk. hrt.–(Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324334 (B.I/5169-5).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeca, 4: srijemska županija /* pripremili Ivana Horbec; glavni urednik Mirko Valentic.– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2001. 255 s.; 29 cm.+24 katl. rnk. hrt.– (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324261 (B.I/5169-4).
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeca, 3: petrovaradinska pukovnija /* pripremili Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Mirko Valentic; glavni urednik Mirko Valentic.–Zagreb: Hrvatski Institut za

- Povijest, 2000. 222 s.; 29 cm.+25 katl. rnk. hrt.-(Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324229 (B.I/5169-3).
- Hrvatsko-Madarski odnosi 1102.-1918.: zbornik radova / glavni urednik Milan Kruhek.*-Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2004. 334 s.; 24 cm.-(Biblioteka Hrvatska Povijesnica. Posebna Izdanja) ISBN 953632444X (A.VII/5407).
- HUDYAKOV, M. [MIKHAIL]: *Očerki po istorii Kazanskogo hanstva. Izdanie 3-e.*- Moskva: Sovetskiy Fond Kulturi, 1991. 318 s.: hrt.; 20 cm. ISBN 5858402534 (A.VII/5206).
- HUGHES, BYRON O.: *The physical anthropology of native born Armenians.*- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1986. 3 c.; 29 cm.-(Society for Armenian Studies Occasional Papers; 6) (B.I/5062).
- HUGHES-WARRINGTON, MARNIE: *Fifty key thinkers on history.*- 2nd ed.- London; New York: Routledge, 2008. xxx, 442 s.; 22 cm.-(Routledge Key Guides) ISBN 9780415366502 (A.VII/5282).
- HUOT, JEAN-LOUIS: *Une archéologie des peuples du Proche-Orient, tome II: des hommes des Palais aux sujets des premiers Empires (IIe-Ier millénaire av. J.-C.).*- Paris: Editions Errance, 2004. 251 s.: res., hrt.; 25 cm.-(Civilisations et Cultures) ISBN 2877722686 (A.VII/5328-2).
- HUYUGÜZEL, Ö. FARUK: *İzmir fikir ve sanat adamları, 1850-1950.*- 1. bsk.-Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 2000. xiii, 640 s.; 24 cm.-(Kültür Bakanlığı yayınları; 2509. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 280) ISBN 9751725380 (A.VII/5213).
- Hücumbotlar: rüzgârla yarışanlar / haz. Hücumbot Filosu Komutanlığı.*- 1. bsk.- İstanbul: Deniz Basımevi, 2008. 252 s.: rnk. res.; 34 cm. ISBN 9789754094794 (B.I/5269).
- HÜLAGÜ, METİN: *Hicaz Demiryolu: bir umudun inşası / ed. Salih Gülen.*-İstanbul: Yitik Hazine, 2008. 256 s.: res.; 23 cm.-(Yitik Hazine yayın numarası; 25) ISBN 9789944766081 (A.VII/5516).
- HÜLAGÜ, METİN: *İslam birliği ve Mustafa Kemal / ed. Selman Kayabaşı.*-1. bsk.- İstanbul: Timaş, 2008. 256 s.: res.; 21 cm.-(Timaş yayınları; 1835. Tarih / İnceleme-Araştırma dizisi; 11) ISBN 9789752637597 (A.VII/5527).
- HÜLAGÜ, METİN: *Osmanlı-Yunan Savaşı: Abdülhamid'in zaferi / ed. Fatih Akçe, Salih Gülen.*-İstanbul: Yitik Hazine, 2008. 328 s.: res.; 23 cm.-(Yitik Hazine yayını numarası; 20) ISBN 9789944766012 (A.VII/5006).
- IBN AL-ATHİR, IZZ AL-DİN: *The chronicle of Ibn al-Athir for the crusading period from al-Kamil fi'l-ta'rikh, part 3: the years 589-629 / 1193-1231 the Ayyubids after Saladin and Mongol menace / translated by D. S. [Donald Sidney] Richards.*-Aldershot: Ashgate, 2008. viii, 331 s.; 24 cm.-(Crusade Texts in Translation; 17) ISBN 9780754640790 (A.VII/5825-3).
- IBN AL-ATHİR, IZZ AL-DİN: *The chronicle of Ibn al-Athir for the crusading period from al-Kamil fi'l-ta'rikh, part 2: the years 541-589 / 1146-1193 the age of Nur al-Din and Saladin / translated by D. S. [Donald Sidney] Richards.*-reprinted.-Aldershot: Ashgate, 2008. vii, 437 s.; 24 cm.-(Crusade Texts in Translation; 15) ISBN 9780754640783 (A.VII/5825-2).
- IBN AL-ATHİR, IZZ AL-DİN: *The chronicle of Ibn al-Athir for the crusading period from al-Kamil fi'l-ta'rikh, part 1: the years 491-541 / 1097-1146 the coming of the Franks and muslim response / translated by D. S. [Donald Sidney] Richards.*-reprinted.-Aldershot: Ashgate, 2008. viii, 401 s.; 24 cm.-(Crusade Texts in Translation; 13) ISBN 0754640779; (A.VII/5825-1).
- IBN SHADDAD, BAHÄ'AL-DİN YUSUF İBN RAFİ: *The rare and excellent history of Saladin or al-Nawadir al-Sultaniyya wa'l-Mahasin al-Yusufiyya / translated by D. S. Richards.*-reprinted.-Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2007. x, 265 s.: hrt.; 24 cm.-(Crusade Texts in Translation) ISBN 0754601439 (A.VII/5815).
- Identity and identity formation in the Ottoman world: a volume of essays in honor of Norman Itzkowitz / ed. by Baki Tezcan, Karl K. Barbir.*- 1st published.- Madison: The Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin & The University of Wisconsin Press, 2007. xxxii, 279 s.; 23 cm. ISBN 9780299227548 (A.VII/5257).

- IGNATIUS APHRAM I, ANTAKYA PATRİĞİ: *The scattered pearls: a history of Syriac literature and sciences* / translated and ed. by Matti Moosa; with a foreword by Cyril Aphrem Karim.–2nd rev. ed.–New Jersey: Gorgias Press, 2003. xli, 604 s.; 24 cm. ISBN 1931956049 (A.VII/5283).
- IMPARATİ, FIORELLA: *Studi sulla società e sulla religione degli Ittiti*.– Firenze: LoGisma, 2004. 2 c. (926 s.); 24 cm.– (Eothen. Collana di Studi sulle Civiltà dell'Oriente Antico; 12) ISBN 888762142X (A.VII/5345).
- In honor of Ernest R. Lacheman on his seventy-fifth birthday April 29, 1981* / ed. by M. [Martha] A. Morrison, D. [David] I. Owen.– Winona Lake: Eisenbrauns, 1981. xxi, 496 s.: res.; 26 cm.– (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; [1]) ISBN 0931464080 (B.I/5164).
- Der Indische Ozean in historischer perspektive* / hg. Stephan Conermann.– Hamburg: E. B.–Verlag, 1998. ix, 293 s.: hrt.; 23 cm.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 1) ISBN 3930826445 (A.VII/5595).
- INTERNATIONAL CONFERENCE OF ISIS STUDIES (3RD: 2005: LEIDEN): *Nile into Tiber: Egypt in the Roman World: proceedings of the IIIrd international conference of Isis studies, Faculty of Archaeology, Leiden University, May 11-14 2005* / ed. by Laurent Bricault, Miguel John Versluys, Paul G. P. Meyboom.– Leiden; Boston: Brill, 2007. xxv, 562 s.: res.; 25 cm.– (Religions in the Graeco-Roman World, ISSN 0927-7633; 159) ISBN 9004154205 (A.VII/5061).
- International conference of Kurdish studies, 17-19 May 2004 = Miedzynarodowa konferencja Kurdystan-jezyk, literatura i historia, 17-19 Maja 2004* / ed. by = redakcja naukowa Anna Krasnowolska, Marcin Rzepka.– Cracow = Kraków: Polish Academy of Sciences Press = Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 2004. 188 s.: rnk. res.; 24 cm.– (Oriental Committee of Polish Academy of Science-Cracow Branch. Publications of the Oriental Committee, ISSN 0079-3426; 25 = Komisja Orientalistyczna Polskiej Akademii Nauk-Oddział w Krakowie. Prace Komisji Orientalistycznej, ISSN 0079-3426; 25) ISBN 8388549111 (A.VII/5083).
- INTERNATIONAL SOCIAL STUDIES SYMPOSIUM (1ST: 2006: KAYSERİ) *Armenians in the Ottoman society: Erciyes University 1st international social studies symposium [EUSAS-I]* / ed. Metin Hülalü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan.– [Kayseri]: Erciyes University, 2008. 2 c. (496 s.; 516 s.); 24 cm. ISBN 9789944066402 (A.VII/5197-1).
- INTERNATIONALES KOLLOQUIUM "GRIECHISCHE EPIGRAPHIK IN LYKIEN" (2005: MUNICH): *Griechische Epigraphik in Lykien: eine zwischenbilanz: Akten des Int. Kolloquiums, 24.-26. Februar 2005, München* / hg. Christof Schuler.–Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 196, xxii s.: res.; 30 cm.–(Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 354. bd. Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris; 25) ISBN 9783700137931 (B.I/5205).
- Iranian art: treasures from the imperial collections and Museums of Iran* / catalogue by Mehdi Bahrami.– [y.y.]: The Metropolitan Museum of Art, 1949. 41, [25] s.: res.; 23 cm. (A.VII/4864).
- IRWIN, ROBERT: *Oryantalistler ve düşmanları* / çev. Bahar Tırnakçı; kitap ed. Dürrin Tunç.–I. bsk.–İstanbul: Yapı Kredi, 2008. c2007. 347 s.; 24 cm.–(Yapı Kredi yayınları; 2759. Tarih; 44) ISBN 9789750814716 (A.VII/5459).
- ISEN, MUSTAFA: *Osmanisches Erbe am Balkan: eine Spurensuche*.– Klagenfurt: Wieser Verlag, 2008. 149 s.; 16 cm. ISBN 9783851297478 (A.VII/5205).
- Islamic and Middle Eastern geographers and travellers, vol. 4: the post-medieval and early modern period* / ed. by Ian Richard Netton.– 1st published.– London; New York: Routledge, 2008. ix, 354 s.: res.; 24 cm.– (Critical Concepts in Islamic Thought) ISBN 0415351898 (tk.); ISBN 0415351936 (4.c.); (A.VII/4943-4).
- Islamic and Middle Eastern geographers and travellers, vol. 3: the travels of Ibn Battuta* / ed. by Ian Richard Netton.– 1st published.– London; New York: Routledge, 2008. ix, 378 s.: res.; 24 cm.– (Critical Concepts in Islamic Thought) ISBN 0415351898 (tk.); ISBN 0415351928 (3.c.) (A.VII/4943-3).

- Islamic and Middle Eastern geographers and travellers, vol. 2: the travels of Ibn Jubayr* / ed. by Ian Richard Netton.-1st published.- London; New York: Routledge, 2008. ix, 324 s.: res.; 24 cm.- (Critical Concepts in Islamic Thought) ISBN 0415351898 (tk.); ISBN 041535191X (2.c.) (A.VII/4943-2).
- Islamic and Middle Eastern geographers and travellers, vol. 1: medieval geographers and travellers* / ed. by Ian Richard Netton.-1st published.- London; New York: Routledge, 2008. xiii, 387 s.: hrt.; 24 cm.- (Critical Concepts in Islamic Thought) ISBN 0415351898 (tk.); ISBN 0415351901 (1.c.) (A.VII/4943-1).
- Islamic desk reference* / compiled from the encyclopaedia of islam by E. van Donzel.-Leiden; New York; Köln: E. J. Brill, 1994. ix, 492, [8] s.: rnk. res., hrt.; 25 cm. ISBN 9004097384 (A.VII/5621).
- Israel oriental studies XVIII: past links: studies in the languages and cultures of the ancient Near East* / ed. by Shlomo Isre'el, Itamar Singer, Ran Zadok.-Winona Lake: Eisenbrauns, 1998. 459 s.: res., hrt.; 24 cm.- (Israel Oriental Studies, ISSN 0334-4401; 18) ISBN 1575060353 (A.VII/5336).
- Israel oriental studies XIV: concepts of the other in Near Eastern religions* / ed. by Ilai Alon, Ithamar Gruenwald, Itamar Singer.- Leiden; New York; Köln: E. J. Brill, 1994. 386 s.; 25 cm.- (Israel Oriental Studies, ISSN 0334-4401; 14) ISBN 9004102205 (A.VII/5337).
- İŞİK, CENGİZ: *Ein Datierbares Kraterfragment aus Gavrurkale*.- Bonn: Rudolf Habelt, 2008. s. 321-324, [2]: res.; 28 cm. Asia Minor Studien 65'ten ayrışım. (B.I/5092).
- IZBICKI, THOMAS M.: *Reform, ecclesiology and the christian life in the late middle ages*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2008. xii, 272 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS893) ISBN 9780754659488 (A.VII/4886).
- İDRİS-İ BİTLİŞİ: *Heşt Bihişt, cilt II* / haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş.- Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, [2008]. 428 s.; 24 cm.- (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı yayınları; 4) ISBN 97899440806 (A.VII/5100-2).
- İDRİS-İ BİTLİŞİ: *Heşt Bihişt, cilt I* / haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş.- Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, [2008]. 420 s.; 24 cm.- (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı yayınları; 4) ISBN 97899440806 (A.VII/5100-1).
- İki mavi: Türk deniz havacılık tarihi* / arşiv araştırması, tasarım, düzenleme, yay. haz. Kubilay Tankurt, Gökhan Yağcıoğlu, Alper Canbazoglu, Erhan Ertan.- 1. bsk.- İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2007. 261, [3] s.: rnk. res.; 28 cm. ISBN 9789754094329 (B.I/5044).
- II. Meşrutiyet döneminde Antalya'nın coğrafi ve iktisadi vaziyeti / yay. haz. Muhammet Güçlü.- 1. bsk.- Antalya: İkinci Matbaa, 2008. xxi, 67 s.: res.; 24 cm. ISBN 9786056023903 (A.VII/5401).
- İLGİN, ABDULKADİR: *1921 Türkiye sanayi sayımları*.- 1. bsk.- Ankara: Cedit Neşriyat, 2008. 187, [54] s.; 28 cm.- (Ümumi neşriyat numarası; 14. Araştırma İnceleme serisi; 11) ISBN 9789757352150 (B.I/5239).
- İLİN, M. A. [MİKHAİL ANDREVİÇ]: *Podmoskove = Les environs de Moscou*.- Moskva: İzdatelstvo Iskusstvo, 1966. 315 s.: [9] res., hrt.; 15 cm. (A.VII/4851).
- İlkadım'dan Cumhuriyet'e Milli Mücadele* / ed. Osman Köse.- 1. bs.- Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 2008. [14], 607 s.: res., hrt.; 24 cm. (A.VII/4936).
- İMAMZADE MEHMED ESAD EFENDİ: *Dürri-yektü şerhi*.- İstanbul: Tabhane-i Amire, 1267. [10], 210 s.; 22 cm. (A.VII/5553).
- İMANOV, VÜGAR: *Avrasyacılık: Rusya'nın kimlik arayışı* / yay. haz. N. Bilge Özel.- 1. bs.- İstanbul: Küre, 2008. xiii, 417 s.: res.; 23 cm.- (Küre yayınları; 48. kitap. Strateji; 3) ISBN 9789756614563 (A.VII/5539).
- İmparatorluktan Cumhuriyete kâğıt paranın öyküsü = The odyssey of the paper money from the Empire to the Republic* / ed. Elif Göktepe; yay. haz. = ed. by Güçlü Kayral; proje koordinatörü = project coordinator Şennur Şentürk; çev. = translation Ender Gürol.- 1. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 205 s.: res.; 29 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2710) ISBN 9789750814402 (B.I/4948).
- İNALCIK, HALİL: *Doğu Batı: makaleler, II* / yay. haz. Taşkın Takış, Sunay Aksoy.- 1. bsk.-Ankara: Doğu Batı, 2005-2008. 2.c.: 419 s.; 24 cm.- (Doğu Batı yayınları; 39. Tarih; 6) ISBN 9789758717422 (A.VI/8494-2).

- İNALCIK, HALİL: *İnkılâp Tarihi*.- Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1967-1968. 127 y.; 32 cm. (B.I/5037).
- İNALCIK, HALİL: *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar* / ed. Emre Yalçın.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. 366 s.: rnk. res.; 30 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1557. Seçme Eserleri 1) ISBN 9789944884587 (B.I/5082).
- İNANÇ, GÜL: *Türk diplomasisinde Irak, 1978-1997* / ed. Ali Berktaş.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xiv, 133 s.: res.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları; 1607. Tarih) ISBN 9789944885133 (A.VII/5718).
- İngilizce-Türkçe Redhouse sözlüğü*=Redhouse English-Turkish dictionary.-İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1974. viii, 1152 s.; 24 cm. (A.VII/4846).
- İnhisarlardan günümüze Tekel Teftiş Kurulu Başkanlığı*.- İstanbul: Tekel, 2008. 245 s.: rnk. res.; 31 cm. (B.I/5008).
- İnsan ve asker: Kâzım Karabekir* / metinler Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu; ed. Raşit Çavaş.-1. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 142 s.: rnk. res.; 24 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2675. Sergi Kitabı) ISBN 9789750814051 (A.VII/4878).
- İran Kütüphaneleri Türkçe yazmalar kataloğu* / haz. Dr. Şadi Aydın.-1. bsk.-İstanbul: Timaş, 2008. 159 s.; 23 cm.- (Timaş yayınları; 1904. Kültür Tarihi dizisi; 3) ISBN 9789752638280 (A.VII/5495).
- İSGENDEROV, ANAR: *Azerbaycanda Türk-müslman soykırımı probleminin tarihsinasiğı 1918-1920*.- Bakı: Adilöglü Neşriyyatı, 2006. 391 s.; 22 cm. (A.VII/5297).
- İslâm ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı* / başkan M. Âkif Aydın; yönetim kurulu İbrahim Kâfi Dönmez... [ve başk.]-Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988. ... c.; 29 cm. ISBN 9753894279 (tk.); ISBN 9753894562 (34.c.) (B.I/1070-34).
- İslam öncesiinden çağdaş Türk dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na armağan* / ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz.-1. bsk.-İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008. x, 629, yak. 30 s.: res.; 24 cm.- (Yayın sıra numarası; 39. Armağan serisi; 2) ISBN 9789944397216 (A.VII/5021).
- İslam ve klasik* / haz. Sami Erdem, M. Cüneyt Kaya.-1. bs.-İstanbul: Klasik, 2008. xiii, 425 s.; 24 cm.- (Klasik; 44. kitap) ISBN 9789758740659 (A.VII/5490).
- İSLAMİ, YUSUPCAN ALİ: *Mustapa Kamal*.- Yenipazar: Sincan Halk Neşriyyatı, 2000. 342 s.; 21 cm. ISBN 7228061063 (A.VII/5853).
- The islamic World* / [ed. by] Andrew Rippin.- 1st published.- London; New York: Routledge, 2008. xx, 675 s.: res., hrt.; 25 cm.- (The Routledge Worlds) ISBN 0415364078 (A.VII/5776).
- İstanbul Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk kitapları kataloğu*.-İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1981. 134 s.; 22 cm. (A.VII/5451).
- İstanbul: yabancı gazetecilerin gözüyle=İstanbul: with the perspectives of correspondents* / ed. Alper Çeker, Fahri Söke, İsmail Kavak; yay. haz. = prepared by Semih Kavak.-İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2006. 167 s.: rnk. res.; 29 cm.- (Araştırma yayınları serisi; 1) (B.I/5065).
- İstiklal Harbi'nde bahriyemiz* / genel koordinatör Metin Ataç; proje koordinatörü, ed. Soner Polat; yay. haz. Soner Polat, Figen Atabey, Akın Özdemir.- 2. bsk.- Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008. 217 s.: res.; 29 cm. ISBN 9754092397 (B.I/4950).
- İstoriki Rossii: biografi* / redaksiionnaya kollegiya A. A. Çernobaev, G. İ. Naumenko, A. N. Svalov, A. K. Sorokin.- Moskva: Rossiyskaya Politiceskaya Entsiklopediya (ROSSPEN), 2001. 911 s.; 26 cm. ISBN 5824301131 (B.I/5188).
- İstoriya Yugoslavii, cilt II* / pod redaktsiey L. B. Valeva, G. M. Slavina, İ. İ. Udaltsova.- Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963. 429 s.: res., hrt.; 27 cm. (B.I/5033-2).
- İstoriya Yugoslavii, cilt I* / pod redaktsiey Yu. V. Bromleya, İ. S. Dostyan, V. T. Karaseva, S. A. Nikitina.- Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963. 735 s.: res., hrt.; 27 cm. (B.I/5033-1).
- İŞLER, EMRULLAH: *Türkçe-Arapça kapsamlı sözlük* / İbrahim Özay.- 1. bsk.- Ankara: Fecr, 2008. 1231 s.; 25 cm.- (Fecr yayınları; 114) ISBN 9789756004517 (A.VII/5505).

- İzmir 1830-1930: unutulmuş bir kent mi?: bir Osmanlı limanından hatıralar* / derleyen Marie-Carmen Smyrnelis; çev. Işık Ergüden; ed. Can Belge.-1. bsk.-İstanbul: İletişim, 2008. 280 s.: res.; 20 cm.- (İletişim yayınları; 1328. Tarih dizisi; 49) ISBN 9789750506086 (A.VII/5164).
- İzmit Elektronik Kent Müzesi*.- İzmit: İzmit Saraybahçe Belediyesi, 2006. 29 s.: rnk. res.; 21 cm. (A.VII/5548).
- JACKSON, ROY: *Nietzsche and islam*.- transferred to digital printing.- London; New York: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, c2007, 2008. 194 s.; 24 cm.- (Routledge Advances in Middle East and Islamic Studies) ISBN 0415368553 (A.VII/4950).
- JAKOB-ROST, LIANE: *Neuassyrische rechtsurkunden I* / Frederick Mario Fales;hrsg. von Deutschen Orient-Gesellschaft, Vorderasiatischen Museum der Staatlichen Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz.- Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1996. 76 s.: res.; 35 cm.- (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Assur. E. Inschriften; 8. Keilschrifttexte aus Neuassyrischer Zeit. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft; 94) ISBN 3786117519 (B.I/3145-1).
- JAREB, JERE: *Pola stoljeca Hrvatske politike: povodom Macekove autobiografije*.-Zagreb: Institut za Suvremenu Povijest, 1995. 180 s.; 24 cm.- (Biblioteka Hrvatska Povjesnica; knj. 1) ISBN 9536324024 (A.VII/5410).
- JAREB, JERE: *Zlato i novac: nezavisne drzave Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.: dokumentarni pri-kaz*.- Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest Dom i Svijet, 1997. 369 s.; 23 cm.- (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; 5) ISBN 9536324121 (A.VII/5427).
- JAYASURIYA, SHIHAN DE SILVA: *The Portuguese in the east: a cultural history of a maritime trading empire*.- London; New York: Tauris Academic Studies, 2008. xv, 212 s.: hrt. nota; 23 cm.- (International Library of Colonial History; 11) ISBN 9781845115852 (A.VII/5287).
- JENKINS, HESTER DONALDSON: *Robert Kolejin kızları: misyonerlik, feminizm, yabancı okullar* / Türkçesi Ayşe Aksu.-1. bsk.-İstanbul: Dergâh, 2008. 280 s.: res.; 20 cm.- (Dergâh yayınları; 393. Batının Gözüyle Türkler ;1) ISBN 9789759951221 (A.VII/5032).
- JOHNS, JEREMY: *Arabic administration in Norman Sicily: the Royal Diwa*.- 1st published.-Cambridge: Cambridge University Press, 2002. xviii, 389 s.; 24 cm.- (Cambridge Studies in Islamic Civilization) ISBN 0521816920 (A.VII/5449).
- JOHNS, JEREMY: *The Muslims of Norman Sicily, c.1060-c. 1194*.-İngiltere: University of Oxford, 1983. 2 v.(xvii, 467 yaprak): hrt.; 7 mikrofiş; 533 poz. (Mikrofiş / 0023).
- JONES, LYNN: *Between islam and Byzantium: Aght'amar and the visual construction of medieval Armenian rulership*.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2007. xv, 144 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9780754638520 (A.VII/5620).
- JURSA, MICHAEL: *Der Tempelzehnt in Babylonien: vom siebenten bis zum dritten Jahrhundert v. Chr.*.- Münster: Ugarit-Verlag, 1998. viii, 145 s.: 1 katl. tablo; 25 cm.- (Alter Orient und Altes Testament; 254) ISBN 3927120596 (A.VII/5351).
- KAĞAN, HAKAN: *İmparatorluğun son akşamı: Kuşçubaşı Eşref* / ed. Seval Akbıyık.- 2. bsk.-İstanbul: Timaş, 2008. 367 s.; 21 cm.- (Timaş yayınları; 1838. Tarih Roman; 5) ISBN 9789752637627 (A.VII/5151).
- KAHRAMAN, HASAN BÜLENT: *Türk siyasetinin yapısal analizi, I: kavramlar, kuramlar, kurumlar*.- 1. bs.-İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008. xviii, 267 s.; 23 cm.- (Agora Kitaplığı; 218. Siyaset-İnceleme; 38) ISBN 9786051030135 (A.VII/5665-1).
- KAHYA, ESİN: *Sururi (Mustafa Muslihiddin B. Şaban)*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 491-499; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrışım. (A.VII/5579).
- Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die Deutsch-Türkischen Beziehungen* / hrsg. von Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland Istanbul.-İstanbul: Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland Istanbul, 1989. 77 s.; res. 24 cm. (A.VII/4871).
- KALA, AHMET: *İhtinâ Beratı'ndan Patent'e Âlâmet-i Fârika'dan marka'ya Türk sınaî mülkiyet tarihi*.- Ankara: Türk Patent Enstitüsü, 2008. 145 s.: res.; 31 cm.- (Türk Patent Enstitüsü yayınları;1. Türk Sinaî Mülkiyet Hakları Tarihi;1) ISBN 9756815094 (B.I/5189).

- KALAFAT, YAŞAR: *Türk kültürlü halklarda halk inançları, V-VI: Dedem Korkut yukarı eller.*– 1. bsk.– Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008. 324 s.; 21 cm.– (Lalezar yayın no; 17) ISBN 9786055975050 (A.VII/5759-5-6).
- KALAFAT, YAŞAR: *Türk kültürlü halklarda halk inançları, IV: Türk dünyası teori ve metod.*– 1. bsk.– Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007. 230 s.; 21 cm.– (Lalezar yayın no; 14) ISBN 9786055975029 (A.VII/5759-4).
- KALAFAT, YAŞAR: *Türk kültürlü halklarda halk inançları, I: Türk halk irfanında kurt.*– 1. bsk.– Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007. 213 s.; 21 cm.– (Lalezar yayın no; 13) ISBN 9786055975012 (A.VII/5759-1).
- KALAITZOGLOU, GEORG: *Assesos: ein geschlossener Befund südionischer Keramik aus dem Heiligtum der Athena Assesia.*– Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 2008. xviii, 450, 173 s.: res.; 30 cm.+18 katl. hrt., pl.– (Deutsches Archäologisches Institut. Milesische Forschungen; 6) ISBN 9783805335003 (B.I/5278).
- KALAN, EKREM: *Cungar Hanlığı'nın siyasi tarihi.*– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xi, 136 s.: res., hrt.; 25 cm.– (AKDTYK Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; VII. Dizi-Sa. 230) ISBN 9789751620910 (A.VII/5737).
- KALDELLIS, ANTHONY: *Hellenism in Byzantium: the transformation of Greek identity and the reception of the classical tradition.*– 1st published.– Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xi, 468 s.; 24 cm.– (Greek Culture in the Roman World) ISBN 9780521876889 (A.VII/5050).
- KAMEL, AYHAN: *Gerçek dost: Pakistan: anılar / genel yay. yönetmeni Nihal Kemaloglu; ed. Pınar Pilav.*– Ankara: Aşina Kitaplar, 2008. 82 s.; 21 cm. ISBN 9789944963299 (A.VII/5160).
- KANAR, MEHMET: *Kanar Farsça-Türkçe sözlük.*– 1. bsk.– İstanbul: Say, 2008. 1608 s.; 22 cm. ISBN 9789754687552 (A.VII/5523).
- KANAR, MEHMET: *Kanar Osmanlı Türkçesi sözlüğü.*– 1. bsk.– İstanbul: Say, 2008. 1167 s.; 22 cm. ISBN 9789754687545 (A.VII/5522).
- KANDEMİR, FERİDUN: *Sordum söylediler: edebiyatçılarımız ne dediler?.*– 1. bs.– İstanbul: Yağmur, 2008. 328 s.; 21 cm.– (Yağmur yayın sıra no; 52. Edebiyat serisi; 10) ISBN 9789757747741 (A.VII/5695).
- Kanonske vizitacije senjske i Modruške (Krbavske) biskupije: personalne vizitacije zupе senj (18. stoljeće) / priredio Šime Demo.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2007. 433 s.; 23 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Grada; IV / 5) ISBN 9789536324606 (A.VII/5416).
- KAPANŞAHİN, MUHİTTİN: *Kanuni'nin batı politikası.*– İstanbul: Gökkubbe, 2008. 375 s.; 24 cm. ISBN 9789944275095 (A.VII/5166).
- KAPLAN, MAHMUT: *Hayriyye-i Nâbi: inceleme-metin.*– gnış. 2. bsk.– Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008. vii, 323 s.; 24 cm.– (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 350. Araştırma İnceleme; 51) ISBN 9789751606815 (A.VII/5562).
- KAPLAN, SEFA: *Batılı gezginlerin gözüyle İstanbul / ed. Sultan Polat.*– 1. bs.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2006. 175 s.: res.; 34 cm. ISBN 9750058151 (B.I/5066).
- KAPLAN, SEFA: *Türk yazarlarının gözüyle dünya kentleri.*– 1. bs.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2007. 293 s.: res.; 34 cm.– (Kültür yayınları serisi; 5) ISBN 9789944370295 (B.I/5067).
- KAPLANOĞLU, RAİF: *Bursa ansiklopedisi, I: yer adları.*– 1. bs.– Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 2001. 304 s.: res.; 28 cm. ISBN 9756738014 (B.I/5233-1).
- KAPLANOĞLU, RAİF: *Orhangazi folkloru.*– [Bursa]: Avrasya Etnografya Vakfı; Orhangazi Kaymakamlığı, 2001. 120 s.: res.; 24 cm.– (Avrasya Etnografya Vakfı yayınları) (A.VII/5643).
- KARA, İLYAS: *Fedâi: cepheden şehpaya Yakup Cemil: bir idealistin, Türk Rowan'ının trajik hayat serüveni.*– İstanbul: Çatı, 2008. 311 s.: res.; 21 cm.– (Çatı Kitapları; 38) ISBN 9789758845927 (A.VII/5681).
- KARA, İSMAIL: *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak islâm, 1.*– 1. bsk.– İstanbul: Dergâh, 2008. 386 s.: res.; 24 cm.– (Dergâh yayınları; 396. Çağdaş Türk Düşüncesi; 45) ISBN 9789759951276 (A.VII/5008-1).

- KARAAĞAÇ, GÜNAY: *Dil tarih ve insan*.- gnlş. 3. bsk.- İstanbul: Kitabevi, 2008. viii, 303 s.; 21 cm.- (Kitabevi; 375) ISBN 9789757321937 (A.VII/5468).
- KARAAĞAÇ, GÜNAY: *Türkçe verintiler sözlüğü*.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. lxxiii, 957 s.; 25 cm.- (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 919) ISBN 9789751620217 (A.VII/5108).
- KARABULUT, ALİ RIZA: *Divançe-i Râşid Efendi ve Kayseri müellifleri*.- 1. bsk.- Kayseri: Mektebe, 2008. 166 s.; 19 cm.- (Mektebe yayınları Edebiyat serisi; 3) ISBN 9789944569873 (A.VII/5863).
- KARABULUT, ALİ RIZA: *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça yazmalar kataloğu*.- Kayseri: Mektebe, 1995. 689 s.; 24 cm.- (Mektebe yayınları; 12. Kataloğ serisi; 3) (A.VII/5865).
- KARACA, BEHSET: *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*.-1. bsk.-Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002. 584 s.; 24 cm.- (Fakülte Kitabevi yayınları; 38. Tarih ve Medeniyet dizisi; 4) ISBN 9757135275 (A.VII/4931).
- KARADUMAN, HÜSEYİN: *Türkiye'de eski eser kaçakçılığı*.- gnlş. 2. bsk.-Ankara: ICOM Türkiye Milli Komitesi, 2008. 247 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 9789750133510 (A.VII/5394).
- Karagös: *Türkische Schattenspiele, dritte folge* / hrsg. und erklärt von Hellmut Ritter; mit beiträgen von Andreas Tietze.-Wiesbaden: Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Kommissionsverlag Franz Steiner, 1953. 666, yak. 50 s.: res. (kimi rnk.); 25 cm. (A.VII/4873-3).
- KARAGÖZ, İLYAS: *Grek, Bizans ve eski Türk kaynaklarına göre Trabzon yer adları: köken ve anlamlar*.- 2. bs.- Trabzon: Derya Kitabevi, 2006. 391 s.; 20 cm. ISBN 9758053841 (A.VII/4937).
- KARAKAYA, NİHAT: *Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu: demokrasi, laiklik ve Cumhuriyete adanmış bir ömür*.- 1. bs.- Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2008. 416 s.: res.; 25 cm.- (Erciyes Üniversitesi yayınları; 161) ISBN 9789750128561 (A.VII/5403).
- KARAVELİ, ORHAN: *Ziya Gökalp'i doğru tanımak: "Türklük hem mefkûrem hem de kanımdır"*.- 1. bsk.- İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 247 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789759919474 (A.VII/5534).
- KARAYEV, ÖMÜRKUL: *Türkler ve kağanlıkları* / ed. Erol Kılınc.-1. bs.-İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2008. 277 s.; 22 cm.- (Bilge Kültür Sanat yayın no; 283) ISBN 9789944425834 (A.VII/5509).
- KARDEŞ, SALÂHADDİN: *"Tehcir" ve emzali metruk mevzuatı*.- 1. bsk.-Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008. ix, 209 s.; 24 cm.- (Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yayın no; 2008 / 379) ISBN 9789758195176 (A.VII/5302).
- KARPUZ, HAŞİM: *Konya fotoğraf tarihi* / ed. Ali Düz.- Konya: Selçuklu Belediyesi, 2008. 117 s.: res. (çoğu rnk.); 21 cm. ISBN 9789944500074 (A.VII/5402).
- Karşılaştırmalı polis yönetimi / ed. Hasan Hüseyin Çevik.- Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2008. viii, 436 s.: hrt.; 27 cm.- (EGM Katalog no; 452. İçişleri Bakanlığı yayın no; 640) ISBN 9789755859354 (B.I/5243).
- Karte von Kleinasien, c IV. Kaisarije / gezeichnet von R.Kiepert, K.Werner.-1 / 400.000.-Berlin: Geographische Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), 1911. 1 pafta: rnk.; 49x63,2 cm. (H / 0305).
- Kartı k I tomu istorii SSSR / pod redaktsiey V.I. Piçeta, M.N. Tihomirova, A.V. Şestakova.- [y.y.]: [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (13 hrt.) (CD/0203).
- Kartı k I tomu istorii SSSR / pod redaktsiey V.I. Piçeta, M.N. Tihomirova, A.V. Şestakova.- [y.y.]: [yayl.y.], [t.y.]. 13 hrt. (H / 0303).
- Katalog Persidskih rukopisey, tom III = Fars elyazmaları kataloğu III. cild/ sostaviteli III toma Djannet Nagieva; redaktor III toma Mohsun Nagisoğlu.- Baku: İzdatelstvo Nurlan, 2007. 444 s.; 26 cm. (B.I/3484-3).
- KATANOV, N. F.: *Sibirya ve doğu Türkistan'dan mektuplar* / çev. Burçak Okkalı.-Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 85 s.; 24 cm.- (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 924. Türklük Bilimi Çeviri Projesi; 2) ISBN 9789751620262 (A.VII/5110).
- KÂTİP ÇELEBİ: *Kitâb-ı Cihannümâ=The book of Cihannuma* / ed. Bülent Özukan.-2. bsk.-İstanbul: Boyut, 2008. 206 s.: hrt.; 33 cm. ISBN 9789752305632 (B.I/5240).

- KÂTİP ÇELEBİ: *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk* / Türkçeleştirenler Orhan Şaik Gökyay, Süleyman Ulu-
dağ.- 1. bs.- İstanbul: Kabcacı, 2008. 342 s.; 25 cm. ISBN 9759971240 (A.VII/5544).
- KÂTİB ÇELEBİ: *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr: deniz seferleri hakkında büyüklere armağan* / haz. İdris Bos-
tan.- Ankara: Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008. 463 s.: rnk. res., hrt.; 32 cm. + 1 cd-rom.
ISBN 9789759478513 (B.I/5091).
- KATİB ÇELEBİ, MUSTAFA B. ABDULLAH EL-İSTANBULÎ-HACI HALİFE: *Cihan-nüma*.-İstanbul:
Matbaa-i Amire, 1145. 1 DVD (698 s.); rnk. res. (CD/0200).
- KAYA, CEVAL: *Uygur harflî Rızvan Şah İle Ruh-Afza hikâyesi: giriş, tıpkıbasım, metin, çeviri, notlar ve dizinler*.-
1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. 216 s.; 24 cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları;
930) ISBN 9789751620323 (A.VII/5114).
- KAYHAN, HÜSEYİN: *Artuklu-Dânişmendli ilişkileri hakkında*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 475-
481; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırması. (A.VII/5587).
- KAYHAN, HÜSEYİN: *Fahreddin Kara Arslan devri Artuklu tarihi*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s.
53-72; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayırması. (A.VII/4974).
- KAYHAN, KERİM: *İzahlı sanat şaheserleri: İtalyan rönesans sanatı*.- Ankara: Doğuş Ltd. O. Matbaası, 1954.
51 s.: res.; 24 cm. (A.VII/4838).
- Kazak destanları, IV: *Kırım'ın kırk batırı* / anlatan Murin Jirav (Sengirbayev); Türkiye Türkçesine akta-
ranlar Fikret Türkmen, Metin Arıkan.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. 1048 s.; 24
cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 913. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye
Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 26) ISBN 9789751619990 (A.VII/3459-4).
- Kazak destanları, I: *Köroğlu'nun Kazak anlatmaları* / haz. Metin Arıkan.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kuru-
mu, 2007. 807 s.; 24 cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 908. Türk Dünyası Destanları-
nın Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 22) ISBN 9789751619655
(A.VII/3459-1).
- Kazakistan men Türkiye'nin ortak medeni kındılıkları: attı halikaralık gılımı-teoriyalık konferentsiyanın materialda-
rı 21-23 Mamır 2007 yıl-Kazakistan ve Türkiye'nin ortak kültürel değerleri uluslararası sempozyumu, 21-23
Mayıs 2007: bildiriler / ed. Sebahattin Şimşir, Bedri Aydoğan.- Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları
Vakfı; Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi; Çukurova Üniversitesi, 2007. 493 s.; 29 cm.
(B.I/5081).
- KAZİMİ, PERVİZ: *Seferiler dönünde Azerbaycanda kitabhana işi*.- Bakı: Bakı Üniversitesi, 2008. 177 s.; 21
cm. (A.VII/5743).
- Keçiören Belediyesi Estergon Türk Kültür Merkezi=Municipality of Keçiören Estergon Turkish Culture Center / yay.
yönetmeni= publishing director Yılmaz Bozkurt; fotoğraflar=photographs Ercan Ayar, Erdal Ye-
tim, Afşin Sevimli.-Ankara: Keçiören Belediyesi = Kecioren Municipality, [t.y.]. 82 s.: rnk. res.; 27
cm. (B.I/5280).
- KEDAR, BENJAMIN Z.: *Franks, muslims and oriental christians in the Latin levant: studies in frontier accul-
turation*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2006. xii, 316 s.: res.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies
series; CS868) ISBN 0754659127 (A.VII/4904).
- KELOĞLU-İŞLER, ESRA: *Halkla ilişkiler: mütler ve gerçekler*.- 1. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim
Fakültesi, 2007. vi, 192 s.; 21 cm.- (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 4) ISBN 9789754837483 (A.VII/5228).
- KEMP, PERCY: *Territoires d'islam: le monde vu de Mossoul au XVIIIe siècle* / Liminaire d'André Miquel.- Pa-
ris: Sindbad, 1982. 184 s.; 23 cm.- (La Bibliothèque Arabe Collection Hommes et Sociétés) ISBN
2727400756 (A.VII/5437).
- KENEZ, PETER: *A history of the Soviet Union from the beginning to the end*.- 2nd ed.-Cambridge: Cambridge
University Press, 2006. ix, 342 s.: res., portre; 23 cm. ISBN 0521682967 (A.VII/5043).
- KENNEDY, HUGH [N.]: *The Byzantine and early islamic Near East*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2006.
x, 276 s.: res., hrt.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS860) ISBN 0754659097; ISBN
9780754659099 (A.VII/4922).

- KESKİN, ORHAN: *Bütün yönleriyle Sivrihisar*.– İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001. 352 s.: res.; 28 cm. (B.I/5094).
- KESSLER, GERHARD: *İçtimai siyaset* / çev. Orhan Tuna.– İstanbul: Gençlik Kitabevi, 1945. viii, 220 s.; 23 cm.– (Gençlik Kitabevi Neşriyatı. İçtimai Eserler serisi; 2) (A.VII/5085).
- KÉTÉNEJIAN, H.: *Les pratiques obscuritaires en Arménie: superstition, magie, sorcellerie et fétichisme*.– Cambridge: Society for Armenian Studies, 1986. 46 y.; 29 cm.– (Society for Armenian Studies Reprint series; 1) (B.I/5059).
- KHAN, GEOFFREY: *The Neo-Aramaic dialect of Barwar, vol. 3: texts*.– Leiden; Boston: Brill, 2008. s. x, 1494-2175; 25 cm.– (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 96) ISBN 9789004172654 (3.c.); ISBN 9789004167650 (tk.) (A.VII/5712-3).
- KHAN, GEOFFREY: *The Neo-Aramaic dialect of Barwar, vol. 2: lexicon*.– Leiden; Boston: Brill, 2008. s.viii, 1030-1490: res.; 25 cm.– (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 96) ISBN 9789004172647 (2.c.); ISBN 9789004167650 (tk.) (A.VII/5712-2).
- KHAN, GEOFFREY: *The Neo-Aramaic dialect of Barwar, vol. 1: grammar*.– Leiden; Boston: Brill, 2008. xxxviii, 1027 s.; 25 cm.– (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 96) ISBN 9789004172630 (1.c.); ISBN 9789004167650 (tk.) (A.VII/5712-1).
- KHANZADIAN, EMMA: *Metsamor 2: la necropole, volume 1: les tombes du bronze moyen et recent* / traduit de l'Arménien par Aida Tcharkhtchian.– Paris: Recherches et Publications, 1995. xi, 110, viii, 60 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 29 cm.– (Civilisations du Proche-Orient. Hors serie; 1) ISBN 294003205X (B.I/5157-1).
- KHOURY, DINA RIZK: *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve taşra toplumu: Musul, 1540-1834* / çev. Ülkün Tansel; ed. Ali Berktaş.–1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xv, 328 s.: hrt.; 23 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1402) ISBN 9789944882835 (A.VII/5067).
- Kıbrıs sorunu* / haz. Uğur Uzer, Mehmet Cengiz.– gnlş. 2. bs.– Ankara: Ankara Barosu, 2002. 152 s.; 20 cm. (A.VII/5186).
- KINNEIR, JOHN MACDONALD, SIR: *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814 with remarks on the marches of Alexander and retreat of the ten thousand*.– [y.y.]: Elibron Classics, 2006. xii, 603 s.: hrt.; 21 cm.– (Elibron Classics series) ISBN 1402160275 (A.VII/5142).
- KISIC KOLANOVIC, NADA: *Andrija Hebrang: iluzije i otreznjenja*.– Zagreb: Institut za Suvremenu Povijest, 1996. 244 s.: res.; 24 cm.–(Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; 2) ISBN 9536324040 (A.VII/5425).
- Kitabi-Dede Qorqud dilinin izahlı lüğeti* / redaktoru Ağamusa Ahundov.– Bakı: Elm, 1999. 203 s.; 20 cm. ISBN 5806610837 (A.VII/5747).
- Kitabi-Oğuzname-i-Türki ve Tatarca Zerbi-meseldir* / neşre haz. ve ön sözün müellifi Şamil Cemşid Qorqudşünas.–Bakı: Nurlan, 2008. 85, [83] s.; 20 cm.–(Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Memmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5794).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA: *Milli tarih kültür ve medeniyet davamızın temel meseleleri*.– 2. bsk.– Konya: Yedikubbe, 2008. 464, [5] s.: res.; 20 cm. ISBN 9759220365 (A.VII/5307).
- Kitayskie dokumenty i materialy po istorii vostochnogo Turkestana sredney Azii i Kazahstana XIV-XIX vv.* / otvetstvennyy redaktor G. S. Sadvakasov.–Almatı: Gılm, 1994. 270 s.; 21 cm. ISBN 5628013897 (A.VII/5572).
- KİYASİ, CAFER: *Ermeni manevi terroru: adlar deyişse de tarih kalır = Armenian acts of cultural terrorism: history remembers, while names changed* / İbrahim Bozyel.– Bakı=Baku: Kitab Kulubu, 2007. 33, [11], 36 s.: res.; 24 cm. ISBN 9789952808759 (A.VII/4981).
- Klasik Azerbaycan edebiyatında işlenen Arab ve Fars sözleri lüğeti* / tertib edenler Behruz Abdullayev, Mirza Esgeri, Hasan Zerinezade; ilmi redaktoru Memmed Adilov.– Bakı: Şerq-Qarb, 2005. 2 c. (414 s.; 470 s.); 22 cm. ISBN 9952418938 (A.VII/5639).

- Kocaeli Açık hava Müzesi=Kocaeli Open-Air Museum* / yay. haz.=issued by Ömer Polat, Ali Yeşildal, Semih Kavak, Volkan Şenel, Fahri Söke.-Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi=Kocaeli Metropolitan Municipality, 2008. 293 s.: rnk. res.; 29 cm.-(Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı yayınları; 3) ISBN 9789750133367 (B.I/5214).
- KOCATÜRK, SAADETTİN: *Gülşehri ve felek-name: inceleme ve metin*.-Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1984. vi, 193 s.; 23 cm.-(A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları; 347) (A.VII/4853).
- KOCH-WESTENHOLZ, ULLA: *Babylonian liver omens: the chapters Manzazu, Padanu and Pan takalti of the Babylonian extispicy series mainly from Aššurbanipal's library*.- Copenhagen: The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen; Museum Tusculanum Press, 2000. 543, xlix s.: res.; 28 cm.-(CNI publications, ISSN 0902-5499; 25) ISBN 8772896205 (B.I/5110).
- KODAMAN, BAYRAM: *Cumhuriyet'in tarihi-fikri temelleri ve Atatürk*.- 5. bsk.-Ankara: Alter Yayıncılık, 2005. 252 s.; 20 cm. ISBN 9759007126 (A.VII/4928).
- KOHL, PHILIP L.: *The making of bronze age Eurasia*.- 1st published.- Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xxiii, 296 s.: res., hrt.; 26 cm.-(Cambridge World Archaeology) ISBN 9780521847803 (B.I/5075).
- KOHLMEYER, KAY: *Der Tempel des Wettergottes von Aleppo* / herausgegeben von der Gemeinsamen Kommission der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Gerda Henke Stiftung.-1. auflage.-Münster: Rhema, 2000. 43, 24 s.: res.; 24 cm.-(Gerda Henkel Vorlesung) ISBN 3930454246 (A.VII/5388).
- KOLOĞLU, ORHAN: *Fizan korkusundan Libya mücahitliğine*.- 1. bsk.- İstanbul: Truva, 2008. 255 s.: res.; 20 cm.-(Truva yayınları yayın no; 246. Tarih; 38) ISBN 9789944212632 (A.VII/5762).
- KOLOĞLU, ORHAN: *Mondros'tan Mudanya'ya Osmanlı'da son tartışmalar* / ed. Lütfü Tınc.-1. bsk.-İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 195 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789759918088 (A.VII/5009).
- KONSTAM, ANGUS: *Historical atlas of the crusades*.- New York: Checkmark Books, 2002. 192 s.: rnk. res., hrt.; 31 cm. ISBN 081604919X (B.I/5055).
- KONSTANTINOS EMM. FOTIALES: *E genoktonia ton ellenon tou pontou, cilt III*.-Athena: Erodotos, 2004. 702 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9608256062 (tk.); ISBN 9608256097 (3.c.) (A.VII/5314-3).
- KONSTANTINOS EMM. FOTIALES: *E genoktonia ton ellenon tou pontou, cilt II*.- Athena: Erodotos, 2004. 832 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9608256062 (tk.); ISBN 9608256089 (2.c.) (A.VII/5314-2).
- KONSTANTINOS EMM. FOTIALES: *E genoktonia ton ellenon tou pontou, cilt I*.- Athena: Erodotos, 2004. 607 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9608256062 (tk.); ISBN 9608256070 (1.c.) (A.VII/5314-1).
- KORKMAZ, ZEYNEP: *Türk dili üzerine araştırmalar*, III.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. xii, 880 s.; 24cm.-(AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 893) ISBN 9789751619402 (A.V / 9822-3).
- KOROLEV, V. N. [VLADİMİR NİKOLAEVİÇ]: *Bosforskaya voyna*.- Moskva: Veçe, 2007. 603 s.: 16 s. res.; 21 cm.-(İstoriya Kazaçestva) ISBN 9785953320993 (A.VII/5713).
- KORTANOĞLU, R. ESER: *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi kaya mezarları*.- Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2008. xii, 609, 230 s.: res., pl.; 30 cm.-(Anadolu Üniversitesi yayınları; 1831. Edebiyat Fakültesi yayınları; 27) ISBN 9789750605284 (B.I/5193).
- KORYAKOVA, LUDMILA: *The Urals and Western Siberia in the bronze and iron ages* / Andrej Vladimirovich Epimakhov.- 1st published.-Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xxiii, 383 s.: res., hrt.; 26 cm.-(Cambridge World Archaeology) ISBN 9780521829281 (B.I/5074).
- KÓS, KÁROLY: *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul mimarisinin doğu kökeni* / çev. Naciye Güngörmüş.- 1. bs.- İstanbul: Kaynak, 2008. 227 s.: res.; 20 cm.-(Kaynak yayınları; 526) ISBN 9789753435352 (A.VII/5520).
- KOS, PETER: *Sylloge nummorum Graecorum Slovenia: Ljubljana: Narodni Muzej, vol. III: Moesia Superior: Collectio Kecskés, part 1: Viminacium: nos. 1-238* / Andrej Šemrov.- Milano: Edizioni Ennerre, 1996. cxx, [120] s.: res.; 31 cm. (B.I/5052-III,1).

- KOŠAK, SILVIN: *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln, teil 5: Indizes der Konkordanz* / Gerfrid G. W. Müller.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 364 s.; 24 cm.– (Hethitologie Portal Mainz-Materialien, ISSN 1862-202X; 5) ISBN 344705283X (A.VII/5347-5).
- KOŠAK, SILVIN: *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln, teil 4: die Textfunde der Grabungen in Boğazköy 1964-2004 und Texte anderer Provenienz*.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 216 s.; 24 cm.– (Hethitologie Portal Mainz-Materialien, ISSN 1862-202X; 4) ISBN 3447052821 (A.VII/5347-4).
- KOŠAK, SILVIN: *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln, teil 3: die Textfunde der Grabungen in Boğazköy 1952-1963*.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 270 s.; 24 cm.– (Hethitologie Portal Mainz-Materialien, ISSN 1862-202X; 3) ISBN 3447052813 (A.VII/5347-3).
- KOŠAK, SILVIN: *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln, teil 2: die Textfunde der Grabungen in Boğazköy 1931-1939*.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. 260 s.; 24 cm.– (Hethitologie Portal Mainz-Materialien, ISSN 1862-202X; 2) ISBN 3447052805 (A.VII/5347-2).
- KOŠAK, SILVIN: *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln, teil 1: die Textfunde der Grabungen in Boğazköy 1906-1912*.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2005. lxxii, 244 s.; 24 cm.– (Hethitologie Portal Mainz-Materialien, ISSN 1862-202X; 1) ISBN 3447052791 (A.VII/5347-1).
- KOUTS, GIDEON: *The Hebrew and Jewish press in Europe: select problems in its history*.– Saint-Denis: Surger Press. Université Paris VIII, 2006. 267 s.: tpkbasım; 22 cm.– (Judaica Media Studies) ISBN 2912590329 (A.VII/5062).
- KOZAK, NAZMİ: *Türkiye akademik dergiler rehberi, 2007-2008*.– Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, 2008. iii, 483 s.; 24 cm.– (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1827. Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu yayınları; 12) ISBN 9789750605253 (A.VII/5457).
- KÖPRÜLÜ, TUNA: *Kültür başkenti İstanbul=İstanbul: the capital of cultures*.– 2. bs.=2nd print.– İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi=İstanbul Metropolitan Municipality, 2007. 264 s.: rnk. res.; 30 cm. ISBN 9944370185 (B.I/5064).
- KÖSE, VELİ: *Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien in Hellenistischer und Römischer Zeit*.– Turnhout: Brepols, 2005. xvii, 351 s.: res.; 30 cm.+1 katl. pl.– (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology; 7) ISBN 2503513719 (B.I/5123).
- Kratkie soobščeniya instituta arheologii. İzdayutsya c 1939 g. vıpusk 217 / glavniy redaktor V. V. Sedov.– Moskva: Nauka, 2004. 139 s.: res.; 24 cm. ISBN 5020098736 (A.VII/4960).
- KRCELIC, BALTAZAR ADAM: *Povijest stolne crkve Zagrebacke = Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis* / preveo Zlatko Šešelj; znanstveni suradnici Milan Kruhek... [et al.].– Zagreb: Institut za Suvremenu Povijest, 1994. vi, 424 s.; 29 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Hrvatska Latinistička Historiografija; knjiga 2) ISBN 9536324016 (B.I/5183).
- KREISER, KLAUS: *Küçük Türkiye tarihi* / Christoph K. Neumann; ed. Bahar Siber, Kıvanç Koçak.– 1. bsk.– İstanbul: İletişim, 2008. 422 s.: hrt.; 20 cm.– (İletişim yayınları; 1323. Tarih dizisi; 48) ISBN 9789750506024 (A.VII/5156).
- KREPPNER, FLORIAN JANOSCHA: *Die Keramik des "Roten Hauses" von Tall Šeh Hamad / Dur-Katlimmu: eine Betrachtung der Keramik Nordmesopotamiens aus der zweiten Hälfte des 7. und aus dem 6. Jahrhundert v. Chr.* / mit beiträgen von Malgorzata Daszkiewicz, Ewa Bobryk, Gerwulf Schneider.– Wiesbaden: Harrassowitz, 2006. 2 c. (liv, 437 s.; xi, 135 s.): res. (kimi rnk.), hrt., pl.; 35 cm.– (Berichte der Ausgrabung Tall Šeh Hamad / Dur-Katlimmu (BATSH); 7) ISBN 3447053992 (B.I/5135).
- KRIŠTO, JURE: *Hrvatski Katolički Pokret, 1903.–1945*.– Zagreb: Glas Koncila; Hrvatski Institut za Povijest, 2004. 279 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9536324415 (Hrvatski Institut za Povijest); (A.VII/5406).
- Kroatische Protestantische Bücher aus dem 16. und 17. jahrhundert in der National-und Universitätsbibliothek in Zagreb.– Zagreb: National-und Universitätsbibliothek in Zagreb, 2008. 142 s.: res.; 27 cm. ISBN 9789535000648 (B.I/5176).
- KRYSZAT, GUIDO: *Zur Chronologie der Kaufmannsarchive aus der Schicht 2 des Karum Kaneš: Studien und Materialien*.– Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004. xiv, 212 s.; 27 cm.– (Uitgaven

- van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, ISSN 0926-9568; 99. Old Assyrian Archives, studies; vol. 2) ISBN 9062581005 (B.I/4957).
- KUDELIC, ZLATKO: *Marcanska biskupija: Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini, 1611.-1755.* - Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2007. 584 s.; 23 cm. - (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 36) ISBN 9789536324620 (A.VII/5415).
- KUHRT, AMÉLIE: *The Persian Empire: a corpus of sources from the Achaemenid Period, volume II.* - reprinted. - London; New York: Routledge, 2008, c2007. s. xxx, 469-1020: res., hrt.; 25 cm. ISBN 9780415436281 (A.VII/5774-2).
- KUHRT, AMÉLIE: *The Persian Empire: a corpus of sources from the Achaemenid Period, volume I.* - reprinted. - London; New York: Routledge, 2008, c2007. xxx, 465 s.: res., hrt.; 25 cm. ISBN 0415436281 (A.VII/5774-1).
- KULİYEYEV, HASAN: *Mehemmed Esad Bey hayat ve yaradıcılığı: tengidli biyografik очерк.* - Bakı: Nurlan, 2005. 160 s.: res.; 21 cm. - (Gafgazin Strateji Tedgigatlar İnstitutu seriya Gafgaz Edebiyyatı) ISBN 995242008X (A.VII/5573).
- KUNSTHISTORISCHES MUSEUM WIEN: *Die Archäologie der ephesischen Artemis: Gestalt und Ritual eines Heiligtums / Österreichisches Archäologisches Institut.* - Wien: Phoibos Verlag, 2008. 288 s.: rnk. res., hrt.; 30 cm. ISBN 9783901232916 (B.I/4983).
- KUNT, I. METİN: *The sultan's servants: the transformation of Ottoman provincial government, 1550-1650.* - New York: Columbia University Press, 1983. xxiii, 181 s.; 23 cm. ISBN 0231055781 (A.VII/5435).
- Die Kurden: Studien zu ihrer Sprache, Geschichte und Kultur* / hg. Stephan Conermann, Geoffrey Haig. - Hamburg: EB-Verlag, 2004. viii, 274 s.; 21 cm. - (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 8) ISBN 3930826828 (A.VII/5602).
- Kurdistan und Europa: Einblicke in die Kurdische geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts = Le Kurdistan et l'Europe: regards sur l'histoire Kurde: 19e-20e siècles* / hg. Hans-Lukas Kieser. - Zürich: Chronos, 1997. 242 s.: res., 1 hrt., tipkibasım; 23 cm. ISBN 3905312328 (A.VII/5703).
- Kurdskie skazki, legendy i predaniya / otvetstvennyy redaktor N. P. Piçkova; sostavlenie, zapis i perevod s Kurdsogo Ordihane Djalila, Zine Djalil.* - Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, 1989. 622 s.; 22 cm. ISBN 5020167835 (A.VII/5746).
- KURNAZ, CEMÂL: *Hüseyin Vassâf: hayatı-eserleri ve şiiirlerinden seçmeler* / Mustafa Tatcı, İsmail Kasap. - 1. bsk. - Ankara: Akçağ, 1999. viii, 142 s.; 20 cm. - (Akçağ yayınları; 297. Kaynak Eserler; 80. Tekke Edebiyatı; 3) ISBN 9753382774 (A.VII/5649).
- KURNAZ, ŞEFİKA: *Osmanlı kadın hareketinde bir öncü Emine Semiye: hayatı, eserleri, fikirleri* / ed. Ayşe Tunnur. - 1. bsk. - İstanbul: Timaş, 2008. 238 s.: res.; 21 cm. - (Timaş yayınları; 1919. Anı / Biyografi dizisi; 20) ISBN 9789752638433 (A.VII/5547).
- KURPERSHOEK, P. MARCEL: *A Saudi tribal history: honour and faith in the traditions of the Dawasir: an edition with translation and introduction.* - Leiden; Boston; Köln: Brill, 2002. xxv, 1001 s.: res., hrt.; 25 cm. - (Studies in Arabic Literature. Supplements to the Journal of Arabic Literature, ISSN 0169-9903; 17. Oral Poetry and Narratives from Central Arabia; 4) ISBN 9004125825 (A.VII/5623).
- "Kurtuluş Savaşı ve Atatürk" belgeseli: hazırlık raporu, Ankara, 20 Eylül 1977* / haz. Suha Arın. - Ankara: [yayl.y.], 1977. 31 y.; 27 cm. (B.I/4947).
- Kuruluş ve kurtuluş* / haz. Zülkarni Yeldemez, Nihat Değirmenci. - Kütahya: Kütahya Valiliği, 2008. 47 s.: rnk. res.; 24 cm. (A.VII/5183).
- KUTLU, SACİT: *Didâr-ı hürriyet: kartpostallarla ikinci Meşrutiyet (1908-1913)* / yay. haz. Fahri Aral. - gnlş. 2. bsk. - İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xii, 450 s.: res.; 28 cm. - (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 57) ISBN 9756857595 (B.I/5022).
- KUTLU, SÖNMEZ: *Alevilik-Bektaşilik yazıları: Aleviliğin yazılı kaynakları: buyruk, tezkire-i Şeyh Safî.* - gnlş. 2. bsk. - Ankara: Ankara Okulu, 2008. 284 s.; 21 cm. - (Ankara Okulu yayınları; 94) ISBN 9789758190959 (A.VII/5569).

- KUZIC, KREŠIMIR: *Hrvati i krizari: krizarski pohod hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i austrijskoga vojvode Leopolda VI. iz 1217. godine s osvrtom na dodire Hrvata s krizarskim pohodom*.– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2003. 178 s.; 23 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 25) ISBN 9536324377 (A.VII/5424).
- KÜÇÜKDAĞ, YUSUF: *Konya Alaeddin Darüşşifası*.– 1. bsk.– Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2008. xii, 91 s.: res. (kimi rnk.); 20 cm.– (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 132) ISBN 9786053890003 (A.VII/5177).
- Kültür istatistikleri 2007=Cultural statistics 2007*.–Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu = Turkish Statistical Institute, 2008. xxii, 179 s.; 27 cm.– (Türkiye İstatistik Kurumu yayın no, ISSN 1300-1167; 3171= Turkish Statistical Institute publication number, ISSN 1300-1167; 3171) ISBN 9789751943149 (B.I/5098).
- Künhü'l-Ahbâr'a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed devirleri ve Âli'nin tarihçiliği* / haz. Faris Çerçi.– Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2000. 3 c.; 24 cm.– (Erciyes Üniversitesi yayınları no; 121) ISBN 9758013688 (A.VII/5398).
- KÜNÜÇEN, H. HALE: *Radio söyleşileri*.– 1. bsk.– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. 206 s.; 21 cm.– (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 13) ISBN 9789755071695 (A.VII/5235).
- Kürre-i Arzı teşkil eden Ku'tatı Hamsiyye ile bi' l-cümle denizler, adalar ve vapur işleyen mahaller beyindeki tarik-ı bahriyye ile bazı memalik-i meşhure arasındaki mesafeleri ve ma'lumat-ı müfide-i saireyi havi*.– [İstanbul]: Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi, Beşinci Fen Şubesi, 1308. 1 hrt.: rnk.; 89,4x146,7 cm. (H / 0302).
- KÜTÜKLÜ, FERHAT: *Bölücü terör ve ihtilal örgütlerine bağlı Ermenilerin İstanbul ayaklanmaları: arşiv belgeleri 1895-1896* / ed. İlhan Kütüklü; sadeleştiren Nedim Özer Hoşol.– 1. bsk.– İstanbul: Kuşak Ofset, 2008. 320 s.; 21 cm. ISBN 9786056016509 (A.VII/5531).
- LAÇİNER, SEDAT: *Ermeni sorunu, diaspora ve Türk Dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?*.– 1. bsk.– Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. xviii, 654 s.: res.; 24 cm.– (USAK yayınları; 21. Orta Asya & Kafkasya serisi; 2) ISBN 9786054030071 (A.VII/5715).
- LAFONT, BERTRAND: *Tablettes cunéiformes de tello au Musée d'Istanbul: datant de l'époque de la IIIe dynastie d'Ur, I: ITT II / 1, 617-1038 = İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki tello tabletleri. III. Ur devrine ait, I: ITT II / 1, 617-1038* / Fatma Yıldız.–İstanbul; Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul; Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten [distributor], 1989. 296 s.: res.; 27 cm.– (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul; 65) ISBN 9062580653 (B.I/5168).
- LARCHER, MAURICE: *Büyük harbte Türk Harbi: Çanakkale Seferi* / çev. Mehmed Nihad (Bursalı); ed. Mithat Atabay; yay. haz. Murat Karataş.– Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, 2008. 171 s.: 13 kroki; 21 cm.– (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yabancıların Gözüyle Çanakkale Savaşları serisi; 1) ISBN 9789758100774 (A.VII/5182).
- LARSEN, MOGENS TROLLE: *The Aššur-nada Archive*.– Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2002. xlvii, 248 s.: res., hrt.; 27 cm.– (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, ISSN 0926-9568; 96. Old Assyrian Archives; vol. 1) ISBN 9062580971 (B.I/5142).
- LAZAREV, M. S. [MİKHAİL SEMENOVİÇ]: *Kurdistan i kurdskiy vopros 1923-1945*.– Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2005. 308 s.: res., hrt.; 22 cm. ISBN 5020183113 (A.VII/4965).
- Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters: Internationaler Kongress Krems an der Donau 20. bis 23. September 1976*.– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977. 274, [10] s.: res.; 24 cm.– (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsbberichte; 325. bd. Veröffentlichungen des Instituts für Mittelalterliche Realienkunde Österreichs; 2) ISBN 3700102275 (A.VII/4869).

- LECKER, MICHAEL: *Jews and Arabs in pre- and early islamic Arabia*.– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 1998. xii, 350 s.: portre, hrt.; 23 cm. – (Variorum Collected Studies series; CS639) ISBN 0860787842 (A.VII/5615).
- A legendary land: Çanakkale: a guide to war cemeteries & monuments* / written by Polat Safi, Alphan Akgül; translated by Mustafa Temur; ed. Hakan Arslanbenzer. – 1st print. – Ankara: Büyükharf, 2007. 112 s.: rnk. res.; 21 cm.+1 katl. hrt. ISBN 9789944512534 (A.VII/5120).
- LEITH, MARY JOAN WINN: *Wadi Daliyeh I: the Wadi Daliyeh seal impressions*. – Oxford: Clarendon Press, 1997. xxii, 248, xxiv s.: res.; 32 cm. – (Discoveries in the Judean Desert; 24) ISBN 9780198269359 (B.I/5118).
- LENZI, ALAN: *Impressions of Ancient Mesopotamia*. – 1st ed. – Piscataway, NJ: Harp of the Gazelle an imprint of Gorgias Press, 2006. 65 s.: res., hrt.; 22 cm. ISBN 1593332262 (A.VII/5376).
- LESCH, ANN MOSELY: *Arab politics in Palestine, 1917-1939: the frustration of a nationalist movement*. – 1st published. – Ithaca; London: Cornell University Press, 1979. 257 s.; 22 cm. – (The Modern Middle East series; 11) ISBN 0801412374 (A.VII/5447).
- LEVI DELLA VIDA, GIORGIO: *Fantasma ritrovati*. – Venezia: Neri Pozza, 1966. 254 s.; 21 cm. – (Nuova Biblioteca di Cultura; 29) (A.VII/5396).
- LEWİN, MOSHE: *Sovyet Yüzyılı* / çev. Renan Akman; ed. Berna Akkıyal. – 1. bsk. – İstanbul: İletişim, 2008. 510 s.; 20 cm. – (İletişim yayınları; 1332. Tarih dizisi; 50) ISBN 9789750506123 (A.VII/5524).
- LEWIS, BERNARD: *Modern Türkiye'nin doğuşu* / çev. Boğaç Babür Turna; ed. Melih Pekdemir; yay. haz. Korum Barış İncimez. – 3. ed. – Ankara: Arkadaş, 2008. xxxiv, 694 s.: hrt.; 22 cm. ISBN 9789755095547 (A.VII/4983).
- A lexicon of Zhangzhung and bonpo terms* / compiled by Pasar Tsultrim Tenzin, Changru Tritsuk Namdak Nyima, Gatsa Lodroe Rabсал; ed. by Yasuhiko Nagano, Samten G. Karmay; translated by Heather Stoddard. – Osaka: National Museum of Ethnology, 2008. vi, 323 s.; 26 cm. – (Senri Ethnological Reports, ISSN 1340-6787; 76) ISBN 9784901906562 (B.I/5099).
- LIAKOS, ANTONIS: *Dünyayı değiştirmek isteyenler ulusu nasıl tasavvur ettiler?* / yay. haz. Foti Benlisoy; çev. Merih Erol; ed. Kerem Ünüvar. – 1. bsk. – İstanbul: İletişim, 2008. 134 s.; 20 cm. – (İletişim yayınları; 1324. Politika dizisi; 70) ISBN 9789750506055 (A.VII/5540).
- LIEBESCHUETZ, J.H.W.G. [JOHN HUGO WOLFGANG GIDEON]: *Decline and change in late antiquity: religion, Barbarians and their historiography*. – Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2006. xiv, 352 s.: portre; 23 cm. – (Variorum Collected Studies series; CS846) ISBN 086078990X (A.VII/5816).
- LIGETI, L. [LAJOS]: *Bilinmeyen İç Asya, II* / çev. Sadrettin Karatay. – 3. defa. – Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997. 244 s.; 18 cm. – (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları; 2048. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi; 359. Dünya Edebiyatından Seçmeler; 66) ISBN 9751101182 (tk.); ISBN 9751101204 (2.c.) (A.VII/5763-2).
- LIGETI, L. [LAJOS]: *Bilinmeyen İç Asya, I* / çev. Sadrettin Karatay. – 3. defa. – Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997. xiv, 270 s.; 18 cm. – (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları; 2047. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi; 358. Dünya Edebiyatından Seçmeler; 66) ISBN 9751101182 (tk.); ISBN 9751101190 (1.c.) (A.VII/5763-1).
- LIGETI, LAJOS: *Tarihte Türk yurtları* / ed. Ö. Andaç Uğurlu; Türkçesi S. [Sadrettin] Karatay, T. Andaç, N. Uğurlu. – 1. bsk. – İstanbul: Örgün, 2008. 497 s.: res.; 20 cm. – (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi. Türk Tarihi; 5) ISBN 9789757651680 (A.VII/4991).
- LIHAÇEVA, V. [VERA] D.: *İskusstvo knigi: Konstantinopol XI vek*. – Moskva: İzdatelstvo "Nauka", 1976. 182 s.: res. (kimi rnk.); 22 cm. (A.VII/5204).
- LINDNER, RUDI PAUL: *Explorations in Ottoman prehistory*. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007. x, 142 s.: res.; 24 cm. ISBN 0472095072 (A.VII/5134).
- LION, BRIGITTE: *The Pula-hali Family archives* / Diana Stein. – Bethesda: CDL Press, 2001. vii, 376 s.: res.; 26 cm. – (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 11) ISBN 1883053560 (B.I/5111).

- LISMANN, HERMANN: *Wege zur Kunst: Betrachtungen eines Malers.*– München; Berlin; Leipzig: Verlag für Praktische Kunstwissenschaft, 1920. 107 s.; 24 cm. (A.VII/4841).
- LITKE, RICHARD L.: *A reconstruction of the Assyro-Babylonian god-lists, AN: dA-nu-um and AN: Anu ša ame-li.*– New Haven: Yale Babylonian Collection, 1998. xv, 281, xlvii s.: res.; 29 cm.– (Texts from the Babylonian Collection; 3) (B.I/5156).
- LITTAUER, MARY AIKEN: *Selected writings on chariots and other early vehicles, riding and harness* / Joost H. Crouwel.– Leiden; Boston; Köln: Brill, 2002. xlvii, 609, [107] s.: res., hrt.; 25 cm.– (Culture and History of the Ancient Near East, ISSN 1566-2055; 6) ISBN 9004117997 (A.VII/5344).
- Living in the Ottoman ecumenical community: essays in honour of Suraiya Faruqi* / ed. by Vera Costantini, Markus Koller.– Leiden; Boston: Brill, 2008. viii, 496 s.; 25 cm.– (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076; 39) ISBN 9789004165755 (A.VII/5181).
- LLOYD, G. E. R. [GEOFFREY ERNEST RICHARD]: *Principles and practices in Ancient Greek and Chinese science.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2006. xvi, 302 s.: portre; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS849) ISBN 0860789934 (A.VII/5807).
- Love & death in the ancient Near East: essays in honor of Marvin H. Pope* / ed. by John H. [Henry] Marks, Robert M. [McClive] Good.– Guilford: Four Quarters Publishing Company, 1987. 258 s.: res.; 29 cm. ISBN 0931500060 (B.I/5165).
- LOVELL, JULIA: *Çin Seddi: Dünyaya karşı 3000 yıl* / çev. Yasin Kara; yay. haz. Emre Ergüven.– 1. bsk.– İstanbul: NTV, 2008. xv, 397 s.: res., hrt.; 23 cm. ISBN 9789756690970 (A.VII/4985).
- The lustrous wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean: papers of a conference, 5th-6th of November 2004, Vienna* / ed. Irmgard Hein.– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 209 s.: res. (kimi rnk.); 31 cm.– (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie; bd. 41. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean; 13) ISBN 9783700137863 (B.I/5204).
- MOS SYMPOSIUM (2ND: 1998 : LEIDEN): *Interdependency of institutions and private entrepreneurs: proceedings of the second MOS symposium, 1998 Leiden* / ed. by A. C. V. M. Bongenaar.– İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 2000. 284 s.; 27 cm.– (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, ISSN 0926-9568; 87. MOS Studies; 2) ISBN 9062580882 (B.I/5139).
- MACDERMOTT, MERCIA: *A history of Bulgaria, 1393-1885.*– 1st published.– London: George Allen & Unwin Ltd, 1962. 354 s.: res.; 22 cm. (A.VII/5441).
- MAGDALINO, PAUL: *Studies on the history and topography of Byzantine Constantinople.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xvi, 314 s.: portre, hrt.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS855) ISBN 9780860789994 (A.VII/4915).
- MAGUIRE, HENRY: *Image and imagination in Byzantine art.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xiv, 352 s.: res.; 25 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS866) ISBN 9780754659075 (A.VII/4882).
- MAHBUBİ, 'UBAYD ALLAH İBN MAS'UD: *An islamic response to Greek astronomy: Kitab Ta'dil Hay'at al-Aflak of Sadr al-Shari'a* / ed. with translation and commentary by Ahmad S. Dallal.– Leiden; New York; Köln: E. J. Brill, 1995. viii, 461 s.; 25 cm.– (Islamic Philosophy Theology and Science. Texts and Studies, ISSN 0169-8729; 23) (A.VII/5630).
- MAIDMAN, M. P.: *Joint expedition with the Iraq Museum at Nuzi VIII: the remaining major texts in the Oriental Institute of the University of Chicago* / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm.– Bethesda: CDL Press, 2003. xii, 207 s.: res.; 26 cm.– (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 14) ISBN 1883053803 (B.I/5162).
- MAIDMAN, M. P.: *Two hundred Nuzi texts from the Oriental Institute of the University of Chicago / part I.*– Bethesda: CDL Press, 1994. xvi, 443 s.; 26 cm.– (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 6) ISBN 1883053056 (B.I/5160-1).
- MALAMAT, ABRAHAM: *Mari and the bible.*– Leiden; Boston; Köln: Brill, 1998. viii, 270 s.; 25 cm.– (Studies in the History and Culture of the Ancient Near East, ISSN 0169-9024; 12) ISBN 9004108637 (A.VII/5382).

- MALIK, JAMAL: *Islamische Gelehrtenkultur in Nordindien: Entwicklungsgeschichte und Tendenzen am Beispiel von Lucknow.*– Leiden; New York; Köln: Brill, 1997. xviii, 609 s.: hrt.; 25 cm.– (Islamic History and Civilization, ISSN 0929-2403; 19) ISBN 9004107037 (A.VII/5622).
- Die Mamluken: studien zu ihrer Geschichte und Kultur. Zum Gedenken an Ulrich Haarmann, 1942-1999* / hg. Stephan Conermann, Anja Pistor-Hatam.– Hamburg: EB-Verlag, 2003. x, 413 s.; 23 cm.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 7) ISBN 393082681X (A.VII/5601).
- MANGO, CYRIL: *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu* / çev. Gül Çağalı Güven; kitap ed. Nuri Akbayar.– 1. bsk.– İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 343 s.; 24 cm.– (Yapı Kredi yayınları; 2720. Tarih; 42) ISBN 9789750814105 (A.VII/4881).
- MANKA, AYŞE GÜLÇİN: *Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı.*– 1. bsk.–Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. ix, 234 s.; 21 cm.– (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 12) ISBN 9789755071657 (A.VII/5240).
- MANSUR B. MUHAMMED B. AHMED: *Kitab-ı Teshrihü'l-Ebdan Min e't-Tib* / önsöz, giriş, İngilizce ve Türkçe çev. Esin Kâhya, Betül Bilgen.–Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2008. ix, 176, yak. 50 s.: res., tıpkıbasım; 24 cm.–(AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 351. Araştırma İnceleme; 52) ISBN 9789751620521 (A.VII/5560).
- MANSUR, FATMA: *Dün-bugün Bodrum* / Ara Güler.– İstanbul: Ana Yayıncılık, 1999. 158 s.: rnk. res.; 21 cm. ISBN 9757760129 (A.VII/5248).
- MANZ, BEATRICE FORBES: *Power, politics and religion in Timurid Iran.*– 1st published.– Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xvii, 313 s.: hrt.; 24 cm.– (Cambridge Studies in Islamic Civilisation) ISBN 9780521865470 (A.VII/5179).
- MARKOPOULOS, ATHANASIOS: *History and literature of Byzantium in the 9th-10th centuries.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2004. xvi, 354 s.: res.; 23 cm.–(Variorum Collected Studies series; CS780) ISBN 0860789381 (A.VII/5264).
- MARKUS, TOMISLAV: *Zagrebacki politicki listovi 1848.–1850. godine: izabrani clanci.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2005. 440 s.; 23 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 31) ISBN 9536324539 (A.VII/5421).
- MARSHALL, PETER: *Religious identities in Henry VIII's England.*– Aldershot: Ashgate, 2006. ix, 291 s.; 24 cm.–(St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754653900 (A.VII/4890).
- Marşrutı starogo Tbilisi: putevoditel=Promenades dans le vieux Tbilissi: guide* / S. [Simon] Kintsuraşvili; redaktor V. Beridze.– Tbilisi: Izdatelstvo Sabçota Sakartvelo, 1966. [48] s.: res.; 21 cm. (A.VII/5118).
- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, IV: prontuario delle zecche provinciali.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. xix, 304 s.: hrt., grafik; 24 cm.–(Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 10) (A.VII/5252-IV).
- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, III: bibliografia generale (fino al 1991) - indici bibliografici, 2: indici bibliografici.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 333-628; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 9) (A.VII/5252-III,2).
- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, III: bibliografia generale (fino al 1991) - indici bibliografici, 1: bibliografia generale.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. xxxi, 328 s.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 9) (A.VII/5252-III,1).
- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, II: Collezione Winsemann Falghera, 6: indici, tabelle bibliografiche* / a cura di Rodolfo Martini, Novella Vismara.–Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 1299-1588: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,6).
- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, II:Collezione Winsemann Falghera, 2: Vespasianus Commodus.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 278-535, lvii-ccxii: res.; 24 cm.–(Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,2).

- MARTINI, RODOLFO: *Monetazione provinciale Romana, II: Collezione Winsemann Falghera, 1: Augustus Vitellius*.– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. 266, lvi s.: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,1).
- Mass killing and genocide in Croatia 1991 / 92: a book of evidence (based upon the evidence of the Division of Information, the Ministry of Health of the Republic of Croatia)* / ed. Ivica Kostovic, Miloš Judaš.– Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada, 1992. 297 s.: res. (kimi rnk.), hrt.; 29 cm.– (Croatia in the War. Civilian Casualties in the War Against Croatia 1991 / 92; issue 1) (B.I/5174).
- Mazar documents from Xinjiang and Ferghana: facsimile, III* / ed. by Ashirbek Muminov, Nadirbek Abdulahatov, Kawahara Yayoi.– Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa. Tokyo University of Foreign Studies, 2007. 234 s.; 26 cm.– (Studia Culturae Islamicae; 88) ISBN 9784872979862 (B.I/4375-3).
- Mazar documents from Xinjiang and Ferghana: facsimile, II* / ed. by Abliz Orxun, Jun Sugawara.–Tokyo: Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa. Tokyo University of Foreign Studies, 2007. ii, 152 s.; 26 cm.– (Studia Culturae Islamicae; 87) ISBN 9784872979855 (B.I/4375-2).
- MCGAHA, MICHAEL [D.]: *Autobiographies of Orhan Pamuk: the writer in his novels*.– Salt Lake City: The University Of Utah Press, 2008. xiii, 200 s.; 24 cm. ISBN 9780874809305 (A.VII/4934).
- MCGEER, ERIC: *Sowing the Dragon's teeth: Byzantine warfare in the tenth century*.–reprinted.– Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2008. xx, 405 s.: res.; 23 cm.– (Dumbarton Oaks Studies; 33) ISBN 9780884402319 (A.VII/5290).
- MCKALE, DONALD M.: *War by revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the era of World War I*.– Kent; London: The Kent State University Press, 1998. xxii, 332 s.: hrt.; 24 cm. ISBN 0873386027 (A.VII/5440).
- Media and ethics: international symposium, 3-4 November 2006, Ankara: speeches and final report* / organized by Turkish National Commission for UNESCO, The Scientific and Technological Research Council of Turkey, Gazi University.– 1. bsk. =1st printing.– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. ii, 213 s.; 21 cm.– (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 6) ISBN 9789755072227 (A.VII/5226).
- Medicine and religion in enlightenment Europe* / ed. by Ole Peter Grell, Andrew Cunningham.–Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2007. ix, 267 s.: res.; 24 cm.–(The History of Medicine in Context) ISBN 9780754656388 (A.VII/5805).
- Medieval science, technology and medicine: an encyclopedia* / ed. Thomas Glick, Steven J. Livesey, Faith Wallis.– New York; London: Routledge, 2005. xxv, 598 s.: res.; 29 cm. ISBN 0415969301 (B.I/5265).
- MEDUNARODNI ZNANSTVENI SKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER (2005: ZAGREB, DAKOVO, CROATIA): *Medunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti: Zagreb, 19. svibnja 2005-Dakovo, 20. svibnja 2005: zbornik radova* / urednik Franjo Šanjek.– Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 2006. 576 s.: res.; 24 cm. ISBN 9531547041 (A.VII/5404).
- Medyada istihdam: olanaklar / sınırlılıklar: ulusal toplantı, 27 Nisan 2006* / yay. haz. Sevgi Can Yağcı, Özge Güven.– 1. bsk.– Ankara: Türkiye İş Kurumu; Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. 139 s.; 21 cm.– (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 1) ISBN 9789755072067 (A.VII/5239).
- MEHDİ (FRAŞERLİ): *Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların uygulanışı: imtiyazatı ecnebiyyenin tatbikatı: hâzırast / yay. haz. Fahrettin Tızlak*.– 1. bsk.– Isparta: Fakülte Kitabevi, 2008. xxv, 325 s.; 24 cm.– (Fakülte Kitabevi yayınları; 91. Tarih ve Medeniyet dizisi; 23) ISBN 9789757135821 (A.VII/4929).
- MEHDİOĞLU, AZER: *İbn Heldun ve başqaları*.– Bakı: Nurlan, 2007. 265 s.; 21 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5795).
- MEHMED ÂRİF: *Başımıza gelenler* / neşre haz. M. Ertuğrul Düzdağ.– [İstanbul]: Tercüman, [1977?]. 3 c.; 20 cm.– (Tercüman 1001 Temel Eser; 91, 92, 93) (A.IV/7931-3).
- MEHMED EŞREF: *Tarih-i umumi ve Osmani atlası*.– [y.y.]: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1329. 32 paftada 138 parça hrt.; 26 cm. (B.I/4970).

- MEHMED MEVKUFATİ: *Mülteka tercümesi Mevkufatı*.– Bulak: Bulak Matbaası, 1254. 2 c. (2, 356 s.; 314 s.); 33 cm. (B.I/5218).
- MEHMED RAUF: *Aşıkâne*.– İstanbul: Hilal Matbaası, 1325 (1909). 4, 188 s.; 18 cm.– (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi) (A.VII/5559).
- MEHMED RAUF: *Son emel*.– İstanbul: Kanaat Matbaası, 1329. 4, 237 s.; 19 cm.– (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi) (A.VII/5551).
- MEHMED RİFAT: *İlaveli nüzhetü'l-münşeat*.– [y.y.]: [yayl.y.], 1290. 164 s.; 24 cm. (A.VII/5558).
- MEHMED SAİD PAŞA: *Gazeteci lisanı* / haz. Ersin Özarslan.– 1. bsk.–Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. xlv, 107 s.; 21 cm.–(Kırkinci Yıl Kitaplığı; 17) ISBN 9789755071732 (A.VII/5241).
- MÉLIKOFF, IRÈNE: *Destan'dan masal'a: Türkoloji yolculuklarım*.– 1. bs.– İstanbul: Demos, 2008. 271, [16] s.: res.; 21 cm. ISBN 9789944387101 (A.VII/5702).
- MEMİŞOĞLU, HÜSEYİN: *Bulgaristan'da Türk-islam kültürü ve sanatı* / ed. Şerif Esendemir.– 1. bs.–İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2007. ix, 280 s.: res.; 29 cm. ISBN 9789944370271 (B.I/5063).
- MEMMEDOVA, İRADE: *Lenkeran Hanlığı: Birinci Rusiya-İran Mühâribesi döüründe*.– Bakı: Elm, 2007. 487 s.: res., hrt.; 22 cm.– (Azerbaycan Tarih Qurumu Azərbaycan Hanlıqları seriyası) ISBN 5806617653 (A.VII/5758).
- MERÇİL, ERDOĞAN: *Sultan Sencer'in Bizans İmparatoruna mektubu* / Mehmed Kanar.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 1-10, [10]; 28 cm. Belgeler XXVIII, 32 (2007)'den ayrışım. (B.I/5220).
- MERİÇ, CEMİL: *Işık doğudan gelir* / yay. haz. Mahmut Ali Meriç.– 1. bsk.–İstanbul: İletişim, 2008. 279 s.; 20 cm.– (İletişim yayınları; 1343. Cemil Meriç Bütün Eserleri; 11) ISBN 9789750506246 (A.VII/5682).
- MERMUTLU, BEDRİ: *Türk sosyal düşünce bibliyografyası, 1729-1928*.– İstanbul: Kitabevi, 2008. xv, 294 s.; 24 cm.– (Kitabevi; 377. Sosyoloji Yıllığı; 17) ISBN 9789759173968 (A.VII/5752).
- MERTOĞLU, M. SUAT: *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: açıklamalı fihrist ve dizin* / ed. Mustafa Demiray.– 1. bs.– İstanbul: Klasik, 2008. 414 s.; 27 cm.– (Klasik; 48. kitap. Başvuru Kitapları; 1) ISBN 9789758740505 (B.I/5281).
- MESERVE, MARGARET: *Empires of islam in Renaissance historical thought*.– Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press, 2008. 359 s.: res., hrt.; 24 cm.– (Harvard Historical Studies; 158) ISBN 067402656X (A.VII/5286).
- Mesopotamica-Ugaritica-Biblica: Festschrift für Kurt Bergerhof zur Vollendung seines 70. Lebensjahres am 7. Mai 1992* / hrsg. von Manfred Dietrich, Oswald Loretz.– Kevelaer; Neukirchen-Vluyn: Verlag Butzon & Bercker; Neukirchener Verlag, 1993. x, 515 s.: res., hrt.; 25 cm.– (Alter Orient und Altes Testament; 232) ISBN 3788714530 (Neukirchener Verlag) (A.VII/5352).
- The Metropolitan Museum of Art symposia: the golden deer of Eurasia: perspectives on the Steppe Nomads of the ancient world* / ed. by Joan Aruz, Ann Farkas, Elisabetta Valtz Fino.– New York; New Haven; London: The Metropolitan Museum of Art; Yale University Press, 2006. xi, 243 s.: res. hrt.; 26 cm. ISBN 9781588392053 (The Metropolitan Museum of Art) (B.I/5207).
- Mevlânâ araştırmaları, 1* / ed. Adnan Karaismailoğlu.– 1. bsk.– Ankara: Akçağ, 2007. 475 s.; 24 cm. ISBN 9789753388368 (A.VII/5128-1).
- MEVLANA CELALEDDİN-İ RUMİ: *Fatih ülebyat* / şerh eden İsmail-i Ankaravi.– Bulak: Bulak Matbaası, 1251. 6.c.: 554 s.; 33 cm. (B.I/5216-6).
- Mevlana Celaleddin-i Rumi* / tercümeçi Telli Ahundova.– Konya: Konya Valiliyi İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006. 62 s.; 23 cm.– (Konya Valiliyi İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları; 139) ISBN 9755856730 (A.VII/5576).
- MICHEL, CÉCILE: *Old Assyrian bibliography of cuneiform texts, bullae, seals and the results of the excavations at Aššur, Kültepe / Kaniš, Acemhöyük, Alişar and Boğazköy*.– Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2003. x, 203 s.; 27 cm.– (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oos-

- ten te Leiden, ISSN 0926-9568; 97. Old Assyrian Archives, Studies; vol. 1) ISBN 906258098X (B.I/4956).
- MİDHAT, ALİ HAYDAR: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hatıralarım* / haz. İsmail Dervişoğlu. – 2. bs. – İstanbul: Bengi, 2008. 384 s.; 20 cm. – (Tarih dizisi; 10) ISBN 9789944049115 (A.VII/5761).
- MİDHAT KEMAL BEY: *Âyanlar devrinde Bolu* / haz. Hamdi Birgören. – 1. bsk. – Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008. 58, 73 s.; 24 cm. – (Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi yayınları; 3) ISBN 9786054111039 (A.VII/5317).
- MİFTAH, İLHAMEH: *Nigahi be-revend nüfuz-i gösteriş-i zeban u edeb-i Farsi der Türkiye* / Vehhab Veli. – Tahran: Vezaret-i Ferheng u İrşad-ı İslami Şura-yı Güsteriş-i Zeban u Edebiyyat-ı Farsi, 1374 (1995). [8], 640 s.; 24 cm. (A.VII/5844).
- The military orders, vol. 3: history and heritage* / ed. by Victor Mallia-Milanes; editorial committee Malcolm Barber...[et. all]. – Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xxii, 306 s.: res.; 24 cm. ISBN 9780754662907 (A.VI / 0808-3).
- MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ (1. 1959: ANKARA) *Milletlerarası I. Türk sanatları kongresi Başkanı Ankara Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin'in konuşması = Discours d'ouverture du Professeur Ordinaris Suut Kemal Yetkin, Recteur de l'Université d'Ankara et Président du 1er Congrès International des arts Turcs = Opening adress by Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin, Rector of the University of Ankara – Ankara: [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü], 1959. 33 s.; 23 cm. First international congress of Turkish arts'dan ayırbasım. (A.VII/4866).*
- Milli Kütüphane Koleksiyonundan el yazmaları = *Die handschriften aus der Kollektionen der türkischen National Bibliothek = Manuscripts from the collections of the Turkish National Library.* – Ankara: Milli Kütüphane = National Library of Turkey, [2008?]. 1 CD-ROM.; + 1 kitapçık. (CD/0206).
- Milli Mücadelede Hilâli Ahmer: *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşkilinden Sakarya Zaferi'ne kadar Hilâli Ahmer Cemiyeti icraat raporu, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921* / haz. İsmail Hacıfettahoğlu; ed. Selahattin Bostan. – 1. bsk. – Ankara: Türkiye Kızılay Derneği, 2007. 130, 93 s.: res.; 20 cm. – (Türk Kızılayı Tarih dizisi; 1) ISBN 9789750044410 (A.VII/5473).
- MIOVIC, VESNA: *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovackog sandzaka: s analitickim inventarom bujuruldija (1643-1807) serije Acta Turcarum Drzavnog arhiva u Dubrovniku.* – Dubrovnik; Sarajevo; Travnik: Drzavni Arhiv u Dubrovniku; Matica Hrvatska, Ogranak Dubrovnik; Istorijski Arhiv Sarajevo; Kantonalni Arhiv Travnik, 2008. 280 s.: res.; 29 cm. ISBN 9789535514602 (B.I/5177).
- MIOVIC, VESNA: *Dubrovačka Republika u spisima Osmanskih Sultana: s analitickim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Drzavnog arhiva u Dubrovniku.* – Dubrovnik: Drzavnini Arhiv u Dubrovniku, 2005. 444 s.: tpkibasimler; 29 cm. ISBN 9539846283 (B.I/5093).
- MIOVIC, VESNA: *The Jewish Ghetto in the Dubrovnik Republic, 1546-1808* / Vesna Miovic / ed. Vladimir Stipetic. – Zagreb; Dubrovnik: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti; Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, 2005. 142 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. – (Studies in the History of Dubrovnik; 1) ISBN 9531546757 (A.VII/5413).
- MIRDITA, ZEF: *Religija i kultovi Dardanaca i Dardanje u antici.* – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2007. 249 s.: res., hrt.; 23 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 34) ISBN 9789536324583 (A.VII/5423).
- MIRDITA, ZEF: *Vlasi u historiografiji.* – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2004. 562 s.; 23 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 27) ISBN 9536324431 (A.VII/5422).
- MISAWA, NOBUO: *The first Japanese muslim, Shōarō Noda (1868-1904)* / Göknuur Akçadağ. – [y.y.]: [yayly.], 2007. s. 85-109: res.; 21 cm. AJAMES 23-1 (2007)'den ayırbasım. (A.VII/5311).
- Missioni archeologiche Italiane: la ricerca archeologica, antropologica, etnologica.* – Roma: L'Erma di Bretschneider, 1997. 393 s.: res.; 28 cm. ISBN 8882650022 (B.I/4969).
- MITCHELL, T. [TERENCE] C.: *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum: stamp seals III: impressions of stamp seals on cuneiform tablets, clay bullae and jar handles* / Ann Searight. – Leiden; Boston: Brill, 2008. xi, 314 s.: res.; 30 cm. ISBN 9789004156159 (B.I/5225).

- MOL, CONS: *Londra Konferansındaki meselelerden Anadolu'da Türkiye yaşayacak mı? yaşamayacak mı?* / yay. haz. Haluk Kortel, Haldun Eroğlu, Ali Cin; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl; ed. Gürkan Doğan.- 1. bsk.- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 128 s.; 21 cm.- (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 316. Araştırma-İnceleme dizisi; 271) ISBN 9789752552159 (A.VII/5155).
- Mongoru koku ni okeru 20 seiki*, 2 / ed. Yuki Hasegawa.- Osaka: Kokuritsu Minzoku-gaku Hakubutsukan, 2007. 366 s.; 26 cm.- (Kokuritsu Minzoku-gaku Hakubutsu-kan Chousa Houkoku, ISSN 1340-6787; 71) ISBN 9784901906500 (B.I/3179-2).
- MONTGON, A. DE: *Paris* / illustrations en couleurs de Carlier.- Paris: Fernand Nathan, 1945. 159 s.; res.; 21 cm. (A.VII/4863).
- MORALİĞİL, CELÂDET: *Çağcıl Türkçülük: güler yüzlü Türkçülük*.- 1. bsk.-İstanbul: Vesta Ofset, 2008. 288 s.; 24 cm. ISBN 9789759658915 (A.VII/5267).
- More than meets the eye: studies on upper palaeolithic diversity in the Near East* / ed. by A. Nigel Goring-Morris, Anna Belfer-Cohen.- Oxford: Oxbow Books, 2003. x, 310 s.; res., hrt.; 30 cm. ISBN 1842170821 (B.I/5070).
- MORRISON, MARTHA A.: *The eastern archives of Nuzi. Excavations at Nuzi 9/2* / Ernest R. Lacheman, Martha A. Morrison, David I. Owen.- Winona Lake: Eisenbrauns, 1993. xii, 420 s.; 26 cm.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 4) ISBN 0931464641 (B.I/5114).
- MÖHRING, HANNES: *Salaheddin Eyyubi, 1138-1193* / çev. Ayşe Dağlı.- 1. bs.- İstanbul: Kitap, 2008. 115 s.; hrt.; 21 cm.- (Kitap Yayınevi; 193. Tarih ve Coğrafya dizisi; 63) ISBN 9786051050065 (A.VII/5675).
- Muâhedât Mecmûası*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. 5 c.; 25 cm.- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XXX. Dizi-Sa. 1, 1a, 1b, 1c, 1d) ISBN 9789751620347 (tk.) (A.VII/5185).
- MULLETT, MARGARET: *Letters, literacy and literature in Byzantium*.- Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xii, 400 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS889) ISBN 9780754659372 (A.VII/4901).
- MURÉ, MATERNE: *Le massacre de Marache*.- Cambridge: Society for Armenian Studies, 1987. 23, yak. 40 s.; 27 cm.- (The Society for Armenian Studies. Reprint series; 3) (B.I/5206).
- MURPHEY, RHOADS: *Studies on Ottoman society and culture, 16th-18th centuries*.-Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xvi, 322 s.; hrt.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS880) ISBN 9780754659310 (A.VII/4918).
- MURZAEV, E. M.: *Godi iskanii v azii* / posleslovie N. G. Fradkina; redaktionsnaya kollegiya E. M. Murzaev, N. A. Gvozdetzkiy, A. V. Jivago, E. E. Siroechkovskiy, N. G. Fradkin.- Moskva: Izdatelstvo Misl, 1973. 396 s.: [32] s. res. (kimi rnk.), portre, hrt.; 21 cm.- (XX vek: Puteshestviya Otkritiya Issledovaniya) (A.VII/5122).
- MUSA, PAZILCAN: *Atilla hekkida rivayet: Hunlarnıñ Yavrupaga bisep kirişi* / tercüme Kılguçı: Ömercan Nuri.- Koru: Kaşkar-Uygur Neşriyyatı, 2004. 4, 109 s.: 8 s. res.; 18 cm. ISBN 7537312591 (A.VII/5843).
- MUSALI, VÜSALE: *XV-XVII Esr Türk tezkireçiliyi* / elmi redaktoru Azade Musayeva.- Bakı: Nurlan, 2007. 270 s.; 20 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5799).
- MUSAYEVA, AZADE: *Metnünashlın nezeri ve tecrübi esasları: ders vesaiti* / elmi redaktoru Şamil Cemşidov.- Bakı: Elm, 2007. 198 s.; 21 cm.- (Azerbaycan Respublikası Tehsil Nazirliyi Lenkeran Dövlət Üniversitesi) ISBN 5806617027 (A.VII/5789).
- MUSAYEVA, AZADE: *XV-XVI Esrlər Azərbaycan mühacirət edebiyatı və helili "firgetname"si: elyazma qaynaqları əsasında araşdırma və mətn*.- Bakı: Elm, 2007. 283 s.; 21 cm.- (AMEA Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 5806617084 (A.VII/5778).
- Musées Royaux d'Art et d'Histoire: aperçu des activités 2007 = Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis: overzicht van de activiteiten 2007*.- Bruxelles = Brussel: Les Musées Royaux d'Art et d'Histoire = De Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 2008. 104 s.: rnk. res.; 30 cm.- (ISSN 1379-2903) (B.I/5198).

- Museo di Izmir, II: ripostigli di monete Romane Imperiali: 1. Haydere-1982* / a cura di Adriana Travaglini; testi di Pınar Aydemir, Müge Özsaygı, Adriana Travaglini.- Milano: Edizioni Ennerre, 2001. 133, lxxxiii s.: res.; 30 cm. ISBN 888723518X (B.I/5053-2).
- Museo di Izmir, I: ripostigli di monete Greche* / a cura di Adriana Travaglini; testi di Pınar Aydemir, Müge Özsaygı, Adriana Travaglini.- Milano: Edizioni Ennerre, 1997. 194 s.: res.; 30 cm. ISBN 8887235015 (B.I/5053-1).
- MUSSELL, JAMES: *Science, time and space in the late nineteenth-century periodical press: movable types*.- Aldershot: Ashgate, 2007. xii, 237 s.: res.; 24 cm. ISBN 9780754657477 (A.VII/5811).
- MUSSOLINI, BENITO: *La dottrina del fascismo* / con una storia del movimento fascista di Gioacchino Volpe.- Milano: Treves-Treccani-Tumminelli, 1933. 133 s.; 23 cm.- (Biblioteca della Enciclopedia Italiana; 1) (A.VII/5078).
- MUSTAFA B. ŞEMSEDDİN KARAHİSARİ AHTERİ: *Ahteri-i kebir*.- İstanbul: Matbaa-i Amire, 1275. 711 s.; 30 cm. (B.I/5217).
- Mustafa Kemal Atatürk: Demiryolu sevdalı* / genel yay. yönetmeni Mehmet Aycı; ed. Eren Safi.- 1. bsk.- Ankara: Ulaştırma Bakanlığı TCDD Genel Müdürlüğü, 2007. 317 s.: res.; 29 cm. ISBN 978975493192 (B.I/4995).
- MUSTAFA NURİ PAŞA: *Netayicü'l-vuku'at: kurumlarıyla Osmanlı tarihi IIV* / yay. haz. Yılmaz Kurt.- 1. bsk.- Ankara: Birleşik, 2008. 609, [7] s.: hrt.; 24 cm. ISBN 9789759944722230 (A.VII/5022).
- MUTHER, RICHARD: *Geschichte der Malerei*.-Leipzig: G. J. Göschen, 1900. 161 s.; 16 cm.- (Sammlung Göschen; 111) (A.VII/4845-5).
- Mutiny and rebellion in the Ottoman Empire* / ed. by Jane Hathaway.- Madison: A Publication from the University of Wisconsin, 2002. 157 s.: hrt.; 23 cm. (A.VII/5260).
- MÜHLBAUER, LORE: *Lykische Grabarchitektur vom Holz zum Stein* / mit einem beitrage von Robert Spengler.- Wien: Phoibos, 2007. 218 s.: 389 res.; 30 cm.- (Forschungen in Limyra, ISSN 1605-7864; 3) ISBN 9783901232657 (B.I/4960).
- MÜMTAZ, AHMET SEMİH: *Sultan II. Abdülhamid ve zamani* / haz. İsmail Dervişoğlu.- 1. bs.- İstanbul: Kapı, 2008. xiv, 376 s.: res.; 20 cm.- (Kapı yayınları; 174. Osmanlı Tarihi; 3) ISBN 9789944486835 (A.VII/5542).
- Müseyyeb Gazi destan: Kerbela'nın intikamı* / haz. Necati Demir.- 1. bs.-Ankara: Hece, 2007. 167 s.; 24 cm.- (Hece yayınları; 176. Destan; 5. Türk Destanları dizisi Türkiye Türkçesi; 3) ISBN 9789944195010 (A.VII/5191).
- Müstakil Bolu Sancağı salnâmesi: Hicrî 1334, Milâdî 1916* / haz. Hamdi Birgören.- 1. bsk.- Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008. 307, 322 s.: res.; 25 cm.- (Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi yayınları; 1) ISBN 9786054111015 (A.VII/5318).
- MÜTERCİMLER, EROL: *Fikrimizin rehberi Gazi Mustafa Kemal*.- 1. bs.- İstanbul: Alfa, 2008. xix, 1194 s.; 23 cm.- (Alfa yayınları; 1948. İnceleme-Araştırma; 34) ISBN 9786051060453 (A.VII/5664).
- MÜTTELLİBZADE, EMİN ABİD: *Seçilmiş eserler* / neşre haz. ve ön sözün müellifi Sona Heyal.- Bakı: Nurlan, 2007. 261 s.; 20 cm. (A.VII/5790).
- Mythen, Geschichte(n), identitäten: der Kampf um die Vergangenheit* / hg. Stephan Conermann.- Hamburg: E. B.-Verlag, 1999. vii, 385 s.; 23 cm.- (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 2) ISBN 3930826526 (A.VII/5596).
- NATO ADVANCED RESEARCH WORKSHOP ON SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TERRORISM (2006: WASHINGTON, D.C.) *Understanding terrorism: analysis of sociological and psychological aspects* / ed. by Suleyman Ozeren, İsmail Dincer Gunes, Diab M. Al-Badayneh.- Amsterdam; Oxford: IOS Press, 2007. xv, 325 s.: res.; 25 cm.- (NATO Security Thought Science series, ISSN 1874-6276; 22. Human and Societal Dynamics; E) ISBN 9781586037543 (A.VII/5847).

- NATO ADVANCED RESEARCH WORKSHOP ON TERRORIST OPERATIONS (2006: WASHINGTON, DC): *Understanding and responding to the terrorism phenomenon: a multi-dimensional perspective* / ed. by Ozgur Nikbay, Suleyman Hancerli.- Amsterdam; Oxford: IOS Press, 2007. xv, 431 s.: res.; 25 cm.- (NATO Science for Peace and security series, ISSN 1874-6276; 21. Human and Societal Dynamics; E) ISBN 9781586037505 (A.VII/5848).
- NABLŪSÎ, MERÂ B. YŪSUF: *Osman Oğulları'nın menşei ve üstün vasıfları* / mütercim Ali Rıza Karabulut.- 1. bsk.- Kayseri: Mektebe Yayınları, 2008. 213, 123 s.; 20 cm.- (Mektebe yayınları. Tarih serisi; 4) (A.VII/5391).
- Nadir Şah Efşarın mektublaşması* / neşre haz., ön sözün ve şerhlerin müellifi Rauf Şeyhzamanlı; redaktoru Möhsün Nağısoylu.- Bakı: Nurlan, 2007. 63 s.; 20 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5787).
- NADOLNY, RUDOLF: *Mein Beitrag: Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches* / hrsg. und eingeleitet von Günter Wollstein.- Köln: DME-Verlag, 1985. 396, [10] s.: res.; 21 cm. ISBN 3922977189 (A.VII/4948).
- NAĞIYEVA, CENNET: *Azerbaycanda cami: elyazmalar esasında* / elmi redaktoru Möhsün Nağısoylu.- Bakı: Elm, 2007. 129 s.; 21 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 5806617114 (A.VII/5800).
- NAĞIYEVA, CENNET: *Hesen Bey Zerdabi Arhivinin təsviri* / redaktoru Mehri Memmedova.- Bakı: Nurlan, 2008. 91 s.; 20 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5781).
- Nâ'il Abbas Hilmi Paşa Divânı: inceleme-metin* / [haz.] Mehmet Dursun Erdem, Muhammet Kuzubaş, Sibel Üst; ed. Atabey Kılıç.- 2. bsk.- Ankara: Destan, 2007. 128 s.; 24 cm.- (Türkçe Divanlar dizisi; 1) ISBN 97899447880706 (A.VII/5192).
- NAKAMURA, MITSUO: *Das hethitische nuntarriyaşa-Fest.*- Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2002. xi, 439 s.; 27 cm.- (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, ISSN 0926-9568; 94) ISBN 9062580955 (B.I/5144).
- NÂNÂ, MAHMUT: *Yahudi tarihi* / Arapçadan çev. D. Ahsen Batur.- İstanbul: Selenge, 2008. 596 s.; 22 cm.- (Selenge yayınları; 47. Tarih dizisi; 37) ISBN 9789758839599 (A.VII/5500).
- NAS, TEVFİK: *Tracing the economic transformation of Turkey from the 1920s to EU accession.*- Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2008. xi, 199 s.; 25 cm. ISBN 9789004167926 (A.VII/5288).
- NASLIAN, JEAN: *Les événements politico-religieux en proche-orient de 1914 à 1918: mémoires, I: Juillet 1914-Octobre 1918.*- Chamigny: Le Cercle d'Écrits Caucasiens, 2008. 669 s.: res.; 23 cm. ISBN 9782917650004 (A.VII/5465-1).
- NATALIE, ŞAHAN: *Biz Ermeniler ve Türkler* / İngilizceden Türkçeleştiren Nihal Aktan; ed. Ahmet Önal; yay. haz. Ragıp Zarakolu.- İstanbul: Peri, 2008. 208 s.; 21 cm. ISBN 9759010720 (A.VII/5028).
- NECEFLİ, GÜNTEKİN CEMİL: *XVIII Esrde Azərbaycan erazisinde Ermeni dövləti yaradılması cəhdləri.*- Bakı: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası A. A. Bakıhanov adına Tarih İnstitutu, 2007. 246 s.; 20 cm. (A.VII/5390).
- NELSON, ROBERT S.: *Later Byzantine painting: art, agency and appreciation.*- Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xiv, 414 s.: res.; 25 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS853) ISBN 0860789977 (A.VII/4907).
- NĖMETH, GYULA: *Attila ve Hunları* / tercüme eden Şerif Baştav.- Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1962. 326, xx s.: res., 2 katl. hrt.; 23 cm.- (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları sayı; 106) (A.VII/4854).
- NEMET-NEJAT, KAREN RHEA: *Cuneiform mathematical texts as a reflection of everyday life in Mesopotamia.*- New Haven: American Oriental Society, 1993. xii, 335 s.; 26 cm.- (American Oriental series; 75) ISBN 0940490757 (B.I/5120).

- NERSESE, LAMPRONENSE SAINT: *Orazione sinodale di S. Nierses Lampronense Arcivescovo di Tarso in Cilicia recata in lingua Italiana dall'Armena, ed illustrata con annotazioni dal P. Pasquale Aucher.*– Venezia: Nella Stamperia del Collegio Suddetto, 1812. 190 s.; 22 cm. (A.VII/5546).
- Neue Funde und Forschungen in Phrygien* / hrsg. von Elmar Schwertheim, Engelbert Winter.– Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 2008. vii, 142, 32 s.: res., pl.; 28 cm.– (Asia Minor Studien; 61) ISBN 9783774935181 (B.I/5212).
- Neue Zeiten-Neue Sitten: zu Rezeption und integration römischen und italischen Kulturguts in Kleinasien* / hrsg. von Marion Meyer.– Wien: Phoibos Verlag, 2007. 261 s.: res., hrt.; 30 cm.– (Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien. Wiener Forschungen zur Archäologie; 12) ISBN 9783901232848 (B.I/4984).
- NEZİRLİ, ŞEMİSTAN: *Azerbaycan keneralları.*– Bakı: Kenclik, 1991. 204 s.: res.; 22 cm.– (Azerbaycan Korkemli Adamları) ISBN 580200387 (A.VII/5653).
- NIBLOCK, TIM: *Saudi Arabia: power, legitimacy and survival.*– reprinted.– London; New York: Routledge, 2006. xvi, 206 s.; 24 cm.– (The Contemporary Middle East) ISBN 0415303109 (A.VII/4947).
- Nicchuu sensou to isuramu: manmou-ajia chiiki ni okeru touchi kaiju seisaku* / Tsutomu Shiraiwa, Ali Merthan Dündar, Akira Matsunaga, Aiko Kurosawa; ed. Tsutomu Sakamoto.– Tokyo: Keiou Daigaku Shuppankai, 2008. ix, 297, 5 s.; 22 cm. ISBN 9784766414844 (A.VII/5832).
- NIEUWENHUIS, TOM: *Politics and society in early modern Iraq: Mamluk Pashas, tribal shayks and local rule between 1802 and 1831.*– Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1982. xiii, 227 s.: res., pl.; 25 cm.– (Studies in Social History; 6) ISBN 9024725763; ISBN 9024723477 (series) (A.VII/5433).
- NIKITINE, BASIL: *Kürtler: sosyolojik-tarihi inceleme* / ed. Ö. Andaç Uğurlu; Türkçesi E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu.–1. bsk.– İstanbul: Örgün, 2008. 565 s.: res.; 20 cm.–(Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9789757651710 (A.VII/5667).
- NISSEN, HANS J. [JÖRG]: *Archaic bookkeeping: early writing and techniques of economic administration in the Ancient Near East* / Peter Damerow, Robert K. Englund.– Chicago; London: The University of Chicago Press, 1993. xi, 169 s.: res.; 22 cm. ISBN 0226586596 (A.VII/5385).
- NISSINEN, MARTTI: *Prophets and prophecy in the ancient Near East* / with contributions by C. L. Seow, Robert K. Ritner; ed. by Peter Machinist.– Leiden; Boston: Brill, 2003. xxi, 273 s.: hrt.; 25 cm.– (Society of Biblical Literature. Writings from the Ancient World, ISSN 1570-7008; 12) ISBN 9004126910 (A.VII/5368).
- NİYAZİ, MEHMED: *Türk tarih felsefesi.*– İstanbul: Ötüken, 2008. 319 s.; 20 cm.– (Ötüken yayın no; 742. Kültür serisi; 374) ISBN 9789754376975 (A.VII/5532).
- NİZAMİ, GOLAM HUSSEYN: *Nakşe Basra ve benadere keranehaye şomaliye harici Fars der revabeti İran ve Osmani H 1049-1263 = M 1639-1847.*– Buşehr: İntişarat-ı Buşehr, 2004. [14], 257 s.; 24 cm. ISBN 9648157102 (A.VII/5770).
- Northern antiquities and national identities: perceptions of Denmark and the North in the eighteenth century: symposium held in Copenhagen, August 2005* / ed. by Knud Haakonssen, Hendrik Horstbøll.– [Copenhagen]: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008. 382 s.: res.; 23 cm.– (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481; 101) ISBN 9788773043349 (A.VII/5175).
- La nuova Turchia* / EttoreANCHIERI, Elio MIGLIORINI, Santi NAVA, Ettore ROSSI.– Roma: Edizioni Roma, [1939]. 160 s.: res.; 22 cm.– (Il Mondo d'Oggi) (A.VII/5079).
- NUR, GÜNEY: *Özdemir Bey'in Hatay ve Musul Harekâtı.*– Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği, 2008. 224 s.: res., hrt.; 20 cm.– (Hatay Folklor Araştırmaları Derneği yayın no; 33) ISBN 97598913411 (A.VII/5321).
- NURELİYEVA, TAHİRE: *Elyazma kolleksiyaları kataloqu.*– Bakı: Nurlan, 2006. 375 s.; 20 cm.– (Azerbaycan Milli Emler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5788).
- OBA, ALİ ENGİN: *Türk milliyetçiliğinin doğuşu.*– 1. bsk.– Ankara: İmge Kitabevi, 1995. 271 s.; 19 cm.– (İmge Kitabevi yayınları; 107) ISBN 9755330909 (A.VII/5867).

- O'COLLINS, GERALD: *Catholicism: the story of catholic christianity.*– 1st published.– Oxford: Oxford University Press, 2003. xiii, 409 s.: res.; 22 cm. ISBN 9780199259953 (A.VII/4944).
- OFLUOĞLU, FİLİZ: *İki dünya.*–1. bsk.–İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008. 248, [15] s.: res. (kimi rnk.); 21 cm. ISBN 9789944150781 (A.VII/5687).
- OHNESORG, AENNE: *Der Kroisos-Tempel: Neue Forschungen zum Archaischen Dipteros der Artemis von Ephesos* / redaktion Ruth Schleithoff.–Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. xviii, 222 s.: res.; 39 cm. + 1 katl. pl.– (Forschungen in Ephesos; XII / 4) ISBN 9783700134770 (C / 0698).
- OIKONOMIDES, NICOLAS: *Society, culture and politics in Byzantium* / ed. by Elizabeth Zachariadou.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2005. xii, 356 s.: res.; 23 cm.–(Variorum Collected Studies series; CS824) ISBN 0860789373 (A.VII/4902).
- OKAY, ORHAN: *Beşir Fuad: ilk türk pozitivist ve natüralisti.*– gnlş. 2. bsk.–İstanbul: Dergâh, 2008. 334 s.: res.; 24 cm.– (Dergâh yayınları; 45. Çağdaş Türk Düşüncesi; 46) ISBN 9789759951412 (A.VII/5493).
- OKTAYER, NAGİHAN: *Enlargement of the EU in the context of Turkey's accession: budgetary issues.*– Ankara: Ministry of Finance Strategy Development Unit, 2008. x, 104 s.; 24 cm. ISBN 9789758195145 (A.VII/5301).
- OKYAR, ALİ FETHİ: *Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye: Fethi Okyar'ın anıları* / [haz.] Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu; ed. Emre Yalçın.– 4. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007. x, 214 s.: res.; 20 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 365) ISBN 9789754580952 (A.VII/5221).
- Old Babylonian cylinder seals from the Hamrin* / ed. by Lamia al-Gailani Werr.– London: NABU, 1992. 61, [51] s.: res.; 30 cm.– (Edubba; 2) ISBN 1897750013 (B.I/5150).
- OLLENDORFF, [HEINRICH GOTTFRIED]: *Mükaleme-i sıbyan* / çev. İsmail Hakkı.– 2. bsk.– İstanbul: Ceridhane, 1290. 816 s.; 20 cm. (A.VII/5086).
- 19 ve 20. yüzyıl belgelerinde Artvin: Göğe komuşu topraklar* / genel yay. yönetmeni Eren Safi; ed. Polat Safi; yay. haz. / araştırma Hakan Arslanbenzer, Elif Turanhoğlu, Damla Özşakar.– 2. bsk.– Artvin: Artvin Valiliği, 2008. 342 s.: res. (kimi rnk.); 34 cm. (B.I/4993).
- ORAL, HALUK: *Arıburnu 1915: Çanakkale Savaşı'ndan belgesel öyküler* / ed. Ali Berktaş.– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007. xxxv, 485 s.: rnk. res., hrt.; 31 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1346) ISBN 9789944882187 (B.I/4968).
- Oriental languages in translation no 2, May 20-21st, 2005, Cracow* = *Języki orientalne w przekładzie nr 2* / ed. by = redakcja naukowa Barbara Podolak, Andrzej Zaborski, Grazyna Zajac.– Cracow = Kraków: Polish Academy of Sciences Press = Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 2005. 306 s.; 24 cm.– (Oriental Committee of Polish Academy of Science-Cracow Branch. Publications of the Oriental Committee, ISSN 0079-3426; 26 = Komisja Orientalistyczna Polskiej Akademii Nauk-Oddział w Krakowie. Prace Komisji Orientalistycznej, ISSN 0079-3426; 26) ISBN 838854926X (A.VII/5082).
- Der Orientalische Kriegsschauplatz aus der vogelschau.*– Basel; St. Ludwig i. Els.: Frobenius A. G., [t.y.]. 1 harita: 34,2x46,2; rnk. (CD/0205).
- Les origenes del cristianismo en lusitania* / eds. Antonino González Blanco, Augustín Velázquez.– Merida: Museo Nacional de Arte Romano, 2002. 271 s.: res., hrt.; 21 cm.– (Cuadernos Emeritenses, ISSN 1695-4521; 34) (A.VII/5726).
- OROSZ, GERGELY: *A catalogue of the Tibetan manuscripts and block prints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences, I.*–Budapest: Library of the Hungarian Academy of Sciences, 2008. xv, 752 s.; 24 cm.–(Oriental Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences; 3) ISBN 9789637451157 (A.VII/5458-1).
- Orta Esr elyazmaları ve Azərbaycan Medeniyeti tarihi problemleri: X Respublika elmi-nezeri konfransının materialları: Hakani Şirvaninin 880 illiyine hesr edilmiştir* / redaktoru Memmed Adilov.–Bakı: Nurlan, 2006. 360 s.; 20 cm.– (Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5780).

- Ortaçağ Türk tarihi ana kaynakları* / ed. Altan Çetin.- 1. bsk.- İstanbul: Kriter, 2008. 183 s.; 24 cm.- (Kriter yayın no; 22. Tarih serisi; 1) ISBN 9786055863005 (A.VII/5293).
- ORTAYLI, İLBER: *Avrupa ve biz* / ed. Ali Berktaş.- 3. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. x, 246 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1405. Seçme Eserler; 1) ISBN 9789944882859 (A.VII/5064).
- ORTAYLI, İLBER: *Osmanlı'da değişim ve anayasal rejim sorunu* / ed. Ali Berktaş.- 2. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. 343 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1491) ISBN 9789944883832 (A.VII/5222).
- ORTAYLI, İLBER: *Payitahtı zemin eminönü: bir dünya başkenti* / Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu.- İstanbul: Eminönü Belediyesi, 2008. 2 c. (551 s.; 552 s.): rnk. res.; 32 cm. ISBN 9789756230039 (B.I/5097).
- ORTAYLI, İLBER: *Tarihimiz ve biz* / ed. Adem Koçal, Neval Akbıyık.- 1. bsk.- İstanbul: Timaş, 2008. 222 s.: res.; 21 cm.- (Timaş yayınları; 1832. Osmanlı Tarihi; 25) ISBN 9789752637566 (A.VII/5004).
- Osmanlı belgelerinde Çankırı* / proje yöneticisi Yusuf Sarıncay; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır; ed. Cevat Ekici, Yüksel Arslan.- Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; Çankırı Belediyesi, 2008. xxiii, 243 s.; 34 cm. ISBN 9789759860462 (B.I/5039).
- Osmanlı Devletinde Ehli Beyt sevgisi* / genel yay. yönetmeni Sevgi Ağca, Belgin Batum.- 1. bs.- İstanbul: Nefes, 2008. 160 s.: rnk. res.; 32 cm.- (Kitap yayın no; 7) ISBN 9789944554565 (B.I/5023).
- Osmanlı kültür ve medeniyeti.*- İstanbul: Türkiye Gazetesi, 2006. 2 c.: res. (kimi rnk.); 18 cm. ISBN 9758818546 (tk.) (A.VII/5176).
- Osmanlı'da asiye, suç ve ceza: 18.-20. yüzyıllar* / derleyenler Noémi Levy, Alexandre Toumarkine; yay. haz. Foti Benlisoy.- İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, [2008?]. 238 s.; 21 cm.- (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332156 (A.VII/4860).
- Osmanlı'dan günümüze tapu arşivi* / proje yöneticisi Mehmet Zeki Adlı; proje sorumluları Ömer Ali Anbar, Bekir Tarık Yiğit, Hayrullah Akdemir; haz. Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu, Ayşe Dalkıran.- Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2008. 120 s.: rnk. res.; 34 cm.- (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı yayın no; 1) ISBN 9789754900040 (B.I/5027).
- OSTEN-SACKEN, ELISABETH VON DER: *Der Ziegen-Dämon: 'Obed- und Urukzeitliche Götterdarstellungen* - Kevelaer; Neukirchen-Vluyn: Verlag Butzon & Bercker; Neukirchener Verlag, 1992. x, 287, xlvii s.: res.; 25 cm.- (Alter Orient und Altes Testament; 230) ISBN 3788713674 (Neukirchener Verlag); (A.VII/5353).
- Ölçet o sostoyaniı Kievskoy Duhovnoy Akademii za 1883 / 84 uşebnyı god.*- Kiev: Tipografiya G. T. Korçak-Novitskago, Mihaylovskaya Ulitsa, 1885. 58 s.; 21 cm. (A.VII/5324).
- Ottoman borderlands: issues, personalities and political changes* / ed. by Kemal H. Karpat, Robert W. Zens.- Madison: Publication of the Center of Turkish Studies the University of Wisconsin; The University of Wisconsin Press, 2003. 347 s.: hrt.; 23 cm.- (Publications of the Center of Turkish Studies; 2) ISBN 0299200248 (A.VII/5258).
- Ottoman Bosnia: a history in Peril* / ed. by Markus Koller, Kemal H. Karpat.- Madison: Publication of the Center of Turkish Studies the University of Wisconsin; The University of Wisconsin Press, 2004. viii, 281 s.: hrt.; 23 cm.- (Publications of the Center of Turkish Studies; 3) ISBN 0299207145 (A.VII/5259).
- Les Ottomans et la mort: permanences et mutations* / sous la direction de Gilles Veinstein.- Leiden New York: Köln: E. J. Brill, 1996. 324 s.; 25 cm.- (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076; 9) ISBN 9004105050 (A.VII/5624).
30. *Vefat yıldönümünde büyük tarihçi Osman Turan* / haz. İsmail Kara; ed. Mehmet Mazak.- İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2008. 39 s.: res.; 21 cm. (A.VII/5107).

- Otuzüç konuda ayrı ayrı kırk hadis* / derleyen ve tercüme eden Ali Rıza Karabulut.- 1. bsk.- Kayseri: Mektebe, 2008. 496, [11] s.; 21 cm.- (Mektebe yayınları Hadis serisi; 3) (A.VII/5864).
- OZENBAŞLI, ENVER MEMET: *Kırım muacirleri, 1860-1862*.- Akmesic: Kırımşınaslık İlmîy-Araştırma Merkezi. Kırım tatar Tili ve Edebiyatı İlmîy-Araştırma Merkezi, 2007. 150 s.; 20 cm. ISBN 9789663661049 (A.VII/5117).
- ÖBEK, ALİ İHSAN: *Klâsik Türk Edebiyatında müşâare: Fâiz-Sâfi*.- 1. bsk.-İstanbul: İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, 2005. 256 s.; 20 cm.- (Kerkük Vakfı yayın nu; 15. Türkçe seri nu; 10) ISBN 9756849142 (A.VII/5647).
- ÖCAL, MUSTAFA: *Tanıkların dilinden Cumhuriyet döneminde din eğitimi ve dini hayat*.-1. bs.-İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008. 3 c.: res.; 22 cm. ISBN 9789944704700 (tk.) (A.VII/4988).
- ÖCAL, YÜKSEL: *Kürek ve yelken döneminden günümüze Türk Bahriyesi*.-1. bsk.-İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008. xvi, 429 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 9789754094787 (A.VII/4932).
- ÖKEREN, MUSTAFA HALÜK: *Bergama sevgisi*.- [Bergama, Aydın]: Bergamayı Sevenler Cemiyeti, 1955. 46, [10] s.: res.; 20 cm.- (Bergamayı Sevenler Cemiyeti sayı; 12) (A.VII/4834).
- ÖMER SUBHİ: *Ömer Subhî Bey'in Bursa seyahati: Hüdavendîgâr Vilayeti'nde bir hafta seyahat* / günümüz diline çev. Nezaket Özdemir.-1. bs.-Bursa: Sentez, 2007. 87 s.: res.; 21 cm. ISBN 9789944037723 (A.VII/4997).
- ÖNAL, MEHMET: *Zeugma Tetradrachmi Definesi=Zeugma Tetradrachm Hoards* / metin çeviri (İngilizce)=text translation Bilgi Altınok; katalog koordinatörü=catalogue coordinator Ahmet Denizhanogulları.- Gaziantep: Gaziantep Müzesi=Gaziantep Museum, 2008. xiv, 88 s.: res.; 30 cm. ISBN 9789759011161 (B.I/5043).
- ÖNAL, ÜLKÜ: *Ardanuç ve çevresinde sülâle adları*.-1. bsk.- Ankara: Matsa Basımevi, 2006. 127 s.; 20 cm. ISBN 9759754223 (A.VII/5756).
- Ötüken yayın kataloğu*.- İstanbul: Ötüken, 2008. 287 s.: rnk. res.; 28 cm. + 1 cd-rom. (B.I/5283).
- ÖYMEN, ONUR: *Çıkış yolu: dış baskılara karşı tam bağımsızlığı korumak* / ed. Neclâ Feroğlu.- 1. bs.- İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008. 496 s.; 20 cm. ISBN 9789751412904 (A.VII/5027).
- ÖZBEK, YILDIRAY: *İdeolojinin inşası: 15-16. yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 535-565, [9]: rnk. res., pl.; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırabım. (A.VII/5580).
- ÖZCAN, ALİ RIZA: *Türk kültür ve medeniyet tarihinde Fatih Külliyesi, 2: "hazîre" = The Fatih Complex, 2: in the history of Turkish culture and civilization: "the cemetery"* / genel yay. yönetmeni = general publication manager Nevzat Bayhan; ed. Hüseyin Kutlu; İngilizce çev. = English translation Mehmet Ulu, Recep Şentürk.- İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2007. 320 s.: rnk. res.; 29 cm. (B.I/5006-2).
- ÖZCAN, BEŞİM: *Sinop deniz felâketi, 30 Kasım 1853*.- 1. bsk.- İstanbul: Deniz Basımevi, 2008. xv, 175 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 9789754095012 (A.VII/5836).
- ÖZDEMİR, ALİ ULVİ: *Türkiye'de Avrupa Birliği karşılığının tarihi*.- 1. bsk.-Ankara: Alter, 2008. xxiii, 312 s.; 20 cm. ISBN 9786654099078 (A.VII/5501).
- ÖZDEMİR, BÜLENT: *İ. Dünya Savaşı yıllarında İngiliz istihbarat raporlarında fişlenen Türkiye*.- 1. bsk.- İstanbul: Yeditepe, 2008. xxii, 170 s.; 21 cm.- (Yeditepe Yayınevi; 94. İnceleme-Araştırma; 76) ISBN 9786054052035 (A.VII/5731).
- ÖZDEMİR, BÜLENT: *Süryanilerin dünü bugünü: I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xiii, 232 s.: res., hrt.; 24 cm.- (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 234) ISBN 9789751620422 (A.VII/5170).
- ÖZDEMİR, HİKMET: *Ermeni iddiaları karşısında Türkiye'nin birikimi*.- Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, 2008. 163 s.; 24 cm.- (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 128) ISBN 9789756226414 (A.VII/5309).
- ÖZDEMİR, HİKMET: *The Ottoman army 1914-1918: disease & death on the battlefield* / translated by Saban Kardaş.-Salt Lake City: The University of Utah Press, 2008. xiii, 274 s.; 23 cm.- (Utah series in Turkish and Islamic Studies) ISBN 9780874809237 (A.VII/4831).

- ÖZDEMİR, SERDAR: *Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi*.– İstanbul: Rağbet, 2008. 275, [17] s.; 21 cm. ISBN 9786054074044 (A.VII/5660).
- ÖZEKİN, ABDULLAH ŞEVKİ: *Atatürk'ün sevdiği şarkılar, türküler, zeybekler ve marşlar*.–1. bs.–Ankara: [yayl.y.], 2008. 274 s.: nota; 28 cm. ISBN 9786056004308 (B.I/4972).
- Özel hayatın tarihi / haz. Philippe Ariès, Georges Duby; çev. Ali Berktaş; kitap ed. Korkut E. Erdur.– 1. bsk.– İstanbul: Yapı Kredi, 2007. 4 c.: res.; 23 cm.–(Yapı Kredi yayınları; 2350, 2379, 2605, 2678) ISBN 9789750813962 (4.c.); ISBN 9789750810554 (tk.) (A.VII/0933-4).
- ÖZEN, KUTLU: *Sivas yöresi geleneksel el sanatları*.– İstanbul: Kitabevi, 2008. 339, [67] s.: rnk. res.; 22 cm.–(Kitabevi; 347) ISBN 9789759173562 (A.VII/5472).
- ÖZGENTÜRK, NEBİL: *Cumhuriyetten günümüze basının kısa tarihi* / ed. Melda Davran, Ali Sekmeç.– 1. bs.– İstanbul: Alfa, 2008. 365 s.: res.; 24 cm.–(Alfa yayınları; 1951. İnceleme-Araştırma; 35) ISBN 9786051060491 (A.VII/5674).
- ÖZGÜVEN, MUHARREM: *Demirel: devlet hayatında 50 Yıl*.– Ankara: EKA, 1998. 488 s.: res. (çoğu rnk.); 28 cm. ISBN 9759600722 (B.I/4998).
- ÖZGÜVEN, MUHARREM: *Süleyman Demirel: a life devoted to Grand Turkey ideal*.–Ankara: EKA, 2000. 436 s.: res. (çoğu rnk.); 28 cm. ISBN 9759600730 (B.I/4997).
- ÖZKAN, ÖMER: *Divan şiirinin penceresinden Osmanlı toplum hayatı: XIV.XV. yüzyıl*.– İstanbul: Kitabevi, 2007. xxiii, 669 s.: res.; 24 cm.–(Kitabevi; 310) ISBN 978975917331X (A.VII/5479).
- ÖZMAKAS, YAVUZ: *Metropolit Efendi: Rum Metropoliti Hrisostomos'un İzmir günleri*.– 1. bsk.– İstanbul: Şenocak, 2008. 145 s.; 24 cm.– (Şenocak yayınları; 9) ISBN 9789944023788 (A.VII/5662).
- ÖZTUNA, YILMAZ: *Genç Sultan Osman ve IV. Sultan Murad: radikal İslahatçı ve kardeşi asrın en büyük askeri*.– 1. bsk.– İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008. 214 s.; 21 cm.– (Babıali Kültür yayıncılığı; 151. Tarih; 24) ISBN 9789944118422 (A.VII/4994).
- ÖZTÜRK, SERDAR: *Türkiye'de iletişim düşüncesinin kökenleri*.– 1. bsk.– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. vii, 309 s.; 21 cm.– (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 15) ISBN 9789755071718 (A.VII/5232).
- ÖZYİĞİT, MUSTAFA KEMAL: *Gerede'mden esintiler: anılar* / ed. Abdullah Demirci.– Ankara: Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı, 2007. xii, 276 s.: res. (kimisi rnk.); 21 cm. (A.VII/5093).
- PALMER, ALAN: *Bir çöküşün yeni tarihi: Osmanlı İmparatorluğunun son 300 yılı* / çev. Belkis Çorakçı Dışbudak; ed. Tuba Parlak.–1. bs.–İstanbul: Türkuvaz Kitap, 2008. 350 s.; 21 cm.– (Türkuvaz Kitap. Tarih) ISBN 9786054069125 (A.VII/5530).
- PAMUK, ŞEVKET: *Osmanlıdan Cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme* / 2., 3., 5., 6., 8., 9., 13. bölümleri çev. Gökhan Aksay.– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xvii, 364 s.; 23 cm.– (Türkiye İş Bankası Genel yayın; 1611. Tarih. Seçme Eserleri; 2) ISBN 9789944885164 (A.VII/5721).
- PANETTA, ESTER: *Forme e soggetti della letteratura popolare Libica*.– Milano: Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1943. 119 s.: res.; 24 cm.– (Collezione Scientifica e Documentaria dell'Africa Italiana; 11) (A.VII/5074).
- PAPACONSTANTINOU, DEMETRA: *Identifying domestic space in the neolithic Eastern Mediterranean: method and theory in spatial studies*.– Oxford: Archaeopress, 2006. x, 280 s.: hrt.; 30 cm.–(BAR International series; 1480) ISBN 1841719153 (B.I/5109).
- Papyrology and the history of early islamic Egypt* / ed. by Petra M. Sijpesteijn, Lennart Sundelin.– Leiden; Boston: Brill, 2004. xxi, 270 s.: res.; 25 cm.– (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403; 55) ISBN 9004138862 (A.VII/5627).
- PARARAS, YANNIS: *Immovable offertory installations in late Bronze Age Cyprus*.– Sävedalen: Paul Åströms, 2008. v, 216, yak. 150 s.: res., pl.; 21 cm.– (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book; 174) ISBN 9789170812347 (A.VII/5275).
- PARKIN, TIM G.: *Roman social history: a sourcebook* / Arthur J. [John] Pomeroy.– 1st published.– London; New York: Routledge, 2007. xvii, 388 s.: hrt.; 23 cm. ISBN 0415426758 (A.VII/5279).

- PAŞAYEVA, MERZİYE: *Salman Mümtaz Arhivinin tesviri* / Zahide Hacıyeva.- Bakı: Nurlan, 2005. 238 s.; 20 cm.- (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5782).
- PEDERSÉN, OLOF: *Archives and libraries in the ancient Near East 1500-300 B.C.* - Bethesda: CDL Press, 1998. xxii, 291 s.; pl.; 24 cm. ISBN 1883053390 (A.VII/5384).
- PERIS, JOSEP FERNÁNDEZ: *La cova del bolomor: tavernes de la valldigna, Valencia: las industrias líticas del pleistoceno medio en el ámbito del Mediterráneo Peninsular.*- Valencia: Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 2007. xii, 463 s.; res.; 30 cm.- (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios; 108) ISBN 9788477954866 (B.I/4990).
- PERNAU, MARGRIT: *Bürger mit Turban: Muslime in Delhi im 19. Jahrhundert.*- Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. xi, 404 s.; 24 cm.- (Bürgertum Neue Folge. Studien zur Zivilgesellschaft; 5) ISBN 9783525368435 (A.VII/5705).
- Perspectives on Hittite civilization: selected writings of Hans Gustav Güterbock* / ed. Harry A. Hoffner; assistant ed. Irving L. Diamond.- Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1997. xi, 274 s.; res.; 30 cm.- (Assyriological Studies, ISSN 0066-9903; 26) ISBN 188592304X (B.I/5134).
- PERTUSI, AGOSTINO: *İstanbul'un fethi: İstanbul'un 550. fethi yılı için, III: İstanbul'un fethine dâir neşredilmemiş ve az bilinen metinler* / tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen Mahmut H. Şakiroğlu.-1. bsk.- İstanbul: İstanbul Fetiḥ Cemiyeti, 2008. 390; 24 cm. ISBN 9789757618522 (A.VI / 9841-3).
- Peter Oluf Brøndsted (1780-1842): a Danish classicist in his European context: acts of the conference at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 5-6 October 2006, Copenhagen* / ed. by Bodil Bundgaard Rasmussen, Jørgen Steen Jensen, John Lund, Michael Märcher.- [Copenhagen]: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2008. 321 s.; res.; 26 cm.- (Historisk-Filosofiske Skrifter, ISSN 0023-3307; 31) ISBN 9788773043318 (B.I/5013).
- PEYAMİ SAFA: *Canan: roman.*- [y.y.]: Orhaniye Matbaası, 1341 (1925). 316 s.; 20 cm. (A.VII/5087).
- PEYAMİ SAFA: *Şimşek: milli roman.*- İstanbul: Sühulet Kütüphanesi; Akşam Matbaası, [t.y.] 396. s.; 19 cm. (A.VII/5088).
- PHILLIPS, MORGAN W.: *Epoxies for wood repairs in historic buildings* / Judith E. Selwyn.- Washington: Office of Archeology and Historic Preservation, Heritage Conservation and Recreation Service, U.S. Department of the Interior, Technical Preservation Services Division, 1978. vii, 67 s.; res.; 27 cm.- (Heritage Conservation and Recreation Service publication no; 1) (B.I/4940).
- PINTO, BENSIYON: *Anlatmasam olmazdı: geniş toplumda Yahudi olmak* / derleyen Tülay Gürler.- 8. bsk.- İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 368 s.; 23 cm. ISBN 9789759918590 (A.VII/5506).
- The PKK: a decades-old brutal Marxist-Leninist separatist terrorist organization* / ed. by Samih Teymur, Cindy J. Smith.-1st ed.- Washington: The Turkish Institute for Security and Democracy, 2008. 194 s.; 22 cm. ISBN 9780981640815 (A.VII/5850).
- PODANY, AMANDA H.: *The land of Hana: kings, chronology and scribal tradition.*- Bethesda: CDL Press, 2002. xiv, 305 s.; res.; 24 cm. ISBN 188305348X (A.VII/5375).
- Polytheismus und Monotheismus in den Religionen des Vorderen Orients* / hrsg. von Manfred Krebern timer, Jürgen van Oorschot.- Münster: Ugarit-Verlag, 2002. 269 s.; 25 cm.- (Alter Orient und Altes Testament; 298) ISBN 3934628273 (A.VII/5354).
- POMPONIO, FRANCESCO: *Testi amministrativi: assegnazioni mensili di tessuti periodo di arrugum: archivio L. 2769, parte I.*- Roma: Missione Archeologica Italiana in Siria, 2008. xxii, 442 s.; 30 cm.- (Università Degli Studi di Roma "La Sapienza". Archivi Reali di Ebla Testi; 15,1) (B.I/5072-1).
- Pontus meselesi* / yay. haz. Yusuf Gedikli.-İstanbul: İz, 2008. 534 s.; 24 cm.- (İz Yayıncılık; 552. İnceleme Araştırma dizisi; 185) ISBN 9789753557061 (A.VII/5690).
- POPKO, MACIEJ: *Das Hethitische ritual CTH 447.*- Warszawa: Agade, 2003. 104 s.; 24 cm. ISBN 8387111287 (A.VII/5613).

- POPPE, ANDRZEJ: *Christian Russia in the making*.– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2007. xiv, 362 s.: res.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS867) ISBN 9780754659112 (A.VII/5810).
- Portuguese oceanic expansion, 1400-1800* / ed. by Francisco Bethencourt, Diogo Ramada Curto.–1st published.–Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xx, 536 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 0521608910 (A.VII/5051).
- The post-Byzantine monuments of the Pontos: a source book* / Anthony Bryer, David Winfield, Selina Ballance, Jane Isaac.– Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2002. [520] s.: res., pl.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS707) ISBN 0860788644 (A.VII/5618).
- Posta pullarında Atatürk = Atatürk on postage stamps* / yay. haz.= issued by Ali Mazak, Ramazan Minder, Turgay Tuna, Fadime Geleş; metin = text Turgay Tuna.–İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü = İstanbul Metropolitan Municipality Ministry of Libraries and Museums, 2006. 79 s.: rnk. res.; 31 cm.–(Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü yayınları no; 34 = Directorate of Library and Museum publishment no; 34) ISBN 9756582804 (B.I/5187).
- POSTGATE, CAROLYN: *The excavations at Tell al Rimah: the pottery* / David Oates, Joan Oates.– Warminster: British School of Archaeology in Iraq, 1997. 275 s.: res.; 30 cm.–(Iraq Archaeological Reports; 4) ISBN 0856687006 (B.I/5231).
- POWELL, JAMES M.: *The crusades, the kingdom of Sicily and the Mediterranean*.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. x, 300 s.: portre; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS871) ISBN 9780754659174 (A.VII/4888).
- Power to the people: early Soviet propaganda posters in The Israel Museum, Jerusalem* / ed. by Alex Ward.– 1st published.– Jerusalem; Aldershot: The Israel Museum; Lund Humphries, 2007. 165, [42] s.: rnk. res.; 34 cm. ISBN 9780853319818 (B.I/5267).
- POYRAZ, VEFA: *Bir Cumhuriyet valisinin anıları* / ed. D. Ali Gültekin.– İstanbul: Bizim Kitaplar, 2008. 284 s.: res.; 20 cm.– (Bizim Kitaplar; 33. Anı; 3) ISBN 9789944159272 (A.VII/5688).
- Pravaska misao i politika: zbornik radova* / uredili Jasna Turkalj, Zlatko Matijevic, Stjepan Matkovic.– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2007. 326 s.: res.; 24 cm.–(Biblioteka Hrvatska Povijesnica. Posebna Izdanja. Zbornici Radova) ISBN 9789536324613 (A.VII/5408).
- PROCHÁZKA-EISL, GISELA: *Osmanische Beamtschreiben und Privatbriefe der zeit Süleymans des Prachtigen aus dem Haus, Hof und Staatsarchiv zu Wien* / Claudia Römer.– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 227 s.; 30 cm. + 1 cd-rom.– (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 357. bd.) ISBN 9783700138839 (B.I/5203).
- Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın yayınlanmış tüm makaleleri: 100. doğum yıldönümüne armağan, 2* / yay. haz. Aysu Ata.– İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2008. 2 c. (451 s.; 559 s.); 25 cm. ISBN 9789759841324 (A.VII/5834-2).
- Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın yayınlanmış tüm makaleleri: 100. doğum yıldönümüne armağan, 1* / yay. haz. Aysu Ata.– İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2008. 2 c. (451 s.; 559 s.); 25 cm. ISBN 9789759841324 (A.VII/5834-1).
- Prof. Dr. Yavuz Ercan'a armağan* / yay. haz. Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu, Melek Sarı Güven.– Ankara: Turhan Kitabevi, 2008. xxvi, 1030 s.; 25 cm. ISBN 9789944265676 (A.VII/5852).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, [band 12]: Bilder und Dokumente: zur Weltgeschichte* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss, August Nitschke; ausgewählt und bearbeitet von Karl Danz, Wolfram Mitte; mit einer einleitung von Hans Freyer.– Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1965. 574 s.: res., hrt.; 27 cm.– (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; [12]) (B.I/5246-12).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, [band 11]: Summa historica: die Grundzüge der Welthistorischen Epochen* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss, August Nitschke; hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss, Ernst Wilhelm Graf Lynar.–Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1965. 735 s.: res., hrt.; 27 cm.–(Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; [11]) (B.I/5246-11).

- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 10: die Welt von heute* / hrsg. von Golo Mann.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1961. 698 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 10) (B.I/5246-10).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 9: das zwanzigste Jahrhundert* / hrsg. von Golo Mann.-Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1960. 722 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 9) (B.I/5246-9).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 8: das neunzehnte Jahrhundert* / hrsg. von Golo Mann.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen-Verlag, 1960. 801 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 8) (B.I/5246-8).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 7: von der Reformation zur Revolution* / hrsg. von Golo Mann, August Nitschke.-Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1964. 735 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 7) (B.I/5246-7).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 6: Weltkulturen: Renaissance in Europa* / hrsg. von Golo Mann, August Nitschke.-Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1964. 711 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 6) (B.I/5246-6).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 5: Islam: die Entstehung Europas* / hrsg. von Golo Mann, August Nitschke.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1963. 721 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 5) (B.I/5246-5).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 4: Rom: die römische Welt* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1963. 710 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 4) (B.I/5246-4).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 3: Griechenland: die hellenistische Welt* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1962. 721 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 3) (B.I/5246-3).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 2: Hochkulturen des mittleren und östlichen Asiens* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1962. 695 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 2) (B.I/5246-2).
- Propyläen Weltgeschichte: eine Universalgeschichte, band 1: Vorgeschichte: frühe Hochkulturen* / hrsg. von Golo Mann, Alfred Heuss.- Berlin; Frankfurt; Wien: Im Propyläen Verlag, 1961. 654 s.: res., hrt.; 27 cm.- (Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte; 1) (B.I/5246-1).
- PROUSIS, THEOPHILUS C.: *British consular reports from the Ottoman levant in an age of upheaval, 1815-1830*.- 1st ed.- İstanbul: Isis, 2008. 289 s.; 24 cm. ISBN 9789754283600 (A.VII/5101).
- PRUZSINSZKY, REGINE: *Die Personennamen der Texte aus Emar* / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm.- Bethesda: CDL Press, 2003. lvii, 311 s.; 26 cm. + 1 cd-rom.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 13) ISBN 1883053757 (B.I/5158).
- PUL, AYŞE: *Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girit Fethi Tarihi*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 591-602; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayrınışım. (A.VII/5590).
- PULLEYBLANK, EDWIN G.: *Central Asia and non-Chinese peoples of Ancient China*.- Aldershot, Hampshire: Ashgate Variorum, 2002. xii, 312 s.: portre; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS731) ISBN 0860788598 (A.VII/5617).
- QARAOĞLU, FAZİL: *Ermemiler ve heqiqetler: resmi senedlerle*.- Bakı: Nurlar, 2007. 1.c.: 399 s.; 21 cm. ISBN 9952426704 (A.VII/5656-1).
- QAZI BÜRHANEDDİN: *Divan* / tertib eden Elyar Seferli; redaktoru Samet Elizade.- Bakı: Önder Neşriyyat, 2005. 726 s.; 22 cm. ISBN 9952416732 (A.VII/5652).
- QUATAERT, DONALD: *Anadolı'da Osmanlı reformu ve tarım 1876-1908* / çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan; ed. Ali Berktaş.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. 362 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1403) ISBN 9789944882828 (A.VII/5066).

- The Qur'an: an encyclopedia* / ed. by Oliver Leaman. – London; New York: Routledge, 2006. xxvii, 771 s.; 25 cm. ISBN 0415326397 (A.VII/5773).
- RABABEH, SHAHER M.: *How petra was built: an analysis of the construction techniques of the Nabataean freestanding buildings and rock-cut monuments in Petra, Jordan*. – Oxford: Archaeopress, 2005. xii, 237 s.: res., pl.; 30 cm. – (BAR International series; 1460) ISBN 184171898X (B.I/5122).
- RABOTYAJEV, N. V.: *Fenomen totalitarizma: političeskaya teoriya i istoričeskie metamorfozi* / E. G. Solovev. – Moskva: Nauka, 2005. 326 s.; 22 cm. ISBN 5020062170 (A.VII/4964).
- RADELIC, ZDENKO: *Hrvatska Seljacka Stranka 1941.–1950.* – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 1996. 255 s.: res.; 24 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; 3) ISBN 9536324059 (A.VII/5426).
- RÂLAMB, CLAES: *İstanbul'a bir yolculuk, 1657-1658* / çev. Ayda Arel. – 1. bs. – İstanbul: Kitap, 2008. 115 s.; 21 cm. – (Kitap Yayinevi; 185. Sahaftan Seçmeler dizisi; 17) ISBN 9786051050034 (A.VII/5016).
- RAMBER, LUI: *Gizli notlar* / baskıya haz. Niyazi Ahmet Banoglu. – [İstanbul]: Tercüman, [1977]. 234 s.; 19 cm. – (Tercüman 1001 Temel Eser; 75) (A.VII/5201).
- RAMBERT, LOUIS: *Notes et impressions de Turquie: l'Empire Ottoman sous Abdul-Hamid II, 1895-1905.* – Genève; Paris: Édition Atar, [1926?]. 355 s.: [12] y. res., portre; 24 cm. (A.VII/5765).
- RAMBERT, LOUIS: *Notes et impressions de Turquie: l'Empire Ottoman sous Abdul-Hamid II, 1895-1905.* – Genève; Paris: Édition Atar, [1926?]. 1 CD-ROM. (355 s.): [12] y. res., portre; 24 cm. (CD/0204).
- RANKIN, DAVID IVAN: *From Clement to Origen: the social and historical context of the church fathers.* – Aldershot: Ashgate, 2006. ix, 171 s.; 24 cm. ISBN 0754657167 (A.VII/4911).
- RATTKAY, JURAJ: *Spomen na Kraljeve i banove: Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.* – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2001. viii, 372 s.: res.; 30 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324210 (B.I/5181).
- ER-RAZİ, MUHAMMED İBN EBU BEKİR BİN ABDÜLKADİR *Muhtarı's-şah.* – 1. bsk. – Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l Misriyyetü, 1328. 616 s.; 16 cm. (A.VII/5550).
- REFİĞ, HALİT: *Gazi ile Latife: Mustafa Kemal'in yaşamından bir kesit.* – 1. bs. – İstanbul: Alfa, 2008. xv, 221 s.: res.; 20 cm. – (Alfa yayınları; 1932. Edebiyat-Senaryo; 35) ISBN 9786051060323 (A.VII/5541).
- The reformation in Eastern and Central Europe (conference) (April 1995: St. Andrews)* / ed. by Karin Maag. – Aldershot: Ashgate, 1997. xiv, 235 s.: res.; 24 cm. – (St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 1859283586 (A.VII/4925).
- REHİMZADE, MİRVALİ: *Allahın eşqiyle* / ilmi redaktoru Ziyad Samedzade. – Bakı: Azərbaycan Neşriyyatı, 2007. 254 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. (A.VII/5757).
- REINER, ERICA: *Enuma anu enlil. Tablet 63: the Venus tablet of Ammisaduqa* / in collaboration with David Pingree. – Malibu: Undena Publications, 1975. 65 s.; 28 cm. – (Bibliotheca Mesopotamica; 2. Babylonian Planetary Omens; 1) ISBN 0890030103 (B.I/5130).
- REISS, TOM: *The orientalist: solving the mystery of a strange and dangerous life.* – New York: Random House Trade Paperbacks, 2006. xxvii, 447 s.; 20 cm. ISBN 0812972767 (A.VII/5145).
- The renaissance world* / ed. by John Jeffries Martin. – 1st published. – New York; London: Routledge, 2007. xxi, 702 s.: res., hrt.; 26 cm. – (The Routledge Worlds) ISBN 0415332591 (B.I/5264).
- RENCONTRE ASSYRIOLOGIQUE INTERNATIONALE (45TH: YALE UNIVERSITY): *Proceedings of the XLVe rencontre Assyriologique internationale, part II: Yale University: seals and seal impressions* / ed. by William W. Hallo, Irene J. Winter. – Bethesda: CDL Press, 2001. vi, 254 s.: res.; 24 cm. ISBN 1883053676 (A.VII/5381-2).
- RENCONTRE ASSYRIOLOGIQUE INTERNATIONALE (45TH: HARVARD UNIVERSITY): *Proceedings of the XLVe rencontre Assyriologique internationale, part I: Harvard University: historiography in the cuneiform world* / ed. by Tzvi Abusch, Paul-Alain Beaulieu, John Huehnergard, Peter Machinist, Piotr Steinkeller; with the assistance of Carol Noyes. – Bethesda: CDL Press, 2001. x, 482 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 1883053676 (A.VII/5381-1).

- Resurrecting the past: a joint tribute to Adnan Bounni* / ed. by Paolo Matthiae, Maurits van Loon, Harvey Weiss.- İstanbul; Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul; Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten [distributor], 1990. xxxvi, 407 s.: res.; 27 cm.- (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul; 67) ISBN 906258067X (B.I/5166).
- Revisiting Hormuz: Portuguese interactions in the Persian Gulf Region in the early modern period* / ed. by Dejanirah Couto, Rui Manuel Loureiro.- Wiesbaden: Calouste Gulbenkian Foundation; Harrassowitz, 2008. xv, 280 s.; 25 cm.- (Maritime Asia, ISSN 1863-6268; 19) ISBN 9783447057318 (A.VII/4935).
- REYHAN, CENK: *İlim-kılıç-kalem: Osmanlı kamu personeli rejiminde üçlü işlevsel ayrışma*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 95-122; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayrıbasım. (A.VII/4969).
- REYHAN, CENK: *Osmanlı'da kapitalizmin kökenleri: kent-kapitalizm ilişkisi üzerine tarihsel-sosyolojik bir çözümleme* / yay. haz. Harun Turgan.- İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008. xii, 307 s.; 21 cm. ISBN 9789753332248 (A.VII/5456).
- REYHAN, CENK: *Türkiye'de liberalizmin kökenleri: Prens Sabahaddin, 1877-1948*.- 1. bsk.- Ankara: İmge Kitabevi, 2008. 415 s.; 20 cm. ISBN 9789755335933 (A.VII/5673).
- The rhetoric of Cicero in its medieval and early renaissance commentary tradition* / ed. by Virginia Cox, John O. Ward.- Leiden; Boston: Brill, 2006. xvii, 545 s.; 25 cm.- (Brill's Companions to the Christian Tradition, ISSN 1871-6377; 2) ISBN 9004131779; ISBN 9789004131774 (A.VII/5057).
- Richard F. S. Starr memorial volume* / ed. by David I. Owen, Gernot Wilhelm.- Bethesda: CDL Press, 1996. viii, 474 s.: res.; 26 cm.- (Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians; 8) ISBN 1883053102 (B.I/5112).
- RİFAT, ÖNSOY: *Türkiye'deki Almanya, 1914-1918: Almanya'nın Türkiye'deki kültürel etkinliği ve Robert Bosch*.- 2. bsk.- Ankara: Kütüphane, 2008. 151 s.: res.; 21 cm.- (Kütüphane yayınları. Tarih dizisi; 1) ISBN 9789944073905 (A.VII/5475).
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *Crusaders and settlers in the Latin East*.- Farnham, Surrey; Burlington: Ashgate Variorum, 2008. xii, 364 s.; 23 cm.- (Variorum Collected Studies series; CS912) ISBN 9780754659679 (A.VII/5545).
- RISCHEL, JØRGEN: *Mlabri and Mon-Khmer: tracing the history of a hunter-gatherer language*.- [Copenhagen]: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2007. 222 s.: hrt.; 23 cm.- (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481; 99) ISBN 9788773033134 (A.VII/5173).
- Ritual and politics in ancient Mesopotamia* / ed. by Barbara Nevling Porter.- New Haven: American Oriental Society, 2005. xi, 120 s.: res.; 26 cm.- (American Oriental series; 88) ISBN 0940490196 (B.I/5119).
- Roma Felix: formation and reflections of Medieval Rome* / ed. by Éamonn Ó Carragáin, Carol Neuman De Vegvar.- Aldershot: Ashgate, 2007. xiii, 353 s.: res.; 24 cm.- (Church, Faith and Culture in the Medieval West) ISBN 9780754660965 (A.VII/4883).
- RONNICK, MICHELE V.: *Cicero's "Paradoxa Stoicorum": a commentary an interpretation and a study of its influence*.- Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris: Peter Lang, 1991. v, 259 s.; 21 cm.- (Studien zur Klassischen Philologie, ISSN 0172-1798; bd. 62) ISBN 3631424469 (A.VII/4946).
- Roots of Serbian aggression: debates / documents cartographic reviews* / Miroslav Brandt, Boze Covic, Slaven Leticica, Radovan Pavic, Zdravko Tomac, Mirko Valentinc, Stanko Zuljic; ed. by Boze Covic.- Zagreb: Centar za Strane Jezike, 1993. 426 s.: res., rnnk. hrt.; 24 cm. ISBN 9531740011 (A.VII/5411).
- ROSE, SARAH R.: *The Hittite -hi / -mi conjugations: evidence for an early Indo-European voice opposition*.- Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 2006. xxxvi, 515 s.; 24 cm.- (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft; 121) ISBN 3851247033 (A.VII/5361).
- ROSSABI, MORRIS: *Kubilay Han'ın seyyahı: Rabban Sazma ve doğu'dan batı'ya ilk yolculuk* / çev. Ekin Uşşaklı; ed. Emre Yalçın.- 1. bsk.-İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xi, 204 s.: res.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1471) ISBN 9789944883603 (A.VII/5225).
- Rossiyskie sootçestvenniki v Turtsii: istoriya i sovremennost' / pod obščey redaktsiei çrezvıçaynogo i polnomoçnogo posla Rossiyskoy Federatsii v Turetskoy Respublike V. E. İvanovskogo; avtorı i sostaviteli V. Byuyukayvaz...* [et al.]- Stambul: [yayl.y.], 2008. 213 s.: res. (kimi rnnk.); 25 cm. (A.VII/5130).

- ROTH, MARTHA T. [TOBI]: *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor* / with a contribution by Harry A. Hoffner; volume ed. Piotr Michalowski. – 2nd ed. – Atlanta: Society of Biblical Literature, 1997. xviii, 283 s.; 23 cm. – (Writings from the Ancient World series; 6) ISBN 0788503782 (A.VII/5612).
- Royal gifts in the late bronze age fourteenth to thirteenth centuries B.C.E.: selected texts recording gifts to royal personages* / transcriptions and translations by Zipora Cochavi-Rainey; with archaeological contributions by Christine Lilyquist. – [Beer-Sheva]: Ben-Gurion University of the Negev Press, 1999. xv, 245 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. – (Beer-Sheva, ISSN 0334-2255; 13) (A.VII/5358).
- RUEGG, DAVID SEYFORTH: *The symbiosis of Buddhism with Brahmanism / Hinduism in South Asia and of Buddhism with 'local cults' in Tibet and the Himalayan region.* – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. xiv, 197 s.; 23 cm. – (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte; 774. band. Beiträge zur Kultur- und Geistesgeschichte Asiens; 58) ISBN 9783700160571 (A.VII/4938).
- RUMENJAK, NIVES: *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: uspon i pad Srpskoga kluba.* – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2005. vii, 603 s.: res.; 23 cm. – (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 30) ISBN 9536324520 (A.VII/5420).
- Russian oriental studies: current research on past & present Asian and African societies* / ed. by Vitaly Naumkin. – Leiden; Boston: Brill, 2004. x, 301 s.; 25 cm. ISBN 9004132031 (A.VII/5632).
- Russkie voennye vostočkovedy do 1917 goda: biobibliografičeskij slovar = Russian military orientologists before 1917: biographical-bibliographical dictionary* / avtor-sostavitel M. K. Bashanov. – Moskva: Izdatelskaya Firma "Vostočnaya Literatura" RAN, 2005. 293 s.: portre; 25 cm. ISBN 5020184357 (A.VII/4966).
- SAATÇI, SUPHI: *Kent dokusu ve geleneksel evleriyle Kerkük.* – 2. bsk. – İstanbul: İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, 2007. 200 s.: rnk. res., pl.; 31 cm. – (Kerkük Vakfı yayın nu; 21. Türkçe seri nu; 14) ISBN 9756849185 (B.I/5236).
- SAATÇI, SUPHI: *The urban fabric and traditional houses of Kirkuk* / translated by Mehmet Bengü Uluengin. – 1st ed. – İstanbul: İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, 2007. 200 s.: rnk. res., pl.; 31 cm. – (Kerkük Vakfı publication no; 20. English Language series; 3) ISBN 9756849193 (B.I/5237).
- Sadullah Paşa ve yalısı: bir yapı bir yaşam* / Emel Esin, Ali Akyıldız, Aygül Ağır, M. Baha Tanman, Tarkan Okçuoğlu, Deniz Mazlum; ed. Deniz Mazlum. – 1. bsk. – İstanbul: YEM, 2008. 196 s.: res. (çoğu rnk.); 29 cm. – (YEM yayın; 139) ISBN 9758599998 (B.I/4938).
- Safveti Ziya Bir safha-i kalb.* – [y.y.]: Tanin Matbaası, [1328]. 191 s.; 19 cm. (A.VII/5555).
- SAGONA, ANTONIO [GUISEPPE]: *The heritage of Eastern Turkey: from earliest settlements to islam.* – Melbourne: Macmillan Art Publishing, 2006. 240 s.: v, rnk. res., hrt., pl.; 30 cm. ISBN 1876832053 (B.I/5208).
- SAĞLAMÖZ, GÜRSEL: *Basın dili.* – 1. bsk. – Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. vi, 146 s.; 21 cm. – (Kırkinci Yıl Kitaplığı; 16) ISBN 9789755071725 (A.VII/5230).
- SAID, EDWARD W.: *The question of Palestine.* – New York: Times Books, 1979. xix, 265 s.; 23 cm. ISBN 0812908325 (A.VII/5446).
- Sait Halim Paşa Yalısı* / metin yazarı Feridun Akozan; hat sanatı ve çiniler Kerim Silivri; halılar Önder Küçükerman, Yılmaz Özkan; mobilya Sadi Özış; tablolar ve heykeller Kemal Bilensoy; fotoğraflar Ahmet Ertuğ, Erdal Aksoy. – Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., [t.y.]. 160 s.: rnk. res., pl.; 33 cm. (B.I/5031).
- SAK, İZZET: *45 Numaralı Konya şer'iye sicili: 1126-1127 / 1714-1715: transkripsiyon ve dizin* / Cemal Çetin. – Konya: Selçuklu Belediyesi, 2008. xlv, 765 s.; 24 cm. – (Selçuklu Belediyesi Kültür yayınları; 28) ISBN 9789944500067 (A.VII/5466).
- SAKARYA, İHSAN: *Tarih boyunca Ermeni meselesi.* – Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1979. vi, 528 s.; 25 cm. – (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih yayınları) (A.VII/5609).

- SAMOYLOVİÇ, A. N.: *Tyurskoe yazıkoznanie filologiya runika* / sostaviteli i otvetstvennie redaktori G. F. Blagova, D. M. Hacılov.-Moskva: "Vostochnaya Literatura" RAN, 2005. 1053 s.; 24 cm.- (Klassiki Oteçestvennogo Vostokovedeniya seriya Osnovana v 2001 godu) ISBN 5020181897 (A.VII/4967).
- San Andrés Sajcabajá: peuplement, organisation sociale et encadrement d'une population dans les hautes terres du Guatemala* / sous la direction de Henri Lehmann.-Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 1983. 155 s.; res.; 30 cm.- (Centre d'Études Mexicaines et Centraméricaines. Études Mésaméricaines, ISSN 0247-8552; II-7) ISBN 2865380491 (B.I/4939).
- SARI, MUSTAFA: *Türkçenin batı dilleriyle ilişkisi*.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008. ix, 294 s.; 24 cm.- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 920) ISBN 9789751620224 (A.VII/5113).
- SARIKAYA, YALÇIN: *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik*.- İstanbul: Ötüken, 2008. 448 s.; 20 cm.- (Ötüken yayın nu; 737. Kültür serisi; 369) ISBN 9789754376920 (A.VII/4995).
- SARIOĞLU, MEHMET: *Bir cumhuriyet aydını Mehmet Ali Kâğıtçı* / ed. Ruken Kızıler.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xiv, 279 s.; res.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1532) ISBN 9789944883955 (A.VII/5172).
- Sarışın bir kurt* / genel yay. yönetmeni Fahri Özdemir.- 1. bsk.- İstanbul: Kırmızı, 2008. yak. 100 s.; res.; 22 cm. ISBN 9789759169223 (A.VII/5841).
- Sarışın bir kurt* / yay. haz. Fahri Özdemir; İngilizce çev. Ezgi Esma Kürklü; Almanca çev. Deniz Karaboran. *Atatürk ve Atatürkçülük* / Halil İnalçık.- 1. bsk.- İstanbul: Kırmızı, 2008. 381, [3] s.; res.; 31 cm. + 2 res., 2 katl. s. ISBN 9789759169223 (B.I/5275).
- SAUVAGET, JEAN: *Introduction to the history of the muslim east: a bibliographical guide* / based on the second ed. as recast by Claude Cahen.- Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1965. xxi, 252 s.; 24 cm. (A.VII/5443).
- SCHARLAU, WINFRIED B. [BERNHARD]: *Devrim taciri: İttihat ve Terakki'nin Bolşevik teorisini: Parvus efendi: Parvus-Helphand* / Zbyněk A. Zeman; yay. haz. Hakan Tanıtturan.-1. bs.-İstanbul: Kalkedon, 2007. 477 s.; 21 cm.- (Kalkedon Yayıncılık; 34) ISBN 9789944115186 (A.VII/5701).
- SCHMITT, RÜDIGER: *Das Iranische Personennamenbuch: Rückschau, Vorschau, Rundschau: mit einer Bibliographie zur Iranischen Personennamenkunde*.-Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. 56 s.; 23 cm.- (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte; 744. bd. Iranische Onomastik; 1) ISBN 3700137192 (A.VII/5487).
- SCHOFFLER, HEINZ HERBERT: *Gundi-Şapur Akademisi: Aristoteles Doğu yolunda* / Almandan çev. Sedat Umran; İngilizceden ve Fransızcadan ek çev. Vedii İlmen; ed. A. Doğan.-1. bs.- İstanbul: Yaba, 2008. 223 s.; res., hrt.; 20 cm.- (Yaba yayınları; 147. Tarih / Mezopotamya Kitaplığı; 16) ISBN 9789753861236 (A.VII/5158).
- SCHOFIELD, JOHN: *Philip Melancthon and the English reformation*.- Aldershot: Ashgate, 2006. xv, 229 s.; 24 cm.- (St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754655679 (A.VII/4913).
- SCHÖLCH, ALEXANDER: *Palestine in transformation 1856-1882: studies in social, economic and political development* / translated by William C. Young, Michael C. Gerrity.- Washington: Institute for Palestine Studies, 1993. xii, 351 s.; hrt.; 24 cm. ISBN 0887282342 (A.VII/5429).
- Die Schöne Heimat: Bilder aus Deutschland*.- Königstein im Taunus: Langewiesche, 1955. 112 s.; 27 cm. (B.I/4942).
- SCHROETER, DANIEL J.: *The sultan's Jew: Morocco and the Sephardi World*.- Stanford: Stanford University Press, 2002. xxii, 240 s.; res.; 24 cm.- (Stanford Studies in Jewish History and Culture) ISBN 0804737770 (A.VII/5432).
- A Scientific humanist: studies in memory of Abraham Sachs* / ed. by Erle Leichty, Maria deJ. Ellis, Pamela Gerardi.- Philadelphia: Samuel Noah Kramer Fund, University Museum, 1988. xvi, 378 s.; res.; 29 cm.- (Occasional publications of the Samuel Noah Kramer Fund; 9) ISBN 0934718903 (B.I/5229).
- SEBİK, MEHMET NİHAT: *Millî Mücadele ve esâret hâtıralarım* / haz. Ünal Şenel.-İzmir: [yay.y.], 2008. xx, 162 s.; res.; 20 cm. ISBN 9786056010408 (A.VII/5244).

- SEFERCİOĞLU, NECMEDDİN: *Milliyetçi dernekler*.– Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi, 2008. 73 s.; 20 cm.– (Türk Ocakları Ankara Şubesi yayınları nu; 41. Araştırma dizisi; 7) ISBN 9789757739340 (A.VII/5306).
- Die Seidenstrasse: Handel und Kulturaustausch in einem eurasiatischen Wegenetz* / hg. Ulrich Hübner, Jens Kam-lah, Lucian Reinfandt.– 2. durchgesehene Aufl.– Hamburg: EB-Verlag, 2005. viii, 259 s.: hrt.; 23 cm.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 3) ISBN 3930826631 (A.VII/5597).
- Selçukludan Cumhuriyete şehir yönetimi* / ed. Erol Özvar, Arif Bilgin.– İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008. 464 s.; 27 cm. ISBN 9786056000904 (B.I/5001).
- SELİK, MEHMET: *100 Soruda iktisadi doktrinler tarihi*.–1. bsk.– [y.y.]: Gerçek Yayınevi, 1973. 380 s.; 20 cm.– (100 Soruda dizisi; 35) (A.VII/4840).
- SEMINAR OF MINISTERS OF EDUCATION (3RD: 2006: PRAGUE, TEREZİN) = SÉMINAIRE DES MINISTRES EUROPÉENS DE L'EDUCATION (3E: 2006: PRAGUE, TEREZİN): *"Teaching remembrance: cultural heritage yesterday, today and tomorrow": 3rd seminar of European ministers of education Prague and Terezin, Czech Republic, 24-25 April 2006: proceedings* = *"Enseigner la mémoire: patrimoine culturel hier, aujourd'hui et demain": 3e séminaire des ministres Européens de l'éducation Prague et Terezin, République tchèque, 24-25 Avril 2006: actes*.– [Strasbourg]: Council of Europe = Conseil de l'Europe, 2007. 180 s.; 24 cm. (A.VII/5564).
- SEMINAR OF MINISTERS OF EDUCATION (2ND: 2005: CRACOW, AUSCHWITZ-BIRKENAU) = SÉMINAIRE DES MINISTRES DE L'EDUCATION (2E: 2005: CRACOVIE, AUSCHWITZ-BIRKENAU): *Day of remembrance of the holocaust and of prevention of crimes against humanity: 2nd seminar of ministers of education, Cracow and Auschwitz-Birkenau (Poland), 4-6 May 2005: proceedings* = *Journée de la mémoire de l'holocauste et de la prévention des crimes contre l'humanité: 2e séminaire des ministres de l'éducation, Cracovie et Auschwitz-Birkenau (Pologne), 4-6 Mai 2005: actes*.– [Strasbourg]: Council of Europe = Conseil de l'Europe, 2007. 222 s.; 24 cm. (A.VII/5563).
- SERDAR, M. TÖREHAN: *Mevlâna Hakîmüddin İdrîsî Bülîst*.– İstanbul: Ötügen, 2008. 403 s.; 20 cm.– (Ötügen yayın nu; 740. Kültür serisi; 372) ISBN 9789754376951 (A.VII/5163).
- SERIKOFF, NIKOLAJ: *Arabic medical manuscripts of the Wellcome Library: a descriptive catalogue of the Haddad Collection (WMS Arabic 401-487)*.– Leiden; Boston: Brill, 2005. xiii, 553, [11] s.; 24 cm. + 1 cd-rom.– (Sir Henry Wellcome Asian series, ISSN 1570-1484; 6) ISBN 9004147985 (A.VII/5059).
- SERTEL, YILDIZ: *Nâzım Hikmet ile Serteller: ideolojileri, yaşamlarında bilinmeyenler*.– 1. bs.– İstanbul: Everest, 2008. xvii, 281, [16] s.: res.; 20 cm.– (Everest; 624. Anı; 37) ISBN 9789752895577 (A.VII/5678).
- Settlement and society: essays dedicated to Robert McCormick Adams* / ed. by Elizabeth C. Stone.– Los Angeles; Chicago: Cotsen Institute of Archaeology. University of California; The Oriental Institute of the University of Chicago, 2007. xxii, 490 s.: res., hrt.; 24 cm.– (Cotsen Institute of Archaeology Ideas, Debates and Perspectives; 3) ISBN 1885923473 (A.VII/5489).
- SEVİN, NECLA ARSLAN: *Harput iç kale mahalle kazısı: Osmanlı'ya arkeolojik bir yaklaşım: ilk sonuçlar* / Veli Sevin, Haydar Kalsen.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 629-641, [12]: rnk. res., pl.; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırbaşım. (A.VII/5585).
- SEVİN, VELİ: *Atlaslı büyük uygarlıklar ansiklopedisi: Eski Anadolu ve Trakya: başlangıcından Pers egemenliğine kadar*.– İstanbul: İletişim, 2003. 319 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 9750501357 (B.I/5005).
- SEVÜK, İSMAİL HABİB: *Atatürk'le beraber* / haz. Lütfü Tınc; ed. Emre Yalçın.– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xviii, 177 s.; 20 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1492) ISBN 9789944883849 (A.VII/5219).
- SEYER, MARTIN: *Der Herrscher als Jäger: Untersuchungen zur königlichen Jagd im persischen und makedonischen Reich vom 6.-4. Jahrhundert v. Chr. sowie unter den Diadochen Alexanders des Grossen*.– Wien: Phoibos Verlag, 2007. 201, 17 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm.– (Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien. Wiener Forschungen zur Archäologie; 11) ISBN 9783901232831 (B.I/4981).

- SEZGİN, FUAT: *Geschichte des arabischen Schrifttums XIII: Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland: autoren.*– Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 2007. x, 587 s.: hrt.; 24 cm.– (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften) ISBN 9783829800860 (A.III / 1603-13).
- SHAFFER, BRENDA: *Sınırlar ve kardeşler: İran ve Azerbaycanlı kimliği / çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov; yay. haz. Belgin Çınar.*– 1. bsk.– İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xii, 296 s.; 23 cm.– (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 216. Tarih; 24) ISBN 97860533990543 (A.VII/5492).
- SHAHAM, RON: *Family and the courts in modern Egypt: a study based on decisions by the Shari'a Courts 1900-1955.*– Leiden; New York; Köln: Brill, 1997. xv, 262 s.; 25 cm.– (Studies in Islamic Law and Society, ISSN 1384-1130; 3) ISBN 9004107428 (A.VII/5625).
- SHALOM, ZAKI: *Ben-Gurion's political struggles, 1963-1967: a lion in winter.*– 1st published.– London; New York: Routledge, 2006. xi, 142 s.; 24 cm.– (Israeli History, Politics and Society; 44) ISBN 0714656526 (A.VII/5266).
- SHATZMILLER, MAYA: *Labour in the medieval islamic world.*– Leiden; New York; Köln: E. J. Brill, 1994. viii, 450 s.; 25 cm.– (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, ISSN 0929-2403; 4) ISBN 9004098968 (A.VII/5634).
- SHAW, STANFORD J.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler / çev. Meriç Sobutay.*– 1. bs.– İstanbul: Kapı, 2008. xiv, 553 s.; 20 cm.– (Kapı yayınları; 167. Araştırma-İnceleme; 40) ISBN 9789944486767 (A.VII/5535).
- SHAW, STANFORD J.: *III. Selim: eski ve yeni arasında: Sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, 1789-1807 / çev. Hür Güldü.*– 1. bs.– İstanbul: Kapı, 2008. xiv, 625 s.; 20 cm.– (Kapı yayınları; 157. araştırma-İnceleme; 39) ISBN 9789944486651 (A.VII/5014).
- SHORE, PAUL: *Jesuits and the politics of religious pluralism in eighteenth-century Transylvania: culture, politics and religion, 1693-1773.*– Aldershot; Roma: Ashgate; Institutum Historicum Societatis Iesu, 2007. x, 235 s.; 24 cm. ISBN 9780754657644 (A.VII/4895).
- SILAY, MEHMET: *Hatay evliyalari.*– İskenderun: Hatay Yayınları, 1989. 85 s.: res.; 20 cm. (A.VII/5077).
- SİMUKOV, A. D. [ANDREY DMITRIEVIÇ]: *Trudi o Mongolii i dlya Mongolii / sostaviteli Yuki Konagaya.*–Osaka: Gosudarstvennyy Muzei Etnologii, 2008. 3 c. 4 c.'te (976 s.; 635 s.; 594 s.; 327 s.); 26 cm. + 1 cd-rom.– (Senri Ethnological Report, ISSN 1340-6787; 66, 67, 74, 75) ISBN 9784901906555 (B.I/4374).
- Sinema: tarih / kuram / eleştiri / derleyenler* Seçil Bükler, Y. Gürhan Topçu.– 1. bsk.– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. vi, 442 s.; 21 cm.–(Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 10) ISBN 9789755071626 (A.VII/5234).
- SINGER, AMY: *Kadılar, kullar, Kudüslü Köylüler / çev. Sema Bulutsuz.*– 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xiv, 237 s.; 23 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1456) ISBN 9789944883443 (A.VII/5223).
- The sixteenth-century French religious book / ed. by Andrew Pettegree, Paul Nelles, Philip Conner.*– Aldershot: Ashgate, 2001. xvii, 366 s.: res.; 24 cm.–(St Andrews Studies in Reformation History) ISBN 0754602788 (A.VII/4900).
- ŠKEGRO, ANTE: *Stari pokrajinski katalog ili katalog provincija opće crkve: Provinciale Vetus Sive Ecclesiae Universae Provinciarum Notitia.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2005. 150 s.; 23 cm.–(Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 29) ISBN 9536324504 (A.VII/5419).
- SLADE, SEBASTIJAN: *Fasti litterario-ragusini =Dubrovačka književna kronika.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2001. xvi, 295 s.: tpkibasım; 29 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 953632430X (B.I/5175).

- SLANSKI, KATHRYN E.: *The Babylonian entitlement Narûs (Kudurrus): a study in their form and function.*— Boston: American Schools of Oriental Research, 2003. xxi, 362 s.: res.; 23 cm.— (ASOR Books; 9) ISBN 089757060X (A.VII/5335).
- SLOOTJES, DANİELLE: *The governor and his subjects in the Later Roman Empire.*— Leiden; Boston: Brill, 2006. xvi, 204 s.: res., 1 katl. hrt.; 25 cm.— (Mnemosyne. Supplements. Subseries History and Archaeology of Classical Antiquity, ISSN 0169-8958; 275) ISBN 9004150706 (A.VII/5054).
- A social history of England, 1200-1500* / ed. by Rosemary Horrox, W. Mark Ormrod.—1st published.— Cambridge: Cambridge University Press, 2006. xi, 514 s.; 23 cm. ISBN 0521789540 (A.VII/5037).
- SOCIETY FOR THE STUDY OF THE CRUSADES AND THE LATIN EAST (6TH: 2004: İSTANBUL): *The fourth crusade: event, aftermath and perceptions: papers from the sixth conference of the Society for the study of the crusades and the Latin East, 25-29 August 2004, Istanbul, Turkey* / ed. by Thomas F. Madden.—Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. xxiii, 184 s.: res.; 24 cm.— (Crusades Subsidia; 2) ISBN 9780754663195 (A.VII/5619).
- SODEN, WOLFRAM VON: *Der Alte Orient: eine Einführung* / hrsg. und mit einem Anhang versehen von Michael P. Streck.—Erweiterte Sonderausgabe der 2., unveränderten Auflage 1992.— Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. xi, 259 s.; 23 cm. ISBN 3534185587 (A.VII/5360).
- SOFUOĞLU, ADNAN: *İsgalden katilima Hatay / Adil Dağıstan.*— Ankara: Phoenix, 2008. 194 s.; 21 cm. ISBN 9789944931519 (A.VII/5015).
- SOLDT, WILFRED H. VAN: *Solar omens of Enuma Anu Enlil: tablets 23 (24)-29 (30).*— Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1995. xi, 151, xv s.: res.; 27 cm.— (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926-9568; 73) ISBN 9062580742 (B.I/5141).
- SOMUNCUOĞLU, SERVET: *Sibirya'dan Anadolu'ya taşta Türkiye = From Siberia to Anatolia: the Turks on the Rock* / metin ed. = text ed. Hasan Tahsin Mavuş; tercüme=translation Ahmet Akar.— İstanbul: A-Z Yapı İnşaat Sanayi Ticaret A.Ş.=A-Z Constructions Inc., 2008. 543 s.: rnk. res., 1 katl. hrt.; 30 cm. ISBN 9789759705213 (B.I/4986).
- Sophokles: hayatı, sanatı, eserleri* / haz. Azra Erhat.— İstanbul: Varlık, 1954. 127 s.; 17 cm.— (Varlık yayınları; 295. Dünya Klasikleri; 13) (A.VII/5859).
- SOUCEK, SVAT: *Studies in Ottoman naval history and maritime geography* / Svat Soucek.— 1st ed.— İstanbul: Isis, 2008. 255 s.; 24 cm.— (Analecta Isisiana; 102) ISBN 9789754283655 (A.VII/5106).
- SOUTHGATE, HORATIO: *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with an introduction and occasional observations upon the condition of Mohammedanism and christianity in those countries.*— [Boston]: Elibron Classics, 2005. 2 c. (xii, 334 s.; x, 356 s.); 21 cm.— (Elibron Classics series) ISBN 1402190093 (A.VII/5146).
- SPINK, WALTER M.: *Ajanta: history and development, vol. 4: painting, sculpture, architecture year by year.*— Leiden: Brill, 2009. xx, 109, yak. 150 s.: res. (kimi rnk.); 25 cm.— (Handbook of Oriental Studies. Section 2. India, ISSN 0169-9377; 18/4 = Handbuch der Orientalistik. Indien, ISSN 0169-9377; 18/4) ISBN 9789004149830 (A.VI / 9730-4).
- SPIRIDOVITCH, A. TCHEREP: *Türksüz Avrupa* / çev. Atilla Ataman.— 1. bs.— İstanbul: Pinar, [2008?]. 208 s.: res.; 21 cm.— (Pinar yayınları; 236. Tarih Hatırat; 20) ISBN 9789753522717 (A.VII/4999).
- SPRING SYMPOSIUM OF BYZANTINE STUDIES (36TH: 2002: UNIVERSITY OF DURHAM): *Byzantine orthodoxies: papers from the thirty-sixth spring symposium of Byzantine studies, University of Durham, 23-25 March 2002* / ed. by Andrew Louth, Augustine Casiday.— Aldershot: Ashgate Variorum, 2006. xiii, 236 s.: res.; 24 cm.— (Society for the Promotion of Byzantine Studies; publications 12) ISBN 0754654966 (A.VII/4892).
- Sredneaziatskiy etnografičeskiy sbornik, vıpusk 5: k 100-letiyu so dnya rojdeniya olgi Aleksandrovnı Suharevoy* / otvetsvennie redaktori S. N. Abaşin, V. İ. Buşkov.— Moskva: Nauka, 2006. 283 s.: res., portre; 25 cm. ISBN 5020339903 (A.VII/4958-5).

- STAATLICHE MUSEEN IN BERLIN (ALMANYA): *Ausstellung altjapanischer kunst, Berlin 1939.*– Berlin: Verlag für kunstwissenschaft, 1939. xxvi, 167 s.: res.; 26 cm. (B.I/4941).
- STAATLICHE MUSEEN IN BERLIN (ALMANYA): *Indische miniaturen.*– Berlin: Islamische Kunstabteilung, [t.y.]. 16, 48 s.: res. (kimi rnk.); 19 cm.– (Bilderhefte der Islamischen Kunstabteilung heft; 1) (A.VII/4862).
- STAATLICHE MUSEEN IN BERLIN (ALMANYA): *Meisterwerke der webekunst von der Spätantike bis zum Klassizismus.*– Berlin: Leonhard Preiss Verlag, 1932 / 33. 32 s.: 16 res.; 21 cm. (A.VII/4842).
- STEFANIDIS, IOANNIS D.: *Stirring the Greek nation: political culture, irredentism and anti-Americanism in post-war Greece, 1945-1967.*– Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2007. xv, 300 s.: res.; 24 cm. ISBN 9780754660590 (A.VII/5817).
- STEININGER, ROLF: *Austria, Germany and the cold war: from the Anschluss to the state treaty 1938-1955* / translated from the German by Rolf Steininger, Margaret Davidson, Christof Morrissey.– New York; Oxford: Berghahn Books, 2008. x, 172 s.: res., hrt.; 24 cm. ISBN 9781845453268 (A.VII/5706).
- STOW, KENNETH: *Jewish life in early modern Rome: challenge, conversion and private life.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xiv, 336 s.: res.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS879) ISBN 9780754659167 (A.VII/4884).
- STOW, KENNETH: *Popes, church and Jews in the middle ages: confrontation and response.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xii, 336 s.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS876) ISBN 9780754659150 (A.VII/4909).
- LE STRANGE, GUY: *The lands of the Eastern caliphate.*– [Boston]: Elibron Classics, 2006. xvii, 536 s.: 10 hrt.; 21 cm.– (Elibron Classics series) ISBN 0543942333 (A.VII/5139).
- STRELKOVA, I. [IRINA IVANOVNA]: *Valihanov.*– Moskva: Molodaya Gvardiya, 1983. 282 s.: [32] s. res.; 21 cm.– (Jizn Zamečatelnih Lyudey seriya Biografii Osnovana v 1933 godu M. Gorkim; vipusk 6 (635)) (A.VII/5123).
- Studia Eurasiatica: Kieler Festschrift für Hermann Kulke zum 65. Geburtstag* / hg. Stephan Conermann, Jan Kusbler.– Hamburg: EB-Verlag, 2003. xi, 526 s.: res.; 21 cm.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 10) ISBN 3930826992 (A.VII/5604).
- Studies in honor of George R. Hughes, January 12, 1977.*– Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1976. xviii, 282 s.: res.; 24 cm.– (The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization; 39) (A.VII/5383).
- Studies in literature from the ancient Near East: by members of the American Oriental Society: dedicated to Samuel Noah Kramer* / ed. by Jack M. Sasson.– New Haven: American Oriental Society, 1984. 369 s.: portre; 26 cm.– (American Oriental series; 65) ISBN 094049065X (B.I/5121).
- STURM, GERTRAUD: *Leben für die Forschung: das Ethnologenehepaar Wilhelm und Marie Hein in Südarabien (1901 / 02).*– Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 323 s.: tpkibasım; 30 cm.– (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften; 360. bd. Sammlung Eduard Glaser; 15) ISBN 9783700139515 (B.I/4955).
- Subartu 17: Les espaces Syro-Mésopotamiens: dimensions de l'expérience humaine au Proche-Orient ancien: volume d'hommage offert à Jean-Claude Margueron* / éd. P. Butterlin, M. Lebeau, J.-Y. Monchambert, J. L. Montero Fenellós, B. Muller.– Turnhout: Brepols, 2006. xxxi, 548 s.: res., hrt.; 30 cm.– (Subartu; 17) ISBN 2503520235 (B.I/5076).
- Subartu 15: Tell Beydar: the 2000-2002 seasons of excavations, the 2003-2004 seasons of architectural restoration. A preliminary report = Tell Beydar: rapport préliminaire sur les campagnes de fouilles 2000-2002 et les campagnes de restauration architecturale 2003-2004* / ed.=éd. Marc Lebeau, Antoine Suleiman.– Turnhout: Brepols, 2007. 309 s.: res.; 30 cm.– (Subartu; 15) ISBN 9782503518121 (B.I/5077).
- SUETONIUS TRANQUILLUS, GAIUS: *On iki Caesar'ın yaşamı* / Latinceden çev. Fafo Telatar, Gül Özaktürk.– Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. vii, 295 s.: res.; 24 cm.– (AKD TYK Türk tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 232) ISBN 9789751620972 (A.VII/5736).

- Sultan Abdülhamid: iftiralara cevaplar* / M. Raif Ogan, Abdurrahman Şeref, Ahmet Refik, Peyami Safa, İsmail Hami Danişmend, Nihal Atsız, Abdurrahman Şeref Laç, Refi' Cevad Ulunay, Şevket Rado; yay. haz. K. Yusuf Ünal.- 1. bs.- İstanbul: Kaknüs, 2008. 160 s.: res.; 21 cm.- (Kaknüs yayınları; 386. Tarih serisi; 22) ISBN 9789752561748 (A.VII/5513).
- Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul fotoğrafları = Photographs of İstanbul from the archives of Sultan Abdülhamid II* / yay. haz. = prepared for publication by Adnan Genç, Orhan M. Çolak; tercüme = translation Erdoğan Usta, Semiramis Çavuşoğlu.- İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. = İstanbul Metropolitan Municipality Culture Co. Publication; İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi = Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2008. 679 s.: res.; 34 cm. ISBN 9789944370202 (Kültür A.Ş.) (B.I/5069).
- SULTANOV, ÇAPAY: *İmparatorluğun son darbesi: Bakü, 20 Ocak 1990* / Rusça aslından çev. Ali Ekber Aliyev.- Bakü: Kismet, 2008. 504, yak. 50 s.: res., hrt.; 22 cm. ISBN 9952808208 (A.VII/5644).
- SUN TZU: *Savaş sanatı* / çev. Sibel Özbudun, Zeynep Ataman.- 4. bs.- İstanbul: Anahar Kitaplar, 2007. 200 s.; 20 cm.- (Politika-Stratejisi dizisi) ISBN 9789757787035 (A.VII/4998).
- SUSSMAN, VARDİ: *Oil lamps in the Holy Land: saucer lamps: from the beginning to the hellenistic period: collections of the Israel Antiquities Authority*.- Oxford: Archaeopress, 2007. vi, 493 s.: res.; 30 cm.- (BAR International series; 1598) ISBN 9781407300146 (B.I/5107).
- Süleyman Demirel ve Kazakistan = Suleyman Demirel jene Kazakstan = Süleyman Demirel and Kazakhstan.- [y.y.]: [yayl.y.], [t.y.]. 160 s.: res.; 29 cm. (B.I/4999).
- ŠVOGER, VLASTA: *Zagrebacko liberalno novinstvo 1848.-1852. i stvaranje moderne Hrvatske*.- Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2007. 543 s.: res.; 23 cm.- (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Monografije i Studije; III / 35) ISBN 9789536324590 (A.VII/5417).
- The Swedish Cyprus expedition 80 years: proceedings of the symposium in honour of the memory of Einer Gjerstad held in the Royal Academy of Letters, History and Antiquities, 28 September 2007, Stockholm* / ed. Paul Åström, Karin Nys.- Sävedalen: Paul Åströms, 2008. 207 s.: res. (kimi rnk.); 25 cm.- (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book; 175) ISBN 9789170812392 (A.VII/5276).
- SYKES, CHRISTOPHER: *Two studies in virtue*.- New York: Alfred A. Knopf, 1953. 256 s.: res., hrt.; 22 cm. (A.VII/5434).
- SYMPOSIUM OF THE ASSYRIAN AND BABYLONIAN INTELLECTUAL HERITAGE PROJECT (2ND: 1999: PARIS) *Mythology and mythologies: methodological approaches to intercultural influences: proceedings of the second annual symposium of the Assyrian and Babylonian intellectual heritage project held in Paris, France, October 4-7, 1999* / ed. by R.M. Whiting.- Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001. xxv, 288 s.: res.; 28 cm.- (Melammu Symposia; 2) ISBN 951459049X (B.I/5151).
- SYMPOSIUM OF THE ASSYRIAN AND BABYLONIAN INTELLECTUAL HERITAGE PROJECT (1ST: 1998: TVÄRMINNE) *The heirs of Assyria: proceedings of the opening symposium of the Assyrian and Babylonian intellectual heritage project held in Tvärminne, Finland, October 8-11, 1998* / ed. by Sanna Aro, R. M. Whiting.- Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2000. xxi, 134 s.: res.; 28 cm.- (Melammu Symposia; 1) ISBN 9514590430 (B.I/5152).
- SZEMETHY, HUBERT D.: *Die Erwerbungsgeschichte des Heroons von Trysa: ein Kapitel Österreichisch-Türkischer Kulturpolitik* / mit einem beitrage von Şule Pfeiffer-Taş.- Wien: Phoibos Verlag, 2005. 707, 56 s.: res., hrt.; 30 cm.- (Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien. Wiener Forschungen zur Archäologie, ISSN 1606-4712;9) ISBN 390123263X (B.I/4985).
- SZERB, ANTAL: *Dünya yazın tarihi* / Macarcadan çev. Vural Yıldırım.- 1. bsk.-Ankara: Dost Kitabevi, 2008. 852 s.; 24 cm. ISBN 9789752983618 (A.VII/5543).
- ŞAHİN, KÂMİL: *Şeyh Edebâli, 1206-1326*.- [Bilecik]: Bilecik Belediyesi, 2008. x, 134 s.: rnk. res.; 20 cm.- (Bilecik Belediyesi Kültür yayınları; 1) (A.VII/5098).

- ŞAKRAVİ, MUHAMMED: *es-Siyaset ve'l-ictima' fi fikri'l-Cahiz: kıraetün fi fikri't-tenviri'li'tizali.*– Tunus: Cami'atu Tunus, Külliyyetü'l-'Ulumi'l-İnsaniyye ve'l-İctima'iyye, 2007. 653 s.; 24 cm.– (Cami'atu Tunus, Külliyyetü'l-'Ulumi'l-İnsaniyye ve'l-İctima'iyye Silsile; 8. Adet; 17) (A.VII/5846).
- Şanlı Yavuz / haz. İ. Özdem Koçer.– 1. bsk.– İstanbul: Deniz Basımevi, 2008. 139 s.: res.; 21 cm. ISBN 9789754094831 (A.VII/5092).
- ŞAPOLYO, ENVER BEHNAN: *Türkiye Cumhuriyeti tarihi, 1918-1950.*– 1. bs.– [Ankara]: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950. ix, 201 s.: res., hrt.; 24 cm. (A.VII/4837).
- ŞEHRİSTÂNİ: *El-Milel ve'n-Nihal* / çev. Mustafa Öz; yay. haz. Mehmet Dalkılıç.–İstanbul: Litera, 2008. 512 s.; 24 cm.– (Litera; 47. İslam Düşüncesi Tarihi Klasikleri; 01) ISBN 9789756329504 (A.VII/5491).
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ: *Şemseddin Sâmî ve Osmanlı kadınları: bir elde iğne bir elde kitap* / çevrimyazı ve inceleme İrfan Karakoç.– 1. bs.– İstanbul: Kitap, 2008. 121 s.: res.; 21 cm.– (Kitap Yayınevi; 184. Sahafılar Çarşısı dizisi; 9) ISBN 9786051050010 (A.VII/5000).
- ŞENDUR-ATABEK, GÜLSEREN: *Türk romanında gazeteciler.*– Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. 291 s.; 21 cm.– (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 14) ISBN 9789755071701 (A.VII/5243).
- ŞENER, ABDÜLLATİF: *Osmanlı maliyesinin şeffaflaşması: yayımlanan ilk bütçeler.*– 1. bs.– İstanbul: Kapı, 2008. 297 s.; 28 cm. ISBN 9789944486781 (B.I/5004).
- ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ: *Avrupa'da seyahat hatıraları* / haz. Nâzım H. Polat, Harid Fedai.– İstanbul: Boyut, 2008. 502 s.: res.; 21 cm. ISBN 9789752305038 (A.VII/5503).
- Şerif Mardin okumaları / ed. Taşkın Takış; yay. haz. Sümeyye Hoşgör.– Ankara: Doğu Batı, 2008. 315 s.; 24 cm.– (Doğu Batı yayınları; 38. Sosyoloji; 12) ISBN 9789758717415 (A.VII/5168).
- ŞERİFLİ, KAMANDAR: *Alim, pedagoğ ve kitabşünas* / elmi redaktor Memmed Adilov.– Bakı: Nurlan, 2007. 253 s.; 20 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5792).
- ŞEYH SAFİYÜDDİN ERDEBİLİ: *Şeyh Sefi Tezkiresi: "Sefvetüs-Sefa"nın XVI esr Türk Tercümesi* / tertibçiler ve neşre haz. Möhsün Nağisoğlu, Sever Cabbarlı, Rauf Şeyhzamanlı.– Bakı: Nurlan, 2006. 932 s.; 22 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VII/5779).
- ŞİMŞEK, NURETTİN: *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey: hayatı, siyasi ve askeri faaliyetleri* / genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl; ed. Deniz Saraç.– 1. bsk.– İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 224 s.: res.; 21 cm.– (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 321. Araştırma-İnceleme dizisi; 274) ISBN 9789752552203 (A.VII/5148).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N.: *Malta sürgünleri.*– gnış. 3. bs.– Ankara: Bilgi, 2008. 553, [15] s.: res.; 20 cm. ISBN 9789752202610 (A.VII/5124).
- ŞİMŞİR, SEBAHATTİN: *XX. Yüzyıl Türk Dünyası Türk Düşünürleri.*– Almatı: Abay Adındaki Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2006. 124 s.; 20 cm. ISBN 996514303X (A.VII/5210).
- TABUROĞLU, ÖZGÜR: *Dünyevi ve kutsal: modernlerin maneviyat arayışları* / yay. haz. Tuncay Birkan, Semih Sökmen.– 1. bs.– İstanbul: Metis, 2008. 298 s.: res.; 20 cm. ISBN 9789753426718 (A.VII/4992).
- TAGIYEVA, RÖYA: *Letif Kerimov fenomeni=The genius of Latif Kerimov =Fenomen Lyatifa Kerimova.*– Bakı: Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, 2006. 149 s.: rnk. res.; 34 cm. ISBN 5806612406 (B.I/5191).
- TAKÂTS, S. [SÂNDOR]: *Macaristan Türk aleminde çizgiler* / çev. Sadrettin Karatay.– Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992. 271 s.; 24 cm.– (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları; 2128. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi; 439. Tarih dizisi; 8) ISBN 9751104327 (A.VII/5727).
- TAMER, GEORGES: *Islamische Philosophie und die Krise der Moderne: das Verhältnis von Leo Strauss zu Alfarabi, Avicenna und Averroes.*– Leiden; Boston; Köln: Brill, 2001. xv, 345 s.; 25 cm.– (Islamic Philosophy Theology and Science. Texts and Studies, ISSN 0169-8729; 43) ISBN 9004120297 (A.VII/5628).

- TAN, NAIL: *Kastamonu evleriyle ilgili bazı gelenek, görenek ve halk inanmaları* / fotoğraflar Cemal Atalay, Özdemir Tan.-Ankara: Kültür Ajans, 2008. 40 s.: rnk. res.; 24 cm.- (Kültür Ajans yayınları nu; 39) ISBN 9789758951260 (A.VII/5312).
- TANİLLİ, SERVER: *Din ve politika: "laik barış"ın dostları ve düşmanları*.- 2. bsk.- İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008. 246 s.; 23 cm. ISBN 9789944150651 (A.VII/5018).
- TANÖR, BÜLENT: *Anayasal gelişme tezleri* / ed. Öget Öktem Tanör, Nurettin Pirim.- 1. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 174 s.; 21 cm.- (Yapı Kredi yayınları; 2628. Cogito; 162) ISBN 9789750813603 (A.VII/4879).
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarih sözlüğü: deyimler-terimler* / haz. Necdet Sakaoğlu.- 1. bsk.- İstanbul: İletişim, 1985. 139 s.; 26 cm.- (İletişim yayınları; 49) (B.I/4964).
- TARANCI, CAHİT SITKI: *Ziya'ya mektuplar: 1920-1946*.- İstanbul: Varlık, 1957. 208 s.; 17 cm.- (Varlık yayınları; 492. Varlık Büyük Cep Kitapları; 41) (A.VII/5855).
- Tarihsel çevrenin korunması: Viyana Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi ve Anıt Korunması Kürsüsü'nün çalışmaları*.- Viyana: Viyana Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi ve Anıt Korunması Kürsüsü, 1975. 71 s.: res.; 21 cm. (A.VII/4855).
- Tarihsel sosyoloji: stratejiler, sorunlar, paradigmlar* / derleyenler Ferdan Ergut, Ayşen Uysal.- 1. bsk.- Ankara: Dipnot, 2007. 374 s.; 21 cm.- (Dipnot yayınları; 35) ISBN 9759051341 (A.VII/4861).
- Tarihte Türk-Hint ilişkileri sempozyumu bildirileri, 25-28 Haziran 2007*, [Ankara].- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. 177 s.: res.; 24 cm.- (AKDTYK Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; XXVI. Dizi-Sa. 12a) ISBN 9789751620965 (A.VII/5734).
- Tasavvuf kitabı* / haz. Cemil Çiftçi.- 2. bsk.- İstanbul: Kitabevi, 2008. 751 s.; 21 cm.- (Kitabevi; 214) ISBN 9789756403187 (A.VII/5754).
- Tatar destanları, II* / haz. Fatih Urmanç; Türkiye Türkçesine aktaranlar Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. 447 s.; 24 cm.- (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 910. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 24) ISBN 9789751619693 (A.VII/4926-2).
- Tatar destanları, I* / haz. Fatih Urmanç; Türkiye Türkçesine aktaranlar Vedat Kartalcık, Caner Kerimoğlu.- 1. bsk.- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. 399 s.; 24 cm.- (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 909. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 23) ISBN 9789751619686 (A.VII/4926-1).
- TEKELİ, İLHAN: *Birlikte yazılan ve öğrenilen bir tarihe doğru* / - İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007. xii, 266 s.; 21 cm.- (Tarih Vakfı Yurt yayınları. İlhan Tekeli Toplu Eserler; 1) ISBN 9789753332125 (A.VII/4859).
- TEKELİ, İLHAN: *Göç ve ütesi* / yay. haz. Özkan Taner.- İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008. x, 225 s.: hrt.; 21 cm. ISBN 9789753332217 (A.VII/5455).
- TEKELİ, İLHAN: *Türkiye'de bölgesel eşitsizlik ve bölge planlama yazıları*.- İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2008. x, 324 s.; 21 cm.- (Tarih Vakfı Yurt yayınları. İlhan Tekeli Toplu Eserler; 2) ISBN 9789753332170 (A.VII/4858).
- TEKİN, MEHMET: *Habib Neccar ve Antakya*.- 1. bsk.- Hatay: Color Ofset, 2006. 106 s.: res.; 20 cm. ISBN 9757750395 (A.VII/5322).
- TEKİN, OĞUZ: *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş* / ed. Mustafa Bayka.- 1. bsk.-İstanbul: İletişim, 2008. 351 s.: res.; 23 cm.- (İletişim yayınları; 1313. Tarih dizisi; 47) ISBN 9789750505928 (A.VII/5029).
- Tell Ahmar: 1988 season* / ed. by Guy Bunnens.- Leuven: Orientaliste, 1990. 151 s.: res.; 30 cm.- (Abr-Nahrain Supplement series; 2. Publications of the Melbourne University Expedition to Tell Ahmar; 1) ISBN 9068313223 (B.I/5126).
- Tell Sabi Abyad II: the pre-pottery neolithic B settlement: report on the excavations of the National Museum of Antiquities Leiden in the Balikh Valley, Syria* / ed. by Marc Verhoeven, Peter M. M. G. Akkermans.- İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 2000. viii, 188 s.: res.; 27 cm.- (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, ISSN 0926-9568; 90) ISBN 9062580904 (B.I/5138).

- TEMELKURAN, ECE: *‘Ağrı’nın derinliği.*– 1. bs.– İstanbul: Everest, 2008. vii, 321 s.: res.; 20 cm.– (Everest; 573. Siyaset; 43) ISBN 9789752894976 (A.VII/5035).
- TENGÜZ, HÜSNÜ: *Osmanlı bahriyesi’nin mazisi = The history of the Ottoman navy* / haz. = prepared by İskender Pala; çev. = English translation by Evren Yiğit; ed. Saime Akat.– İstanbul: İDO, 2008. 102 s.: res. (kimi rnk.); 23 cm. ISBN 9789750188008 (A.VII/5313).
- Teoman Durulı’ya armağan = Festschrift in honor of Teoman Durulı* / yay. haz. Cengiz Çakmak.– 1. bsk.– İstanbul: Dergâh, 2008. 576 s.: res.; 24 cm.– (Dergâh yayınları; 386. Armağan Kitaplar dizisi; 7) ISBN 9789759951009 (A.VII/5024).
- TERZİBAŞI, ATÂ: *Erbil şairleri* / haz. Ali İhsan Öbek, Duygu Dalbudak.– 2. bsk.– İstanbul: İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı, 2007. 317 s.; 20 cm.– (Kerkük Vakfı yayın nu; 22. Türkçe seri nu; 15) ISBN 9789756849200 (A.VII/5646).
- TEUSCHER, ULRIKE: *Königtum in Rajasthan: Legitimation im Mewar des 7. bis 15. Jahrhunderts.*– Hamburg: EB-Verlag, 2002. 332 s.: hrt.; 21 cm.+1 tablo.– (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 6) ISBN 3930826887 (A.VII/5600).
- TEXIER, CHARLES: *“Küçük Asya”: Bithynia* / haz. Raif Kaplanoglu.– Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 1997. 222, [18] s.: res.; 20 cm. (A.VII/5640).
- Texts on prostitution* / selected and introduced by Mara I. Amster; general ed. Betty S. Travitsky, Anne Lake Prescott.– Aldershot: Ashgate, 2007. 2 c.; 25 cm.– (The Early Modern Englishwoman. A Facsimile Library of Essential Works. Series III. Essential Works for the Study of Early Modern Women. Part 2; vol. 5, 6) ISBN 9780754639077 (A.VII/5830).
- Textual conversations in the Renaissance: ethics, authors, technologies* / ed. by Zachary Lesser, Benedict S. Robinson.– Aldershot: Ashgate, 2006. xii, 228 s.; 24 cm. ISBN 0754656853; (A.VII/4914).
- TEZ, ZEKİ: *Kâğıdın ve matbaanın kültürel tarihi.*– İstanbul: Doruk, 2008. 327 s.: res.; 21 cm.– (Doruk Yayıncılık. Bilim) ISBN 9789755534909 (A.VII/5661).
- THOMASON, ALLISON KARMEL: *Luxury and legitimation: Royal collecting in ancient Mesopotamia.*– Aldershot, England; Burlington, USA: Ashgate, 2005. xix, 252 s.: res.; 24 cm.– (Perspectives on Collecting) ISBN 0754602389 (A.VII/5374).
- THOMSON, RODNEY M.: *England and the 12th-century renaissance.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 1998. xiv, 344 s.: portre; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS620) ISBN 0860786730 (A.VII/4921).
- TİBİ, SELMA: *The medicinal use of opium in ninth-century Baghdad.*– Leiden; Boston: Brill, 2006. xiv, 314 s.: res.; 25 cm.– (Sir Henry Wellcome Asian series, ISSN 1570-1484; 5) ISBN 9004146962 (A.VII/5060).
- Tilkidom and the Ottoman Empire: the letters of Gerald Fitzmaurice to George Lloyd, 1906-1915* / ed. by G. R. Beridge.– 1st ed.– İstanbul: Isis, 2007. 182 s.; 24 cm. ISBN 9789754283594 (A.VII/5104).
- TOCH, MICHAEL: *Peasants and Jews in medieval Germany: studies in cultural, social and economic history.*– Aldershot: Ashgate Variorum, 2003. xiv, 328 s.: res., hrt.; 23 cm.– (Variorum Collected Studies series; CS757) ISBN 0860788962 (A.VII/4917).
- TOLSTOY: *Hz. Muhammed* / Rusça’dan Azerice’ye çev. Telman Hursidoğlu Aliyev, Vakıf Tehmezoğlu Halilov; Azerice’den Türkçe’ye çev. Arif Arslan; ed. Z. Aybike Yılmaz.–13. bsk.–İstanbul: Karakutu, 2006. 109 s.; 21 cm.–(Karakutu yayınları; 74. Dünya Edebiyatı; 05) ISBN 975865893X (A.VII/5860).
- TOMENENDAL, KERSTIN: *Das Türkenbild in Österreich-Ungarn während des Ersten Weltkriegs im Spiegel der Kriegspostkarten.*– Klagenfurt; Wien; Ljubljana; Sarajevo: Wieser Verlag, 2008. 248 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 9783851296662 (A.VII/5198).
- TOPDEMİR, HÜSEYİN GAZİ: *Bilim tarihi* / Yavuz Unat.–1. bsk.–Ankara: Pegem Akademi, 2008. xviii, 398 s.: res.; 24 cm. ISBN 9786058558021 (A.VII/5685).

- TORBÁGYI, MELINDA: *Sylloge nummorum Graecorum Hungarv: Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, vol. I: Hispania-Sicilia, part 3: Sicilia.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1993. 142 s.: res.; 30 cm. (B.I/5051-I,3).
- TORBÁGYI, MELINDA: *Sylloge nummorum Graecorum Hungarv: Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, vol. I: Hispania-Sicilia, part 2: Calabria-Bruttium.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. 134 s.: res.; 30 cm. (B.I/5051-I,2).
- TORBÁGYI, MELINDA: *Sylloge nummorum Graecorum Hungarv: Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, vol. I: Hispania-Sicilia, part 1: Hispania-Apulia.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. 128 s.: res.; 30 cm. (B.I/5051-I,1).
- Toruko ni okeru gikai-sei no tenkai: Osman teikoku kara Toruko kyowakoku e = *The development of the Turkish parliamentary system: from the Ottoman Empire to the Turkish Republic* / ed. Gen Kasuya.– Tokyo: Toyo Bunko, 2007. iv, 365 s.; 22 cm.– (Toyo Bunko publications. Series A, no; 70) ISBN 9784809702112 (A.VII/5833).
- TOYNBEE, ARNOLD: *Tarihçi açısından din / tercüme İbrahim Canan; yay. haz. Faruk Tuncer.*– 1. bsk.– İstanbul: Ufuk Kitapları, 2008. 348 s.; 21 cm.– (Ufuk Kitapları; 91. Sosyal Bilimler dizisi; 18) ISBN 9789756065624 (A.VII/5154).
- TOYNBEE, ARNOLD JOSEPH: *Türkiye’de ve Yunanistan’da batı meselesi: medeniyetlerin temas noktasında bir çalışma / Türkçesi Kadri Mustafa Orağı; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör; haritaları Türkçeş-tiren Mehmet Kudret Kirişioğlu.*– 1. bsk.– İstanbul: Yeditepe, 2007. xli, 524 s.: hrt., 1 katl. hrt.; 21 cm.– (Yeditepe Yayınevi; 90. İnceleme-Araştırma; 72) ISBN 9789756480830 (A.VII/5034).
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 20: 1902* / haz. Kudret Emiroğlu.– Trabzon: Trabzon İli ve İlçeleri Eği-tim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008. 713 s.; 24 cm.+1 katl. res., 1 katl. hrt. ISBN 9789757871117 (tk.); ISBN 9789757871224 (20.c.) (A.VII/4403-20).
- Trabzon Vilayeti salnamesi, cilt 19: 1901* / haz. Kudret Emiroğlu.–Trabzon: Trabzon İli ve İlçeleri Eği-tim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008. 513 s.; 24 cm. ISBN 9789757871117 (tk.); ISBN 9789757871217 (19.c.) (A.VII/4403-19).
- Trade and production in premonetary Greece: crossing borders: proceedings of the 7th, 8th and 9th international work-shops Athens 1997-1999* / ed. by Carole Gillis, Brigitta Sjöberg.– Sävedalen: Paul Åströms, 2008. 308 s.: res.; 21 cm.– (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book; 173) (A.VII/5125).
- Transnational migration in East Asia: Japan in a comparative focus* / ed. by Shinji Yamashita, Makito Minami, David W. Haines, Jerry S. Eades.– Osaka: National Museum of Ethnology, 2008. vi, 208 s.: res.; 26 cm.– (Senri Ethnological Reports, ISSN 1340-6787; 77) ISBN 9784901906579 (B.I/5100).
- TUBERON, LUDOVİK CRIJEVIC: *Komentari o mojem vremenu.*– Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2001. lxxxviii, 341 s.; 29 cm.– (Biblioteka Hrvatska Povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324296 (B.I/5182).
- TUCKER, WILLIAM F. [FREDERICK]: *Mahdis and millenarians: shi’ite extremists in early muslim Iraq.*– 1st published.– Cambridge: Cambridge University Press, 2008. xxv, 176 s.; 22 cm. ISBN 9780521883849 (A.VII/5044).
- TUĞLACI, PARS: *İsmet İnönü: Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Cumhurbaşkanı’nın hayatı ve faaliyetleri.*– İstan-bul: Etik, 2008. 452 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm. ISBN 9789758565481 (B.I/5003).
- TUNA, CELÂL: *Orta Karadeniz Bölgesi sahil kesiminde geleneksel mimari* / ed. Nezih Başgelen.– İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2008. 199 s.: res.; 21 cm. ISBN 9786053960195 (A.VII/5030).
- TUNCER, HÜNER: *Osmanlı-Avusturya ilişkileri, 1789-1853.*– 1. bs.– İstanbul: Kaynak, 2008. 190 s.: res.; 20 cm.– (Kaynak yayınları; 529) ISBN 9789753435437 (A.VII/5485).
- TUNCOKU, A. METE: *Anzakların kaleminden mehtemlik: Çanakkale 1915* / ed. Emre Yalçın.– gözđ. gçrl. 1. bsk.– İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xi, 300 s.: res.; 20 cm.– (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1418) ISBN 9789944882996 (A.VII/5069).
- [TURAN], ELİ BEY HÜSEYNZADE: *Seçilmiş eserleri.*– Bakı: Çasıoğlu, 2007. 639 s.; 25 cm.– (Azerbaycan Edebiyyatı) (A.VII/5769).

- TURGUT, HULÜŞİ: *Avrasya ve Demirel: Adriyatik'ten Çin Seddi'ne, 2. cilt: batı yakasının hikâyesi.*– 1. bsk.– Ankara: ABC Basın Ajansı, 2002. 825 s.: rnk. res.; 24 cm.– (ABC "Araştırma dizisi" no; 6) ISBN 975781508X (tk.); ISBN 9757815136 (2.c.) (A.VI / 9154-2).
- TURGUT, HULÜŞİ: *Barzani olayı: Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni XIX. yüzyıldan beri meşgul eden bir kürt aşiretinin belgesi.*– 1. bsk.– İstanbul: Doğan Kitap, 2008. 542 s.: res.; 23 cm. ISBN 9789759918347 (A.VII/5162).
- Turkey 1973 / main texts written by* Nöel Calef; contributors Barbara Shuey, Ida Turner Donnat, Susan Akers George.– [y.y.]: [yayl.y.], [t.y.]. 414 s.: 1 katl. hrt.; 18 cm. (A.VII/4847).
- Turkish flowers: studies on Ottoman art in Hungary /* ed. Ibolya Gerelyes; translation into English of papers submitted in Hungarian Ervin Dunay, Katalin Rác, Chris Sullivan.– Budapest: Hungarian National Museum, 2005. 183 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 9637061169 (A.VII/5262).
- Turkish migration to the United States: from Ottoman times to the present /* ed. by A. Deniz Balgamiş, Kemal H. Karpat.– 1st published.– Madison: The Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin & The University of Wisconsin Press, 2008. 238 s.; 23 cm. ISBN 9780299222949 (A.VII/5261).
- The Turks in the early islamic world /* ed. by C. [Clifford] Edmund Bosworth.– Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. liii, 351 s.: res.; 25 cm.– (The Formation of the Classical Islamic World; 9) ISBN 9780860787198 (A.VII/5829).
- Turquia=Türkei=Turquie=Türkiye /* preparation Kutlay Doğan.– [Ankara]: Turkish News Agency for the Directorate General of Press & Information of the Prime Ministry, 2007. 1 CD-ROM. ISBN 9789751940933 (CD/0199).
- TUZCU, ALİ: *Talas, 1850-1950: zaman, mekan, insan manzaraları.*– Talas: Talas Belediyesi, 2007. 231 s.: res.; 22 cm.– (Talas Belediyesi Kültür yayınları; 3) ISBN 9789759490249 (A.VII/5184).
- TÜFEKÇİOĞLU, ABDÜLHAMİT: *Edincik'te Türk devri mi marisi ve mezar taşları.*– Balıkesir: Edincik Belediyesi, 2005. 251 s.: res. (çoğu rnk.); 24 cm.– (Edincik Belediyesi Kültür yayınları) (A.VII/5869).
- Türk deniz harp tarihi atlası /* proje koordinatörü, ed. Hakan Eraydın; haz. Levent Tonyalı, Gökhan Atmaca.–[Ankara]: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008. xiii, 59 s.: rnk. hrt.; 33 cm. ISBN 9789754094619 (B.I/5268).
- Türk dış politikası, 1919-2008 /* ed. Haydar Çakmak.– 1. bsk.– Ankara: Platin, 2008. 1112 s.; 24 cm. ISBN 9789944137256 (A.VII/5467).
- Türk dünyası mimarlık ve şehircilik kurultayı, 24-26 Haziran 2008: dilde fikirde işde birlik.*– Ankara: Keçiören Belediye Başkanlığı, 2008. 312 s.: res., hrt.; 22 cm. (A.VII/5315).
- Türk elyazmaları kataloğu, I: fıklor abideleri ve müellifsiz elyazmalar /* tesvir ve tertib edenler Şamil Cemşidov, Eli Memmedbağiroğlu; redaktörü Memmed Adilov.– Bakı: Elm, 2007. 217 s.; 25 cm.– (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 5806617416 (A.VII/5803-1).
- Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni yaklaşımlar: uluslararası sempozyum, 15-17 Mart 2006 = The new approaches to Turkish-Armenian relations: international symposium, 15-17 March 2006 /* yay. haz. Şafak Ural, Feridun Emecen, Mustafa Aydın.– İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2008. xv, 949 s.; 24 cm.– (İstanbul Üniversitesi yayın no; 4745) ISBN 9789754048049 (A.VII/5486).
- TÜRK, H. BAHADIR: *Şirket ve parti: Genç Parti ve "yeni siyaset" /* ed. Tanıl Bora.– 1. bsk.– İstanbul: İletişim, 2008. 304 s.; 20 cm.– (İletişim yayınları; 1335. Araştırma-İnceleme dizisi; 227) ISBN 9789750506147 (A.VII/5680).
- Türkçe Gazete /* naşiri Resimli Ay.– İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1928-?. 1 CD-ROM. (CD/0209).
- Türkçe konuşanlar: Asya'dan Balkanlar'a 2000 yıllık sanat ve kültür /* yapım ve fotoğraflar Ergun Çağatay; ed. Doğan Kuban; Türkçe çev. Zeynep Peker, Jale Alguadiş.–İstanbul: Tetragon, 2007. 495 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 9789759478964 (B.I/4965).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN: *Türk toplumunda Zazalar ve Kürtler /* ed. Reyhan Sarıkaya.– 1. bsk.– İstanbul: Timaş, 2008. 607 s.; 24 cm.– (Timaş yayınları; 1833. Sosyoloji; 13) ISBN 9789752637573 (A.VII/4984).

- Türkiye 1996 karayolları atlası*.– [Ankara]: Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu, [1996?]. xl, 232 s.; hrt.; 25 cm. (A.VII/5292).
- TBMM Kütüphanesi fihristi: Şarkıye kısmı ilâvesi, 1*.– Ankara: TBMM, 1934. 93 s.; 27 cm. (B.I/5222).
- T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Vakıf Eserleri Müzesi* / ed. Halil İbrahim Sezer.– Ankara: Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2008. 47 s.; rnk. res.; 30 cm. ISBN 9789751942586 (B.I/5089).
- Türkiye Cumhuriyeti 80 yıl kronolojisi* / ed. M. Mesut Uyanık.– 2. bsk.– Ankara: Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü İç Haberler Müdürlüğü, 2008. 697 s.; res. (kimî rnk.); 24 cm.– (Anadolu Ajansı yayınları; 3) ISBN 9759869209 (A.VII/5115).
- TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ SEMPOZYUMU** (4.: 2005: İstanbul): *4. Türkiye-İran ilişkileri sempozyumu, 24 Eylül 2005, İstanbul: küreselleşmenin Türkiye-İran üzerindeki etkileri ve toplumların karşılaşılabileceği problemler*. – Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. 86, 94 s.; 25 cm.– (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XXVI. Dizi-Sa. 11a) ISBN 9789751620989 (A.VII/5739).
- Türkiye istatistik yılı 2007 = Turkey's statistical yearbook 2007*.– 2. bsk. = 2nd ed.– Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu = Turkish Statistical Institute, 2008. vii, 380 s.; 24 cm.– (Türkiye İstatistik Kurumu yayın no, ISSN 0082-691X; 3143 = Turkish Statistical Institute publication number, ISSN 0082-691X; 3143) ISBN 9789751942371 (A.VII/5300).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 2008* / yay. haz. İbrahim Ulvi Yavuz, Rıfki Kaymaz.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2008. 659 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 30. Yıllık dizisi; 21) ISBN 9789757382379 (A.VII/5272).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 2007* / yay. haz. İbrahim Ulvi Yavuz, Rıfki Kaymaz.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2007. 601 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 29. Yıllık dizisi; 20) ISBN 9789757382324 (A.VII/5271).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 2006* / yay. haz. İbrahim Ulvi Yavuz, Rıfki Kaymaz.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2006. 456 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 27. Yıllık dizisi; 19) ISBN 9757382302 (A.VII/5270).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 2001-2004* / yay. haz. İbrahim Ulvi Yavuz, Rıfki Kaymaz.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2004. 664 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 24. Yıllık dizisi; 17) ISBN 9757382248 (A.VII/5269).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 2000* / yay. haz. İbrahim Ulvi Yavuz, Mahir Adıbeş, Rıfki Kaymaz.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2000. 560 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 23. Yıllık dizisi; 16) ISBN 9757382167 (A.VII/5268).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 1992* / yay. ve yöneten Mehmet Doğan; koordinatör M. Cemal Çiftçiçözümlü.–Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 1992. 493 s.; 24 cm.–(Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 11. Yıllık dizisi; 9) ISBN 9757382000 (A.VII/5214).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 1988* / yay. ve yöneten Mehmet Doğan.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 1988. 591 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 7. Yıllık dizisi; 5) (A.VII/5216).
- Türkiye kültür ve sanat yılı 1987* / yay. ve yöneten Mehmet Doğan.– Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 1987. 496 s.; 24 cm.– (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 6. Yıllık dizisi; 4) (A.VII/5215).
- Türkiye-Rusya ilişkilerinde ihtilaflı konular ve çözümleri* / derleyen Gülten Kazgan; yay. haz. Belgin Çınar.–1. bsk.– İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xvii, 212 s.; 23 cm.–(İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 213. Sempozyum-Panel; 2) ISBN 9756053990500 (A.VII/5246).
- Türkiye'de basın fotoğrafçılığının görsel tarihi: Osmanlı'dan-1960'a, 1. kitap* / haz. Uğur Kavas.–1. bsk.–Ankara: [yayl.y.], 2008. 220 s.; res.; 24 cm. ISBN 9789750035708 (A.VII/5165-1).
- UBAID SYMPOSIUM** (1988: HELSINGFORS, DENMARK): *Upon this foundation: the 'Ubaid reconsidered: proceedings from the 'Ubaid symposium, Elsinore, May 30th-June 1st 1988* / ed. by Elizabeth F. Henrickson, Ingolf Thuesen.– Copenhagen: Museum Tusculanum Press [for] Carsten Niebuhr Institute of An-

- cient Near East Studies, University of Copenhagen, 1989. 478 s.: res.; 24 cm.-(CNI publications, ISSN 0902-5499; 10) ISBN 8772890703 (A.VII/5359).
- UĞURLU, FARUK: *Kültürü ve doğasıyla Han = Cultural and natural life in Han* / Erkan İznik.- Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2007. 126 s.: rnk. res.; 21 cm.-(Anadolu Üniversitesi yayınları; 1787. Eğitim Fakültesi yayınları; 104) ISBN 9789750604867 (A.VII/5081).
- Uluçam armağanı.*- 1. bs.- [Van?]: Van Çevre ve Kültür Derneği, 2008. 311 s.: res.; 24 cm.-(Van Çevre ve Kültür Derneği yayınları; 1) ISBN 97860589963 (A.VII/5868).
- ULUGÜN, F. YAVUZ: *Seyahatnelerde Kocaeli ve çevresi.*- İzmit: İzmit Rotary Kulübü, 2008. 336 s.: res.; 21 cm.-(İzmit Rotary Kulübü Kültür yayınları; 18) ISBN 9789759375430 (A.VII/5073).
- Ulusal karikatür yarışması: eski eserler-müzeler, kitap-kütüphaneler, esnaf, sanatkar-ahilik kültürü.*-İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2008. 114 s.: rnk. res.; 27 cm. (B.I/5186).
- ULUSLARARASI ARTUKLU SEMPOZYUMU (1.: 2007: MARDİN): *I. Uluslararası Artuklu sempozyumu bildirileri, 25-26-27 Ekim 2007, Mardin = 1st International symposium of Artuqy papers, 25-26-27 October 2007 Mardin* / ed. İbrahim Özcoşar; İngilizce Halit Alkan.- 1. bsk.- Mardin: Mardin Valiliği, 2008. 2 c.: res.; 24 cm.-(Mardin Valiliği Kültür yayınları) (A.VII/5099).
- ULUSLARARASI DOKİMEON MERMER HEYKEL SEMPOZYUMU (2.: 2008: AFYONKARAHİSAR): *2. Uluslararası dokimeon mermer heykel sempozyumu bildiriler kitabı, 16-18 Haziran 2008, Afyonkarahisar = The second international dokimeon marble sculpture symposium proceedings.*- Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2008. x, 356 s.: res.; 29 cm.-(Afyon Kocatepe Üniversitesi yayın no; 69) ISBN 9789757150886 (B.I/4949).
- Uluslararası Osmanlı Türkçesi öncesi eski Türkiye Türkçesi toplantısı: bildiriler, 03-04 Aralık 1999.*- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. 222 s.; 24 cm.-(AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları; 915) ISBN 9789751620026 (A.VII/4927).
- ULUSLARARASI TÜRKİYE MOZAİK KORPUSU (4.: 2007: GAZİANTEP): *IV. Uluslararası Türkiye mozaik korpusu sempozyum bildirileri: "geçmişten günümüze mozaik köprüsü", 6-10 Haziran 2007, Gaziantep=The proceedings of IV. international mosaic corpus of Türkiye: "the mosaic bridge from past to present", 6-10 June 2007, Gaziantep* / ed. = ed. by Mustafa Şahin; yay. haz. = in collaboration with Derya Şahin, A. Ali Altın.- Bursa: Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Merkezi AIEMA = Uludağ University Mosaic Research Center AIEMA, 2008. xi, 247 s.: rnk. res.; 30 cm.-(Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Merkezi yayınları serisi; 1. Sempozyum Bildirileri; 2=Uludağ University Mosaic Research Center series; 1. Symposium Papers; 2) ISBN 9789756149430 (B.I/5271).
- ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU (5.: 2007: İSTANBUL): *Uluslararası Üsküdar sempozyumu V, 1-5 Kasım 2007: bildiriler* / ed. Coşkun Yılmaz; yay. haz. Zafer Çınar, Uğur Demir.- İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008. 2 c. (728 s.; 696 s.): res. (kimi rnk.); 28 cm. ISBN 9789944580755 (B.I/5244).
- Under one sky: astronomy and mathematics in the ancient Near East* / ed. by John M. Steele, Annette Imhausen.- Münster: Ugarit-Verlag, 2002. vii, 496 s.: res.; 25 cm.-(Alter Orient und Altes Testament; 297) ISBN 3934628265 (A.VII/5355).
- Understanding and responding to terrorism* / ed. by Huseyin Durmaz, Bilal Sevinc, Ahmet Sait Yayla, Sıddık Ekici.-Amsterdam; Oxford: IOS Press, 2007. xiii, 399 s.; 25 cm.-(NATO Science for Peace and security series, ISSN 1574-5597; 19. Human and Societal Dynamics; E) ISBN 9781586037406 (A.VII/5849).
- URAL, A. ALİ: *Satranç oynayan derviş* / ed. Mehtap Ferhat.- İstanbul: Şûle, 2008. 164 s.: res.; 21 cm.-(Şûle yayınları; 311. Merdiven Kitapları / Deneme; 7) (A.VII/5399).
- URAL, SELÇUK: *Mondros Mütarekesi ve Doğu vilayetleri* / ed. Deniz Saraç.-1. bsk.-İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 432 s.: res., hrt.; 21 cm.-(IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 330. Araştırma-İnceleme dizisi; 283) ISBN 9789752552302 (A.VII/5694).

- Urbanization and land ownership in the ancient Near East: a colloquium held at New York University, November 1996, and the Oriental Institute, St. Petersburg, Russia, May 1997* / ed. by Michael Hudson, Baruch A. Levine.- Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1999. 495 s.: res., hrt.; 23 cm.- (Peabody Museum Bulletin; 7) ISBN 0873659570 (A.VII/5329-2).
- Urkish and the Hurrians studies in honor of Lloyd Cotsen* / ed. by Giorgio Buccellati, Marilyn Kelly-Buccellati.- Malibu: Undena Publications, 1998. 200 s.: res.; 28 cm.- (Bibliotheca Mesopotamica; 26. Urkish / Mozan Studies; 3) ISBN 0890035014 (B.I/5116).
- USTA, AYDIN: *Çıkarların gölgesinde Haçlı Seferleri: müslüman-haçlı siyasi ittifakları.*- 1. bsk.- İstanbul: Yeditepe, 2008. xiii, 288, yak. 50 s.: rnk. res., hrt.; 21 cm.- (Yeditepe Yayınevi; 87. İnceleme-Araştırma; 69) ISBN 9789756480977 (A.VII/5017).
- UYANIK, MUVAFFAK: *Yeni okulun ders vasıtalarından gazete.*- 2. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. viii, 196 s.; 21 cm.- (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 3) ISBN 9789755072173 (A.VII/5227).
- UZEL, İLTER: *Amasyalı Hekim ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin, 1385-1470?.*- 1. bsk.- Amasya: Amasya Valiliği, 2004. 96 s.: rnk. res.; 30 cm.- (Amasya Valiliği Kültür yayınları; 10) ISBN 9755854134 (B.I/5024).
- UZEL, İLTER: *Anadolu tıp tarihi'ne giriş* / ed. Hasan Peker.- 1. bsk.- İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2008. vi, 72 s.: res.; 20 cm.- (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 23) ISBN 9789758072040 (A.VII/5203).
- UZEL, İLTER: *Anadolu uygarlıklarında dişhekimliği = Dentistry in the Anatolian civilizations: an illustrated history.*- [y.y.]: [yay.y.], 2000. x, 159 s.: res. (kimi rnk.); 32 cm. ISBN 9759543842 (B.I/5025).
- UZUN, RUHDAN: *İletişim etiği: sorunlar ve sorumluluklar.*- 1. bsk.- Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2007. viii, 318 s.; 21 cm.- (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 2) ISBN 9789755072081 (A.VII/5233).
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *Felsefeye giriş-1: doğa bilimleri, felsefe ve metodolojisi* / ed. Ruken Kızıler, Emre Yalçın; yay. haz. Türker Armaner.- gözd. grcl. 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xii, 284 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1605. Felsefe. Seçme Eserleri; 3) ISBN 9789944885119 (A.VII/5717-1).
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *Millet ve tarih suuru* / ed. Emre Yalçın.- gözd. grcl. 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xi, 354 s.; 23 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1388) ISBN 9789944882675 (A.VII/5065).
- ÜNAL, UĞUR: *II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri, 1897-1907: programlar, ders içerikleri, istatistikler.*- Ankara: Gazi Kitabevi, 2008. xii, 258 s.; 24 cm. ISBN 9789944165969 (A.VII/5320).
- ÜNAL, UĞUR: *Meclis-i Kebîri Maârif, 1869-1922.*- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. x, 165 s.: res.; 25 cm.- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; VII. Dizi-Sa. 233) ISBN 9789751620798 (A.VII/5733).
- ÜNSALDI, LEVENT: *Türkiye'de asker ve siyaset* / çev. Orçun Türkay; yay. haz. Nihal Boztekin.- 1. bs.- İstanbul: Kitap, 2008. 345 s.; 21 cm.- (Kitap Yayınevi; 181. İnsan ve Toplum dizisi; 39) ISBN 9789756051986 (A.VII/5670).
- ÜNVER, SÜHEYL: *Süheyl Ünver'in Konya defterleri* / yay. haz. Gülbün Mesara, Mine Esiner Özen.- İstanbul: Kubbealtı, 2006. 276 s.: rnk. res.; 22 cm.- (Kubbealtı neşriyatı; 146) ISBN 9789756444573 (A.VII/5519).
- Üsküdar Üsküdar* / yönetmen, metin yazarı Yahya Erdem; seslendiren Füsün Ünal.- Ankara: TRT, 2007. 1 VCD. (CD / 0202).
- VEKAM ihtisas kütüphaneleri paneli, 29 Mart 2007, Ankara / yay. haz. Esin Sultan Oğuz; ed. Zeynep Önen, Mehtap Türkyılmaz.- Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 2007. iv, 89 s.: rnk. res.; 24 cm.- (Türk Kütüphaneciler Derneği yayınları; 49) ISBN 9789756351246 (A.VII/5299).
- VAK'ANÜVİS SUBHİ MEHMED EFENDİ: *Subhî tarihi: Samî ve Şakir tarihleri ile birlikte, 1730-1744: inceleme ve karşılaştırmalı metin* / [haz.] Mesut Aydınier; ed. Erol Özvar.- İstanbul: Kitabevi, 2007. cxlix, 924 s.; 23 cm.+1 cd-rom.- (Kitabevi; 353. Osmanlı Tarih Kaynakları; 9) ISBN 9789759173328 (A.VII/5023).

- VALENTIC, MIRKO: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 8: durdevacka pukovnija* / Ivana Horbec, Ivana Jukic. – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2003. 351 s.; 29 cm.+19 katl. rnk. hrt. – (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324407 (B.I/5169-8).
- VALENTIC, MIRKO: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 7: krizevacka pukovnija* / Mirko Valentic, Ivana Horbec, Ivana Jukic. – Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest, 2003. 361 s.; 29 cm.+18 katl. rnk. hrt. – (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna Izdanja) ISBN 9536324393 (B.I/5169-7).
- VALLAT, FRANÇOIS: *Répertoire géographique des textes cunéiformes, bd. XI: les noms géographiques des sources suso-élamites* / avec la collaboration de B. Groneberg, Groupe de Recherches Elamites. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1993. cxlv, 339 s.: 1 katl hrt.; 24 cm. – (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B: Geisteswissenschaften; 7 / 11) ISBN 3882264845 (A.IV / 2006-11).
- VÁSÁRY, ISTVÁN: *Turks, Tatars and Russians in the 13th-16th centuries.* – Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. x, 352 s.: portre; 23 cm. – (Variorum Collected Studies series; CS884) ISBN 9780754659297 (A.VII/4919).
- Vefatının 71. yılında Mehmet Âkif Ersoy bilgi şöleni: "Mehmet Âkif dönemi ve çevresi.* – Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği; İlim Yayma Cemiyeti Ankara Şubesi, 2008. 280 s.: res.; 24 cm. – (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 32. Toplantı Metinleri; 7. TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi yayınları; 3) ISBN 9789757382362 (A.VII/5273).
- VEHBÎ (SEYYÎD): *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in düğün kitabı* / çeviriyazılı ve günümüz diline aktarılmış metni açıklamalarla birlikte haz. Mertol Tulum; fotoğraflar Orhan Cem Çetin; yay. haz. Mustafa Kıpışoğlu. – 1. bs. – İstanbul: Kabcacı, 2008. c2007. 784 s.: rnk. res.; 25 cm. ISBN 9759971283 (A.VII/5657).
- VELİOĞLU, TARIK: *Osmanlı'nın manevî sultanları.* – 1. bsk. – İstanbul: Hayykitap, 2008. 439 s.: res.; 23 cm. – (Hayykitap; 63. Gizli Hazinesinin Keşfi; 4) ISBN 9789759059682 (A.VII/5507).
- VERHOEVEN, MARC: *An archaeological ethnography of a neolithic community: space, place and social relations in the Burnt Village at Tell Sabi Abyad, Syria.* – İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, 1999. ix, 294 s.; 27 cm. – (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, ISSN 0926-9568; 83) ISBN 906258084X (B.I/5140).
- "*Les vers du plus nul des poètes...*": nouvelles recherches sur les priapées: actes de la journée d'étude organisée le 7 Novembre 2005 à l'Université Lumière-Lyon 2. – Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Jean Poilloux, 2008. 200 s.; 24 cm. – (Collection de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0244-5689; 38. Série Littéraire et Philologique; 11) ISBN 9782356680013 (A.VII/5840).
- VIDA, ISTVÁN: *Sylloge nummorum Graecorum Hungariae: Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, vol. III: Moesia inferior: Callatis-Dionysopolis-Istrus-Marcianopolis-Nicopolis ad Istrum-Odessus-Tomis* / ed. Melinda Torbágyi. – Milano: Edizioni Ennerre, 2000. 125 s.: res.; 30 cm. ISBN 8887235120 (B.I/5051-III).
- Vinodolski zakon 1288: faksimil / diplomatsko izdanje kritički tekst / tumačenje rječnik* / priredio Josip Bratulić. – Zagreb: Globus, 1988. 132 s.: 14 s. tiskobasim; 26 cm. – (Biblioteka Posebna Izdanja) ISBN 8634304981 (B.I/5171).
- Violence in late antiquity: perceptions and practices* / ed. H. A. Drake; co-ed. Emily Albu, Susanna Elm, Michael Maas, Claudia Rapp, Michele Salzman; ed. assistant Jacob Latham. – Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2006. xxi, 395 s.: res.; 24 cm. ISBN 0754654982; (A.VII/5822).
- VISICATO, GIUSEPPE: *The power and the writing: the early scribes of Mesopotamia.* – Bethesda: CDL Press, 2000. xv, 298 s.; 24 cm. ISBN 1883053471 (A.VII/5373).
- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione arcaica della Lycia, III: le prime emissioni del Wedri: le serie di Oa, delle città di Oibânuxā (Simena), di Zagaba (Lagbe), di Zemuri (Limyra) e di Prl (Aperlai) e le emissioni federali di Ite e di Te.* – Milano: Edizioni Ennerre, 1996. xxiv, 256 s.: res.; 24 cm. – (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 6) (A.VII/5251-3).
- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione arcaica della Lycia, II: la collezione Winsemann Falghera* / introduzione storica a cura di R. Martini; appendice onomastica a cura di O. Carruba. – Milano: Edizioni Ennerre, 1989. 360 s.: res.; 24 cm. – (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 3) (A.VII/5251-2).

- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione arcaica della Lycia, I: il dinasta wekhssere I / appendice onomastica a cura di Onofrio Carruba.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1989. 155 s.: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 2) (A.VII/5251-1).
- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione provinciale Romana, II: Collezione Winsemann Falghera, 5: Valerianus-Aurelianus-semi autonome / emissioni semi autonome a cura di Rodolfo Martini.*–Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 1065-1281, cclx-cccix: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,5).
- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione provinciale Romana, II: Collezione Winsemann Falghera, 4: Maximinus-Aemilianus.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 826-1051, cc-cclix: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,4).
- VISMARA, NOVELLA: *Monetazione provinciale Romana, II: Collezione Winsemann Falghera, 3: Septimus-Severus-Severus Alexander.*– Milano: Edizioni Ennerre, 1992. s. 549-812, cxxiii-cxcix: res.; 24 cm.– (Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica; 8) (A.VII/5252-II,3).
- VISMARA, NOVELLA: *Monete della zecca di Milano del Museo G. B. Adriani, parte II: catalogo: nn. 128-348: Filippo III d'Asburgo-Francesco Giuseppe I d'Asburgo-Lorena.*– Cherasco: Museo G. B. Adriani, 2005. 32 s.: res.; 24 cm.–(Quaderni Materiali e Studi del Museo G. B. Adriani; 15) (A.VII/5250-2).
- VLADİMİRTSOV, B. YA.: *Raboti po literature mongolskih narodov.*– Moskva: İzdatelskaya Firma Vostochnaya Literatura RAN, 2003. 607 s.: portre; 24 cm.– (Klassiki Otečestvennogo Vostokovedeniya. Seriya Osnovana v 2001 godu) ISBN 5020181854 (A.VII/5454).
- VOLKAN, VAMİK D.: *Kıbrıs: savaş ve uyum: çatışan iki etnik grubun psikanalitik tarihi / Türkçesi Berna Kılınçer.*– 1. bs.– İstanbul: Everest, 2008. xxii, 245 s.; 20 cm.– (Everest; 578. Siyaset; 44) ISBN 9789752894990 (A.VII/4982).
- Vom Euphrat bis zum Bosphorus: Kleinasien in der Antike: Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag /* hrsg. von Engelbert Winter; in zusammenarbeit mit Frank Biller, Alexandra Bossmann, Stefan Feuser, Katharina Martin, Aylin Tanrıöver.–Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008. s. ix, 359-744: 91 s. res.; 28 cm.–(Asia Minor Studien; 65, 2) ISBN 9783774935792 (B.I/4967-2).
- Vom Euphrat bis zum Bosphorus: Kleinasien in der Antike: Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag /* hrsg. von Engelbert Winter; in zusammenarbeit mit Frank Biller, Alexandra Bossmann, Stefan Feuser, Katharina Martin, Aylin Tanrıöver.–Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008. xxviii, 357 s.: 46 s. res.; 28 cm.– (Asia Minor Studien; 65, 1) ISBN 9783774935792 (B.I/4967-1).
- VORDERSTRASSE, TASHA: *Al-Mina: a port of Antioch from late antiquity to the end of the Ottomans /* – Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2005. xi, 203 s.; 27 cm. + 1 cd-rom.– (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden, ISSN 0926-9568; 104) ISBN 9062583156 (B.I/4958).
- VOROPAEV, G. V. [GRIGORI VASILEVIČ]: *Problemy upravleniya vodnymi resursami Aralo-Kaspijskogo regiona = Problems of water resources control of the Aral-Caspian region.*– Moskva: Nauka, 2003. 426 s.: grafik; 25 cm. ISBN 5020030023 (A.VII/4959).
- Vostok: istoriya i kultura: Professoru Yu. A. Petrosyanu k 70-letiyu so dnya rojdeniya=East: history and culture to Professor Yu. A. Petrosyan on the occasion of his 70th birthday /* pod redaktsiey İ. E. Petrosyan, E. N. Temkina.–Sankt-Peterburg: Nauka, 2000. 295 s.; 22 cm. ISBN 502028467X (A.VII/4961).
- Der Völkermord an den Armeniern, die Türkei und Europa = The Armenian genocide, Turkey and Europe /* eds. Hans-Lukas Kieser, Elmar Plozza.–Zürich: Chronos, 2006. 235 s.; 23 cm. ISBN 9783034007894 (A.VII/5708).
- WALSH, CHRISTINE: *The cult of St Katherine of Alexandria in early medieval Europe.*– Aldershot: Ashgate, 2007. xvi, 222 s.: hrt.; 24 cm.–(Church, Faith and Culture in the Medieval West) ISBN 9780754658610 (A.VII/4894).
- WARDMAN, ALAN: *Religion and statecraft among the Romans.*– London: Granada, 1982. vi, 217 s.; 22 cm. ISBN 0246117435 (A.VII/5133).

- Wasser-Lebensmittel, Kulturgut, politische Waffe: historische und zeitgenössische Probleme und Perspektiven in asiatischen und afrikanischen Gesellschaften* / hg. Ulrich Hübner, Antje Richter.- Hamburg: EB-Verlag, 2004. xvi, 289, [3] s.: res., hrt.; 21 cm.- (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 9) ISBN 3930826836 (A.VII/5603).
- WATANABE, CHIKAKO E.: *Animal symbolism in Mesopotamia: a contextual approach*.- Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien, 2002. xv, [19] s.: res., hrt.; 27 cm.- (Wiener Offene Orientalistik; 1) ISBN 3900345082 (B.I/5146).
- We fought together for freedom: chapters from the Indian National Movement* / ed. by Ravi Dayal.- New Delhi; Oxford: Indian Council of Historical Research; Oxford University Press, 1995. xiv, 268 s.; 22 cm. ISBN 0195632869 (A.VII/5326).
- WESTENHOLZ, JOAN GOODNICK: *Cuneiform inscriptions in the collection of the Bible Lands Museum Jerusalem: the Emkar tablets* / in collaboration with Jun Ikeda, Shlomo Izre'el, Marcel Sigrist, Itamar Singer, Masamichi Yamada.- Groningen: Styx, 2000. xvii, 193 s.: res.; 31 cm.- (Cuneiform Monographs, ISSN 0929-0052; 13) ISBN 9056930230 (B.I/5226).
- Whose god? Which tradition?: the nature of belief in God* / ed. by D. Z. [Dewi Zephaniah] Phillips.- Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2008. x, 173 s.; 24 cm. ISBN 9780754660187 (A.VII/5828).
- WILKINSON, R. D.: *Introduction to the history of pre-christian Armenia*.-Cambridge: Society for Armenian Studies, 1983. 87 y.; 29 cm.- (Society for Armenian Studies Occasional Papers; 3) (B.I/5056).
- WILSON, JOHN ALBERT: *Studies in honor of John A. Wilson, September 12, 1969*.- Chicago: The University of Chicago Press, 1969. ix, 124 s.: res.; 24 cm.- (The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization; 35) (A.VII/5367).
- WOUDHUIZEN, FRED C.: *Luvian hieroglyphic monumental rock and stone inscriptions from the Hittite Empire period*.- Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 2004. 203 s.: res., hrt.; 24 cm.- (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Sonderheft; 116) ISBN 3851242092 (A.VII/5346).
- WRIGHT, JOHN: *The Trans-Saharan slave trade*.- 1st published.- London; New York: Routledge, 2007. xiv, 226 s.: 1 hrt.; 24 cm.- (History and Society in the Islamic World) ISBN 0415380464; (A.VII/5144).
- Written on clay and stone: ancient near eastern studies presented o Krystyna Szarzynska on the occasion of her 80th birthday* / ed. by Jan Braun, Krystyna Lyczkowska, Maciej Popko, Piotr Steinkeller.- Warsaw: Agade, 1998. 112 s.: res.; 24 cm. ISBN 8387111074 (A.VII/5614).
- Yadigar-ı hürriyet: Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan meşrutiyyet kartpostalları ve madalyaları = Souvenir of liberty: postcards and medals from the collection of Orlando Carlo Calumeno* / ed. = ed. by Osman Köker; translated into English by Ahmet Fethi.- 1. bsk. = 1st ed.- İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008. 228 s.: res.; 23 cm.- (100 Yıl Önce dizisi; 2 = The series of 100 Years Ago; 2) ISBN 9789756158098 (A.VII/5169).
- YAĞCI, REMZİ: *Anadolu Müzesi Koleksiyonundaki Geç Assur-Yeni Babil, Akamenid damga mühürleri*. - 1996. xv, 213, lvi y.: res.; 30 cm. (B.I/5276).
- Yahya Kemal Beyatlı bibliyografyası* / ed. Nurhan Naneci, Gülsen Dalgıç.- Ankara: Milli Kütüphane, 2008. 1 CD-ROM. ISBN 9789751733290 (CD/0210).
- [YALÇIN], HÜSEYİN CAHİT: *Hayat-ı muhayyel*.- Dersaadet: Kanaat Kütüphanesi, 1326. 315 s.; 20 cm. (A.VII/5554).
- [YALÇIN], [HÜSEYİN CAHİT]: *Türkçe sarf ve nahiv*.- [5. bs.] - [Dersaadet]: [Kanaat Kütüphanesi], [1339 (1920)]. 334 s.; 19 cm. (A.VII/5552).
- YALÇIN, OSMAN: *Manisa*.- İstanbul: Özyürek Yayınları, 1959. 32 s.: res.; 24 cm. (A.VII/4848).
- YAMAN, BAHATTİN: *1545 Yılı Osmanlı saray sanatçıları*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 501-534, [11]; 24 cm. Belleten LXXII, 264 (Ağustos 2008)'den ayırbaşım. (A.VII/5589).

- YAMAN, BAHATTİN: *Osmanlı saray sanatçıları: 18. yüzyılda ehli hıref* / yay. haz. Akın Terzi.- İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2008. x, 257 s.; 21 cm.- (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332187 (A.VII/4856).
- YAMAN, BAHATTİN: *Türk minyatür sanatında cennet*.- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. s. 141-154, [12]; rnk. res.; 24 cm. Belleten LXXII, 263 (Nisan 2008)'den ayırması. (A.VII/4977).
- YAPICI, SÜLEYMAN: *Palu: tarih-kültür-idari ve sosyal yapı*.- Elazığ: Anıl Matbaa, 2004. 375 s.; rnk. res., 3 katl. hrt.; 28 cm. ISBN 9752887651 (B.I/5238).
- Yassıda zabıtları 3, 4: *İstanbul Ankara olayları davası* / haz. Emine Gürsoy Naskali.- İstanbul: Kitabevi, 2008. s. 2581-3428; 21 cm.- (Kitabevi; 348) ISBN 9789759173791 (A.VI / 9474-3,4).
- Yassıda zabıtları 3, 3: *İstanbul Ankara olayları davası* / haz. Emine Gürsoy Naskali.- İstanbul: Kitabevi, 2008. s. 1745-2579; 21 cm.- (Kitabevi; 348) ISBN 9789759173791 (A.VI / 9474-3,3).
- Yassıda zabıtları 3, 2: *İstanbul Ankara olayları davası* / haz. Emine Gürsoy Naskali.- İstanbul: Kitabevi, 2008. s. 887-1744; 21 cm.- (Kitabevi; 348) ISBN 9789759173791 (A.VI / 9474-3,2).
- Yassıda zabıtları 3, 1: *İstanbul Ankara olayları davası* / haz. Emine Gürsoy Naskali.- İstanbul: Kitabevi, 2008. xxxii, 885 s.; 21 cm.- (Kitabevi; 348) ISBN 9789759173791 (A.VI / 9474-3,1).
- Yaşamları ve yapıtlarıyla Osmanlılar ansiklopedisi.- 2. bsk.- İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 2 c. (xvii, 692 s.; 704 s.); res. (kimi rnk.); 28 cm. ISBN 9789750800710 (tk.) (B.I/5102).
- Yaşayan dünya dinleri / genel koordinatör Mehmet Görmez; ed. Şinasi Gündüz.- 1. bsk.- Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007. 605 s.; 24 cm.- (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları; 680. İlmî Eseler serisi; 117) ISBN 9789751939814 (A.VII/5094).
- YAZICIOĞLU, YAŞAR: *Bitmeyen hesap*.- 1. bsk.- Ankara: Kripto Kitaplar, 2008. 581 s.; 24 cm. ISBN 9786054125074 (A.VII/5566).
- YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN: *Prut Seferi'ni beyanımdır* / haz. Hakan Yıldız; ed. Emre Yalçın.- 1. bsk.- İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2008. xv, 128 s.; 20 cm.- (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1464) ISBN 9789944883528 (A.VII/5218).
- YENİŞEY, GÜLARA: *İran'da etnopolitik hareketler, 1922-2004*.- İstanbul: Ötügen, 2008. 256 s.; 19 cm.- (Ötügen yayın nu; 735. Kültür serisi; 368) ISBN 9789754376906 (A.VII/5002).
- YENİŞEHİRLİOĞLU, FİLİZ: *Osmanlı dönemi yapılarında bulunan çini kaplamalar ve restorasyon sorunları*.- [y.y.]: [yay.l.], [t.y.], s. 43-64; res.; 33 cm. Rölöve ve Restorasyon Dergisi 4'ten ayırması. (B.I/4937).
- YILDIRIM, NİMET: *Fars mitolojisi sözlüğü* / yay. haz. Mustafa Küpüşoğlu, Seda Çakmakiçioğlu.- 1. bs.- İstanbul: Kabalı, 2008, c2006. 815 s.; res.; 24 cm.- (Kabalı Yayınevi; 331. Sözlük dizisi; 8) ISBN 9759971313 (A.VII/5666).
- YILMAZ, AHMET: *Mecelletü'n-nisâb: fihristi*.- Konya: Sel-Ün Vakfı, 2000. 233 s.; 22 cm.- (Sel-Ün Vakfı yayınları; 21) ISBN 9759713128 (A.VII/5316).
- YILMAZ, FATMA: *Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığı: AB politikalarının etkin(siz)liği*.- 1. bsk.- Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008. xiv, 242 s.; 20 cm.- (USAK yayınları; 20. Avrupa Birliği serisi; 6) ISBN 9786054030057 (A.VII/5714).
- YILMAZ, MEHMET SERHAT: *Arşiv belgelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu gezisi*.- Kastamonu: Töre, 2008. 69 s.; 20 cm. ISBN 9786056027406 (A.VII/5730).
- YILMAZ, SALİH: *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan tarihi, 1873-2003*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008. xxxv, 534, [2] s.; rnk. res., hrt.; 25 cm.- (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 236) ISBN 9789751620781 (A.VII/5732).
- YOUKANA, DONNY GEORGE: *Tell Es-Sawwan the architecture of the sixth millenium B. C.*- London: NABU, 1997. 72, 22, 42 s.; res., pl.; 30 cm.- (Edubba; 5) ISBN 1857750056 (B.I/5148).
- YUHONG, WU: *A political history of Eshnunna, Mari and Assyria during the early old Babylonian period: from the end of Ur III to the death of Şamşi-Adad*.- Changchun: Institute of History of Ancient Civilizations. Northeast Normal University, 1994. vii, 344 s.; 1 katl. hrt.; 26 cm.- (The Institute for the History of

- Ancient Civilizations. Periodic publications on Ancient Civilizations; 2. Supplement to Journal of Ancient Civilizations; 1) (B.I/5145).
- YURTSEVER, CEZMİ: *Çukurova tarihi*.– Adana: Çukurovalı Yayınları, 2008. 284 s.: res.; 20 cm. ISBN 9759222116 (A.VII/5482).
- YURTSEVER, CEZMİ: *Kadirli tarihi: kökenler / soylar tarihten seslenirse....*.– Adana: Çukurovalı Yayınları, [2008?]. 288 s.: res.; 20 cm. ISBN 9789759222185 (A.VII/5483).
- YURTSEVER, CEZMİ: *Sis: Kozandağları'ndan tarih seslenirse....*.– Adana: Çukurovalı Yayınları, [2008?]. 300 s.: res.; 20 cm. ISBN 9759232167 (A.VII/5484).
- YURTSEVER, CEZMİ: *Toroslarda görüşürüz!: Karaisaltı, Aladağlar, Pozantı ve Gülek'ten tarih seslenirse....*.– Adana: Çukurovalı Yayınları, 2008. 260 s.: res.; 20 cm. ISBN 9789759222192 (A.VII/5481).
- Yusuf Ziya Yörükân ve Tahtacılar* / haz. Mustafa Desterci. – 1. bsk. – Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı, 1998. xvi, 135 s.; 20 cm. – (Avrasya Etnografya Vakfı yayınları; 4) (A.VII/5641).
- [YÜCEL], HASAN ÂLİ: *Aleksandr Puşkin ve klasik Rus edebiyatı: hayatı, edebi şahsiyeti ve bir yazısı "Maça Kızı"*. – İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937. 78 s.; 18 cm. (A.VII/5856).
- YÜCESAN-ÖZDEMİR, GAMZE: *İletişim, emek ve kalkınma: ekonomi politik yaklaşım*. – 1. bsk. – Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. viii, 121 s.; 21 cm. – (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 18) ISBN 9789755071749 (A.VII/5238).
- Yüksek lisans ve doktora tez özetleri, 2006-2007*. – Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. 146, 119 s.; 24 cm. – (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayın no; 13) ISBN 9756149447 (A.VII/5838).
- YÜKSEL, AYHAN: *Tirebolu Kazası nikâh kayıtları, 1861-1906*. – İstanbul: Kitabevi, 2008. x, 614 s.: res.; 24 cm. – (Kitabevi; 376) ISBN 9789759173944 (A.VII/5755).
150. *Yılında Dolmabahçe Sarayı uluslararası sempozyumu: bildiriler, cilt II: Harem Binek Salonu* / ed. Kemal Kahraman. – İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007. 455 s.: rnk. res.; 27 cm. – (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayın no; 44) ISBN 9789756226384 (B.I/4980-2).
150. *Yılında Dolmabahçe Sarayı uluslararası sempozyumu: bildiriler, cilt I: Medhal Salonu* / ed. Kemal Kahraman. – İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007. 567 s.: rnk. res.; 27 cm. – (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayın no; 44) ISBN 9789756226384 (B.I/4980-1).
- Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet* / yay. haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk. – İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2008. 280 s.; 21 cm. – (Yeni İnsan Yayınevi; 13. Tarih serisi; 3) ISBN 9786055895013 (A.VII/5689).
- ZACHARIADOU, ELIZABETH A.: *Studies in pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*. – Aldershot: Ashgate Variorum, 2007. xiv, 332 s.: res.; 23 cm. – (Variorum Collected Studies series; CS882) ISBN 9780754659327 (A.VII/4905).
- Zadarski Mir: 18.2.1358-18.2.2008: o 650. obljetnici* / uredništvo Srećko Jelušić... [et al.]; prijevod Milenko Loncar; fotografija Vlado Zrnić. – Zadar: Sveučilište u Zadru, 2008. 31 s.: res. (kimi rnk.); 35 cm. ISBN 9789537237288 (B.I/5178).
- ZAWADZKI, STEFAN: *Garments of the Gods: studies on the textile industry and the Pantheon of Sippar according to the texts from the Ebabbar Archive*. – Fribourg; Göttingen: Academic Press; Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. xxiii, 254 s.; 24 cm. – (Orbis Biblicus et Orientalis; 218) ISBN 3727815558 (Academic Press) (A.VII/5371).
- ZEEB, FRANK: *Die Palastwirtschaft in Altsyrien: nach den spätaltbabylonischen Getreidelieferlisten aus Alalah (Schicht VII)*. – Münster: Ugarit-Verlag, 2001. xiv, 757 s.; 25 cm. – (Alter Orient und Altes Testament; 282) ISBN 3934628060 (A.VII/5349).
- Zeitenwenden: Historische Brüche in asiatischen und afrikanischen Gesellschaften* / hg. Sven Sellmer, Horst Brinkhaus. – Hamburg: EB-Verlag, 2002. xi, 314 s.; 23 cm. – (Asien und Afrika. Beiträge des Zentrums für Asiatische und Afrikanische Studien (ZAAS) der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel; 4) ISBN 393082664X (A.VII/5598).

- ZERJAVIC, VLADIMIR: *Yugoslavia-manipulations with the number of Second World War victims=Jugoslavie-manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde Guerre Mondiale = Jugoslawien-Manipulationen mit Kriegsopfern des Zweiten Weltkriegs = Jugoslavija-manipulacije zrtvama Drugog Svjetskog Rata.*– Zagreb: Croatian Information Centre = Hrvatski Informativni Centar, 1993. 129 s.; 21 cm. ISBN 0919817327 (A.VII/5405).
- ZONARO, FAUSTO: *Abdülhamid'in hükümdarlığında yirmi yıl: Fausto Zonaro'nun hatıraları ve eserleri / haz. Cesare Mario Trevigne, Erol Makzume; çev. Turan Alptekin, Lotte Romano; kitap ed. Filiz Özdem.*– 2. bsk.– İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 382 s.: res. (çoğu rnk.); 24 cm.–(Yapı Kredi yayınları; 2764. Sanat; 147) ISBN 9789750814808 (A.VII/5461).
- ZÜRCHER, ERIK JAN: *Modernleşen Türkiye'nin tarihi / çev. Yasemin Saner; ed. Berna Akkıyal.*–gnlş. ve gözld. gçrl. 22. bsk.– İstanbul: İletişim, 2008. 568 s.; 20 cm.–(İletişim yayınları; 332. Tarih dizisi; 7) ISBN 9789750506031 (A.VII/5149).
- Zwischen Ankara und Lausanne: die Türkei unterwegs nach Europa: ein Lesebuch / hg. Max Schweizer.*–Zürich: Chronos, 2004. 413 s.; 25 cm. ISBN 3034006888 (A.VII/5709).

B. DERGİLER

- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLVII, 3-4 (2007).
- Acta Asiatica 95 (2008).
- Acta Ethnographica Hungarica LIII, 1 (2008).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LXI, 1-2 (2008).
- Acta Poloniae Historica XCVII (2008).
- Agos (Gazete) 630-640 (2008).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies X, 37-38 (2008).
- Akkadica 129, 1 (2008).
- Alt-Orientalische Forschungen XXXV, 1 (2008).
- The American Historical Review CXIII, 3-4 (2008).
- American Journal of Archaeology CXII, 3-4 (2008).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 350-351 (2008).
- Amme İdaresi Dergisi XLI, 2-4 (2008).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences VIII, 1 (2007).
- Anas (Museo Nacional de Arte Romano de Merida) 18 (2005).
- Anatolica XXXIV (2008).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi XLIV, 1-2 (2007).
- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia XIV, 1-2 (2008).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LXIII, 1-2 (2008).
- Anlayış. Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi 61-67 (2008) ; 68 (2009).
- Annales: Histoire, Sciences Sociales LXIII, 3-5 (2008).
- The Annual of the British School at Athens 102 (2007).
- Annual Report of the Department of Antiquities for the Year 2000 ; 2001 ; 2002 ; 2005.
- Anthropology Today XXIV, 1-6 (2008).
- Antike Kunst LI (2008).
- Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" XLV (2008).

- The Arab World Geographer = Le Géographe du Monde Arabe X, 3-4 (2007).
 Archaeological Reports for 54 (2007-2008).
 Archäologischer Anzeiger 1 (2008).
 Archaeology International 10 (2006-2007).
 Archiv Orientalní LXXVI, 1-2 (2008).
 Archives Internationales d'Histoire des Sciences LVII, 159 (2007) ; LVIII, 160-161 (2008).
 Archivio Storico Italiano CLXVI, 616-617 (2-3) (2008).
 Archivum Eurasiae Medii Aevi XV (2006 - 2007).
 Ariadne XII (2006); XIII (2007).
 Arşiv Dünyası 11 (2008).
 Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi 11-12 (2008).
 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 121 (2007).
 Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 38 (2008).
 Atatürk Yolu XI, 41 (2008).
 Athenaeum XCVI, 1-2 (2008).
 Atıqot LVIII (2008).
 Avrasya Bülteni 71-74 (2008).
 Avrasya Dosyası: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi XIV, 1 (2008).
 Avrasya Etüdleri 33 (2008).
 Ayın Tarihi Nisan-Eylül (2008).
 Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi 11-12 (2008).
 Azerbaycan. Türk Kültür Dergisi 374 (2008).
 Bahçesaray 52-53 (2008).
 Balkan Studies XLIII (2002) ; XLIV (2003) ; XLV (2004).
 Balkanlar'da Türk Kültürü. Kültür, Tarih, Aktüalite Dergisi 69 (2008).
 Berkeley Journal of Sociology: A Critical Review LI (2007).
 Biblica LXXXIX, 3 (2008).
 Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire. Sélection 2003-2007. 29 (2008).
 Bibliotheca Orientalis LXV, 3-4 (2008).
 Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 46-47 (2008).
 Bilim ve Ütopya 170-174 (2008).
 Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici (BCSP) 33 (2001-2002).
 Bulgarian Historical Review = Revue Bulgare d'Histoire 3-4 (2005) ; 1-4 (2006) ; 1-2 (2008).
 Bulletin (Schweizerische Gesellschaft für Geschichte) 86 (2007) ; 87-88 (2008).
 Bulletin de Correspondance Hellénique 128-129, 2. 1-2 (2004 - 2005) ; 130, 1 (2006).
 Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire LXXVI (2005).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology XXXII, 3-4 (2008).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies LXXI, 2-3 (2008).
 Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIX, 1-4 (2007).
 Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 66-67 (2008).
 Byzantine and Modern Greek Studies XXXII, 2 (2008).
 Byzantinische Zeitschrift CI, 1 (2008).

- Cahiers de Civilisation Médiévale LI, 202-203 (2008).
- Central Asian Survey XXVII, 1-2 (2008).
- Central Asiatic Journal LII, 2 (2008).
- Cogito. Üç Aylık Düşünce Dergisi 55 (2008).
- Communicationes Archaeologicae Hungariae 2007.
- Critique: Critical Middle Eastern Studies XVII, 2-3 (2008).
- Cultura Antiqua LIX, 4 (2008) ; LX, 1 (2008).
- Crusades VII (2008).
- Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XII, 1 (2008).
- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü) V, 12-13 (2008).
- Çağdaş Yerel Yönetimler XVII, 3-4 (2008).
- Doğu Batı: Düşünce Dergisi 45-46 (2008).
- Doğuş Üniversitesi Dergisi = Doğuş University Journal IX, 2 (2008).
- Dubrovnik Annals IV (2000) ; V (2001) ; VI (2002) ; VII (2003) ; VIII (2004) ; IX (2005) ; X (2006) ; XI (2007) ; XII (2008).
- Dumbarton Oaks Papers LXI (2007).
- Early Science and Medicine XIII, 4-6 (2008).
- East European Quarterly XLII, 2-3 (2008).
- Ege Eğitim Dergisi = Ege Journal of Education VII, 2 (2006).
- Emanname. Seyahat ve Kültür Dergisi 12-13 (2008).
- Epigraphica Anatolica XXXIX (2006) ; XL (2007).
- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 30 (2008).
- Ethnology XLVI, 2-3 (2007).
- Études Balkaniques XLIV, 1-3 (2008).
- Expedition L, 2 (2008).
- Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (Uludağ Üniversitesi) = The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters (University of Uludağ) XIV, 14 (2008).
- Gasırlar Avazı = Eho Vekov 1 (2008).
- Gazi Türkiyat. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi 2 (2008).
- Gaziantep Tarih Kültür Dergisi 13 (2008).
- Geçmişten Günümüze Denizli. Yerel Tarih ve Kültür Dergisi 18-19 (2008).
- Gerede: Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni 13 (2008).
- Global Strateji 14 (2008).
- Gurbansoltan Eje 5-8 (2008).
- Güneyde Kültür XVI, 168 (2007).
- Hebrew Union College Annual LXXVII (2006).
- Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXXVII, 1-3 (2008).
- Historical Research LXXXI, 213-214 (2008).
- History. The Journal of the Historical Association XCIII, 311-312 (2008).
- L'Homme: Revue Française d'Anthropologie 187-188 (2008).
- İSAM Bülteni 23-24 (2008).

- The Indian Historical Review XXXIV, 1 (2007).
- Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 81 (2008).
- International Journal of Anthropology XXIII, 3-4 (2008).
- International Journal of Middle East Studies XL, 3-4 (2008).
- International Journal of Turcologia III, 5 (2008).
- International Journal of Turkish Studies XIV, 1-2 (2008).
- Iran XLVI (2007).
- Iran and the Caucasus XII, 1 (2008).
- İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 17 (2007).
- Islamic Law and Society XV, 3 (2008).
- Islamic Studies XLVI, 3-4 (2007) ; XLVII, 1 (2008).
- Israel Exploration Journal LVIII, 1-2 (2008).
- The Israel Museum Journal XXVI (2008).
- İstanbul (Tarih Vakfı) 64 (2008).
- İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 38 (2008).
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts CXXII (2007).
- Jandarma Eğitim Dergisi 46 (2008).
- Jinbun Kenkyu: Studies in the Humanities LIX (2008).
- Journal Asiatique 295, 2 (2007).
- Journal of Ancient Near Eastern Religions VIII, 1 (2007).
- Journal of Archaeological Science XXXV, 8-12 (2008) ; XXXVI, 1 (2009).
- Journal of Asian and African Studies 74 (2007).
- Journal of Asian Civilization XXV, 1-2 (2002) ; XXVI, 1-2 (2003).
- Journal of Asian History XLII, 1 (2008).
- Journal of Genocide Research X, 2-4 (2008).
- The Journal of Hellenic Studies CXXVIII (2008).
- Journal of Islamic Studies XIX, 2-3 (2008).
- Journal of Palestine Studies XXXVII (145-148), 1-4 (2007-2008).
- Journal of Persianate Studies I, 2 (2008).
- Journal of the American Oriental Society CXXVII, 1-4 (2007).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient LI, 3-5 (2008).
- Journal of the Pakistan Historical Society LVI, 2 (2008).
- The Journal of the Royal Anthropological Institute, Incorporating MAN XIV, 1-4 (2008) ; special issue (2008).
- Journal of the Royal Asiatic Society XVIII, 4 (2008).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXX (2007).
- Kardâşlık: Kültür, Sanat, Edebiyat ve Folklor Dergisi 36 (2007) ; 37-39 (2008).
- Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 10-11 (2008).
- Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 25 (2008).
- Keesing's Record of World Events LIV, 5-10 (2008) ; subject index S1 (2008) ; names index N2 (2007).
- Korea Focus XVI, 2-3 (2008).
- Koreana: Korean Art and Culture XXII, 1-2 (2008).

- Kubbealtı Akademi Mecmuası 147-148 (2008) ; 149 (2009).
- Kultura Popullore 1-2 (2007).
- Kulturaustausch: Zeitschrift für Internationale Perspektiven LVIII, 3-4 (2008).
- Letopis na Makedonskata Akademija 2005.
- Madriider Mitteilungen XLIX (2008).
- Maliye Dergisi 153 (2007).
- Manuscripta Orientalia XIV, 1 (2008).
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 65 (2007).
- Mésogeios XXXIV (2008).
- The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXVI, 1-2 (2008).
- The Middle East Journal LXII, 3-4 (2008).
- Middle East Studies Association. Bulletin XLI, 2 (2007).
- Middle Eastern Literatures XI, 2 (2008).
- Middle Eastern Studies XLIV, 4-6 (2008).
- Milli Eğitim. Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi 179 (2008).
- Mimarlık 342-344 (2008).
- Mimarlık: Haberler: TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 123-125 (2008).
- Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 187-189 (2008).
- Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 139 (2007).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung CXXII (2007).
- Muhafazakâr Düşünce 16-17 (2008).
- Muradiye. Eğitim-Kültür-Sanat Dergisi 14-17 (2008).
- Near Eastern Archaeology LXX, 4 (2007) ; LXXI, 1-3 (2008).
- Nevşehir. Kültür ve Tarih Araştırmaları 9-10 (2008).
- New Perspectives on Turkey 38-39 (2008).
- Newsletter (IRCICA) 76 (2008).
- Numen: International Review for the History of Religions LV, 4-5 (2008).
- ODTÜ Gelişme Dergisi = METU Studies in Development XXXV, 1 (2008).
- ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi XXV, 1 (2008).
- OLBA (Mersin Üniversitesi) XVI (2008).
- Orientalia LXXVII, 1 (2008).
- Origini (Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche) XXIX (Nuova serie IV) (2007).
- Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları = Journal of Central Asian & Caucasian Studies 1-2 (2006); 3-4 (2007).
- Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 65 (2008).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXII (111), 1-3 (2008).
- Papers of the British School at Rome LXXVI (2008).
- Perceptions. Journal of International Affairs XII, 1 (2007).
- Praehistorische Zeitschrift LXXXIII, 2 (2008).
- Prilozi = Contributions XXXV, 1-2 (2004) ; XXXVI, 1-2 (2005).
- Prilozi za Orijentalnu Filologiju LVII (2007).
- Pyrenae XXXIX, 1 (2008).

- Rassegna Storica del Risorgimento XCV, 3 (2008).
- Reallexikon für Antike und Christentum XXII, 174-176 (2008).
- Report of the Department of Antiquities, Cyprus 2007.
- Review (Fernand Braudel Center) XXX, 4 (2007) ; XXXI, 1 (2008).
- Revista Arhivelor LXXXIV, 3-4 (2007).
- Revue des Études Byzantines LXVI (2008).
- Revue des Études Sud-est Européennes XLVI, 1-4 (2008).
- Rumeli Kültürü 19 (2008).
- Ruperto Carola 2 (2008).
- Russia and the Moslem World 6-10 (192-196) (2008).
- Saeculum LIX, 1 (2008).
- Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi = Sakarya University Journal of Arts and Science IX, Ek (2007).
- Salvage Excavation Reports 5 (2008).
- Sanat Dünyamız 106-107 (2008).
- Saudi Aramco World LIX, 3-6 (2008).
- Sayıştay Dergisi 68-69 (2008).
- Schweizerische Zeitschrift für Geschichte LVII, 4 (2007) ; LVIII, 1-3 (2008).
- Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi = Selçuk University Journal of Education Faculty 25 (2008).
- Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi 19 (2008).
- Sergistanbul. Fuar Yaşam ve Kültür Dergisi 14-19 (2008).
- Society for the Study of the Crusades and the Latin East. Bulletin 28 (2008).
- Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 1 (2008).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XVIII, 2 (2008).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Süleyman Demirel Üniversitesi) 17 (2008).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 19 (2008).
- Srednie Veka 57 (1994); 58 (1995).
- Stratejik Analiz IX, 99-104 (2008).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 11 (2008).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLVIII (2006) ; L, 2 (2008).
- Studia Albanica XL (2007).
- Studia Islamica 104-105 (2007).
- Studia Orientalia 105 (2008).
- Studime Historike LX (XLIII), 3-4 (2006) ; LXI (XLIV), 1-2 (2007).
- Südost-Forschungen LXV-LXVI (2006 - 2007).
- Südosteuropa Mitteilungen XLVIII, 3-4 (2008).
- Syria LXXXIV (2007).
- Századok CXLII, 3-5 (2008).
- TÜRKSOY: Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi 27 (2008).
- Tarih Araştırmaları Dergisi (DTCF) XXVII, 44 (2008).
- Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XXIII, 1 (2008).
- Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar 7 (2008).

- Tel Aviv: Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXV, 1 (2008).
- Toplum ve Bilim 113 (2008).
- Toplumsal Tarih 174-178 (2008).
- Toyo Bunko Nenpo 18.
- The Toyo Bunko Shoho 39 (2007).
- The Toyo Gakuho: Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXIX, 4 (2008) ; XC, 1 (2008).
- The Tōyōshi-Kenkyū: The Journal of Oriental Researches LXVI, 4 (2008) ; LXVII, 1 (2008).
- Történelmi Szemle L, 2-3 (2008).
- Turcica: Revue d'Études Turques XXXIX (2007).
- Türk Dili 678-684 (2008).
- Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten I-II (2002) ; I-II (2003); I-II (2004) ; I (2005).
- Türk Dünyası Araştırmaları 174-177 (2008).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 257-264 (2008).
- Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları = Journal of Turkish Legal History 3 (2007).
- Türk Kültürü. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi I, 1-2 (2008).
- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 17 (2007) ; 18-19 (2008).
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 46-48 (2008).
- Türk Kütüphaneciliği XXII, 2-4 (2008).
- Türk Yurdu XXVIII, 250-255 (2008).
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi) 24 (2008).
- Türkiye Günlüğü 94-95 (2008).
- Türklük Araştırmaları Dergisi (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) 19 (2007).
- Türklük Bilimi Araştırmaları 23 (2008).
- Türkmenistanda Ilım ve Teknika 6 (2007) ; 1-4 (2008).
- Tyurkologičeskiy Sbornik 2003-2004 ; 2006.
- Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI, 2 (2007) ; XVII, 1 (2008).
- Ural-Altaische Jahrbücher XXI (2007).
- Vestnik Drevney İstorii 2-3 (265-266) (2008).
- Vizantiyskiy Vremennik 66 (91) (2007).
- Voprosı İstorii 1-11 (2008).
- Vostok = Oriens 3-4 (2008).
- Die Welt des Islams XLVIII, 2 (2008).
- Die Welt des Orients XXXVIII (2008).
- Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XCVIII (2008).
- Yakamoz 37 (2008).
- The Yale Review XCVI, 3-4 (2008).
- Yeni İpek Yolu 246-250 (2008).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLVIII, 2 (2008).
- Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie XCVIII, 1-2 (2008).
- Zeitschrift für Balkanologie XLIV, 2 (2008).
- Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 164-165 (2008).

İngilizce Özetler:

GÜL E. DURNA: *An Analysis Into The Persona Of Knidia*

From Visibles to Invisibles- This study is an examination into the religious significance and importance of *Knidia*, as a cult statue of Aphrodite, the masterpiece of Praxiteles (the 4th. century B.C.) which had been regarded as a unique example of the idealized heavenly beauty in the history of art throughout the ages. To illuminate and evaluate the divine character lying behind the appearance of the masterpiece under the guidance of the archaeological and mythological data by an analytical approach are the chief objectives of the research. The data clearly indicate that it was the socio-psychological needs of the worshiping group that determined the characteristics of the divine personality in question. Such needs which arose under the pressure of worldly realities in life ascribed more than one role to *Kinida*. Archaeological findings expose her as a quite colourful figure diverging from her character well entrenched in Greek mythology and folklore; in other words she appears to have been involved in more than love and sexuality. It is clearly understood that *Knidia* was revered not only as a fertility goddess by the inhabitants of Knidos but also as a divine power granting unity and prosperity to society and family. Apart from these divinely roles, she was also worshipped as a goddess providing security and stability in the basic activities which constituted the backbone of the economic life on the one hand, and as a supernatural power protecting the people against any danger which threatened the living resources on the other hand. The divine persona of *Knidia* which was shaped within a polytheistic religious structure and developed on a fatalist understanding and thought brings a universal religious phenomenon, "Mother Goddess", to mind.

İLYAS GÖKHAN: *The City of Marash from Arab Conquest to Seljuk's' Reign.*

When armies of Islam marched towards Damascus and Aleppo Marash was under the rule of Byzantine Empire. Marash was conquered by Halid b. Velid in 637 during the caliph Hz. Omar. Thereafter Marash became military base fort he Muslims' Army during their raids towards the cities of Malatya and Kayseri. However the struggle over the control of the city of Marash continued for a long time between Islamic Armies and the Byzantine Empire. Eventually the administration of Marash was tied to the

state of Avasım in which its centre was Tarsus by Abbasies. In 943 Marash came under the domination of Seyfuddevle the ruler of Hamdanis' dynasty. Seyfuddevle reconstructed Marash and the city became a centre of culture and knowledge. In 962 Byzantines reoccupied Marash and ruled the city until the conquest of Seljuk's in 1086.

HALİL İNALCIK : *Orhan (1324-1362), Settlement in Europe*

The author believes that this article offers a detailed historical account of Orhan's time (1324-1362). Here, the primary sources, mainly Ottoman and Byzantine chronicles and documents, are critically analyzed and re-examined through toponymical and topographical scholarly field work, thus reaching a reliable picture of the period of the foundation of the period of the foundation of the Ottoman hegemony in Anatolia and Rumili. The epoch-making event of the Ottoman settlement in Thrace (1352-1361), together with the conquest of Adrianople (Edirne in 1361), is re-examined using reliable evidence from the *Düstûrnâme* and the Genoese sources.

Also, the significance of the first crusade against the Ottomans at Lapseki (Lampaskos) on the Dardanelles (1359) and the reorganization of the Ottoman *beylik* under the first vizirs of Ulema origin is emphasized. The political and cultural impact of immigration from inner Anatolia towards the frontier (*Ucat*), including that of the *ahîs* and *babais*, along with the establishment of a bureaucracy in the period is noted. The author believes this study may be considered the most comprehensive and reliable account of Orhan's reign (1324-1362).

MEHMET ÇAYIRDAĞ: *The Grave-stone of Mehmed II, the last Sultan of Eretna.*

Ilkhanid governor of Anatolia, Alaeddin Eretna, founded his independent state in and around the central Anatolian city of Sivas soon after the end of Ilkhanid administration in Anatolia in the 14th Century.

After Sultan Alaeddin Eretna his son, Gıyaseddin Mehmed, ruled the country and became the Sultan. Then his son, Alaeddin Ali came to power. Upon the death of Sultan Alaeddin Ali in 1380 his vezier Kadı Burhaneddin helped the little son of Gıyaseddin Mehmed, Mehmed II, to be the next Sultan. But one year later he was forced to step down from the power and Kadı Burhaneddin declared himself as Sultan.

Mehmed II left alive when the Kadı took over the power. Thus he did attempt to get the Sultanate back without success. He died at Sultan Han in 1390 in Kayseri. He was burried there. There is not much information about Mehmet II's tomp. This article will axamine his exact death date in accordance with the new findings.

BİLGEHAN PAMUK: *The Kaza of Gümüşhane (Torul) in the Middle of the Seventeenth Century*

Gümüşhane, which came under Ottoman rule in the fifteenth century, has not only strategic but also economic importance because of the gold, silver and copper mines in the area. Thanks to this the town was reconstructed by *Kanunî Sultan Süleyman* and as such it contributed a great deal to the state's economy. *Gümüşhane's* importance continued in the seventeenth century with its seventy mining areas and as the most important and greatest economic contributor of country. In order to determine the socio-economic status of the economically important town the working groups should be defined. Out of the change in mind in seventeenth century Ottoman government changed from the *timar* to *iltizam* system, the importance of *tahrir* writing left its place to *avâriz* and *cizye* enumeration. Within the restructuring and enumerations in the middle of the seventeenth century the city and countryside constructions and also the miners, soldiers, semi-soldiers and bridge builders living in the city were determined. By this, the socio-economic status of *Gümüşhane* by the middle of seventeenth century introduced.

HİMMET UMUNÇ: *A Dutch Traveller in Turkey: Cornelis de Bruyn and his Observations*

Cornelis de Bruyn, a Dutch artist and traveller, set out on a long journey in the Ottoman Empire, which lasted from July 1678 to October 1680 and covered Turkey, the Aegean islands, Egypt, Palestine, Syria and Cyprus. At the outset, it would seem that this journey was prompted by no other motive than by a historical and cultural curiosity and interest. Yet, when one takes a careful look at the detailed account of the observations and descriptions, which make up the contents of De Bruyn's *Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste Deelen van Klein Azië* published in 1698, and also when one takes into account the fact that, in the political conflicts of his time within the Dutch Republic, De Bruyn fanatically supported the Prince of Orange William III, the Stadholder of Holland, it may be suggested that one implicit other motive for the journey would be the gathering and reporting of

intelligence by closely watching and understanding the Ottoman Empire in all respects. Indeed, European orientalism, which, whether inspired by a humanistic purpose or motivated by a political and strategical one, and which, with the main focus on Turkey, began to arise in the sixteenth century and continued increasingly throughout the seventeenth century, had this motive as one of its aspects. The travels made by the Europeans during these centuries in Turkey and other parts of the Ottoman Empire were essentially concerned with a close watch and full understanding of the Ottoman and/or Turkish social life, religion, culture, institutions, history, politics, courtly life, trade, economy, geography, flora, fauna, and so forth. Similarly, De Bruyn's account of his travels also contains his observations and comments concerning every aspect of the Ottoman Empire. Hence, this article mainly focuses on some of the observations and points of view, that are reflected through his descriptions of İzmir and İstanbul.

SALÂHİ R. SONYEL: *Turkish Cypriots - A People Unfairly Treated And Isolated By The International Community*

The struggles of the Turkish people of Cyprus for their existence and human rights began immediately after the signing of the Cyprus Agreement, on 4 June 1878, between the Ottoman State and England (Britain), giving the latter the right to occupy Cyprus provisionally. These struggles accelerated following attempts by the Greek Cypriots, pampered by the British, to aspire for *enosis* (union with Greece), and reached the zenith after the establishment of the Republic of Cyprus in 1960.

The Greek Cypriots, who believed that the establishment of the Republic of Cyprus was provisional, and dreamt of the *Megali Idea* (Great Ideal), in the fulfilment of Greek imperialism, prepared various secret plans and plots in order to cow down, and eliminate the Turkish Cypriots, which they began to implement in 1964. However, there were splits and divisions among them, which led to the Sampson *coup d'état* in 1974. However, there were splits and divisions among them, which led to the Sampson *coup d'état* in 1974, thereby causing Turkey to intervene, as one of the guarantor powers, in order to protect the Turkish Cypriots against the Greek-Cypriot plans to exterminate them.

However, Western states and organisations, and particularly the European Union (EU), which admire, and are under the influence of, ancient Hellenes continued, and still continue, to recognise the government of

South Cyprus as the 'legal government' of the whole island and refuse to recognise the Turkish Republic of Northern Cyprus. As a result, the Turkish Cypriots have been subjected to isolation, unfairly and contrary to the principles of justice.

In this monograph I shall try to reveal as to how and why the EU decided, with the pressure of Greece, to admit South Cyprus to membership contrary to the principles of fairness, justice and legality.

BETÜL İ. ARGIT (BENJAMİN ARBEL): *Nûr Bânû (1530-1583): A Venetian Sultana?*

The origins of Nûr Bânû, first consort of Selim II and mother of Murad III, have been a subject of many speculations and much confusion. Modern historiography produced two contrasting versions about the early life of this influential personality: whereas most scholars have regarded her as a Venetian patrician, she is considered as Corfiote in Greece. A reconsideration of the question, supported by archival documents, though not leading to a definite solution, presents the Greek version as more plausible, while analyzing the various factors which may explain the elusiveness characterizing Nûr Bânû's identity.

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
DURNA, GÜL E.: An Analysis Into The Persona Of Knidia	1
GÖKHAN, İLYAS: The City of Marash from Arab Conquest to Seljuk's' Reign	35
İNALCIK, HALİL: Orhan, (1324-1362) Settlement in Europe	77
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: The Grave - stone of Mehmed II, the last Sultan of Eretna (with 6 illustrations)	109
PAMUK, BİLGEHAN: The Kaza of Gümüşhane (Torul) in the Middle of the Seventeenth Century (with 2 illustrations)	115
UMUNÇ, HİMMET: A Dutch Traveller in Turkey: Cornelis de Bruyn and his Observations	145
SONYEL, SALÂHÎ R.: Turkish Cypriots - A People Unfairly Treated and Isolated by The International Community	165
Translations:	
ARBEL, BENJAMIN: (Çev. Argıt Betül İ.): Nûr Bânû (1530-1583): A Venetian Sultana?	201
Book Reviews:	
ZIMMERMANN, THOMAS: Jürgen Seeher, <i>Ergebnisse Grabunden an den Ostteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2002</i>	221
KÂHYA, ESİN: Salim T.S. Al-Hassani, E.W. Woodcock ve R. Saound, <i>1001 Investigations, Muslims Heritage in our World</i>	225
ŞAKİROĞLU, H. MAHMUT: Eric A. Dursteller, <i>Venetians in Constantinople Nations, Idendity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean</i>	229
The books and periodicals our library received during the second half on 2008	231
Abstracts	331

BELLE TEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MOUNTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXIII

No.266

April 2009

ANKARA - 2009